سراج الہدایہ

ملفوظات

حسین

المعروف بجلال الدین مخدوم جہانیاں جہاں گشت رحمۃ اللہ علیہ

مرتبہ

قاضی سجاد حسین

شائع کردہ

انڈین کونسل آف ہسٹاریکل ریسرچ

۳۵- فیروز شاہ روڈ، نئی دہلی

بندہ محمد علی صدیقی قادری جلالی اشرفی

سنہ اشاعت ۱۹۸۳ء

تعداد ۵۰۰

کتابت .... خلیق ٹونکی

طباعت : جید برقی پریس، بلی ماران، دہلی ۶

قیمت ....

اسٹاکسٹ:

ادارہ ادبیات دلی

۲۰۰۹ - قاسم جان اسٹریٹ، دہلی ۶

پیشِ لفظ

ذکرِ احوالِ سید حسین جلال الدین بخاری معروف بمخدومِ جہانیاں جہاں گشت قدس سرہٗ

نام ولقب نامِ وے اگرچہ اکثر سوانح نگار جلال الدین گفتہ لکن نزدِ ایں فقیر نامش حُسین است چنانچہ شاعرے گفتہ

نامِ نامیِ اُو حسین بخواں　　خلفِ احمدِ کبیر بداں

نیز جامع "سراج الہدایہ" ویرا بنامِ حسین یاد می کند۔ جلال الملۃ والدین لقبِ ایشاں بودہ کہ آنرا مرد ماں تخفیفاً جلال الدین کردہ ولقبِ مشہورِ ایشاں مخدومِ جہانیاں است مولانا شیخ فضل اللہ معروف بہ جلال خان جلالی وجمالی متوفی ۹۴۲ھ درکتاب خود بنامِ "سیر العارفین" گفتہ۔ ویرا مخدومِ جہانیاں ازیں نسبت گویند کہ درشبِ عیدے بمقبرۂ مطہرۂ حضرتِ شیخ الاسلام بہاءُ الملۃ والدین زکریا ملتانی قدس سرہٗ متوفی ۶۶۶ھ مشغول بودہ واز حضرتِ ایشاں تحفۂ عید می طلبید آوازے شنید کہ ترا حق تعالیٰ مخاطب بمخدومِ جہانیاں کردہ عیدی تو ہمین است۔ حضرتِ مخدوم از آنجا بمقبرۂ حضرتِ صدر الملۃ والدین عارف قدس سرہٗ متوفی ۶۸۴ھ رفت والتماس ہمیں معنی نمود از ایشاں نیز آوازے شنید کہ تحفۂ عیدِ تو ہماں است کہ حضرتِ بابای من فرمودہ۔ حضرتِ مخدوم از آنجا بمقبرۂ مرشدِ خود شیخ رکن الدین قدس سرہٗ متوفی ۷۳۵ھ رسید وآنجا نیز تحفہ عید طلبید وہماں جوابِ سابق شنید۔ چوں از آنجا برآمد ہر کہ می دیدش می گفت کہ ایں مخدومِ جہانیاں است۔ مولانا جمالی در "سیر العارفین" فرمودہ :-

آمد زخدا بفتح بابش　　مخدومِ جہانیاں خطابش

پس ازانکہ وے سفرہای بسیار در عالم کرد لقبِ اضافی "جہاں گشت" ہم بادے چسپید

جدِ بزرگوارِ وے کہ سید جلال الدین سُرخ بخاری متوفی ۶۹۰ھ است از بخارا آمدہ بہ بھکر مقیم شد و بمُلتان رسیدہ با شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس سرہٗ بیعت نمود و خرقۂ خلافت یافت در بارۂ وے در "سفینۃ الاولیاء" مذکور است از بزرگان منقول است "جلیل القدر و جامع علومِ ظاہر و باطن بودہ اند" وے در زمانۂ اقامت بھکر با دخترِ سید بدرالدین عقدِ زواج کرد و پس ازاں مستقلاً در "اچہ" اقامت پذیر گشت. سید جلال الدین بخاری سہ پسر داشت ازاں یکے شیخ سید احمد کبیر است کہ پدرِ مخدومِ جہانیان است و نسبتش بہ ۹ سلسلہ باامام علی تقی منتہی میشود پدرش شیخ احمد کبیر مریدِ شیخ ابوالفتح رکن الدین بود.

ولادت و خوردسالی

ولادتِ مخدوم در شبِ برات ۷۰۷ھ ہجری شد، شاعرے گفتہ:

ہفصد و ہفت ہجری بود ❊ کاں مہ بُرجِ دیں طلوع نمود

در ایامے کہ وے ہفت سالہ بود پدرش وے را در خدمتِ شیخ جمال خنداں رُو متوفی ۶۷۶ھ برد و بدست بوسیش مشرف ساخت. شیخ جمال الدین طبقے از خرما پیشِ خود داشت و از حاضرین ہر یکے را چند خرما عطامی کرد و ازاں خرمہا چوں بقسمت سید مشارٌ الیہ رسید وے خرما را با تخم خورد۔ شیخ جمال الدین ایں را دیدہ فرمود تو چرا ایں خرما را با تخمش خوردی حضرتِ مخدوم جواب داد خرمائیکہ از دستِ ہمچوں شما بدستم رسد تخمِ آں بر زمین نباید انداخت. شیخ جمال الدین ایں جوابش را شنیدہ فرمود "بابا آرے شما پسرے ہستید کہ دودمانِ مشائخ خود را روشن خواہید کرد."

تعلیم و تربیت

حضرتِ مخدوم در ایامِ خوردی از عمِ خود سید محمد بخاری تربیت یافت پس ازاں در اچہ از قاضی بہاؤ الدین کتبِ ابتدائیہ تا ہدایہ و اصولِ بزدوی درس گرفت بعد وفاتش بملتان رسیدہ بخانقاہِ شیخ رکن الدین رخت اقامت انداخت شیخ رکن الدین وے را بہ نبیرۂ خود مولانا موسیٰ و بہ مولانا مجد الدین سپرد کرد کہ تعلیمش را باتمام رسانند بہمیں دوراں حضرتِ مخدوم قراءاتِ سبعہ خواند و دیگر علوم را بہ تکمیل رسانید و وقتیکہ وے بحرمین رسید از شیخ عبداللہ یافعی در مکہ و از شیخ عبداللہ مطری در مدینہ

درسِ حدیث گرفت و نیز "عوارف المعارف" را خواند۔ مخدوم در ملفوظاتِ خود کہ بنامِ 'جامع العلوم' مشہور است فرمودہ در مدینۂ طیبہ در ہر شبے وقتِ تہجّد حضرتِ شیخ عبداللہ مطری کہ شیخِ مدینہ و موذنِ مسجدِ نبوی بود در حجرۂ من می آمدند و مرا درس می دادند و با وجود اصرارِ من ایں را درست نداشتند کہ من نزدِ ایشاں حاضر شوم و می فرمودند کہ تو از اولادِ رسالت پناہی و بر ما حق دارید کہ خودم بخدمتِ شما برسم در زمانۂ اقامتِ مدینۂ طیبہ حضرتِ مخدوم را ایں سعادت نیز بدست آمد کہ روزے در مسجدِ نبوی امامتِ نماز کرد و از مرحمتِ شیخ عبداللہ مطری بود کہ آں نسخۂ کتاب "عوارف المعارف" کہ نزدِ شیخ شہاب الدین سہروردی متوفی ۶۳۲ھ بود بدستِ حضرت مخدوم رسید۔

علوم و مجالس

جملہ مؤرخان و تذکرہ نگارانش بر ایں متفق اند کہ حضرتِ ایشاں جامعِ علومِ عقلیہ و نقلیہ بودند و در تصوّف نیز مقامِ اعلیٰ و ارفع داشتند۔ شیخ عبدالحق محدث دہلوی متوفی ۱۰۵۱ھ در 'اخبار الاخیار" نوشتہ کہ حضرت ایشاں جامع است میان علم و ولایت و سیادت۔ مولانا سید عبدالحیؒ در "نزہۃ الخواطر" تحریر کردہ :

مخدومِ جہانیاں ذہنِ روشن و نطقِ شیریں و بیانِ واضح و دلکش و اخلاقِ کریمانہ داشت مجالسِ مخدوم پُر از معلومات بود در مجالس بکثرت بہ تفسیر و حدیث و فقہ صحبت می کرد و اہلِ مجلس از آنہا استفادہ می کردند و مخدوم بسا اوقات کتاب "مشارق الانوار" و "مشکوٰۃ المصابیح" و "عوارف المعارف" و "رسالۂ مکیہ" و "قصیدۂ لامیہ" و شرح نود و نہ اسماء" را درس می دادند۔

بیعت و خلافت

مخدوم جہانیاں ابتداءً بدستِ پدرِ بزرگوارِ خود سید احمد کبیر بیعت کردند و پس ازاں بدستِ شیخ ابوالفتح رکن الدین بیعت شدند و از ایشاں مراحلِ تصوّف را بہ تکمیل رسانیدند منقول است کہ روزے شیخ رکن الدین از بالای منزل فرود می آمد کہ مخدوم جہانیاں برای سلامتی شیخ سینۂ خود را پائیدانِ وے ساخت چوں شیخ رکن الدین مخدوم را بایں وضع دید متعجب شدہ دستِ وے گرفتہ و برداشتہ سینہ اش را با سینۂ خود مالیدہ فرمود "اے سید دروازۂ نبوت

بسته شده است لکن در اقلیمِ ولایت این چنین حکمرانی خواهی کرد که کسے را میسّر نشده باشد."
از "لطائفِ اشرفی" منقول است که مخدومِ جهانیاں بیش از صد و چهل و چند اولیاء و مشایخ خرقۂ خلافت یافته و علمِ شریعت و طریقت و حقیقت و تصوّف از صحبتهای آں بزرگواراں نصیبِ خود ساخت.

عبدالرحمن چشتی متوفی ۱۰۹۴ھ در "مرآة الاسرار" تحریر نموده مخدومِ جهانیاں باماکنِ کثیره ازجهاں سفر کرده و با مشایخِ چهارده[1] سلسله و چهل و یک گروه ملاقاتها کرده اند - و از شیخ راجو قتّال متوفی ۸۲۷ھ روایت می کند که مخدوم از سی و چند مشایخِ صاحبِ ارشاد کسبِ فیضِ روحانی کرده و خرقۂ اجازت از دستهای ایشاں پوشیده و در آخر بخدمتِ شیخ نصیرالدین اودهی المعروف بچراغِ دهلی متوفی ۷۵۷ھ رسید و از دستِ ایشاں خرقۂ خلافتِ پیرانِ چشت پوشید و بانواعِ نعمتِ صوری و معنوی بهره مند گردید و وے را چناں تمکین و جمعیتِ قلب بدست آمد که پیش وے احتیاجِ صحبت بدیگرے نداشت.

کرامتهای سیّد اشرف جهانگیر سمنانی متوفی ۸۰۸ھ در "لطائفِ اشرفی" دربارۂ کراماتِ حضرتِ مخدوم ذکر کرده که از حضرتِ مخدوم کاپنچناں اعمالِ خرق العادة بظهور رسید که از صوفیای متاخرین دیده نشده است و وے را بالقابهای مظهر العجائب و مصدر الغرائب یاد کرده اند - مولانا جمالی در "سیر العارفین" و عبدالرحمن چشتی در "مرآة الاسرار" نیز کرامتهای حضرتِ مخدوم ذکر کرده اند لکن مخدوم خودش کرامتهای را معیارِ ولایت قرار نمی دهند در "جامع العلوم" فرموده اند ممکن است که کسے در هوا پرواز کند و یا بر رُوی دریا قدم بزند لکن بکمالِ ولایت نمی رسد تا آنکه در گفتار و رفتارِ خویش پیروی از فرموده های آنحضرت صلّی اللّٰه علیه وسلّم نکند.

سیر و سیاحت مخدوم اکثر قسمتهای دنیا را دیده و بسیار سفرها نموده است بدینوجه

---

[1] چهارده خانوادۂ تصوّف ایند: زیدیان[1]، عیاضیان[2]، ادهمیان[3]، هبیریان[4]، چشتیان[5]، عجمیان[6]، طیفوریان[7]، کرخیان[8]، سقطیان[9]، جنیدیان[10]، گازرونیان[11]، طوسیان[12]، سهروردیان[13]، فردوسیان[14].

"بہ جہان گشت" مشہور شدہ در "خزینۃ الاولیاء" مذکور است کہ مخدوم از "اُچہ" سفر کردہ بمدینہ طیبہ و دو سال بخدمتِ شیخ عبداللہ مطری ماند و بر حمتِ وے یکبار در مسجدِ نبوی امامتِ نماز فرمود و پس ازاں سفر بہ گازرون و مصر و شام و عراقین و بلخ و بخارا و خراسان اختیار کرد و شش بار بہ حجِ اکبر مشرف شد۔ مخدوم در "سراج الہدایہ" ذکر فرمودہ کہ سلطان محمد تغلق متوفی ۷۵۲ھ مرا شیخ الاسلام مقرر کردہ خانقاہ ہا باچہل قریہ مضافات در تصرفِ من داد من شیخ خود حضرتِ رکن الدین را در خواب دیدم کہ می فرمایند، ترا لازم است کہ از ینجا سفر بکنی وگرنہ غرق خواہی شد پس ازاں فی الحال سفر کردم و بمکہ معظمہ رسیدم از بعض عباراتِ مخدوم استنباط می شود کہ مخدوم در مکہ تا ہفت سال اقامت ورزیدہ۔ می فرمایند کہ در مکہ مفسرے بود سورۂ فاتحہ را تفسیر می کرد من تا ہفت سال از تفسیرش کسبِ فیض کردہ ام پیش بسفر رفتم و معلومم نیست کہ مفسرِ فاتحہ چند سالِ دیگر باینکار مشغول گشتہ باشد۔

ابو عبداللہ یافعی در زمانۂ اقامتِ مکہ معظمہ مخدوم از شیخِ مکہ ابو عبداللہ یافعی استفادۂ علومِ ظاہری و باطنی نمود۔ عبدالرحمٰن چشتی در "مرآۃ الاسرار" در احوالِ شیخ ابوعبداللہ یافعی می گوید کہ نامش عفیف الدین بود و بر مشربِ امامِ شافعی رحمۃ اللہ علیہ بود۔ وطنش یمن بود اما بخدمتِ مجاوری حرمین شریفین اشتغال می داشت وے از اکابر و مشایخ وقت بشمار می آید و عالمِ علومِ ظاہری و باطنی بودہ و از وے بسیار تصانیف ماندہ ازانجملہ تاریخ "مرآۃ الجنان" و "روضۃ الریاحین فی حکایات الصالحین" مشہور است۔ شیخ یافعی خرقۂ ارادت از دستِ شیخ رشید الدین ابی عبداللہ بغدادی پوشیدہ کہ وے خلافت را از دستِ شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ بدست آوردہ بود و ہمچنیں شیخ رشید الدین ابی عبداللہ بغدادی خرقہای خلافت از سلسلۂ قادریہ و از سلسلۂ رفاعیہ و نیز از شیخ ابو مدین مغربی بدست آوردہ بود۔ مخدومِ جہانیاں تا زمانۂ دراز در مکہ معظمہ در صحبتِ وے بودہ و استفادہ ہای گوناگوں از ایشاں کردہ و نسخۂ "عوارف المعارف" و "طریقۂ تصوف" را از دیاد گرفتند و خرقۂ خلافت را در بر کردند و دیگر کتبِ سلوک بخدمتِ وے

خواندند تاریخِ وفاتش بطورِ واضح معلوم نیست وے کتاب "مرآۃ الجنان" تالیف نمودہ و دراں حوادثات را تا ۷۵۰ھ نوشتہ و معلوم نیست کہ بعد از تالیفِ ایں کتاب چند سال بحیات ماندہ و نواب صدیق حسن در کتاب "ابجد العلوم" می نویسد کہ وفاتِ عبداللہ ابن اسعد المازنی الشافعی الیافعی در ۷۶۸ھ در مکہ معظمہ بوقوع پیوست و بہماں جای مدفون شد. مولانا جمالی در "سیر العارفین" نوشتہ است کہ امامِ یافعی معاصر شیخ نصیر الدین محمود اودھی بود و می نویسد کہ چوں مخدومِ جہانیاں در مکہ مکرمہ در صحبتِ امامِ یافعی ایّام را بسر می برد حضرتِ امامِ یافعی بوے گفت کہ در شہرِ دہلی درویشانیکہ باصفا بودند از دنیا کوچ کردہ اند اما شیخ نصیر الدین محمود باقی ماندہ است وصاحبِ ماثرات و برکاتِ بزرگان است و وے در ایں زماں چراغِ دہلی تصور می شود و روشِ و رسومِ مشایخ را با وجودِ خویش زندہ داشتہ است. حضرتِ مخدومِ جہانیاں ہماں وقت نیت کرد کہ ہرگاہ کہ از سفرِ بیت اللہ باز گردد در دہلی بخدمتِ شیخ نصیر الدین محمود می رسد و چوں بخدمتش رسید شیخ نصیر الدین محمود فرمود سید را بواسطۂ فرمودۂ امام عبداللہ یافعی حسنِ ظنے باایں فقیر پیدا شدہ است. مخدومِ جہانیاں جواب داد خدا رحمت کند برامامِ یافعی کہ مرا بدیں نعمت بہرہ مند گردانید زہے سعادت و دولتِ آنکس کہ بخدمتِ شما برسد.

محمد تغلق

سلطان محمد تغلق متوفی ۷۵۲ھ با مخدومِ جہانیاں عقیدتے خاص داشت. وے اُورا منصبِ شیخ الاسلامی عطا کرد و چہل خانقاہ در تصرفش داد لکن مخدومِ جہانیاں باشارۂ شیخ خود ایں منصب را ترک کردہ بہ مکہ معظمہ سفر نمود در "خزینۃ الاصفیاء" ذکر شدہ در عہدِ سلطان محمد تغلق شیخ الاسلامی وسندِ خانقاہِ محمدی در سیوستان با مضافات بوے مخصوص گشت.

فیروز تغلق

فیروز شاہ تغلق متوفی ۷۹۰ھ اگرچہ مریدِ شیخ علاؤ الدین نبیرۂ شیخ فرید الدین بود لکن با مخدومِ جہانیاں محبتے تمام و اخلاص خصوصی داشت. سراج عفیف در تاریخِ "فیروز شاہی"، نوشتہ است کہ حضرتِ شیخ جلال الدین پس از دو یا سہ سال از "اچہ" آمدے و فیروز شاہ برای استقبالش از فیروز آباد بیروں آمدے و وے را باعزاز و اکرام در شہر آوردے. مخدوم گاہے در کوشکِ معظم و گاہے در شفاخانہ و گاہے در

خانقاہ شہزادہ فتح اللہ خاں اقامت ورزیدے۔ و وقتیکہ مخدوم برای ملاقاتِ فیروزشاہ بیروں می آمد و بمقامِ حجاب می رسد فیروزشاہ برای تعظیمِ وے می ایستاد و پس ازاں ہردو بزرگ بالای جام خانہ می نشستند و وقتیکہ مخدومِ جہانیاں مراجعت می کرد فیروزشاہ ایستادہ می شد و تا وقتیکہ از نظرِ وے پوشیدہ نمی شد از جای خود حرکت نمی کرد و بسا اوقات فیروزشاہ بمنزلِ مخدومِ جہانیاں برای ملاقات می رفت و مخدومِ جہانیاں حوائجِ مردماں بیان کردے و فیروزشاہ حاجاتِ جملہ حاجتمنداں برمی آورد و وقتیکہ مخدومِ جہانیاں بہ "اچہ" بازمی گشت فیروزشاہ در مشایعتِ ایشاں تایک منزل می رفت۔ مخدومِ جہانیاں در نوبتِ آخر کہ از "اچہ" آمد در فیروزآباد بیشتر از معمولِ خود اقامت ورزید و وقتیکہ از فیروزشاہ اجازتِ سفر طلب کرد بوے گفت معلوم می شود کہ ایں ملاقاتِ من با شاہ آخریں ملاقاتہا باشد و اضافہ کردہ فرمود کہ عمرِ من بحدِ تمام رسیدہ است و سنِ شاہ نیز تقاضا میکند کہ وے نیز برای سیر و شکار دُور از دہلی نہ رود۔

مُہمّ ٹھٹھہ

در مہمِ ٹھٹھہ محمد تغلق ناکام شدہ بود بعد وفاتش وقتیکہ فیروزشاہ برسریرِ سلطنت متمکن گشت برای تکمیلِ فتح ٹھٹھہ اقدام نمود۔ چنانچہ در ۷۶۴ھ لشکرکشی کردہ بہ ٹھٹھہ رسید درآں وقت حاکمِ ٹھٹھہ جام بانہبینا بود۔ وقتیکہ فیروزشاہ بالشکرِ جرار قریب رسید جام بانہبینا پُلِ دریای سندھ رابشکست و در قلعہ محفوظ گشت۔ فیروزشاہ برکنارِ دریا منزل کرد و لشکرِ جام بانہبینا بروے حملہ آور شد و قریب بود کہ لشکرِ فیروزشاہ منہزم گردد کہ کمکِ مزید از دہلی رسید و اوضاعِ جنگ منعکس گشت پس ازاں بہ درخواستِ جام بانہبینا مخدومِ جہانیاں با پیغامِ صلح پیشِ فیروزشاہ رسید۔ فیروزشاہ مخدوم را اعزاز و اکرام بیشتر کرد و بہ اشارۂ مخدومِ جہانیاں جام بانہبینا را معاف کرد و اُو را ہمراہِ خود بدہلی آورد و پس ازاں وے را دوبارہ حاکمِ سندھ معین کرد۔

ورودِ مخدوم در دہلی

در ۷۸۱ھ مخدومِ جہانیاں برای ملاقاتِ فیروزشاہ بدہلی قدم رنجہ فرمودہ بودند فیروزشاہ درآں وقت از دہلی بمہمِ "سومانہ" رفتہ بود مخدومِ جہانیاں تقریباً دو ماہ در انتظارِ وے بدہلی اقامت فرمودند و اہلِ دہلی از جنابِ وے

استفادہ ہا نمودند و علاؤالدین علی اندریں اثناء ملفوظاتِ مخدوم جہانیاں را بنامِ "جامع العلوم" ترتیب داد۔ از "سراج الہدایہ" واضح می شود کہ مخدوم جہانیاں در ۷۷۲ھ نیز بدہلی آمدہ اند و دراں وقت ملفوظاتِ وے بنام "سراج الہدایہ" تحریر شدہ۔

اتباعِ شریعت

مخدومِ جہانیاں در شریعت و سنّتِ مصطفوی ثابت قدم بودہ و بارہا می فرمودہ کہ حقیقت بجز از پیروی شریعتِ غرا چیزے نیست و ہر کہ شریعت نداند وے بے بہرۂ طریقت و حقیقت است و کسیکہ طریقت و حقیقت را شناختہ و از شریعت بے بہرہ است وے شیخ نیست بلکہ جاہل است و ولی نہ باشد تا وقتیکہ علمِ شریعت و طریقت و حقیقت ندانستہ باشد۔ مخدومِ جہانیاں در پیروی سنّتِ نبوی حظّے وافر داشت و فرمودے کہ سالک را باید کہ متبعِ سنّتِ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم باشد کہ ہمیں یک طریقۂ معرفتِ الٰہی است و آں بدعت کنندگان کہ ریشہا ی می تراشند و زیورہای آہنی و برنجی می پوشند گمراہانِ راہِ حقیقت ہستند و فرمودے کہ در قرآنِ پاک آمدہ است : اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ یعنی کسیکہ با خدا محبّت می ورزد باید کہ دستوراتِ شرع را اتباع کند خدا آنرا محبوب می دارد۔ و پابندِ امر بالمعروف و نہی عن المنکر باندازۂ بود کہ اگر گاہے شاہ و یا شہزادگان نزد وے می آمدند آنہا را نیز حکمِ شریعت می کرد و بر منکرِ ایشاں نکیر می کرد۔

آرامگاہِ مخدوم شہر اوچ

مخدومِ جہانیاں ہفتاد و ہشت سال عمر یافت و در ۷۸۵ھ در ماہِ ذی الحجہ بروز چہارشنبہ کہ عید قرباں بود رحلت فرمود و آرامگاہِ آنجناب در اُچہ کہ وطنِ ایشان است وجود دارد۔ بروی درِ آرامگاہ یک قطعہ شعر کندہ است کہ مشتمل بر تاریخِ وفاتش می باشد

تاریک گشت جملہ جہاں بے جمالِ شاہ ÷ تاریخ بود ہفصد و ہشتاد و پنج سال

و شاعرے دیگر تاریخِ وفاتش بایں طور گفتہ :

تاریخِ نقلش ازیں جہاں رضوان ... گفت مخدومِ ماہ دین برخواں
ہست در اُچہ مرقدِ آں شاہ ... عَطَّرَ اللّٰهُ قَبْرَهٗ وَ ثَرَاهٗ

ایں شہرِ قدیمی "اچہ" در ایالتِ بھاولپور کہ در پاکستان است در نقطۂ اتصال دریاہای چناب وراوی بر سطح مرتفع واقع است۔ زمانے بود کہ ایں جا محلِ خاص علم و دانش وتجارت و سیاست وجولانگاہِ سیاحانِ جہاں بود۔ چندیں داستانہای عروج و زوالِ سلاطین و راجگانِ ایں کشور درآغوشِ خود پوشیدہ می دارد. کدام سعادتے و نعمتے در دنیا بودہ باشد کہ ایں شہر ازاں بہرمند نہ شدہ و ایں سلسلۂ بہرہ مندیش یک دو سال نیست بلکہ بہزاراں سال می رسد. ایں سوال کہ کدام شخص بکدام تاریخ ایں شہر را بنا نہادہ کتبِ تاریخ ازاں ساکت اند فقط از علائم و قرائن ظاہر می شود کہ از دَورِ آریائی قدامت دارد چوں آثارِ تہذیب "تل اسمار" نشان می دہد کہ تہذیبِ "تل اسمار" ایں جا با تہذیبِ "موہنجو دارو" مشابہت دارد ازیں وجہ گفتہ شدہ کہ ایں شہر از دورِ آریائی اقدم است۔ علاوہ ازیں ایں شہر مرکزِ تہذیب "سمیری" نیز بودہ است کہ بعد از تہذیبِ دڑاور ہا محو شدہ۔ چوں شہر "اچہ" در نقطۂ اتصال دو دریا واقع است بدیہی است کہ یک مرکزِ بزرگِ تجارتِ آں زماں باشد و یا بطورِ بندر آبی بودہ باشد و بواسطۂ ایں اہمیتہای جغرافیائی وسرسبزی و شادابی چہ سیاحان و تاجران و چہ حملہ آوران ہمیشہ بنظرِ طمع می دیدند و آنرا حفاظت می کردند۔ قبل از نفوذِ اسلام بہند اگر شہر "اچہ" مسند نشیں راجہ ہا و سلاطین بشمار می رفت در دورِ اسلام ہم یک مرکزیتِ خوبے داشتہ و مقبرۂ عالی شان "بی بی جیوندی" بر آں گواہی می دہد ایں مقبرۂ بدیع را محمد دلشاد شاہِ خراسان در ۸۰۳ھ بنا کردہ بود علاوہ ازیں قبور وخانقاہ ہای عالیشانِ مثل مقبرۂ مخدوم سید جلال الدین سرخ بخاری و شیخ جمال الدین خنداں رُو و سید احمد کبیر و مخدوم جہانیاں جہاں گشت و سید صدر الدین راجو قتال امروز ہم ہبطِ انوار و تجلیاتِ عرفانی محسوب می گردد.

ملفوظات سوانح نگاران پیشینہ کہ احوالِ مخدوم را ذکر کردہ اند فقط دو کتاب مخدوم بنام "خزانہ جلالی" و "تاریخِ قطبی" ذکر کردہ اند و کتابہای دیگر کہ منسوب بایشاں شدہ ذکر نہ کردہ اند بعد از مدتِ مدید چندیں کتابہای از قسم ملفوظات و سیاحت نامہ ہا بایشاں نسبت دادہ شدہ کہ در بارۂ بعضے ازان کتابہای محققین اتفاق دارند کہ ایں ملفوظات و سیاحت نامہ ہا حقیقی نیستند بلکہ موضوعی اند۔ اکنوں راقم در بارۂ "سراج الہدایہ"

کہ از ملفوظات مخدوم بشمار می آید اظہارِ خیال می کند

(۱) پس از مطالعہ کردنِ مقدمہ "سراج الہدایہ" دو اشخاص ظاہر می شوند یکے از انہا "احمد برنی" است و وے می گوید کہ مخدومِ جہانیاں در سنہ ۷۷۲ھ در دہلی وارد شدہ و وے گوید اگرچہ من از مریدانش نیستم ولکن معتقدِ خانوادۂ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم می باشم. من از حضرتِ مخدوم درخواست نمودم کہ اجازت دادہ شود تا ملفوظاتِ آنجناب را گرد آوری نمایم و من ملفوظاتش را بنامِ "سراج الہدایہ" جمع کردم و شخصے دیگر "احمد معین سیاہ پوش علوی" است و از روئے بعض نسخہای "سراج الہدایہ" ظاہر می شود کہ وے خود را ایرجی یا اچی گفتہ و نوشتہ کہ من مریدِ مخدومِ جہانیاں ہستم و نیز ظاہر می کند کہ من نبیرۂ شیخ نورالدین مبارک غزنوی ہستم و بقولش مخدومِ جہانیاں در سنہ ۷۸۰ھ بدہلی آمدہ (و محقّق اینست کہ مخدومِ جہانیاں در سنہ ۷۸۵ھ از دنیا رحلت نمودہ) و میگوید کہ قبل از ورودِ مخدوم بدہلی پسرِ وے بنام عبداللہ برای اطلاعِ تشریف آوری وے بفیروز شاہ بدہلی رسیدہ بود و من در خدمتِ عبداللہ حاضر شدہ عرض کردم کہ بندہ را یک کتابِ معتبر از خاندانِ عالی جناب دادہ شود تا بنظر نفع عوام من آنرا نقل کنم و آں ایں کتاب "سراج الہدایہ" بود از یں بیان واضح می شود کہ ایں دو شخصیت جداگانہ ہستند و اقوالِ ایشاں باہم متضاد اند و در دستِ من از سراج الہدایہ پنج نسخہا اند از مطالعۂ ایں نسخ ظاہر می شود کہ بعضے از ناقلین کتاب "سراج الہدایہ" را تالیفِ حضرتِ مخدوم نوشتہ اند و بعضے ملفوظِ ایشاں قرار دادہ اند لہذا واضح نمی گردد کہ کتاب "سراج الہدایہ" از قسم ملفوظات است یا از تصانیفِ حضرت مخدوم.

(۲) از مُطالعہ کردن ملفوظاتِ بزرگان مثل "فوائد الفواد" کہ ملفوظ سلطان المشائخ نظام الدین است و مثل "مجالس الابرار" کہ ملفوظِ شیخ نصیرالدین اودھی است ایں امر ہویدا می شود کہ طریقِ گرد آوری ملفوظاتِ شیوخ این است کہ شخصے در خدمتِ شیخ حاضر می شد و ہرچہ آں بزرگ فرمودے آنرا می نوشت خواہ آں مسئلۂ فقہی بودے یا نکتۂ تفسیری و حدیثی یا قصہ بزرگانِ باستانی لکن "سراج الہدایہ" بایں نہج نیست .

(۳) در کتابہای ملفوظات نہ آمدہ کہ رسالہ یا کتابے کہ تصنیفِ کسے دیگر باشد در ملفوظات بزرگے کاملاً و مستقلاً نقل کردہ شدہ باشد و در "سراج الہدایہ" رسالہ "معرفۃ المذاہب" کہ آنرا

باامام ابوحنیفہ منسوب می کنند کاملاً منقول است وہمیں رسالہ "معرفۃ المذاہب" است کہ پروفیسر عبدالعلیم آنرا ترتیب دادہ و در سنہ ۱۹۶۰ء از علی گڑھ شائع نمودہ وبدلائل وبراہین ثابت کردہ کہ نسبتِ آن باامام ابوحنیفہ بہیچ وجہ درست نیست وہمچنیں تقریباً بست اوراق ازفتوحاتِ مکیہ از ابن عربی است دربارۂ احوالِ قیامت بہماں الفاظ ومعانی اصلی اش منقول شدہ است.

(۴) "جامع العلوم" کہ از ملفوظاتِ مخدوم جہانیاں بشمار می آید ونسبتِ وے بمخدوم اعتبارے دارد وہمچو نواب صدیق حسن خاں عالمِ متبحر نسبتِ آں بمخدوم صحیح شمردہ است این "سراج الہدایہ" در بعض بیانہا رد این خیال می کند مثلاً واقعہ دو دخترِ حبشی کہ نزد آنحضرتِ صلّی اللہ علیہ وسلّم آمد واشعارِ لَسَعَتْ حَیَّۃُ الْھَوٰی کَبِدِیْ بسرود ازیں واقعہ در "سراج الہدایہ" بحلیتِ سماعِ سرود استدلال کردہ وہمیں واقعہ را "در جامع العلوم" ناقابلِ اعتبار قرار دادہ.

(۵) دربارۂ مخدومِ جہانیاں علماءِ فحول مثل شیخ عبدالحق محدث دہلوی صاحبِ "اخبار الاخیار" ونواب صدیق حسن خاں صاحبِ "ابجد العلوم" و"الفرع النامی" ومولٰنا سید عبدالحی لکھنوی صاحبِ "نزہۃ الخواطر" برایں متفق اند کہ مخدومِ جہانیاں در علومِ حدیث وفقہ ید طولیٰ وبعلومِ ظاہری وباطنی حظے وافر داشت کتابِ "سراج الہدایہ" بخلافِ آں می رود در مختلف ابواب ایں گونہ احادیث کہ محدثین بوضعِ آنہا متفق اند بکثرت در "سراج الہدایہ" یافتہ می شود خصوصاً در فضائلِ فواکہ وبقول چناں احادیث نقل کردہ شدہ کہ عقل باور نمی کند کہ مثلِ مخدومِ جہانیاں آنہا را فرمودہ یا نقل کردہ باشد.

در مختلف ابوابِ "سراج الہدایہ" فضائلِ اسم محمد واحمد مذکور است واکثر روایات درایں باب موضوع وضعیف اند وموضوعیتِ ایں گونہ روایات از رسالہ "فضائل من اسمہ احمد ومحمد" پُرظاہر است کہ تالیف الحافظ ابوعبداللہ الحسین بن بکر البغدادی است ودکتور مختار الدین احمد آنرا ترتیب دادہ واز معہد الدراسات الاسلامیہ علی گڑھ آنرا شائع کردہ ودر مقدمۂ آں دکتور از تذکرۃ الموضوعات الصغانی نقل کردہ کہ در فضیلتِ تسمیہ باسمِ احمد ومحمد روایاتیکہ منقول اند اصلے ندارند ونزدِ محدثین از قسم موضوعات اند - وہمچنیں بعضے اقوالِ فقہاء کہ در

"سراج الہدایہ" منقول است فتاواہای معتبرہ خلاف آں نشان می دہند۔

(٦) یک مخطوط دیگر کہ موسوم بہ "سیر نامہ" است باحمد برنی جامع "سراج الہدایہ" منسوب است و وے درایں رسالہ ثابت کردہ کہ اثرِ قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم کہ بر قبرِ شہزادہ فتح اللہ نصب شدہ است درست وصحیح است و آنرا مخدوم جہانیاں آوردہ اند و بہ تحقیق ثابت شدہ کہ ایں رسالہ وضعی و جعلی است و صاحبِ "سیر المنازل" مرزا سنگین بیگ نیز دربارۂ قدمِ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم ہرچہ گفتہ ازاں رسالہ جعلی گرفتہ۔

بایں وجوہِ ستہ خیال بندہ اینست کہ نسبتِ "سراج الہدایہ" بحضرتِ مخدوم صحیح و درست نیست۔

طریقِ کارِ بندہ وقتیکہ من بترتیب "سراج الہدایہ" مشغول شدم ہرکجا کہ اصلے ازاں یافتم نقلے برداشتم وتفصیل آں اینست:

(۱) سراج الہدایہ - جواہر میوزیم مولانا آزاد لائبریری علی گڑھ - ایں نسخہ ناقص اول و آخر است واضح نمی شود کہ ناقل آں کیست وکتابتِ آں بکدام سنہ بودہ - از مطالعۂ آں ایں قدر معلوم می شود کہ ناقلِ آں از عبارات عربی و فارسی روشناس نیست و در نوشتن مخطوط را مسخ کردہ است - ابرار حسین فاروقی قدرے تصحیح عبارات کردہ است و نیز ایں گونہ اظہارِ خیال خود کردہ است۔

(۲) سراج الہدایہ - رضا لائبریری رامپور ۱۰۶۰ بر سرورقِ آں ایں عبارت است ایں سراج الہدایہ ملفوظ مخدوم از احمد معین سیاہ پوش ساکن خطۂ ایرج نبیرۂ نور الحق والدین سید مبارک غزنوی، و بر ورقِ آخر ایں عبارت است - تمام شد ھذا الکتاب سراج الہدایہ من تصنیفِ مخدوم قطب العالم مخدوم جہانیاں دامت برکاتہ، - کاتب العبد مولانا فرض اللہ ولد مولانا عبد اللہ ابن مولانا کرم اللہ قریشی نارنولی بتاریخ ۲۷ شہر صفر جمع اللہ بالخیر والظفر سنہ ۱۰۲۶

(۳) سراج الہدایہ - رضا لائبریری رام پور ۱۰۵۹ برخاتمۂ ایں نسخہ ایں عبارت مرقوم است وجد الفراغ من کتابتہ فی شہر جمادی الآخر یوم الثلثا وقت الضحیٰ اس عشر.....

بخطِ العبد الضعیف النحیف الراجی الی رحمۃ اللہ شہر اللہ بن احمد القریشی البداؤنی۔

(۴) سراج الہدایہ۔ مملوکہ پروفیسر خلیق احمد نظامی دانشگاہ علی گڑھ۔ بر خاتمہ وے ایں عبارت است: ملفوظاتِ ابن احمد الکبیر الحسین البخاری کاتب فقیر ابراہیم نزدِ روضۂ مخدوم العالم روز یکشنبہ بوقت دو پاس بتاریخ پانزدہم جمادی الثانی سن .... ھٰذا المقالات کلہم رحمۃ ابدًا قد تمت بعون اللہ الوہاب وحسن توفیقہ برحمتک یا ارحم الراحمین۔

(۵) سراج الہدایہ۔ مفتی الٰہی بخش اکیڈمی کاندھلہ ضلع منفر نگر۔ و آخر ایں نسخہ ناقص است لہٰذا کاتب و تاریخ کتابت معلوم نمی شود۔

ترتیبِ متن من برای ترتیب و تہذیب متن سہ نسخۂ اول الذکر را بکار آوردہ ام و با دو نسخہ آخری محض تقابل متن کردہ ام۔ در ترتیبِ متن من اختلافاتِ جزوی و لفظی کہ مابین نسخہا واقع شدہ است اعتنا و اظہار نہ کردہ ام واز معونت ہر سہ نسخہا بطورے متن را ترتیب دادہ ام کہ از الفاظِ مختلفہ ہرچہ در خاطرِ من راجح متصور شدہ آنرا اختیار کردہ تکمیلِ کلام کردہ ام و ہرچہ من در متن نہادہ ام از سہ نسخہای مشارٌ الیہا خارج نیست و آں عبارتے کہ در ہمہ نسخ بیک طور اند اگرچہ آں حاملِ رکاکت باشند تصرفے نہ کردہ ام البتہ غلطیہای املائی و نحوی و صرفی کہ در ہر سہ نسخہا بکثرت یافتہ می شود تصحیح کردہ ام۔

بیانِ حواشی در حواشی ترجمۂ آیاتِ قرآنی از ترجمۂ شاہ ولی اللہ دہلوی اختیار کردہ ام و ترجمہ احادیث و دیگر عبارتہای عربی من خود کردہ ام و احادیثیکہ محدثین آنہا را موضوع و بے اصل قرار دادہ اند من آنہا را بحوالہ کتب موضوعی نوشتہ ام و احادیثیکہ محدثین بصحتِ آنہا حکم دادہ اند من آں را حوالہ بکتب کردہ ام و احادیثیکہ در نظرِ بندہ غیر معتبر اند و از محدثین نسبت بآنہا چیزے نیافتہ ام۔ گفتہ ام کہ در صحاح ستہ و یا در کتبِ معتبرہ یافتہ نشد و احادیثیکہ در نظرِ بندہ معتبر اند لکن برای تصحیح آنہا حوالہ نیافتہ ام نسبت بآنہا چیزے نگفتہ ام در جاہای حدیثے کہ در کتاب سراج الہدایہ آمدہ و تعیین آں در کتب احادیث پیدا نہ شدہ و حدیثِ دیگر کہ آں مفہوم را ادا می کند یافتہ ام آں حدیث دیگر را بحوالہ کتب نقل کردہ ام۔ جزئیاتِ فقہیہ کہ در سراج الہدایہ ذکر شدہ و بسا اوقات حوالہ آں بفتاویٰ ہا دادہ شدہ و بعضے ازاں

فتاوٰی ہا امروز یافتہ نمی شود و یا در ہندوستان رواجے ندارد اگر آں جزئیات مطابق کتبِ فقہیہ مروجہ اند از کتب فقہیہ حوالہ دادہ ام و آں جزئیات کہ مخالف کتبِ مروجہ اند من درحاشیہ بیانِ آں صورت کردہ ام کہ در کتب مروجہ یافتہ ام۔

من برُخے از احوالِ مخدومِ جہانیاں بقدرِ ضرورت دریں مقدمہ نوشتہ ام ہر کہ تفصیل احوالِ ایشاں خواہد باید کہ کتابہای مندرجہ ذیل مطالعہ کند:

تاریخِ فیروز شاہی از سراج عفیف سیر العارفین از مولانا جمالی۔ اخبار الاخیار و الفرع النامی از شیخ عبدالحق محدّث دہلوی تاریخِ فرشتہ از ملا قاسم ہندوشاہ مرآۃ الاسرار از عبدالرحمان چشتی نُزھۃ الخواطر از مولانا سید عبدالحی الحسینی بزمِ صوفیاء از صباح الدین عبدالرحمان خاندانِ چشت از پروفیسر خلیق احمد نظامی مخدوم جہانیاں جہاں گشت از پروفیسر ایوب قادری خطۂ پاک اوچ از شہاب صوفیاءِ پنجاب - از اعجاز الحق قدوسی۔

تشکّر

ناسپاس شناسی باشد اگر پروفیسر سید نورالحسن را تشکر نکنم کہ از معاونت و توجہ ایشاں ایں کار بہ تکمیل رسیدہ است و پروفیسر خلیق احمد نظامی باعثِ تشکّر است کہ ایشاں مخطوطہ خود را برائے تقابلِ متن بہ بندہ مرحمت فرمود و مولانا ابوالحسن زید فاروقی لایقِ صد تشکّر اند کہ از جنابِ ایشاں و از کتب خانہ ایشاں کہ مجموعۂ کتابہای نادرہ است استفادہ بسیار نمودہ ام۔

سجاد حسین

یکم جون ۱۹۸۱ء

۲۷ رجب المرجب ۱۴۰۱ھ

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ وَالْعَاقِبَۃُ لِلْمُتَّقِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ
عَلٰی رَسُوْلِہٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ اَجْمَعِیْنَ ط

بداں کہ ایں کتابیست مجموع از تقریر قُطْبُ الْعَالَمِ مُقْتَدَی الْمَشَایِخِ وَالصَّالِحِیْنَ سُلْطَانُ السَّادَاتِ اٰلِ یٰسِیْنَ قُرَّۃُ عَیْنِ الرَّسُوْلِ فِلْذَۃُ کَبِدِ الْبَتُوْلِ مُتَبَرَّکُ الْخَلْقِ فِی الْعَالَمِیْنَ جَلَالُ الْحَقِّ وَالشَّرْعِ وَالدِّیْنِ حُسَیْنُ بْنُ اَحْمَدِ ابْنِ الْحُسَیْنِ الْحَسَنِیُّ الْبُخَارِیُّ مَتَّعَ اللّٰہُ الْمُسْلِمِیْنَ بِفَوَائِدِ عُلُوْمِہٖ وَصِفَاتِہٖ وَخَلَّصَ اللّٰہُ الْخَلَائِقَ بِبَرَکَتِ دُعَائِہٖ وَیَرْحَمُ اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا ۔ چنیں گوید بندۂ امید وار برحمتِ پروردگار احمد برنی کہ

یٰسین ۔ نامِ یکے از سور تہائے قرآن و نزدِ بعض یکے از اسماءِ محمد صلی اللہ علیہ وسلم ۱۲ غیاث

قُرّۃ ۔ بہ تشدید راء بمعنی خنکی و سردی ۱۲ صراح ۔ فِلْذہ ۔ پارۂ جگر ۱۲ منتخب ۔ بَتول ۔ لقبِ حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا است ازانکہ بمعنی قطع کنندہ است و حضرتِ فاطمہ قطع کنندۂ علائقِ دنیا بودند لہٰذا بتول گفتند ۔ ۱۲ لطائف ۔

بَرَنی ۔ منسوب بہ برن کہ قصبہ است در ہندوستان و مؤلفِ تاریخ فیروز شاہی ۔ بوے نسبت دارد ۱۲ انند راج واکنوں ویرا بلند شہر گویند

یکے از مُعتقدان و خدمت گارانِ اولادِ رسول است صلی اللہ علیہ وسلّم کہ بوقت بازگشتنِ بندگی سیّد السادات از مہم تتہ درسمتِ حضرتِ دارالملک دہلی حرسہا اللہ تعالیٰ عن الآفات در ماہِ رجب سنہ اثنین وسبعین (۷۷۲ھ) و سبعمائۃ روزِ پنجشنبہ ایں بندہ را سعادتِ قدمبوس بفضلِ اللہ تعالیٰ بوقتِ نمازِ پیشیں حاصل شد انواعِ شفقت ذَالاِکرام ارزانی فرمود تا مدّتِ دو ماہِ کامل ایں فقیر در نظرِ مبارک بود و انواعِ فواید دارین مشرّف می شد ہرچند کہ ارادتِ پیوندی شیخے کامل ایں مسکین را قبلہ بود اما جہتِ اعتقاد بر خاندانِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم کہ یکے از شرائطِ ایمانست روزے بخاطر گذشت کہ از لفظِ دُرّ بار سیّد السادات چیزے از علمِ احادیث و از علم تفسیرِ قرآن و از علم مسائلِ دینی و واقعات و حکایتِ مشایخِ کبار و فوائدِ دارین از اشعار و ابیات و از نظم و نثر جمع کنم تا نفع عامۂ مومنان و مُعتقدان باشد کہ بفضل اللہ تعالیٰ پروردگار جلّتْ قدرتہ و عَلَتْ کلمتہ و عظمتْ حکمتہ سینۂ قطب العالم کنوزِ اسرار علومست باآں کہ منظرِ علمائے دین و فضلاءِ کوی یقین بودہ اَم و در سیاہ و سفید گردنِ کتابہا روز و شب گذرانیدہ اَم اما برائے اِزدیادِ منافعِ دینی کوشیدم بنا بریں مقدمہ خدمت گار عرض داشتہ بہ بندگی سیّد السادات مَنبعِ العلوم والسعادۃ کردم کہ اگر اشارت باشد چند اجزاءِ قرطاس

تتہ - نام شہریست از بلادِ ہند کہ بہائے ہندی تھتّھہ گویند ۱۲ انندراج - دُرّبار - بارندۂ مروارید - ۱۲ غیاث.
کنوز - جمع کنز، خزانہ ۱۲ - اِزدیاد - زیادہ شدن ۱۲ غیاث -
مَنبع - چشمہ ۱۲ آنندراج - قرطاس - کاغذ - ۱۲

تقریرِ قطب العالم بنویسم. بکرم فرمان شد کہ نیکو باشد بنویسید. ہر وقتے کہ بیانِ نصِّ قرآن و یا احادیثِ ختمِ مرسلاں و یا مسائلِ اقوالِ صاحبِ مذہباں و یا روایتِ مُجتہداں تمام بیان می کردند بندہ اِلتماس می کرد اسامی کتُب بشفقتِ تمام آں کتاب می گفتند روزے سیّد قاسم کہ بیشتر اوقات انیس و جلیس بندگی سیّد السادات و ملازمِ وقت در خلا و ملا می بود گفت مُعتقدان را بر تقریرِ قطب العالم نقلِ کتاب نبشتن و درخواستن نمی شاید جواب گفتم راست و درست اینست لیکن خلقِ ایں زماں نیک و بد و از دانا و سَفیہ خالی نیست چوں یکے ازیں طایفہ کہ مُدّعی است و بے اعتقاد است تا در قیل و قال فی الحال نہ افتد بجہتِ زبان بندیِ این گروہ رامی نویسم و من کتابخانہ برابر ندارم کہ اُورا بر فور نامِ کتاب گویم مصلحت در پرسیدن و نبشتن اینست و بخدمتِ سیّد السادات نسخۂ کتابہا بسیارست و علماء و مشایخِ کبار حاضر می شوند بندہ اِستفادہ دینی از بندگی سیّد السادات غنیمت پنداشت و بر نہ ابواب مرتّب کردم و سراج الہدایت نام کردم تا خوانندگان را ثوابِ جزیل پدید آید و ایں رباعی از سرِ حال نبشتم ؎

تراعزّت بتاج و تختِ شاہی مراعزّت زخاکِ پائے درویش
الٰہی احمدِ بیچارہ دل را بدہ مُکنت زخاکِ پائے درویش

و ایں بندہ را بدعائے ایمان یاد کنند وَاللّٰہُ الھَادِیْ اِلَی الرَّشَادِ

سَفیہ - نادان و کم عقل ۱۲ آنندراج - قیل و قال - بمعنی کلام و سخن ۱۲ غیاث -
مُکنت - قدرت و تونگری ۱۲ غیاث -

چنیں گوید بندہ اضعفُ العُباد تُرابِ اقدامِ خاندانِ محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم احمد معین سیاہ پوش عَلوی ساکن خطۂ ایرج نبیرۂ سید السادات منبع العلوم والسّعادت فخر آلِ یٰسین فلذۃ کبدِ البتول نور عین الزہراء انور الارض والسماء متبرک الخلق فی العٰلمین ناصح الملوک والسلاطین المخصوص بعنایت رب العٰلمین نور الحق والدّین سید مبارک غزنوی اظلہٗ اللہ تحت ظلال مغفرتہٖ و نوّر قبرہٗ بنور رحمتہٖ کہ یکے از بزرگانِ ساداتِ خطۂ حضرتِ دارُالملک دہلی بودہ اند حَرَسَہَا اللّٰہُ عَنِ الْاٰفَاتِ مَعَ جَمِیْعِ التَّوَابِعِ وَالْعُقَبَاتِ وَیَرْحَمُ اللّٰہُ عَبْدًا قَالَ اٰمِیْنًا کہ قدیم الایام در سلکِ مُعتقدان و در زُمرۂ خدمت گاران قطب الاقطاب قطب العالم دامت برکاتہٗ منسلک گشت و بانواعِ تشریفاتِ مکاتبات و بخلعتہا مخصوص است و دریں دیار نہال کردہ برامرِ سید السادات بوظیفہ دعائے کافۂ مومنان مشغولست روزے در ماہِ مُبارکِ رمضان عمّت برکاتہٗ و میامنہٗ بجہتِ زیارتِ اولیائے حق تعالیٰ بحضرتِ دہلی کہ بہترین سعادتہاست رفتہ بود سنہ سبع و ثمانین وسبعمائۃ (۷۸۷ھ) دراں وقت خدمتِ قطب العالم از بُقعۂ معظمہ اُچہ

تُراب۔ خاک خشک۔ ۱۲ غیاث۔ عَلوی۔ منسوب بہ علی رضی اللہ عنہ و مصطلح آنست کہ آنرا گویند کہ از اولادِ حضرت علی باشد مگر از اولادِ حضرتِ فاطمہ نہ باشد رضی اللہ عنہا ۱۲ غیاث۔ ایرج مقامے است کہ در اطراف جھانسی کہ مرکزِ صوفیا و لشکرگاہ فیروز شاہ تغلق بود نبیرہ۔ فرزندزادہ و گاہے دخترزادہ را گویند۔ زہراء۔ لقب حضرتِ فاطمہ رضی اللہ عنہا ازانکہ سفید پوست بودند۔ ۲۰ غیاث نورالحق۔ شیخ نورالدین مُبارک غزنوی از اجلّہ خلفاء شیخ شہاب الدین سہروردی بود در عہدِ شاہ شمس الدین التمش در دہلی شیخ الاسلام بود و وے را میرِ دہلی نیز گویند و وصالش در ۶۳۲ھ شد و بجانبِ شرق حوضِ شمسی مدفون است۔ ماخوذ از خطہ پاک اوچ ص ۱۹۵-۲۱۲۔ زُمرہ۔ بالضم، گروہ مردم ۱۲ غیاث۔ بُقعہ۔ بالضم، زمین کہ محدود و ممتاز باشد از زمین دیگر ۱۲ غیاث

در دہلی رسیدند پیش ازاں مخدوم زادہ جہانیاں سید عبداللہ طاب ثراہ بجہتِ خبر کردن بخلیفۂ روئے زمین سلطانِ سلاطینِ عالم فیروز شاہ آمدہ بود کہ ایں داعی بخدمتِ مخدوم زادۂ مذکور ملاقات کرد و تا این وقتے کہ قطب العالم بیایند پیوستہ در خدمت می بود و بیست و دوم ماہِ مبارکِ رمضان خدا یگانِ مغفور استقبال رواں شدن کرد و در حظیرۂ فتح خاں بجہتِ بودنِ قطب العالم فرمان شد چنانچہ شرطِ تعظیم اولیاء و صلحاء و مشایخِ کبار باشد ہمہ برگزیدگانِ حضرتِ خدائے را عزّ وجلّ شایانِ آں استعداد اسباب برائے قطب العالم می شد و مخدوم زادہ برسرِ فرمایش بود ایں فقیر حقیر بعد از ادائے نمازِ عید الفطر التماس کرد چیزے فواید دینی کہ از خدمت سید السادات بندگی مخدوم زادہ صحیح مرتّب نسخۂ کتابے رسیدہ باشد صدقۂ خاندان حضرتِ رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم انعام گردانید تا ایں ضعیف و سایر معتقدان بسعیِ جمیل سید السادات در کارِ دینی جہد بلیغ نمایند مخدوم زادہ سید عبداللہ این کتاب ملفوظ قطب العالم نسخہ دادند و ایں فقیر باتفاقِ تمام نبشتہ و ہم بحضور سید السادات ازاں نسخہ مقابلہ کردہ تا عوام و خواص مُعتقدان بخوانند و برموجبِ آں کار کنند تا آمرزیدہ شوند اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

سید عبداللہ۔ ایں پسرِ دوم مخدوم است۔ ذوالفرع النامیؔ مذکور است کہ وے لاولد فوت شد وقبرش در دہلی در قدم شریف است اُچہ۔ در مقدمہ کتاب ملاحظہ کنید فیروز شاہ۔ پسر رجب عمزادۂ سلطان محمد تغلق در ۷۵۲ھ برتختِ دہلی نشست سال ولادتش ۷۰۹ھ است۔ حظیرۂ فتح خاں: خانقاہ شہزادہ فتح خاں ۱۲ خطۂ پاک اوچ۔ ایں مقام را قدم شریف گویند بدینوجہ کہ فتح خاں پسرِ فیروز شاہ وقتیکہ در ۷۷۶ھ فوت کرد اینجا مدفون شد و بر قبرش سنگے نہادند کہ برآں نقش پای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است۔

[1] در عنوانہائے ابواب مخطوطات بسیار اختلاف بود و بعضے عنوانات ازاں مضامین مختلف بودند کہ دراں باب مذکور شدہ من بر مضامین ابواب غور کردہ مطابق مضامین عنوانات ابواب را مُرتّب کردہ ام .

باب اوّل

در بیان احادیث پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم اِنَّ اَوَّلَ اَرْضٍ مَسَّتْهَا قَدَمِیَ الْهِنْدُ[1] . معنیٰ حدیث رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم چناں باشد ، بدرستی و راستی کہ اوّل زمین کہ بسود آں را قدمِ من زمینِ ہندوستان است و قدمِ مہتر آدم علیہ السّلام نزول دریں معنیٰ ہندوستان شدہ باشد۔ سیّد السادات بر زبانِ مبارک فرمود ہندوستان زیرِ قدمِ من باذن اللہ تعالیٰ آمد۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ کہ تولّد و نشاءِ پیغامبرِ ما در زمینِ عرب بودہ است بیانِ واضح فرمایند بندگی سیّد السادات منبع العلم والسّعادۃ جواب فرمودند ، کہ بوقتِ ولادت پیغامبرِ ما صلّی اللہ علیہ وسلّم مہتر جبرئیلؑ را فرمان شد کہ زمینِ ہندوستان را جملہ بہ پیچ و بر طریقِ خربزہ کُن و بزیرِ قدم پیغامبرِ من صلّی اللہ علیہ وسلّم بدار کہ مرا در زیرِ ایں حکمت است . بعدہٗ قطب العالم دامت برکاتہٗ فرمودند چندیں انواعِ نعمتہا و الوانِ رنگہای بنی آدم و کنوزِ حکمتہا ، کہ مخصوص بزمینِ ہندوستان است ، در برّ و بحرِ جہاں نیست ، و ایں ہمہ از تاثیرِ قدمِ پیغامبر است صلّی اللہ علیہ وسلّم کہ نخست پائے مبارک رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم و قدم مہتر آدم علیہ السّلام نزول در زمینِ ہندوستان شدہ بود۔ سیّد السادات بہ زبان مبارک فرمودند کہ حق سبحانہٗ و تعالیٰ چوں بعلمِ قدیم خود دانستہ بود کہ چندیں انواعِ اولیاء

[1] ایں حدیث صحیح نیست در صحاح ستّہ نیز مذکور نیست .

و اجناسِ اصفیایِ حضرتِ خود را از زمین هندوستان ظاهر و پدید خواهم کرد ازاں جهت زمینِ هندوستان را نخست زیرِ قدمِ حبیبِ خود آورد. وہم ازیں جهت پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم فرمود لَيْسَ[1] لِلْعَرَبِيِّ عَلَى الْعَجَمِيِّ فَضْلٌ إِلَّا بِالتَّقْوٰى۔ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ ۔ کہ مارا و اکثر معتقدانِ حضرتِ رسالت را صلّی الله علیه وسلّم یکجا چنانکہ از زمینِ هندوستان پدید آورده است ہم از برکتِ اولیای سلف رضوان الله علیهم اجمعین کہ ایشان از زمینِ هند پدید شده اند، فردا روزِ قیامت در صحبت و پہلوے ایشان بر آرد ان شاء الله تعالیٰ۔

قَالَ[2] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ دُعَاءٍ إِلَّا بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ حِجَابٌ لَمْ يَنْخَرِقْ تِلْكَ الْحِجَابُ حَتّٰى لَا يُصَلِّي عَلَيَّ وَ عَلٰى اٰلِي فَإِذَا فَعَلَ ذٰلِكَ انْخَرَقَ ذٰلِكَ الْحِجَابُ وَ دَخَلَ الدُّعَاءُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ رَجَعَ الدُّعَاءُ ۔ معنیٰ حدیثِ رسول صلّی الله علیه وسلّم چناں باشد نیست ہیچ دعائے، مگر آں کہ میانِ او و میانِ آسمان حق تعالیٰ حجابے آفریده است. جانبِ مغرب پہنائیِ آں در آسمان ہفتاد و پنج ہزار ساله راهِ دنیا است، و درازی سی و پنج ہزار ساله راهِ دنیا است و زیرِ آں پرده است بقدرت الله تعالیٰ چوں مومنے دعاء می کند ازاں نفسِ او بقدرتِ خویش خدای عزّ و جلّ فرشتہ

---

[1] این جزو آن حدیثِ طویل است کہ در زاد المعاد ص ۲۲۶ ج ۲ در فتح مکہ مذکور است

[2] در باب الصلوٰة علی النبی از مشکوٰة مفهوم ایں حدیث از کتاب ترمذی از عمر رضی الله عنہ منقول است.

بر صورتِ جانورے سبز می آفریند، آں جانور باذن الله تعالیٰ عزّ و جلّ بر می پرد سوئے آں در آسمان میرود، چوں از بندهٔ مومن پیش از دعا خواندن و بعد از دعاء خواندن درود بر من و بر آلِ من فرستاده باشد آں پرده در آسمان پاره می شود و آں زیرِ عرش خدای تعالیٰ می رود فرمان می شود، اے جانور قرار گیر، وے می گوید خدا قرار گیرم، چوں بیامرزی از جهت بندهٔ تو کہ آمده ام، از سرادقاتِ[1] جلال فرماں می آید، کہ بیامرزیدم و حاجتِ او بر آوردم، و اگر مومنے دعاء خوانده است و پیش از دعاء خواندن و بعد از تمام کردن دعاء درود بر پیغامبرِ خود، صلّی الله علیه وسلّم نفرستاده است این دعاء را قدرت نیست کہ بپرد سوئے آسمان، پس بر تو باد کہ پیش از دعاء خواندن، و بعد از دعاء خواندن درود بر پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم و بر آلِ او فرستی تا ہر مطلوبے کہ داری بہ برکت پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم بیابی و بمقصود برسی سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ کہ آل کرا خوانند جواب فرمودند، آل از روی لغت متابع را گویند، و امّا از جهتِ شرع آل، نسل و فرزندان را گویند، و ایں قول دوم صحیح و درست و ثابت است و بجهتِ صحّتِ ایں معنیٰ نصوصِ قرآن وارد است قوله تعالیٰ[2] اِعْمَلُوْا اٰلَ دَاوٗدَ شُكْرًا و مراد ازیں آل، مهتر سلیمان پسرِ مهتر داؤد پیغامبر است و نہ متابعانِ او۔ در تفسیرِ امامِ زاہد قَفَّال شاشی کَطَابَ ثَرَاهُ مذکور است اَلْاٰلُ

---

[1] سُرادقات۔ جمع سُرادق، سرا پرده، شامیانہ ۱۲ اندراج

[2] بعمل آرید اے کسان داؤد سپاسداری را ۱۲ از ترجمۃ القرآن شاه ولی الله ؒ۔ لفظ آل ذکر کرده شود و ازاں مراد اقرباء شوند چنانچہ اولادِ علی و فاطمہ و عباس و حارث و امثالِ شان.

يُذْكَرُ وَ يُرَادُ بِهٖ قَرَابَةُ الرَّجُلِ كَاَوْلَادِ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْعَبَّاسِ وَ الْحَارِثِ وَ نَحْوِهِمْ۔ وفی تفسیر الزاهد قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ[1]، وَهُوَ حِزْقِيْلُ[2] اِبْنُ عَمِّ فِرْعَوْنَ که وے ایمان را پنہاں داشتہ سببِ خوفِ فرعون، و بر مہتر موسیٰ مُقِر بود قطب العالم دامت برکاتہ دریں محل می فرمودند وقتے پیرِ[3] مکہ رئیس العلما امام عبداللہ یافعی قَدَّسَ اللّٰهُ رُوْحَهٗ می فرمودند کہ در آغازِ ہر کتابے کہ علماء و مجتہدانِ دین می نویسند وَالصَّلٰوةُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مُحَمَّدٍ وَّآلِهٖ اَجْمَعِيْنَ مراد ازیں لفظ اولادِ پیغامبر است صلّی اللہ علیہ وسلّم و ایں روایت از ابن عبّاس است رضی اللہ تعالیٰ عنہ

سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہ بر سرِ قبر درود پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرستادن آمدہ است یا نہ سیّد السادات جواب بکرم فرمودند کہ آمدہ است، و بزرگانِ دین گفتہ اند، و عامّۂ مسلمانان را فرمودہ اند، و بجہت آں کہ ثوابِ نماز و تلاوتِ قرآن از برکت خواندن درود بر پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم بفضل اللہ عزّوجلّ بزود برسد و نیز خوانندہ آمرزیدہ گردد۔ در کفایت الفقہاء مذکور است چوں بندۂ مومن دعای خیر می کند فرمان می شود لَمْ اَقْضِ حَاجَتَهٗ فَاِنِّيْ اُحِبُّ اِلْحَاحَهٗ[4]۔ روا نمی کنم حاجتِ اُورا کہ دوست می دارم الحاح کردنِ وے، و اگر دعای شر است فرمان می شود اَقْضِيْ

---

[1] وگفت مردے مسلمان از خویشانِ فرعون و وے حزقیل عمزادِ فرعون بود .

[2] حزقیل . بعض مفسرین نامش شمعان گفتہ اند .

[3] احوالِ امام یافعی در مقدمہ این کتاب نوشتہ ام .

[4] الحاح . بالکسر، زاری کردن و درخواستن و مُبالغہ کردن درکارے ۱۲ اندراج .

حَاجَتَهٗ فَاِنِّيْ اَكْرَهُ صَوْتَهٗ روا کنم حاجتِ اُورا کہ دشوار می آید حضرتِ مارا آوازِ او۔ قطب العالم دامت برکاتہ می فرمودند بشتہ دیدم در کتابے کہ چوں مومن دعای خیر می کند بُوئے از دہنِ وے خوشبو تر از مُشک و زعفران و از عنبر، زیرِ عرش خدای تعالیٰ می رسد، حملۂ عرش را چوں بُوئے خوش می رسد در تسبیح و تہلیل ربِّ جلیل می افزایند، و حلاوت طاعت و عبادت در اعضایِ ایشاں در می رود، جُملہ کرّوبیاں می گویند خدایا چیست ایں بُوئے خوش کہ بدماغِ ما رسیدہ است ازاں سبب در یادِ تو ما افزودیم، فرمان می شود کہ بندۂ مومن دعای خیر می کند، آں فرشتگاں سوال می کنند و می گویند خداوندا دعای وے مُستجاب نکنی تا ایں بُوئے خوش از دماغ و از اعضای ما نرود، بدعائے ملائکہ دعای خیر بہ تعجیل مُستجاب نمی گردد، و اگر دعای بد مومنے می کند ازاں بُوئے کریہے می خیزد کہ در زیرِ عرش آن بُوئے کریہہ می رود حملۂ عرش جملہ از تسبیح و از تہلیل باز مانند، ومیگویند خداوندا چیست این بُوئے کریہہ کہ بدماغہایِ ما رسیدہ است، و ما ازاں سبب از گفتنِ تسبیح و تہلیلِ حضرتِ تو باز ماندہ ایم، فرمان می رسد کہ مومنے دعایِ شر کردہ است ازاں نفَس بُوئے کریہہ پدید شدہ است ملائکہ می گویند خداوندا حاجتِ اُورا برآر تا ما ازیں بُوئے کریہہ خلاصِ کلّی یابم۔ فِيْ تَفْسِيْرِ الزَّاهِدِ: قَالَ[1] رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّيْتُ الْعِشَاءَ الْاٰخِرَ

---

[1] فرمود نمازِ خفتن نزدِ شما گذاردم و پس ازاں دو رکعت در بیت المقدس و نماز وتر در سایۂ عرش . (ف) ممکن است کہ ایں قول بمعراج تعلق دارد.

عِنْدَكُمْ وَصَلَّيْتُ رَكْعَتَيْهَا فِي الْبَيْتِ الْمَقْدِسِ وَصَلَّيْتُ الْوِتْرَ تَحْتَ الْعَرْشِ.

مسئله . در شاهان مذکور است ، اجرتِ خواندنِ قرآن برسرِ گورِ مرده ستدن نشاید که حرام است و چنیں خواندن ، نه آں مرده را ثواب است و نه ثواب خوانده را ، ضائع کردنِ عُمر است و آں بدعتِ مذموم است . قطب العالم دامت برکاته می فرمایند جُز در ہندوستان جائے نمی کنند در خبر[1] است که پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند روزے جبرئیل علیه السلام بر من آمد پرسیدم اے جبرئیل شهد از شکمِ زنبوراں از کجا می شود . مهترِ جبرئیل گفت گیاہے است در روئے زمین تلخ تر از زہر است ، زنبورانِ عسل آں را می خورند نخست درود بر تو می فرستند از برکتِ آں تلخیٔ گیاه در شکم آں زنبوراں شهد شیریں می گردد

مسئله . اگر مومن در زمین زراعت و یا در خانه بغصب سکونت گیرد هر طاعتے و خیراتے که کند ثواب آں ، هیچ نیابد عاید بسوئے خصم خانه باذن اللہ تعالیٰ باشد . فی[2] الفتاوی الخانیه إِذَا قُتِلَ إِنْسَانٌ بِغَيْرِ حَقٍّ ثُمَّ ادَّعَى الْوَرَثَةُ عَلَى الْقَاتِلِ

---

[1] این روایت غیر معقول است و در صحاح ستّه مذکور نیست

[2] در فتاوی خانیه مذکور است اگر کسے بظلم قتل کرده شود و عزیزانِ وے بر قاتل دعویٰ کنند و نزدِ حاکم گواه پیش کنند و قاتل بر گواہاں طعن زند حاکم را جائز نیست که از طعنِ خصم گواہاں را رد کند تا که فساد در عالم برپا نشود و اگر دعویٰ قتل نه باشد حاکم را جائز است که از طعنِ خصم گواہاں را رد کند این قول مفتیٰ به است و در ایں فتاوی مذکور است که معاملۂ حدود و قصاص شرعاً بسلطان مفوّض است دیگرے را حدودِ شرعیه قایم کردن روا نیست بنا بر ایں که رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است .

وَ اَقَامَ بِذٰلِكَ الْبَيِّنَةَ عِنْدَ الْحَاكِمِ وَ اَرَادَ الْقَاتِلُ اَنْ يَدْفَعَ الشُّهُوْدَ بِطَعْنٍ شَرْعِيٍّ لَا يَجُوْزُ لِلْقَاضِيْ اَنْ يَدْفَعَ شَهَادَتَهُمْ بِطَعْنِ الْقَاتِلِ حَتّٰى لَا تَظْهَرَ الْفِتْنَةُ عَلَى الْخَلْقِ وَ اَمَّا فِيْ غَيْرِ شَهَادَةِ الْقِصَاصِ سَاغَ لِلْحَاكِمِ اَنْ يَسْمَعَ طَعْنَ الْخَصْمِ . وَ يَدْفَعَ شَهَادَتَهُمْ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى. وَفِيْهِ اَيْضًا اَنَّ اِقَامَةَ الْحُدُوْدِ وَالْقِصَاصِ مُفَوَّضٌ مِنْ حَيْثُ الشَّرْعِ بِالسُّلْطَانِ خَاصَّةً فَلَا يَجُوْزُ الْاِقَامَةُ لِغَيْرِهٖ اَصْلًا ، لِقَوْلِهٖ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَرْبَعٌ[1] مِنَ الْاُمُوْرِ فَوَّضَ اللّٰهُ تَعَالٰى اِلَى الْوُلَاةِ لَا لِغَيْرِهِمْ اَلْاَعْيَادُ وَالْجُمُعُ وَالْحُدُوْدُ وَالْقِصَاصُ . فی مختصر النوادر لِلْهشام[2] اَنَّ الْقَاضِيَ وَالْاَمِيْرَ نَائِبَانِ عَنِ السُّلْطَانِ فَلَا يَجُوْزُ لَهُمَا الْقِصَاصُ بِحَقٍّ اِلَّا بِاِذْنِ السُّلْطَانِ كَذَا فِي الشَّاهَانِ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى.

سوال کردم از بندگی سید السادات ، بعضے اولیای حق تعالیٰ سماع را مباح می دارند و بعضے حرام می گویند . بجرم قطب العالم جواب فرمودند بعضے که مباح نمی پندارند مقالات ایشاں ایں قولست كُلَّمَا[3] شَغَلَكَ عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى فَهُوَ عَلَيْكَ حَرَامٌ. و بعضے مباح می دارند بشرائطها هر که محافظتِ ایں شرائط کند بعدهٔ مباح شود ، و آں شانزده شرایط است و اگر یکے ازاں ترک آرند باتفاقِ قولِ مشایخ حرام گردد .

---

[1] چهار چیز از جانب پروردگار بسلاطین سپرد کرده شده اند نمازهائے عیدین و جمعه و حدود و قصاص.

[2] در مختصر النوادر لهشام مذکور است قاضی و حاکم نائبان اند ایشاں را جائز نیست که بغیر حکم سلطان قصاص گیرند مگر باجازت سلطان در شاهان ایں چنیں است .

[3] ترا هرچه از خدا غافل کند بر تو حرام است .

نقل[1] من الصحيح للبخاري في باب السماع واعلم ثبتنا الله تعالى وإياكم على الصراط المستقيم أن السماع عبارة عن قول منظوم وصوت حسن وغناء وضرب باليد أو بالدفوف وهو مباح سمعه بدليل قول صاحب الشرع صلى الله عليه وسلم إن نذرت بضرب الدف أوفي بنذرك لإمرأة قالت يا رسول الله إني نذرت أن أضرب الدف بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا رجع سالما وغانما. وجه التمسك به أن النبي صلى الله عليه وسلم قرر نذرها فيكون إستماع هذا السماع نصب الشريعة، لا مساغ للإنكار فيه لأن النذر إنما يصلح في أمر مشروع لا في حرام ممنوع. ولأن أدنى درجة الأمر الإباحة فإذا ثبت الإباحة لا يصير بدعة وما زعم قوم من الحرام والبدعة فهو غير صحيح لأنه حكم بتفسيق صاحب الشرع

---

[1] از باب سماعِ صحیح بخاری منقول است که سماع عبارت است از شعر و آوازِ خوش و اشعار خواندن و دست بر دست زدن یا دست بر دف زدن و شنیدنِ آں مباح است بنا بر قولِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم که بآں زن فرمود که نزدِ ایشاں آمد و عرض کرده بود که من نذر کرده ام که اگر پروردگار رسولِ خود را بسلامت باز آرد من پیشِ ایشاں دف زنم و اشعار خوانم که "نذرِ خود را بجا آری" آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نذرِ وے را جائز گردانید و اُورا برائے وفا کردنِ نذر اجازت داد و نذر در امرِ مشروع و جائز می باشد زیرا که ہر فعل که از رسول ثابت شود اگر اُورا حرام و بدعت گوید قولِ وے صحیح نیست زیرا که ہر فعل که از رسول ثابت شود اگر اورا حرام گویند لازم آید که رسول اللہ را مرتکبِ فعلِ حرام قرار دہند

وهو كفر بل يستحب هذا السماع إقتداء بالرسول صلى الله عليه وسلم فإنه واجب لقوله تعالى وما آتكم الرسول فخذوه وما نهيكم عنه فانتهوا ولأن مقتضى الأمر الوجوب على ما عرف فالزاعم حينئذ لا يخلو إما أن إعتقد وأباح أو لم يعتقد ولم يبح فإن إعتقد وأباح فصار حكم السماع متفقا فيه وإن لم يعتقد ولم يبح فهو فاسق أو كافر لأنه أنكر الحكم الثابت بالكتاب وبقول الرسول وعليه الجمهور ثم المدعي للحرمة لا بد له من أن يتمسك بنص صحيح ونص مقطوع فلا بد من بيان أو قياس وهو غير صحيح لأن المقيس وهو ضرب الدفوف دون المزامير منصوص عليه فلا يصح إثبات الحكم فيه بطريق القياس على ما عرف في موضعه والتمسك بالتشنيع والتفسيق والتكفير

واین کفرِ صریح است ازیں روایت نہ صرف جوازِ سماع ثابت شد بلکه لزومِ آں ثابت شود زیرا که اقتداء برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واجب است که حق تعالیٰ فرمود ہرچه آرد نزدِ شمایاں رسولِ ما آں را بگیرید و از ہرچه منع کند خود را ازاں باز دارید پس ظاہر است که مقتضائے امر وجوب است و حکم کننده بر سماع از دو حال خالی نیست یا اعتقادِ اباحت غنا دارد یا نے اگر دارد پس حکم متفق علیہ شد و اگر ندارد پس وے فاسق و کافر شد زیرا که وے آں حکم را انکار کرده که از کتاب و سنّت ثابت است و جمہور آں را تسلیم کرده اند و برائے آں کس که سماع را حرام می داند لازم است که تمسک بنصِ صحیح کند یا به قیاس و آں ممکن نیست چراکه ضرب دفوف بدوں مزامیر بہ یقین ثابت است و دریں امر اثبات حکم به طریقه قیاس درست نیست و استدلال به بد گفتن و فاسق گردانیدن و انکار نمودن جائز نیست ـــــ در کتاب

فَذٰلِكَ تَمَسُّكٌ بِالْحَرَامِ - وَفِيْ قُوْتِ الْقُلُوْبِ مِنْ تَصْنِيْفِ الْاِمَامِ اَبِيْ طَالِبِ الْمَكِّيِّ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ رَوٰى مُعَاوِيَةُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ كَانَ فِي الْمَسْجِدِ فَدَخَلَ رَجُلٌ حَبْشِيٌّ وَّمَعَهٗ جَارِيَتَانِ فَاَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ يُّنْشِدَ فَاسْتَقْبَلَ النَّبِيَّ الْحَبْشِيُّ وَجَارِيَتَاهُ مَعَ الدُّفُوْفِ فَوَثَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ مَكَانِهٖ وَجَوَّلَ بَيْنَ اَصْحَابِهٖ كَالْمُهْتَزِّ مِرَارًا وَّطَابَ فَدَخَلَ اَبُوْبَكْرٍ فَوَضَعَ النَّبِيُّ يَدَهٗ عَلٰى مَنْكِبَيْهِ فَتَوَاجَدَ اَبُوْبَكْرٍ وَّبَكٰى وَصَاحَ وَقَالَ يَا عَلِيُّ هٰذَا صَوْتٌ كَالنَّاقَةِ بِوَلَدِهَا فَدَخَلَ عُمَرُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ وَتَغَيَّرَ لَوْنُهٗ وَ اَرَادَ بِاِخْرَاجِ صَاحِبِ الدُّفُوْفِ فَقَالَ النَّبِيُّ

قوت القلوب که از تصانیف ابوطالب مکی است از روایت معاویه رضی الله عنه مذکور است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در مسجد بودند که یک حبشی با دو کنیزک خود نزد ایشان حاضر شد

((ف) در کتاب صحیح امام بخاری این واقعه بایں طور مذکور است که در خانهٔ عائشه رضی الله عنها دو جاریه آمدند روز عید بود و تغنی نمودند و ایشان مغنیان نه بودند آنحضرت صلی الله علیه وسلم روئے خود را بجانب دیگر کرده آسوده شدند و دریں حالت ابوبکر رضی الله عنه داخل شد و منع شان کرد پس آنحضرت سر از خواب برآوردند و فرمودند که امروز روز عید است منع مکن)

آنحضرت بوے را بشعر خواندن امر فرمود وے اشعار خواند و کنیزکان او دف زدند آں حضرت صلی الله علیه وسلم از جائے خود برخاستند و درمیانِ مجلس در حالتِ سرور چند بار جولانی فرمودند دریں اثنائے ابوبکر صدیق رضی الله تعالیٰ عنه آمد آں حضرت صلی الله علیه وسلم دست خود بر شانهٔ ایشان نهاد وے را نیز وجد درگرفت و نعره بزد آں حضرت به علی رضی الله عنه گفت اے علی ایں آوازها مثل آوازهائے آں ناقه است که مشتاق بچهٔ خود می باشد پس ازاں عمر رضی الله عنه در مجلس آمد و ایں حالت را دیده چهرهٔ او متغیر شد و اراده کرد که آں کنیزکاں را از مجلس براند آں حضرت صلی الله

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا عُمَرُ لَا تَطْرُدْ عِبَادَ اللّٰهِ عِنْدَ نُزُوْلِ رَحْمَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى فَاِذَا سَكَنَ وِجْدَانُهُمْ وَرَجَعَ كُلُّ وَاحِدٍ مِّنْهُمْ بِمَكَانِهِمْ فَاَمَرَهُمُ النَّبِيُّ بِتَقْطِيْعِ رِدَائِهٖ بِاَرْبَعَةِ قِطَعٍ فَاَعْطٰى كُلَّ وَاحِدٍ قِطْعَةً وَقَالَ مَنْ لَّمْ يَهْتَزَّ عِنْدَ السَّمَاعِ فَلَيْسَ بِكَرِيْمٍ - پیغامبر صلی الله علیه وسلم فرموده است هر که مادر و پدر را قذف گوید و یا روئے از مادر

علیه وسلم بعمر رضی الله عنه فرمود اے عمر بوقتِ نزول رحمتِ باری تعالیٰ بندگانِ وے را دور مکن پس وقتیکه جوشِ ایشاں فرو شد و احوال هر یک بجا آمد و هر یک بجائے خود برگشت آنحضرت صلی الله علیه وسلم چادرِ خود را چهار پاره کرده هر یکے را یک پاره عنایت فرمود و فرمود کسیکه بوقتِ سماع در مستی نه آید وے کریم نیست . (ف) صاحب تنزیه الشریعة در جلد دوم ص۲۳۳ گفت حافظ طاهر از انس رضی الله عنه نقل کرده که نزد آں حضرت صلی الله علیه وسلم جبرئیلؑ آمد و گفت فقراء امتِ تو بمقدار پنجصد سال قبل از اغنیاء داخلِ جنّت شوند و آں نصف یوم (آخرت) است ، بر ایں رسول الله صلی الله علیه وسلم مسرور شدند و گفتند از شما یاں کدام است که برائے من اشعار سراید یک بدوی که آنجا حاضر بود گفت منم . آنحضور آنرا بشعر خواندن امر فرمود آں خواند لَقَدْ لَسَعَتْ حَيَّةُ الْهَوٰى كَبِدِيْ (مارِ محبت جگر مرا گزیده است) آنحضرت و صحابه از جائے خود ایستادند و در مجلس چند بار جولانی کردند تا آنکه از شانهٔ مبارک آنحضرت چادر بر زمین افتاد پس ازاں هر شخص بر جائے خود آمد معاویه رضی الله عنه که در مجلس حاضر بود عرض کرد یا رسول الله ایں لهو و لعب خوب بود آنحضور فرمودند آں که در وقتِ شنیدن ذکرِ حبیب جولانی نکند آں کریم نیست ——— صاحب تنزیه الشریعة بعد ذکرِ ایں حدیث گفت ایں حدیث باطل است امام نووی و دیگر محدثین گفته اند که راوی ایں روایت را تعزیر باید کرد و صاحب عوارف المعارف نیز وے را غیر صحیح گفته است نیز مخدوم جهانیاں در جامع العلوم ایں حدیث را نا قابلِ اعتبار قرار داده است و نیز دیگر احادیث که در جواز سماع نقل کرده اند آنرا بے اصل و موضوع قرارداد . الدرّ المنظوم ترجمه جامع العلوم ص۲۷۶ .

و پدرِ خویش بگرداند کافر گردد[1]۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَھَانَ اَبَوَیْہِ سَلَّطَ اللّٰہُ عَلَیْہِ الْفَقْرَ وَالْاِفْلَاسَ وَرَفَعَ عَنْہُ حَلَاوَۃَ الطَّاعَاتِ[2] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلّٰی عَلَیَّ فِیْ کُلِّ جُمُعَۃٍ اَرْبَعِیْنَ مَرَّۃً مَحَی اللّٰہُ عَنْہُ ذُنُوْبَ اَرْبَعِیْنَ سَنَۃٍ[3]۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلّٰی عَلَیَّ اَلْفَ صَلٰوۃٍ لَمْ یَمُتْ حَتّٰی لَا یُبَشَّرَ لَہٗ بِالْجَنَّۃِ[4] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا اِنْتَقَرَبَیْتٌ فِیْہِ خَلٌّ اَلْبَتَّۃَ[5] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ شَرَّ النَّاسِ عِنْدَ اللّٰہِ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ عَبْدٌ اَذْھَبَ اٰخِرَتَہٗ بِدُنْیَا غَیْرِہٖ[6] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حِکَایَۃً عَنِ اللّٰہِ تَعَالٰی[7]

---

[1] کافر گردد۔ اہانتِ والدین گناہِ کبیرہ است و مرتکب کبیرہ نزدِ اہلِ سنّت کافر نہ شود بلکہ فاسق شود و در احادیث بر مرتکبِ کبیرہ بطور تغلیظ اطلاقِ کفر کردہ شود۔

[2] ہر آں کہ مادر و پدرِ خود را اہانت کند حق تعالیٰ بر وے نقر و افلاس گمارد و حلاوتِ طاعات ازو بردد۔

[3] ہر کہ بر من روزِ جمعہ چہل بار درود بفرستد پروردگار چہل سالہ گناہ ہائے وے را بیامرزد۔ (ف) صاحبِ تنزیہ الشریعۃ مثل ایں حدیث نقل کردہ گفت کہ راوی وے محمد بن رزام است و وے بوضع کردن احادیث متہم است۔ ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص ۳۳۱۔

[4] ہر کہ بر من یک ہزار بار درود بفرستد موتِ وے واقع نشود تا آنکہ وے را بشارتِ جنّت ندہند۔

[5] خانۂ کہ در آں سرکہ باشد محتاج نیست۔ ۱۲ کتاب الاطعمہ از مشکوٰۃ۔

[6] بدترین کس آنست کہ آخرت خود را برائے دنیائے دیگرے برباد کند۔

[7] آں حضرت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حکایت از پروردگار کردہ کہ حق تعالیٰ می فرماید

عَبْدِیْ اِذَا لَمْ تَسْتَحْیِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ[1] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قُمْ مِنَ اللَّیْلِ وَلَوْ قَدْرَ حَلْبَۃِ شَاۃٍ[2] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ اَبَرَّ الْبِرِّ اَنْ یَّصِلَ الرَّجُلُ اِلٰی اَھْلِ وُدِّ اَبِیْہِ بَعْدَ اَنْ یَتَوَفَّی الْاَبُ[3]۔ معنیٰ حدیثِ رسول چناں باشد بہترین نیکیہائے مومن آنست کہ بہ دوستانِ پدرِ خود بپیوندد و دوستی کند چوں پدرش مردہ باشد کہ آں مزیدِ نعمت و سعادت دارینِ اُوست۔ سیّد السادات ہم دریں محل فرمودند پدرِ کسے کہ محبت بکسے بودہ باشد فرزندانِ اُورا بیشتر محبّت با اُو می شاید تا مزیدِ نعمتہائے دنیا و عقبیٰ حق تعالیٰ اُورا دہد و قربِ حضرتِ خود روزی گرداند۔ **حکایت** فرمودند بزرگے گوید کہ وقتے در سفر خانۂ کعبہ میرفتم مانند جوگی[4] کسے مرا مصاحب شد در خرابہ رسیدم آنجا درختِ خرما بود، جوگی موہائے خود را بکشاد و چند محل رُوئے بر زمین سوئے آں درخت خرمائے ہندوی[5] بیاورد، و خاک تنۂ آں درخت را بداں موئے سر افشاند، پس رُوئے بداں درخت کردہ چنداں برفت کہ آں درخت از نظرِ وے غائب گشتہ پرسیدم در دینِ شما درختِ خرمائے ہندوی را چنیں میپرستند، جوگی گفت نمی پرستم گفتیم ایں چہ بود کہ تو کردی، گفت روزے

---

[1] اے بندۂ من اگر تو حیا نداری ہر چہ خواہی بکن ایں حدیث بایں الفاظ منقول شدہ است از آنچہ مردماں را از کلام نبوت چنیں رسیدہ است اینست "اگر تو حیا نداری پس ہر چہ خواہی بکن" ۱۲ مشکوٰۃ باب الرفق والحیاء۔

[2] بشب قیام کردہ باش اگرچہ باندازۂ دوشیدن بُز باشد۔ باب البر والصلۃ از مشکوٰۃ۔

[3] باب ماجاء فی اکرام صدیق الوالد از جامع ترمذی۔

[4] جوگی۔ راہب ہندو۔ ۱۲ م [5] خرمائے ہندوی۔ بہندی کتاری والی گویند۔ ۱۲ م

برابر پدرِ خویش زیرِ ایں خرما نشستہ بودم و پدرِ من نظر در تن و شاخِ ایں درخت خرمائے ہندوی کردہ بود، من منظورِ پدرِ خود را تعظیم کردم القصہ چوں بخانہ کعبہ رسیدم بدیدم آں جوگی را بادشاہِ مکہ مال و اسباب بے عد و حد دادہ است و یکے از عابدانِ حرم کعبہ شدہ است پرسیدم چندیں نعمت و سعادتِ عقبیٰ ترا بکدام کار مزید گشتہ جوگی گفتہ، ازاں جہت کہ آں درختِ منظورِ پدرِ خود را تعظیم داشتہ بودم، اگر مومنے کہ محبِ پدر بودہ باشد تو باوے محبت کنی، مزید نعمت ہر دو عالم ترا گرداند و اگر مومنے بر محبانِ پدرِ خود اُلفت و موانست نکند باری تعالےٰ اُورا بدلہائے بندگانِ خود خوار گرداند و نعمتِ دنیا از وے ببرد و بکارِ دین توفیق نیابد، محروم از نعمت عُقبیٰ گردد۔

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ لَاطَ بِامْرَأَتِہٖ اَوْ بِاَمَتِہٖ اَوْ بِعَبْدٍ اَوْ بِغُلَامٍ حَرَّمَ اللّٰہُ عَلَیْہِ الْجَنَّۃَ اِلَّا اَنْ یَتُوْبَ۔[1] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَحِبُّوْا اَوْلَادِیْ الصَّالِحِیْنَ لِلّٰہِ وَالطَّالِحِیْنَ لِیْ۔[2]
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ رَأٰی اَوْلَادِیْ وَلَا یَقُوْمُ قِیَامًا تَامًّا اِبْتَلَاہُ اللّٰہُ تَعَالٰی بِبَلَاءٍ لَا دَوَاءَ لَہٗ۔[3]

---

[1] ہرکہ بزنِ خود یا بہ کنیزکِ خود یا بغلامِ خود یا بہ کودک لواطت کرد خدائے تعالیٰ بروے جنت حرام گرداند مگر آنکہ وے تائب شود۔ ۱۲ کتاب الحدود از مشکوٰۃ۔

[2] نیکوکار اولادِ مرا برائے خدا دوست دارید و زیان کارِ اولادِ مرا از وجہِ من دوست دارید (ف) مثل ایں حدیث در مشکوٰۃ باب مناقب اہل بیت النبی منقول است۔

[3] آنکہ اولادِ من را بہ بیند و برائے ایشاں قیام تام نہ کند خدا یتعالیٰ اُورا بمرضے مبتلا کند کہ علاج نداشتہ باشد۔

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهَانَ اَوْلَادِیْ فَکَاَنَّمَا اَهَانَنِیْ وَمَنْ اَهَانَنِیْ فَکَاَنَّمَا اَهَانَ اللّٰہَ وَمَنْ اَهَانَ اللّٰہَ فَقَدْ کَفَرَ۔[1] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ آذٰی اَوْلَادِیْ لَا یَقْبَلُ اللّٰہُ صَلٰوتَہٗ وَلَا زَکٰوتَہٗ وَلَا حَجَّہٗ وَلَا صَوْمَہٗ فَاِنْ مَاتَ مَاتَ مُنَافِقًا۔[2] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهَانَ اَوْلَادِیْ یُحْشَرُ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ عَلٰی صُوْرَۃِ قِرْدَۃٍ۔[3]
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهَانَ اَوْلَادِیْ اِبْتَلَاہُ اللّٰہُ بِالْفَقْرِ وَ الْاِفْلَاسِ۔[4] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهَانَ اَوْلَادِیْ جُنَّ فِیْ اٰخِرِ عُمْرِہٖ اَوْمَاتَ کَافِرًا۔[5] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهَانَ اَوْلَادِیْ اِبْتَلَاہُ اللّٰہُ تَعَالٰی بِالْبَرَصِ وَالْجُذَامِ وَنَزَعَ عَنْہُ حَلَاوَۃَ الطَّاعَۃِ۔[6]

---

[1] آنکہ اہانتِ اولاد من کند گوئی وے اہانتِ من کردہ و ہرکہ اہانتِ من کردہ وے اہانتِ خدا کردہ و اہانتِ کنندہ پروردگار کافر است۔

[2] ہرکہ اولادِ مرا تکلیف رساند پروردگار نماز و زکوٰۃ و حج و روزہ وے را قبول نہ کند و اگر بہمین حال مُرد بموتِ منافق مُرد۔

[3] آنکہ اہانتِ اولاد من کند در قیامت بصورت بوزنہ برخیزد

[4] ہرکہ اہانتِ اولادِ من کرد خدائے تعالیٰ بر وے فقر و افلاس برگمارد۔

[5] ہرکہ اہانتِ اولاد من کرد در آخرِ عمرِ خود یا دیوانہ شود یا کافر بمیرد

[6] ہرکہ اولادِ مرا اہانت کرد پروردگار وے را بہ برص و جذام مبتلا گرداند و حلاوتِ طاعات از وے گرفتہ شود۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[1] مَاتَ وَفِي قَلْبِهٖ حُبُّ اٰلِ مُحَمَّدٍ وَّعَلِيٍّ وَّ فَاطِمَةَ مَاتَ شَهِيْدًا۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] مَاتَ وَفِيْ قَلْبِهٖ حُبُّ اٰلِ عَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ مَاتَ مَغْفُوْرًا۔
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[3] اَحَبَّ اَوْلَادِيْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوْبِهٖ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ اُمُّهٗ۔ وبعضے[4] علماء درود بدیں طریق بر حضرت مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم می گویند، اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ سَيِّدِنَا كَمَا صَلَّيْتَ اَنْتَ وَمَلَائِكَتُكَ عَلٰى عَبْدِكَ وَرَسُوْلِكَ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَ اَصْحَابِهٖ وَ اَحْفَادِهٖ اَجْمَعِيْنَ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[5] اَعَانَ اَوْلَادِيْ بِاَمْرٍ مِّنْ اُمُوْرِ الدُّنْيَا زِيْدَ عُمُرُهٗ وَكَثُرَ مَالُهٗ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[6] صَافَحَ اَوْلَادِيْ فَكَاَنَّمَا صَافَحَنِيْ وَمَنْ جَلَسَ مَعَ اَوْلَادِيْ فَكَاَنَّمَا جَلَسَ مَعِيْ وَمَنْ جَلَسَ مَعِيْ فَهُوَ مَغْفُوْرٌ۔

---

1. ہرکہ بمیرد و در دلِ وے محبتِ آلِ محمدؐ و علیؓ و فاطمہ بود بموتِ شہداء بمیرد۔
2. ہرکہ بمیرد و در دلِ وے محبت اولادِ علیؓ و فاطمہ باشد بموتِ مغفورلہ بمیرد۔
3. ہرکہ با ولادِ من محبت کرد از گناہ با آن چناں پاک شود چنانچہ بوقت ولادت باشد
4. بعضے علماء بدیں طریق درود بہ حضرتِ مصطفیٰ می گویند یا الٰہی بر سردارِ ما محمدؐ رحمتہا بآن طور نازل کن کہ تو و فرشتگان تو بر بندہ و رسولِ خود محمدؐ و بر آلِ وے و بر اصحاب وے و بر جملہ نبیرگان وے می فرستید۔
5. ہرکہ در امرِ دُنیوی اعانتِ اولاد من کند عمر و مالِ وے بیش شود۔
6. ہرکہ مُصافحہ با اولاد من کند گویا کہ اُو بامن مصافحہ کردہ و کسیکہ با اولادِ من نشیند وے ہم نشینی من کردہ پس وے مغفورلہ است۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[1] زَارَ اَوْلَادِيْ فَكَاَنَّمَا زَارَنِيْ وَمَنْ زَارَنِيْ فَتَحَ اللهُ عَلَيْهِ بَابَ الْمَغْفِرَةِ وَالرِّضْوَانِ وَخَلَّصَهٗ عَنِ النِّيْرَانِ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] لَّا يُحِبُّ اَوْلَادِيْ يَخْرُجُ مِنَ الدُّنْيَا بِغَيْرِ اِيْمَانٍ
در تفسیر امام زاہد مذکور است محبتِ اولادِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم شرطِ ایمان است و بانتفائے شرط انتفائے مشروط است قَوْلُهٗ تَعَالٰى قُلْ[3] لَّآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى۔ وَسُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ هٰٓؤُلَآءِ الَّذِيْنَ وَجَبَتْ عَلَيْنَا مَوَدَّتُهُمْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ اَوْلَادُهُمَا۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[4] مَّاتَ عَلٰى حُبِّ اٰلِ مُحَمَّدٍ مَّاتَ شَهِيْدًا وَّمَاتَ مُؤْمِنًا مُّسْتَكْمِلَ الْاِيْمَانِ۔

---

1. کسیکہ زیارت اولادِ من کرد گوئی کہ وے زیارتِ من کرد و ہرکہ زیارتِ من کرد حق تعالیٰ بروے بابِ مغفرت و رضوان بکشاید و وے را از آتش دوزخ نجات دہد۔
2. کسیکہ با اولادِ من محبت نورزید از دنیا بغیر ایمان رود۔
3. بگو من مزدے از شمایاں نمی خواہم بجز اینکہ با قرابت دارانِ من محبت کنید۔ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوال کردہ شد آناں کیستند کہ محبت ایشاں برما فرض شدہ است فرمود علی و فاطمہ و اولادِ شاں۔
4. ہرکہ با محبت آلِ محمد بمیرد موتِ شہدا بمیرد و کامل الایمان بمیرد

وَمَنْ مَاتَ عَلٰی حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ بَشَّرَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ بِالْجَنَّةِ وَمُنْكَرٌ وَنَكِيْرٌ، وَمَنْ مَاتَ عَلٰی حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ يُسَاقُ إِلَى الْجَنَّةِ كَمَا تُسَاقُ الْعُرُوْسُ إِلٰى بَيْتِ زَوْجِهَا، وَمَنْ مَاتَ عَلٰى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ فَتَحَ اللّٰهُ لَهُ فِيْ قَبْرِهِ بَابَيْنِ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَلَأَ اللّٰهُ قَبْرَهُ مِنَ الرَّحْمَةِ، وَمَنْ مَاتَ عَلٰى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ عَلَى السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ، وَمَنْ مَاتَ عَلٰى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ جَاءَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَكْتُوْبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ، وَمَنْ مَاتَ عَلٰى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ كَافِرًا، وَمَنْ مَاتَ عَلٰى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ لَمْ يَشُمَّ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ - معانی احادیث مذکور صاحبِ کشاف در تفسیر

و ہرکہ بمیرد و در دلِ وے محبت آلِ محمدّ باشد عزرائیل و منکر نکیر وے را بشارت جنّت دہند و ہرکہ بمیرد و در قلبِ وے محبتِ آلِ محمدّ باشد بطورے بردہ شود بحیثیت کہ بردہ می شود عروس بخانۂ شوہر خود و ہرکہ بمیرد و در دل وے محبتِ آلِ محمدّ باشد کشادہ شود در قبر وے دو دروازہ بہ بہشت و پروردگار پُر کند قبرِ وے برحمت خود و ہرکہ بمیرد و در دلِ وے محبت آلِ محمدّ باشد موتِ وے برطریقِ اہل سُنت والجماعت باشد و ہرکہ بمیرد و در دلِ وے عداوتِ آلِ محمدّ باشد بروزِ قیامت برجا لے بیاید کہ نوشتہ شود برپیشانی وے مایوس از رحمت خدا وندی و ہرکہ باآلِ محمدّ بغض داشتہ بمیرد بموتِ کافر بمیرد و ہرکہ بمیرد و در دل وے عنادِ آلِ محمدّ باشد وے خوشبوئے جنت نہ شمد۔ (ف) ایں حدیث را بابارتنِ ہندی روایت کردہ ووے خود را صحابی معرفی می کند و وے کذاب است۔ تنزیہ الشریعۃ ج ۲ ص۳۸ باید دید۔

ایں احادیث کہ در ایں کتاب در فضائل اہلِ بیت منقول شدہ مثل آنہا صاحب تنزیہ الشریعۃ درکتابِ خود درکتاب المناقب آوردہ حکم وضع کردہ است۔

کشاف آوردہ است بر طالبِ علم و اہلِ دانش بس ظاہر است ومعنٰی و مقصود آنست کہ ہرکہ بر دوستی آلِ محمدّ بمیرد اعنی دوستی آلِ محمد در دل منقش بود، باایمان می رود و نجات و درجاتِ عقبیٰ را سزاوار گردد، و ہرکہ بر دشمنی آلِ محمدّ بزید و بر دشمنی آلِ محمدّ بمیرد، ایمانِ اُو درست نباشد و کافر بمیرد و مستحقِ درکاتِ[3] دوزخِ ابدی گردد۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَكَلَ الْبَنْجَ[4] فَكَأَنَّمَا زَنٰى مَعَ أُمِّهٖ سَبْعِيْنَ مَرَّةً فِيْ جَوْفِ الْكَعْبَةِ - معنٰی حدیثِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم چناں باشد کہ ہرکہ بخورد بنج را پس چنانستے کہ بامادرِ خود وے زنا کردہ باشد ہفتاد بار درونِ کعبہ یعنی آں مقدار بزہ کاری در جریدۂ اعمالِ اُو بنویسند سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، بنگ کدام گیاہ را گویند۔ بندگی سید السادات دامت برکاتہ بر زبان مبارک می فرمودند آں گیاہے است در اَطراف عالَم کہ عوام خلق بجہت سکر خام و پختہ و آش[5] کردہ می خورند۔ فی جامع العلوم اَلْبَنْجُ حَرَامٌ مَعَ أَنَّهَا مَأْكُوْلٌ غَيْرُ مَشْرُوْبٍ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[1] ہر آنکہ بنج خورد پس گوئی کہ وے بامادرِ خود درون خانۂ کعبہ ہفتاد زنا کردہ است ف این حدیث در کتبِ صحاح یافتہ نمی شود

[2] بنج حرام است با آنکہ خوردنی است نہ نوشیدنی۔

[3] درکات: ج: دَرک: تہ و نشیب۔ منازل دوزخ است ۱۲ آنند راج۔

[4] بنج: بہندی بھنگ گویند

[5] آش: ہرچیز رقیق کہ آنرا توان آشامید بلکہ مُطلقِ طعام۔ ۱۲ غیاث۔

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ حَسَنًا مَعَ اَهْلِهِ فَهُوَ مِنْ اَهْلِ النَّارِ[1]. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، بعضے احادیث ولغت فصیح است و بعضے کہ لغت فصیح نیست آں باعتقادِ حدیثِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تواں گفت بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند در قَالَ اللّٰهُ وَقَالَ الرَّسُوْلُ دخلِ سخن نیست زیرا کہ حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم تکلم بقدرِ دریافتنِ مُستمعان می فرمودند۔ ومعلوم است کہ مُستمعان بردو نوعند عالم و جاہل، بر عالمیان بلغتِ بلیغ می فرمودند و برعوام خلق آنکہ از بیاباں می آمدند بر قدرِ فہم ایشاں می فرمودند۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ مَعْشَرُ الْاَنْبِيَاءِ اُمِرْنَا اَنْ نَتَكَلَّمَ النَّاسَ عَلٰى قَدْرِ عُقُوْلِهِمْ[2]. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُوْنَ وَدَعُوْا مَا يُنْكِرُوْنَ اَتُرِيْدُوْنَ اَنْ يُكَذَّبَ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ[3]. قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ زِيَادَةُ الدُّنْيَا نُقْصَانُ الْاٰخِرَةِ[4].

---

[1] ہرآنکہ باہل خود حُسنِ اخلاق نورزد جہنمی است ف این حدیث باین الفاظ وارد شدہ است بہترین شما آنست کہ اخلاق وے بہتر است ۱۲ باب الرفق والحیاء از مشکوٰۃ۔

[2] مایان گروہ انبیاء مامور شدہ ایم کہ با مردماں باندازۂ عقول شاں کلام کنیم ۱۲ احیاء العلوم جزوِ اول باب پنجم

[3] بامردماں کلام دراں امر کنید کہ ایشاں را بآں معرفت باشد و بگذارید آنرا کہ ایشاں نہ دانند آیا شما درست دارید کہ تکذیب خدا و رسول کردہ شود۔ (ف) الجامع الصغیر ج ۱ ۳۶۹۳

[4] افزونی دُنیا نقصان آخرت است ۱۲ از مشکوٰۃ کتاب الرقاق۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِعَبْدٍ شَرًّا صُبَّتْ عَلٰى رَاْسِهِ الدُّنْيَا صَبًّا[1]. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَاْتِيْ زَمَانٌ عَلٰى اُمَّتِيْ عُلَمَاءُهُمْ فُسَّاقٌ وَزُهَّادُهُمْ جُهَلَاءُ[2] معنیٰ حدیث چناں باشد، ہرآئینہ بیاید زمانہ بر اُمتانِ من علمائے آں زمان فاسقاں باشند و زاہدانِ آں زمان جاہلاں باشند۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَاْتِيْ زَمَانٌ عَلٰى اُمَّتِيْ اِلٰهُهُمْ هَوَاهُمْ وَهِمَّتُهُمْ بُطُوْنُهُمْ وَمِلَّتُهُمْ نِسَاءُهُمْ وَشَرَفُهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَقِبْلَتُهُمْ دَرَاهِمُ وَدَنَانِيْرُ[3]. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَكْرِمُوْا مَنْ اَكْرَمَكُمْ وَلَوْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيًّا وَاَهِيْنُوْا مَنْ اَهَانَكُمْ وَلَوْ كَانَ سَيِّدًا قُرَشِيًّا[4]. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[1] باکسیکہ پروردگار ارادۂ شرکند بر سرِ وے دنیا را ریزد ف مثلِ ایں حدیث در مشکوٰۃ در کتاب الرقاق منقول شدہ است

[2] زمانہ بر امت من آید کہ عُلمائے امت فاسقاں باشند و زاہدانِ امت جاہلاں باشند ف در احیاء العلوم جزو اول باب ششم یک حدیث باین طور منقول شدہ در آخر زماں عابدان جہاں و عُلماء جہّال باشند۔ و عراقی وے را ضعیف گفتہ است

[3] زمانہ بر امتِ من آید کہ معبودِ ایشاں خواہشاتِ ایشاں و مقصود ایشاں شکمہای ایشاں بود و ملتِ ایشاں زنانِ ایشاں و شرافتِ ایشاں مالہای و قبلہ ایشاں دراہم و دنانیر۔

[4] اکرام کنید کسیکہ اکرام شما کند اگرچہ وے غلام حبشی بود و اہانت کنید کسیکہ اہانت شما کند اگرچہ وے آقای قریشی بود۔ (ف) ایں روایت موضوع است تنزیہ الشریعۃ ج ۱ ص ۲۱۵

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ مُتَعَلِّمٍ يَمْشِي إِلَى بَابِ عَالِمٍ إِلَّا كَتَبَ[1] اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ قَدَمٍ عِبَادَةَ سَنَةٍ وَ يُبْنَى لَهُ بِكُلِّ قَدَمٍ مَدِيْنَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَ إِذَا مَشَى عَلَى وَجْهِ الْاَرْضِ فَالْاَرْضُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ وَ يَرْجِعُ مَغْفُوْرًا وَ يَشْهَدُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ بِاَنَّهُ عَتِيْقٌ مِنَ النَّارِ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] اِغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ حَرَّمَ اللّٰهُ تَعَالَى عَلَيْهِ النَّارَ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمُ[3] السَّبْتِ يَوْمُ مَكْرٍ وَ خِدَاعٍ وَ يَوْمُ الْاَحَدِ يَوْمُ غَرْسٍ وَ بِنَاءٍ وَ يَوْمُ الْاِثْنَيْنِ يَوْمُ سَفَرٍ وَ طَلَبِ رِزْقٍ وَ يَوْمُ الثُّلٰثَاءِ يَوْمُ حَرْبٍ وَ قِتَالٍ وَ يَوْمُ الْاَرْبِعَاءِ يَوْمُ عَطَاءٍ وَ جُوْدٍ وَ يَوْمُ الْخَمِيْسِ يَوْمُ الدُّخُوْلِ عَلَى الْمُلُوْكِ بِطَلَبِ الْحَوَائِجِ وَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ يَوْمُ عَقْدٍ وَ نِكَاحٍ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

۱ـ ہرکہ برائے طلب علم بردرِ عالم رود حق تعالیٰ بر ہر قدم وے عبادتِ یک سالہ نویسد و بہ ہر قدمش برائے وے در جنت شہرے ساختہ شود و وقتیکہ وے بر زمین رواں شود زمین برائے طلبِ مغفرت کند و وے بازگردد تمام گناہ ہایش آمرزیدہ شدہ باشند و ملائکہ گواہی دہند کہ وے از آتشِ دوزخ آزاد شدہ است۔ (ف) بعض اجزاء ایں حدیث در کتاب العلم از مشکوٰۃ منقول است

۲ـ ہرکہ قدمش در طلب علم غبار آلودہ شود حق تعالیٰ بروے آتش دوزخ حرام گرداند
ف در ترمذی یک حدیثے است کہ در آن بجائے در طلب علم در راہِ خدا مذکور است ۱۲ ترمذی باب الجو

۳ـ روزِ شنبہ روزِ مکر و خداع است و روزِ یکشنبہ روزِ نہال نہادن و عمارت ساختن است و روزِ دوشنبہ روزِ سفر و طلب رزق است و روزِ سہ شنبہ روزِ جنگ و جدل است و روزِ چہار شنبہ روزِ بخشش و عطا است و روزِ پنجشنبہ روزِ رفتن نزدِ بادشاہاں برای طلب حوائج است و روزِ جمعہ روزِ عقد و نکاح است (ف) ایں حدیث صحیح نیست بعضے اُورا موقوف گفتہ و بعضے ضعیف قرار دادہ. تنزیہ الشریعۃ باید دید.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[1] شَرِبَ الْخَمْرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ اَبَدًا ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَكْثِرُوْا[2] إِخْوَانَ الْخَيْرِ فَإِنَّ رَبَّكُمْ حَيِيٌّ كَرِيْمٌ يَسْتَحْيِيْ اَنْ يُعَذِّبَ عَبْدَهُ بَيْنَ إِخْوَانِهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۔ ہم دریں محل قطب العالم دامت برکاتہ می فرمودند مشایخ سجادہ دار کہ قایم مقامِ پیغامبران علیہم السلام اند خلقان را توبہ و استغفار می دہند، اول ایشاں را انواع مثوبات دہند، طاعت و خیراتِ ایشاں را قبول کنند و مریدان را بجشند، کہ پیر را با مریداں یکجا حشر خواہد بود۔
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ظَهْرُ[3] الْمُفْتِيْ جِسْرٌ عَلٰى مَتْنِ جَهَنَّمَ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[4] خَرَقَ قَمِيْصًا فِي الْمُصِيْبَةِ خَرَقَ اللّٰهُ دِيْنَهُ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[5] طَعَنَ فِي الْكَسْبِ فَقَدْ طَعَنَ فِي الدِّيْنِ ۔
قطب العالم دامت برکاتہ دریں محل فرمودند کسب بر دو نوع است یکے کسبِ دنیا کہ مشروعست و دوم کسبِ عقبیٰ یعنی طاعت و خیرات کردن قولِ مشایخ آنست کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم

۱ـ ہرکہ در دنیا شراب نوشد بوے جنت نہ شمد (ف) حدیثے از ابن عمر رضی اللہ عنہ منقول است آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ ہر مسکر خمر است و ہر خمر حرام است و ہرکہ در دنیا خمر بخورد و بر وے مداومت کردہ بمیرد در آخرت از وے محروم ماند۔ ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ۔

۲ـ اصحابِ خیر را بکثرت دوستانِ خود سازید زیرا کہ پروردگار شمایاں حیا کنندہ و کریم است و شرم دارد کہ بروز قیامت مابین اخوانِ وے اُورا عذاب دہد۔

۳ـ پشتِ مفتی پلے است بر جہنم۔

۴ـ ہرکہ در مصیبت گریبان خود را چاک کند پروردگار دینِ وے را چاک کند۔ (ف) مضمون ایں حدیث در باب التوکل والطیرہ از مشکوٰۃ منقول است

۵ـ ہرکہ بر وجہ معاش طعنہ زند وے طعنہ بر دین زدہ۔

مثوبات : بفتحِ اوّل۔ ع۔ عوضہای نیکی و جزای نیکی ۱۲ آنندراج۔

ازیں کسب طاعت کردنِ معبود جلّ جلالہٗ فرموده است .
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ لَا عَدْوٰی وَلَا طِیَرَۃَ وَلَا غُلُوْلَ فِی الْاِسْلَامِ[1] - معنیٔ حدیث رسول صلی اللہ علیہ وسلم چناں باشد کہ احتراز مکنید از مبروص و باز مگردید از سفر در بانگ کردنِ چارپایہ و آواز کردنِ جانورے و یاددے کہ شمایاں راپیش آید ، باز گردنده کافر گردد . باز دریں محل قطب العالم دامت برکاتہ فرمودند کہ روزے پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم زیرِ درختِ خرما در منزلِ بطحاء فرود آمده بود و آنجا مبروصے مقام داشت گفت یا رسول اللہ سوال از تو دارم کہ می خواہم کوزهٔ آب بدستِ مبارکِ تو بخورم ، حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم خُلقے عظیم کہ داشت میانِ شب بود از آنجا برخاست کہ مشغول بود و قدحِ آب اُورا بداد و پس خوردهٔ اُو آشامید ، ابو ہریره گفت رضی اللہ تعالیٰ عنہ یا رسول اللہ ایں مرد ، سپید پیسی دارد در وجود پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود لَا عَدْوٰی فی الاسلام یعنی پیسی سپید از انہا نیست کہ بدیگرے از وے برسد و بیماریِ جذام ازو برسد - قطب العالم دامت برکاتہ ہم دریں محل فرمودند روزے[2] سلطان محمد تغلق دُنبالِ طغی امیر آخور کرد در بُقعہ شریف ملتان رسید و بندگی شیخ نصیرالدین محمود اودھی طاب ثراہٗ برابر بوده اند در باغ

---

[1] متعدی شدن امراض و فال گرفتن و خیانت کردن در اسلام روا نیست ۱۲ باب الطیرة والفال از مشکوٰة .

[2] این مہم در سنہ ۱۳۵۱ء و بقول دکتور ریاض الاسلام در سنہ ۱۳۶۵ بود

پیسی سپید : پیست بر وزن کیست علتِ برص و جذام کہ در شتر باشد . پیس بکسر اوّل علتے است آنرا بعربی برص خوانند ۱۲ آنند راج .

کوتوال ماضی بزیر درخت خرما فرود آمد و آنجا مبروصے[1] مقام داشتہ و خلق بسیار آنجا حاضر بودند ، آں مبروص از بندگی شیخ آب درخواست کرد ، خدمتِ شیخ ،جام پرُ آب کردند بدستِ خویش بداں مبروص دادند و پس خوردهٔ اُو خویشتن آشامیدند سید الحجّاب گفت ، آں مرد مبروص است ، بندگی شیخ قصّۂ آب خوردن بقیہ کہ ذکرش گذشت بیان کردند و فرمودند کہ از مبروص پرہیز نیامده است و نمی شاید . در خزائن الفقہ ایں حدیث مذکور است بروایتِ معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ہر مقامے کہ فرزندانِ من باشند و آنجا یکے را علم و تقوٰی از وے بیشتر باشد و فخر کند بر فرزندانِ من روزِ قیامت شفاعتِ من نیابد و متابعِ من نباشد. قطب العالم دامت برکاتہ ہم دریں محل فرمودند کہ ، اگر پادشاہزاده را مردانگی و دلاوری چنداں نباشد کہ یاری کند چہ گوئی ، نظر پدرِ وے حرمت و تعظیم داشتن وے رُو آری بانے ، نکرا خدا . قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ الْغِیْبَۃُ[2] اَشَدُّ مِنْ ثَلٰثِیْنَ زِنْیَۃٍ - معنیٔ حدیث پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم چناں باشد کہ بزه کاری غیبت گفتن مقدار بزه کاری سی زنا کردن در جریدهٔ اعمالِ اُو بنویسند ، سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہ غیبت چہ باشد دریں محل فرمودند کہ عیبِ یکے را در غیبت بیان کردن ، قطب العالم دامت برکاتہ فرمود نہ ہر عیب گفتن غیبت است - در تفسیر امام زاہد مذکور است ، دریں آیت :

---

[1] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دستِ مبروصے گرفت و باوے یکجا خورد و گفت بخور توکل بر خدا است ۱۲ باب الفال والطیرہ از مشکوٰة .

[2] غیبت بدتر است از سی زنا . زجر الشبان والشیبہ عن از کتاب الغیبۃ صہ ۱۶۵ .

قَوْلُهٗ تَعَالٰی يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسٰۤی اَنْ يَّكُوْنُوْا خَيْرًا مِّنْهُمْ۔ اگر یکے فاسق معلن و مشہور است ہرچہ از عیبِ اُو گوئی غیبت نباشد۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَلْقٰی جِلْبَابَ الْحَيَاءِ عَنْ وَجْهِهٖ فَلَا غِيْبَةَ لَهٗ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد ہرکہ دور کند شرم از خود و ترس از حق، گناہ ظاہر کند ذکرِ اُو در غیبت گفتن باکے نیست. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اُذْكُرُوا الْفَاجِرَ بِمَا فِيْهِ كَيْ يَحْذَرَهُ النَّاسُ و اکثرِ خلق جاہلانِ مطلق اند، عیب در غیبت گفتن ازاں ہریکے غیبت است وہمچنیں نیست - قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَفِّفُوا الصَّلٰوةَ فَاِنَّ فِيْهَا الشَّيْخَ وَالضَّعِيْفَ وَ ذُوالْحَاجَةِ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اِدَّهَنَ فَلْيَبْدَأْ بِحَاجِبَيْهِ فَاِنَّهٗ يُذْهِبُ الصُّدَاعَ. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَحَمَّلَ كَلِمَةً مِّنْ جَفَاءِ اَهْلِهٖ فَلَهٗ ثَوَابُ سَبْعِيْنَ شَهِيْدًا۔ قَالَ النَّبِیُّ

۱ اے مسلماں تمسخر نکند گروہے باگروہے احتمال است کہ آں گروہ بہتر باشد از ایشاں در نفس الامر.

۲ من القیٰ: زجر الشبان والشیبۃ ص۷۲

۳ عیوبے کہ در فاجر اند ظاہر کنید تا مرداں ازاں بہ پرہیزند ۱۲ زجر الشبان والشیبۃ ص۷۳.

۴ نماز مختصر بگذارید کہ در جماعت پیرو کمزور و حاجت مندمی باشد ۱۲ باب الجماعۃ از مشکوٰۃ.

۵ ہرکہ مالش روغن کند باید کہ ابتدا از ابرو باکند کہ دراں زوال دردِ سر است ف ایں حدیث یافتہ نشد البتہ در ترمذی یک حدیث است آنحضرت فرمود سہ چیز را رد مکنید تکیہ گاہ و روغن و خوشبو

۶ ہرکہ یک سخنِ تلخ از اہل برداشت کرد وے ثواب ہفتاد شہیداں یابد.

صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ مَا اَسْكَرَ فَقَلِيْلُهٗ وَكَثِيْرُهٗ حَرَامٌ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ عَالِمٍ لَمْ يَعْمَلْ بِعِلْمِهٖ فَهُوَ سُخْرَةُ الشَّيْطَانِ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَمَرَ بِالْمَعْرُوْفِ اَوْ نَهٰی عَنِ الْمُنْكَرِ فَهُوَ خَلِيْفَةُ اللّٰهِ فِی الْاَرْضِ وَخَلِيْفَةُ رَسُوْلِهٖ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ قُتِلَ فِیْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَهُوَ شَهِيْدٌ وَّ مَنْ مَّاتَ فِیْ سَبِيْلِ الْحَجِّ فَهُوَ شَهِيْدٌ وَّ مَنْ مَّاتَ فِی الطَّاعُوْنِ فَهُوَ شَهِيْدٌ وَّ اِذَا مَاتَتِ الْمَرْاَةُ فِی الْوِلَادَةِ فَهِیَ شَهِيْدَةٌ وَّ مَنْ مَّاتَ فِی الْبَطْنِ فَهُوَ شَهِيْدٌ - معنیٰ حدیثِ پیغامبر چناں باشد، ہرکہ براہِ رضائے حق کشتہ شود شہید است، و ہرکہ در راہِ حج بمیرد شہید است، و ہرکہ در وبا بمیرد شہید است، و ہرعورتے کہ وقتِ زادنِ فرزند بمیرد شہید است. و ہرکہ گرسنہ بمیرد شہید است، و ہرکہ بظلم و ستم بمیرد یا کشتہ شود شہید است، قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

۱ ہرچہ مستی آرد اُو حرام است خواہ کم باشد یا بیش ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ.

۲ عالمیکہ برعلمِ خود عمل نکند دست آویزۂ شیطان است

۳ ہرکہ امر بہ نیکی و یا نہی از بدی کند وے بروئے زمین خلیفۂ پروردگار است.

۴ ہرکہ در جہاد مقتول شد شہید است و ہرکہ در راہِ حج بمیرد شہید است و ہرکہ در طاعون بمیرد شہید است و زنے کہ در زادنِ بچہ بمیرد شہید است و ہرکہ در مرضِ شکم بمیرد شہید است ۱۲ کتاب الجہاد از مشکوٰۃ.

يُسْتَخْرَجُ النَّاذِرُ بَخِيلًا[1]۔ معنی حدیث چناں باشد نام برده شود، نذر کننده را بخیل سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ فہم نمی کنم بیانِ شافی فرمان شود۔ بکرم جواب فرمودند مومنے چوں بدل و یا بر زبان گفت کہ اگر چنیں کارِ من برآید ایں چنیں چیز براہِ حق تعالیٰ بدہم اُورا بخیل خوانند پس شاید کہ چوں مومنے نیت کرد. بر فور بدہد، کہ سنتِ مقربانِ حضرتِ آفریدگار این است کہ اول بدہند و رسم عوام ہست کہ بعد از برآمدن کار می دہند، مردم آنست کہ از گروہِ عوام بیرون آید و در زمرۂ خواص در آید۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلدُّنْيَا مَتَاعٌ وَخَيْرُ مَتَاعِهَا الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ الْمُطِيْعَةُ لِبَعْلِهَا[2]۔ معنی حدیث چناں باشد دنیا کالائیست و بہترین کالائے دنیا زنِ فرمان بردار مرشوئے راست. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُبُّ الْاَوْلَادِ[3] سِتْرٌ مِّنَ النَّارِ وَالْاَكْلُ مَعَهُمْ بَرَاْءَةٌ مِّنَ النَّارِ وَالْكَرَامَةُ لَهُمْ جَوَازٌ عَلَى الصِّرَاطِ - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْوَلَدُ كَنْزُ الْمُؤْمِنِ اِنْ مَّاتَ قَبْلَهٗ صَارَ شَفِيْعًا وَّاِنْ مَّاتَ بَعْدَهٗ يَسْتَغْفِرُ لِاَبَوَيْهِ وَيَكُوْنُ لَهٗ نَصِيْبًا

---

[1] نذر کننده را بخیل گویند ف درباب نذور در مشکوٰۃ مذکور است آں حضرت فرموده نذر مکنید ہرچہ در تقدیر است نذر از وے بے نیاز نہ کند و ایں طریقہ است برای استخراج مال از بخیل.

[2] کتاب النکاح از مشکوٰۃ .

[3] محبتِ اولاد پرده است از آتش و با ایشاں خوردن برآت است از آتش و عزتِ ایشاں کردن گذر است بر پُل صراط.

[4] اَلْوَلَدُ كَنْزٌ. ایں چنیں حدیثے در کتاب العلم از مشکوٰۃ مذکور است .

مِمَّا يَعْمَلُ مِنَ الطَّاعَاتِ۔ معنی حدیث چناں باشد کہ فرزند گنجِ مومن است، چوں پیش از مادر و پدر بمیرد شفیعِ گناہِ ایشاں است، و چوں بعد از ایشاں بمیرد ہر طاعتے و خیراتے کہ کند نیمے ثواب آں مادر و پدر اُورا می دہند ہر چند کہ فرزند نیتِ آں نکند، و اگر بدی کند ہم در گردنِ وے و بال باشد سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہ کہ در قرآن حق تعالیٰ می فرماید اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَ اَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوْهُمْ[1] چہ باشد۔ بکرم جواب فرمودند نہ ہر زنے و فرزندے دشمن است و نہ ہر مال دشمن است مالِ حلال دشمن نیست کہ رہائیش بدادنِ اُوست و نہ زن و فرزندِ مُطیع دشمن است بلکہ مالِ حرام تُرا دشمن است در آخرت و زن و فرزندِ مخالف دشمن، نہ بینی کہ چوں طوفان نازل شد مہتر نوح علیہ السّلام گفت، خداوندا فرمودۂ کہ تُرا و اہل و فرزندانِ تُرا من غرق بکنم، و کسے کہ مُتابعِ تو باشد، اِنَّ ابْنِيْ مِنْ[2] اَهْلِيْ وَ اِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَ اَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِيْنَ فرمان شد اِنَّهٗ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ۔ اے نوح، کنعان از مُتابعان تو نیست، ازاں جہت کہ اُو کارے خلافِ تو کرده است، پس زن و فرزنداں را دوست داری دانی کہ مُطیعِ تو باشند پیوستہ، و اہل در لغت اقارب خود را گویند :

---

[1] ازواجِ شما و فرزندانِ شما دشمن شما است پس از آنہا خوف کنید ۱۲ سوره تغابن آیت ۱۴ .

[2] دو آواز داد نوح پروردگارِ خود را پس گفت، اے پروردگارِ من ہر آئینہ پسرِ من از اہلِ من است و ہر آئینہ وعده تو راست است و تو بہترین حکم کنندگانی . وے نیست از کسان تو ہر آئینہ وے خداوندِ کار ناشائستہ است .

مال و فرزند دشمنِ جانست خدمتِ حق نعمت دوجہانست (کذا)
چیست مالِ تو دستمالِ خساں چیست فرزند دشمنِ جانست
وَفِي الْمَالِ شُغُلٌ وَفِي الْاَوْلَادِ مَشْغَلَةٌ [1]
وَاللهُ فَرْدٌ يُحِبُّ الْفَرْدَ فَانْفَرِدِ
لَوْكَانَ فِي الْمَالِ وَالْاَوْلَادِ مَكْرَمَةٌ
مَا قَالَ رَبُّكُمْ لَمْ يُوْلَدْ وَلَمْ يَلِدِ

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رِضَاءُ [2] اللهِ بِرِضَاءِ الْوَالِدَيْنِ وَسَخَطُ اللهِ بِسَخَطِ الْوَالِدَيْنِ ۔ معنی حدیث چناں باشد خشنودی خدائے تعالیٰ در خشنودی مادر و پدر است وخشم حق تعالیٰ در خشم مادر و پدر است ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِكَايَةً عَنِ اللهِ [3] تَعَالٰى لَوْ اَنَّ الْعَاقَّ اَتَانِيْ بِاَعْمَالِ الدُّنْيَا لَمْ اَقْبَلْهُ قَطُّ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا مَاتَ [4] اِبْنُ اٰدَمَ اِنْقَطَعَ عَمَلُهٗ اِلَّا الثَّلَاثَ عِلْمٌ عَلَّمَهُ النَّاسَ فَيَنْتَفِعُوْنَ بِهٖ وَوَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُوْلَهٗ بِالْخَيْرِ وَصَدَقَةٌ جَارِيَةٌ يَعْنِيْ الْوَقْفَ.

---

[1] در مال و اولاد مشغولیست و پروردگار فرد است و وے فرد را دوست دارد پس تو فرد شو. اگر در مال و اولاد عزتے بود پروردگار ہرگز لم یلد ولم یولد نبودے.

[2] رضاء اللہ ۔ باب البر والصلۃ مشکوٰۃ .

[3] پروردگار می فرماید اگر نافرمانِ مادر و پدر اعمال بقدر اعمال جملہ مخلوق نزد من آرد من ہرگز قبول نہ کنم ۔ (ف) مثل ایں حدیث در باب البر والصلۃ از مشکوٰۃ منقول است

[4] وقتیکہ کسے بمیرد عمل او منقطع شود مگر بہ عمل آں علم کہ وے بمردماں تعلیم دادہ و مردماں از و نفع بگیرند و آں اولاد نیک کہ برائے وے دعا کند و صدقہ جاریہ یعنی وقف ۱۲ کتاب العلم از مشکوٰۃ.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ [1] صَلّٰى بِاَذَانٍ وَاِقَامَةٍ صَلَّتْ مَعَهُ الْمَلٰئِكَةُ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَوَابُ [2] الْكِتَابِ كَجَوَابِ السَّلَامِ ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد کہ جوابِ مکتوب فرستادن چوں جوابِ سلام است و لازم و واجب است ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ [3] بَدَأَ بِالْكَلَامِ قَبْلَ السَّلَامِ فَلَا تُجِبْهُ حَتّٰى يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ قطب العالم دامت برکاتہ ہم دریں محل فرمودند روزے دادبیگِ ملتان درخانہ شیخ [4] جمال الدین اچ آمد و خدمتِ شیخ طعام می خوردند وے سلام گفت بندگی شیخ جوابِ علیک بوے نگفتند و اشارت بطعام خوردن فرمودند چوں مائدہ برداشتند دادبیگ گفت جواب علیک چرا بمن، خدمت شیخ نگفت جواب فرمودند کہ در حالت طعام خوردن کہ ہمچو عبادت است و در ادائے عبادت جواب شرعاً نیامدہ است و فرمودند از مشایخ طبقات سنت است چوں یکے در طعام خوردن سلام بگوید اورا جواب بعد از فراغ طعام باید گفت ۔ قَالَ النَّبِيُّ

---

[1] ہر کہ باذان و تکبیر نماز ادا کند فرشتگان با وے نماز گذارند .

[2] جواب تحریر بمنزلہ جواب سلام ضروری است ف صاحب تنزیہ الشریعۃ گفت راوی این حدیث حسن بلخی است و وے دروغگو است تنزیہ الشریعۃ ج ۲ ص ۲۹۵

[3] کسیکہ پیش از سلام سخن گوید جوابش مدہ تا آنکہ سلام کند ف حدیثے در باب السلام در مشکوٰۃ آمدہ آنحضور صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ السلام قبل الکلام

[4] شیخ جمال الدین لقبش خندان رواست و وے را از شیخ زکریا خرقہ حاصل شد ۔ سن وفاتش ۷۲۵ھ است ۱۲ اوچ مصنفہ شہاب ص ۱۸۷.
دادبیگ : شخصیکہ فریاد ہائے رعایا بہ بادشاہ رساند .

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرُمَتُ[1] الْجَنَّةَ عَلٰى مَنْ آذٰى اَهْلَ بَيْتِي وَعِتْرَتِيْ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] سَمّٰى بِاِسْمِيْ اَوْ فِيْهِ حَرْفٌ مِنْ اِسْمِيْ فَهُوَ مَغْفُوْرٌ ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد ہرکہ را نامِ من و یا حرف از نامِ من در نامِ او باشد آمرزیدہ گردد۔ سوال از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ کردم کہ حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم نود و نہ[99] نام بودہ است این فضیلت در جملہ اسامی رسول است یا نہ۔ بکرم جواب فرمودند: یک حرف از نام محمد یا احمد خاصہ باشد۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[3] رَأٰنِيْ فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأٰنِيْ فِي الْيَقْظَةِ فَاِنَّ الشَّيْطٰنَ لَا يَتَمَثَّلُ بِيْ وَلَا بِالْكَعْبَةِ ۔

سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ چوں در خواب یک شب مثل ہزار مومن بخواب حضرت رسالت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم را دیدند، بعضے پیر دیدند و بعضے جوان دیدند و بعضے کہل بدیدند، و مانند پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم یک ہیئت۔ کرا گویم کہ پیغامبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید۔ بکرم قطب العالم دامت برکاتہ جواب فرمودند، ہمہ دیدہ باشند زیرا ملائکہ را فرمان می شود تا مانند تنِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می شوند پس دیدن رسول صلی اللہ

---

1. ہرآنکہ اہل بیت مراد اولاد مرا ایذاء دادن برائے وے جنت حرام کردہ ام ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص ۲۱۴ ج ۲
2. این روایت بطریق احمد بن اسحاق آمدہ و این دروغگو است تنزیہ الشریعۃ ص ۲۵ ج ۱
3. کسیکہ مرا در خواب دید گوئی کہ او مرا در بیداری دیدہ شیطان را یارا نیست کہ تمثل بمن و یا بکعبہ کند ۱۲ از مشکوۃ کتاب الرؤیا۔

کہل: بالفتح مرد میانہ سال ۱۲ غیاث۔

علیہ وسلم صحیح باشد۔ باز عرض داشت کردم اگر یکے پیغامبر را جوان بیند در خواب تعبیر چہ باشد و یا کہل بدید و یا یکے پیر بدید۔ جواب فرمودند چوں مومن پیغامبر را جوان بیند، دنیا یابد و اگر یکے کہل بیند، آرزوئے کارِ دنیا و عقبیٰ بر آید و اگر پیر بیند کارِ عقبیٰ بر آید۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَنْ[1] رَأٰنِيْ فِي الْمَنَامِ اَوْ رَأٰى مَنْ رَأٰنِيْ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد ہرکہ مرا بخواب بیند و یا کسے را بیند کہ وے مرا بخواب دیدہ باشد آمرزیدہ گردد۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اَلْقَبْرُ[2] رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيْرَانِ ۔ قطب العالم دامت برکاتہ ہم دریں محل فرمودند، روزے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم در گورستان می گذشتند و آواز نالہ و گریہ از یک گور می آمد، معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفت یا رسول اللہ! سببِ عذاب ایں مردہ چیست، و از کدام شامت و از کدام چیز است، پیغامبر علیہ السلام فرمودند ازاں جہت کہ اہلِ خانہ از وے ناخشنود بودند، چوں خشنود گردند عذاب از وے بردارند۔ پس تا توانی مومن بر اہلِ خویش زندگانی نیکو خوش کنی۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ

---

1. در باب فضائل الصحابہ از تیسیر الوصول ج ۳ حدیثے از جامع ترمذی منقول شدہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند "آتشِ دوزخ نمی رسد بمسلمانیکہ او مرا دیدہ و یا مسلمانے را دیدہ کہ آں مرا دیدہ است" و باید دانست کہ مراد ازیں رویت بصری است۔ ۱۲
2. گور مردہ یا باغیچہ است از باغیچہای جنت یا خندقیست از خنادق دوزخ (ف) در باب عذاب قبر از تیسیر الوصول ج ۴ از حضرت عثمان رضی اللہ عنہ منقول است، آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند قبر اولین منزل است از منازلِ آخرت اگر کسے درآں نجات یافت پس ہرچہ بعد ازان است بر او آسان باشد و اگر درآن نجات نیافت پس ہرچہ بعد ازان است بر او سخت تر باشد و در ابواب صفۃ القیامۃ از ترمذی ج ۲ در حدیث ابی سعید الخدری ایں الفاظ منقول است۔

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اَلْبِطِّيخُ عَلٰى اَرْبَعَةِ اَوْجُهٍ طَيِّبٌ وَحُلْوٌ وَ حَامِضٌ وَرَدِيٌّ[1]، اَلطَّيِّبُ يُنْبِتُ اللَّحْمَ وَالْحُلْوُ يُنْبِتُ الشَّحْمَ وَالْحَامِضُ يَقْطَعُ الدُّوْدَ وَ الرَّدِيُّ يَقْطَعُ الْبَوَاسِيْرَ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] حَفِظَ جَارِيَةً شَابَّةً اِلٰى اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا وَلَمْ يَطَاهَا فِيْ تِلْكَ الْمُدَّةِ فَقَدْ عَصَى اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاته از سببِ حضوتِ زناں ایں چنیں نمی تواند ، چہ کنند جواب فرمودند ، باید فروختن وکنیزک باید خرید کہ زال باشد تا ازیں و عید، مومن خلاص باید و یا[3] بغلامے عقد کرده بدہد. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَاتَسْكُنُوْا فِي الرُّسْتَاقِ فَاِنَّ الرُّسْتَاقَ حَظِيْرَةٌ مِنْ حَظَائِرِ جَهَنَّمَ . معنٰی حدیث چناں باشد سکونت می گیرید در دیہا و در محلِّ روستاہا بدرستی و راستی کہ ایں مقامہا حظیرہ از دوزخ است . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ[4] بِالسَّوَادِ الْاَعْظَمِ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا[5] مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا وَفِيْهِ عِرْقُ الْجُنُوْنِ وَ عِرْقُ

---

[1] خربزہ چہار قسم است : خوب و شیریں و ترش و ردی. خوب گوشت را افزاید. شیریں، چرب را پیدا کند، ترش، کرمہا را فنا کند، ردی، بواسیر را زائل کند.

[2] کسیکہ کنیزک جوان را تا چہل روز نگاہ دارد و دریں مدت باوے ہم بستر نشود وے بزہ کار باشد.

[3] ایں حدیث یافتہ نشد البتہ در فضیلتِ اہلِ مُدن یک حدیثے ذکر کرده شده است کہ اہلِ مُدن را بر اہلِ دہ ایں چنیں فضیلت است کہ اہل آسمانہا را بر اہلِ زمین، محدثین ایں حدیث را موضوع قرار داده اند. تنزیہ الشریعۃ ج ۲ ص ۱۱۹ باید دید.

[4] لازم کنید برخود جماعت کثیرہ را. از مشکوٰۃ باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ .

[5] مَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ . بیہقی ایں حدیث را ذکر کرد و گفت در سند وے ضعف است ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ج ۲ ص ۳۵۶

روستاہا : دیہا ۱۲ غیاث .

حظیرہ : احاطہ کہ از چوب و نے برای حیوانات سازند و بمعنی احاطہ قبرستان و گنبد قبر مستعمل است ۱۲ غیاث.

الْجُذَامِ وَ عِرْقُ الْبَرَصِ وَعِرْقُ الْعَمٰى ، فَيَقْمَعُ اللّٰهُ الْجُنُوْنَ بِالْبَلْغَمِ وَ الْجُذَامَ بِالزُّكَامِ وَالْبَرَصَ بِالدَّمَامِيْلِ وَالْعَمٰى بِالرَّمَدِ . معنٰی حدیث چناں باشد نیست ہیچ بنی آدم کہ در وے نیست رگِ دیوانگی و رگِ پیسی و رگِ پیسی سفید و رگِ کوری ، در وجودِ مردم . پس بریده می شود رگِ دیوانگی در بروں آمدنِ بلغم و بریده می گردد رگِ پیسی و پیسی سپید در بروں آمدنِ دنبل و بریده می شود رگِ کوری بدردِ چشم . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ[1] النَّاسِ فِيْ آخِرِ الزَّمَانِ خَفِيْفُ الْحَاذِ قِيْلَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَمَا خَفِيْفُ الْحَاذِ فَقَالَ مَنْ لَا اَهْلَ وَلَا[2] نَسْلَ لَهٗ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[3] قَذَفَ مَمْلُوْكَهٗ وَهُوَ بَرِيٌّ مِمَّا قَالَ جُلِدَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِلَّا اَنْ يَكُوْنَ كَمَا قَالَ.

---

[1] مثل این حدیث بالفاظ دیگر بیہقی فی الشعب ذکر کرده است و گفتہ کہ در سندِ وے ضُعف است ۱۲ تنزیۃ الشریعۃ ج ۲ ص ۳۵۶

[2] در آخر زماں آنکس بہتر است کہ خفیف الحاذ باشد سوال کردند معنٰی خفیف الحاذ چیست فرمود کسیکہ وے را نہ اہل باشد نہ نسل ف در ترمذی یک حدیث طویل مذکور است آں حضرت فرمود در اولیاء من آں شخص قابلِ غبط است کہ مال و عیال قلیل دارد و حصہ وے در نماز کثیر باشد ۱۲ ترمذی باب ما جاء فی الکفاف .

[3] فرمود کسیکہ بر مملوکِ خود تہمت نہاد و وے از اں پاک است روز قیامت اُورا چابک زنند مگر اینکہ در وے عیبے باشد و بیانش کند ۱۲ مشکوٰۃ باب النفقات وحق المملوک .

رگِ کوری : آں رگیست کہ سبب کور شدن شود .

دمّل و دنبل : بہندی پھوڑا گویند

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ الْعَطْسَةَ صَادِقَةٌ[1] فِي الْاَقْوَالِ وَمَانِعَةٌ فِي الْاَفْعَالِ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى[2] الْمَسَاجِدُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كَسَفِيْنَةِ الذَّهَبِ مُكَلَّلَةً بِالدُّرَرِ وَالْيَاقُوْتِ وَسِهَامُهَا مِنَ الْيَاقُوْتِ الْاَحْمَرِ وَحِبَالُهَا مِنَ اللُّؤْلُؤِ الْاَبْيَضِ وَمَلَّاحُهَا مَلَائِكَةُ الرَّحْمٰنِ ، اَلْاَئِمَّةُ عَلٰى رُؤُسِهَا وَالْمُؤَذِّنُوْنَ عَلٰى اَرْجَائِهَا وَالْبَانُوْنَ فِيْ وَسْطِهَا وَسَائِرُ الْمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ يُصَلُّوْنَ فِيْهَا عَلٰى حَوَالَيْهَا اَلْبَانُوْنَ يَمُرُّوْنَ عَلَى الصِّرَاطِ كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد آورده شود مسجد ہای دنیا بروزِ عقبیٰ در صحرای قیامت چوں کشتیہا زر ساختہ مکلّل بدُرر و یاقوت .بیلکہای مساجداز یاقوت سرخ باشد و رسنہای مساجداز مروارید سپید باشد و کشتی بان مسجد فرشتگان باشند ، و امامان مسجد بر سرِ کشتی باشند و موذنانِ مساجد بکنارہا باشند و بنا کنندگان میانِ آں کشتی باشند و جملہ مومنانے کہ در آں مسجد نماز گزارده باشند در حوالی بنا کنندگانِ مساجد خواہند بود، بگذرند سوار شده در کشتیِ نور بر پل صراط چوں برق درخشنده۔ قطب العالم دامت برکاتہم دریں محل فرمودند ہر مومنے کہ بعد در آمدن

[1] عطسہ تصدیق کنندۂ اقوال است و تردید کنندۂ افعال است ف در حدیثے وارد شده است عطاس ازجانب رحمان است و فاژه ازجانبِ شیطان ۱۲ ترمذی باب ماجاء ان اللہ یحب العطاس ویکره التثاؤب' حدیث "کسیکہ سخن می گفت دریں وقت وے را عطسہ گرفت پس ایں سخن حق است" در صحتِ ایں کلام است.
۱۲ تنزیہ الشریعۃ ج ۲ کتاب الادب والرقاق .

[2] يُؤْتَى الْمَسَاجِدُ : ایں چنیں حدیثے در کتبِ معتبره یافتہ نشد و مثلِ ایں حدیث را محدثین درباب فضائل موضوع قرار داده اند.
بیلکہا : بیلک نوعے از پیکانِ تیر کہ پہن باشد ۱۲ غیاث .

وقتِ نماز از مسجدِ محلّہ بجہتِ نماز گذاردن در مسجدے و یا درمقامے دیگر برود فردا قیامت آں جملۂ مومنان را بیارند زیرِ آں کشتی محکم بربندند و در زمینِ محشر بگردانند تا ہفت اعضای و استخوانہای ایشاں سپلیده[1] گردد. مسئلہ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ چوں جماعت در مسجدِ محلّہ شده باشد مومنے جماعت در مسجدِ دیگرے طلب بکند یا نے ۔ جواب فرمودند تنہا[2] نماز گزاردن در مسجدِ محلّہ ثواب برابر است بجماعت در مسجدِ دیگر. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَكْرِمُوْا[3] نِسَاءَكُمْ وَعَظِّمُوْهُنَّ فَاِنَّهُنَّ اَمَانَةُ اللّٰهِ عِنْدَكُمْ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَاتِيْ[4] زَمَانٌ عَلٰى اُمَّتِيْ لَا يَعْرِفُوْنَ الْعُلَمَاءَ اِلَّا بِثَوْبٍ حَسَنٍ وَلَا يَعْرِفُوْنَ الْفُقَرَاءَ اِلَّا بِصَوْتٍ حَسَنٍ وَلَا يَعْلَمُوْنَ الصَّالِحَاتِ اِلَّا فِيْ شَهْرِ رَمَضَانَ اِبْتَلَاهُمُ اللّٰهُ بِثَلَاثِ بَلِيَّاتٍ ، اَلْاَوَّلُ يُسَلِّطُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ

[1] ایںچنیں وعید در ہیچ کتابے معتبر یافتہ نشد.

[2] تنہا نماز گذاردن ۔ در صحیح بخاری در باب ماجاء فی فضل الجماعۃ مذکور است کہ عادت اسود بن یزید این بود کہ اگر در مسجدِ محلّہ جماعت فوت شده باشد برائے جماعت در مسجدِ دیگر می رود و محدثین نماز با جماعت را مطلقاً از نماز منفرد بہر حال افضل قرار داده اند

[3] زنانِ خود را اکرام و تعظیم کنید آنہا نزدِ شما امانت ہستند . (ف) در حدیثے آمده ، نصیحتِ من بسلسلۂ زنان قبول کنید ایشاں در دستِ شما اسیر اند و شما مالکِ ایشاں نیستید . ۱۲ باب ماجاء فی حق المرأة از ترمذی .

[4] برامّتِ من زمانے آید کہ شناخت علماء کرده نشود مگر بلباسِ خوب و شناختِ فقرا کرده نشود مگر بآواز خوش و عملِ نیک نہ کنند مگر در ماہِ رمضان، پروردگار ایشاں را در سہ بلیہ مبتلا سازد اول مسلّط گرداند برایشاں

اَمِيْرًا جَابِرًا وَالثَّانِیْ يَرْفَعُ عَنْ كَسْبِهِمِ الْبَرَكَةَ وَالثَّالِثُ يَخْرُجُوْنَ مِنَ الدُّنْيَا بِغَيْرِ الْاِيْمَانِ. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَلِّمُوْا عَلَى الْيَهُوْدِ وَالنَّصَارٰى وَلَا تُسَلِّمُوْا عَلٰى يَهُوْدِ اُمَّتِیْ قِيْلَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَمَا يَهُوْدُ اُمَّتِكَ فَقَالَ مَنْ سَمِعَ الْاَذَانَ وَالْاِقَامَةَ وَلَا يَحْضُرُ الْجَمَاعَةَ. قطب العالم دامت برکاتہ ہم دریں محل فرمودند حق تعالیٰ می فرماید ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِيْنَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ در تفسیر امام زاہد است. اَلظَّالِمُ الَّذِیْ يَحْضُرُ فِی الْاِقَامَةِ وَالْمُقْتَصِدُ الَّذِیْ يَحْضُرُ بَعْدَ النِّدَاءِ وَالسَّابِقُ الَّذِیْ يَحْضُرُ قَبْلَ النِّدَاءِ، باز فرمودند در تفسیر امام زاہد مذکور است بعد از ہمہ در مسجد آمدن و پیش از ہمہ بیرون از مسجد رفتن پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم از صفات منافقان شمردہ است. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ اَكْثَرُ اُمَّتِیْ فِی الْجَنَّةِ بِشَفَاعَةِ رَجُلَيْنِ قِيْلَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ

حاکم ظالم را دوم برکت از کسبِ ایشاں برداشتہ شود سوم از دنیا بغیر ایمان روند (ف) ایں حدیث در صحاح نیست.

۱ سلام کنید بر یہود و نصاریٰ و سلام نکنید بر یہودِ امتِ من سوال کردند کہ یا رسول اللہ یہودِ امت شما کیستند؟ فرمود کسیکہ اذان و اقامت بشنود و بجماعت حاضر نشود ف مثلِ ایں حدیث در کتب معتبرہ یافتہ نشد.

۲ باز میراث دادیم قرآن را بآنانکہ برگزیدیم ایشاں را از بندگانِ خود پس بعض ایشاں ستمگر است بر نفسِ خود و بعض ایشاں میانہ رو است و بعض ایشاں سبقت کنندہ است بسوی نیکیہای (سورہ فاطر آیت ۳۲)

۳ ستمگر آنست کہ بوقتِ اقامت حاضر شود و میانہ رو آنست کہ بعد از اذان حاضر شود و سبقت کنندہ آنست کہ قبل از اذان حاضر باشد.

۴ از صفات: در احادیثِ صحیحہ این را از علامات نفاق نشمردہ.

۵ اکثر امتِ من بشفاعتِ دو نفر در جنت داخل شود، سوال کردہ شد آں دو نفر

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ هُمَا فَقَالَ هُوَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ وَ اُوَيْسُ الْقَرَنِیُّ. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِكَايَةً عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى مَنْ تَوَضَّاَ وَلَمْ يُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ بَعْدَهٗ فَقَدْ جَفَانِیْ وَمَنْ صَلّٰی وَلَمْ يَسْئَلْ فَقَدْ جَفَانِیْ وَمَنْ سَاَلَ وَلَمْ اَقْضِ حَاجَتَهٗ فَقَدْ جَفَوْتُهٗ وَلَسْتُ بِرَبٍّ جَافٍ. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ مَثَلَ حُبِّیْ وَحُبِّ اَوْلَادِیْ كَمَثَلِ سَفِيْنَةِ نُوْحٍ مَنْ تَعَلَّقَ بِهَا نَجَا وَمَنْ لَمْ يَتَعَلَّقْ غَرِقَ. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلدُّعَاءُ دُعَاءَانِ دُعَاءُ الْاِيْمَانِ وَ دُعَاءُ السُّلْطَانِ. سوال کردم از خدمتِ سید السادات دامت برکاتہ چوں بادشاہ ظالم و ستمگار باشد در حق او ایں حدیث پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم است یا نے، بکرم جواب فرمودند، بادشاہانِ روئے زمین برگزیدگانِ خداوند عز و جل اند، بہیچ سبیلے اہانت و ترکِ فرمانِ ایشاں در مشروعات درست و جایز نیست و لہٰذا چندیں عبادات و طاعات را حق سبحانہٗ و تعالیٰ مفوض در امرِ ایشاں گردانیدہ است، چوں نمازِ جمعہ و نمازِ عید، و ستدن

کدامند؟ فرمود عثمان ابن عفان و اویس قرنی (ف) در فضائل اویس قرنی چند احادیث موضوعہ منقول اند تنزیہ الشریعہ ج۲ ص۳۳ باید دید.

۱ از پروردگار حکایت کردہ می فرماید کسے کہ وضوء کند و بعد ازاں دو رکعت نماز نگذارد بر من جفا کردہ و ہر کہ نماز خواند و از من سوال نکرد بر من جفا کردہ و کسیکہ از من سوال کرد و من حاجتِ او را رفع نکنم من ظلم کردم حالانکہ من خدای جفای کنندہ نیستم (ف) در فضائل تحیۃ الوضوء دیگر روایات وارد شدہ اند.

۲ مثالِ محبت من و محبت اولادِ من مثالِ کشتیِ نوح است کسیکہ دست بوے زد نجات یافت و کسیکہ دست بوے نزد غرق شد.

۳ حقیقتاً دعاء دو گونہ است دعاء برای ایمان و دعاء برای سلطان.

بیت المال باذن وبعلمِ ایشاں حلالست ۔ پس مخالفت درامرِ
ایشاں سِرّاً وعلانیۃً جایز نیست ، اے غافل تراکہ از
بیت المال دیہہا و انعامات و ولایتہا دادہ اندتا در وقتِ
تنگی کار آید چوں درکارِ بادشاہ و درمہمّ کہ اُورا پیش آید
تو مدد و معونتِ اُو نکنی و با مخالفِ اُو بخصمی پیش نیائی ایں
ہمہ وجوہات خوردن وستدن ترا حرام است ، فردا قیامت
ازاں جہت تُرا عذاب سخت کنند ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ
وَسَلَّمَ مَنْ[1] اَطَاعَ السُّلْطَانَ فَقَدْ اَطَاعَنِیْ وَمَنْ اَطَاعَنِیْ
فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ وَمَنْ اَطَاعَ اللّٰہَ فَھُوَ مَغْفُوْرٌ۔ قَالَ النَّبِیُّ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَلَدِیْ مَنْ سَلَکَ طَرِیْقِیْ ۔ معنیٰ حدیث
چناں باشد فرزندِ من آنست کہ بر شریعتِ من کار کند و بر
متابعتِ من بود ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
اَنْتَ[2] وَمَالُکَ لِاَبِیْکَ ۔ قصۂ حدیث آنست کہ جعفر صادق
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بیامد
و گفت یا رسول اللہ پدرِ من قدرت و توانائی دارد و غلاماں
و کنیزکاں دارد با آں ہم از من خدمت می طلبد ، پیغامبر
صلی اللہ علیہ وسلمؐ ، فرمودند نظر بمال و غلاماں و کنیزکانِ پدر
مکن ، اگر سعادت دارین خواہی رضائے مادر و پدرِ خویش

---

[1] ہرکہ فرمانبرداری سلطان کرد فرماں برداری من کرد و ہرکہ فرماں برداری من کرد فرماں برداری خدا کرد و ہرکہ فرماں برداری خدا کرد آں بخشیدہ شود جمع الفوائد ص ۳۰۴ ج ۱ (ف) در احادیث مراد از سلطان ملک وشاہ نیست بلکہ امیرالمومنین است چنانچہ در جمع الفوائد ص ۳۲۴ ج ۱ مثل این حدیث بلفظ امیر آمدہ است ۔

[2] تو و مالِ تو مالِ پدر تست ۱۲ باب النفقات و حق المملوک از مشکوٰۃ ۔

بکن تو و مالِ تو ازانِ پدرست ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
اَلْخِلَافَۃُ[1] بَعْدِیْ ثَلٰثُوْنَ سَنَۃً ثُمَّ یَصِیْرُ مُلْکاً
عَضُوْضاً ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد بادشاہی و ملک برقرار و
آرام بعدِ من سی سال ماند پس ازاں خوار گردد یعنی ہرکہ
غلبہ کند ملک یابد آرام و قرار از جہاں بردارند و آنکہ شایانِ
ایں کار نباشد دعویٰ سلطنت و امیری و ولایت کند و بقہر بگیرد
و ترکِ تعظیمِ اشراف کند ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
مَنْ[2] رَدَّ دَانِقاً مِنَ الْحَرَامِ فَقَدْ نَالَ دَرَجَۃَ النُّبُوَّۃِ
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ صَاحِبُ[3] الْقَمِیْصَیْنِ
لَا یَجِدُ حَلَاوَۃَ الْاِیْمَانِ اَیْ نِکَاحُ الْمَرْاَتَیْنِ ۔ یعنی
صَاحِبُ الزَّوْجَیْنِ لَا یَبْلُغُ اِلٰی اَدَاءِ حُقُوْقِ الْعِبَادَاتِ
لِفَرْطِ شُغْلِہٖ بِتَحْصِیْلِ نَفَقَتِھِمَا وَکِسْوَتِھِمَا بِحَیْثُ
لَا یَجِدُ حَلَاوَۃَ الطَّاعَاتِ الَّتِیْ ھِیَ زُبْدَۃُ الْاِیْمَانِ
وَعُمْدَۃُ الْاِیْقَانِ ۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ[4] کَانَ لَہٗ
اِمْرَأتَانِ وَلَمْ یَعْدِلْ بَیْنَھُمَا یَأتِیْ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ اَحَدُ شِقَّیْہِ سَاقِطٌ ۔

---

[1] اَلْخِلَافَۃُ بعدی ۱۲ باب ماجاء فی الخلافۃ ترمذی ۔

[2] ہرکسیکہ یک دانگ از مالِ حرام رد کرد وے یک درجۂ نبوت حاصل کرد ف این حدیث را صاحبِ تنزیہ الشریعۃ ضعیف قرار دادہ ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص ۲۹۸ ج ۲ کتاب الادب والزہد ۔

[3] کسیکہ صاحبِ دو قمیص باشد حلاوتِ ایمان نیابد یعنی کسیکہ دو زن دارد عبادات را بطورِ لایق ادا نکند بدیں وجہ کہ مشغول می شود بہ اخراجات و لباسِ ایشاں بایں طوریکہ شیرینی عبادت محسوس نکند حالانکہ ایں لذت خلاصۂ ایمان و یقین است ۔

[4] کسے راکہ دو زن باشد و وے میانِ ایشاں انصاف نکند در روزِ قیامت بحالے بیاید کہ یک جانبِ وے مفلوج بود ۱۲ مشکوٰۃ باب القسم ۔

عَضُوض : بمعنیٰ گزندہ ۱۲ آنند راج ۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. مَنْ[1] كَانَ لَهٗ قَمِيْصَانِ وَرَأَى غَيْرَهٗ بِغَيْرِ قَمِيْصٍ وَلَمْ يُعْطِهٖ فَقَدْ خَالَطَ اِيْمَانَهُ الشَّكُّ وَنَزَعَ عَنْهُ حَلَاوَةُ الْاِيْمَانِ - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَزَوَّجُوا[2] الْقَرَابَةَ الْقَرِيْبَةَ فَاِنَّ وَلَدَهَا يَخْلُقُ ضَعِيْفًا وَّ نَحِيْفًا - معنیٰ حدیث چناں باشد بزنی مکنید یکدیگر میانِ اقارب و خویشا و ندانِ خود کہ نزدیک اند بدرستی و راستی کہ فرزندانِ ایشاں نزار و ضعیف باشند - قِيْلَ[3] يَارَسُوْلَ اللّٰهِ مَا الْفَقْرُ قَالَ خَزَانَةٌ مِنْ خَزَائِنِ اللّٰهِ ثُمَّ قَالَ الثَّانِيْ مَا الْفَقْرُ يَارَسُوْلَ اللّٰهِ قَالَ كَرَامَةُ اللّٰهِ قَالَ الثَّالِثُ مَا الْفَقْرُ يَارَسُوْلَ اللّٰهِ قَالَ شَيْئٌ لَا يُعْطِيْهِ اِلَّا نَبِيًّا مُرْسَلًا اَوْ عَبْدًا كَرِيْمًا عِنْدَ اللّٰهِ شِعَارُ الْفَقْرِ لِبَاسُ كُلِّ تَقِيٍّ لَا يُنْكِرُهٗ اِلَّا مُنَافِقٌ اَوْ شَقِيٌّ - مَنْ[4] قَرَأَ سُوْرَةَ الْمَاثُوْرَةِ خَرَجَ مِنْ ذُنُوْبِهٖ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ اُمُّهٗ -

---

[1] کسیکہ دو قمیص دارد و دیگرے را یابد کہ قمیصے ندارد و وے اُورا قمیص ندہد ایمانِ او مخلوط بشک شود ف مراد از قمیص زن است.

[2] لَا تَزَوَّجُوْا - مثلِ این حدیث صاحب تنزیہ الشریعة ص ۲۱۳ ج ۱ ذکر کردہ و گفت راوی وے سہل بن عمار است و وے ضعیف است.

[3] سوال کردہ شد یا رسول اللہ فقر چیست فرمود خزینہ است از خزائنِ پروردگار باز شخصے دیگر سوال کرد کہ یا رسول اللہ فقر چیست فرمود آں کرامتے است از پروردگار باز شخصے سوم سوال کرد کہ یا رسول اللہ فقر چیست فرمود آں نعمتے است کہ دادہ نشود مگر بہ نبیِ مرسل یا بندۂ کہ عند اللہ کریم باشد و فقر لباسے است کہ شعارِ ہر متقی است و انکارِ ایں امر نکند مگر منافق یا بدبخت ف در فضائلِ فقر بسیار احادیث وارد شدہ لکن ایں حدیث یافتہ نشد

[4] مَنْ قَرَأَ از مشکوٰة کتاب فضائل القرآن . ماثور : منقول ۱۲

ماثورہ بلغت گویند باز دارندۂ گناہان را و سورۂ تبارك الذی را حق تعالیٰ در توریت ماثورہ گفتہ است یعنی سورۂ ملک باز دارندۂ مومن است از آتشِ دوزخ روزِ قیامت - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا[1] يَحِلُّ لِاَحَدٍ اَنْ يَّسْتَحْقِرَ عَبْدًا مُّؤْمِنًا وَّالْعَاقِبَةُ مَسْتُوْرَةٌ - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى يَنْظُرُ فِيْ كُلِّ يَوْمٍ اِلٰى قُلُوْبِ الْعِبَادِ ثَلٰثَمِائَةٍ وَّسِتِّيْنَ نَظْرَةً اِلَّا لِاَصْحَابِ الشَّاطِرِيْنَ - معنیٰ حدیث چناں باشد کہ خدائے عزّ و جلّ در ہر روزے در دلہائے بندگانِ خود سیصد و شصت بار می بیند، مگر بازندگانِ شطرنج، ازیں نعمت محروم اند - سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، تاثیرِ نظرِ خدائے عزّ وجلّ چیست، بکرم جواب فرمودند، دلِ مومن روشنائی می یابد و در خیرات و طاعات قصد می کند، تا از برکتِ کردارِ نیک از دشواریہای دارین خلاص یابد امّا در ہر دلے کہ نظرِ اُو نیست درونِ دلِ آں بندہ سیاہ می گردد، تقصیر در طاعات و خیرات می کند تا بداں شامت گرفتارِ آتشِ دوزخ گردد - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَمَّنِيْ[2] جِبْرَئِيْلُ عَلٰى بَابِ الْكَعْبَةِ اَوَّلًا صَلٰوةَ الْفَجْرِ رَكْعَتَيْنِ و در لغت کعبہ گویند در سوئے چیزے را (کذا) سُمِّيَتْ بِذٰلِكَ لِتَرَبُّعِهٖ كُلُّ بَيْتٍ مُّرَبَّعٍ

---

[1] روا نیست کسے راکہ بندۂ مومن را حقیر بداند انجام کار پوشیدہ است ۱۲ ترمذی ج ۲ باب ما جاء شفقة المسلم علی المسلم.

[2] اولاً جبرئیل در دو رکعت صبح امامت من کرد بر درِ کعبہ و کعبہ در لغت چیزے را گویند کہ مربع باشد و کعبہ را کعبہ بایں وجہ میگویند کہ آں مربع است و ہر خانہ مربع کعبہ است ف در احادیث صحیحہ مذکور است کہ اولاً آنحضور صلی اللہ علیہ وسلم بامامت جبرئیل نمازِ ظہر ادا کردہ است ۱۲ از مشکوٰة باب المواقیت.

فهو الكعبة ۔ قال النبي صلى الله عليه وسلم ان[1] ارض مكة عتيق الله منذ خلق السموت والارض ولم يحل لاحد بيعها، من شاء سكنها ومن استغنى عنها اسكن غيره ۔ قال النبي صلى الله عليه وسلم من[2] آجر ارض مكة ومنازلها فكانما اكل الربو ۔ قال النبي صلى الله عليه وسلم فان ارض مكة ومنازلها سائبة[3] ينتفع بها من يشاء قوله سائبة اى لا مالك لها كالحر ۔ وقد صح ان عمر رضى الله تعالى عنه كان يأمر لاهل مكة ان يفتحوا ابوابهم وينزل فيها المسلمون ۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاته، طول وعرض کعبه چه مقدار است بکرم جواب فرمودند در طول وعرض بیست و چهار گز است در مساحت و سقف او از چوب کشتی[4] مهتر نوح علیه السلام است ۔ قال النبي صلى الله عليه وسلم صلوة[5] المؤمن افضل في بيته من صلوة في المسجد الا المكتوبة.

---

[1] سرزمین مکہ از ابتدائے آفرینش آسمان وزمین آزاد کردۂ پروردگار است کسے را جائز نیست کہ آں را فروخت کند وکسیکہ خواہد درآں جا سکونت اختیار کند ووقتیکہ از آنجا بے نیاز شود بدیگرے بدہد۔ ۱۲ باب حرم مکہ از مشکوٰۃ۔

[2] کسیکہ زمین ومکاناتہائے مکہ را بایجار دہد وے سود خوردہ

[3] سرزمین ومنازل مکہ آزادند ہر کہ خواہد ازو نفع بگیرد (درحدیث شریف لفظ سائبہ آمدہ) و سائبہ آں را گویند کہ مالک نداشتہ باشد این درست است کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ اہل مکہ را حکم داد کہ درخانہ باکشادہ کنید از مسلمانان ہر کہ خواہد درآں اقامت کند

[4] کشتی مہتر نوح ۔ سفینہ تاجر رومی در جدہ بکنار دریا شکستہ بود قریش ازاں چوبہا گرفتند وسقف کعبہ ساختند۔ ۱۲ سیرۃ ابن ہشام ج ۱ حدیث بنیان الکعبہ ۔

[5] نمازہای مومن در خانہ بہتر اند بجز فرائض کہ در مسجد بہتر اند۔ ۱۲ ترمذی باب ماجاء فی فضل صلوٰۃ التطوع فی البیت ۔

قال النبي صلى الله عليه وسلم كل[1] صلوة لا وسوسة فيها فانها لا تقبل فان النصارى واليهود لا وسوسة لهم وشكوا الى النبي صلى الله عليه وسلم من وسوسة الشيطان فقال ذلك من محض الاخلاص والايمان. الا ترون ان السارق لا يدخل بيتا ليس فيه متاع. والشيطان يوسوس قلبا فيه ايمان ۔ قال النبي صلى الله عليه وسلم، اما[2] لا يخشى احدكم اذا رفع راسه قبل الامام ان يحول الله راسه راس حمار او يجعل الله صورته كصورة خنزير و فرمودند دریں محل اقوال علماء است بعضے می گویند بعد مردن در دنیا چوں گور نہند و بعضے گفتہ اند بروز قیامت ۔ قال عليه السلام امرت[3] ان اسجد على سبعة اعضاء وهى الجبهة مع الانف واليدان والقدمان والركبتان ۔ قال النبي صلى الله عليه وسلم، لا صيام[4] لمن لا يرجو اى لمن لا نية له من الليل.

---

[1] ہر نمازے کہ در وے وسوسہ راہ نیابد مقبول نیست زیراکہ در نماز یہود ونصاریٰ وسوسہ نیست عرض کردند کہ در نماز وسوسۂ شیطانی می آید فرمود کہ این خالص علامت اخلاص وایمان است آیا نمی بینید کہ دزد درآں خانہ داخل نمی شود کہ سامان نداشتہ باشد وشیطان درآں قلب وسوسہ می اندازد کہ درآں ایمان باشد۔

[2] آیا از شمایاں کسے نمی ترسد کہ در نماز سر خود قبل از امام بردارد ازیں کہ سر او سر خر شود یا پروردگار بصورت خنزیر مسخ کند۔ مشکوٰۃ باب ماجاء علی المأموم من المتابعۃ

[3] من مامور شدہ ام کہ بہفت اعضاء سجدہ کنم وآں پیشانی وبینی و دو دست و دو قدم و دو زانو اند ۱۲ مشکوٰۃ باب السجود وفضلہ۔

[4] کسیکہ از شب ارادۂ نیت روزہ نکرد او را روزہ نیست ۱۲ از مشکوٰۃ کتاب الصوم۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَنْزِلُ[1] عِيْسٰى خَلِيْفَةً مِنْ بَعْدِيْ يَدُقُّ الصَّلِيْبَ وَيَقْتُلُ الْخَنَازِيْرَ ثُمَّ يَتَوَفّٰى فَكَيْفَ يَهْلِكُ أُمَّتِيْ أَنَا فِيْ أَوَّلِهَا وَعِيْسٰى فِيْ اٰخِرِهَا وَالْمَهْدِيُّ مِنْ أَهْلِ بَيْتِيْ فِيْ وَسْطِهَا۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا[2] خَرَجَ الدَّجَّالُ يَدُوْرُ فِي الْعَالَمِ فَوَقَعَ الْقَحْطُ فِي الْعَالَمِ كُلِّهَا وَاجْتَمَعَ الْمُؤْمِنُوْنَ بِمَكَّةَ وَالْمَدِيْنَةِ وَيَبْلُغُ اللَّعِيْنُ فِيْ جَمِيْعِ الْعَالَمِ فَإِذَا قَصَدَ مَكَّةَ نَزَلَ عِيْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ بِمَكَّةَ وَصَلّٰى صَلٰوةَ الْفَجْرِ مَعَهُمْ بِالْجَمَاعَةِ فَنَادٰى مُنَادٍ أَنَّ عِيْسٰى قَدْ نَزَلَ فَلَمَّا يَسْمَعُ الدَّجَّالُ هٰذَا النِّدَاءَ يَذُوْبُ كَمَا يَذُوْبُ الْمِلْحُ فِي الْمَاءِ ثُمَّ يُحْيِي اللّٰهُ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَمُقَدَّمَةُ الدَّجَّالِ سَبْعُوْنَ أَلْفَ رَجُلٍ مِنَ الْيَهُوْدِ فَقَتَلَهُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ فَلَمْ يَبْقَ كَافِرٌ فِي الْعَالَمِ أَحَدٌ۔ قَالَ النَّبِيُّ

---

[1] بعد از من نازل شود عیسیٰ کہ خلیفۂ من باشد و ریزہ ریزہ کند صلیب را و بکشد خنازیر را و باز وفات یابد پس امتِ من چطور ہلاک شود کہ من در ابتدائے وے ہستم و عیسیٰ در آخرِ وے و مہدی کہ از اہل بیتِ من است درمیانِ وے است ۱۲ مشکوٰۃ باب نزول عیسیٰ و باب ثواب ہذہ الامۃ۔

[2] وقتیکہ دجّال خروج کند در عالم گشت کند و در عالم قحط شود و اجتماع مومنان در مکہ و مدینہ شود و تسلُّطِ آں لعین در تمام عالم باشد وقتیکہ وے قصد مکہ کند عیسیٰ در مکہ نازل شود و نماز فجر با مسلمانان بگذارد و منادی اعلان کند کہ عیسیٰ نازل شد وقتیکہ دجّال ایں ندا را بشنود تحلیل شود بمثلے کہ نمک در آب تحلیل می شود پس ازاں خدا تعالیٰ اصحابِ کہف را زندہ کند و مقدمۂ دجّال ہفتاد ہزار یہود بودند مسلمانان ایشاں را قتل کنند و در عالم کافرے باقی نماند ۱۲ مشکوٰۃ باب العلامات بین یدی الساعۃ و ذکر الدجال۔

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ[1] خَرَجَ الدَّجَّالُ فِيْ حَيَاتِيْ فَأَنَا كَافِيْهِ وَإِنْ خَرَجَ بَعْدَ وَفَاتِيْ فَاللّٰهُ كَافِيْهِ وَخَلِيْفَتِيْ عَلٰى أُمَّتِيْ مِنْ بَعْدِيْ وَلِهٰذَا۔ بجہتِ تطییبِ جان و دلِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بوقتِ نزع فرمان رسید أَنْتَ حَبِيْبِيْ وَخَلِيْفَتِيْ عَلٰى عِبَادِيْ فَإِذَا تَوَفَّيْتَ فَأَنَا خَلِيْفَتُكَ عَلٰى أُمَّتِكَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِكَايَةً[2] عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى أَنَا مَالِكُ الْمُلُوْكِ وَقُلُوْبُهُمْ بِيَدَيَّ إِنَّ الْعِبَادَ إِذَا أَطَاعُوْنِيْ جَعَلْتُ عَلَيْهِمْ رَحْمَةً وَشَفْقَةً فَإِذَا عَصَوْنِيْ جَعَلْتُ عَلَيْهِمْ عُقُوْبَةً فَلَا تَشْتَغِلُوْا بِسَبِّ الْمُلُوْكِ وَتُوْبُوْا إِلَيَّ حَتّٰى أُعْطِفَهُمْ عَلَيْكُمْ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا تَكُوْنُوْنَ يُوَلّٰى عَلَيْكُمْ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

[1] اگر خروجِ دجّال در حیاتِ من شود من وے را کافی ہستم و اگر بعدِ من ظاہر شود پس پروردگار وے را کافی است و پروردگار خلیفۂ من است بعد از من بر امتِ من ۱۲ از مشکوٰۃ باب العلامات بین یدی الساعۃ۔ از وجہ ایں و برائے تطییب خاطرِ حضرتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بوقتِ نزع بایشاں ایں فرمان رسید تو حبیبِ من و خلیفۂ من ہستی بر بندگانِ من وقتیکہ تو بمیری من خلیفۂ تو ہستم بر امت تو

[2] آں حضرت حکایت از حق تعالیٰ کردہ کہ من شاہ شہانم و دلہائے بندگانِ من در دستِ من است اگر ایشاں اطاعت من کنند بر ایشاں رحمت و شفقت کنم و اگر نافرمانی من کنند ایشاں را عقوبت کنم پس خود را مشغول مسازید بہ بدگفتنِ بادشاہاں و بمن رجوع کنید من ایشاں را بر شما مہرباں گردانم ۔

[3] ہرگاہ کہ شما باشید امیران شما بہمان رنگ مسلط باشند (ف) ایں حدیث در جامع صغیر ج ۲ ح ٦٤٠٦ ص ۲۴۸ منقول است ۔

مَنْ تَرَكَ الصَّلٰوةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ[1] دریں اختلافِ علماء است. امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ قتل می گویند و امامِ اعظم رحمۃ اللہ علیہ می گویند نزدیکِ کفر شود. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا رَآهُ[2] النَّائِمُ فِي السَّمَاءِ فَهِيَ الرُّؤْيَاءُ الصَّالِحَةُ وَمَا رَآهُ بَعْدَ الْإِرْسَالِ فِي الْهَوَاءِ فَيُلْقِيهَا الشَّيْطَانُ فَهِيَ كَاذِبَةٌ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَذَبَ فِي نَوْمِهِ كُلِّفَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِعَقْدِ شَعِيرَةٍ[3] - معنیٔ حدیث چناں باشد ہرکہ در خواب دروغ گوید روزِ قیامت دانۂ جو بردستِ اُو بدہند و گویند گرہ بدہ وہم دریں فعل ابدُ الآباد مشغول باشد - سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ بخواب دروغ کفرست یا نے. بجرم جواب فرمودند "لا" لیکن اُورا ہماں مشقتے باشد کہ در حدیث بیان کردہ شد.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[4] كَانَ فِي بَيْتِهِ أَبُو نَافِعٍ فَهُوَ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْرِمُوا[5] الْخُبْزَ وَلَا تَسْتُرُوا بِهِ الْقَصْعَةَ - سوال کردم

۱. ہرکہ قصداً نماز ترک کرد وے کفر کرد ف نزدِ امام شافعی وے تعزیراً قتل کردہ شود نہ کہ کفراً ونزدِ امامِ احمد کفراً قتل کردہ شود این حدیث را ترمذی درکتاب الصلوٰۃ ذکر کردہ

۲. ہرکہ در آسماں خواب بیند آں خواب درست است وہرکہ بعد از آسماں در ہوا خواب بیند پس آں خواب القاءِ شیطانی است ف اینچنیں حدیث یافتہ نشد ونیز مقصودِ این قول واضح نیست

۳. من کذب ۱۲ الصحیح البخاری ج ۲ باب من کذب فی حلمہ.

۴. کسیکہ درخانۂ وے ابو نافع باشد (مثل سرکہ وغیرہ) غنی است.

۵. تعظیم نان کنید وسَرپوش کاسہ مسازید. (ف) صاحبِ تنزیہ الشریعۃ گفت درسندِ ایں حدیث راویان مجہول اند. ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص ۲۳۶ ج ۲.

از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ ملوک و اغنیاء کہ نان سوئے یکے پرتاب می کنند و مردمان از طعام برمی خیزند و سلام می گویند شاید یا نے. بجرم جواب فرمودند کہ بدعت و نامشروع است ونمی شاید، ہم دریں محل فرمودند در کتابے نبشتہ دیدہ اَم ہرکہ نان سوئے یکے پرتاب کند لعنتِ خدائے تعالیٰ بروے می شود کسے کہ از طعام خوردن برمی خیزد و سلام می کند یعنی منحنی می شود لعنتِ آدمیاں و فرشتگان بروے می شود طایفۂ جبّار اند ایں جملہ از فخر و از تکبّر می کنند وتکبّر حرامست.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ[1] لِكُلِّ أُمَّةٍ فِتْنَةً وَفِتْنَةُ أُمَّتِي الْمَالُ وَالْوَلَدُ - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا[2] تَضْرِبُوا صِبْيَانَكُمْ فِي الْمَهْدِ بِبُكَائِهِمْ فَإِنَّ بُكَاءَ الصَّبِيِّ فِي الْمَهْدِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ قَوْلُ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ الصَّلَوٰاتُ عَلَيَّ وَأَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ الْاِسْتِغْفَارُ لِلْوَالِدَيْنِ - قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ[3] زَاغَتْ هٰذِهِ الْأُمَّةُ نُزِعَتِ النُّصْرَةُ عَنْهُمْ وَقُذِفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبُ - قَالَ النَّبِيُّ

۱. برائے ہر امّت فتنہ است وفتنۂ امّتِ من مال و اولاد است ۱۲ ریاض الصالحین فصل الزہد فی الدنیا.

۲. فرمود از وجہ گریہ بچہائے خود را در گہوارہ مزنید زیراکہ تا چہار ماہ گریۂ بچہ در گہوارہ شہادتِ قول لا الٰہ الا اللہ است و باز چہار ماہ درود برمن است و باز چہار ماہ استغفار والدین است.

ف محدثین این حدیث را ضعیف و موضوع قرار دادہ ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص ۱۷۱ ج ۱.

۳. فرمود وقتیکہ امّتِ من در زیغ افتد از وے نصرت برداشتہ شود و در دلِ ایشاں خوف انداختہ شود ف مضمون این حدیث در مشکوٰۃ باب تغیر الناس مذکور است

پرتاب کردن: در انداختن ۱۲ آنند راج.

صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ فِی الْھِنْدِ بَلْدَۃً تُسَمّٰی
اَوَدْہُ وَ بَیْنَ التَّلَّیْنِ قَبْرُ نَبِیَّیْنِ شِیْثُ وَ اَیُّوْبُ
عَلَیْھِمَا السَّلَامُ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد بدرستی و راستی کہ
در زمینِ ہندوستان زمین است آباداں کہ آنرا اودھ می خوانند
میانِ دو بلندی دو قبرِ پیغامبر است یکے ازاں مہترِ شیث
دوم مہترِ ایوّب علیہما السلام۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
اَلْقَسَّامُ فِی النَّارِ وَاِنْ کَانَ عَادِلًا۔ معنیٰ حدیث چناں
باشد کہ سوگند خورندہ در دوزخ است اگر چہ سوگند راست بخورد۔
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ حَلَفَ یَمِیْنًا صَادِقًا
ضَیَّقَ اللّٰہُ رِزْقَہٗ وَمَنْ حَلَفَ یَمِیْنًا کَاذِبًا ضَیَّقَ اللّٰہُ قَبْرَہٗ۔
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا مِنْکُمْ مِنْ اَحَدٍ
اِلَّا وَکَّلَ اللّٰہُ بِہٖ قَرِیْنٌ مِنَ الْجِنِّ وَ قَرِیْنٌ مِنَ الْمَلٰٓئِکَۃِ،
قَالُوْا وَ اِیَّاکَ قَالَ نَعَمْ وَلٰکِنْ شَیْطَانِیْ اَسْلَمَ۔ معنیٰ
حدیث چناں باشد ہیچ یکے از مردان و زنان نیست مگر آنکہ
موکّل کردہ شدہ است با وے ملائکہ و دیو، گفتند یا رسول اللہ

---

۱ ایں حدیث در صحاح مذکور نیست۔

۲ اَلْقَسَّامُ فِی النَّارِ۔ ایں در صحاح نیست واغلب اینکہ مراد از قسّام تقسیم کنندہ است۔

۳ ہر کہ سوگندِ صادق خورد خدا تعالیٰ رزق وے تنگ گرداند و ہر کہ سوگندِ دروغ خورد حق تعالیٰ گور وے تنگ کند۔ (ف) ایں حدیث یافتہ نشد۔

۴ مَا مِنْکُمْ مِنْ اَحَدٍ۔ ۱۲ از مشکوٰۃ باب الوسوسہ۔

بر تو ہم ہست فرمود آرے اما دیوِ من ایمان آوردہ است۔
فِی الْکِفَایَۃِ لِلشَّعْبِیِّ رُوِیَ فِی الْاَخْبَارِ اَنَّ ثَلٰثَۃَ
اَشْیَاءَ لَا تُوْزَنُ عِنْدَ اللّٰہِ عَزَّوَجَلَّ قَدْرَ جَنَاحِ
بَعُوْضَۃٍ اَلصَّلٰوۃُ بِالرِّیَاءِ وَالذِّکْرُ بِالْغَفْلَۃِ وَالصَّلٰوۃُ
عَلَی النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مِنْ غَیْرِ حُرْمَۃٍ۔
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اِزْدَادَ عِلْمًا
وَلَمْ یَزِدْ وَرَعًا لَمْ یَزْدَدْ مِنَ اللّٰہِ اِلَّا بُعْدًا وَمَقْتًا۔
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ لَا تَنْظُرُوْا اِلٰی صَوْمِ
الرَّجُلِ وَصَلٰوتِہٖ وَلٰکِنْ اُنْظُرُوْا اِلٰی وَرَعِہٖ۔ قَالَ
عَلَیْہِ السَّلَامُ مُرُوْا صِبْیَانَکُمْ بِالصَّلٰوۃِ وَھُمْ اَبْنَاءُ
سَبْعٍ وَاضْرِبُوْھُمْ اِذَا لَمْ یُصَلُّوْا وَھُمْ اَبْنَاءُ عَشْرٍ۔
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ رَفَعَ السِّلَاحَ
ثُمَّ قُتِلَ فَدَمُہٗ ھَدْرٌ۔ اے فی وقتِ الفتنۃ وایں حدیث

---

۱ ہر چیز را نزدِ پروردگار باندازہ پرِ پشہ منزلت نیست نماز با ریا، ذکر با غفلت، درود بر نبی بلا حرمت

۲ ہر آنکہ علمش زیادہ شد و پرہیزگاریش نہ افزود وے از پروردگار بجز دوری و ناخوشی چیزے نہ افزاید ۱۲ احیاء العلوم الجزء الاول الباب السادس فی آفات العلم۔

۳ نظر بر نماز و روزہ ہائے مرداں مکنید بلکہ پرہیزگاری ایشاں را بہ بینید ف نزد آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مردے ذکر کردہ شد کہ بکثرت عبادت کند و مردے آخر ذکر کردہ شد کہ پرہیزگار است آنحضور فرمود کثرتِ عبادت بہ پرہیزگاری برابری نہ کند ۱۲ از مشکوٰۃ کتاب الرقاق۔

۴ اولادِ خود را بعمر ہفت سالگی بہ نماز حکم کنید و آنہا را بزنید چوں دہ سالہ شوند ۱۲ از مشکوٰۃ کتاب الصلوٰۃ۔

۵ کسیکہ سلاح بر دارد و وے کشتہ شود پس خونِ وے رائگاں است (یعنی ایں بوقت فتنہ است) ۱۲ جمع الفوائد ص ۲۸۴/۲۲۰۔

از تاج المصادر است . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيَّ وَعَلٰى أُمَّتِيْ مَاذُبِحَ فِيْ بِنَاءِ الْبَيْتِ وَ
اِبْتِدَائِهِمَا وَ اِنْتِهَائِهَا فِي الْعِمَارَاتِ وَالْأَوْطَانِ وَالْقُبُوْرِ
وَالْأَسْفَارِ مِنَ الْحِمَارِ وَالْبِغَالِ وَمَا يَكُوْنُ مِثْلَهُنَّ
فَالذَّابِحُ كَافِرٌ وَبَانَتْ مِنْهُ اِمْرَأَتُهُ وَالْمَذْبُوْحَةُ
مَيْتَةٌ وَالْآمِرُ وَالرَّاضِيْ مَلْعُوْنَانِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.
معنیٔ حدیث چناں باشد حرام گردانید خدائے تعالیٰ بر من و
بر امتِ من ہر چیزے کہ ذبح کردہ شود در آغاز عمارت و
تمام شدنِ عمارت و باز آمدن سوئے خانہ از سفر و بوقت
بیروں آمدن بسفر و در گورستان ذبح کردن و در بیابان
ذبح کردن و بوقتِ افتادن از چہار پایہ پس ذبح کنندہ کافر
باشد و مطلقہ گردد زنِ او و ذبح کردہ شدہ مردارست
فرمایندہ و رضا دہندہ را لعنت ہردو از خدائیست عزّ و جلّ
در دنیا و عقبیٰ۔ فی مجموع المسائل . قَالَ أَبُوْ حَنِيْفَةَ رَحْمَةُ اللّٰهِ
عَلَيْهِ لَا يَجُوْزُ لِلْمُسْلِمِ أَنْ يَنْذُرَ بِذَبْحِ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
وَالدِّيْكِ بِاسْمِ الصَّدَقَةِ فِي الْقُبُوْرِ وَالْمَسَاجِدِ وَالْعِمَارَاتِ
وَالْمَرَضِ وَالْوَقْفِ وَالسَّفَرِ فِيْ مَبْدَئِهَا وَخَتْمِهَا وَ غَرْسِ
الشَّجَرِ وَالْبِئْرِ وَبَابِ الْبَيْتِ وَالْوِلَادَةِ وَعِنْدَ دُخُوْلِ

۱؎ بایں الفاظ ایں حدیث یافتہ نشد

۲؎ امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ فرمود مسلمان را جائز نیست کہ نذر کند بہ ذبح گاؤ و گوسفند و مرغ بعنوانِ صدقہ بہ قبرستان و مساجد و عمارات و مرض و وقف و سفر در ابتدا یا در انتہا، و بہ وقت نہادنِ درختاں و کندنِ چاہ و بنا کردن در خانہ و بہ وقتِ ولادتِ طفل و بہ وقتِ داخل شدن یا خارج شدن امیر از وطن ایں

الْأَمِيْرِ فِي الْمَدَائِنِ وَخُرُوْجِهِ لِأَنَّهُ مِنْ سُنَنِ الْمُنَافِقِيْنَ. قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى
وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوْا بِالْأَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ وَفِيْهِ أَيْضًا،
امام ابو حفص و امام ابو علی ماتریدی و عبد الرحمٰن بن عوف رضی اللہ عنہم بدیں فتویٰ
دادہ اند چوں مومنے بوقتِ چاہ کافتن و بوقتِ آبادان کردنِ
دیہہ کہ آنرا ننگل خوانند چیزے ذبح کند خوردنِ آں حرامست،
و ذبح کردہ شدہ مردار است، و بدیں چیزہا کفر لازم گردد و
فیہ ایضاً ہر کہ قربانی کند بوقت در آمدنِ سلطان و ملوک و در
وقتِ باز گشتنِ لشکر و باز گشتنِ حاجیاں و بوقت پوشیدنِ جامہ
سلطان ، امام فضلی گفتہ است و بریں فتویٰ دادہ اند کہ ایں جملہ
قربانیہا حرامست و ذبح کنندہ کافراست و گوشت خوردنِ آں
حرامست و اگر بنادانی مسلمانے ذبح کردہ بعدہٗ ایں مسائل
بدانست آں گوشت جملہ بزندانیاں باید داد و توبہ کند امیدِ عفو باشد۔
فی نوادر الفتاویٰ گفتہ است کہ ذبح کردۂ عورتاں و کودکانِ نارسیدہ
کہ عاقل باشند و تسمیہ گویند و بدانند کہ ایں تسمیہ بجہت چہ می گویند
و ذبح کردۂ مرد ناختنہ کردہ و ذبح کردہ جُنُب ، درست و جائز
است لیکن نمی شاید کہ مومن ذبح کند در حالتِ کہ جنابت باشد،
وَفِيْ رَوْضَةِ الْعُلَمَاءِ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا خُلِقَ آدَمُ
خَلَقَ اللّٰهُ الْأَشْيَاءَ عَشَرَةً عَشَرَةً خَلَقَ اللّٰهُ الرَّحْمَةَ
عَشَرَةً ، فَفِيْ مَكَّةَ تِسْعَةٌ وَفِيْ غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ

جملہ طریقہائے منافقین است (ف) مقصود بایں ذبائح غیر اللہ است بدیں وجہ نا جائز است ۱۲

۱؎ و حرام است آنچہ ذبح کردہ باشید بر نشانہائے معبود باطل و حرام کردہ شد آنکہ طلب کنید معرفت قسمت خود بہ نیزہ ہائے فال ایں ہمہ فسق است ۔ سورۂ مائدہ آیت ۳

۲؎ وقتیکہ آدم پیدا کردہ شد پروردگار ہر شے را دہ دہ پیدا کرد دہ رحمت آفریدہ ۹ در مکہ و یک در تمام عالم

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّخَاوَةَ عَشَرَةً فَفِي الْعَرَبِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْمُرُوَّةَ عَشَرَةً فَفِي الْخُرَاسَانِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلَ عَشَرَةً فَفِي الرِّجَالِ تِسْعَةٌ وَفِي النِّسَاءِ وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْحَيَاءَ عَشَرَةً فَفِي النِّسَاءِ تِسْعَةٌ وَفِي الرِّجَالِ وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْحَسَدَ عَشَرَةً فَفِي الْعُلَمَاءِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهِمْ وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ السُّقْمَ عَشَرَةً فَفِي الصَّالِحِيْنَ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهِمْ وَاحِدَةٌ وَخَلَقَ اللّٰهُ الْبَرَكَةَ عَشَرَةً فَفِي الْغَنَمِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهٖ وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ النِّعْمَةَ عَشَرَةً فَفِي الْكُفَّارِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهِمْ وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْحِكْمَةَ عَشَرَةً فَفِي الْهِنْدِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْكِذْبَ عَشَرَةً فَفِي النِّسَاءِ تِسْعَةٌ وَفِي الرِّجَالِ وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الشَّكَّ عَشَرَةً فَفِي الْهِنْدِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْبُخْلَ عَشَرَةً فَفِي السِّنْدِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ، وَخَلَقَ اللّٰهُ الْعِلْمَ عَشَرَةً فَفِي الْخُرَاسَانِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ،

و سخاوت دہ آفرید نہ در عرب و یک در تمام عالم و مروّت دہ آفرید نہ در خراسان و یکے در غیرِ آں و عقل دہ آفرید نہ در مرداں و یکے در زنان و حیا دہ آفرید نہ در زنان و یکے در مرداں و حسد دہ آفرید نہ در علماء و یکے در غیرِ ایشاں و مرض دہ آفرید نہ در نیکاں و یکے در غیرِ شاں و برکت دہ آفرید نہ در غنم و یکے در غیرِ آں و نعمت دہ آفرید در کفار نہ و در غیرِ ایشاں یک و حکمت دہ آفرید نہ در ہند و یکے در غیرِ آں و دروغ دہ آفرید در زنان نہ و یک در مرداں و شک دہ آفرید نہ در ہند و در غیرِ آں یک و بخل دہ آفرید نہ در سند و یکے در غیرِ آں و علم دہ آفرید نہ در خراسان و یکے در غیرِ آں

وَخَلَقَ اللّٰهُ الشُّجَاعَةَ عَشَرَةً فَفِي الْعَرَبِ تِسْعَةٌ وَفِي غَيْرِهَا وَاحِدَةٌ ثُمَّ نَادٰى إِلَى الْهِنْدِ وَالسِّنْدِ قَالَ يَا أَهْلَ السِّنْدِ وَالْهِنْدِ خَلَقْتُ بَلْدَةً خَبِيْثَةً وَسَوْفَ أَخْلُقُ فِيْهِمْ خَلْقًا خَبِيْثًا يَأْكُلُوْنَ نِعْمَتِيْ وَيَسْكُنُوْنَ فِيْ بِلَادِيْ وَيَعْبُدُوْنَ غَيْرِيْ فَإِنِّيْ لَأُعَذِّبَنَّهُمْ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا[1] تُعَلِّقُوا الْجَوَاهِرَ فِيْ أَعْنَاقِ الْخَنَازِيْرِ يعنی میاموزید ناکساں را علم مگر مقدارے کہ احکامِ شریعت و نماز و صوم بدانند فحسب. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَطْرَحُوا الدُّرَرَ فِيْ أَفْوَاهِ الْكِلَابِ. یعنی میندازید گوہرہا بدہنِ سگاں یعنی نا اہلاں را علم جز مقصود تعلیم کمنید تا از حدِ خویش نگذرند و اہانتِ اشرات و اسلاف بکنند. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْذُ[2] الْأُجْرَةِ عَلَى الطَّاعَةِ لَسُحْتٌ، یعنی گرفتن و خوردنِ اجرتِ عبادت حرام ست. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ جَاءَنِيْ[3] جِبْرَئِيْلُ يَوْمًا مُتَغَيِّرَ اللَّوْنِ فَقُلْتُ لَهٗ مَالِيْ يَا جِبْرَئِيْلُ أَرَاكَ مُتَغَيِّرَ اللَّوْنِ فَقَالَ

و شجاعت دہ آفرید نہ در عرب و یکے در غیرِ آں پس ازاں پروردگار بہ ہند و سند ندا کرد و فرمود اے اہلِ ہند و سند پیدا کردم یک بلدۂ خبیثہ قریب است کہ پیدا کنم دراں مخلوقے کہ نعمتہائے من خورند و در بلادِ من سکونت کنند و عبادتِ غیرِ من کنند پس من ایشاں را عذاب دہم۔ ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص۱۴۴ ج۲ ایں حدیث باطل و منکر است .

[1] لَا تُعَلِّقُوا الْجَوَاهِرَ - کتاب العلم ابن ماجہ و در تنزیہ الشریعۃ ص۲۶۲ ج۱ مذکور است ایں حدیث ضعیف است

[2] أَخْذُ الْأُجْرَةِ - در تنزیہ الشریعۃ ص۲۵۵ ج۱ راویانِ ایں حدیث را مجہول گفتہ

[3] روزے آمد جبرئیل نزدِ من رنگش متغیر بود من بوے گفتم اے جبرئیل چرا ترا متغیر اللون می یابم گفت

يَارَسُوْلَ اللّٰهِ اِطَّلَعْتُ فِى النَّارِ فَرَأَيْتُ وَادِيًا فِىْ جَهَنَّمَ
تَغْلِىْ فَقُلْتُ يَا مَالِكُ لِمَنْ هٰذَا الْوَادِىْ فَقَالَ لِاَرْبَعَةِ
نَفَرٍ مِّنْ اُمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمُتَكَبِّرِيْنَ وَالْمُحْتَكِرِيْنَ
وَالْمُدْمِنِيْنَ لِلْخَمْرِ وَالْقَمَّارِيْنَ بِالنَّرْدِ وَالشَّطْرَنْجِ قَالَ
عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَاْكُلُوْا مَعَ تِسْعَةِ نَفَرٍ مِّنَ النَّاسِ الْحَجَّامُ
وَالْغَسَّالُ وَالدَّبَّاغُ وَالنَّعَّالُ وَالْقَوَّاسُ وَالنَّبَّالُ وَالْقَصَّارُ
وَمَعَ شَارِبِ الْخَمْرِ وَمَعَ اٰكِلِ الرِّبٰو . معنیٰ حدیثِ رسول
علیہ السلام چناں باشد طعام مخورید برابر نہ نفر از مرداں یکے
حجام و دوم مُردہ شوئے و سوم رنگرز و چہارم کفش دوز و
پنجم کمنگر و ششم تیرگر و ہفتم گازر و ہشتم شراب خوار و نہم
رباخوار - قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاَلْتُ عَنْ
جِبْرَئِيْلَ هَلْ تَنْزِلُ مِنْ بَعْدِىْ فِى الدُّنْيَا قَالَ نَعَمْ
اَنْزِلُ فِى الدُّنْيَا عَشَرَ مَرَّاتٍ وَ اَرْفَعُ عَشَرَ جَوَاهِرَ
مِنْ وَجْهِ الْاَرْضِ الْاَوَّلُ اَرْفَعُ الرَّحْمَةَ مِنْ وَجْهِ
الْاَرْضِ وَالثَّانِىْ اَرْفَعُ الْبَرَكَةَ مِنْ وَجْهِ الْاَرْضِ
وَالثَّالِثُ اَرْفَعُ الْحَيَاءَ مِنَ النِّسْوَانِ وَالرَّابِعُ اَرْفَعُ الْمَحَبَّةَ

یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم، احوالِ جہنم دیدم و در جہنم وادی را دیدم کہ جوش می زد من از
مالک پرسیدم ایں برائے کدام کس است . گفت برائے چہار نفر از امتِ محمد است
تکبر کنندگان، وغلہ را جمع کنندگان، وشراب خواران و آنانکہ بہ نرد و شطرنج قمار کنند

۱ من از جبرئیل سوال کردم آیا تو بعد از من بزمین می آئی او گفت بلے من دہ بار خواہم
آمد و دہ چیزہائے گرامی از دنیا خواہم برد بارِ اول رحمت برداوم از روی زمین و بارِ دوم
برکت برداوم از روی زمین و بارِ سوم شرم و حیا برداوم از زنان و بارِ چہارم محبت

عَنْ قُلُوْبِ الْعِبَادِ وَالْخَامِسُ اَرْفَعُ الْعَدْلَ مِنَ
الْمُلُوْكِ وَالسَّادِسُ اَرْفَعُ الصَّبْرَ مِنَ الْفُقَرَاءِ وَ
السَّابِعُ اَرْفَعُ السَّخَاوَةَ مِنَ الْاَسْخِيَاءِ وَالثَّامِنُ
اَرْفَعُ الشُّكْرَ مِنَ الْاَغْنِيَاءِ وَالتَّاسِعُ اَرْفَعُ الْعَمَلَ
مِنَ الْعُلَمَاءِ وَالْعَاشِرُ اَرْفَعُ الشَّفْقَةَ وَالْهِمَّةَ جَمِيْعًا
عَنْ جَمِيْعِ الْعَالَمِ. قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
مَنْ[۱] كَانَ اَضْعَفَ كَانَ الرَّبُّ بِهٖ اَلْطَفَ. قَالَ
النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ[۲] الشَّيْطَانَ لَا يَقْرَبُ
صَاحِبَ فَرَسٍ اَىْ مُعَدٍّ لِلْجِهَادِ .[۳] قَالَ النَّبِىُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْمُؤْمِنُ اَكْرَمُ عِنْدَ اللّٰهِ
مِنَ الْمَلَائِكَةِ لِاَنَّهُمْ مَجْبُوْرُوْنَ بِالطَّاعَةِ لِاَنَّ
فِيْهِمْ عَقْلٌ بِلَا شَهْوَةٍ وَفِى الْبَهَائِمِ شَهْوَةٌ بِلَا
عَقْلٍ وَفِى الْاٰدَمِىِّ كِلَاهُمَا فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهٗ
عَلٰى شَهْوَتِهٖ فَهُوَ اَكْرَمُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ مَنْ

بر دارم از دلہائے بندگاں و بارِ پنجم انصاف بردارم از پادشاہاں و بارِ ششم صبر بر دارم از فقراء
و بارِ ہفتم سخاوت بردارم از اسخیاء و بارِ ہشتم شکر بردارم از توانگراں و بارِ نہم عمل بردارم از علماء و بارِ دہم شفقت
و ہمت بردارم از تمام عالم ف این حدیث در صحاح یافتہ نشد

۱ ہر کہ ضعیف تر بود پروردگار بر وے رحیم تر بود

۲ شیطان نزدِ آں کس نیاید کہ وے اسپ برائے جہاد مہیا کردہ

۳ مومن اکرم است نزدِ پروردگار از ملائکہ ازیں وجہ کہ عبادتِ شاں اضطراریست
در ایشاں عقلست بلا شہوت و در حیوانات شہوت است بلا عقل و در بنی آدم ہر دو اند
پس کسیکہ عقلِ وے بر شہوتِ وے غالب تر بود وے اکرم است از ملائکہ و کسیکہ

غَلَبَ شَهْوَتُهٗ عَلٰى عَقْلِهٖ فَهُوَ شَرٌّ مِنَ الْبَهَائِمِ
وَلِاَنَّهٗ خَلَقَ الْكُلَّ لَهُمْ وَخَلَقَهُمْ لِنَفْسِهٖ.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ
تَبَارَكَ وَ تَعَالٰى خَلَقَ الْاَرْضَ يَوْمَ الْاَحَدِ وَ
خَلَقَ الدَّوَابَّ وَالْاَنْعَامَ وَالطُّيُوْرَ وَالْوُحُوْشَ
وَاَرْزَاقَهُمْ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَخَلَقَ الْجِبَالَ وَ
الْجَحِيْمَ وَالْجِنَّ وَالشَّيَاطِيْنَ يَوْمَ الثُّلٰثَاءِ وَ
خَلَقَ الشَّجَرَ وَالْمَاءَ وَالْعُمْرَانَاتِ وَالْحَشَرَاتِ
وَالْحُبُوْبَ وَالثِّمَارَ يَوْمَ الْاَرْبِعَاءِ وَخَلَقَ السَّمَاءَ
يَوْمَ الْخَمِيْسِ وَخَلَقَ الْجَنَّةَ وَنَعِيْمَهَا وَ قُصُوْرَهَا
وَالْعَرْشَ وَالْكُرْسِيَّ وَاللَّوْحَ وَالْقَلَمَ فِيْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِكَايَةً
عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى ، مَنْ اَكْرَمَ مُؤْمِنًا فَقَدْ اَكْرَمَنِيْ
وَمَنْ اَكْرَمَنِيْ فَهُوَ مَغْفُوْرٌ وَمَنْ آذٰى مُؤْمِنًا

شهوتِ وے برعقلِ وے غالب تر بود وے بدتر است از حیوانات ونیز اکہ وے تمام چیزہائے عالم را پیدا کردہ برائے ایشاں وایشاں را پیدا کردہ برائے خود (ف) اول ایں حدیث در مشکوٰۃ باب بدءالخلق مذکور است .

ے۱ پروردگار بزرگ وبرتر زمین را بروزِ یکشنبہ پیدا فرمود وحیوان وچہار پایہ ہا وپرندگان و جانورانِ وحشی و آذوقہائے ایشان بروزِ دوشنبہ وکوہ ہا ودوزخ وجن وشیاطین بروزِ سہ شنبہ و درختہا وآب وآبادیہا وحشرات وغلہ ہا ومیوہ ہا بروزِ چہارشنبہ وآسمانہا بروزِ پنجشنبہ وجنتہا ونعمتہا وقصور ہائے جنت وعرش وکرسی و لوح وقلم بروزِ جمعہ ف این حدیث از مشکوٰۃ در باب بدءالخلق وارد شدہ .

ے۲ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از پروردگار حکایت کردہ فرمود کسیکہ احترامِ مومن کرد وے احترام من کرد وکسیکہ احترام من کرد وے بخشیدہ شد وکسیکہ مومنے را

فَقَدْ اٰذَانِيْ وَمَنْ اٰذَانِيْ دَخَلَ النَّارَ ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ مَالِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ اِذَا اِشْتَغَلَ الْغُزَاةُ
بِالْمَعَاصِيْ حَوَّلْتُ النُّصْرَةَ اِلَى الْكُفَّارِ. در خبر است
گویند کہ مقامے بود بعہدِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم کہ آنجا
دیواں مقام داشتند و زمین آب گیر بودہ است امیرالمومنین
علی را فرمان شد کہ برو دراں مقام، مالِ بیت المال بیار
و اگر ندہند کار زار با خلقِ آں مقام بکن ، امیرالمومنین علی کرم اللہ
وجہہ سوال کرد یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم) کافراں جملہ بالائے
قلعہ سکونت دارند چوں بر زمین فرود نیایند جنگ با ایشاں
چگونہ کنم ، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اے علی اسمِ اعظم
خدائے تعالیٰ بمن آوردہ است ترا می آموزم تا ہر کہ آں اسمِ اعظم
بدرگاہ خدائے تعالیٰ شفیع بیارد در مہمے بکفایت برسد،
امیرالمومنین علی رضی اللہ عنہ آں اسمِ اعظم از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
آموختہ رواں شد ، نزدیکِ آں قلعہ رسیدہ ہفت شب و روز
آں اسمِ اعظم شفیع می آورد ، ظفر و نصرت نمی یافت شبے از شبہا
امیرِ المومنین علی خفتہ بود نگراں خاطر بود ، پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم را
در خواب دید گفت یا رسول اللہ ہفت شب و روز باشد آں
اسمِ اعظم را کہ از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم آموختہ بودم
بدرگاہِ الٰہی متواتر شفیع آوردم ہیچ مستجاب نمی شود، پیغامبر علیہ السلام

تکلیفے رساند وے مرا تکلیف رساندہ وکسیکہ مرا تکلیف رساند در دوزخ داخل شود

ے۱ وقتیکہ غازیان بگناہ ہا مبتلا شوند من مدد خود سوی کافراں بگردانم

دیواں : جمع دیو بمعنی جن وشیطان

فرمود، کہ اے علی درونِ قلعہ زاہدے مُستجاب الدّعاء است
کافراں در پناہِ اُو ماندہ اند علی رضی اللہ عنہ گفتہ یا رسول اللہ صلّی اللہ
علیہ وسلّم حیلہ چیست کہ دعائے آں زاہد رَد گردد، و من بروے غالب
گردم، رسول علیہ السّلام فرمود کہ اے علی در منجنیق نشیں خویشتن را
درونِ قلعہ پرتاب کن، حافظ و ناصر تو خدائیست عزّ وجلّ، امیرالمومنین
علی چوں از خواب بیدار شد چنانکہ فرمان شدہ بود در منجنیق نشست
درونِ قلعہ سلامت بقدرۃ اللہ تعالیٰ رفت پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم
علی را گفتہ بود کہ چوں درونِ قلعہ فرود آئی باید کہ آں زاہد را بنوعے
در محلۂ خماراں بگردانی چوں بوئے شراب بدماغ آں زاہد
خواہد رسید دعائے اُو رد خواہد شد و ترا فتح و ظفر بود، علی رضی اللہ عنہ
بداں زاہد رفت، وگفت کہ مردے غریب ہستم برضاء اللہ تعالیٰ
برابر من بیا، کارے دارم زاہد برابر علی شد، در محلۂ خماراں
بگشت چنانکہ بُوئے شراب بدماغ زاہد برفت بعدہٗ علی رضی اللہ
عنہ خود را ظاہر کرد، مشرکاں باز پناہ دعائے زاہد گرفتند چوں
زاہد چنیں بدید دعا کردن گرفت، ہیچ مُستجاب نشد، کافراں با ایں
زاہد اسیر بدستِ علی رضی اللہ عنہ گشتند کلاً و جملۃً۔ معلوم عاقلاں باد
بچندیں تطویل قصہ گفتہ آمد بجہت آنکہ تا مسلمانان و سَرانِ لشکرِ
مومناں ہمہ در صلاحیّت و تقویٰ در آیند و شراب خوردن ترک
آرند زیرا کہ چوں از بُوئے شراب دعائے زاہد رد گرداند پس
چگونہ ظفر و نصرت در لشکرِ مسلمانان باشد کہ ملوک و سلاطین شراب

مُسْتَجَابُ الدُّعاءِ: آنکہ دعاء وے قبول کردہ شود
منجنیق: نوعے از فلاخن بزرگ کہ سنگہائے کلاں دراں نہادہ بر دیوار قلعہ زدہ دیوار
می شکنند ۱۲ غیاث.

بخورند و برابر لشکر، شراب خماراں بفروشند و خلقاں شراب خورند
و بنصیحتِ زاہداں کار نکنند، لَاجَرَمْ راياتِ اسلام اسیر و مغلوب
گردند از شامتِ سپاہ و سالارانِ فاسق، اَللّٰهُمَّ انْصُرْ جُيُوْشَ
الْمُسْلِمِيْنَ وَ سَرَايَاهُمْ بِحَقِّ النَّبِيِّ وَاٰلِهٖ اَجْمَعِيْنَ.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ مَسَّ ثَوْبًا مِنْ
ثَوْبِيْ غَفَرَ اللّٰهُ لَهٗ وَ زِيْدَ عُمُرُهٗ وَكَثُرَ اَوْلَادُهٗ وَكَانَ
عَاقِبَةُ الْاَمْرِ بِالْخَيْرِ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد ہر کہ مس کند
جامہ را از جامۂ من بیامرزد حق تعالیٰ مر اُورا و مزید کند عمرِ اُورا
و بسیار شوند فرزندانِ وے و باشد ایمانِ وے سلامت.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ تَبَارَكَ
وَتَعَالٰى لَيُبْغِضُ الرَّجُلَ الْفَارِغَ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد
حق سبحانہ و تعالیٰ دشمن دارد آنکہ خود را بطاعتے مشغول نکند.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْعُطْلَةُ حَرَامٌ۔
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاَلْتُ عَنْ جِبْرَئِيْلَ
مَا ثَوَابُ مِنْ قُبْلَةِ وَلَدٍ لِوَالِدَيْهِ عَلَى الْخَدِّ وَمِنْ
قُبْلَةِ وَالِدَيْنِ لِوَلَدِهِمَا، فَقَالَ جِبْرَئِيْلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ
ثَوَابُهٗ اَنْ يُكْتَبَ لَهُمَا بِكُلِّ قُبْلَةٍ عِبَادَةُ اَلْفِ سَنَةٍ.

آنحضرت فرمود ہر کہ مرا دیدہ یا آنرا دیدہ کہ وے مرا دیدہ آتش وے را مس
نکند ۱۲ ترمذی باب فضل من رأى النبی صلّی اللہ علیہ وسلّم.

۱ بے کار ماندن ناجائز است

۲ من از جبرئیل پرسیدم اگر پسر رخسار مادر و پدر را بوسد و یا پدر و مادر رخسار پسر را
بوسند چہ ثواب است جبرئیل گفت بہر بوسہ ایشاں ثواب ہزار سالہ عبادت نوشتہ شود

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ مِنَ النَّاسِ اُنَاسٌ يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ مَجَّانًا۔ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَنْهُمْ. قَالَ مَنْ كَانَ فِيْ قَلْبِهٖ حُبُّ اَوْلَادِيْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَاِنَّ مِنَ النَّاسِ اُنَاسٌ يَدْخُلُوْنَ النَّارَ مَجَّانًا قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ مَنْهُمْ قَالَ مَنْ كَانَ فِيْ قَلْبِهٖ بُغْضُ اَوْلَادِيْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْعِلْمُ خَزَائِنُ وَمِفْتَاحُهَا السُّوَالُ مِنْ اَفْوَاهِ الرِّجَالِ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا قَالَ الْمُعَلِّمُ لِلصَّبِيِّ قُلْ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَوَّلًا وَهُوَ يَقُوْلُ كَمَا قَالَ مُعَلِّمُهٗ كَتَبَ اللّٰهُ لَهٗ وَلِاَبَوَيْهِ بَرَاْءَةً مِّنَ النَّارِ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ عَلَّمَ لِوَلِدِهٖ الْعِلْمَ فَكَاَنَّمَا حَجَّ الْبَيْتَ سَبْعِيْنَ اَلْفَ مَرَّةٍ وَّ اَعْطَاهُ اللّٰهُ تَعَالٰى بِكُلِّ حَرْفٍ حُوْرًا وَّقُصُوْرًا فِى الْجَنَّةِ وَكَانَ رَفِيْقِيْ حَامِلُ الْقُرْاٰنِ ۔

۱؎ بعضے مرد مانند کہ بغیر کار کردہ در جنت داخل شوند و بعضے مرد مانند کہ بغیر کار کردہ در دوزخ داخل شوند پرسیدند آناں کیستند فرمود کسانے اندکہ در دلِ شاں محبت اولادِ من بمقدار یک ذرہ باشد و کسانے کہ بدوزخ روند آنہا اند کہ نفرت اولادِ من در دلِ ایشاں باشد ۔

۲؎ علم را خزائن است و مفتاحِ آں سوال کردن است از مرداں ۱۲ احیاء العلوم الجزء الاول باب فضیلۃ التعلم.

۳؎ وقتیکہ استاد بچہ را بار اول گوید کہ بسم اللہ الرحمن الرحیم بخواں و آں بچہ ہماں طور بسم اللہ الرحمن الرحیم بخواند برائے وے و برائے پدر و مادرِ وے آزادیِ دوزخ نوشتہ شود (ف) ایں حدیث موضوع است ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ج۱ ص۲۵۲

۴؎ کسیکہ اولادِ خود را علم آموخت گوئی او ہفتاد ہزار بار حج کردہ است و وے را حضرتِ حق تعالیٰ بہر حرف در جنت حور و قصور عطا فرماید و رفیقِ من در جنت حاملِ قرآن است ۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ حَفِظَ الْقُرْاٰنَ خُفِّفَ عَنْ اَبَوَيْهِ الْعَذَابُ وَ اِنْ كَانَا كَافِرَيْنِ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اِسْتَحْقَرَ الْاُسْتَاذَ اِبْتَلَاهُ اللّٰهُ بِثَلَاثِ بَلِيَّاتٍ اَلْاَوَّلُ يَنْسٰى مَا يَعْلَمُ مِنَ الْعِلْمِ وَالثَّانِيْ ضُيِّقَ رِزْقُهٗ وَالثَّالِثُ يَخْرُجُ مِنَ الدُّنْيَا بِغَيْرِ الْاِيْمَانِ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْمُسْتَغْفِرُ بِلِسَانِهٖ وَالْمُصِرُّ بِالذُّنُوْبِ كَالْمُسْتَهْزِئِ بِرَبِّهٖ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد طلبِ آمرزش خواستن از حق تعالیٰ بزبان و برگناہ مُصر بودن چنانستے کہ استہزاء می کند برحق تعالیٰ۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَهَانَ اَوْلِيَائِيْ فَقَدْ بَارَزَنِيْ فِي الْمُحَارَبَةِ۔ معنیٰ حدیث چناں باشد، حِكَايَةً عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى ہر کہ اہانت کند دوستانِ حضرتِ مرا چنانستے کہ باما جنگ و خصومت کردہ باشد. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْعَالِمُ الطَّامِعُ كَالْعِنِّيْنِ وَالْمُسْتَمِعُ مِنْهُ كَالْعَقِيْمِ فَلَا يَتَوَلَّدُ مِنْهُمَا نَفْعٌ وَّلَا ضَرَرٌ. معنیٰ حدیث چناں باشد کسے کہ علم بطمع گوید مردے را ماند کہ

۱؎ کسیکہ قرآن پاک حفظ کرد از پدر و مادرِ وے در عذاب تخفیف شود اگرچہ ایشاں کافر باشند

۲؎ کسیکہ استاد را اہانت کرد پروردگار وے را بسہ مصیبت مبتلا گرداند اوّلا آنکہ وے فراموش کند آنچہ آموختہ و دوم در رزقِ وے تنگی کردہ شود و سوم از دنیا بغیر ایمان برود

۳؎ ہر چہ نشہ آرد حرام است ۱۲ مشکوٰۃ باب بیان الخمر.

۴؎ اَلْمُسْتَغْفِرُ بِلِسَانِهٖ ۱۲ فضیلۃ الاستغفار احیاء العلوم الجزء الاول.

۵؎ مَنْ اَهَانَ ف ایں چنیں یک حدیث در کتاب الزہد والفقر تنزیہ الشریعۃ ص۳۱۲ ج۲ مذکور شدہ و آں ضعیف است.

به عورت خود نتواند رسید و آنکه از وے علم آموزد. بعورتے ماند که
نا زاینده باشد پس معلوم است عِنّین چوں بعورتِ عقیمه یکجا شوند
یک دیگر را سودے نباشد و نه زیانے، عمر ضائع کردن باشد
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [1] عِنْدَ مُلَاقَاتِ الْمُلُوْكِ
تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[2] مَنْ اَكْثَرَ الْاِسْتِغْفَارَ جَعَلَ اللّٰهُ لَهٗ مِنْ كُلِّ غَمٍّ
فَرَجًا وَّمِنْ هَمٍّ مَّخْرَجًا وَ يَرْزُقُهٗ مِنْ حَيْثُ
لَا يَحْتَسِبُ وَ اِنْ لَّمْ يَهْتَمَّ وَلَمْ يَكْتَسِبْ. قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [3] مَا اُوْحِيَ اِلَيَّ اَنْ اَجْمَعَ الْمَالَ
وَ اَكُنْ مِّنَ التَّاجِرِيْنَ وَلٰكِنْ اُوْحِيَ اِلَيَّ اَنْ اَذْكُرَ
رَبِّيْ وَاَكُنْ مِّنَ الشَّاكِرِيْنَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[4] اَجِيْعُوْا بُطُوْنَكُمْ وَاعْطِشُوْا اَبْدَانَكُمْ وَاعْرُوْا قُلُوْبَكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَرَوْنَ اللّٰهَ عَيَانًا فِي الدُّنْيَا. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[1] بوقتِ ملاقات بادشاہاں رحمت خدا نازل می شود

[2] ہر کہ بکثرت طلب مغفرت کند حضرت حق تعالیٰ عوض ہر غم راحتے و عوض ہر اندوہ کشادگی بخشد و وے را رزق باں طور عنایت کند کہ وے را گمان نباشد اگرچہ وے اہتمام وے نکردہ باشد ۱۲ احیاء العلوم الجزء الاول فضیلۃ الاستغفار.

[3] بر من برائے ایں وحی نیامد کہ من مال جمع کنم و تاجر شوم بلکہ بر من وحی برائے ایں آمدہ کہ ذکرِ خدا کنم و شکر گذارِ آں باشم ۱۲ احیاء العلوم الباب الاول فی باب الکسب.

[4] گرسنہ دارید شکمہائے خود را و تشنہ دارید تنہائے خود را و جہاد کنید با دلہائے خود ممکن است کہ شمایاں پروردگار را ظاہر در دنیا ببینید ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ص ۲۶۴ ج ۲ گفتہ کہ در سند ایں حدیث اسمٰعیل ابن ابی زیاد شامی است و آں وضاع است.

عقیمہ: بالفتح زن نازایندہ ۱۲ آنندراج.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [1] مَنْ اَحَبَّ اَفْخَاذَ النِّسَاءِ لَمْ يُفْلِحْ اَبَدًا.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [2] مَنْ اَكْرَمَ وَالِدَيْهِ فَهُوَ
عَتِيْقٌ مِّنَ النَّارِ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [3] اِتَّقُوْا
مِنْ فِرَاسَةِ الْمُؤْمِنِ فَاِنَّهٗ يَنْظُرُ بِنُوْرِ اللّٰهِ.
معنیٔ حدیث چناں باشد بپرہیزید از روشنائیٔ دلِ مومن کہ
می بیند بنورِ حق تعالیٰ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[4] اِذَا اَرَدْتُّمْ اَنْ تَاكُلُوا الطَّعَامَ فَكُلُوْا بِثَلٰثِ اَصَابِعَ.
اَلْاَكْلُ بِاِصْبَعٍ وَاحِدٍ اَكْلُ الشَّيَاطِيْنِ وَالْاَكْلُ بِاِصْبَعَيْنِ
اَكْلُ الْجَبَابِرَةِ وَالْاَكْلُ بِثَلٰثِ اَصَابِعَ اَكْلُ الْاَنْبِيَاءِ.
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [5] نِعْمَ الشَّيْءُ الْهَرِيْسَةُ
فَمَنْ اَكَلَهَا زَادَ فِيْهِ قُوَّةَ اَرْبَعِيْنَ رَجُلًا. قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [6] لَا تُصَاحِبُوْا وَلَا تُصَافِحُوْا مَعَ سَبْعَةِ
نَفَرٍ مِّنَ النَّاسِ مَعَ الْمَرْأَةِ الْاَجْنَبِيَّةِ وَ مَعَ الصَّبِيِّ الْغَيْرِ
الْعَاقِلِ وَمَعَ تَارِكِ الصَّلٰوةِ وَمَعَ الْمُشَاحِنِ وَمَعَ الْفَاسِقِ

---

[1] کسیکہ زانوہائے زناں را دوست دارد آں ہرگز فلاح نیابد

[2] کسیکہ پدر و مادرِ خود را احترام کند وے از آتش دوزخ آزاد شود ۱۲ ابن ماجہ باب البر والصلۃ.

[3] اِتَّقُوْا مِنْ فِرَاسَةِ الْمُؤْمِنِ این حدیث ضعیف است تنزیہ الشریعۃ ص ۳۰۶ ج ۲.

[4] وقتیکہ طعام بخورید بسہ انگشت بخورید بیک انگشت خوردن طریقۂ شیطان است و بدو انگشت طریقِ متکبراں و بسہ انگشت خوردن طریقۂ انبیاء است ۱۲ مشکوٰۃ کتاب الاطعمہ.

[5] ہریسہ بسیار خوب غذا است کسیکہ آں را خورد طاقتِ چہل مرداں یابد ف در سند ایں حدیث سفیان بن وکیع است و آں بدرو غگوی متہم است تنزیہ الشریعۃ ص ۲۵۳ ج ۲.

[6] باہفت مرداں مجالست و مصافحہ نکنید بزنِ اجنبی و بہ بچۂ نافہم و بہ تارکِ نماز و کینہ ور و با فاسق

وَمَعَ الْمُحْتَكِرِ وَمَعَ الظَّالِمِ - قَالَ اَبُوْهُرَيْرَةَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ اِنَّ النَّبِىَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ الْقُرْاٰنَ وَيَذْكُرُ فِيْهِ الْاَخْبَارَ الْمَاضِيَةَ مِنَ الْاَنْبِيَاءِ وَعَنْ قِصَصِهِمْ[1]. قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] اَهَانَ الْاِسْلَامَ وَعَظَّمَ الْكُفْرَ فَهُوَ فِى النَّارِ - قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[3] صَافَحَ الذِّمِّىَّ فِى التَّعْزِيَةِ فَكَاَنَّمَا خَرَّبَ الْاِسْلَامَ وَبَنَى الْكُفْرَ - قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنِ[4] احْتَكَرَ الطَّعَامَ اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا لِيَغْلىٰ سِعْرُهُ فَاللّٰهُ بَرِئٌ مِنْهُ - سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، معنیٰ اِحتکار چیست بجرم جواب فرمودند اَلْاِحْتِکَارُ انبار کاه و غلّہ نگاه داشتن، باز قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند اگر یکے خود را زراعت کند و غلّہ نگاه دار و بہ نیّت خوردن سالہا را جایز و درست باشد امّا چوں بہاء بستاند بریں نیّت کہ چوں گراں شود بفروشد ویا از دیہہا خراجی غلّہ جمع کند تا بگرانی بفروشد محتکر باشد، و دریں وعیدہا داخل گردد- قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وفاجر بہ غلّہ اندوزو باظالم ف غلّہ اندوزندہ ملعون است ۱۲ مشکوٰۃ باب الاحتکار.

[1] آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم تلاوتِ قرآن می کرد و درآں ذکر می کرد از انبیاء گذشتہ واز حکایات ایشاں.

[2] کسیکہ اہانتِ اسلام وتعظیمِ کفر کرد وے در دوزخ است

[3] کسیکہ باذمی درمصیبت وے مصافحہ کرد گوئی کہ وے اسلام را برباد کرد و کفر را آباد ف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے تعزیت کفّار وذمّیں رفتہ اند صحیح بخاری اذا اسلم الصبی باید دید نیز برائے ہمسایہ حقوق اند خواہ مومن باشد یا کافر

[4] کسیکہ چہل روز غلّہ اندوزد تاکہ نرخ بالا شود حق تعالیٰ از وے بری است ۱۲ باب الاحتکار از مشکوٰۃ.

خراج: بفتح محصول وباجے کہ از زمین حاصل کنند ۱۲ غیاث.

مَنِ[1] احْتَكَرَ الطَّعَامَ اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا لِيَغْلىٰ سِعْرُهُ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ - سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، انبارِ غلّہ بنیّت خوردن چند اوقات را رخصت شرعی است کہ مومن نگاه دارد. بجرم جواب فرمودند دریں پنج روایت است اوّل آنکہ قوتِ یک روز و شب نگاه دارد و دوم روایت آنکہ قوتِ چہل شب و روز نگاه دارد و سیوم روایت آنکہ قوتِ سہ ماه نگاه دارد و چہارم روایت آنکہ قوتِ شش ماه نگاه دارد و پنجم روایت آنکہ قوتِ یک سال نگاه دارد دریں محل فرمودند وقتے[2] یارے از یاران پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم چناں اتّفاق افتاد کہ در سرندیپ زیارتِ قدمِ مہتر آدم علیہ السّلام برود و از مکّہ تا آنجا شش ماه راہست و بر وے قوتِ سہ ماه بود بر حضرتِ رسالت صلّی اللہ علیہ وسلّم آمد و گفت یا رسول اللہ می خواہم کہ در ملکِ سرندیپ بجہتِ زیارتِ قدمِ مہتر آدم علیہ السّلام بیروں آیم از اینجا تا آں مقام شش ماه راہست و من قوتِ سہ ماه دارم پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود، ایں قوتِ سہ ماه کہ داری بفلاں بیوه کہ در محلّۂ ابوبکر است بتمام بوے بده و در خانۂ او برساں سائل فسرده دل گشت و با خود گفتن گرفت از نادانیِ من بود، قوتِ سہ ماه

---

[1] کسیکہ چہل روز غلّہ اندوزد تاکہ نرخ بالا شود بروے لعنتِ خدا و ملائکہ و مرداں است ۱۲ باب الاحکار از مشکوٰۃ.

[2] وقتے ایں قصّہ در کتب معتبره مذکور نیست

بدستِ خود گم کردم، بضرورت آں تمام قوتِ سہ ماہ پیش
درِ بیوہ برد و گفت کہ خدمتِ رسول بر تو فرستادہ
است، ایں قوتِ سہ ماہ قبول کن عورت در خانۂ خویش
تفحص کرد کہ قوتِ افطارِ شب دارد جواب گفت پا
بوسِ من حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم را برساں و
بگوئی یا رسول اللہ، ایں قوتِ سہ ماہ کسے را عطا کن
کہ قوتِ شب ندارد و بر من یک سیر آردِ جو بجہتِ
افطار ہست خدائے عزّ و جلّ کہ حیات بمن دادہ است
فردا نیز رزق خواہد رسانید، پس مردے کہ زیادہ از قوتِ
شب نگاہ دارد او کہتر از عورتِ بیوہ است، در اعتقادِ
حضرتِ پروردگارِ جہانیاں دل باید بست. قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
اَلْمُحْتَكِرُ مَلْعُوْنٌ[1]. حق تعالیٰ جمیع مسلمانان را ازیں
حرفتِ زشت نگاہ دارد و در بدر السعادت مذکور است
يَنْبَغِيْ لِلْحَاكِمِ اَنْ يَّاْمُرَ الْمُحْتَكِرَ بِبَيْعِ مَا فَضَلَ
مِنْ نَفَقَةِ السَّنَةِ عَنْ قُوْتِهٖ وَ قُوْتِ اَهْلِهٖ عَلٰى
اِعْتِبَارِ السَّعَةِ وَ يَنْهَاهُ عَنِ الْاِحْتِكَارِ فَاِنْ رُفِعَ
اِلَيْهِ مَرَّةً اُخْرٰى حَبَسَهٗ وَ عَزَّرَهٗ عَلٰى مَا يَرٰى
زَجْرًا لَهٗ وَ دَفْعًا لِلضَّرَرِ عَلَى النَّاسِ[2]

[1] غلہ اندوزندہ ملعون است ۱۲ باب الاحتکار مشکوٰۃ.

[2] حاکمِ وقت را باید کہ غلہ اندوزندہ را حکم کند کہ وے زاید را از صرفِ سالانہ اہل و عیالِ خود بفروشد و وے را از غلہ اندوزی منع کند اگر وے باز نماند وے را قید کند تا کہ مردماں از شرِ وے محفوظ شوند ۱۲

تفحص: جستجو کردن ۱۲ آنند راج.

باز بزبانِ مبارک ہم دریں محل فرمودند کہ طعام و آب از خانۂ
محتکر نباید خورد و محبت با محتکر نباید داشت کہ بروے لعنت
خدائیست کَمَا ذَکَرْنَا. درخبرست کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم
بعضے عیالِ خودرا قوت یک روز و شب بدادے و بعضے را
قوتِ چہل روز و شب بدادے و بعضے را قوتِ سہ ماہ
دادے و بعضے را قوتِ شش ماہ دادے و بعضے را قوتِ
سال تمام بدادے فَحَسْبُ. قطب العالم دامت برکاتہٗ
فرمودند کہ در مکہ مردے بودہ است اورا کمال سترکھی گفتند
وے غلہ بجہت خوردنِ قوتِ یک سال نگاہ داشتے چوں فصل
جدید رسیدے باقی غلہ را بفروختے اہلِ عرب اورا محتکر خواندے
روزے بریں فقیر آمد و گفت بچنیں نیت غلہ نگاہ می دارم
و باقی غلہ کہ ماند آں را می فروشم تا غلہ جدید بدارم نیت
براین است، چوں محتکر باشم بر قولِ عرب یا نے، گفتمش بدیں
امشب خواہم خفت ہرچہ بشارت از جدِ خویش یابم فردا بر تو گویم
بوقتِ تہجد مشغول بودم خواب در من غلبہ کرد حضرت رسالت را
صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دیدم، پرسیدم، یا رسول اللہ!
کمال سترکھی محتکر است یا نے، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
"لَا". و در جامع الفتاوی آوردہ است اگر مومنے غلہ نگاہ دارد
و در مقامِ خویش نمی فروشد بر دستِ خلقِ اطراف می دہد
فعلِ حرام است[1] کہ او می کند فردا قیامت بدیں کار در آتشِ
دوزخ اورا خواہند سوخت ہم چنیں کہ اگر درمیانِ راہ می رود

[1] فعل حرام است (ف) مشکوٰۃ باب المنہی عنہا من البیوع وَلَا يَبِيْعُ حَاضِرٌ لِّبَادٍ یعنی شہری بروستائی نفروشد، و ایں حکم در آنصورت است کہ در شہر احتیاج باشد.

بیرونِ شہر و غلّہ ہم از بیرونِ آبادانی خرید می کند، تا خود بفروشد، ایں فعل نیز حرامست۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ، مَنْ اَکَلَ دَانِقًا مِنَ الرِّبَا حَوَّلَ اللّٰہُ وَجْہَہٗ عَنِ الْقِبْلَۃِ[1]۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَلْعَادَۃُ لَاتُدْفَعُ اِلَّا بِالْمَوْتِ[2]۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ، مَارَاٰہُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَسَنًا فَھُوَ عِنْدَ اللّٰہِ حَسَنٌ[3]۔

سوال کردم از بندگی سیدالسادات دامت برکاتہ ازیں مومنان کدام گروہ مرادند بحرم جواب فرمودند صحابۂ رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم و اہلِ مذہب رحمۃ اللہ علیہم و مشایخِ سلف طاب اللہ مرقدہم ہر فعلے کہ کردند و گفتند و خلق را فرمودند اگرچہ دراں فعل و براں قول نصِّ قرآن و حدیث نیامدہ است در بجا آوردنِ وے عتاب و ملامتِ شرع نیست لیکن عوام گروہ جز ایں گروہ کہ صدر مذکور است چوں فعلے می کنند و یا می گویند آں بدعتِ مذموم است نمی شاید کردن کہ روزِ قیامت بداں کار مجرم و ماخوذ باشد۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ صَلَاحُ الْاٰبَاءِ صَلَاحُ الْاَبْنَاءِ[4]۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَللَّیْلُ طَوِیْلٌ فَلَا تَقْصُرْہُ بِالنَّوْمِ وَالنَّھَارُ مُضِیٌّ فَلَا تُکَدِّرْہُ بِالذُّنُوْبِ۔ معنیٔ حدیثِ پیغامبر

---

[1] کسیکہ یک دانگ سود خورد پروردگار چہرۂ وے از قبلہ بگرداند (ف) در مشکوٰۃ باب الربٰو مذکور است رسولِ خدا لعنت کردہ است برخورندہ و خورانندۂ سود و برکاتب و گواہِ سود و فرمود ایشاں یکسانند۔

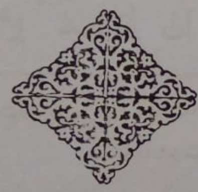
[2] سرشت بجز موت دفع نہ شود۔

[3] ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمود۔ خدای تعالیٰ در دلہای بندگان نظر فرمود پس آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم را برسالتِ خود مبعوث فرمود پس ازاں باز در دلہای بندگان نظر کرد و برای وے دوستاں را انتخاب نمود و ایشاں انصارِ دینِ وے و وزیرانِ نبی خود کرد۔ پس ہر آنچہ کہ مسلمانان آنرا حَسَن خیال کنند حَسَن است و ہر چیز کہ مسلمانان آنرا قبیح تصور کنند قبیح است۔ حافظ ابن حجر گفت درست آنست کہ ایں قولِ ابن مسعود است۔ کتاب الاجارہ ج ۵ از شامی۔

[4] صلاحِ پدراں صلاحِ فرزنداں است۔

صلّی اللہ علیہ وسلّم چناں باشد کہ شب دراز است کوتاہ مکن بخواب و روز روشن است تاریک مکن بگناہ کردن۔

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ قَرَأَ وَحَفِظَ اَرْبَعِیْنَ حَدِیْثًا مِنْ اُمَّتِیْ سَمَّاہُ اللّٰہُ فِی السَّمَاءِ وَلِیًّا وَ فِی الْاَرْضِ فَقِیْھًا وَحُشِرَ مَعَ الصَّالِحِیْنَ الَّذِیْنَ لَاخَوْفٌ عَلَیْھِمْ وَلَاھُمْ یَحْزَنُوْنَ[1]۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَلضَّرْبُ فِی الصِّبْیَانِ کَالْمَاءِ فِی الْبُسْتَانِ[2]۔

---

[1] کسیکہ چہل حدیث از احادیثِ من بخواند و یاد کند پروردگار نامِ وے را در آسمان ولی و در زمین فقیہ کند و حشرِ وے با صالحاں باشد و بیم و خوف و حزان بر وے طاری نہ شود (ف) این چنیں حدیثے در احیاء العلوم جزء اول باب فضیلۃ العلم مذکور است نیز در جامع صغیر ص ۸۶۳۵/۵۱۴

[2] بچگاں را زدن چنانست کہ آب در باغہا

باب دوم

در بیانِ مسائلِ فقہ کہ معمولِ علماء است و احکامِ پیر گرفتن و مسائلِ دینی و مرید گرفتن .

مسئلہ[1] اَلْاِجَابَۃُ لِلطَّعَامِ سُنَّۃٌ اِذَا کَانَ الْمَقْصُوْدُ مِنَ الطَّعَامِ ھُوَ خَاصَّۃً فَلَہٗ اَنْ یُّجِیْبَ وَلَوْ لَمْ یُجِبْہُ فَکَاَنَّمَا ضَیَّعَ مَالَہٗ وَ تَضْیِیْعُ مَالِ الْمُسْلِمِ حَرَامٌ وَ اِذَا لَمْ یَکُنْ ھُوَالْمَقْصُوْدُ فَالْاِجَابَۃُ فِیْ حَقِّہٖ لَیْسَتْ بِسُنَّۃٍ . سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ چندیں اخبار می یابم کہ اجابت ، سُنّتِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم است پس بترکِ سُنّت ، مومن مستحقِ ملامت و معاتب گردد روزِ قیامت ، بندگی سیدالسادات بکرم جواب گفتند کہ ایں جملہ اخبار مُطلق است و حدیث کہ بمارسیدہ است دریں باب مقید است و حملِ مُطلق ، علماء بر مقید[2] کردہ اند . قَالَ اَبُوْھُرَیْرَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ اِنَّ الْحَسَنَ جَاءَ یَوْمًا اِلَی النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَقَالَ یَا رَسُوْلَ اللّٰہِ

[1] دعوت قبول کردن سُنّت است وقتیکہ مقصود از آں نان بالخصوص وے باشد اگر وَے نہ رود مالِ مسلم ضائع شود وضائع کردن مالِ مسلم حرام است اگر وَے مقصود نیست پس در حقِ وے قبول کردن سُنّت نیست .

[2] روزے حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ نزدِ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمد وگفت

صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ مُعَاوِیَۃَ دَعَانِیْ لِطَعَامٍ، اُجِیْبُہٗ اَمْ لَا فَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِذَا کَانَ الطَّعَامُ لِاَجْلِکَ فَاَجِبْ وَاِلَّا فَلَا - مسئلہ[1] یَجُوْزُ مُوَادَعَۃُ اَھْلِ الْحَرْبِ فِیْ دِیَارِنَا لِیَتَدَبَّرُوْا فِیْ اَمْرِھِمْ وَ یَرْجِعُوْا عَنْ ذٰلِکَ وَلَا یَنْبَغِیْ لِلْاِمَامِ اَنْ یَاْخُذَ عَنْ ھٰذِہٖ الْمُوَادَعَۃِ مِنْھُمْ شَیْئًا مسئلہ[2] . لَا یُحَلِّفُ الْقَاضِیْ بِالطَّلَاقِ وَاِنْ اَلَحَّ الْخَصْمُ ھُوَالْمُخْتَارُ وَھٰکَذَا فِی الْخَانِیَّۃِ . در فتاویٰ خانی ایں روایت است . مسئلہ[3] اِنَّ الْکِذْبَ قَبِیْحٌ وَ قَدْ یُحْسَنُ وَیُبَاحُ عِنْدَ مَصْلِحَۃٍ عَظِیْمَۃٍ . مسئلہ[4] اِذَا قَالَ السَّائِلُ اَعْطِنِیْ شَیْئًا لِلّٰہِ یَنْبَغِیْ اَنْ یُحْرِمَہٗ لِاَنَّہٗ اِسْتَعْظَمَ

معاویہ مرا دعوتِ طعام دادہ است حاضر شوم یا نے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اگر آں طعام برائے تو ساختہ است برو ورنہ نے

[1] صلح کردن باکفارِ محاربین کہ در دیارِ ما باشند جائز است تاکہ ایشاں در معاملہ خود فکر کنند واز آں باز آیند وامام را جائز نیست کہ بایں صلح ازایشاں چیزے بگیرد

[2] قاضی سوگند بطلاق ندہد اگرچہ مخالف مطالبہ کند . ۱۲ باب الایمان از ہدایہ آخرین .

[3] دروغ گفتن بد است مگر گاہے خوبی واباحت پیدا کند از وجہ مصلحتِ عظیم

ف در ترمذی مذکور است ہر دروغ گفتن حرام است مگر درسہ امور مرد یکہ برائے خوشنودیِ مزاجِ زن دروغ گوید و مردیکہ درجنگ دروغ گوید و مردیکہ برائے صلح مابین المسلمین دروغ گوید ۱۲ تیسیر الوصول ج ۴ الفصل فیما یباح الکذب

[4] اگر سائل گوید برائے خدا چیزے بمن بدہ بہتر است کہ وَے را محروم گرداند زیرا کہ وَے چیزے را

مَاحَقَّرَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى. مسئلہ[1] فِى الْمُحِيْطِ وَاِذَا قَالَ سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهٗ يَقُوْلُهَا بِالْجَزْمِ عِنْدَنَا اَىْ لَاتَبِيْنُ الْحَرَكَةُ فِى الْهَاءِ وَلَا يَقُوْلُ هُوَ خِلَافًا لِلشَّافِعِىْ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ لِاَنَّ عِنْدَهٗ يَقُوْلُ بِالرَّفْعِ. مسئلہ[2] فِى الشَّرِيْعَةِ وَمِنَ السُّنَّةِ الْاٰتِيَةِ قَصُّ الشَّارِبِ وَحَلْقُ الْعَانَةِ وَ نَتْفُ الْاِبِطِ وَلَا يَتْرُكُ عَانَتَهٗ فَوْقَ اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا وَ كَذٰلِكَ اِحْفَاءُ الشَّارِبِ وَ اِعْفَاءُ اللِّحْيَةِ. فِى[3] السِّرَاجِيَّةِ يَنْبَغِىْ اَنْ يَاْخُذَ الرَّجُلُ مِنْ شَارِبٍ حَتّٰى يَصِيْرَ مِثْلَ الْحَاجِبِ وَ حَلْقُ الشَّارِبِ بِدْعَةٌ وَقِيْلَ سُنَّةٌ فِىْ فَتَاوٰى الْحُجَّةِ. قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْمَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِالسُّجُوْدِ

تعظیم کردہ است کہ پروردگار آں را حقیر ساختہ است ف ملعون است آنکہ سوال کند برائے خدا ملعون است آنکہ سوال کردہ شد برائے خدا بازنہ داد تا آنکہ بیہودہ سوال نہ کردہ باشد ۱۲ الجامع الصغیر حدیث ۸۲۰۸ ص۲۶۶

[1] در محیط است کہ نزدِ ماہاں وقتیکہ سَمِعَ اللّٰہُ لِمَنْ حَمِدَہٗ گوید ہائے حَمِدَہٗ را ساکن خواند بخلاف شافعی کہ نزدِ وَے بہ پیش خواندہ شود

[2] سُبلت تراشیدن وحلقِ موئے زہار وگرفتن موئے بغل سُنّت است و نہ باید کہ موئے زہار زاید از چہل روز گذاشتہ شود و ہم چناں بمبالغہ تراشیدن سُبلت وگذاشتن ریش ۱۲ تیسیر الوصول ج۲ کتاب الزینۃ و ترمذی ابوب الادب باب ماجاء فی توقیتِ تقلیم الاظفار واحیاء العلوم ج۱ ص۱۲۵ فیما یحدث فی البدن

[3] در سراجیہ مذکور است کہ سُبلت باندازہ تراشیدہ شود کہ مانندِ ابرو گردد واستردنِ آں بدعت است وگفتہ شدہ کہ سُنّت است ف مراد از السراجیہ فتاویٰ سراجی است

[4] روزِ قیامت بمرداں حکم سجدہ دادہ شود کسیکہ در دنیا سُبلت

اِنْ كَانَ فِى الدُّنْيَا شَارِبُهٗ طَوِيْلًا صَارَتْ شُعُوْرُهٗ كَتَارِ الْحَدِيْدِ وَلَا يَسْتَطِيْعُ اَنْ يَسْجُدَ. وَفِىْ[1] بَعْضِ الرِّوَايَاتِ اِنَّ مَنْ كَانَ شَارِبُهٗ طَوِيْلًا لَا يَصِلُ لَهٗ عَمَلٌ[2] صَالِحٌ اِلَى السَّمَاءِ. وَرُوِىَ فِى الْاَخْبَارِ اَنَّ رَجُلًا دَخَلَ فِىْ مَسْجِدِ رَسُوْلِ اللّٰهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ شَارِبُهٗ طَوِيْلٌ فَزَجَرَهٗ عَنْ ذٰلِكَ فَذَهَبَ الرَّجُلُ وَقَصَّ نِصْفَ الشَّارِبِ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، قَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَدَ نِصْفَ الْاِيْمَانِ اَوْ كُلَّهٗ هٰذِهٖ مَسْئَلَةٌ فِى الشَّارِبِ[3] يَجُوْزُ الْقَصُّ وَالْحَلْقُ وَهُوَ اَنْ يُوَازِىَ حَرَفَ الشَّفَةِ الْعُلْيَا. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ کوتاہ چگونہ کند بکرم جواب فرمودند ہم چو موئے ابرو نگاہ دارد و اگر

دراز داشتہ موہائے وَے مثل تارہائے آہن شوند و وَے سجدہ کردن نہ تواند ف از مسند احمد در کنوز الحقائق للمنادی مذکور شدہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ ہر کہ سُبلتِ خود نہ تراشید وَے از ماہان نیست

[1] در بعضے روایات است کسیکہ سُبلتِ وَے دراز باشد نیک عملِ وَے بآسماں نرسد.

[2] شخصے در مسجدِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم آمد و سُبلتِ وَے دراز بود آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وَے را سرزنش کرد وَے برفت و نصف سُبلت تراشیدہ واپس آمد آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ وَے نصفِ ایمان یافت یا کل ایمان

[3] تراشیدن واستردنِ سُبلت جائز است باید کہ سُبلت بکنارۂ لب برابر شود ف در لمعات مذکور است پسندیدہ اینست کہ سُبلت تراشیدہ شود تا آنکہ جانبِ لب بالا ظاہر شود و بعضے علماء استردن سُبلت را اختیار کردہ اند.

دراز دارد در عذاب روزِ قیامت در آید. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ طَوَّلَ[1] شَارِبَهٗ عُوْقِبَ بِالثَّلٰثِ، لَمْ یَنَلْ شَفَاعَتِیْ وَلَمْ یَشْرَبْ مِنْ حَوْضِیْ وَسَلَّطَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْهِ مُنْکَرًا وَنَکِیْرًا بِالْغَضَبِ. دریں محل فرمودند روایتے دیدم غازیاں را شاید کنارۂ سَبلت دراز بدارند برائے مہابتِ خصم را، در حقِ دیگراں مشروع نیست مسئلہ چوں در نمازِ جنازہ پیوندند باز گشتن بغیراذنِ ولی غیر مشروع است تا حدِ گور برود و اگر بغیراذنِ ولی باز گردد بزہ کار شود امّا بعد دفن کردن اذن نمی باید مسئلہ یُکْرَهُ[2] لُبْسُ الْاَحْمَرِ الْمُعَصْفَرِ لِلرَّجُلِ فِیْ کُلِّ حَالٍ مسئلہ[3] شکستنِ نمازِ مشروع جائز نیست مگر چہار محل اوّل چوں بالائے بلندی نماز می گذارد کودکے نزدیکِ وَے است در معرضِ آنکہ از بلندی فرود افتد نماز بشکند اُورا دست گیرد، و دوم

[1] کسیکہ سَبلت دراز کرد سہ گونہ عذاب دادہ شود وَے شفاعتِ من نیابد و از حوضِ من نہ نوشد و پروردگار منکر و نکیر را با غضب بروَے مسلط گرداند ایں حدیث بالفاظِ دیگر صاحبِ تنزیہ الشریعۃ نقل کردہ و گفت کہ در سندِ وَے راویان مجہول اند و یک راوی عبدالواحد است کہ متہم بوضعِ حدیث است تنزیہ الشریعۃ ص ۲۶۸،۲۶۹ ج ۲ (ف) در جامع الترمذی باب ما جاء فی قص الشارب مذکور است ہر کہ سَبلتِ خود نہ تراشید وَے از ما یان نیست

[2] مرد را خالص سرخ جامہ پوشیدن بہر حال مکروہ است ف رسول خدا صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود من معصفر را نمی پوشم ۱۲ از تیسیر الوصول کتاب اللباس.

[3] فصل فیما یوجب قطع الصلوٰۃ از نور الایضاح.

اَلْمُعَصْفَرُ: رزیدہ مجلِ کاجرو کہ بہندی کسنبہ گویند ۱۲ غیاث. کالا: اسباب و رخت و متاع کہ غیر حیوان باشد ۱۲ غیاث.

چوں نماز می گذارد بدید کہ دزد کالای مومنے را می دزدد، نماز بشکند و آں کالاہا گرد کند، و سیوم چوں در نماز دید کہ یکے غرق می شود و یا در آتش می سوزد نماز را بشکند اُورا خلاص سازد، و چہارم[1] چوں نمازِ نفل می گذارد پدر و یا استاد و یا پیرے آواز دہد نماز بشکند و اجابتِ ایشاں را بکند زیرا کہ حق بندۂ مومن در ذمّۂ مومن برترست از حقِ باری تعالیٰ. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ، اَدَاءُ[2] الْحُقُوْقِ عَلٰی ذِمَّةِ الْمُؤْمِنِ فَرْضٌ، و بترکِ فرض مجرم و شایانِ عذابِ قیامت است ایں حدیث در تاجِ مصادر است مسئلہ دَفْعُ[3] الْمَضَارِّ اَهَمُّ مِنْ جَذْبِ الْمَنَافِعِ. مسئلہ چوں مسلمانے خواہد مال و اسبابِ دنیا دفع کردن، فرزند و دخترِ خویش را حالِ حیات پیش از مرضِ موت بدہد چناں قسمت کند کہ بعدِ مماتِ اُو شرعًا قسمت آید یعنی پسر را دو حصّہ و دختر را یک حصّہ و اگر یکے را زیادت و کم ازیں قسمت کند جائز نباشد مسئلہ اگر مردے گوسپندے و یا مادہ گادے و جزء آں آزاد کرد، خوردنِ آں مِنْ حَیْثُ الشَّرْعِ مباح است. مسئلہ یکے بغصب ذبح کند گوشتِ اُو خوردن حرام است، و اگر غیرے با علم ایں

[1] نمازِ فرض را قطع نکند و نمازِ نفل را بایں صورت قطع کند کہ وَے نہ فہمیدہ باشند کہ وَے نماز می گذارد ۱۲ نور الایضاح ما یوجب قطع الصلوٰۃ. و ہر کہ تفصیل خواہد باب ادراک الفریضۃ از درمختار و ردالمحتار مطالعہ کند.

[2] ادا کردنِ حقوق بذمّۂ مومن فرض است

[3] دفع کردنِ نقصانہا خوب تر است از حاصل کردنِ منافع

معنیٔ گوشتِ او بہ بہا خرد نیز اورا حرام است ، تا از خصم اِسترضار نکند فتویٰ بریں قول است ، نقل از فتاویٰ مختار ایں روایت است مسئلہ[1] چوں طعام وظیفہ کہ بنی آدم برائے دفعِ گرسنگی کہ قوتِ لابدّست می خورند و بعد خوردن فاتحہ بروحِ مردگاں می گویند برسد یا نرسد ، برسد زیرا کہ ایں طعام اگر وَے بجہتِ دفعِ گرسنگی نخورد ہلاک شود مسئلہ چوں بروحِ مردہ مخصوص دعائے کند و یا صدقہ بدہد، آں رسد مسئلہ بیع یکے از گروہِ مکاتبات و بندگاں را جایز نیست کہ کنیزک تسری بہ بہا بستاند ، مگر از اذنِ مولیٰ کند مشروع گردد مسئلہ اگر[2] یکے غیرے را سوگند می دہد کہ چنیں حقِ من بر تو است بدہ و یا سوگند بخوربزہ کاری سوگند دہندہ را باشد و یا سوگند خورندہ را ، چوں سوگند خورندہ مظلوم است معتبر نیتِ او باشد و اگر مظلوم نیست دریں صورت نیت شرعاً و معاملۃً سوگند دہندہ است ایں روایت از جامع الفتاویٰ است مسئلہ اگر مصلّی موئے سرِ خود را در قفا یکجا می بندد و یا گیسوہا بطریقِ عورتاں می بافد و یا در تارک

---

[1] مقصود اینست کہ طعام خوردن عبادت است و ثواب آں بزرگاں می رسد .

[2] اگر یکے ۔ مقصود از عبارت این است کہ اگر سوگند خورندہ مظلوم است از الفاظ سوگندِ وَے شرعاً آن معنیٰ معتبر باشد کہ وَے ارادہ کردہ ورنہ آن معنیٰ معتبر شود کہ سوگند دہندہ ارادہ داشتہ است

(ف) سوگندِ تو برآں معنیٰ واقع شدہ است کہ صاحب تو آں معنیٰ را التصدیق کردہ است ۱۲ الجامع الصغیر حدیث ۱۲۳ ص ، ۶۵۰

بہار : قیمت ۱۲ غیاث . اِسترضاء : رضامندی خواستن و خوشنودی خواستن . ۱۲ غیاث .

تسرّی : بکسر رائے مشدد سریہ گرفتن کنیزک را ۱۲ آنند راج .

قفا : پسِ گردن ۱۲ غیاث . تارک : میانِ سرِ آدمی و فرقِ سر ۱۲ غیاث .

می بندد و یا جعدہ کردہ است و یا جعدہ می کند و در سرمی پیچد یا در سر بند می پیچد نمازِ وَے مکروہ باشد فِی الحَقَائِقِ وَفِی الخَبَرِ مَنْ[1] اِسْتَرْسَلَ شَعْرَهٗ قَفَاهُ حُشِرَ مَعَ المُخَنَّثِیْنَ یَوْمَ القِیٰمَةِ وَکَذَافِی الخَبَرِ جَاءَ[2] رَجُلٌ مَسْجِدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ وَ نَظَرَ اِلٰی جَعْدِهٖ قَالَ وَیْلَکَ لَوْمُتَّ عَلٰی هٰذَا الحَالِ لَمُتَّ عَلٰی غَیْرِ دِیْنِ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ. سوال کردم از بندگی قطب العالم چوں ثابت شد کہ نمازِ وَے مکروہ ہست اقتدا بذنبالِ او شاید یا نے بکرم جواب فرمودند اقتدا بذنبالِ این چنیں شخص نمی شاید و نہ نماز گزاردن را می شاید ازاں جہت کہ صاحبِ بدعت است و تا تواند اعادت کند ، بہتر است کہ در فتاویٰ باخرزی مسطور است مسئلہ مومن را مالے کہ از وجہ حرام حاصل آید بعد مردن ملکِ و ارثانِ وَے بگردد چنانکہ مرود گوئے مال از گفتنِ مرود جمع کرد مسئلہ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ ، آں مال بعد مردنِ وَے چہ کنند بکرم جواب فرمودند اگر وارثاں بجبر و نقصان آں

---

[1] مردیکہ موئے سرِ را بہ پشتِ خود آویزد روزِ قیامت حشرِ وَے با مخنثان شود

[2] شخصے در مسجد رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم آمد وَے موہائے سرِ خود را بقفا جمع کردہ بود آنحضرت وَے را دیدند و فرمودند افسوس بر تو اگر بایں حال مُردی بغیرِ دینِ محمد مُردی ۱۲ **ف** آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم منع فرمود شخصے از اینکہ نماز بگذارد و موہائے سرِ خود بقفا جمع کردہ باشد ۱۲ الجامع الصغیر ۹۵۵۳ / ۶۱۰

جعدہ : موئے مرغولِ سر ۱۲ غیاث .

مال را تصرّف کند نشاید غیرے بتواند کہ از وَے بجہتِ میراث دعویٰ کند و بستاند **مسئلہ** مُطرِب را سببِ سرود گفتن چیزے اجر شرعاً واجب نمی شود چوں نظر فقروے چیزے بدہند روا باشد وَاِلَّا لَا **مسئلہ** اَلطَّاعَۃُ[1] اِذَا خَلَطَتْ مَعَ الْمَعْصِیَۃِ سَقَطَتْ عَنْ حُکْمِ الطَّاعَۃِ ۔ **مسئلہ** وَقْتُ[2] الْعِشَاءِ مِنْ حِیْنَ تَغِیْبُ الشَّفَقُ وَھُوَ الْحُمْرَۃُ وَبِہٖ یُفْتٰی مِنْ مُخْتَارِ الْفَتَاوٰی **مسئلہ** حیلۂ اسقاطِ استبراء تصرّف کردنِ کنیزک جایز نباشد یکے را تا حیض بدست ستانندہ نبیند چوں خواہد کہ آں کنیزک را تصرّف کند بر فور کنیزک را بعد خریدن مُکاتب گرداند و از وَے آں مال طلب نماید وے ازاں مال عاجز خواہد آمد تصرّف کردن فی الحال درست و مشروع باشد **مسئلہ** اِتِّخَاذُ[3] التَّعْوِیْذِ لِلْمَرْأَۃِ لِیُحِبَّھَا زَوْجُھَا حَرَامٌ لِمَا رُوِیَ اَنَّ امْرَأَۃً

---

[1] عبادت اگر با معصیت قریں شود حکمِ طاعت نماند ۔

[2] از وقتِ غائب شدنِ شفق کہ آں حمرت است وقتِ نمازِ خفتن است **ف** شفق نزدِ امام ابو حنیفہ سپیدی است کہ بعد از سُرخی بر افق نمودار شود و نزدِ صاحبیں سرخی است ۱۲ کتاب المواقیت از ہدایہ ۱۲ ۔

[3] تعویذ ساختن برائے زن تاکہ خاوندِ وے را دوست دارد حرام است **ف** در سنن ابوداؤد باب ماجاء فی تعلیق التمائم مذکور است الرقیٰ والتمائم والتِوَلۃ شرکٌ تِوَلۃ آن سحر بود کہ بر شوہر می کردند تاکہ وَے بجانبِ زن مائل شود ۔ علامہ قسطلانی بر ایں حدیث فرمود تِوَلۃ را شرک بدیں وجہ فرمودہ کہ ایشاں بہ تِوَلۃ طلبِ منفعت و دفعِ مضرت از غیر اللہ می کردند و اگر ایں طور عمل بہ اسمائے خداوندی و بآیاتِ قرآنیہ کردہ شود مضائقہ نیست ۔

اِستبراء : حیض گذرانیدن ۔

أَتَتْ[1] اِلٰی رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ اِنَّ بَعْلِیْ یُبْغِضُنِیْ فَمَا اَمَرْتَنِیْ فَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَمَرْتُکِ بِتَقْوَی اللّٰہِ تَعَالٰی **مسئلہ** فِی الْخَانِیَۃِ عَنِ الشَّیْخِ الْمَنْصُوْرِ الْمَاتُرِیْدِیِّ طَابَ مَرْقَدُہٗ قَالَ اِذَا[2] اَرَدْتَ مَعْرِفَۃَ الْقِبْلَۃِ فَلْتَنْظُرْ اِلٰی مَغْرِبِ الشَّمْسِ فِیْ اَطْوَلِ اَیَّامِ السَّنَۃِ وَاجْعَلْ لِذٰلِکَ عَلَامَۃً ثُمَّ دَعِ الثُّلُثَیْنِ عَنْ یَمِیْنِکَ وَالثُّلُثَ عَنْ یَسَارِکَ وَبِہٖ اَفْتٰی ابو جعفر و القاضی الامام صدر الاسلام رحمۃ اللہ علیہ **مسئلہ** نماز برائے حفظِ ایمان روزِ جمعہ چہار رکعت نماز بگذارد بعد از فاتحہ یازدہ بار سورۃ اخلاص بخواند و بعد از نماز صد بار کلمۂ تمجید بخواند عاقبتِ اُو باخیر گردد **مسئلہ** مومنے کہ نماز نگذارد برابرِ وَے طعام و آب و جز آں نباید خوردن زَجْرًا لَہٗ وَفِی[3] الْمَدَارِکِ اَلْمُنَجِّمُ الَّذِیْ یُخْبِرُ مِنَ الْغَیْبِ

---

[1] مروی است کہ زنے بخدمتِ رسول صلی اللہ علیہ وسلّم آمد و گفت کہ شوہرِ من مرا مبغوض می دارد پس بچہ مرا حکم می دہی آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلّم وَے را فرمود من ترا حکمِ تقوی دہم

[2] اگر تو می خواہی کہ قبلہ را بشناسی پس در کلاں ترینِ روزہا غروبِ آفتاب را نگاہ کن و برایش علامتے بنہ پس دو ثلث آں را بہ جہتِ راستِ خود و یک ثلث را بدستِ چپ بگذار **ف** : برائے شناختن سمتِ قبلہ در ہند ایں طریق است کہ نقطۂ غروب آفتاب در روزِ دراز ترین قائم کنند و نقطۂ غروبِ آفتاب در روزِ کوتاہ ترین قائم کنند پس ازاں دو ثلث بجانب راست و یک ثلث بجانب چپ کردہ نقطۂ غروبِ آفتاب سمتِ قبلہ است ۱۲ [3] در تفسیر مدارک مذکور است

وَالْمَوْتِ وَالْوِلَادَةِ وَالْمَرَضِ وَالصِّحَّةِ وَالسَّفَرِ اَوْ
بِمَجِيْئِ اَحَدٍ اَوْ بِاَمْرٍ مِنْ اُمُوْرِ الدُّنْيَا وَ يَقُوْلُ
بِالْقِيَاسِ وَالطَّالِعِ وَالدَّلِيْلِ وَالظَّنِّ فَلَا يَكُوْنُ
غَيْبًا وَالسَّائِلُ وَالْقَائِلُ لَايَكُوْنَانِ آثِمَانِ لِاَنَّهٗ
مُجَرَّدُ الظَّنِّ. غَيْرُ الْعِلْمِ لِاَنَّ الْقَائِلَ لَا يَقُوْلُ
عَلٰى سَبِيْلِ التَّيَقُّنِ وَ التَّحْقِيْقِ. مسئلہ مومنے تلاوتِ
قرآن می کند در آمدنِ غیرے تعظیم بداں حال کند جایز باشد
یانے جواب آنست کہ در آمدنِ پنج نفر تعظیم کند لیکن زبان
از خواندن بدارد و مصحف را بپیچد اوّل مادر و پدر و دوّم
استاد کہ علمِ حدیث از وَے آموختہ باشد و سیوم پیرے کہ
بیعتِ اُو کردہ باشد و چہارم فرزندِ علی کرّم اللہ وجہہٗ و پنجم
بادشاہ روئے زمین فحسبُ مسئلہ یدِ علیا کدامست
و یدِ سفلیٰ کدامست جواب یدِ علیا ازانِ معطی است
قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْيَدُ[1] الْعُلْيَا،
يَدُ الْمُعْطِي لیکن مشایخِ سلف فرمودند کہ یدِ علیا یدِ نقیر
است زیرا کہ آنچہ معطی می دہد بدنیائے فانی است و ازاں

نجومی کہ بغیب و موت و ولادت و مرض و صحت و نرخ و سفر یا آمدِ کسے و یا امرے از امورِ دنیویہ بقیاس و ستارہ و دلیل و ظن خبر دہد آں غیب نیست سوال کنندہ و خبر دہندہ بزہ کار نیست بنا بریں کہ آں گمانِ محض است نہ علمِ حقیقی و وَے بر سبیلِ تحقیق و تیقن نمی گوید۔ ف این عبارت در مدارک یافتہ نشد و مراد از مدارک مدارک التنزیل و حقائق التاویل است کہ از تصانیف ابوالبرکات عبداللہ ابن احمد النسفی است

[1] دستِ بالا بہتر از دستِ زیر و دستِ بالا دستِ عطا کنندہ است ۱۲ الصحیح للبخاری باب لا صدقۃ الا عن ظہر غنی.

دادن ثواب کہ حاصل شود باقی است پس یدِ علیا ازانِ سائل
باشد و ہم ازیں سبب مشایخ طَابَ مَرْقَدُهُمْ بوقت دادنِ
صدقہ دست خویش فرود آوردہ اند و دستِ ستانندہ را بالائے
دستِ خود کردہ اند و بروایتے یدِ علیا دستِ طالب است
از بیت المال کہ آں از رعیّت می ستاند آں گروہِ ملوکِ
دنیا و در فقیر ایں معنیٰ یافتہ می شود زیرا کہ فقیر را در
بیت المال حقّے لازم و واجب است و اَغنیاء را ہیچ حقّے
نیست من حیث الشرع و اغنیاء را واجب است کہ زکوٰۃ
فقیراں را بدہند ، پس فقیرے از بیت المال یا از اغنیاء نصیبِ
خویش می ستاند پس یدِ علیا یدِ[1] فقیر باشد ۔ قَالَ النَّبِیُّ
صَلَّی اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَضَائِلُ الصَّدَقَاتِ عَلٰى
سِتَّةِ اَوْجُهٍ اوّل آنکہ تا باتو بود تُرا نبود چوں بدادی
تُرا گشت وَمَا[2] تُقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوْهُ
عِنْدَ اللّٰهِ و دوم تا آنکہ تا باتو بود فانی بود چوں بدادی
باقی گشت ۔ قَوْلُهٗ تَعَالٰى مَا[3] عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَ مَا
عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ و سیوم آنکہ تا باتو بود اندک بود چوں
بدادی بسیار گشت قَوْلُهٗ تَعَالٰى فَيُضَاعِفَهٗ[4] لَهٗ اَضْعَافًا
كَثِيْرَةً چہارم آنکہ تا باتو بود تو پاسباں بودی چوں بدادی

---

[1] باین ترتیب ایں حدیث یافتہ نشد .

[2] وآنچہ پیش می فرستید برائے خویشتن از عملِ نیک آنرا بہتر خواہید یافت نزدیکِ خدا سورۂ مزمل ۔ آیت ۲۰ .

[3] آنچہ نزدیکِ شما است فانی شود و آنچہ نزدیکِ خدا است پائندہ است ۔ النحل آیت ۹۶ .

[4] پس دو چند سازد خدا آں مال را برائے اُو بمراتبِ بسیار ۔ سورۂ بقرۃ آیت ۲۴۵ .

حق تعالیٰ نگہباں گشت قَوْلُهٗ تَعَالیٰ اِنِّیْ[1] حَفِیْظٌ عَلِیْمٌ
ترجمہ آں کہ تا باتو بود دشمنِ تو بود چوں بدادی دوستِ تو
گشت قَوْلُهٗ تَعَالیٰ لَنْ[2] تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰی تُنْفِقُوْا. و
ششم آنکہ تا باتو بود چوں بدادی وام دار تو گشتی قَوْلُهٗ تَعَالیٰ
یُقْرِضُ[3] اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا مسئلہ اہلِ بیت کرا گویند
جواب یکے خویش و خاندانِ خانہ را گویند دوم علیؓ و فاطمہ
و اولادِ ایشاں را گویند و سیوم آنست کہ مجتہدانِ امّتِ محمّد
را علیہ السّلام گویند خانِ اعظم ظفر اللہ خاں عَظَّمَہُ اللّٰہ
تَعَالیٰ روزے از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ سوال کرد کہ
شرف بر چند نوعست بکرم جواب فرمودند کہ شرف بر چہار
نوعست اوّل شرفِ صفاتی است چوں نماز گذاردن و روزہ
داشتن و صدقہ دادن و عیدِ فطر و عیدِ قرباں گذاردن و
حج کردن و نمازِ جمعہ گزاردن و دوم شرفِ ذاتی است، چنانکہ
عالِم و جاہل و فقیر و غنی و عاقِل و نادان و سیوم شرفِ
مکانی است چوں مکّہ و مدینہ ازاں جہت کہ رسول علیہ السّلام
فرمودند یکے نیکی کردن مومن را در بُقعہ شریف مکّہ و مدینہ
شَرَّفَهُمَا اللّٰهُ تَعَالیٰ صد ثواب بعقبیٰ یابد و کردارِ قبیح را سزا
نیز مثلِ ایں است در روزِ قیامت و چہارم شرفِ حقیقی کہ

---

1. ہر آئینہ من محافظت کنندہ داناام ۱۲ سورۂ یوسف آیت ۵۵ .
2. ہرگز نیکی نہ یابید تا خرج نکنید .
3. (کیست آں کہ) وام دہد خدارا وام نیک ۱۲ سورۂ بقرۃ ۲۴۵ .

بُقعہ : زمینے کہ محدود باشد از زمین دیگر ۱۲ آنند راج .

بہترین شرفہاست یعنی شرفِ آبا و اجداد را کہ از اہلِ علم و تقوی
در پارسائی بودہ اند و ہم از ذُرّیاتِ اسلافِ کبار اند بہتر و
نیکو تراند از قومے کہ بزرگانِ ایشاں را چنیں فضل در عالَم
گاہے نہ بودہ است ، ہر چند اراذل و اسافلِ قوم ہنرے
و کسبے حاصل کردہ اند عارضی است و اولادِ انبیاء و اولادِ
علماء و اتقیاء ہر چند کہ امروز بجہتِ حوادثِ دنیا محروم ازیں
جملہ ماندہ اند کفو بیکدیگر شرعاً ہمہ ایشاں نیست مسئلہ بہترین[1]
کسبہا چار چیز است یکے غزا کردن و دوم تجارت کردن
و سوم زراعت کردن و چہارم صَنعتِ مشروع کردن مسئلہ
قلب را چرا قلب گویند جواب ازاں جہت کہ اُورا دو
جانب میل است یکے بجانبِ روح ، و دوم بجانبِ نَفس ،
سوی ہر کدامین کہ دل میل کند غالب آں جانب آید مسئلہ[2]
گناہِ غیبت و بہتان نہادن بتوبہ و نماز و بصدقہ نرود تا خصم
خشنود نگردد مسئلہ ظالِم را غیبت گفتن بزہ کاری زیادت از
کردنِ ستم و ظلمِ اُوست روزِ قیامت ، در خبرست کہ روایت
کند ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
اوّل کسے کہ در دوزخ در آید غیبت گویندہ و تہمت
نہندہ باشد مسئلہ آخریں کسے کہ از مومناں از دوزخ
بیروں آید غیبت گویندہ و تہمت نہندہ باشد سوال کردم کہ توبہ

---

1. آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہیچ شخص طعام بہتر از عملِ دستش را نخوردہ است ۱۲ تیسیر الوصول باب الکسب ج ۴
2. حق العبد از توبہ محو نشود .

صَنعت :- دستکاری

چیست و اَوبہ چیست و اِنابت چیست. جواب اَلتَّوْبَۃُ[1] الرُّجُوْعُ عَنِ الْمَعْصِیَۃِ اِلَی الطَّاعَۃِ وَالْاَوْبَۃُ الرُّجُوْعُ عَنِ الْخَلْقِ اِلَی الْخَالِقِ وَالْاِنَابَۃُ الرُّجُوْعُ عَنِ الْمَوَاھِبِ اِلَی الْوَاھِبِ. سوال کردم از بندگیِ قطب العالم[2] دامت برکاتہ، صبر چیست بکرم جواب فرمودند اَلصَّبْرُ حَبْسُ النَّفْسِ عَلٰی مَا تَکْرَھُہٗ عِنْدَ الْعَامِ وَعِنْدَ الْخَاصِ ھُوَ تَجَرُّعُ الْمُرَارَاتِ مِنْ غَیْرِ عَبَسٍ وَعِنْدَ اَخَصِ الْخَوَاصِ الصَّبْرُ اَلتَّلَذُّذُ بِالْبَلَایَا. فی ارشاد المریدین چوں ببینی کہ درویش ابریق وشانہ و سوزن و کارد ندارد اُورا ملامت وسرزنش باید کرد. مسئلہ چوں مائدہ بردارند مردماں پس ازاں برخیزند وپیش از برداشتنِ مائدہ خلقان راخاستن نامشروعست وایں سُنّتِ یہود و نصاریٰ در عالَم است وسُنّتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بعد برداشتنِ مائدہ مسئلہ[3] چوں کافرے بجہتِ طعام خوردن مومنے را طلب کند و یا طعام بیارد باید خوردن، و آنجای باید رفتن، چوں رسومِ بُت پرستی بداں مقام نباشد ونیّت کند کہ طعام خورشِ آدمی است می خورم ولیکن در نیّتے کہ اُو طعام کردہ است مومن را بداں نیّت کار نیست امّا در مذہبِ امامِ شافعی طعام از خانۂ ہنود نباید خورد و در آوندِ ایشاں خوردن آب جایز

[1] التوبہ رجوع کردن است از گناہ بطاعت، الاوبہ رجوع کردن است از مخلوق بخالق الانابۃ رجوع کردن است از عطایا بمُعطی.

[2] صبر نزدِ عوام نفس را قائم کردن است بر ناپسندیہا ونزدِ خواص صبر نوشیدنِ تلخہاست بغیرِ ترش روئی ونزدِ اخص الخواص صبر از مصیبتہا لذت گرفتن است.

[3] ایں مسائل در احیاء العلوم ج ۲ در آداب الضیافہ باید دید.

ومشروع نیست، ومی گویند کہ کافراں پرہیز می کنند از طعام در آوندِ مسلم پس مومناں را شاید از ملاقات و از آوند و از طعام خوردنِ ایشاں بطریقِ اولیٰ پرہیزند، و فرمودند کہ در مذہبِ امامِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ جایز آمدہ است امّا کافرے کہ گوشت می خورد صحیح آنست کہ از آوندِ وَے نباید خورد کہ غالب حال اینست کہ مردار خوردن در دینِ ایشاں آمدہ است۔ ترک آرد للاحتیاط۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، اگر مہمانے طعام از پیشِ خود کہ مُضیف ہر یکے را پیش آوردہ است بغیرِ اذنِ وَے دادن غیرے را یا پیشِ دیگر کس نہادن شرعاً جایز ہست یا نے۔ بکرم جواب فرمودند کہ در شرع آمدہ است کہ طعام میزبان پیشِ مہمان آوردہ است شاید ایشاں را کہ بقدرِ کفاف بخورند و یا ترک بیارند زیرا کہ در طعام شرکت مہماں را نیست در بدر السعادت مذکورست مسئلہ سگ وگربۂ میزبان را مہمان لقمۂ طعام بدہد یا نے، دریں دو روایت است یکے روایت آنست کہ جایز باشد و بیک روایت جایز نیست ایں فعلِ جہّالِ ایں زمانہ است دادن غیرے را جایز نیست فی المبسوط مہماں[1] را شش چیز لازم و واجب است اوّل بنشیند ہر جا کہ فرماید و دوم آنکہ راضی باشد در طعام کہ پیشِ اُو بیارد وسیوم برنخیزد مگر بدستوریِ میزبان چہارم دعا کند صاحب طعام را بعد تناول کردنِ طعام پنجم نمک طلب نماید وششم آب طلب کند، جز ایں مہمان را دیگر درست نیست فی نوادر الفتاویٰ مومن چوں طعام کند باید کہ

[1] ایں جملہ مسائل در احیاء العلوم ج ۲ در باب آداب الضیافۃ باید دید.

دستوری - ف. مزید علیہ دستور اجازت ورخصت باشد - ۱۲ آنندراج.

بر مصاحبان خود خُلقِ نیک کند، بدیدنِ مہمان خشم و غضب بر ایشاں نکند کہ سُنّتِ اسلام نیست مسئلہ سُنّتِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ خدمتِ مہمان، مُضیف خود بکند اگرچہ وَے یکے از اشراف، و مہمان دون باشد تا ثوابِ جزیل یابد مسئلہ [1] فِیْ كِفَايَةِ الْفُقَهَاءِ وَسُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ عَنِ الضَّيْفِ الَّذِيْ رَفَعَ الطَّعَامَ عَنِ الْمَائِدَةِ وَوَضَعَ فِيْ مَكَانٍ اٰخَرَ اَوْ اَعْطٰى لُقْمَةً لِغَيْرِهٖ بِغَيْرِ اِذْنِ الْمُضِيْفِ قَالَ هٰذَا لَا يَجُوْزُ وَعَلَيْهِ الْاِعْتِمَادُ مسئلہ قطب العالم دریں محل فرمودہ اند در کتابے نبشتہ دیدم اگر طعام و آب و جُز آں مُضیف بجہت خوردن و آشامیدن پیشِ مہمان بیارد مہمان بغیر اذنِ مُضیف مر غیر را طعام و آب بدہد فعلے نامشروع کردہ باشد و غیر را خوردن و آشامیدن حرامست فی نوادر الہشام مذکور است اجابت کردنِ طعامے کہ بجہتِ روحِ مردہ کردہ باشد مکروہ است.

مسئلہ طعام در پیشِ خود بخورد، در صحنک و کنارۂ غیرے دست نزند، دست انداختن و آں طعام خوردن نامشروع است [2] فِيْ وَصَايَا النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا اَبَاذَرٍّ كُلْ مَا يَلِيْكَ وَلَا تُجْبِرِ الْمُضِيْفَ عَلَى الْاَكْلِ وَلَا تُعْطُوا الطَّعَامَ

---

[1] در کفایۃ الفقہاء مذکور است از ابوحنیفہ کوفی سوال کردہ شد در بارۂ آں مہماں کہ بغیر اجازتِ میزبان طعام از مائدہ برداشتہ بجای دیگر بنہد یا لقمہ بغیرے دہد فرمود ایں جائز نیست (ف) آں طعامیکہ میزبان پیشِ مہمان بنہادہ است وَے را خوردن مباح کردہ است وَے را مالک نگردانیدہ است.

[2] در وصایا النبی مذکور است آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند اے ابوذر ہرچہ نزدیکِ تو است آں را بخور و میزبان را بہ خوردن مجبور مکن و ہرچہ خوردنی

نوادر الفتاوی۔ نوادر الاصول ۔ مُضیف :۔ میزبان۔

وَالشَّرَابَ لِاَخِيْهِ الْمُسْلِمِ مَا بَيْنَ اَيْدِيْكُمْ فِي الْوَلِيْمَةِ اِلَّا بِاِذْنِ الْمُضِيْفِ. قصۂ حدیث آنست روزے امیر المؤمنین عثمان حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم را در خانۂ خود مہمان طلبیدہ بود و امیر المؤمنین عثمان معاذ جبل را جہد بطعام خوردن می کرد و علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ مہمانے را نانے بداد حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بلفظِ مبارکِ خویش منع فرمودند ہر دو را، کَمَا مَرَّ بِلَفْظِ الْحَدِيْثِ.

سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ کہ طعام و شرابِ ملوکِ ایں زماں خوردن یا نے بجزم جواب فرمودند در فتاوی خانی مذکور است کہ مکروہ است طعامِ ملوک و سلاطین خوردن سبب آنکہ اغلب و اکثر وجوہاتِ ایشاں اموز از مالِ ظلم و تعدّیست چنانکہ مالِ دلالت بازارہا و مالِ جزاری و مالِ امیر مطرانی و مالِ جکری غلہ و مالِ حاصلِ کیالان و مالِ جبہ ستدن و مالِ دنگانہ ستدن و مالِ خماران ستدن و بجنی ستدن و مالِ ماہی فروشاں و مالِ سبزی و ترہ فروشاں مالِ لمبرہ یعنی اخراجات ستدن و نسبت و قسمت ستدن و مالِ صابون گراں و مالِ مردہ ستدن و مالِ مصادرہ ستدن یعنی ملامت بکسے نہادن بجہت

و نوشیدنی کہ پیشِ تو است برادر مسلم خود را مدہ مگر باجازتِ میزبان (ف) احیاء العلوم ج ۲ باب ضیافت یزید لسبب الاجتماع بایدید. [1] مالِ دلالت بازارہا: مالیکہ از دلالان گرفتہ می شد. مالِ جزاری: مالیکہ از قصابان گرفتہ می شد. مالِ امیر مطرانی: مالیکہ از نوازندگان گرفتہ می شد. مالِ جکری غلہ: در بعضے جای جکری [illegible] فروختہ شود [illegible] ذکر کردہ شدہ است [illegible] شکل جکری [illegible] است. مالِ حاصلِ کیالان: مالیکہ از پیمانہ کنندگان گرفتہ می شد. مالِ جبہ: پروفیسر اشتیاق حسین قریشی در کتاب خود [illegible] حکومت سلطنت دہلی ذکر کردہ است کہ ایں لفظ جبا یا جبابا است و مراد آں مالی است کہ از چیت کنندگان جاہای گرفتہ می شد. مالِ دنگانہ: مالیکہ از [illegible] گرفتہ می شد و پروفیسور اشتیاق حسین قریشی ہمیں لفظ را دانگانہ یاد کردہ است کہ مراد از آں مالے است کہ از تجار گرفتہ می شد کہ کالاہای خود را از خارج باندرون شہر می فروختند. مالِ خماران: مالیکہ از فروشندگان شراب گرفتہ می شد. بجنی: یعنی از تحقیقات بعضی شرابے است کہ از ذرت و جو ساختہ می شود. مالِ ماہی فروشان: مالیکہ از فروشندگان ماہی گرفتہ می شد. مالِ سبزی و ترہ فروشان: مالیکہ از بقالان گرفتہ می شد. مالِ لمبرہ: شاید کہ ایں لفظ لمبرا یا لامبرا باشد کہ یعنی تاجر غلہ است. مالِ صابون گراں: مالیکہ از سازندگان صابون گرفتہ می شد. مالِ مردہ: مالیکہ ورثاء را محروم کردہ گرفتہ می شد. مالِ مصادرہ: یعنی بر کسے تہمت نہادہ مال وَے

ستدن مال و اسبابِ دنیا از یکے و مالِ میوه فروشاں و مالِ گُل فروشاں و مالِ کوہی و چرائی ستدن و جز آں ستدن و مالِ غایب از دیگراں ستدن بغیرِ حواله و بغیرِ قبول کردن باتفاقِ علمایِ دین اسلام ایں اموال حرام است بغیرِ اختلاف و بر ملوکِ ایں زمانه آغلب و اکثر ایں وجوہات است ازاں سبب طعام و شرابِ ایشاں خوردن حرامست[1] مسئله[2] لَوْ دُعِيتُمْ اِلَى الْوَلِيمَةِ اَجِيبُوْا وَاجْلِسُوْا حَيْثُ اُذِنَ لَكُمْ لِاَنَّ الْاِجَابَةَ سُنَّةٌ اِذَا كَانَ الطَّعَامُ لِاَجْلِهٖ وَاِلَّا لَا چوں مهماں باذنِ مُضیف مقامے نشسته جائز نیست که غیرے اُورا بردارد از اینجا تا آنکه مائده خرج شود و میانِ دو مومن نشستن بغیرِ اذنِ ایشاں جائز نیست ایذا رسانیدن باشد، و ایذائے مومن باتفاق حرامست مسئله. چوں مائده فراز شود مُضیف رخصت خوردن ہنوز نکرده است، مهماں لُقمه چوں می خورد

گرفته می شد. مالِ غائب: یعنی مالیکه بعوضِ شخصے غائب از اقربای وے بغیرِ کفالت و ضمانت گرفته می شد.

کسیکه مائل باشد بتشریحات ایں اصلاحها بپردازد. لطفاً اورا باید به کتابهای بنام دی ہسٹری آف دلی سلطنت از دکتور اشتیاق حسین قریشی و فتوحاتِ فروز شاہی مرتبه پروفیسور عبدالرشید و اسٹڈیز اِن انڈو مسلم ہسٹری از پروفیسور ہودی والا و آئینِ اکبری از ابوالفضل رجوع نماید.

[1] آنحضرت صلی الله علیه وسلم منع فرمودند از قبول کردنِ دعوتِ فاسق ۱۲ باب الولیمه از مشکوٰة.

[2] اگر شمارا دعوتِ ولیمه کرده شود اُورا قبول کنید و جای که شمارا اجازت داده شود بنشینید بدیں وجه که دعوت قبول کردن سنّت است وقتیکه نان بهرِ وے است ورنه نے.

(ف) مسائلِ دعوتِ طعام در باب آدابِ الضیافة از احیاء العلوم ج ۲ باید دید. آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند اگر دعوت داده شود یکے از شما برائے نان پس قبول کنید ۱۲ باب الولیمه از مشکوٰة و محدثین در قبول کردن دعوت ایں تفریق نکرده اند و بهرحال قبولِ دعوت را سنّت قرار داده اند.

جایز نیست تا مُضیف نگوید و یا آنجا حاضر باشد بعدهٗ خوردن شاید وَاِلَّا لَا. مسئله - اگر مائده فراز شد مُضیف را شاید با آواز بلند گوید بسم الله تا مهمان در خوردنِ طعام شروع نماید مسئله اغلب مومن صادق را شاید که در جماعت در صفِ نِعال مقام گیرد، که نزولِ رحمتِ حق تعالیٰ در صفِ آخرین است قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنْ[1] ذَنَبًا وَلَا تَكُنْ رَأْسًا فَاِنَّ لِلرَّأْسِ صُدَاعٌ. مسئله. حرامست[2] که میانِ حلقه بنشیند. زیرا که پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرمودند لعنتِ خدائے تعالیٰ بر کسے باد که میانِ مجلس بنشیند. مسئله. اگر مومنے در خانهٔ دوستے رفت و آنجا طعام باشد بغیرِ اذن خوردن اُورا جایز نه باشد. مسئله. در عُمده مذکور است چوں مومنے طعام کند باید که آں طعام پیشِ عام و خاص یکساں باشد تا مستحقِ ثواب باشد، در خبرست چوں مائده فراز می شود از وجه حلال اگر عدل کرده است مُستحقِ رحمت می شود و اگر نه شایانِ عذاب است. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتهٗ بیانِ شافی در حقِ شنوندگان فرمایند. بکرم جواب فرمودند چوں طعامے پیشِ بعضے جیّد و لذید است بمُراد و پیشِ دیگراں طعامے ردی و بامُراد نیست صد جُز لعنت برصاحبِ آں طعام فرود می آید و چوں یکساں طعام از اوّل تا انتهاست صد جُز رحمت بر سرِ وے نثار می شود. سوال کردم از بندگی قطب العالم

---

[1] پائیں باش و سر مباش برائے سر درد است ف ایں حدیث در صحاح یافته نشد

[2] شخصے در وسطِ حلقه نشست حذیفه رضی الله عنه فرموده از زبانِ محمد صلی الله علیه وسلم آں شخص ملعون است که در وسطِ حلقه نشیند باب ما جاء فی القعود وسط الحلقه از جامع ترمذی

عُمدة الفتاوی ۱۲ . نِعال: جمع نعل کفش ۱۲ غیاث

دامت برکاتہ، مومناں را یکساں طعام کردن میسّر نمی شود. بجرم جواب فرمودند اَغنیاء و اصحابِ دنیارا روزے طلبد و فقرا و مُستحقاں را روزے دیگر طلبد تا یکساں ہر یکے را بمُراد بدہد. مسئلہ مُضیف را طعام وسط کردن از شرطِ اسلام است، و حدیث بریں وارد ست: قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ خَیْرُ الْاُمُوْرِ اَوْسَاطُھَا[1] وہمچنیں از پوشیدن و درہمہ کارہائے دنیا. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، لفظ بِسْمِ اللّٰہِ بجہتِ آغازِ طعام چنانکہ اشارہ شد برائے خاستن از سَرِ مایدہ نیز آمدہ است یا نے بجرم جواب[2] فرمودند آمدہ است و شاید، باز سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، ہم دریں محل فرمودند چہ معنیٰ دارد لفظ بِسْمِ اللّٰہِ گفتن. بجرم جواب فرمودند لفظ بِسْمِ اللّٰہِ برای دو معنیٰ آمدہ است اوّل. برائے تحقیقِ اذنِ خوردنِ طعام و بجہتِ تحقیق. برخاستن است از سَرِ مائدہ و دوم تلقین گفتنِ نامِ خدائے عزّ وجلّ است تا شیطان محروم ماند ازاں طعام و بدین اسلام مجرّد لفظ و کلمہ بِسْمِ اللّٰہِ گفتن آمدہ است وممنوع نیست فرمودند کلمۂ امر بر سَرِ حرف اِسمِ مُضمر است قُوْلُوْا اگر استعمال در ابتداء طعام کنی معنیٰ چناں باشد قُولُوا بِسْمِ اللّٰہِ ثُمَّ کُلُوْا و اگر بجہتِ خاستن باشد معنیٰ چنیں باشد قُوْمُوْا بِسْمِ اللّٰہِ و دیگر پیش از طعام خوردن معنیٰ آنست بِسْمِ اللّٰہِ اَبْتَدِاُ و بعد از طعام خوردن معنیٰ آنست بِسْمِ اللّٰہِ اَخْتَمُ و ایں جملہ از علمائے دین و مشایخ یقین گفتن

---

[1] درمعاملات میانہ روی خوب تراست ۱۲ باب الاقتصاد فی الاعمال تیسیر الوصول.

[2] عمرو بن سلمہ رضی اللہ عنہ فرمود آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم مرا گفتند بسم اللہ بگو واز دستِ راست بخور و ازاں بخور کہ نزدیک تراست ۱۲ کتاب الاطعمۃ از مشکوٰۃ.

مائدہ: خوان پر از طعام ونعمت ۱۲ غیاث

بما رسیدہ است و بدعتِ حسنہ در جہاں افتادہ است چنانکہ بوقت ملاقاتِ مُلوکِ دنیا و بوقتِ بازگشتن از صحبتِ سلاطین و در مائدہ میگویند لفظ بِسْمِ اللّٰہِ و معلومست کہ چندیں ہزار در ہزار علماء و سادات وصلحاء ایں فعل می بینند و می شنوند اگر بدعتِ مذموم بودے مانع گشتندے و رضا بدیں گفتن ہرگز ائمۂ دین نمی دادندے پس اگر گوئی ایں بدعتِ مذموم است یقیناً اہانتِ علماء وصلحاء و اکابرِ جہاں کردہ باشی و ایں گناہے بس بزرگ است آنکہ گوئی کہ چندیں مومناں برخطا بودہ اند وہستند قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ لَا تَجْتَمِعُ اُمَّتِیْ عَلَی الضَّلَالَۃِ[1]. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، چوں یکے در آید بمجلس و خَلق انبوہ باشد چہ کنند بجرم. جواب فرمودند مُضیف ہر یکے را اذن کند. بیک زانو شوند کہ سنّت است تا برکت و مَوَدّت پدید گردد و دو زانو ہم نشستن سنّت است لیکن فاضل تر و نیکوتر آنست کہ بر پشتِ جماعت بنشیند گوئی بدریائے مغفرت و رحمت در آمدہ است. در خبر[2] است کہ روزے سہ نفر در مجلسِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم آمدند و مقامے نبود یکے بازگشت و دوم میانِ حلقۂ مومنان نشست و سیوم در پشت نشست فرمان آمد امّا آنکہ از

---

[1] امّت من بر گمراہی جمع نہ شود ۱۲ باب لزوم الجماعۃ از جامع ترمذی ج ۲.

[2] در باب من قعد حیث ینتھی بہ المجلس از صحیح بخاری مذکور است آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم با صحابہ در مسجد نشستہ بودند پیشِ ایشاں سہ نفر آمدند از آنہا دو نفر بجانبِ آنحضرت آمدند و یک واپس شد ازاں دو نفر کہ حاضر شدند یکے آں جای نشست کہ در حلقہ خالی بود و دیگرے پسِ مجلس نشست آں حضرت فرمودند یکے از ایشاں جای پناہ از خدا خواست خدائے تعالیٰ ویرا جای پناہ داد و دوم حیا ورزید خدای تعالیٰ از وے حیا ورزد و آں سوم روی خود گشتاند خدای تعالیٰ از وے رو گرداند

مجلس بازگشت وَے از رحمت محروم است امّا آنکہ پس پشت بنشست اُورا و مادر و پدرِ اُورا بیامرزیدم و آنکہ درونِ حلقہ نشست ملعون است مسئلہ اگر در مجلس مائدہ است و بعد از مائدہ شراب خواہند خورد آنجا بعضے مرداں، اجابت نمودن در آں طعام غیر مشروع است حاضر نباید شد۔ مسئلہ اگر اعلام برائے طعام مردے کرد و آنجا می دانند کہ در بازی مشغول اند ویا در غیبت گفتن بعضے خواہند بود، مومن را نشاید کہ اجابت کند در ایں چنیں ضیافتے رفتن و اگر بعد از حاضر آمدن ازیں نامشروعات بیند از آنجا برخیزد کہ سُنّت است۔ مسئلہ وَمَنْ دُعِیَ اِلٰی وَلِیْمَۃٍ اَوْطَعَامٍ فَوَجَدَ ثَمَّۃَ لَعِبًا اَوْلَهْوًا اَوْغِنَاءً فَلَيْسَ لَهٗ اَنْ يَّقْعُدَ بِهٰذَا الْمَجْلِسِ بَلِ الْاَحَبُّ اَنْ يَّنْصَرِفَ عَنْ ذٰلِكَ الْمَجْلِسِ وَكَذَا اِذَا كَانَ عَلَى الْمَائِدَةِ قَوْمٌ يَّغْتَابُوْنَ النَّاسَ يَنْبَغِيْ لِلْمُسْلِمِ اَنْ لَّا يَاْكُلَ مِنْ هٰذَا الطَّعَامِ وَلَا يَقْعُدُ فِيْهَا۔[1]

سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ طعام در مائدہ پیش عامۂ مسلمانان یکساں داشتن از کجا آمدہ است۔ بندگی سیّد السادات فرمودند کہ ضیافت نخست سُنّتِ جدِّ پیغمبر ما است ابراہیم علیہ السّلام، وحضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم متابعت جدِّ خویش مہترِ ابراہیم از اوّل تا آخر مائدہ پیشِ غنی و فقیر طعام بمُراد و یکساں کردے، ابراہیم پیغمبر ہر کہ را ضیافت

---

[1] کسیکہ برائے نان یا ولیمہ مدعو بود و آنجا لہو و لعب یا سرود بیابد وَے را جائز نیست کہ در آں مجلس بنشیند بلکہ پسندیدہ اینست کہ ازاں مجلس باز گردد و ہم چنیں اگر بر سفرہ مرداں در غیبت مبتلا باشند برائے مسلم بہتر اینست کہ ازاں طعام نخورد و نہ آنجا نشیند ف ایں حکم عام نیست بلکہ برائے مقتدایانِ مذہب و خواص است ہدایہ اولین کتاب الکراہیہ و برائے مزید تفصیل باب آداب الضیافۃ از احیاء العلوم باید دید

چنیں کردہ است و صلحاء و صحابۂ کبار بر سُنّتِ پیغامبر علیہ السّلام متابعت کردند تا بما از صلحاء و علماء کہ ایں چنیں رسیدہ است و بر مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام مائدہ کہ از آسمان بجہتِ معجزہ فرود آمد پیشِ طالبانِ طعام مُراد و یکساں باجناس بود ہر یکے تناول کردہ اند پس درست و ثابت گشت کہ طعام یکساں در مجلس باید و بمُراد شاید تا کارے بمقتضائے رضائے صاحبِ شریعت واقع گردد و مستوجِ ثواب و نیکو گفتن بزبانِ خلقاں بود ولیکن ناداں کسے باشد کہ سیم و زر و اسبابِ خود خرج کند و بدنامی و عتابِ آخرت حاصل کند ایں ہمہ از غایتِ جہل و نادانی است۔ بندگی شیخِ اعظم رکن[1] الحق والدین طاب ثراہ می فرمودند کہ مائدۂ شیخ صدر الدین و مائدۂ شیخ بہاء الدین کہ آباء و اجدادِ ما بودہ اند طعام یکساں و بمُراد پیشِ ہمہ می شد بازہم دریں محل قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ بندگی شیخ نصیر[2] الدین محمود دامت برکاتہٗ چناں تقریر بحضورِ ایں فقیر می کردند شیخِ اعظم نظام الحق والدین و بندگی شیخ فرید الدین و جمیع مشایخِ طبقات رضوان اللہ علیہم اجمعین طعام یکساں و بامُراد از اوّلِ مائدہ تا آخر کردہ و فرمودہ اند اے مومن تو بندۂ خدائے عزّ وجلّ و آفریدہ اُوئی تحفۂ مائدہ عیسیٰ علیہ السّلام ایں بود کہ شنیدی و ضیافتِ مہترِ ابراہیم علیہ السّلام کہ در ملّتِ اُوئی آں بود کہ بیان شد و سُنّتِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فعلِ صحابہ و علمائے مذہب تمام شنیدی و کارِ مشایخ دانستی پس کار

---

[1] رکن الحق والدین، ابو الفتح ۶۴۹ھ - ۷۳۵ھ پسرِ شیخ صدر الدین عارف ۶۲۱ھ - ۷۰۹ھ پسرِ شیخ بہاء الدین زکریا ملتانی ۵۶۶ - ۶۶۸ھ۔

[2] شیخ نصیر الدین محمود اودھی خلیفۂ اعظم شیخ نظام الدین اولیاء است۔ وفات سنہ ۷۵۷ھ۔ نظام الحق والدین نامش محمد و لقبش سلطان المشایخ و نظام اولیاء است سنِ وفاتش سنہ ۷۲۵ھ۔ شیخ فرید الدین مسعود خلیفۂ خواجہ قطب الدین سنِ وفاتش سنہ ۶۶۴ھ۔

بموجبِ متابعتِ پیغامبران وبمقتضائے پیرانِ خویش کن تا شایانِ ثواب و مغفرت باشی و تُرا معلومست کہ در مخالفتِ انبیاء و اولیاء عیاذاً باللہ منہا سختی و شدتہاست. مسئلہ[1] لَا یَحِلُّ لِلرَّجُلِ اَنْ یَّخْضِبَ یَدَیْہِ اَوْ رِجْلَیْہِ اَوْ عُضْوًا مِّنْ اَعْضَائِہٖ لِلزِّیْنَۃِ وَالرُّسُوْمِ الْمَنْہِیَّۃِ اَوْ اَنْ یَّلْبِسَ الْقَزَّ وَالْحَرِیْرَ وَالذَّھَبَ وَالْحَدِیْدَ وَالنُّحَاسَ وَالصُّفْرَ. مسئلہ اگر مردے حِنا در دست و پائے خویش کند فردا قیامت آں اعضائے اُورا با آتشِ دوزخ بسوزند مگر آنکہ در اندامِ وَے علتے باشد برائے تداوی بجہتِ صحتِ وجود بداں محلِ انگار سخت می کند جایز و مباح است.

مسئلہ اَلْحِنَّاءُ سُنَّۃٌ[2] لِلنِّسَاءِ وَیُکْرَہُ لِلرَّجُلِ اِلَّا اَنْ یَّکُوْنَ لَہٗ جُرْحٌ فَلَا بَاْسَ بِہٖ اگر در ناخن یا در عضوِ ہمی یکے حنا سخت می کند فردا قیامت اُورا عذابِ دوزخ خواہند کرد نہ صبی را. مسئلہ[3]۔ حریر

---

[1] مردرا جائز نیست کہ دستہائے خود یا عضوے از اعضائے خود رنگین کند برائے زینت و رسومہائے ممنوعہ یا جامۂ قز و حریر یا زر و نقرہ و آہن و برنج بپوشد (ف) بخدمتِ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مخنثے حاضر کردہ شد و وَے بدستہائے و پایہای خود بہ حنا خضاب کردہ بود. آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود وَے راچہ شد صحابہ عرض کردند وَے بزنان مشابہت پیدا می کند آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ویرا از مدینہ طیبہ جلا وطن کردند تیسیر الوصول $\frac{125}{12}$ و برائے دیگر مسائل کتاب الکراہیۃ از کنز الدقائق باید دید.

[2] حنا برائے زنان سُنّت است و برائے مرداں مکروہ است مگر آں کہ زخمے باشد پس مضائقہ نیست

[3] عبدالرحمان بن عوف و زبیر بن العوام بہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شکایت شپش کردند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنہارا بہ پوشیدنِ حریر (جامۂ ریشم) اجازت دادند ۱۲ لبس الحریر فی الحرب ترمذی $\frac{205}{1}$ نزدِ صاحبین غازیان را حریر پوشیدن جائز است امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ مکروہ قرار دادہ اند ہدایہ اولین باب الکراہیۃ باید دید

تداوی: دوا کردن و درمان نمودن ۱۲ غیاث.

و دیبا غازیاں را پوشیدن مکروہ است. مسئلہ۔ موئے بند افریشمی و ازار بندِ افریشمی مرداں را انداختن حرامست و موئے بندِ ریشماں مکروہ است. مسئلہ[1]۔ طعام و آب در آوندِ زر و نقرہ خوردن و شربت آشامیدن حرامست کسانیکہ دریں آوندہا ماکولات و مشروبات استعمال می کنند روزِ قیامت انگشتِ آتشِ دوزخ درونِ شکمِ ایشاں در آرند تا رودہا بتمام بسوزند. مسئلہ[2]۔ استعمال بسرمہ دانی زر و نقرہ و سرمہ چوب و خلالِ زر و نقرہ و آئینہ ہمہ اینہا حرامست. مسئلہ۔ رنگ کردنِ دندانِ عورتاں را و مرداں را در دینِ اسلام حرامست.

مسئلہ[3]۔ ہر کجا کہ اصل نیتِ اقامت کند، فرعِ آنجا در تبعِ اُو مقیم شود، اگرچہ نیتِ اقامت نکند چوں عورتاں در تبعِ شوی و فرزندے نارسیدہ، در تبعِ مادر و پدرِ خود و فرزندِ بالغ کہ در مؤنتِ مادر و پدرِ خود باشد، و ترکش بنداں در تبعِ ملوک و سلاطین، و غلام و کنیزک در تبعِ مولیٰ و چاکر در تبعِ مستاجر، فی المشورہ. نہ شاید در قولِ پیغامبر علیہ السلام قال و قیل زبان مگر آنکہ مخالفِ کلام اللہ بیابی. مسئلہ[4]۔ یَجِبُ عَلَی الْعِبَادِ دَوَامُ السُّکُوْتِ اِلَّا ذِکْرُ اللّٰہِ تَعَالٰی. مسئلہ[5]۔ باکے نیست قرآن و کتبِ فقہ و جز آں بکودکانِ نابالغ کہ آبدست ندارند آموختن و کاغذ و کتاب و تختہ بدستِ شاں دادن. مسئلہ[6]۔ در مسجد

---

[1] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ در آوندِ زر و نقرہ بنوشد وَے آتشِ جہنم در شکمِ خود داخل کند ۱۲ ہدایہ اولین باب الکراہیہ.

[2] ہدایہ اولین باب الکراہیہ - [3] کنز الدقائق باب صلوٰۃ المسافر.

[4] بر مرداں خاموشی لازم است بجز ذکرِ پروردگار (ف) در باب ما جاء فی الفحش از ترمذی مذکور است آنکہ بکثرت سخن گوید مومن نیست و در باب ما جاء فی العیّ از ترمذی مذکور است الحیاء والعیّ دو شعبہ است از ایمان والعیّ قلتِ کلام است و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ ایمان بخدا دارد ویرا باید کہ کلامِ خیر گوید ورنہ خاموش ماند ۱۲ باب فی الضیافۃ از جامع ترمذی ج ۲

[5] ہدایہ ج ۱ باب الحیض والاستحاضہ - [6] ردّ المحتار ج ۱.

جز معتکف خوردنِ طعام و آب و خفتن غیرے را نشاید فی المدارک[1] اَلْمُشْرِكُوْنَ لَا يُمْنَعُوْنَ عَنْ دُخُوْلِ الْمَسْجِدِ وَالْكَعْبَةِ عِنْدَنَا وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ يُمْنَعُوْنَ عَنْ دُخُوْلِ الْكَعْبَةِ خَاصَّةً۔
مسئلہ[2] هرکرا از علم مسئله پرسند و او بداند و نگوید روزِ قیامت برانگیزند لگامِ آتشیں در گردنِ او باشد فی الهدایة۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ بَدَّلَ دِيْنَهٗ فَاقْتُلُوْهُ[3] اَوْ يُحْبَسُ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ فَاِنْ اَسْلَمَ خَلَصَ وَاِلَّا فَقُتِلَ وَعِنْدَ اَبِيْ حَنِيْفَةَ[4] رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ يَسْتَحِبُّ اَنْ يُّوَجِّلَهٗ طَلَبَ ذٰلِكَ اَوْلَمْ يَطْلُبْ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى۔ اگر پرسند ظهرِ قرآن و بطنِ قرآن چیست جواب اَلظَّهْرُ[5] صُوْرَةُ لَفْظِ الْقُرْاٰنِ وَالْبَطْنُ تَاوِيْلُهٗ وَقِيْلَ الظَّهْرُ صُوْرَةُ الْقِصَّةِ مِنْ غَضَبِ اللّٰهِ وَعَذَابِهٖ وَالْبَطْنُ الْعَمَلُ بِهٖ وَقِيْلَ الظَّهْرُ التِّلَاوَةُ وَالْبَطْنُ التَّدَبُّرُ فِيْ تَفْسِيْرِ عَظَمَتِهٖ وَتَنْبِيْهِهٖ وَقِيْلَ الظَّهْرُ تَنْزِيْلُهٗ وَالْبَطْنُ الْعَمَلُ۔ فی تفسیر الزاهد فرمان بود

---

[1] نزدِ ما داخل شدنِ مشرک در مسجد و کعبه ممنوع نیست و نزدِ امام شافعی خصوصاً در کعبه ممنوع است ۱۲ تفسیرِ عزیزی پاره

[2] هرکرا: آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کسیکه علم را پوشیده داشت از اہلِ علم روزِ قیامت لگامِ آتش در دهنِ وے داده شود الجامع الصغیر ۸۹۸۷/۵۵۲ .

[3] در هدایه مذکور است که آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند کسیکه دینِ خود را تبدیل کند وے را قتل کنند یا سه روزه قید کرده شود پس اگر وے اسلام آرد خلاصی یابد ورنه قتل کرده شود ایں حدیث در بابِ قتل المرتد از مشکوٰة مذکور است و باب احکام المرتدین از هدایه اولیں باید دید.

[4] و نزدِ امام ابوحنیفه وے را مهلت دادن بهتر است وے خواهد یا نخواهد ۱۲ باب المرتدین از کنز الدقائق .

[5] صورتِ لفظِ قرآن ظهر است و بیانِ وے بطن است و گفته شده که ظهر صورتِ قصه است از غضب و عتابِ پروردگار و بطن عمل بر آنست و گفته شده که ظهر تلاوت است و بطن تدبر در بیانِ عظمت و آگاهی وے است و گفته شده که ظهر نزولِ قرآنست و بطن بآں عمل کردن است .

که اے محمد چوں ترا پرسند از غیرِ من جوابِ شاں بگوے و اگر از من پرسند ساکت شو تا من جواب گویم۔ قَوْلُهٗ تَعَالٰى: يَسْئَلُوْنَكَ[1] عَنِ الْاَنْفَالِ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُوْلِ۔ رفتن بدرگاه شرط نیست فَاِنِّيْ قَرِيْبٌ یاد دادن شرط نیست بلکه در هر جائے که باشد مرا یاد کنید ایستاده و نشسته و غلطیده و در پهلو هشیار و خفته فَاِنِّيْ قَرِيْبٌ[2] اَيْ بِالْقُدْرَةِ لَا بِالْمَكَانِ وَالْجِهَةِ۔ فِيْ اٰدَابِ الْمُرِيْدِيْنَ[3] اَلْاَدَبُ نَوْعَانِ اَلْاَدَبُ مَعَ اللّٰهِ وَالْاَدَبُ مَعَ النَّاسِ، اَلْاَدَبُ مَعَ اللّٰهِ تَعَالٰى اَلْقِيَامُ بِاَوَامِرِهٖ وَالْاِجْتِنَابُ عَنِ النَّوَاهِيْ وَاَمَّا الْاَدَبُ مَعَ الْخَلْقِ التَّوَاضُعُ وَالسَّخَاوَةُ وَالْحِلْمُ وَالشَّفَقَةُ وَالْاِحْسَانُ عَلَيْهِمْ۔ مسئله۔ فِيْ مِرْصَادِ الْعِبَادِ مومنے چوں خواهد جامهٔ صوف بپوشد اُو را باید که از حرام خوردن و از حرام پوشیدن و از حرام گفتن باز ماند که ایں پوششِ اولیاء و انبیائے خدائے تعالیٰ است زیرا که لفظِ صوف سه حرف است اَلصَّاد وَالْوَاو وَالْفَاء معنیٰ صاد از صدق است و صیانت است و صلابت است و صبر است و صلاح است و معنیٰ واو از وصلت و وحدت و وَلَه است و وفاست و معنیٰ فا فجع است و فزع است پس صوف کسے بپوشد که صدق و صبر و صلاح

---

[1] می پرسند ترا از غنیمت ها بگو غنیمت ها خدا و رسول راست سورهٔ انفال آیت ۱ .

[2] هر آئینه من قریب هستم یعنی باعتبارِ قدرت نه که باعتبارِ مکان و جهت .

[3] در آداب المریدین مذکور است ادب بر دو نوع است ادب با خدا ، ادب با مرداں ، ادب با خدائے تعالیٰ عمل باحکامِ وے و از منهیاتِ وے پرهیز کردن است و ادب با مرداں تواضع و سخاوت و بردباری و مهربانی و احسان بایشاں کردن است .

صیانت: نگهداشتن ۱۲ غیاث وَلَه: سرگشتگی و عشق ۱۲ غیاث .
فجع: درد مند کردن کسے را و مصیبت زده ساختن ۱۲ آنندراج . فزع: خوف و ترس ۱۲ غیاث.

و باحق پیوستن و تنہا از خلق و درد و زاری و نالش از خوفِ عقبیٰ باشد و اگر یکے ازیں وصف دروَے نباشد لَا یَحِلُّ لَهٗ اَنْ یَلْبِسَ الصُّوْفَ.[1] و چوں با خصائلِ مذموم یکے جامۂ صوف بپوشد از صحبتِ اُو پرہیز باید کرد لَا خَیْرَ فِیْهِ. مسئلہ در پوشیدنِ جامہائے سیاہ کہ خاص کسوتِ پیغامبر علیہ السلام۔ کسے بپوشد کہ تنِ خود را بتیغِ مجاہدہ در رنج بدارد و از غم و شادی و از صحبتِ مردماں محترز باشد و خویشتن را وَے از طلبِ دنیا و خدمتِ اہلِ دنیا دور دارد، طاعات و عبادات و اورادے کہ از پیرِ خود یافتہ باشد بداں مشغول باشد۔ جامۂ سپید کسے بپوشد آنکہ تن و نفسِ خود را بصابونِ توبہ و استغفار، ہوا و نفسِ خود را بریدہ باشد و در طاعات غرق و بتلا باشد۔ و جامۂ سبز کسے بپوشد کہ از عالمِ سفلی بریدہ باشد و در عالمِ علوی رسیدہ باشد و از خوردن و آشامیدن بہوائے نفس دور شدہ باشد، شب و روز در یادِ پروردگارِ خود عمر گذراند و اسبابِ دنیا و متاع را دوست ندارد۔ و جامۂ سوزنی کسے بپوشد آنکہ تن و جانِ خویشتن در زخمِ مجاہدات خستہ و مجروح کردہ باشد و از لذتہائے دنیا زبان و کامِ خود را نگاہ دارد و بدیہائے مردماں قبول کند و از کس باکے ندارد، جز از حضرتِ پروردگار سوال نکند۔ جامۂ ردا کسے بر سر اندازد آنچہ در شرع است جملہ بکند و آنچہ کہ منع است ازاں ہمہ باز ماند، گناہ از چشم و از دست و از پای و از دل کُلّی دور کردہ باشد تا در نظرِ حضرتِ پروردگار سُرخ روئے باشد۔ و جامۂ ملمّع کسے بپوشد کہ ظاہر و باطنِ اُو بنورِ محبّتِ حق تعالیٰ ہمیشہ آراستہ باشد۔ و جامۂ مرقّع

---

[1] وَے را حلال نیست کہ صوف بپوشد
ملمّع: آنچہ از ورقِ طلا، روشن کنند ۱۲ غیاث۔

کسے بپوشد کہ آنکہ مدح و قدحِ خلقان را برابر داند و عبادت مخصوص بسببِ لقای اُو کند دوزخ و بہشت را بیک گوشہ نہادہ باشد یعنی عبادات از خوفِ دوزخ و بآرزوئے بہشت نکند و بر حور و قصور تمنا نکند و اگر بریں محل نرسیدہ باشد لَا یَحِلُّ لَهٗ اَنْ یَلْبِسَ الثَّوْبَ الْمُرَقَّعَ عَلٰی مَذْهَبِ السَّالِکِیْنَ وَالصَّادِقِیْنَ.[1] و خرقہ کسے پوشد کہ اندک حیاتِ دلِ خود را چوں خاکِ راہ بزیر پائے بندگانِ خدای تعالیٰ گردانیدہ باشد و جفائے عالمیاں را تحمّل کردہ باشد و بصفتِ مردگان در کنجِ وحدت در یاد و عبادتِ مولیٰ باشد و نہ کسے را رنجاند و نہ اُو از کسے رنجیدہ گردد۔ و دستِ بیعت کسے بدہد کہ مُرخّص و مجاز از شیخے بودہ باشد و رخصت و اجازت کردہ باشد۔ تا ہر کرا وَے دست گیرد از مہلکاتِ دارین خلاص سازد و عمامہ در پیشِ کسے گیرد کہ در شریعت و در طریقت رسیدہ باشد و در ہر وقتے کہ چیزے از حضرتِ ذوالجلال طلب نمودہ باشد یافتہ باشد، و ہرگز دعای وَے رد نشدہ باشد و ایں علامتِ قُربِ حضرتست لیکن عمامہ در عقبِ آں کسے اندازد کہ دنیا و اسباب و متاعِ دنیا و اہلِ دنیا را بنوکِ پای زدہ باشد و رُوی از دنیا اعراض کردہ باشد و رُوی سوی حق توجہ تمام آوردہ باشد، امّا در کسے کہ ایں اوصاف نبودہ باشد شاید کہ اُو بسببِ سُنّتِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم دستار بندد وَے بے دعویٰ است اگر آں صفات ندارد کہ در صدر گفتہ شدہ است۔ مسئلہ در فتاویٰ ظہیری مذکور است[2] اگر یکے کلمۂ تمجید و یا کلمۂ شہادت را بر حکمِ عادت و رسم می گوید مسلمان نگردد تا وَے از گفتن و کردنِ کفر باز نماند۔

---

[1] جایز نیست وَے را جامۂ پیوند زدہ پوشیدن بر مذہب سالکین و صادقین۔
[2] شرح العقائد للتفتازانی۔

وفی الکفایة[1] للشعبی قال القاضی ان الناس مختلفون فی ذکر الشهادة فکذالک هم مختلفون فی الصلوة والعبادة فصنف منهم خاص وصنف منهم عام فالخاص الذی اذا اتی یرید الصلوة یاتی مع الحرمة ویقوم مع الهیبة ویؤدی مع التعظیم ویسلم مع الاخلاص وینصرف مع الخوف والعام یاتی مع السهو ویقف مع الغفلة ویؤدی من غیر مبالات ویسلم مع الجهل وینصرف مع الاسف.

مسئله - فی المدارك[2] ویعذب المسلم بقدر الذنوب فیدخل الجنة وان لم یکن له ذنب فلا یدخل فی الجحیم اصلا.

مسئله فی الخانیة[3] من قال لا اله الا الله ولم یقل محمد رسول الله یکفر وتبین منه امرأته وان اعتقد الایمان.

---

[1] درکفایہ شعبی مذکور است قاضی گفتہ کہ مردماں در ذکرِ شہادت متفاوت اند وہم چنیں در نماز و جہاد است پس قسمے از ایشاں خاص اند و دیگرے عوام پس خواص آنانند کہ وقتیکہ ارادتِ نماز کنند باحترام حاضر آیند و باخشوع قیام کنند و با عظمت ادا کنند و با خلاص سلام کنند و بخوفِ خدا واپس شوند و عوام آنانند کہ بحالتِ نسیان می آیند و بغفلت قیام کنند و بغیر توجہ ادا کنند و بنا دانی سلام کنند و متاسفانہ رجوع کنند

[2] در مدارک مذکور است عذاب دادہ شود مسلمان را بقدر گناہ ہائے وے پس ازاں داخل شود بجنت و کسانیکہ ہیچ گناہ نکردہ اند مطلقاً داخل دوزخ نشوند ۱۲ شرح العقائد.

[3] درخانیہ مذکور است ہر کہ لا الہ الا اللہ گوید و محمد رسول اللہ نگوید کافر قرار دادہ شود و زنِ وے از وے جدا کردہ شود اگرچہ اعتقادِ ایماں دارد.

مدارک: مدارک التنزیل وحقائق التاویل از ابو البرکات نسفی

خانیہ: یعنی فتاویٰ خانی

فی تفسیر الزاهد لما[1] بعث الله جبرئیل ومیکائیل فامر لهما ان یقبضا قبضة من الارض فکان ابلیس قد وطئ الارض فصار بعض الارض بین قدمیه والبعض موضع قدمه وخلقت النفس والفساق مما ماس قدم ابلیس فصارت مأوی الشرور والفساد وبعضها لم یصل الیه قدم ابلیس فمن تلك التراب اصل الانبیاء والاولیاء والمتقین جمیعا.

مسئله فی المدارك[2] اول ما فرضت الرکعتان فاقرت فی السفر وزیدت فی الحضر - فی تفسیر الزاهد[3] ان لکل واحد من الرسل واصحاب الشرع جهة، وقبلة الخاصین العرش وقبلة الروحانیین الکرسی وقبلة الکروبین بیت المعمور وقبلة الانبیاء بیت المقدس

---

[1] وقتیکہ پروردگار جبرئیل و میکائیل را روانہ کرد آنہا را حکم فرمود کہ یک مشتِ خاک از زمین بیارند ابلیس ہمہ زمین را پامال کردہ بود بعضِ زمین درمیانِ قدمش آمدہ بود و بعضے زیرِ قدمش پس زمینے کہ زیرِ قدمش آمدہ بود ازاں نفس و فساق پیدا کردہ شد و آں جای فتنہ و فساد گردید و زمینے کہ بر او قدمش نرسیدہ بود اصلِ تمام انبیاء و اولیاء و متقین از انست. (ف) احوالِ تفسیر الزاہد یا تفسیر زاہدی مفصلاً یافتہ نمی شد. صاحبِ کشف الظنون و صاحبِ ابجد العلوم در بارۂ آں تفصیل نداده اند. صاحبِ تفسیر احمدی و نیز دیگر مفسرین ازیں تفسیر نقل می کنند.

[2] در مدارک مذکور است ابتداءً دو دو رکعت نماز فرض شدہ بود پس در سفر بحالِ خود ماند و در حضر زیادتی شد ف ایں قولِ عائشہ رضی اللہ عنہا است ۱۲ الصحیح للبخاری باب یقصر اذا خرج من موضعہ.

[3] در تفسیر زاہد مذکور است برائے ہر رسول و صاحبِ شریعت یک جہت است و قبلۂ خواص عرش است و قبلۂ روحانیین کرسی و قبلۂ کروبین بیت المعمور و قبلۂ انبیاء بیت المقدس

کروبین: جمع کروبی بمعنی فرشتۂ مقرب و در خیاباں نوشتہ کہ کروبی قسمے ست از ملائکہ مقربہ ۱۲ غیاث.

بیت المعمور: مسجدیست بر آسمانِ چہارم از زمرد یا یاقوت مقابلِ کعبہ ۱۲ غیاث.

وَقِبْلَةُ نَبِيِّنَا الْكَعْبَةُ فَالْوَاجِبُ لِلْمُصَلِّي مُرَاعَاتُ الْجِهَةِ لَا الْعَيْنِ وَ اَنَّ نَبِيَّنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ صَلّٰى اِلٰى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ اَشْهُرٍ ۔ فِيْ نَوَادِرِ الْفَتَاوٰى اگر مومنے بازن و محارم عورات نماز باجماعت می گذارد جایز است ۔ در تَرْغِيْبُ الصَّلٰوةِ[1] مذکور است چوں مصلّی خواہد نماز کند باید کہ کسوتِ نیکو کند و عطر بمالد و شانہ کند در سر و ریش کہ ایں جملہ سُنّتِ پیغامبر ست صلّی اللہ علیہ وسلّم ۔ واگر یکے جامۂ خوب می پوشد و در دیوان می رود چوں بخانہ می آید جامۂ زبوں می پوشد و با آں جامۂ نماز می گذارد خوف کفرست زیراکہ خدمتِ خالق کمتر از خدمتِ مخلوق می پندارد۔ مسئلہ فِيْ تَفْسِيْرِ الزَّاهِدِ چوں نماز بگذارد قصد دراں کند کہ مقابلِ محرابِ مسجد بگزارد لِاَنَّ[2] الْمَحَارِيْبَ اَشْرَفُ الْمَحَالِّ لِاَنَّهَا وُضِعَتْ فِيْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَلِاَنَّهَا قَرِيْبٌ لِاِسْتِجَابَةِ الدُّعَاءِ وَالْعِبَادَةِ وَقَضَاءِ الْحَاجَاتِ ۔ مسئلہ مسجدِ[3] قدیم خراب شدہ است بِحَادِثَةٍ وَلَا يُعْرَفُ بَانِيْهَا

و قبلۂ نبیِ ما کعبہ پس نمازی را نگہداشتِ جہت ضروری است نہ کہ عین و نبیِ ما صلّی اللہ علیہ وسلّم شش ماہ جانبِ بیت المقدس نماز گذاردہ ف در باب التوجہ نحو القبلہ از صحیح بخاری روایتے است براء ابن عازب رضی اللہ عنہ گفت آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم جانبِ بیت المقدس شانزدہ یا ہفدہ ماہ نماز خواندہ اند۔

[1] ترغیب الصلوٰۃ نام ایں کتاب الترغیب فی الصلوٰۃ است در زمانہ علاؤالدین خلجی ۶۹۵ ھ ۱۵، ۱۷ء تصنیف شدہ است مصنفش محمد بن احمد بن محمد الزاہد است و تا ایں وقت طبع نشدہ است ۱۲ رسالہ برہان دہلی ماہ جنوری سنہ ۱۹۸۱ء ۔

[2] بدیں وجہ کہ محاریب اشرف ترین جاہا است بدیں وجہ کہ اُو ساختہ شدہ است در بیت المقدس و بدیں وجہ کہ آں جاۂ دُعا و عبادت قریب باجابت است ۔

[3] اگر مسجدِ کہنہ بحادثہ برباد شدہ است و بنا رکنندۂ اُو معلوم نباشد کسے را

لَا يَجُوْزُ لِاَحَدٍ اَنْ يَّبْنِيَ مِنْهَا مَسْجِدًا اٰخَرَ وَاِنْ كَانَ النَّاسُ لَا يُصَلِّيْ فِيْهَا ۔ در بَدْرُ السَّعَادَةِ روایت است از امامِ اعظم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ اگر حظیرہ و یا مسجدے و یا صومعۂ قدیم خراب ست تصرّف کردن کسے ، و اسبابِ عمارت و خاکِ آں را ستدن جایز و مشروع نیست ۔ مسئلہ[1] ۔ اگر کافرے مومنے را سلام گوید جوابش عَلَيْكَ باید گفت و نشاید کہ مومن کافر را نخست سلام گوید و یا تعظیم کند در فتاویٰ خانی است ، اگر شافعی[2] مذہب ، حنفی مذہب را امامت بکند شاید کہ حنفی اقتدا بوے کند یا نے ، چوں در شافعی مذہب چند خصلت نباشد اقتدا کند وِالّا لَا ۔ اوّل چوں حنفی مذہب را وے دشمن دارد اقتدا جایز نیست و دوم چوں عمداً روئے از نماز سوئے دیگر می گرداند اقتدا بوے جایز نیست و سیوم چوں از غیرِ سبیلین چیزے کہ بیروں آید چوں ناقص نگوید اقتدا بوے جائز نیست و چہارم چوں نجاست در آب افتد و آں دو قُلّہ باشند و اُو پاک داند اقتدا بوے جایز نیست و پنجم چوں گوید اَنَا مُؤْمِنٌ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى اقتدا بوے جائز نیست دریں چیزہا باید کہ حنفی مذہب رعایت لازم شمرد ۔ و قُلّہ صد[3] چہل ہشت من و سی سیر و پنجاہ ہشت درم سنگ آب را گویند وَفِيْ شَرْحِ الطَّحَاوِيِّ رَفْعُ الصَّوْتِ لِلْمُقْتَدِيْ جَهْرًا فِيْ تَكْبِيْرَاتِ الصَّلٰوةِ مَكْرُوْهٌ

جائز نیست کہ از و مسجدِ دیگر بنا کند اگر چہ در آں نماز خواندہ نشود ردالمحتار ج ۳ ۔

[1] کتاب الآداب والسّلام از جمع الفوائد ۔

[2] اگر شافعی : اگر بنظرِ فقہ حنفی وضوء و نمازِ امام شافعی المذہب فاسد نشدہ است نمازِ مقتدی حنفی المذہب پسِ وے جائز است ۔ (ف) حاشیہ کنزالدقائق باب الوتر باید دید ۔

[3] در شرح طحاوی مذکور است مقتدی را بآوازِ بلند تکبیرات گفتن مکروہ است و ہم چنیں برای آنکہ یکہ و تنہا نماز خواند خواہ فرض نماز باشد یا نفل ۔ (ف) در ہدایہ ج ۱ باب صفۃ الصلوٰۃ مذکور است در نمازِ جہری منفرد را اختیار است در جہر و سر بلکہ جہر افضل است ۔ قُلّۂ آب : وزنش شش من سیزدہ آثار دو چھٹانک میباشد ۔

وَكَذَا مَنْ صَلَّى مُنْفَرِدًا سَوَاءٌ كَانَ فَرْضًا أَوْ نَفْلًا۔ مسئلہ[1]. بعضے گفتہ کہ در نمازِ نفل و سُنّت قرأة بلند خواندن و جماعت کردن بدعت است ونمی شاید. مسئلہ کراہیّت در نماز بر دو نوعست اوّل کراہیّت در فعلِ مصلی دوم کراہیّت در نمازست، کراہیّت کہ در نماز است اعادت اولیٰ ترست چوں ترکِ سنن و آدابے کہ در نماز است امّا کراہیت کہ در فعلِ مصلی است در وَے اعادت نیست چوں تسبیحات رکوع و سجود بر قول امام اعظم، اگر یکے ترک می آرد، و بر قولِ[2] امامِ مالک فرضست تسبیحاتِ رکوع و سجود۔ در صلوٰةِ مسعودی مذکورست مصلی چوں وقفِ غیر محل می کند بر قولِ قرّاء مفسدِ نمازست، و بر قولِ فقہاء مفسد نماز نیست. مسئلہ چوں مصلی در تسبیحات رکوع سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيْمِ بزاء ویا بضاد می گوید نمازش جایز نیست زیرا کہ در لغت عَزِيْمٌ بزاء دنبۂ گوسفند را گویند و عَضِيْمٌ بضاد پالانِ شتر را گویند۔ مسئلہ۔ اگر مصلی را بینی و پیشانی افگارست نماز از اشارت بگذارد، وجوابِ دیگر است کہ کلہ در زمین بجائے بینی و پیشانی نہد نمازش جایز است۔ قطب العالم حکایت فرمودند دریں محل اگر یکے کلہ در زمین پیشِ مخلوق نہد خوفِ کفر باشد و اگر آں کس منع نکند اُو نیز دریں حکم داخل گردد و بعضے گفتہ اند لَا بَأْسَ بِهٖ پس بہرحال ترک نیکو و بہتر است۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ ماہیّت سجدہ چیست فرمودند السَّجْدَةُ

---

[1] در بابِ صفة الصلوٰة از ہدایہ ج ۱ مذکوراست سنّے کہ در شب گذارد مصلی را در جہر و سر اختیار است.

[2] نزدِ امام احمد فرض است ۱۲ کتاب الفقہ باب صفة الصلوٰة.

عزیم: بمعنیٰ دُنبۂ گوسفند و عضیم: بمعنیٰ پالانِ شتر در ہیچ کتابے از لغت دیدہ نشد البتہ فقہاء گفتہ اند کہ اگر بجائے عظیم، عزیم گفت نماز فاسد شود شرح درر البحار ج ۱ ص ۳۳۲ و سعایہ ج ۲ ص ۱۸۴ باید دید.

وَضْعُ[1] الْجَبْهَةِ مَعَ الْأَنْفِ عَلَى الْأَرْضِ عَلَى جِهَةِ الْعُبُوْدِيَّةِ و لہٰذا در اُمَمِ من قبل سجدۂ یک دیگر بر سبیلِ تحیّت بود چنانکہ در امّتِ پیغامبر ما صلی اللہ علیہ وسلم سلام و مصافحہ است۔ مسئلہ[2] فِي الذَّخِيْرَةِ اَلْإِنْحِنَاءُ لِلسُّلْطَانِ وَغَيْرِهٖ مَكْرُوْهٌ لِأَنَّهٗ تَشَبُّهٌ بِفِعْلِ الْمَجُوْسِ۔ مسئلہ[3]۔ لَا يَجُوْزُ لِلْمُصَلِّي أَنْ يَقْرَأَ التَّشَهُّدَ بِالْجَهْرِ سَوَاءٌ كَانَ فَرْضًا أَوْ نَفْلًا وَمَنْ جَهَرَ يَأْثَمُ كَذَا فِي الْمَبْسُوْطِ۔ وَاعْلَمْ أَنَّ ذُرِّيَّةَ الشَّيْطَانِ أَنْوَاعٌ مِنْهَا لَاقِيْسُ وَهُوَ يُوَسْوِسُ فِي الطَّهَارَةِ وَأَعْوَرُ وَهُوَ يُوَسْوِسُ فِي الزِّنَا وَكَهَانٌ وَهُوَ يُوَسْوِسُ فِي الصَّلٰوةِ وَبَتْرٌ وَهُوَ يُوَسْوِسُ فِي النَّوْحِ فِي الْمَصَائِبِ وَمَنْشُوْطٌ وَهُوَ يُوَسْوِسُ فِي قَلْبِ بَنِيْ اٰدَمَ وَفِي الْأَرَاجِيْفِ وَوَاسِمٌ وَهُوَ يُوَسْوِسُ فِي أَكْلِ الْحَرَامِ وَالشَّرَابِ وَمَا أَشْبَهَ ذٰلِكَ.

---

[1] سجدہ نہادنِ پیشانی یا بینی است برزمین بجہتِ بندگی (ف) حقیقتِ سجدہ چہرہ نہادن برزمین است اگر کسے برزمین صرف پیشانی یا بینی نہد نزدِ امام ابوحنیفہ سجدۂ وَے صحیح باشد.

[2] خمیدن برای شاہ وغیرہ مکروہ است بدیں وجہ کہ بفعلِ مجوس مشابہت دارد.

[3] بآواز بلند تشہد خواندن جائز نیست نہ در فرائض و نہ در نوافل کسیکہ چناں کند بزہ کار باشد (ف) از ابن مسعود منقول است آہستہ خواندن تشہد سُنّت است ۱۲ باب ماجاء انہ یخفی التشہد از جامع ترمذی.

[4] نسلِ شیطان بر چند قسم است از آں لاقیس است کہ دربارۂ طہارت وسوسہ اندازد و اعور بزنا وسوسہ اندازد و کھان در نماز وسوسہ اندازد و بتر و آں در مصائب برای نوحہ کردن وسوسہ اندازد و منشوط و آں وسوسہ اندازد در قلبِ بنی آدم و مشہور کردنِ خبرہای بد و واسم و آں وسوسہ اندازد بخوردن و نوشیدنِ حرام و امثالِ آں (ف) از حافظ ابن حجر عسقلانی سوال کردہ شد چہ می فرمائی دربارۂ حدیثے کہ در آں وارد است وقتیکہ نمازگزار زندہ بہ نماز ایستادہ شود ہمراہ وے ہفت شیطان نیز قیام می کند و نامِ آں شیاطین اینست. کنس و کنع و تعلیم وغیرہ - ایشاں جواب دادند ایں روایت افتراء و دروغگویان است و اصلے ندارد. کتاب الصلوٰة از تنزیہ الشریعة ج ۲ باید دید و در کتاب الغنیہ از شیخ عبدالقادر جیلانی ص ۹۹ طبع مصطفیٰ البابی بمصر حدیثے منقول شدہ است در آں اسماء ہفت بچّہ ہای شیطان ذکر شدہ و آں اینست. مدحش. حدیث. زلنبون. بتر. منشوط. واسم. اعور.

فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ هر خطابے که در قرآن سوی پیغامبر صلی الله علیه وسلم است آں خطاب سوی اُمّتانِ اُوست ۔

فِیْ نَوَادِرِ الْفَتَاوٰی. بدانکه ساحر بر سہ نوع‌اند اوّل آنکه گوید که پدید آرندهٔ ایں کار منم اُو کافرست باتفاق و چوں ثابت شود توبه کنانند و کلمه عرض کنند اگر باز آمد رہا کنند و اگر توبه نکند و کلمهٔ توحید نگوید بکشند و دوم آنست که قصدِ وَے بر امتحان دارد و نہ برائے ہلاکتِ بنی آدم چنانکه برجانورے و یا بر درختے سحر کند دریں صورت کشتنِ اُو جائز نیست و سوم آنکه سحر کند تا دو کس از یک دیگر جدا شود و یا پنہاں کند که کسے را بداں اطلاع نباشد چوں ظاہر شود وَے را پرسند اگر اُو منکر شود و گوید من نکرده ام دریں صورت ہم کشتنِ اُو جائز نیست چنانچه روزے در عہدِ دولتِ امیر المومنین علی کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْہَہٗ ساحر را آوردند وزنے ساحره را، حکم فرمودند اُقْتُلُوا السَّاحِرَ وَالسَّاحِرَةَ فِیْ تَفْسِیْرِ مولانا فخر الدین رازی رحمۃ اللہ علیه اِنَّ[1] عِلْمَ السِّحْرِ لَیْسَ بِقَبِیْحٍ وَلَا بِمَحْظُوْرٍ اِتَّفَقَ الْمُحَقِّقُوْنَ عَلٰی ذٰلِكَ لِاَنَّ السِّحْرَ لَوْلَمْ یَعْلَمِ النَّاسُ لَمَا یَتَمَکَّنُ الْفَرْقُ بَیْنَهٗ وَبَیْنَ الْمُعْجِزَةِ وَالْعِلْمُ بِاَنْ یَکُوْنَ الْمُعْجِزَةُ مُعْجِزًا وَاجِبٌ. وَمَا یَتَوَقَّفُ الْوَاجِبُ عَلَیْهِ فَهُوَ اَیْضًا وَاجِبٌ .

فِی[2] الْمَدَارِكِ قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَکُمْ عَلٰی بَعْضٍ

---

[1] باید دانست که آموختنِ سحر ممنوع و قبیح است محققین بریں متفق اند بدیں وجه که اگر سحر آموخته نشود میانِ سحر و معجزه فرق نتواں کرد و دانستنِ معجزه که آں معجزه است واجب است و ہر آنچه واجب براں موقوف باشد واجب بود .

[2] در مدارک است ص ۱۷۴ ج ۱ تمنا نکنید مرتبه را که خدائیتعالی بآں بزرگی داده بعض را از شما بر بعض سورهٔ نساء آیت ۳۲

فِی الرِّزْقِ ، لِاَنَّ[1] ذٰلِكَ التَّفْضِیْلُ قِسْمَةٌ مِّنَ اللّٰهِ صَادِرَةٌ عَنْ حِکْمَةٍ وَتَدْبِیْرٍ وَعِلْمٍ بِاَحْوَالِ الْعِبَادِ وَبِمَا یَنْبَغِیْ لِکُلٍّ مِّنْ بَسْطٍ فِی الرِّزْقِ اَوْ قَبْضٍ فَعَلٰی کُلِّ وَاحِدٍ اَنْ یَّرْضٰی بِمَا قُسِمَ لَهٗ وَلَا یَحْسُدُ اَخَاهُ عَلٰی حَظِّهٖ فَالْحَسَدُ اَنْ یَّتَمَنّٰی اَنْ یَّکُوْنَ ذٰلِكَ الشَّیْءُ لَهٗ وَیَزُوْلُ مِنْ صَاحِبِهٖ وَالْغِبْطَةُ اَنْ یَّتَمَنّٰی مِثْلَ مَا لِغَیْرِهٖ وَهُوَ مُرَخَّصٌ وَالْاَوَّلُ مَنْهِیٌّ عَنْهُ وَفِیْهِ اَیْضًا وَمِنْ کُلِّ شَیْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَیْنِ ذَکَرًا وَ اُنْثٰی وَاللّٰهُ تَعَالٰی فَرْدٌ لَّا مِثَالَ لَهٗ .

فِیْ[2] قُوْتِ الْقُلُوْبِ وَاعْلَمْ اَنَّ الْکَبَائِرَ تُحْبِطُ الْاَعْمَالَ وَهِیَ سَبْعَةَ عَشَرَ ، اَرْبَعٌ فِی الْقَلْبِ وَهُوَ الشِّرْكُ بِاللّٰهِ وَالْاِصْرَارُ عَلٰی مَعْصِیَةِ اللّٰهِ وَالْقُنُوْطُ مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ وَالْاَمْنُ مِنْ مَّکْرِ اللّٰهِ وَهُنَّ مِنْ اَعْمَالِ الْقَلْبِ وَاَرْبَعٌ فِی اللِّسَانِ وَهِیَ شَهَادَةُ الزُّوْرِ وَقَذْفُ الْمُحْصِنِ وَهُوَ الْحُرُّ الْبَالِغُ الْعَاقِلُ وَالْیَمِیْنُ الْغَمُوْسُ لِاَنَّهٗ یَغْمِسُ فِیْ غَضَبِ اللّٰهِ وَهِیَ الَّتِیْ یَبْطُلُ بِهَا حَقُّ ابْنِ اٰدَمَ

---

[1] بدیں وجه که ایں زیادتی و کمی تقسیم پروردگار است و صادر شده است بحکمت و تدبیر و بعلمِ احوالِ بندگان و بآنکه چه لائق است بہر کسے از وسعت و تنگیِ رزق پس ہر کسے را باید که راضی شود بر آنکه تقسیم کرده شده است برائے وَے و بر برادرِ خود حسد نه ورزد و حسد اینست که تمنا کند که وَے را ایں چیز حاصل شود و از غیر زائل شود ، و غبطه اینست که برائے خود تمنا کند و ایں جائز است و حسد کردن ممنوع است و نیز در آں مذکور است که ما ہر شئ دو گانه (مذکر و مونث) پیدا کرده ایم و پروردگار یکے ست وَے را امثال نیست

[2] در قوت القلوب مذکور است باید دانست که کبائر اعمال را رائگاں کنند و آں ہفده اند تعلقِ چہار است به قلب و آں شرک بخدا و مداومت بر نافرمانیِ پروردگار و مایوسی از رحمتِ پروردگار و مطمئن شدن از تدبیرِ پروردگار و آنہا جمله اعمالِ دل اند و چہار را تعلق بزبان است و آنہا اینند گواہی دروغ و تہمتِ پاک دامن که آزاد و عاقل و بالغ باشد و قسمِ دروغ که خورندهٔ آں قسم در غضبِ پروردگار غوطه می زند و آں حق بنی آدم را

وَالسِّحْرُ وَثَلٰثٌ فِی الْبَطْنِ وَهِیَ شُرْبُ الْخَمْرِ وَالْمُسْكِرِ مِنَ الْاَشْرِبَةِ وَاَكْلُ مَالِ يَتَامٰى وَوَاحِدَةٌ فِی الرِّجْلَيْنِ وَهِیَ الْفِرَارُ عَنِ الْعَسْكَرِ وَاثْنَتَانِ فِی الْفَرْجِ وَهِیَ الزِّنَا وَاللِّوَاطَةُ۔

فِی تَفْسِيْرِ الزَّاهِدِ جایز نیست کہ گویند خدائے را عز وجل درونِ بہشت خواہند دید بلکہ گویند از بہشت خواہند دید۔ وَفِيْهِ اَيْضًا کافراں می گویند کہ عذابِ دوزخ نخواہد بود مگر چند روز قَوْلُهٗ تَعَالٰى لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَّعْدُوْدَةً[1] وَهِیَ اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا زیرا کہ بگناہ موقت عذابِ مؤبد از حکمتِ حکیم نباشد۔ وَعَنْ[2] مُجَاهِدٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اِنَّهُمْ يَقُوْلُوْنَ مُدَّةُ الدُّنْيَا سَبْعَةُ اٰلَافِ سَنَةٍ وَاِنَّمَا يُعَذَّبُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِقْدَارَ اَلْفِ سَنَةٍ زیرا کہ یک روز نزدیکِ خدای تعالیٰ اندازہٗ ہزار سالِ دنیاست وَفِيْهِ اَيْضًا قَوْلُهٗ تَعَالٰى فَمَا[3] اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ وَقِيْلَ لَا يَصْبِرُ اَحَدٌ عَلَى النَّارِ وَلٰكِنْ لَمَّا صَبَرَ عَلَى الْعَمَلِ الَّذِیْ يُوْجِبُ النَّارَ

باطل می کند، چاد و سہ متعلق بشکم اند شراب خوردن و استعمالِ آں اشربہ کہ مسکر آرند و خوردنِ مالِ یتیماں و یکے را تعلق بپاہا است و آں گریختن است از عسکرِ جہاد و دو را تعلق بشرمگاہ است و آں زنا و لواطت است۔

(ف) صاحبِ کشف الظنون گفتہ قوت القلوب از تصانیف ابو طالب محمد مکی است و وفاتش در ۳۸۶ در بغداد شدہ علماء گفتہ اند کہ مثلِ ایں کتاب در ہیچ زمانہ تصنیف نشدہ است و زین الدین تلخیصِ آں کردہ است۔

1۔ ما را آتش نگیرد مگر چند روز سورہ بقر آیت ۸۰ و آں چہل روز است۔

2۔ مجاہد رضی اللہ عنہ گفت ایشاں می گویند کہ عمرِ دنیا ہفت ہزار سال است و جز ایں نیست کہ عذاب دادہ شود بعوضِ یک ہزار سال یک روز

3۔ پس چہ شکیبا اند ایشاں بر دوزخ (سورۃ بقر آیت ۱۷۵) و گفتہ شدہ است کسے بر آتش صبر نمی کند ولکن وقتیکہ صبر کرد بر آں کار کہ موجبِ آتش باشد گوئی کہ وے صبر بر آتش کردہ۔

كَاَنَّهٗ صَبَرَ عَلَى النَّارِ۔ وَفِيْهِ اَيْضًا قَوْلُهٗ تَعَالٰى اَللّٰهُ[1] الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِی سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكُلُّ يَوْمٍ مِّنَ الْاَيَّامِ الْاٰخِرَةِ وَهِیَ سِتَّةُ اٰلَافِ سَنَةٍ لِقَوْلِهٖ تَعَالٰى وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ۔

فِی تَفْسِيْرِ[2] الزَّاهِدِ، عِلِّيِّيْنَ لَوْحٌ مِّنْ زَبَرْجَدٍ خَضْرَاءَ فِی السَّمَاءِ السَّابِعَةِ فِيْهِ مَكْتُوْبٌ جَمِيْعُ اَعْمَالِ الْاَبْرَارِ وَاَرْوَاحُهُمْ فِيْهَا وَالسِّجِّيْنُ فِی الْاَرْضِ السَّابِعَةِ و اُو را ہفت طبق است ہفتاد ہزار نوعِ عذابہا درونِ اُو آفریدہ شدہ یکے دہن دارد جانہائے کافراں و صحیفۂ کردارِ ایشاں دراں است و نیز جانِ مومنانِ عاصی و صحیفۂ کردارِ ایشاں ہمانجا می دارند فَوَيْلٌ[3] لِّلْعَاصِيْنَ وَطُوْبٰى لِلْمُطِيْعِيْنَ۔ وَفِيْهِ اَيْضًا قَوْلُهٗ تَعَالٰى فَلَوْلَا[4] دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ یعنی بسببِ سیزدہ تن دفع شد عذاب از اُمتِ بنی اسرائیل، ہم چنیں بردو عذاب از اُمتانِ عاصیاں بہ برکتِ صالحاں و تخفیفِ عذاب شود از کافران بسببِ مومناں۔

1۔ قولہ تعالیٰ خدا آنست کہ آفرید آسمانہا و زمین و آنچہ مابین آنہا است در شش روز (سورۃ الم سجدہ آیت ۴) و ہر روز ازاں از روزہائے آخرت است پس وے شش ہزار سال شد بدیں وجہ کہ پروردگار فرمودہ است یک روز نزدِ پروردگار ہزار سالہ است از آنچہ شما شمار می کنید ۱۲ سورۂ حج آیت ۴۷۔

2۔ در تفسیرِ زاہد مذکور است علیین لوحے است از زمردِ سبز در آسمانِ ہفتم و در آں است تمام اعمالِ ابرار و ارواحِ ایشاں و سجین در زمینِ ہفتم است کہ ہفت طبق دارد۔

3۔ پس ہلاکت است برائے گنہگاراں و بشارت است برائے نیکوکاراں۔

4۔ و اگر نبودے دفع کردن خدا مرد ماں را بعض را بدست بعض ۱۲ سورۂ حج آیت ۴۰۔

فِی الْمَدَارِكِ قَوْلُهٗ تَعَالٰی یٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ یَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ[1] عَنِ الضَّحَّاكِ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ بُعِثَ اِلَی الْجِنِّ رُسُلًا مِّنْهُمْ كَمَا بُعِثَ اِلَی الْاِنْسِ رُسُلًا مِّنْهُمْ لِاَنَّهُمْ بِهٖ اٰنَسُ وَعَلَیْهِ ظَاهِرُ النَّصِّ وَقَالَ اٰخَرُوْنَ الرُّسُلُ مِنَ الْاِنْسِ خَاصَّةً

فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ[2] كَانَ الْوُضُوْءُ فَرْضًا لَهُمْ لِكُلِّ صَلٰوةٍ وَنِكَاحُ الزَّانِیَةِ كَانَ مُحَرَّمًا وَزَوْجَةُ اِبْنِهٖ مِنْ بَعْدِهٖ كَانَ جَائِزًا لِاَبِیْهِ و حرام بود چربشِ شتر و چربش از پشتِ گوسفند و چربشِ استخواں و گوشتِ شتر و گوشتِ ماہی خوردن ایں جملہ از مہترِ آدم علیہ السلام تا عہدِ مہترِ ابراہیم خلیل اللہ حرام بود و گوشتِ مادهٔ گاو از عہدِ مہترِ موسیٰ علیہ السلام حلال گشت و مالِ مدفون بداں جملہ امّتاں کہ می یافتند حلال بود و برما حرامست (کذا) و نامِ حق تعالیٰ در اُمَمِ مِنْ قَبْلُ بغیرِ طہارت گفتن جایز نبود و در امتِ پیغامبر علیہ السلام جایز ست و عدّتِ زناں یک سال بعد از مُردنِ شوہرے اُو بود امّا در عہدِ امتِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم عدّتِ زناں چہار ماہ و دہ روز است و گناہ کہ پنہاں می کردند در پیشانیِ مجرم نشانے برآمدے و تا آں زماں کہ کفارہ نمی داد نقشِ آں گناہ از پیشانیِ اُو نمیرفت، و در خانہ کہ گناہ می شد در آں خانہ نقش برآمدے و ندامت و پشیمانی بود

---

[1] اے گروہِ جنس و انس آیا نیامد بشما پیغامبراں از جنسِ شما (سورۃ انعام آیت ۱۳۰)، ضحاک رضی اللہ عنہ گفت کہ بجانبِ دیواں رسولان از ایشاں مبعوث شدہ اند چنانچہ بجانبِ آدمیاں از ایشاں رسول مبعوث شدہ اند بدیں وجہ کہ ایں زیادہ موانست پیدا کند و بعض آخر گویند کہ رسل و انبیاء مخصوص بہ بنی آدم اند ۱۲ مدارک ص ۲۶۸ ج ۱.

[2] در تفسیرِ زاہد مذکور است بر امّتہائے گذشتہ وضو برائے ہر نماز فرض بود و نکاحِ زانیہ حرام بود و جائز بود نکاحِ پدر بزنِ پسر بعد از وے.

و ہیچ امّتے را توبہ نبود و برامتِ محمّد مصطفیٰ صلّی اللہ علیہ وسلّم توبہ قبول است و از نہب[1] و تاختِ اسباب و املاک و جز آں ستدن و خوردن حرام بودہ است و در عہدِ پیغامبر علیہ السلام حلال شد، آں جملہ می آوردند و در صحرای یکجا می داشتند از عالمِ غیب آتشے درآمدے و ایں جملہ را میسوخت در رُوْحُ الْاَرْوَاحِ مذکور است قومِ مہترِ داؤد علیہ السلام چوں خواستندے کہ نامِ خدائے تعالیٰ بگویند چہل روز گوشتِ ذی حیّ و آنچہ از ذی حیّ متولّد شود نمی خوردند و دریں مدّت پیوستہ در کُنجِ عُزلت مشغول بعبادتِ معبود بودندے بعدہٗ فرمان آمدے کہ نامِ ما را مخصوص چندیں کرّت بگویند. و در حقِ محمّد صلّی اللہ علیہ وسلّم و در حقِ امّتانِ اُو فرمان می شود ایستادہ و نشستہ و غلطیدہ و خفتیدہ با طہارت و بغیرِ طہارت نامِ مرا گویند تا من لبّیک گویاں اجابت کنم. افسوس کہ قدرِ خود نمی دانی چوں بمیری بدانی و ندامت کنی و آں ندامت سودمند نبود. در نَوَادِرُ الْهِشَامِ مذکور است اگر کودکے نابالغ کہ مادر و پدر ندارد خود غیرِ محل خرج می کند حاکم را شاید تا آں مالِ وے بستاند بیکے امین بدہد[2]. مقدارِ قوت و لباس اُورا بدہد تا بالغ شود فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ[3] قَوْلُهٗ تَعَالٰی یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَدْخُلُوْا بُیُوْتًا غَیْرَ بُیُوْتِكُمْ "اَیْ بُیُوْتًا لَمْ تَمْلِكُوْهَا وَلَا تَسْكُنُوْهَا" حَتّٰی تَسْتَاْنِسُوْا وَتُسَلِّمُوْا عَلٰی اَهْلِهَا "اَیْ عَلٰی اَهْلِهَا الَّذِیْنَ مِنْكُمْ دِیْنًا وَّقَرَابَةً".

---

[1] در فصل الغنائم از تیسیر الوصول حدیثے نقل شدہ است در آخرِ وے است حلال نشدہ بود مالِ غنیمت کسے را قبل از ما حضرتِ حق برای ما آن را حلال کردہ است.

[2] باب الحجر للفساد از ہدایہ ادلین.

[3] در تفسیرِ زاہد مذکور است اے مسلمانان درنیائید بخانہائے غیر خانہائے خویش یعنی آں خانہائے کہ شما مالک آنہا نیستید و سکونت در آنہا ندارید تا آنکہ شما مانوس نشوید و سلام کنید بر اہلِ آنہا یعنی آں اہل کہ از شمایاں اند در دین و قرابت پس

فَاِنْ لَّمْ تَجِدُوْا فِيْهَا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوْهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ
اِلَّا بِاِذْنِ اَهْلِهَا لِاَنَّ التَّصَرُّفَ فِيْ مِلْكِ الْغَيْرِ لَا يَجُوْزُ اِلَّا
بِرِضَاءِ الْخَصْمِ. وَاِنْ قِيْلَ لَكُمُ ارْجِعُوْا فَارْجِعُوْا. اَيْ لَا يَجُوْزُ
الدُّخُوْلُ فَلَا تَقُوْمُوْا عَلَى الْبَابِ بَعْدَ تَبْلِيْغِ الْجَوَابِ مِنْ اَهْلِهَا
لِاَنَّهٗ يُؤَدِّيْ اِلَى الْكَرَاهَةِ بَلِ الرُّجُوْعُ طَيِّبٌ لَّكُمْ وَلَا تَقْرَعُوا
الْبَابَ بَعْدَ الْجَوَابِ. وَفِي الْمَدَارِكِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ مَنْ[1] كَانَ لَهٗ بَيْتٌ وَ زَوْجَةٌ وَخَادِمٌ وَلَا يَدْخُلُ فِيْ
بَيْتِهٖ اَحَدٌ اِلَّا بِاِذْنِهٖ فَهُوَ مِنْ جُمْلَةِ الْمُلُوْكِ لِقَوْلِهٖ تَعَالٰى
جَعَلَنَاكُمْ مُلُوْكًا. فِي الْخُلَاصَةِ قِرَاءَةُ[2] الْفَاتِحَةِ بَعْدَ الْمَكْتُوْبَاتِ
فِيْ صَلٰوةٍ بَعْدَهَا سُنَّةٌ مَكْرُوْهَةٌ. مسئلہ چوں نمازِ فریضہ بندۂ
مومن ادا کند ایں مقدار درنگ کردہ باشد کہ ایں دعا بخواند اَللّٰهُمَّ اَنْتَ
السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَاِلَيْكَ يَعُوْدُ السَّلَامُ فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ
وَاَدْخِلْنَا دَارَ السَّلَامِ تَبَارَكْتَ رَبَّنَا وَتَعَالَيْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ.[3]

پس اگر نیابید در آنجا ہیچ کس را پس در میائید آنجا تا آنکہ دستوری دادہ شود شمارا بدیں وجہ کہ در ملکیتِ غیرے تصرف کردن بدونِ اجازتِ وَے جائز نیست و اگر گفتہ شود برائے شمایاں کہ باز گردید پس باید کہ باز گردید یعنی داخل شدنِ شمایاں جائز نیست و بر در ایستادہ مشوید بعدِ وصولِ جواب بدیں وجہ کہ ایں بکراہت می رساند بلکہ رجوع بہتر است برائے شمایان و بعد از جواب در را مکوبید سورۂ نور آیت ۲۸
ف این عبارتِ سراج الہدایہ غیر واضح و مختل بود ما آں را درست کردہ ترجمہ کردہ ایم۔

[1] کسے کہ خانہ و زن و خادم دارد و کسیکہ در خانۂ وَے بجز اجازتِ وَے داخل نہ شوند پس او از جملہ شاہانست بسبب قولِ حق تعالیٰ مایاں بادشاہ ساخت شمارا ۱۲ سورۂ مائدہ آیت ۲۰۔

[2] فاتحہ خواندن بعد از آں فریضہ نماز کہ بعد از آں سنت باشد مکروہ است۔

[3] بارِ الٰہا تو سلامی و از تو سلام است و بتو سلام راجع است ما را بسلام زندہ دارد و ما را در دار السلام داخل بکن اے صاحب جلال و اکرام تو پروردگارِ مایاں بابرکت و بلند و بالا ہستی۔

بعد در ادائے سنت شود لیکن زیادہ ازیں در تسبیح و تہلیل بودن نامشروع و بدعت است۔ مسئلہ نمازِ فریضۂ بامداد و نمازِ دیگر مومن بگذارد و بتلاوۃ القرآن و یا بتسبیح در یادِ حق تعالیٰ و بتوبہ و استغفار و بدعائے مومناں مشغول باشد تا وقتِ اشراق شود و چوں وقتِ نمازِ شام در آید، جز یادِ حق بکارے دیگر بودن نشاید و نامشروع است۔ لِقَوْلِهٖ
تَعَالٰى[1] فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ وَاِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ:
وَفِي الْمَدَارِكِ[2] قَوْلُهٗ تَعَالٰى اُدْعُوْا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَّخُفْيَةً
اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ. عَنِ[3] الْحَسَنِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ
بَيْنَ دَعْوَةِ السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ سَبْعُوْنَ ضِعْفًا اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ
الْمُعْتَدِيْنَ الْمُجَاوِزِيْنَ مَا اُمِرُوْا بِهٖ فِيْ كُلِّ شَيْءٍ مِّنَ الدُّعَاءِ
وَغَيْرِهٖ وَعَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ اَلرَّافِعِيْنَ اَصْوَاتَهُمْ بِالدُّعَاءِ وَعَنْهُ
اَلصِّيَاحُ فِي الدُّعَاءِ مَكْرُوْهٌ وَّبِدْعَةٌ۔ در تفسیرِ امام الزاهد
مذکور است حق تعالیٰ جملہ بادہا را شش نوع آفریدہ است اوّل بادِ شمال کہ از دستِ چپ آید دوم بادِ جنوب کہ از دستِ راست آید سیوم بادِ صبا کہ از جانبِ مشرق آید و چہارم بادِ دبور کہ از پسِ پشت قبلہ آید پنجم بادِ لواقح کہ زیرِ ہفتم آسمان آفریدہ شدہ است

---

[1] پس وقتیکہ از کاروبار فارغ شوی در عبادتِ خدا محنت کش و بسوئے پروردگارِ خود تضرع نما سورۂ الم نشرح آیت ۷۔

[2] در مدارک مذکور است قولہ تعالیٰ پرستید پروردگارِ خود را زاری کناں و پوشیدہ از مردماں ہر آئینہ او دوست ندارد از حد گذرندگاں را ۱۲ سورۂ اعراف آیت ۵۵۔

[3] از حسن رضی اللہ عنہ منقول است درمیانِ دعاء سر و علانیہ ہفتاد گونہ فرق است ہر آئینہ او دوست ندارد از حد گذرندگاں را یعنی از حد تجاوز کنندگاں را در ہر معاملہ دعا باشد یا غیرِ دعا و از ابن جریج منقول است یعنی آنانکہ در دعا آوازِ خود را بلند کنند و از وَے منقول است کہ در دعا آواز بلند کردن مکروہ و بدعت است۔

چوں وقتِ میوہ و غلہ می شود فرشتگان بادِ لواقح بہمہ عالم می گردانند
در ہر درختے و گیاہے کہ بادِ لواقح می رسد بار می گیرد و در شاخے
و گیاہے کہ بادِ لواقح نمی رسد آں شاخ و آں گیاہ بار نمی گیرد
بِاِذْنِ اللّٰہِ تَعَالیٰ ششم بادِ رحمت درونِ بہشت آفریدہ شدہ است
تاچوں موماناں درونِ بہشت در آیند ایں بادِ رحمت درونِ سینہائے
مسلماناں در آید تا جملہ گناہان را دور کند۔ در خبر است رسول[1] صلی اللہ
علیہ وسلم می فرماید در جنگِ اُحُد بوقتِ بزیدنِ بادِ دبور بیروں آمدم
سَرو دنداں را کافراں مجروح کردند و ہفتاد تن از یارانِ من درجۂ
شہادت رسیدند، بر اُمّتانِ من باد کہ بحربِ مشرکان بہنگامِ بزیدنِ بادِ
مشرق بیروں آیند بوقتِ صبحِ صادق کہ وقتِ نزولِ کرم و رحمت خدائے
عَزَّ وَجَلَّ است۔ در رَوْضَۃُ الْعُلَمَاءِ مذکور است ہر کہ ریا کند و یا سخن
تزدیر گوید روزِ قیامت گردنِ اُورا دراز کنند تا ہمہ دوزخیاں سوار شوند
و بدوزخ روند۔ مسئلہ ہر مومنے کہ جامۂ باریک بپوشد چنانکہ
موئے وجود دیدہ[2] شود، مبتلا گرداند خدائے تعالیٰ اُورا در بلاہائے
دنیا و آخرت۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ لَبِسَ
ثَوْبَ شُہْرَۃٍ فِی الدُّنْیَا اَلْبَسَہُ اللّٰہُ تَعَالیٰ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ اَلْفَ
ثَوْبٍ مِّنَ الْمَذَلَّۃِ۔ مسئلہ اگر عورتے مِقنع باریک در سَر می پوشد

---

[1] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود "من بہ بادِ صبا نصرت کردہ شدہ ام و قومِ عاد بہ بادِ دبور ہلاک کردہ شدہ است" نصرت بادِ صبا بایں طور بود کہ در غزوۂ خندق بادِ صبا وزید و لشکرِ کفار ازاں تباہ شد در غزوۂ احد سبب ہزیمت عدولی حکم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود۔

[2] کسے کہ در دنیا جامۂ شہرت بپوشد پروردگار وَے را در قیامت ہزار جامۂ رسوائی بپوشاند۔
(ف) در جامع صغیر للسیوطی حدیثے بایں طور منقول شدہ ہر کہ جامۂ شہرت بپوشد پروردگار وَے را روزِ قیامت مثلِ آں جامہ بپوشاند پس ازاں در وَے آتش زند۔
تزویر: بیاراستنِ دروغ ۱۲ غیاث۔ مِقنع: چادرے باریک کہ یک عرض باشد ۱۲ غیاث۔

نماز گزاردنِ اُو مکروہ باشد مگر در مقامِ تاریک رود و بگزارد جایز باشد
در وصیت نامہ شیخ بہاء الدّین زکریا القرشی طَابَ اللّٰہُ ثَرَاہُ
مذکور است کہ بجہتِ فرزندِ عزیز شیخ صدر الدّین طَابَ ہُوَ قَدُّہٗ
نبشتہ اند حدیث[1] صحیح است از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ہر مومنے
کہ جامۂ دراز بپوشد چنانکہ استخوانِ شتالنگِ اُو پوشیدہ گردد، مبتلا گرداند
حق تعالیٰ اُورا در سہ بلیاتِ دنیا، تا بداں سبب روزِ قیامت نظرِ رحمتِ
خود حق تعالیٰ بوئے نکند و منکر نکیر را بوَے درونِ گور مسلط گرداند
تا سوال بسختی کنند و در محنت و مشقّت اورا در عذاب دارند۔ و در
حدیث دیگر آمدہ است ہر مومنے کہ جامۂ دراز پوشد چنانکہ استخوانِ
شتالنگِ او بداں جامہ پوشیدہ گردد بفرماید حق تعالیٰ تا درونِ استخوانِ
اُو سوراخ کنند روزِ قیامت، آتشِ دوزخ را درونِ استخوانِ اُو در آرند
تا ہمہ رودگاہائے اُو بداں طرف بسوزند و خاکستر گردانند و آں روز
پشیمانی نفع نکند مرایں طائفہ را ہرگز۔ در عقیدۂ نجاح مذکور است
ہر مومنے را کہ گناہاں باشند چوں توبہ و استغفار کند عفو گردد بَفَضْلِ اللّٰہِ
تَعَالیٰ مگر نمازے کہ در ذمّۂ اُو بودہ باشد بدعاء و صدقہ، عقوبتِ نماز
ساقط نشود مگر بفضل اللہ تعالیٰ و آنکہ بوقت، نماز فوت گردد چوں
بوقتِ دیگر بگذارد جایز باشد۔ فِی نَوَادِرِ الْہِشَامِ[2]۔ مذکور است ہر آں
مومنے کہ بغیرِ عذر، سہ جمعہ قضا کند عدالتِ اُو ساقط گردد یعنی فاسق باشد،

---

[1] حدیثے در کتاب اللباس از مشکوٰۃ بروایت ابو سعید الخدری وارد شدہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہیأۃ ازارِ مومن تا نصفِ ساق است و مضائقہ ندارد تا شتالنگ و ہر چہ ازیں زاید باشد در آتش است و خدائے تعالیٰ بآں شخص نظر نہ کند کہ ازارِ خود را بر زمین می کشد۔

[2] در باب وجوب الجمعہ از مشکوٰۃ حدیثے وارد شدہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ از کسلمندی سہ جمعہ ترک کرد خدائے تعالیٰ بر قلبِ وَے مہر کرد۔

وگواہیِ اُو در شرع جایز و درست نباشد - فِیْ بَدْرِالسَّعَادَةِ[1] مذکوراست
فِیْ کُلِّ مَوْضِعٍ وَقَعَ الشَّكُّ فِیْ کَوْنِهٖ مِصْرًا اَمْ لَا وَاَقَامَ
اَهْلُهُ الْجُمُعَةَ یَنْبَغِیْ اَنْ یُّصَلِّیَ قَبْلَ الْجُمُعَةِ رَکْعَتَیْنِ
ثُمَّ یُصَلِّیْ اَرْبَعَ رَکْعَاتٍ بِنِیَّةِ الظُّهْرِ ثُمَّ یُصَلِّیْ صَلٰوةَ الْجُمُعَةِ
رَکْعَتَیْنِ ثُمَّ یُصَلِّیْ بَعْدَهٗ اَرْبَعَ رَکْعَاتٍ بِنِیَّةِ سُنَّةِ الظُّهْرِ
ثُمَّ یُصَلِّیْ اَرْبَعَ رَکْعَاتٍ بِنِیَّةِ اٰخِرِ الظُّهْرِ وَیَقْرَأُ فِیْ کُلِّ
رَکْعَةٍ ثُمَّ یُصَلِّیْ رَکْعَتَیْنِ بِنِیَّةِ الظُّهْرِ کَمَا یَقْرَأُ فِیْ رَکْعَتَیْنِ
بِنِیَّةِ الْجُمُعَةِ ثُمَّ یُصَلِّیْ صَلٰوةَ الظُّهْرِ کَمَا یُصَلِّیْ کُلَّ یَوْمٍ،
خَرَجَ عَنْ عُهْدَةِ صَلٰوةِ الظُّهْرِ بِالْاِتِّفَاقِ. فِیْ فَتَاوٰی الْکُبْرٰی[2]
وَلَا یَنْبَغِیْ اَنْ یَّکُوْنَ الْاِمَامُ فِی الْجُمُعَةِ غَیْرَ الْخَطِیْبِ لِاَنَّ
الصَّلٰوةَ مَعَ الْخُطْبَةِ کَشَیْءٍ وَاحِدٍ مِّنْ حَیْثُ الْمَعْنٰی لِاَنَّهَا اِنَّمَا
قُصِرَتْ لِاَجْلِ الْخُطْبَةِ وَلَا یَنْبَغِیْ اَنْ یُّقِیْمَهَا اِثْنَانِ.

---

[1] در بدرالسعادۃ مذکوراست درمقامے کہ شک بود آیا آں مصراست یا نے ومردماں آنجا نمازِجمعہ قائم کنند مناسب است پیش ازجمعہ دو رکعت خواندہ شود پس ازاں چہار رکعت بہ نیتِ ظہر خواند پس ازآں نمازِجمعہ دو رکعت بخواند پس ازاں چہار رکعت بہ نیتِ سُنتِ ظہر بخواند پس ازاں چہار رکعت بہ نیتِ آخرالظہر خواند و در ہر رکعت قرأت کند پس ازاں دو رکعت بہ نیتِ ظہر بخواند آں چنانکہ قرأت کند در دو رکعت بہ نیتِ جمعہ پس ازاں چہار رکعت ظہر خواند چنانکہ ہر روز می خواند وے بالاتفاق از عہدۂ نمازِظہر برآید ف این عبارت کہ دربیانِ احتیاط الظہر مذکوراست مختل وغیرمربوط است مخدوم درملفوظ خود "جامع العلوم" ایں طور فرمودہ اند- پس از نمازِجمعہ چار رکعت سنت بگذارد وبار چار رکعت بہ نیتِ ظہر الیوم بنظرِ احتیاط الظہر خواند وبعد ازاں دو سنت بخواند ۱۲ الدرالمنظوم ترجمہ جامع العلوم ص۲۵۵ باید دید۔

[2] درفتاوٰی کبریٰ مذکوراست مناسب نیست کہ غیرِ خطیب امام جمعہ باشد بدیں وجہ کہ نمازِجمعہ با خطبہ درحقیقت یک چیز است درنمازِجمعہ قصر بوجہ خطبہ شدہ است پس مناسب نبود کہ دو کس آں را انجام بدہند۔

فِی الْمَدَارِكِ[1] عَنْ سَعِیْدِ بْنِ جُبَیْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنَّ اَرْوَاحَ
الْاَحْیَاءِ وَالْاَمْوَاتِ تَلْتَقِیْ فِی الْمَنَامِ فَیَتَعَارَفُوْنَ کُلُّهُمْ.
وَرُوِیَ[2] اَنَّ اَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِیْنَ تَعْرُجُ عِنْدَ النَّوْمِ فِی السَّمَاءِ
فَمَنْ کَانَ مِنْهُمْ طَاهِرًا اُذِنَ لَهٗ فِی السُّجُوْدِ وَمَنْ لَّمْ یَکُنْ
طَاهِرًا لَّمْ یُؤْذَنْ لَهٗ بِالسُّجُوْدِ فَیَنْبَغِیْ لِلْمُؤْمِنِیْنَ اَنْ لَّا یَنَامُوْا
اَبَدًا اِلَّا بِالطَّهَارَةِ حَتّٰی یُدْرِکُوْا بِتِلْكَ السَّعَادَةِ - فِیْ مِرْصَادِ الْعِبَادِ[3]
قَالَ عَلِیٌّ کَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ کَمَا فَرَضَ اللّٰهُ عَلَی الْاَنْبِیَاءِ اِظْهَارَ الْمُعْجِزَاتِ
کَذٰلِكَ عَلَی الْاَوْلِیَاءِ فَرْضٌ کِتْمَانُ الْکَرَامَةِ لِکَیْلَا یَفْتَتِنَ بِهَا الْخَلْقُ.
فِیْ اِحْیَاءِ الْعُلُوْمِ[4] اِنَّ الْاِلْهَامَ وَالْوَسْوَسَةَ شَیْئَانِ، فَالْاِلْهَامُ
مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰی عَلٰی اَرْبَعَةَ عَشَرَ وَجْهًا وَالْوَسْوَسَةُ اَیْضًا عَلٰی اَرْبَعَةَ
عَشَرَ وَجْهًا، اَمَّا الْاِلْهَامُ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰی عَزَّ وَجَلَّ فَعَلٰی حُسْنِ
الظَّنِّ بِاللّٰهِ تَعَالٰی وَعَلٰی حُسْنِ الْخُلُقِ وَعَلٰی صِدْقِ اللِّسَانِ وَعَلَی التَّوَاضُعِ

---

[1] درتفسیرِ مدارک از روایتِ سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ مذکورست کہ درحالتِ خواب رُوحہائے زندگاں ومردگاں باہم ملاقات می کنند وبایک دیگرے معرفت می گیرند۔

[2] روایت کردہ شدہ است کہ رُوحہائے مومنیں درحالتِ خواب عروج بآسماں کنند پس رُوحے کہ طاہر باشد وے را اجازتِ سجدہ دادہ می شود و رُوحے کہ طاہر نباشد اجازتِ سجدہ دادہ نمی شود پس مومنیں را لائق است کہ بحالتِ طہارت خواب کنند تا ایں سعادت بیابند ۱۲ کتاب الروح۔

[3] درمرصاد العباد مذکوراست حضرتِ علی گفت چنانکہ برانبیا را اظہارِ معجزہ فرض است ہم چناں اولیا را پوشیدنِ کرامات ضروری است تاکہ مردماں درفتنہ مبتلا نشوند۔

[4] دراحیاء العلوم مذکور است الہام ووسوسہ دو چیز اند الہام از پروردگار است و اُو چہاردہ نوع است ووسوسہ از شیطان است وآں نیز چہاردہ نوع است والہامیکہ از پروردگار عزّوجلّ است آں حسنِ ظن است با پروردگار وحسنِ اخلاق وصدقِ لسان وتواضع کردن

وَعَلَى التَّرْغِيبِ فِي الْخَيْرِ وَعَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ وَعَلَى صِيَامِ النَّهَارِ وَ
عَلَى الذِّكْرِ وَعَلَى التَّسْبِيحِ فِي الدُّنْيَا وَعَلَى التَّفَكُّرِ فِي الْعُقْبَى وَعَلَى
خَوْفٍ مِّنَ الذُّنُوبِ الْمَاضِيَةِ - وَاَمَّا الْوَسْوَسَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ
عَلَى اَرْبَعَةَ عَشَرَ وَجْهاً فَعَلَى سُوْءِ الظَّنِّ عَلَى اللهِ تَعَالَى وَعَلَى
الْكِذْبِ وَعَلَى خُصُوْمَةِ النَّاسِ وَعَلَى طُوْلِ الْاَمَلِ وَعَلَى
اِرَادَةِ الزِّنَا وَعَلَى الْغِيْبَةِ وَعَلَى خَوْفِ الرِّزْقِ وَعَلَى الرِّيَاءِ
وَعَلَى حُبِّ الدُّنْيَا وَعَلَى حُبِّ الْمَحْمَدَةِ - فِي جَامِعِ الْعُلُوْمِ[1]
لَوْكَانَ فِي جِدَارِ الْمَسْجِدِ مِيْزَابٌ مُتَّصِلٌ لِوُضُوْءِ الْمُسْلِمِ عِنْدَ
مِيْزَابِهٖ، اِنْ كَانَ الْمَاءُ يَخْرُجُ عَنْهَا فَجَائِزٌ وَاِنْ كَانَ لَا يَخْرُجُ
بَلْ يَتَجَاوَزُ اِلَى صَحْنِ الْمَسْجِدِ فَلَا يَجُوْزُ - فِي الطَّحَاوِي[2] بدانکہ
برائے وضو یک قلہ آب باید و آں چہارم حصہ از صاعِ پیغامبر ست
صلی اللہ علیہ وسلم۔ و یک قلہ سہ سیر جلالی باشد۔ و ہر سیرے شصت
درم سنگ۔ پس بر وزنِ صد دوازدہ درم سنگ یک قلہ دو سیر دانگے

وترغیبِ خیر و قیامِ لیل و صومِ روزہا و ذکر و تسبیح در دنیا و تفکر در عقبیٰ و خوف از گناہ ہائے گذشتہ
و وسوسۂ شیطانی نیز بر چہار دہ وجہ است آں بدظنی با پروردگار و دروغ گفتن و خصومتِ مرداں و
درازی آرزو و ارادۂ زنا و غیبت و خوفِ رزق و ریا و محبتِ دنیا و حُبِّ خود ستائی۔

[1] در جامع العلوم آمدہ است اگر در دیوارِ مسجد میزاب است و آبِ وضو بآں از مسجد خارج شود
در مسجد وضو جائز است و اگر میزاب نباشد و آب در صحنِ مسجد پراگندہ شود جائز نیست ۔

[2] ایں عبارت کہ از طحاوی نقل کردہ شدہ است درست نیست بلکہ درست ایں ست کہ در باب الوضوء بالمد
حدیثے از ترمذی وارد است کہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیک مد وضو کردے و بیک صاع غسل کردے.
مد عبارت است از دو رطلِ آب کہ وزنش سیزدہ چھٹانک دو تولہ شش ماشہ می باشد رطل شش
چھٹانک سہ تولہ نہ ماشہ میباشد صاع چہار مدی باشد و وزنش سہ آثار شش چھٹانک شود قلہ آب
وزنش شش من سیزدہ آثار و دو چھٹانک است ۔

و دہ درم سنگ باشد در احتیاط ۔ اما بجہتِ غسلِ جنابت را چہار قلہ
آب باید و آں یک صاع است۔ و صاعِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم سیزدہ
سیر پہنائی باشد۔ و بر وزنِ سنگِ جلالی باشد پس بر وزنِ صد دوازدہ درم
سنگ ہفت سیر دانگے باشد، و چوں زیادت و کم باشد شاید۔
سوال[1] کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، چوں مومن شانہ
در محاسن کند و بچوبے کہ ازار بند دراں اندازد، شکستن شاید یا نے۔
بندگی سید السادات بکرم جواب فرمودند موئے محاسن ہر کہ بشکند سماعت
از بندگی شیخ نصیر الدین محمود طاب ثراہٗ وے از مرگِ مفاجات
خلاص یابد و ہر کہ بچوبے کہ بداں ازار بند باندازد شکند سحر بروے ہرگز
کار نکند۔ مسئلہ۔ چوں در محلے آبِ حوض و آبِ رواں باشد مصلی وضوء
بکدام آب کند، فاضل تر و بہتر آنست کہ در آبِ حوض کند تا مخالفت
با دینِ مشرکان کردہ باشد۔ فِي نَوَادِرِ الْفَتَاوٰى[2] در حالتِ قرآن خواندن
چوں بانگِ نماز از مسجدِ محلہ شنود، از تلاوت باز بماند و بجوابِ مؤذن
مشغول گردد، هُوَ الْاَصَحُّ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى۔ مسئلہ[3]۔ قطب العالم
دامت برکاتہ، فرمودند در کتابے نبشتہ دیدہ ام کہ چوں بانگِ نماز مومن
بشنود برائے موافقتِ مؤذن بگوید الفاظے کہ وے بگوید۔ اما چوں

[1] مقصدِ سوال غالباً اینست کہ بعض ساحراں بر شانہ و بر چوبِ ازار بند سحر کردہ اند مناسب
است یا نہ کہ ہر دو را بعد استعمال بشکند تا از سحر مامون ماند و حاصلِ جواب اینست کہ شکستنِ آن موہای
ریش کہ ساقط شود از مرگِ مفاجات نجات می بخشد و شکستنِ چوبِ ازار بند از سحر۔

[2] ایں حکم نزد آن فقہاء است کہ اجابتِ مؤذن واجب قرار دادہ اند۔

[3] (ف) در باب ما یقول اذا اذن المؤذن از جامع ترمذی بروایتِ ابو سعید الخدری وارد شدہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم فرمود در انوقتیکہ اذان بشنوید ہر آنچہ مؤذن بگوید شما بگوئید۔

محاسن: نکو نہاد بمعنی ریشِ مردان نیز ۱۲ غیاث

درحَیَّ عَلَی الصَّلٰوۃِ برسد بگوید اَللّٰھُمَّ[1] اجْعَلْنِیْ مِنَ الْمُصَلِّیْنَ
وچوں حَیَّ عَلَی الْفَلَاحِ بشنود بگوید اَللّٰھُمَّ[2] اجْعَلْنِیْ مِنَ الْمُفْلِحِیْنَ۔
لیکن چوں اقامت بشنود بر موافقتِ مؤذّن بگوید کہ درحدیث آمدہ است
چوں مؤذّن تکبیر بگوید مومن را شاید الفاظے کہ مؤذّن گوید بتمام بگوید،
روزِ قیامت دیدارِ پروردگار شود و قدرت یابد کہ سجدہ کند وہر کہ نگوید
آنچہ مؤذّن در اقامت گوید قدرتِ سجدہ کردن نیابد۔ مسئلہ درتفسیر
امام الزاہد مذکور است چوں رسول علیہ السلام درشبِ معراج .بود ازمہترِ
جبرئیل بانگِ نماز شنیدہ .بود فراموش کرد، باز[3] چوں جماعتے ازصحابہ
درخواب دیدند کہ فرشتہ ازآسمان می آید وچنیں الفاظ می گوید بخدمتِ
رسول علیہ السلام آمدند و رسول صلی اللہ علیہ وسلم یاد آورند کہ مثلِ آں
الفاظ درشبِ معراج شنیدہ .بودم۔ قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ مَنْ تَکَلَّمَ
فِی الْاَذَانِ یَتَلَجْلَجُ لِسَانُہٗ عِنْدَ الْمَوْتِ[4]۔ معنیٰ حدیثِ رسول صلی اللہ
علیہ وسلم۔ چناں باشد ہر کہ شنود بانگِ نماز وسخن دنیا کند، بستہ شود زبانِ او
درحالتیکہ وقتِ جان دادن باشد بگفتن کلمۂ توحید عیاذاً باللہ منہا۔
مسئلہ۔ حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم امامت درعمرِ خود پیوستہ
کردہ اند لیکن بانگِ نماز درعمرِ خود نگفتہ اند پس امامت کردن سنّتِ
قولی وفعلی است و بانگِ نماز گفتن سنّتِ قولی باشد۔

---

[1] بارِ خدایا مرا از نمازیہا بگرداں۔

[2] بارِ خدایا مرا از نجات یافتگاں بگرداں۔

[3] باز چوں ۱۲ باب الاذان ازمشکوٰۃ۔

[4] کسیکہ بدورانِ اذان تکلّم کند زبانِ وے وقتِ موت لکنت پیدا کند ف نزدِ صاحبِ نہایہ اجابتِ مؤذّن واجب است ۱۲ کتاب الاذان جزوِ اوّل از فتح القدیر۔

درجَامِعُ[1] الْفَتَاوٰی مذکور است اَلسَّمَکُ بِاَنْوَاعِہٖ حَلَالٌ اِجْمَاعًا
وَالضِّفْدَعُ بِاَنْوَاعِہٖ حَرَامٌ اِجْمَاعًا اَمَّا الضِّفْدَعُ الَّذِیْ
مُبَاحٌ عَلٰی مَذْہَبِ الشَّافِعِیِّ ھُوَالَّذِیْ یَخْتَلِطُ مَعَ السَّمَکِ غَالِبًا
وَبِہٖ ذَنَبٌ صَغِیْرٌ وَمَعْرِفَتُہٗ اِذَا اُخْرِجَ مِنَ الْمَاءِ مَاتَ
عَلَی الْفَوْرِ۔ در فتاویٰ باخرزی مذکور است ماہی خوردن وجھنگہ
خوردن مباحست ازاں جہت کہ تا آں زماں کہ ماہی وجھنگہ باریک اند،
رودگانے ندارند غذائے شاں آبست کہ بقُدْرَتِ اللّٰہِ تَعَالٰی زندہ
می مانند وچوں بزرگ می گردند بعدہٗ رودگانے آفریدہ می شود۔
و در تفسیرِ اِمَامِ الزَّاہِدُ مذکور است عُجب داشتن بقدرت خدائیتعالیٰ
کفرست زیراکہ عُجب آنجا تو اند بود کہ عجز را دخل باشد وَھُوَ عَلٰی کُلِّ
شَیْءٍ قَدِیْرٌ و در تفسیرِ کشّاف مذکور است بعضے جانوراں را
بقدرتِ خویش آفریدہ است بعضے گوش ندارند، امّا می شنوند سوی چشم،
وآں مار است۔ وبعضے راچشم نیست امّا از ہر طرف می خورد رزقِ خویش را
ونمی بیند وآں کژدم است۔ و بعضے پاہا ندارند لیکن می گردند چوں
کِرماں۔ و بعضے زبان ندارند امّا تسبیح می گویند چوں ماہیِ دریا ہم چنیں
ماہیِ باریک و جھنگہ را رودگانے درابتدائے حال نیست، بعدہٗ
آفریدہ است۔ و در تَفْسِیْرِ اِمَامِ الزَّاہِدُ مذکور است شِکنبہ نمی خوردند
درعہدِ پیغامبراں مِنْ قَبْلُ و بر اُمّتانِ جملہ حرام بود وکسے نخوردہ است

---

[1] درجامع الفتاویٰ مذکور است ماہی بجمیع اقسامِ خود باجماع حلال است وغوک بجمیع انواع حرام است وغوکیکہ نزدِ امامِ شافعی حلال است آں غوک است کہ باماہی زندگانی کند و اُو را دُمِ کوچک باشد وعلامتِ آں ایں است کہ اگر از آب دور کردہ شود بالفور بمیرد۔

کِرماں : جمع کِرم۔

شِکنبہ : معدۂ حیوانات کہ بعد از خوردن آب وغذا دراں جمع شود ۱۲ غیاث۔

واُمّتِ پیغامبر ما صلّی اللہ علیہ وسلّم چوں پاک می کنند حلالست و بر صاحب شرع حجت نیست کہ گویند چنیں چرا شد۔ ہر چیز کہ صاحب شرع فرمودہ است باید کرد و از چیزے کہ باز داشتہ است بازماں تا موجب مغفرت گردی و در فتاوٰی عتابی مذکور ست انجیرِ ہندوی خوردن ظاہر و باطن اُو حلالست کہ وے را فارسی گُلر می گویند و دروں کرمانِ باریک حق تعالیٰ آفریدہ است بداں خوردنِ ایشاں حلال و ہیچ بزہ و عقابِ قیامت نیست۔ در کتاب مذکور است۔ اَلْمِسْكُ[1] حَلَالٌ عَلٰی كُلِّ حَالٍ يُؤْكَلُ فِي الْاَدْوِيَةِ وَالطَّعَامِ بِلَاخِلَافٍ چہ گوئی منشائے مُشک در خونِ آہو است و بچندیں نصوص و اخبار ثابت و درست شدہ است، کہ خوردنِ خون حرامست چوں صاحب شرع مباح کردہ است موناں را لَا مَسَاغَ لِلْاِنْكَارِ قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند بسیار چیزہا صاحبِ شرع بنا برآں تعذّر حلال داشتہ و خوردن فرمودہ چنانکہ خونِ گوسپندے و مادہ گاؤ و مثل آں اگرچہ حرام اند[2] شرعًا، افتادہ را در معرضِ تلف صاحبِ شرع رخصت فرمود۔ ہر کجا ماہی[3] کہ اُورا بآلتِ جارحہ مومنے مجروح کنند و بعد ازاں بیروں آرند مُردہ خوردنِ اُو حلال فرمود چوں تسمیہ گفتہ جراحت کردہ باشد فَكَذَا هٰذَا خانِ اعظم ظفر خاں[4] دریں محل عرضداشت کرد کہ ایں ہمہ مسائلِ غریب

---

[1] مُشک در ہر حال حلال است بلا اختلاف در غذا و دوا خوردہ شود (ف) در موردِ مُشک از آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم سوال کردہ شد فرمودند آں پاکیزہ ترین خوشبوئے شما است ۱۲ جامع ترمذی باب المسک۔

[2] آیت نمبر ۱۱۸ سورۂ انعام۔

[3] ایں مسئلہ بماہی تعلق ندارد ممکن کہ حضرتِ مخدوم دربارۂ شکارِ وحشی ایں مسئلہ را بیان کردہ باشد۔

[4] خانِ اعظم ظفر خاں نامش تاتار خان است دامادِ سلطان فخر الدین است پس ازانکہ سلطان شمس الدین سلطان فخر الدین را قتل کرد تاتار خاں از سنارگاؤں فرار نمودہ۔ بخدمت فیروز شاہ رسید و بمدد وے بر سنارگاؤں قابض شد و در دربارِ فیروز شاہ بمرتبۂ وزارت رسید ۱۲ ماخوذ از تاریخ عفیف۔

کہ از بندگیِ قطب العالم دامت برکاتہٗ، سیّد السادات تحقیق شدہ است گاہے نشنیدہ ایم و جائی در نظر نیامدہ بود تا غایت اکنوں صدقۂ خاندانِ رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم تحقیق شد۔ سیّدُ السّادات استفادہ فرمودند، علم را نہایت نیست و ہر روایتے کہ ناخواندہ باشد عجب می پندارند۔ خوردنِ ماہی باریک و جھنگہ حلالست لِعموم البلویٰ۔ سیّدُ السّادات دامت برکاتہٗ ہم دریں محل فرمودند چوں در بغداد رسیدم روزِ استفتاح بود استدعاء در خانۂ حاکمِ قاضی محمد ایں فقیر را با متابعان بودہ، ایمہ و سادات و صلحایِ آں مقام آنجا حاضر بودند، و در مائدۂ قاضی انواعِ طعامہا بودہ است، و ماہی باریک و جھنگہ پیشِ آں بزرگاں میانِ طعامہا پختہ آوردند و ہمہ بحضورِ ایں مسکین تناول بقدرِ حاجت کردند۔ امّا در سمرقند چوں ایں شکستہ رسید بعضے از خواصِ خلقِ بقعہ مذکور در مجلسِ بادشاہ رفتہ بودند شنیدند کہ سیّد جلال الدین زیارتِ خانۂ کعبہ را می رود بادشاہ استدعا کرد، اجابت نمودہ شد۔ و بادشاہ استفسار کردہ بود کہ ماہیِ باریک و جھنگہ خوردن مباحست یانے علمای سمرقند جواب نبشتہ اند بر قولِ ابو منصور ماتریدی خوردن مباحست و بادشاہ رغبت بشہوت داشت۔ و ایں ہر دو چیز مقوّی قوّت دہندۂ شہوت است مرداں را۔ سیّد قاسم کہ یکے از منظورِ آں سیّد السادات بود گفت متعلّمے می گوید ماہیِ باریک و جھنگہ خوردن بروایتے روا نیست و مباح نیست۔ قطب العالم دامت برکاتہٗ فرمودند تمام روایات کہ در کتابہا ہست ہمہ معمول نیست علماء و صلحاء در بعضے عمل کردند و بعضے نامعمول ماندہ اند، و ما را متابعتِ ایشاں باید کرد و جہد دراں

ماہی باریک ۔ مخدوم ازایں لفظ غالبًا مار ماہی مراد گرفتہ و خوردنِ مار ماہی و جھنگہ نزدِ احناف مکروہ دانستہ اند بدیں وجہ کہ خوردنِ آنہا عام شدہ آنہا را جائز گفتہ اند۔

روزِ استفتاح ۔ پانزدہم ماہِ رجب را می گویند کہ روزِ وفات حضرت مریم است۔

باید نمود. فی کتاب[1] الاسئلة لِکُلِّ شَیْئٍ زَکوٰةٌ وَ زَکوٰةُ السَّمَكِ اِخْرَاجُهَا مِنَ الْمَاءِ فَمِنْ ذٰلِكَ کُرِهَ تَنَاوُلُ السَّمَكِ الَّتِیْ اَخْرَجَهَا الْکَافِرُ مِنَ الْمَاءِ لِاَنَّ اِخْرَاجَهَا مِنَ الْمَاءِ اُقِیْمَ مَقَامَ ذَبْحِهَا قال[2] ابوحنیفه رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ مَنْ اِتَّخَذَ مَسْجِدًا یَکُوْنُ وَلِیًّا بِعِمَارَتِهٖ وَ عَلَیْهِ نَصْبُ الْاِمَامِ وَالْمُؤَذِّنِ وَ نَفَقَتُهُمَا و فیه[3] ایضا یَنْبَغِیْ لِلْمُؤْمِنِ اَنْ یَّجْتَنِبَ عَنْ طَعَامِ الْمُلُوْكِ وَالسَّلَاطِیْنِ وَنَحْوِ الْفُوْمِ وَالْبَصَلِ وَالْکُرَّاثِ. معنیٰ اینست کہ شاید مومن را بپرہیزد از طعامِ امیران و سلاطین و از سیر خام و از پیازِ خام و از گندنا خوردن مگر آں کہ روایتے دیگر آمدہ است پختہ خوردن مباحست

---

[1] درکتاب الاسئلہ مذکوراست برائے ہر چیز تطہیراست وتطہیر ماہی خارج کردنِ ویست از آب بدیں وجہ خوردن آں ماہی مکروہ باشد کہ اُورا کافرے از آب خارج کردہ باشد بنابریں کہ خارج کردنِ او بجائے ذبح قرار دادہ شدہ (ف) ایں مسئلہ در ہیچ کتابے از فقہ یافتہ نشد و بداہتہً صحیح نیست در ہدایہ آخرین صفحہ آخر کتاب الذبائح حاشیہ ۵ آمدہ کہ پرواندارد بخوردنِ ماہی کہ مجوسی شکار کردہ باشد چراکہ بدون تسمیہ حلال است و وقتیکہ مسلماں ماہی را بگیرد و عمداً تسمیہ بالایش نخواند حلال است و آنچیز کہ بدونِ تسمیہ حلال می شود مسلماں و مجوسی در آں برابر اند ایں مسئلہ بکفایۃ المنتہی حوالہ شدہ.

[2] امام ابو حنیفہ فرمود کسیکہ مسجد ساخت آں متولیٔ عمارتِ وے باشد و وے را لازم است کہ امام و مؤذن متعین کند و نفقۂ ایشاں ادا کند.

[3] مومنے را باید کہ از طعامِ ملوک و سلاطین و از مثلِ سیر و پیاز و گندنہ بہ پرہیزد (ف) در باب کراہیۃ اکل الثوم والبصل از جامع ترمذی وارد شدہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہر کہ از ثوم و بصل و کراث خورد وے در مساجد ما یاں قریب ما یاں نشود.

گندنا: نوعے از سبزۂ خوردنی ۱۲ غیاث.

ازاں جہت کہ در خام خوردن بُوئے گندہ می آید بنی آدم را، و ہر چیزے کہ کراہیتِ آدمی راست فرشتہ را نیز دراں کراہیت است. قطب العالم دامت برکاتہ، ہم دریں محل فرمودند حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم میانِ صحابہ جز اُبَیّ رضی اللہ عنہ ازیں چیزہا گاہے نخوردہ است و اُبَیّ میانِ دیگ گوشت انداخت، و باز بیرون آورد، ہماں بُوئے ایں اشیاء در گوشت رسانید تا حلاوت و لذیذ باشد. در مبسوط مذکور است نکاحِ پریاں و دیواں و آدمیانِ آبی با بنی آدم جایز نیست و از وقتِ خلقتِ مہترِ آدم علیہ السلام تا روزِ قیامت دیو و پری بر آدمی زاد و آدمی بریں طائفہ مجامعت نکردہ است و نتواند کرد حکم خدائے تعالیٰ بریں رفتہ است و در تفسیرِ اِمَامُ قَفَّالُ شَاشِیْ آمدہ است طابَ ثراہٗ ہیچ پری و دیو را برزن و فرزندے بنی آدم و درستدنِ اموال و آوردنِ متاعِ دنیا قدرت نداده و نتواند آورد اگر چنیں بودے یک پری تمام بنی آدم را ہلاک کردے و تمام مالِ بنی آدم تلف کردے. سوال کردم از بندگی قطب العالم بعضے مردماں کہ می گویند ما پری و دیو را مسخر کردہ ایم بفرمانِ ما کار میکنند و چیزے کہ می طلبم می آرند و مردماں بسیار معاینہ کردہ اند بجرم جواب فرمودند کہ خبرِ گذشت بہ تحقیق گویند و از استقبال بگماں می گویند و کسانے کہ چیزے معاینہ بدیدند خبر می آرند آں جادوئے چشم بندی است اعتقاد و اعتماد کردن بریں قوم جایز و مشروع نیست و محض خطا و ضلالت است.

در صَلٰوةِ مَسْعُوْدِیْ آوردہ است پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید عمارت برسرِ گورِ مردہ نباید کرد زیرا کہ ہر قطرۂ باراں و ہر ذرۂ خاک کہ برسرِ گورِ مردہ می رسد آں ہمہ کفارۂ گناہانِ بندۂ مومن است. سوال کردم از بندگی

معاینہ: چیزے را بچشم دیدن.

قطب العالم دامت برکاتہ قُبہ برسرِ روضۂ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم عمارت است. بکرم جواب فرمودند حضرتِ رسالت صلّی اللہ علیہ وسلّم وصیّت نکردہ بود و نہ خلفائے راشدین عمارتِ قُبہ کردہ اند برسرِ روضۂ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم. چند[1] نفر صومعہ دارانِ یمن آمدہ بودند و نزدیک روضۂ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم مشغول شدند و خواستند تا نقب برزمین زنند و آنچہ کہ درونِ قبرِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم بیابند ببرند و درمین روضۂ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم راست کنند. شبِ آں بادشاہِ مکّہ را بخواب نمودند فرمودند مرا می خواہند کہ ایں صومعہ داران بہ یمن ببرند مانع شو. بادشاہِ مکّہ چوں از خواب بیدار شد، تفحّص کرد چناں نقب بزمین زدہ اند کہ نزدیک شگافِ قبرِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم رسیدہ اند. بادشاہ بگرفت ایشاں را، تعزیر کرد و در زندان داشت. آں بادشاہ برائے حفظانِ قُبہ برسرِ روضۂ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم برآوردہ تا خلقِ عرب کسے ازیں معنٰی نیاندیشد و گرد

---

[1] علّامہ علی نورالدین السمہودی المتوفی ۹۱۱ھ در فصلِ بست و نہم بابِ چہارم از کتاب وفاء الوفاء ایں واقعہ را بہ تفصیل بیان کردہ و نوشتہ کہ ایں حادثہ در زمانِ بادشاہ نورالدین محمود بن زنگی بوقوع آمدہ در ۵۵۷ھ نورالدین در خواب دید کہ آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم وے را بجانبِ دو نفر اشارہ می فرمایند و میگویند کہ مرا از اینہا نجات بدہ نورالدین علی الفور از ملکِ شام بمدینہ منورہ رسید و آں دو نفر را گرفتار کردہ بقتل رسانید و نوشتہ کہ آں دو نفر از نصارٰی اندلس بودند و می خواستند کہ جسدِ اطہر را از مدینہ منورہ بہ برند. قیامِ ایں دو نفر در رُباطے بودہ و از انجا ایشاں نقب زدہ بودند و بقبر شریف قریب رسیدہ بودند کہ گرفتار شدند نورالدین در چہار جانبِ حجرۂ مبارکہ بنیادے عمیق کندید و آنرا از سُرب بنا نمود تا سدِّ ایں گونہ واقعہ آید جزاہ اللہ خیراً.

صومعہ داراں: نصارٰی.

تعزیر: سیاست کردن آں مقدار کہ مصلحتِ وقت اقتضاء کند ۱۲ بہارِ عجم.

پیرامونِ قُبۂ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم نگردد. در ترغیبُ الصلوٰۃ حدیث مذکورست کہ شنیدنِ آوازِ بربط و چنگ و رباب و آوازِ جلاجل و مزامیر و مثل و مانندِ ایں جملہ حرامست و تلذّذ گرفتن یعنی ذوق گرفتن بدیں آوازہا محض کفرست. فی الاسئلۃ حرامست[1] عورتانِ نامحرم را کہ درپیشِ مردانِ بیگانہ آیند. و نامحرم کسے است کہ عقدِ مناکحت باوے شرعاً پیوندد و عورتانِ محرم[2] را حق تعالیٰ در کلامِ مجید یاد کردہ است کہ ایشاں اند قولہٗ تعالیٰ وَلَا تَنْكِحُوْا مَا نَكَحَ اٰبَآؤُكُمْ مِّنَ النِّسَآءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً وَّ مَقْتًا وَّ سَآءَ سَبِيْلًا، حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهٰتُكُمْ وَ بَنٰتُكُمْ وَ اَخَوٰتُكُمْ وَ عَمّٰتُكُمْ وَ خٰلٰتُكُمْ وَ بَنٰتُ الْاَخِ وَ بَنٰتُ الْاُخْتِ وَ اُمَّهٰتُكُمُ الّٰتِيْۤ اَرْضَعْنَكُمْ وَ اَخَوٰتُكُمْ مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَ اُمَّهٰتُ نِسَآئِكُمْ وَ رَبَآئِبُكُمُ الّٰتِيْ فِيْ حُجُوْرِكُمْ مِّنْ نِّسَآئِكُمُ الّٰتِيْ دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَّمْ تَكُوْنُوْا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلَآئِلُ اَبْنَآئِكُمُ الَّذِيْنَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَ اَنْ تَجْمَعُوْا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا. مسئلہ. با عورتانِ محرم عقدِ مناکحت

---

[1] حرامست. ۱۲ فصل فی النظر از کنز.

[2] و نکاح مکنید کسے را کہ نکاح با او کردہ باشند پدرانِ شما از زنان لیکن آنچہ گذشت عفواست ہرآئینہ ایں ہست کارِ بد و مبغوض و ایں بدراہی است حرام کردہ شدند بر شما مادرانِ شما و دخترانِ شما و خواہرانِ شما و خواہرانِ پدرانِ شما و خواہرانِ مادرانِ شما و دخترانِ برادر و دخترانِ خواہر و آں مادرانِ شما کہ شیر دادہ اند شما را و خواہرانِ شما را از جہت شیر خوارگی و مادرانِ زنانِ شما و دخترانِ زنانِ شما کہ در کنارِ شما پرورش می یابند از بطنِ آن زنان شما کہ وطی کردید بایشاں پس اگر وطی نکردہ باشید بایشاں پس ہیچ گناہ نیست بر شما و زنانِ پسرانِ شما کہ از پشتِ شما باشند و حرام کردہ شد آں کہ جمع کنید میانِ دو خواہر لیکن آنچہ گذشت عفواست ہرآئینہ خدا ہست آمرزندہ مہربان. سورہ نساء آیت ۲۳. پیرامون: گرداگرد ۱۲ غیاث.

تاقیامت جایز و مشروع نیست ہرگز. مسئلہ . امام[1] اعظم در کتاب الاسئلہ آوردہ است کہ اگر مومنے متقی و باشرع نامحرم است و ذو رحم محرم فاسق و تباہ کارست عورتانِ مستورات را پیشِ وے آمدن درست است اما پیشِ قرابتانِ ذو رحم فاسق آمدن مشروع نیست.
در خبر است . اُخْتُ الْمُؤْمِنِيْنَ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا پیشِ بعضے صحابہ کہ اہلِ صُفہ بودند ، ومادرِ مومنان عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا آمدندے، لیکن پیشِ فرزندانِ ابوجہل و ابوالحارث نیامدندے کہ فاسق وعاصی بودہ اند . در تَفْسِيْرِ اِمَامْ زَاهِدْ مذکورست[2] زنانِ مسلماں را پیشِ عورتانِ کافر آمدن نشاید تا بر شویانِ خویش وصف نکنند .
در تَفْسِيْرِ اِمَامْ قَفَّالْ شاشی کتاب ثراۃ آمدہ است ہر مومنے کہ زنانِ محارمِ خویش را پیشِ فاسق آمدن گذارد ، دیوث باشد ، روزِ قیامت اُو را بصورتِ بوزنہ بر انگیزند. مسئلہ[3] . تزویجِ دخترِ صغیرہ بدستِ پدر است و اقاربے کہ از جانبِ پدر باشند ، و اگر مادر بزنی دہد بر مذہبِ ما جائزست اما در مذہبِ امامِ شافعی بزنی دادن ، عورتاں را جایز نیست . مسئلہ[4] . عوراتِ بالغہ را تزویج بدستِ اُوست یعنی بغیر رضائے اُو پدر و مادر و جز آں با ولایت تزویجِ بالغاں نیست . در فَتَاوىٰ خَانِي مذکورست . اگر عورتے[5] بالغہ غیر کفو تزویجِ خویش را کند ، پدر و مادر و اقاربِ ذو رحم را می رسد کہ آں را فسخ گردانند و از وے جدا کنند بجبر ، و چوں برضائے وے تزویج

---

[1] ایں مسئلہ و ایں خبر در ہیچ کتابے یافتہ نشد - علاوہ ازیں فرزندانِ ابوجہل و ابوالحارث محرمِ فاطمہ رضی اللہ عنہا نبودہ .

[2] در شامی ص $\frac{238}{ج5}$ مذکور است زنِ ذمیہ مانندِ مردِ اجنبی است زنِ مومنہ را جائز نیست کہ پیشِ وے آید احکام القرآن لابن عربی ص $\frac{102}{ج2}$.

[3] باب الاولیاء والاکفاء از کتاب ہدایہ . [4] ایضاً . [5] ایضاً .

بوزنہ : جانورِ معروف است کہ بہندی بندر گویند ۱۲ غیاث .

بغیر کفو کند کسے را حقِ تفریق نیست . مسئلہ . بلوغتِ دختر بر مذہبِ ما چوں ہفدہ سالہ شود و اگر عورتے را حیض آمد و یا حمل ماند و یا مُحتلم شد پیش از رسیدن بہفدہ سالگی بیکے ازیں علامات مُتظاہر شُد بالغہ شود ، اَمّا بلوغتِ مرد چوں وے ہیژدہ[1] سال را شود بر مذہبِ ما بالغ شود و بقولے چوں نوزدہ سالہ شود ، اما چوں یکے دریں مدت نرسیدہ است و اُو را احتلام شد و یا عورتے را حمل از و ماند و یا بعشرت انزال شود ، پیدا شدنِ یکے ازیں سہ علامت بالغ گردد . لیکن . بر قولِ امام محمد و ابویوسف چوں مرد و زن پانزدہ سال گزرانند بالغ شوند و فتویٰ بر قولِ ایشان است . حمل[2] عورت و شیر دادن دونیم سال محدودِ شرعی است . قَوْلُهٗ تَعَالٰى حَمْلُهٗ وَفِصَالُهٗ ثَلٰثُوْنَ شَهْرًا . فِيْ كِتَابِ الْحِيَلِ اگر مردے زنِ خود را مطلقہ ثلث گردانیدہ است و چوں خواہند کہ بغیر حلالہ بعقد کردن باز بوے حلال شود اوّل جواب آنست کہ تفحصِ شافی کنند زن را یا شوئے ، رسمِ بُت پرستی کردہ اند پیش از طلاق یا نے اگر عَيَاذًا بِاللّٰهِ مِنْهَا رسمے از رسومِ کفر کردہ باشند طلاق واقع نگردد زیرا کہ محلِ طلاق نماندہ است دوم جواب آنست چوں سخنے از کفر میانِ زن و شوی یکے گفتہ باشد ہم طلاق گفتہ اُو درست نیست کہ چوں عقد کنند بغیر حلالہ حلال شود و سوم جواب آنست کہ از وے صفتِ ایمان بپرسند و صفتِ ایمان را ہفت حکم است[3] اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْقَدْرِ خَيْرِهٖ وَشَرِّهٖ

---

[1] ایں نزدِ امامِ ابوحنیفہ است و نزدِ صاحبیں حدِ بلوغ پسر و دختر پانزدہ سال است ۱۲ ہدایہ آخرین فصل فی حد البلوغ .

[2] و اقل مدت بار گرفتنِ اُو و از شیر باز کردن اُو سی ماہ است ۱۲ سورۃ احقاف آیت ۱۵ (ف) کتاب الرضاع از ہدایہ .

[3] ایمان آوردم بخدا و فرشتگانِ وے و کتبِ وے و رسلِ وے و بروزِ آخرت و بر قضا و قدر خیر و شر

مِنَ اللّٰہِ تَعَالٰی وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ یَوْمَ الْقِیٰمَۃِ اگر گفت فیہا بعدہٗ
صفتِ ذاتِ حق تعالیٰ ازوے باید پرسید وصفتِ ذاتِ حق تعالیٰ آنست کہ
گوید اُو قدیم است و علیم است و باقی است، شریک و انباز و زن و فرزند
بوے نیست اگر گفت فیہا بعدہٗ دلیلِ ہستی و یگانگی خدائے تعالیٰ ازوے
پرسند یقین آنست کہ نخواہد دانست پس در مذہبِ امامِ احمدِ حنبل رحمۃ اللہ
علیہ وے مسلمان نباشد بگویند کہ در مذہبِ امامِ احمدِ حنبل اُورا صفتِ ایمان
وصفتِ ذاتِ رحمان و دلیلِ ہستی و یگانگی اُورا تعلیم کند، بعدہٗ نکاح کند
از زنِ خود و بعد از نکاح بگویند کہ باز در مذہبِ امامِ اعظم شوند آں زن
بروے حلال گردد بغیرِ حلالہ. در تفسیرِ امامِ زاہدؔ مذکور است حیلۂ شرعی
کردن عامۂ مسلمانان را جائز است بالاتفاق لَا مَسَاغَ لِلْاِنْکَارِ. سوال
کردم از بندگیٔ قطب العالم سیّد السادات دامت برکاتہٗ نصِّ قرآن حاکی
باین است قَوْلُہٗ تَعَالٰی لَا یَحِلُّ لَہٗ مِنْ بَعْدُ حَتّٰی تَنْکِحَ زَوْجًا
غَیْرَہٗ[1]. و در حدیث[2] آمدہ است جائز نیست تا مرد از لذّتِ جماع از
عورت و زن از مرد نچشد. بکرم قطب العالم جواب فرمودند ایں حکم
آں جای است کہ یکے از زن و یا شوئے عدول از اسلام نکردہ باشد
و ہر دو براہِ مسلمانی بودہ باشند ثابت و چوں یکے از ایشاں عیاذًا
باللّٰہِ مِنْہَا بلغزید ایں حیلہ برائے آں گفتہ شدہ است.
فِیْ فَتَاوٰی[3] الْمُلْتَقَطْ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِذَا

کہ از جانبِ پروردگار است و بر بعث بعد از موت (ف) ایں ایمانِ مفصّل است باب ماجاء فی الایمان بالقدر
از ترمذی باید دید.

1. پس ہرگز حلال نشود ایں زن آں مرد را بعد ازیں تا آنکہ در آید بنکاحِ شوہرِ دیگر. سورۂ بقرہ آیت ۲۳۰.
2. باب المطلقۃ ثلاثاً از مشکوٰۃ.
3. در فتاوٰی مُلْتَقَطْ مذکور است آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند وقتے کہ

وُلِدَ الْمَوْلُوْدُ یُحْلَقُ رَاسُہٗ وَیُتَصَدَّقُ بِوَزْنِ الشَّعْرِ وَرِقًا.
در فَتَاوٰی خَانِیْ مذکور ست چوں خواہند کہ موئے فرزند را فرود آرند، برہ
یا گوسپند قربانی دہند یکے بجہتِ فرزند و دوم بروحِ پاکِ حضرتِ رسالت
صلی اللہ علیہ وسلم کہ آں را فقہاء عقیقہ خوانند، و استخوانِ وے را نشکنند
چہار حصّہ فرود آرد سہ حصّہ بپزد خویش و اقارب را بخوراند و یک حصّہ
صدقہ بدہد و یک رانِ برہ درست بدایہ بدہد. در تَفْسِیْرِ قَفَّالِ شَاشِیْ
مذکور ست کہ چوں مرد و زن بفرمانِ خدائے تعالیٰ یک جا در بستر می شوند
آبِ مرد از پشت و بقولے از سر فرود می آید و آبِ[1] زن از سینہ بایں
سبب آبِ منیِ عورت زرد است. قَوْلُہٗ تَعَالٰی یَخْرُجُ مِنْ بَیْنِ
الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ. پس ازیں ہر کدام آب کہ اوّل در رحم می افتد
فرزند مشابہتِ آں طرف می شود تا مادر و پدر از تہمتِ خلق فارغ باشند.
نخست[2] ملائکہ را فرمان می شود تا آں آب را بکفِ دستِ خویش بگیرد
و در رحمِ عورت بدارد بِقُدْرَتِ اللّٰہِ تَعَالٰی. سی و نہ روز آں آب

ولادت بچہ شود سرِ وے ستردہ شود و بوزن موہائے وے نقرہ صدقہ کردہ شود (ف) آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم حضرتِ فاطمہ رضی اللہ عنہا را امر فرمودند کہ از حسن رضی اللہ عنہ عقیقہ کن و بتراش سرِ
وے حلق بکن و بوزن موہائے سر نقرہ را صدقہ کن ایں حدیث ترمذی آوردہ و گفتہ کہ سندِ وے
منقطع است ۱۲ باب العقیقہ از تیسیر الوصول ج ۲. نزدِ امام شافعی و احمد شکستنِ استخوانِ عقیقہ مناسب نیست.

1. برمی آید از میانِ پشتِ مرد و استخوانِ سینۂ زن. سورہ طارق آیت ۷.
2. در بابِ مخلّقہ و غیر مخلّقہ از صحیح بخاری آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند حق تعالیٰ بر رحمِ
مادر فرشتہ مقرر کردہ است و این فرشتہ از خداوند تعالیٰ می پرسد اے رب نطفہ اے رب علقہ اے
رب مضغہ اگر در ارادۂ خداوندی خلقِ آں شد فرشتہ می پرسد ایں مذکر است یا مونث، بدبخت است
یا نیک بخت رزق و عمرِ آں چہ قدر است ایں چیزہا در حالیکہ وے در رحمِ مادر است برایش نوشتہ می شود.

ہم چناں سپید می ماند، روزِ چہلم خون می گردد و بعد از چہل روزِ دیگر خون بستہ
می شود بعد از چہل روزِ دیگر پرکالۂ گوشت می گردد بقدرت اللہ تعالیٰ
بعدہٗ در وَے استخوان و رگ و پوست پدید می آید بعدہٗ ایں فریشتہ
می گوید خداوندا چہ فرمان می شود، برو فرمان می شود آں مُلک صورت
راست می کند، مگر دو چیز کہ بقدرتِ خویش حوالہ است دراں کسے را
تصرف نیست، راست می شود یکے رُوی پاک و دوم شرم گاہ،
آں فرشتہ ہمہ راست می کند فرمان حق تعالیٰ می شود برای فرشتہ کہ
رُوی خود بگرداں بِقُدرَتِ اللہِ تَعَالیٰ ہر دو چیز ظاہر می شود و علامتِ
مرد بر مرد، و علامتِ زن بر زن پس خالقے کہ ترا درونِ شکم از نظرِ فرشتہ،
کہ از نور مخلوق است فضیحت و رسوا نکرد و در پردہ نگہداشت و چیزے
کہ وَے می خواہد ظاہر می کند پسِ پردہ ازاں فرشتہ ترا نگاہ می دارد، تا نظرِ
ملائکہ در اندامِ تو نیفتد و ترا فضیحت و رسوا نگرداند البتہ۔ اے غافل
خدای کہ تُرا درونِ شکمِ مادر بنظرِ فرشتہ رسوا نکرد ہرگز نباشد کہ سببِ
گناہاں ترا میانِ آدمیاں رسوا کند، حکیم بلُطف، خون در رحمِ مادر غذای
تو گردانید و ترا پرورید، در شکم چوں مدت رسید خواست تا از رحمِ مادر
ترا بیروں آرد ہماں فرشتہ را فرمان می شود بگو تا رحمِ مادر بگذارد و بدنیا
رود فرشتہ مُناجات کند، و گوید خداوندا بندۂ تو چنیں می گوید، مقامِ
نہفتہ، فارغ از مزاحمتہاست نمی گذارم، فرمان می شود ماکولات و
مشروبات و انواعِ فرحت و بہجت و مشقت و راحت کہ در قلم راندہ ام
در صحیفہ بنویس و بروے عرض کن فرشتہ چوں بروے می گوید دستہا

بہجت: بالفتح شادمانی و تازگی و زیبائی و خوبی ۱۲ غیاث.
صحیفہ: کتاب و رسالہ ۱۲ غیاث.

سوی آں صحیفہ فراز می کند فرشتہ از رحمِ مادر دستِ خود را می کشد
از آنست کہ فرزند از رحمِ مادر بدنیا می آید و چوں طفل در زمین می افتد ہماں
فرشتہ از وَے پنج سوال می کند، اوّل می گوید از کجا می آئی، طفل میگوید
از مُلکِ عدم می آیم۔ و دوم می گوید چہ می آری، طفل می گوید نشان و دلیل
ہستی خدای جہانیاں می آرم۔ و سیوم می گوید برای چہ آمدی، طفل میگوید
برای عبادتِ معبود آمدہ ام۔ و چہارم می گوید، کجا خواہی رفت، طفل
می گوید باز در مُلکِ عدم خواہم شد۔ مرداں می دانند وَے می گرید۔
پس اے عاقل چوں تو از خونِ حیضِ مادرِ خود پرورده شدۂ چندیں از نطفۂ
منی آفریدہ شدۂ پندار چیست قَوْلُہٗ تَعَالیٰ اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ
مِنْ نُّطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيْهِ فَجَعَلْنٰهُ سَمِيْعًا بَصِيْرًا[1]۔ و ایں
فخر و عظمت از کجا می کنی شرمت باد قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
كَيْفَ يَتَكَبَّرُ مَنْ خَرَجَ مَخْرَجَ الْبَوْلِ مَرَّتَيْنِ[2]، فرشتہ چوں دید کہ
جنین سر از رحمِ مادر بیروں آوردہ و آں صحیفہ را می پراند ہر کجا ایں
کاغذِ رزقِ اُو افتادہ است تا آنجا نمی رود و آں رزق استیفا نمی کند
مرگ بوے نمی رسد۔ مسئلہ۔ پرسیدنِ بیمار در شب نباید رفت و متواتر
شب و روز نباید رفت، و بسیار نباید در پہلوی بیمار نشستن۔ قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقُّ الْعِيَادَةِ يَوْمٌ بَيْنَ يَوْمَيْنِ وَجَلْسَةٌ مِثْلَ[3]

[1] ہر آئینہ ما آفریدیم آدمی را از یک پارہ منی در ہم آمیختہ از چند چیز پس ساختیمش شنوا بینا.
سورۂ دہر، آیت ۲
[2] چہ طور تکبر می کند آں کہ از مخرجِ بول دو بار خارج شدہ است.
[3] در صحاح احادیثِ فضیلتِ عیادتِ مریض مذکور است لکن باین الفاظ حدیثے یافتہ نشدہ،
الترغیب والترہیب للمنذری جزو رابع باید دید.

حَلْبَةِ شَاةٍ اَوْطَرْفَةِ عَيْنٍ - معنیٰ حدیثِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم چناں باشد کہ پرسیدنِ بیمار یک روز بعد دوم روز است و پہلوئے اُو نشستن مقدارِ دوشیدن گوسپندے و یا بر اندازۂ پلک زدن. در فتاوٰی باخرزی مذکورست وَمِنْ شَرَائِطِ الْاِسْلَامِ[1] الشَّفْقَةُ عَلٰى اَهْلِ الْاِسْلَامِ وَهُوَ اَنْ يَّفْرَحَ بِفَرَحِهِمْ وَيَحْزُنَ بِحُزْنِهِمْ زیرا کہ شرطِ وجودی است.

سوال کردم از بندگی قطب العالم سیّد السادات دامت برکاتہٗ چیست علامتِ آں کہ مومن با ایمان از دنیا رفت. بکرم جواب فرمودند در حدیثِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم آمدہ است چشم دارید مُردہ را چوں ازیں یک علامت در مومن بوقتِ مردن ظاہر شود عاقبتِ اُو بخیر باشد، اوّل مومن را پیشانی چوں خوی کند، دوم لبہاىِ مومن و چشمہا تر باشد، و سیوم چوں چشم فراز باشد ایں سہ علامت نزولِ رحمت و مغفرت است اگر مومن را بوقتِ مردن چوں خفہ کردہ فریاد کند و آنکہ لبہا سیاہ وام شود و آنکہ روئ خاکستر گوں شود عیاذًا باللّٰہِ مِنْهَا. بیت

غافل مباش ار عاقلی دریاب گر صاحب دلی

باشد کہ نتواں یافتن دیگر چنیں ایام را

ایں نشانِ اُو رفتنِ بے ایمان شدہ است کہ عذاب نازل بوے شدہ است فِی الْمَدَارِكِ قَالَ[2] اِبْنُ عَطَاءٍ يَتَبَيَّنُ الصِّدْقُ مِنَ الْعَبْدِ وَكِذْبُهٗ فِیْ اَوْقَاتِ الرَّخَاءِ وَالْبَلَاءِ، فَمَنْ شَكَرَ فِیْ اَيَّامِ الرَّخَاءِ وَصَبَرَ فِیْ اَيَّامِ الْبَلَاءِ فَهُوَ مِنَ الصَّادِقِيْنَ وَمَنْ لَّمْ يَشْكُرْ فِیْ اَيَّامِ الرَّخَاءِ وَوَجَعَ فِیْ اَيَّامِ الْبَلَاءِ فَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِيْنَ.

---

[1] از شرائطِ اسلام است شفقت بر مسلمانان و آں بایں طور کہ خرسند شود بخرسندیِ ایشاں و غمناک شود بغمِ ایشاں.

[2] ابن عطا فرمود صدق و کذبِ انسان بوقتِ نرمی و سختی ظاہر شود پس ہر کہ بوقتِ فراخی شکر و در تنگی صبر کرد وے از صادقین است و ہر کہ بوقتِ فراخی شکر نہ ورزید و در تنگی و دشواری درد محسوس کرد وے از کاذبین است.

فِیْ نَوَادِرِ الْهِشَامِ آمدہ است چوں بندہ از کسب عاجز آید واجب آمد بحقِ اُو کہ بر درہائے مخلوق طواف کند و قوتے از بہرِ خویش حاصل آرد اگر وَے بر کسبے قادر باشد سوال کردن حرامست و ایں فعل مشروع نیست. مسئلہ چوں بندۂ مومن در آب غرق شدہ باشد و یا در آتش سوختہ شد و یا دَدْ اُورا خورد و یا زیرِ دیوار و یا زیرِ سقف افتادہ باشد. و در طلبِ اُو بودہ اند چوں یافتند از ہنگامِ مردنِ اُو ختمِ زیارت سیوم روز سنّت آمدہ است و لہٰذا دو پسر عکرمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ در کرانہ دریا بتجارت رفتہ بودند، و بخانہ شب فرود آمدند کافراں آتش دراں خانہ زدند یکے ہمانجا سوختہ شدہ و برادرِ دوم خودرا بحیلہ درونِ دریا انداخت بعد از سوختن و غرق شدن ایشاں را یافتند. دوم روز چوں بامداد شد امیر المؤمنین عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ختمِ مصیبتِ ایشاں کرد و ہمیں حکم دارد. و در خبرست پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم فرشتگان در سہ وقت بر آتماں گریند اوّل چوں در گور می سپارند و بدستِ منکر و نکیر بندہ عاجز می گردد و دوم چوں زمستان در می آید و آں پوشش ندارد و سیوم چوں فقیرے بفاقہ شب می گذراند بامداد شود فرزندانِ وَے طعام می خواہند دریں سہ وقت فرشتگانِ ہفت آسمان و زمین بر آتماں می گریند. سوال کرد از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ، خانِ اعظم ظفر خاں، آدمیاں را بکدام ہیئت روزِ قیامت برانگیزند. بکرم جواب[1] فرمودند در ہیئتے کہ بدنیا آفریدہ شدہ بودند، لنگ لنگ، کور کور، شل شل، تمام قدم ہمچناں زشت رُوی ہم چناں، بعد سوال و حساب بدخولِ بہشت درست اعضای ہمہ را خوب صورت کنند چنانکہ ذرّہ عیب در وجودِ بندۂ مومن نماند. قَوْلُهٗ تَعَالٰى لَقَدْ[2] جِئْتُمُوْنَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ

---

[1] آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود حشرِ شما بایں حالت شود کہ شما برہنہ جسم و برہنہ پا و غیر ختون باشید ۱۲ باب ما جاء فی شان الحشر از جامع ترمذی ۲۶.

[2] و گوئیم ہر آئینہ آمدید پیشِ ما تنہا چنانکہ آفریدہ بودیم شمارا اوّل بار. سورہ انعام آیت ۹۴.

اَیْ عَلَی الْهَیْئَةِ الَّتِیْ وُلِدَ تُمْ عَلَیْهَا فِی الدُّنْیَا۔ و در صحیح بخاری[1] مذکورست این حدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ روزِ قیامت مردمان وزنان را بعمرِ عیسیٰ علیہ السلام پدید کنند یعنی سی و سہ سال و ہمہ را بقدِ قامت مہترِ آدم صفی صلوات اللہ علیہ یعنی شصت گز درازی، و در پہنائی ہفت گز تا نعمتہائے بہشت ہر یکے را دم بدم، صد مرد طعام بخورند و در آواز مہترِ داؤد پیغامبر علیہ السلام، و در جمالِ یوسف پیغامبر علیہ السلام، و در اندامِ مرد و زن موئے نباشد مگر درا برو و در پلکِ چشم، و جعدِ سَر دراز تا سُرین و در پہنائی میانِ دو کتف پیوستہ ہر دو جانب، باز ہم دریں محل فرمودند جملہ مومنان را بفرمانِ حق تعالیٰ از گروہِ مرداں و عورتاں را سہگان دست و رنجن بپوشانند اوّل از مروارید سپید بعدہٗ از سرخ و پس ازاں نقرہ۔ قَوْلُهٗ تَعَالٰی یُحَلَّوْنَ[2] اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَّلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِیْهَا حَرِیْرٌ۔ پوشیدن ہمہ را جامۂ حریر یعنی ابریشم باشد۔ **قطب العالم** دامت برکاتہ ہم دریں محل فرمودند در کتابے چناں نبشتہ دیدہ ام۔ روزِ قیامت چہار پیغامبران را ریش باشد لِعُلُوِّ دَرَجَاتِهِمْ[3]، اوّل مہترِ آدم علیہ السلام دوم نوح پیغامبر علیہ السلام و سیوم ابراہیم پیغامبر علیہ السلام و چہارم حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم۔ در حدیث آمدہ است ہر کہ بنی آدم را و یا اسپ را، و یا انعامے را در رُوئے، بچوب یا بدست زند فردا قیامت اُورا نابینا بر انگیزند۔
مسئلہ ہر کہ ستورے را بخست در آرد و در راہ می برد روزِ قیامت

---

[1] در صحیح بخاری این حدیث در ہیچ جائے یافتہ نشد.
[2] آنجا زیور دادہ شود ایشاں را از قسم دستوانہائے طلاء و زیور دادہ شود مروارید و لباسِ ایشاں آنجا جامۂ ابریشمے باشد۔ سورہ فاطر آیت ۳۳.
[3] بسبب بلندی درجاتِ ایشاں.

میانِ دو راہ بغلطانند، تا پائمال میانِ محشر گردد، و خوارش کنند این لطف در حقِ ستوراں ازاں است کہ غلّہ و میوۂ مشرق بمُردمانِ مغرب و غلّہ و میوۂ مغرب بمُردمانِ مشرق و نعمتہای پر جوال بر پشتہای ایشاں میرسانند و بنی آدم را نفعہا میرسانند و فِیْ اِحْیَاءِ الْعُلُوْمِ[1] اَلْمُؤْمِنُ اِذَا اَرَادَ اَنْ یَّزُوْرَ الْمَیِّتَ فَعَلَیْهِ اَنْ یَّسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةَ مُسْتَقْبِلَ الْوَجْهِ اِلَی الْمَیِّتِ وَاَنْ یُّسَلِّمَ وَیَقْرَاَ الْفَاتِحَةَ مَرَّةً وَّاحِدَةً اَوْ سَبْعَ مَرَّاتٍ وَّیَقْرَاَ مَا تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ وَهٰذَا مَشْرُوْعٌ عَلٰی قَوْلِ مُحَمَّدٍ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ وَبِهٖ یُفْتٰی وَلَا یَمْسَحُ الْقُبُوْرَ وَلَا یُقَبِّلُهٗ وَلَا یَمَسُّهٗ فَاِنَّهٗ مِنْ عِبَادَةِ الْیَهُوْدِ وَالنَّصَارٰی لِاَنَّ الصَّحَابَةَ اِذَا اَتَوْا اِلٰی زِیَارَةِ الْقُبُوْرِ فِی الْمَقَابِرِ یَسْتَقْبِلُوْنَ الْقُبُوْرَ وَیَقْرَءُوْنَ الْقُرْاٰنَ ثُمَّ یَنْصَرِفُوْنَ۔
قطبُ العالم ہم دریں محل فرمودند پس ہر مومنے کہ قبرِ یکے را بلب بوسد و یا دست بر گور فرود آرد پس رسمِ کافراں بجا آوردہ باشد، روزِ قیامت با آں طائفہ اُورا حشر گردد۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ۔ **مسئلہ**۔ گچ کردنِ گور بر قولِ ائمہ متاخران جایزست برائے استحکام بناء تا کسے کہ ببیند دعائے کند و این دعائے مردہ بر حکمِ حدیثِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نورے گردد۔

---

[1] در احیاء العلوم مذکور است مومنے کہ زیارتِ اموات کند وے را باید کہ پشتِ وے بقبلہ و روئے وے بسوئے میت بود و سلام بخواند و باز یک بار یا ہفت بار سورۂ فاتحہ خواند و قدرے کہ از قرآن میسّر شود بخواند این بر قولِ امام محمد مشروع است و برین فتویٰ دادہ شدہ است مسح و تقبیلِ قبر نہ کند کہ این عبادتِ یہود و نصاریٰ است صحابۂ کرام استقبال قبر کردہ قرآن خواندہ اند پس ازاں رجوع کردہ اند۔
[2] کسیکہ مشابہت بقومے کرد ازاں گشت ۱۲ الجامع الصغیر ص۱۵۱ ج ۲.

جوَال۔ بضم چیزے کہ در آں غلّہ پر کردہ بر خر و یا بو نہند و بمعنی دلق و نوعے از پارچہ است کہ درویشاں پوشند ۱۲ غیاث.

مسئلہ . مرتفع کردن گورِ مومن غیرِ مشروع است و نباید کرد و سُنّتِ ہیچ انبیائے و قولِ علمائے و مشایخ نیست ، ایں سُنّتِ قومے است کہ ایشاں را روافض خوانند و در اسلام بدعتِ مذموم است ، سیّد قاسم کہ یکے از منظورانِ سیّد السادات بودہ است گفت بیشتر گورِ علماء و صلحائے ایں دیار مرتفع است چوں غیرِ مشروع است پس چرا می کنند . **قطبُ العالَم** دامت برکاتہٗ فرمودند عوام النّاس کارے کہ بکنند برخواص حجّت نیست از جہل و نادانگی می کنند ہیچ اولیاء و علماء وصیّت بریں نکردند ، و در حیاتِ خود نفرمودند ایں سُنّتِ یہوداں است ہم دریں محل فرمودند ایں ضعیف از غزنین تا ولایتِ خراسان و عرب کہ رفت و باز آمد گورِ ہیچ پیغامبرے و اولیائے مرتفع ندید ، مگر در ہندوستان و ایں مکروہ است نباید کرد ، و بر قولِ ائمہٗ مذہبِ دین عَلَيْهِمُ الرَّحْمَةُ وَالْغُفْرَانُ بر سرِ گورِ مُردہ قرآن و دعا و جُزآں نوشتن ، مکروہ و فعلِ جاہلانست نباید کرد کہ در ہیچ کتابے نیامدہ است در کتاب بَدْرُ السَّعَادَۃ مذکورست . و در کتبِ فقہ غلاف پوشانیدنِ تُربت و گُل و سبزہ انداختن بر جنازۂ مؤمن و سیم و جُزآں ریختن و گرد برگرد تربت داشتن جوزِ ہندی و عود سوز مصوّر . و خوردنِ برگ و طعام و شربت و جز آں ایں جملہ مکروہ است و در دینِ اسلام مشروع نیست ، و سُنّتِ نصاریٰ است ، نباید کرد موئناں را ، لٰکن در مُلکِ خراسان و در زمینِ عرب چناں رسمِ نیکوست کہ روزِ سیوم طعام و شربت و انواعِ میوہ ہا موجود می کنند چوں مرداں از زیارت گشتند ہمہ را در منزل و مقامِ خویش می آرند بروحِ مردہ طعام و میوہ ہا و جز آں میدہند و خود می خورند ، کارے بر نہجِ سُنّتِ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم و علمائِ دین می کنند . **قطب العالم** دامت برکاتہٗ باز ہم دریں محل فرمودند

جوزِ ہندی . مغزِ ناریل .

کہ در ہندوستان چہ رسمے زِشت و قبیح افتادہ است ، اہلِ مصیبت گرسنہ می مانند و مُردہ را منتظرِ صدقہ می دارند ایں نوع مُستحسن نیست بلکہ ہمی شاید چوں از حظیرہ باز گردند طعام و شراب . بر اندازِ قدرتِ خود مہیا کنند خلقِ خدا را و جز آں کہ موافقت بادٔے کردہ اند برسانند و بروحِ مردہ بدہند ، کارے و فعلے مُستحسن کردہ باشند . در اِحْيَاءُ الْعُلُوْم و جز آں مذکورست نمازِ جنازہ در شارعِ عام گذاردن مکروہست ، در گورستانے کہ دفنش خواہند کرد ہمانجا بگذارند کہ سُنّت اینست وَ فِيْهِ اَيْضًا بلندیِ گور یک دست باید بطریقِ کوہانِ شتر کہ قبرِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم و قبرِ خلفائِ راشدین و ہمہ صحابہ را ہم چنیں عمارت کردہ اند و خلافِ سنّت مومناں را کارے کردن نمی شاید تا روزِ قیامت از رُوی پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم شرمندہ نگردند . وَفِي الْمَدَارِكِ - اَلْاِسْكَنْدَرُ الَّذِيْ مَلَكَ الدُّنْيَا سُمِّيَ ذُوالْقَرْنَيْنِ لِاَنَّهٗ كَرِيْمُ الطَّرَفَيْنِ اَبًا وَّاُمًّا اَوْ لِاَنَّهٗ عَاشَ فِي الدُّنْيَا قَرْنَيْنِ اَوْ لِاَنَّهٗ طَافَ الدُّنْيَا مَرَّتَيْنِ اَوْ لِاَنَّهٗ فِيْ تَاجِهٖ قَرْنَيْنِ . قِيْلَ مَلَكَهَا مُؤْمِنَانِ ذُوالْقَرْنَيْنِ وَسُلَيْمٰنُ بْنُ دَاؤُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَكَافِرَانِ نُمْرُوْدُ وَبُخْتُ نَصَّرَ وَاعْلَمُوْا اَنَّ ذَاالْقَرْنَيْنِ مِنْ اَوْلَادِ سَامِ بْنِ نُوْحٍ تَمَنّٰى اَنْ يَّشْرَبَ مَاءَ الْحَيٰوةِ لِيَخْلُدَ

[1] در تفسیرِ مدارک مذکور است اسکندر کہ مالکِ دنیا گردید لقبش ذوالقرنین است و وے را ذوالقرنین بدیں وجہ می گویند کہ از طرفین یعنی ابًا و اُمًّا کریم بود یا بدیں وجہ گویند کہ وے در دنیا دو قرن ماندہ است یا بدیں وجہ گویند کہ جملہ عالم را دو مرتبہ طواف کردہ یا بایں وجہ گویند کہ در تاجِ او دو شاخ بود گفتہ شدہ کہ تمام عالم را دو مومن گرفت یک ذوالقرنین و دوم ہمتر سلیمان علیہ السلام و دو کافر گرفت نمرود و بخت نصر باید دانست کہ ذوالقرنین از اولادِ سام ابن نوح علیہ السلام بود و آں تمنا کرد کہ آبِ حیات نوشد

حظیرہ : جمع حظائر . احاطہ کہ از چوب و نے برای حیوانات سازند و بمعنی احاطہ قبرستان و گنبدِ قبر ہم . غیاث .

وَيَسِيْرَ فِيْ طَلَبِ جَمِيْعِ الدُّنْيَا وَالْخَضِرُ وَزِيْرُهٗ وَابْنُ خَالَتِهٖ ۔
وَفِيْهِ اَيْضًا ۔ اَنَّ فِرْعَوْنَ اللَّعِيْنَ عَاشَ فِي الدُّنْيَا اَرْبَعَمِائَةِ سَنَةٍ
لَمْ يَرَىٰ مَكْرُوْهًا فِيْ تِلْكَ الْمُدَّةِ مِنْ وَجْعٍ اَوْ جُوْعٍ وَغَيْرِ ذٰلِكَ
مِنْ اَنْوَاعِ الْبَلَايَا وَلَوْ اَصَابَتْهُ الْبَلَايَا فِيْ تِلْكَ الْمُدَّةِ لَمَا ادَّعَى
الرُّبُوْبِيَّةَ ۔ در تفسیرِ بَصَائِر[1] مذکور است اِنَّ فَرْضَ الصَّوْمِ فِيْ
اِبْتِدَاءِ الْاِسْلَامِ كَانَ فِيْ يَوْمٍ وَاحِدٍ وَهُوَ يَوْمُ عَاشُوْرَاءَ ثُمَّ انْتَسَخَ
فَرْضِيَّتُهٗ بِصَوْمِ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِيْ كُلِّ شَهْرٍ ثُمَّ انْتَسَخَ فَرْضِيَّتُهٗ
بِصَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَلٰكِنْ مَعَ اِخْتِيَارِ الصَّائِمِ، صَامَ وَاِنْ شَاءَ
اَفْطَرَ وَاَعْطٰى لِكُلِّ يَوْمٍ نِصْفَ صَاعٍ مِّنْ حِنْطَةٍ الْمَسَاكِيْنَ ثُمَّ اُخْبِرَ
اَنَّ الصَّوْمَ خَيْرٌ مِّنَ الْاِطْعَامِ ثُمَّ انْتَسَخَ الْاِخْتِيَارُ وَشُرِعَ صَوْمُ
النَّهَارِ مَعَ اللَّيْلِ فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْطِرُ بَعْدَ غُرُوْبِ الشَّمْسِ مِنَ
الْغَدِ ثُمَّ انْتَسَخَ صَوْمُ اللَّيْلِ لِقَوْلِهٖ تَعَالٰى

تا کہ وے ہمیشہ بماند و در طلبِ تمامِ دنیا بگردد و خضر وزیر و خالہ زادش بود و دریں تفسیر مذکور است کہ فرعونِ لعین در دنیا چہار صد سال زندہ ماند و دریں زماں ہیچ مکروہے از قسمِ درد و گرسنگی وغیر ذٰلک از انواعِ بلاہا بوے نرسید اگر دریں مدت در مصائب مبتلا شدے دعوی خدائی نکردے۔

(ف) در تفسیرِ مدارک در بیانِ قولہ تعالیٰ وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ عبارتیکہ مذکور است ازیں عبارت اختلاف دارد۔

[1] در تفسیرِ بصائر مذکور ست کہ در ابتدائے اسلام فریضۂ روزہ یک روزہ بود کہ آں دہم محرم است و آں منسوخ شد بفرضیت سہ روزہا در ہر ماہ و آں منسوخ شد بروزہ ہای ماہِ رمضان لکن بایں اختیار کہ کسیکہ خواہد روزہ دارد یا بعوضِ ہر روزہ نیم صاع از گندم بمساکین بدہد بعد ازاں حکم شد کہ روزہ بہتر است از فدیہ بعد ازاں اختیار منسوخ شد و روزہ داشتنِ روزہا با شبہا ضروری شد روزہ دار شب و روز گزرانیدہ بعد غروبِ شمس افطار کردے بعد ازاں روزۂ شب منسوخ شد و حکم آمد

عَلِمَ[1] اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا
عَنْكُمْ صَوْمُ اللَّيْلِ فَصَارَ الصَّوْمُ مِنْ وَقْتِ طُلُوْعِ الْفَجْرِ الثَّانِيْ
اِلٰى وَقْتِ غُرُوْبِ الشَّمْسِ فَرْضًا و سببِ عفوِ صومِ شب از بہرِ
امیر المومنین عمرؓ بود رضی اللہ تعالیٰ عنہ تا آسانی باشد بر اُمتانِ محمد مصطفیٰ
صلی اللہ علیہ وسلم۔ مسئلہ ۔ اگر یکے در دارِ حرب میانِ کافراں
سکونت دارد و نمی داند کہ نماز و روزہ فریضہ است قضا و کفارہ بروے
لازم نیاید ہرگز۔ مسئلہ ۔ نمازِ فریضہ را چوں مسافر چہارگانی بگذارد
بزہ مند باشد ۔ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ[2] اَتَمَّ الصَّلٰوةَ فِي السَّفَرِ
فَقَدْ اَعْرَضَ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيْمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ۔ فِي الْمَبْسُوْطِ
بہای بردہ دادن براہِ رضای حق تعالیٰ بہتر ست از آزاد کردن،
فِي[3] الْحَضَرِ الصَّوْمُ وَفِي السَّفَرِ الْاِفْطَارُ اَفْضَلُ عِنْدَنَا، اِذَا لَمْ
يَلْحَقْهُ الْمَشَقَّةُ فَالصَّوْمُ اَفْضَلُ ۔ پرسیدم اگر یکے زمینِ غیر را
غصب کرد و بغیرِ اذنِ او زراعت کرد، مالکِ زمین را چیزے ازاں
زراعت شرعًا بیابد یا نہ بجرم ایں روایت فرمودند کہ در فتاویٰ[4] اَبُو اللَّيْث
مذکور است ۔ مَنْ غَصَبَ اَرْضًا وَّزَرَعَهَا وَنَبَتَ

---

[1] دانست خدا کہ شما خیانت می کردید در حقِ خویشتن پس بمہربانی بازگشت بر شما و درگذشت از شما. سورہ بقرہ آیت ۱۸۷ یعنی روزہ شب پس روزہ مقرر شد از وقتِ طلوع فجرِ ثانی تا غروبِ شمس و ایں معافی روزۂ شب از وجہ امیر المومنین عمر بودہ (ف) سببِ تخفیفِ روزۂ شب عمر رضی اللہ نیست بلکہ قیس بن صرمہ انصاری رضی اللہ عنہ است ۱۲ صحیح بخاری کتاب الصوم باب قول اللہ عز و جل احل لکم لیلۃ الصیام

[2] کسیکہ در سفر اتمامِ نماز کند وے از ملتِ ابراہیم علیہ السلام اعراض کردہ (ف) ایں حدیث اصلے ندارد۔

[3] نزدِ ما در سفر افطار و در اقامت روزہ افضل است لکن اگر در سفر مشقتے نیست روزہ افضل باشد۔

[4] در فتاویٰ ابو اللیث مذکور است کسیکہ زمین غصب کردہ و در آں کاشت کرد و آں کاشت روئید

فَلِصَاحِبِهَا اَنْ يَّاخُذَ الْاَرْضَ وَيَامُرَ الْغَاصِبَ بِقَلْعِ الزَّرْعِ تَفْرِيْغًا لِلْمِلْكِ وَاِنْ لَمْ يَحْضُرِ الْمَالِكُ حَتّٰى اَدْرَكَ الزَّرْعُ فَالزَّرْعُ لِلْغَاصِبِ[1]۔ سوال کردم - از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، وجہِ گرو خوردن شاید یانے. بجرم جواب فرمودند- دو گرو شرعًا ستدن و خوردن حلالست اوّل دوانیدن اسپاں و دوم فرستادنِ تیر ہر کہ باز ماند بدہد واگر از ہر دو جانب بستاند حلال نیست وجز ایں ہیچ گرو خوردن وستدن مشروع نیست. مسئلہ اگر سیم و یا زر کیے امانت داد وے در مال آں را باندازد، کہ دریافتہ نشود بعدہٗ تلف کردہ شود، ضمانِ مال بروے لازم آید کہ تمام بدہد بالاتفاق. مسئلہ. رجوع کردن از صدقہ یعنی باز ستدن مشروع نیست. مسئلہ. اگر بادشاہ زنا کند حدّش نزنند امّا بزہ مند باشد وجزٗ بادشاہ ہمہ را حد لازم و واجب است. قطب العالم ہم دریں محل فرمودند، روزِ قیامت زنا کنندگان را حاضر بیارند علامتِ شرم گاہِ عورت در سینۂ مردِ زانی پدید کنند و علامتِ شرم گاہِ مرد در سینۂ عورت پدید کنند وگندہ کرم افتادہ تا میانِ محشر فضیحت گردد. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اِذَا زَنَى الْعَبْدُ يَخْرُجُ مِنْهُ الْاِيْمَانُ وَوَقَفَ عَلٰى رَأْسِهٖ كَالظُّلَّةِ فَاِذَا فَرَغَ مِنْ ذٰلِكَ الْعَمَلِ عَادَ اِلَيْهِ الْاِيْمَانُ[1]. مسئلہ. اگر مرد سوگند خورد کہ بغیرِ اذنِ زن کنیزک

مالک را اختیار است کہ زمین بگیرد و وے را بدوردنِ کاشت حکم کند واگر مالک حاضر نہ شد وکاشت پختہ شود پس کاشت برائے غاصب است.

[1] وقتے کہ زانی زنا کند ایمان از وے خارج شدہ برسرش مثلِ سائبان باشد و وقتے کہ وے از ایں عمل فارغ شود ایمان بوے بازگردد. (ف) ایں حدیث بالفاظِ دیگر در باب الکبائر از مشکوٰۃ مذکور است.

خرید نکنم و اگر خرید کنم زن بر من حرام چوں آں مرد کنیزک بغیرِ اذنِ زن خرید کند حانث[1] نگردد. مسئلہ ہر کہ در ماہِ مبارکِ رمضان بقصد بیروں آید تا روزہ بخورد فردا قیامت میانِ درکاتِ دوزخ اُورا بگردانند مدّتِ دراز عذاب ببیند. قطب العالم ہم دریں محل فرمودند کہ پیغامبر[2] صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است باری تعالیٰ در ماہِ رمضان سہ قسمت نہادہ اند، اوّل دہ رحمت است، و دوم دہ مغفرتست، وسیوم دہ آزادی از آتشِ دوزخ است. مسئلہ. ختمِ قرآنِ تراویح سُنّتِ علماء است چوں مُقتدیاں مُتابع باشند یعنی دشواری نپندارند، امّا اکثر علماء وصلحاء تراویح سبک گزاردہ اند نیکو و بہتر ایں است. مسئلہ. اِعتکاف در عشرۂ آخرِ رمضان سُنّت بر ہمہ مومناں است بترکِ آں بزہ مند باشند سوال کردم دریں محل از قطب العالم سالِ تمام چند اعتکاف است. بجرم جواب فرمودند پنج اعتکاف است اوّل از شبِ بیست ویکم ماہِ جمادی الآخر و ماہِ رجب تمام بدارد و ایں سُنّتِ مہتر آدم علیہ السلام است، و دوم اعتکاف از بیست ویکم ماہِ شعبان بتمام ماہِ رمضان ایں سُنّتِ مہتر ابراہیم علیہ السلام است، اِعتکاف سیوم از شبِ ماہ ذی القعدہ تا شبِ عیدِ قرباں و ایں سُنّتِ مہتر موسیٰ علیہ السلام است، اِعتکاف چہارم از شبِ پانزدہم ماہِ ذی الحجہ تا شبِ بیست وپنجم ماہِ محرّم و ایں سُنّتِ مہتر یونس علیہ السلام است، اِعتکاف پنجم از شبِ اوّلِ ماہِ رجب تا شبِ دہم ماہِ شعبان و ایں سُنّتِ سَلَف است. سوال کردم دریں محل از قطب العالم معتکف بکدام چیز افطار کند. فرمودند بغلّہ و یا از میوہ امّا چیزے کہ آں متولّد از شکمِ ذی حی باشد

---

[1] حانث نگردد - یعنی وے در قسمِ خود حانث نگردد وکفارہ قسم لازم نمی آید اگرچہ زنِ وے مطلقہ شود.

[2] کتاب الصوم از مشکوٰۃ -

سُنّتِ صلحاء و مشایخ آنست کہ بداں اِفطار نکند تا ریاضت بر مُتابعتِ زُہّادِ سَلَف نموده باشد. سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند کہ مُعتکف برای چند چیز از محلِّ اِعتکاف بیروں آید.

بکرم قطبِ العالم دامت برکاتہ، فرمودند کہ بجہتِ ہفت چیز اوّل بجہتِ متوضّا[3] و دوم بجہتِ قضای حاجتِ انسانی و سیوم بجہتِ غسلِ جنابت، کہ چوں مُحتلِم گردد و یا غسلِ سُنّت و چہارم بجہتِ نمازِ جمعہ پنجم چوں آں مقام خراب شود و یا آتش گیرد و ششم بکارِ بادشاہ چوں بغیر رفتن تمام نگردد ہفتم بجہتِ وضو کردن. و معنیٔ اعتکاف آنست کہ خود راحبس کردن است بر درِ پروردگارِ خود بامیدِ کارے. مسئلہ جز مُعتکِف را در مسجد خفتن و خوردن و آشامیدن چیزے را و سکونت گرفتن جائز و مشروع نیست. مسئلہ. اگر مُعتکف جُز ایں ہفت چیز بکارے دیگر بیروں آید اعتکافِ اُو باطل گردد. فِی الْخَانِيَةِ[1] لَوْخَرَجَ الْمُعْتَكِفُ لِعِيَادَةِ الْمَرِيْضِ وَلِصَلٰوةِ الْجَنَازَةِ فَسَدَ اِعْتِكَافُهٗ

مسئلہ. قطب العالم دامت برکاتہ، دریں محل فرموده اند در اعتکافِ نفل بجہتِ نمازِ جنازه و برای پرسیدنِ بیمار بیروں آید، امّا در اعتکاف نذرِ معیّن بیروں آمدن جائز نیست، و چوں بیروں آید اعتکافِ اُو باطل گردد، قطب العالم ہم دریں محل فرمودند عوام خلقان کہ بجہتِ شہرت و یا بسببِ حلاوت و لذّتِ طعام کہ از عالمِ غیب بوئے رسد اِعتکاف دارند اغوای شیطانست لَاخَيْرَلَهٗ[2] وَلَابَرَكَةَ فِيْهِ.

---

1. درخانیہ مذکوراست اگراعتکاف کننده برائے عیادتِ مریض یابرائے صلوٰۃ جنازه برآمداعتکافِ وے فاسد شد.
2. برائے وے نہ خیراست و نہ درآں طعام برکت است.

متوضّا : وضوء خانہ.

و نشانیِ اُو آنست کہ در مسجد اسبابِ خفتن و زبان در مصالحِ دنیا کشادن بکارہای مرداں مشغول شده است اے مردمِ نادان ترا بزور از خانہ بیروں کہ آورده است تا درونِ مسجد بخوردن و خفتن بہوای نفس و بکارِ دنیا مشغول گردی، رَو در خانہ بباش و لذّتِ دنیا گیر زیرا کہ مسجد معبد، بجہتِ عبادتِ خدای راست عزّ و جلّ و ایں رباعی بزبانِ مبارک فرمودند

بے اسپِ دونده قصدِ میدان چکنی
نامرد تری میانِ مرداں چکنی
مردانِ جہاں گوی زمیداں بردند
اے ننگِ زناں حدیثِ مرداں چکنی

سوال کردم. از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ چوں مومن را مہمے بکارِ مشکل پیش آید چہ کند تا بر آید. بکرم جواب فرمودند. اِلتجا بصدقہ و دعا کند بہترین چیزہا از متاعِ دنیا ہست آں را بدہد تا خلاصی یابد کَمَا قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ[1] وَعَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ كُلُّ مَنْ تَصَدَّقَ اِبْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِمَّا يُحِبُّهٗ وَلَوْ تَمَرَةً فَهُوَ دَاخِلٌ فِيْ هٰذِهِ الْاٰيَةِ[2]. وَعَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهٗ كَانَ يَشْتَرِيْ اَعْدَالَ السُّكَّرِ وَيَتَصَدَّقُ بِهَا[3] فَقِيْلَ لَهٗ لِمَا لَا تَتَصَدَّقُ بِثَمَنِهَا قَالَ لِاَنَّ السُّكَّرَ اَحَبُّ اِلَيَّ

---

1. ہرگز نیابید نیکوکاری را تا آنکہ خرچ کنید از آنچہ کہ دوست میدارید. سورهٔ آل عمران آیت ۹۲
2. کسیکہ پسندیدهٔ خود در راہِ پروردگار صدقہ دہد خواه آں خرما باشد وے دریں آیت داخل است.
3. دربارهٔ عمر رضی اللہ عنہ منقول است کہ وے جوالہائے شکر خرید کرده صدقہ می کرد از وے پرسیدند کہ تو قیمتِ شکر چرا صدقہ نکنی وے گفت شکر پسندیدهٔ من است من میخواہم کہ از پسندیدهٔ خود صدقہ کنم.

فَاَرَدْتُ اَنْ اُنْفِقَ مِمَّا اُحِبُّ - زکوٰۃ دادن دریں عہد بغلویین جائز است
ازاں جہت کہ از غنیمتہا برایشاں چیزے نمی رسد . مسئلہ . سُئِلَ
اَبُوْحَنِیْفَةَ رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ، اَلْخُطَّابُ الَّذِیْنَ یَخْطُبُوْنَ عَلَی
الْمَنَابِرِ یَوْمَ الْجُمُعَةِ مَا قَالُوْا فِیْ اَلْقَابِ السَّلَاطِیْنِ اَلْعَادِلُ الْاَعْظَمُ
شَهَنْشَاهُ اَعْظَمُ مَالِكُ رِقَابِ الْاُمَمِ سُلْطَانُ اَرْضِ اللهِ
مَالِكُ بِلَادِ اللهِ نَاصِرُ عِبَادِ اللهِ مُعِیْنُ خَلِیْفَةِ اللهِ هَلْ یَجُوْزُ
اَمْ لَا نَقَالَ اَلْمَلِكُ الَّذِیْ بَعْضُ اَفْعَالِهٖ ظُلْمٌ وَجَوْرٌ وَهُوَ سَمَّاهُ
عَادِلًا عَلَی الْاِطْلَاقِ فَكَاَنَّمَا اِعْتَقَدَ الظُّلْمَ وَالْجَوْرَ عَدْلًا وَمَنْ
اِعْتَقَدَ هٰذَا فَهُوَ كَافِرٌ وَاَمَّا شَهَنْشَاهُ الْاَعْظَمُ مِنْ خَصَائِصِ
اَسْمَاءِ اللهِ تَعَالٰی لَا یَجُوْزُ وَصْفُ الْعِبَادِ بِذٰلِكَ وَاَمَّا مَالِكُ
رِقَابِ الْاُمَمِ، اَنَّ الرِّقَابَ اِسْمُ جَمْعٍ وَالْاُمَمُ اِیْضًا اِسْمُ جَمْعٍ
وَاِنَّمَا یَسْتَحِقُّ هٰذَا اللهُ تَعَالٰی وَاَنَّ فِیْ تَسْمِیَةِ رِقَابِ الْاُمَمِ
یَتَنَاوَلُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ وَالْمَلَائِكَةَ وَغَیْرَهُمْ مِنَ الْحَیْوَانَاتِ
وَمَنْ قَالَ هٰذَا اللَّفْظَ فِیْ حَقِّ الْعِبَادِ فَهُوَ اَیْضًا كَافِرٌ وَاَمَّا سُلْطَانُ

---

١ از امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ پرسیدہ شد خطیبے کہ بروز جمعہ برسر منبر ہا شاہاں را لقب بایں القابہا می کنند لاعدل الاعظم شہنشاہِ اعظم مالکُ رقابِ اُمَم سلطانُ ارض اللہ مالکِ بلادِ اللہ ناصرِ عباد اللہ معینِ خلیفۃ اللہ ایں جائز است یا نے فرمود شہے کہ بسا اوقات ظلم و جور کرد ایں خطیب وے را مطلقاً عادل گفت گوئی کہ وے در اعتقاد خود ظلم و جور را انصاف قرار داد و کسے کہ ایں چنیں اعتقاد کرد وے کافر است و شہنشاہ الاعظم مخصوص باسمائے پروردگار است بندگاں را بایں وصف متصف کردن روا نیست و در مالک رقاب الامم اینست کہ رقاب اسم جمع است و اُمَم نیز اسم جمع است پس ایں صفت لائق پروردگار است و نیز کہ وے گفت مالک گردنہای امتہا ایں لفظ جامع شد برای جن و انس و ملائکہ و حیوانات و کسیکہ ایں را برای بندگاں استعمال کرد کافر شد و گفتنِ وے سلطان

اَرْضِ اللهِ وَاَخَوَاتِهَا عَلَی الْاِطْلَاقِ كِذْبٌ مَحْضٌ فَلَا یَجُوْزُ الْكِذْبُ
فِیْ عُمُوْمِ الْاَحْوَالِ فَكَیْفَ یَجُوْزُ فِیْ مَكَانِ النَّبِیِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
وَ قَالَ السَّیِّدُ الْاِمَامُ اَبُوْمَنْصُوْرِ الْمَاتُرِیْدِیُّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ لَوِابْتُلِیَ
الْاِنْسَانُ بِهٖ وَقَالَ السُّلْطَانُ الْعَادِلُ وَاعْتَقَدَ بِقَلْبِهٖ یَقِیْنًا اَوْمَجَازًا
یُرْجَی النَّجَاةُ فِیْمَا بَیْنَهٗ وَبَیْنَ اللهِ تَعَالٰی لِاَنَّهٗ یَجُوْزُ اَنْ یُسَمَّی
الْاَبْیَضُ اَسْوَدَ وَالْاَعْمٰی بَصِیْرًا حَمْلًا عَلَی الْمَجَازِ كَذٰلِكَ هٰهُنَا.
فِیْ جَامِعِ الْفِقْهِ - اِذَا تَرَكَ الصَّلٰوةَ عَلَی النَّبِیِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
فِی الْقَعْدَةِ الْاَخِیْرَةِ فَقَدْ اَسَاءَ - فِیْ مُضْمَرَاتِ
السُّنَّةِ فِی السَّلَامِ اَنْ یَكُوْنَ التَّسْلِیْمُ الثَّانِیْ اَخْفَضَ
مِنَ الْاَوَّلِ . وَقَالَ اَبُوْحَنِیْفَةَ رَحِمَهُ اللهُ عَلَیْهِ
لَا یَقُوْلُ الْمُصَلِّیْ فِی الصَّلٰوةِ وَبَرَكَاتُهٗ وَبِهٖ یُفْتٰی.
فِیْ نَوَادِرِ الْهِشَامِ . اگر کسے بخواہد تا درج رود فاضلتر آنست کہ برپشتِ ستور

ارض اللہ وغیرہ علی الاطلاق مطلقاً ایں دروغِ محض است و دروغ گفتن بہر حال ممنوع است پس بچہ طور بر منبر کہ جای رسول است جائز شود .

١ امام ابومنصور ماتریدی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کسیکہ مبتلا شد بگفتن السلطان العادل وے بدلِ خود بصورتِ یقین یا بصورتِ مجاز اعتقاد عدل دارد اُو را نجاتِ وے کردہ شود بدیں وجہ کہ جائز است کہ کسے مجازاً سیاہ را سفید و نابینا را بینا گوید پس ہمیں حکم برای ایں گونہ تعریف است .

٢ در جَامِعُ الْفِقْهِ مذکور است کسیکہ در قعدۂ آخرہ درود بر نبی علیہ السلام ترک کردہ وے اساءت ادب کردہ .

٣ در مُضْمَرَاتُ السُّنَّةِ مذکور است باید کہ سلام دوم از سلام اوّل پست تر باشد .

٤ امام ابوحنیفہ فرمود مصلّی را باید کہ (وقتِ سلام) در نماز لفظ برکاتہٗ نگوید .

بروِد ہم مرکوب است وہم بارکش واکثر علماء و صلحاء در مسافرت بدیں معنی ستور اختیار کردہ اند۔ فِی الْکَافِی[1] وَاعْلَمْ اَنَّ فَرَائِضَ الْحَجِّ ثَلٰثٌ اَوَّلُهَا الْاِحْرَامُ وَهُوَ فِی الْيَوْمِ الثَّامِنِ مِنْ ذِی الْحِجَّةِ وَالثَّانِی وُقُوْفٌ بِعَرَفَةَ وَهُوَ فِی الْيَوْمِ التَّاسِعِ مِنْه وَالثَّالِثُ طَوَافٌ حَوْلَ الْكَعْبَةِ اَیْ زِيَارَتُهٗ وَهُوَ فِیْ يَوْمِ النَّحْرِ بداں کہ عُمرہ گویند ہفت بار طوافِ کعبہ کردن وہفت بارگشتن میانِ کوہِ مروہ و صفا، و ترویہ گویند روزِ ہشتم ذی الحجہ کہ شبِ آں در خواب مہترِ ابراہیم علیہ السلام دیدہ بود کہ فرزندِ خود قربان کند روزِ نہم ماہِ ذی الحجہ را عرفہ گویند سبب آنکہ آدم شناخت حوّا را رضی اللہ تعالیٰ عنہا۔ سوال کردم از بندگی قطبُ العالم سیّد السادات دامت برکاتہ، نمازِ نفل چند بجماعت گزاردن بسالِ بتمام از مشایخ آمدہ است۔ بکرم جواب فرمودند دہ[11] نمازِ نفل بجماعت صلحاء واتقیاء گزاردہ اند و جز آں جایز و مشروع نیست اوّل[1] نمازِ جماعتِ تراویح۔ دوم[2] نمازِ جماعتِ شبِ قدر۔ سیوم[3] نمازِ جماعتِ تعریف و چہارم[4] نمازِ جماعتِ شبِ عاشورا۔ پنجم[5] نمازِ جماعتِ شبِ اوّلِ جمعہ ماہِ رجب کہ آنرا لیلۃ الرغائب خوانند و ششم[6] نمازِ جماعتِ گرفتنِ آفتاب و ماہتاب نمازِ نفل بجماعت گزاردن۔ ہفتم[7] نمازِ جماعتِ شبِ برأت۔ ہشتم[8] نمازِ جماعتِ شبِ استفتاح نہم[9] نمازِ جماعتِ شبِ عیدِ قرباں۔ دہم[10] نمازِ جماعتِ شبہای جمعہ و ایں جملہ بدعتِ حسنہ است۔ بزبانِ کرم فرمودند جز ایں جملہ جماعتِ نمازِ نفل

---

[1] در کافی مذکور است باید دانست کہ فرائضِ حج سہ اند اوّل احرام بستن کہ بہشتم ذی الحجہ باشد دوم وقوفِ عرفات کہ بنہم ذی الحجہ باشد وسیوم طوافِ کعبہ یعنی طوافِ زیارت کہ در یومِ نحر باشد۔

[1] ۔[1] نمازِ جماعتِ تراویح: کیفیتِ ایں نماز در کتبِ فقہ مذکور است۔

[2] نمازِ جماعتِ شبِ قدر: آں نماز کہ در شبِ بست وہفتم رمضان خواندہ می شود بعضے از

صلحاء تا دوازدہ رکعات خواندہ اند۔ نزدِ فقہاء ایں جماعت ثابت نیست۔

۳ نمازِ جماعتِ تعریف: دو رکعت نماز در نہم ذی الحجہ برہنہ سر می گذارند در ہر رکعت فاتحہ وقل یا ایہا الکافرون ہفت ہفت بار وقل ہو اللہ احد ہفتصد بار خواندہ شود، ایں نماز را اکثر قلیل از مشایخ خواندہ اند و نزدِ جمہور ثابت نیست۔

۴ نمازِ جماعتِ شبِ عاشورا: ایں نماز در شبِ دہم ماہِ محرّم بدو وجہ می خوانند۔ طریقۂ اول، کہ چار رکعت می باشد، در ہر رکعت یکبار سورۂ فاتحہ و پنجاہ بار قل ہو اللہ احد می خوانند۔

طریقۂ دوم: دو دو رکعت گذاردہ می شود در ہر رکعت یکبار سورۂ فاتحہ و یکبار اذا زلزلت الارض.... و یکبار قل یا ایہا الکافرون و یکبار قل ہو اللہ احد خواندہ می شود۔

۵ صلوٰۃ الرغائب: ایں نماز در اولِ شبِ جمعۂ رجب بین نمازِ شام وخفتن گذاردہ میشود، و دوازدہ رکعت می باشد کہ دو دو رکعت ادا کردہ می شود، در ہر رکعت یکبار سورۂ فاتحہ و سہ بار انا انزلناہ فی لیلۃ القدر.... و دوازدہ بار قل ہو اللہ احد خواندہ می شود، و بعد از نماز سجدہ کردہ "سُبُّوْحٌ قُدُّوْسٌ رَبُّنَا وَرَبُّ الْمَلٰٓئِكَةِ" ہفتاد بار خواندہ شود بعد ازاں سر برداشتہ "رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْاَعْظَمُ" ہفتاد بار خواندہ شود، و باز سجدہ کردہ علی سجدۂ اوّل تکرار کند، و بعد از سجدہ برائے حاجت خود دعاء کند۔ غنیۃ الطالبین فصل فی تاکید الفضیلۃ فی صوم اول الخمیس من رجب۔

۶ نمازِ جماعتِ گرفتنِ آفتاب و ماہتاب: آنرا صلوٰۃِ کسوف وخسوف خوانند و از احادیث ثابت است و فقہاء کیفیتِ آں بیاں کردہ اند۔

۷ نمازِ جماعتِ شبِ برأت: کہ آنرا صلوٰۃ الخیر گویند، بہ شبِ پانزدہم شعبان کہ آنرا لیلۃ نصفِ شعبان می خوانند صد رکعت گذاردہ می شود، و در ہر رکعت بعد از فاتحہ دہ بار قل ہو اللہ احد" میخوانند

۸ نمازِ جماعتِ شبِ استفتاح: بعضے از صوفیاء ایں نماز را روزہ گرفتہ بہ پانزدہم رجب بعد از نمازِ ظہر خواندہ و بعضے بہ بست وہفتم ماہِ رجب بعد از ظہر می خوانند، و ایں نماز چہار رکعت است در ہر رکعت یکبار سورۂ فاتحہ، سہ بار انا انزلناہ ..... و پنجاہ بار سورۂ اخلاص، یک یک بار معوذتین میخوانند پس ازاں تا عصر ہرچہ خواہد دعاء بکند و روزہ پانزدہم رجب را روزہ استفتاح می گویند و آنرا یومِ وفاتِ مریم علیہا السلام گویند

۹ نمازِ جماعتِ شبِ عیدِ قرباں: دو رکعت گذاردہ می شود، و در ہر رکعت پانزدہ بار فاتحہ،

پانزده بار سورهٔ اخلاص ، پانزده بار قل اعوذ برب الفلق ، پانزده بار قل اعوذ برب الناس می خوانند بعد از سلام سه بار آیۃ الکرسی و پانزده بار استغفر الله خوانده می شود .

۱ **نمازِ جماعتِ شبِ جمعه** : در بینِ نمازِ شام و خفتن دوازده رکعت گذارده می شود در هر رکعت سورهٔ فاتحه و سورهٔ اخلاص ده ده بار خوانده می شود .

غیر ازیں نمازهای بعضے نمازهای دیگر اند که بعضے از صوفیا ر آنرا می خوانند و اتماماً للفائده ذکر کرده میشود .

صَلٰوةُ الْحَاجَة : ایں نماز دو رکعت می باشد بعد از حمد و ثناء و درود ایں دعا ر خوانده میشود " لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْعَلِيْمُ الْكَرِيْمُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ اَسْئَلُكَ مُوْجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالْغَنِيْمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَّالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ لَا تَدَعْ لِيْ ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَهٗ وَهَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَهٗ وَحَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا اِلَّا قَضَيْتَهَا يَا اَرْحَمَ الرّٰحِمِيْنَ .

صَلٰوةُ الْحِرْزِ : بعد از اوّابین و بعد از اشراق ایں نماز دو رکعت می باشد ، در رکعتِ اوّل بعد از فاتحه یکبار آیۃ الکرسی ، و یکبار قل یا ایها الکافرون می خوانند و در رکعتِ دوم یکبار از " لو انزلنا هٰذا القرآن " تا آخر سوره حشر ، و یکبار قل هو الله احد و باز درود بخوانند و بعد ازاں ایں دعا ر بخوانند : اَللّٰهُمَّ اكْسِرْ شَهْوَتِيْ عَنْ كُلِّ مُحَرَّمٍ وَّازْوِ حِرْصِيْ عَنْ كُلِّ مَاْثَمٍ وَّامْنَعْنِيْ عَنْ اَذٰى كُلِّ مُسْلِمٍ وَّمُسْلِمَةٍ .

صَلٰوةُ النُّوْرِ : در رکعتِ اوّل بعد از سورهٔ فاتحه سورهٔ انعام تا .... يَسْتَهْزِءُوْنَ و در رکعت دوم بعد از فاتحه اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا ..... تا ..... يَسْتَهْزِءُوْنَ می خوانند .

صَلٰوةُ الْبُرُوْجِ : بعد از نمازِ شام خوانده می شود ، در رکعتِ اوّل " وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْبُرُوْجِ " و در رکعتِ دوم " وَالسَّمَآءِ وَالطَّارِقِ " می خوانند .

صَلٰوةُ الْخِضْرِ : دهٔ رکعت می باشد و بعد از نمازِ پیشین گذارده می شود ، در هر رکعت سورهٔ فاتحه و بعد ازاں دهٔ سورة از " اَلَمْ تَرَ كَيْفَ .... تا ..... وَالنَّاسِ " خوانده می شود . و ایں نماز را دو دو رکعت کرده می خوانند .

صَلٰوةُ اِسْمٰعِيْلَ : ایں نماز به شبِ آدینه گذارده میشود و دو رکعت می باشد ، در رکعتِ اول هفتاد بار فاتحه و بعد ازاں قل یا ایها الکافرون یکبار ، و در رکعتِ دوم هفتاد بار سورهٔ فاتحه و باز

دیگر گزاردن جائز نیست بدعتِ مذمومه و مکروه است . فَاِنْ قِيْلَ لِمَ سُمِّيَ الْمُزْدَلِفَةُ مُزْدَلِفَةً ، لِاَنَّ اٰدَمَ وَحَوَّاءَ اِزْدَلَفَا اِلَيْهَا اَيْ اَدْنَيَا اَوْ قَرُبَا قَوْلُهٗ تَعَالٰى يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ وَهُوَ يَوْمُ عَرَفَةَ وَيَوْمُ النَّحْرِ وُصِفَ الْحَجُّ بِالْاَكْبَرِ لِاَنَّ الْعُمْرَةَ سُمِّيَ بِالْحَجِّ الْاَصْغَرِ - قَوْلُهٗ تَعَالٰى وَالْمَشَاعِرِ اَيْ مَعَالِمُ دِيْنِ اللّٰهِ مَاْخُوْذٌ مِنْ شَعَرَ يَشْعُرُ اِذَا عَلِمَ وَلِذَا سُمِّيَ الشَّاعِرُ شَاعِرًا لِاَنَّهٗ يَعْلَمُ

سورهٔ اخلاص خوانده می شود .

نمازِ ماهِ رَجَب : ایں نماز سی رکعت میباشد ، در شبِ اوّل ماهِ رجب ده رکعت گذارده میشود در هر رکعت یکبار سورهٔ فاتحه ، سه بار سورهٔ اخلاص ، و سه بار قل یا ایها الکافرون و باز ایں دعا ر خوانده میشود " لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِيْ وَيُمِيْتُ وَهُوَ حَيٌّ لَّا يَمُوْتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ . اَللّٰهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا اَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ " و در شبِ میانه ماه دهٔ رکعت به طریقهٔ فوق الذکر خوانده می شود بعد از دعا ر اضافهٔ ایں کلمات کرده می شود " اِلٰهًا وَّاحِدًا اَحَدًا صَمَدًا فَرْدًا وِتْرًا لَّمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَّلَا صَاحِبَةً " و در شبِ اخیر ماه ، دهٔ رکعت بهماں طریقهٔ فوق الذکر گذارده می شود و اضافهٔ ایں درود شریف می کند . " وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِهِ الطَّاهِرِيْنَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ .

علماء محققین از احناف غیر از نمازِ تراویح و کسوف و خسوف را بجماعت خواندن کرده داشته اند .

۱ اگر گفته شود مزدلفه را مزدلفه چرا گویند گوئیم که آدم و حوا در مزدلفه قریب شدند قولِ پروردگار یوم الحج الاکبر روزِ حج بزرگ ، سوره توبه آیت ۳ وآں یوم عرفه است و یوم نحر ، وآں را حجِ اکبر بدیں وجه گویند که عمره را حجِ اصغر گویند قولِ پروردگار والمشاعر یعنی جاهائے شناختنِ دینِ پروردگار وآں ماخوذ است از شعر یشعرُ وقتیکه دانست ، و شاعر را شاعر بدیں وجه گویند که وے می داند آں چیزها را که غیرش نمی داند .

مَالَا یَعْلَمُ غَیْرُہٗ ۔ فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاھِدِ[1] لَمَّا فَرَغَ اِبْرَاھِیْمُ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مِنْ بِنَاءِ الْکَعْبَۃِ اَتَاہُ جِبْرِئِیْلُ فَقَالَ لَہٗ اَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ یَاْتُوْکَ رِجَالًا فَقَالَ اِبْرَاھِیْمُ عَلَیْہِ السَّلَامُ کَیْفَ اُنَادِیْ وَاَنَا بَیْنَ الْجِبَالِ وَلَیْسَ بِحَضْرَتِیْ اَحَدٌ فَقَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْکَ النِّدَاءُ وَعَلَیْنَا الْبَلَاغُ فَصَعِدَ عَلٰی جَبَلِ اَبِیْ قُبَیْسٍ وَجَمَعَ اللّٰہُ تَعَالَی الْاَرْضَ کَالسَّفِیْنَۃِ وَنَادٰی خَلِیْلُ اللّٰہِ فَاَجَابَہٗ کُلُّ مُؤْمِنٍ فِیْ اَصْلَابِ اٰبَائِھِمْ وَاَرْحَامِ اُمَّھَاتِھِمْ بِاَنْ یَحُجَّ ۔ وچوں فرمانِ پروردگار شد خانۂ کعبہ را عمارت کن، گفت خداوندا من بندہ و پیغامبرِ تو ام پیر و ضیف بے کس، چگونہ عمارت کنم و برآرم بعدہٗ فرمان شد تو دیوارہای کعبہ برآر و پسرِ تو اسمٰعیل گِلابہ[2] کند، جبرئیل و میکائیل خشت و سنگ و گل بر تو برسانند۔ فی الطحاوی[3] وَیَطُوْفُ کُلَّ یَوْمٍ حَوَالَیْھَا سَبْعُوْنَ اَلْفَ مَلَکٍ مُقَرَّبٍ لَا یَعُوْدُ

---

[1] در تفسیرِ زاہد مذکور است وقتے کہ ابراہیم علیہ السلام از بنای کعبہ فارغ شد نزدِ وے جبرئیل آمد و وے راگفت در مردماں اعلانِ حج بکن ایشاں نزدِ تو پیادہ پا بیایند مہترِ ابراہیم علیہ السلام فرمود من چہ طور اعلان کنم کہ من درمیانِ کوہ ہا ہستم و پیشِ من کسے نیست پس حق تعالیٰ فرمود بر تو اعلان است و رسانیدن برما است پس وے برکوہِ ابوقبیس رفت و پروردگار تمام روی زمین را مثلِ کشتی ساخت و ابراہیم خلیل اللہ اعلان کرد و مومنے کہ در پشتِ پدر و در رحمِ مادر بود قبول کرد کہ وے حج خواہد کرد ۔

[2] گِلابہ کند۔ درباب واتخذ اللّٰہ ابراہیم خلیلاً جامع بخاری ج ۱ از حدیث ابن عباس وارد شدہ، حضرت اسمٰعیل سنگہا دادے۔

[3] در طحاوی مذکور است ہر روز گردِ وے ہفتاد ہزار فرشتگان طواف می کنند و باز نوبتِ ایشاں تا روزِ قیامت نخواہد آمد۔ (ف : ایں روایت در بارۂ بیت المعمور است۔ ۱۲ باب المعراج حدیث انس رضی اللہ عنہ از مشکوٰۃ

گِلابہ۔ بکسرِ گل بآب سرشتہ کہ بداں دیوار اندایند ۱۲ غیاث ۔

جبلِ ابوقبیس ۔ در شہرِ مکہ نزدِ مسجدِ حرام کوہے است و در زمانہ جاہلیت آں را امین گفتندے بدیں وجہ کہ در زمانۂ طوفان حجرِ اسود را در وے امانت نہادند و آں اولیں کوہ است کہ بر زمین نمودار شدہ است۔ ماخوذ از مدینۃ الاولیاء

نَوْبَتُھُمْ قَطُّ ۔ مسئلہ ۔ زنانِ مومنان را پیشِ کافراں آمدن جائز نیست اگر برضای شوی در نظرِ کافرے آیند وَے دیوث باشد، یعنی مردِ بے رشک باشد و اگر بغیر رضای شوی آیند ہمہ ایشاں بزہ مند و اہلِ دوزخ باشند۔ مسئلہ ۔ اگر یکے دیگرے را گفت یا دیوث تعزیرش کنند یا نے ۔ جواب چوں اُو زنِ محارمِ خود را پیشِ کافرے یا نامحرمے چوں غلام و مثلِ ایں آمدن گذاشتہ است تعزیرش نباید کرد و اگر آمدن نگذاشتہ است تعزیرش واجب آید۔ مسئلہ ۔ اگر در محلّے کہ فقیراں نباشند کہ گوشتِ قربانی بدیشاں بدہند آنجا گوسپند ذبح کنند فحسبُ فِیْ نَوَادِرِ[1] الْفَتَاوٰی اگر بجای گوسپند روزِ اضحیہ آہو و یا اسپ و یا گاوِ بیابانی قربانی کنند جایز نہ شود قربانی از ذمۂ اُو ساقط نگردد ۔ روزے ظفرخاں از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ التماس کرد دعای بجہت روشنائی چشم کہ حق تعالیٰ نابینا نکند معتقدانِ خاندانِ جدّ خویش را فرمان شود تا بداں خواندن ہم مداومت کنند۔ بجرم جواب فرمودند در اورادِ ملکِ المشایخ بہاء الحق والدین زکریا القرشی طَیَّبَ اللّٰہُ ثَرَاہُ وَجَعَلَ الْجَنَّۃَ مَثْوَاہُ مذکورست پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود[2] ہرکہ را روشنائی چشم رفتہ باشد خواہد تا باز بیابد بفضل اللہ تعالیٰ عزّ وجلّ بر وَے باد دو رکعت نمازِ نفل بوقتِ اشراق گزارد و بخواند در رکعتِ اوّل آیۃ الکرسی تمام، و یک آیت از سورۂ یوسف یکبار، فَلَمَّا[3] اَنْ جَآءَ الْبَشِیْرُ اَلْقٰہُ عَلٰی وَجْھِہٖ فَارْتَدَّ بَصِیْرًا قَالَ

---

[1] از آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم قربانی جز گوسفند و گاؤ و شتر ثابت نیست

[2] ایں حدیث در کتبِ معتبرہ یافتہ نشد البتہ بعضِ صوفیاء و اکابر ایں قول فرمودہ اند ۔

[3] پس چوں بیامد پیشِ وے مژدہ دہندہ انداخت قمیص را بر روئے وے پس بینا گشت گفت

تعزیر : سیاست کردن کسے را آں مقدار کہ مصلحتِ وقت باشد ۱۲ غیاث ۔

اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ اِنِّیْٓ اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ـ فَكَشَفْنَا[1] عَنْكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيْدٌ. و در دوم رکعت بعد از فاتحہ آیت، اَللّٰهُ[2] نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُوْرِهٖ تا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِيْمٌ بخواند، وبعد از سلام دست در پیشانی تمام بگرداند نہ بار بگوید لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ و دہم بار بگوید لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ ویکبار این دعا بخواند بِسْمِ[3] اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ يَا نُوْرَ النُّوْرِ يَا خَالِقَ النُّوْرِ يَا وَاهِبَ النُّوْرِ يَا نُوْرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ يَا نُوْرَ كُلِّ شَیْءٍ يَا مُنَوِّرَ النُّوْرِ نَوِّرْ نُوْرَ بَصَرِیْ وَبَصِيْرَتِیْ بِنُوْرِ وَجْهِكَ الْكَرِيْمِ وَبِنُوْرِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا سَمِيْعُ يَا بَصِيْرُ يَا قَرِيْبُ يَا مُجِيْبُ يَا سَمِيْعَ الدُّعَاءِ يَا لَطِيْفُ لِمَا يَشَاءُ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرّٰحِمِيْنَ.

آیا نہ گفتہ بودم بشما کہ ہر آئینہ من میدانم از جانبِ خدا آنچہ نمیدانید. سورہ یوسف آیت ۹۶

[1] پس برداشتیم از تو پردہ ترا پس چشم تو امروز تیز بین است. سورہ ق آیت ۲۲

[2] خدا نورِ آسمانہا است وزمین، داستان نورِ وے در قلبِ مسلماناں این است مانند طاقے کہ در آں چراغ است آں چراغ در شیشہ است آں شیشہ گویا ستارۂ درخشندہ است افروختہ میشود از روغنِ درختِ بابرکت کہ عبارت از درختِ زیتونے است نہ بسمتِ مشرق روئندہ نہ بجانبِ مغرب روئندہ نزدیک است کہ زیتِ وے روشنی بدہد اگرچہ نہ رسیدہ باشدش آتشے. روشنی بر روشنی است راہ می نماید خدا بنورِ خود ہر کرا خواہد وبیان می فرماید خدا داستانہا برائے مردماں وخدا بہر چیز دانا است. سورہ نور آیت ۳۵.

[3] بنام اللہ کہ بسیار رحمٰن وشفقت کنندہ است. اے نورِ نور اے پیدا کنندۂ نور اے عطا کنندۂ نور اے نورِ آسمانہا وزمین اے نورِ ہر شے اے روشن کنندۂ نور، روشن ساز نورِ چشمِ من ونورِ قلبِ من بہ نورِ وجہ کریم خود وبہ نورِ محمد صلی اللہ علیہ وسلم اے شنوندۂ واے بیننده واے کریم واے قبول کنندہ واے شنوندۂ دعا، واے مہربان بہرچہ کہ خواہد برحمتِ خود اے مہربان تر از جمیع مہربانہا.

فِی الْمَدَارِكِ[1] اَلْخَضِرُ كَانَ نَبِيًّا وَكَانَ فِیْ اَيَّامِ اَفْرِيْدُوْنَ قَبْلَ مُوْسٰى ابْنِ عِمْرَانَ وَعَلَيْهِ اَكْثَرُ الْعُلَمَاءِ سوال کردم از بندگی سید السادات دامت برکاتہ، اگر از عالمِ غیب مالے ویا اسبابے بیارند باید ستدن یا نے بکرم جواب فرمودند در عوارف مذکورست. مَنْ[2] وُجِّهَ اِلَيْهِ شَیْءٌ مِّنَ الْفُتُوْحِ بِغَيْرِ مَسْاَلَةٍ وَّطَلَبٍ فَلْيَاْخُذْ مِنْهَا وَلْيُوَسِّعْ فِیْ رِزْقِهٖ اِنْ كَانَ فَقِيْرًا وَاِنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَدْفَعْ اِلٰى مَنْ هُوَ اَحْوَجُ مِنْهُ.

مسئلہ. نشاید در عمارتِ نو چیزے نوشتن وبالائی[3] گور وبر سرِ چاہ وحوض در کاغذ ودر سنگ وغیرِ ذٰلک وبر دیوار جملہ ایں سنتِ یہود ونصاری است ونیز پیشِ درِ خانہ جامہ زرد کردن ونمک در وے کردن ولقانیدن ایں ہمہ سنتِ مبتدعیان است در دینِ اسلام درست نیست ونباید کردن.

مسئلہ. اگر[4] محمدؐ نامی را کسے گوید لعنت خدای تعالیٰ بر تو باد کافر گردد.

در خبر[5] است روزِ قیامت اُمتی از اُمتیانِ مرا سببِ عصیان خواہند بدوزخ در آرند مالکِ دوزخ گوید چہ نام داری گوید محمد نام دارم فرمان شود

---

[1] در مدارک مذکور است خضر نبی بود کہ پیش از مہترِ موسیٰ علیہ السلام در زمانۂ افریدوں بود بیشتر علماء چنیں گفتہ اند.

[2] کسے را کہ چیزے بغیرِ سوال وطلب برسد باید کہ آں را قبول کند اگر ضرورت مند است در رزقِ خود وسعت کند واگر خود بے نیاز است بہ محتاجے برساند (ف) حدیثِ عمر رضی اللہ عنہ باب من لا تحل لہٗ المسئلۃ از مشکوٰۃ.

[3] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منع فرمود ازینکہ قبور پختہ کردہ شود یا برآں کتابت کردہ شود یا بنا کردہ شود ۱۲ باب ماجاء فی کراہیۃ تجصیص القبور از جامع ترمذی.

[4] اگر وے از لفظ محمد اسمِ مبارک سردارِ دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم مراد داشتہ است در تکفیرِ وے کلام نیست.

[5] ایں حدیث در صحاح نیست.

اے مالک بازگرداں از دوزخ و در بہشت برساں این بندۂ گنہگارِ من، نامِ دوستِ من دارد روا ندارم کہ ہم نامِ دوستِ خویش را در آتش در آرم و عذاب بکنم۔ مسئلہ[1]۔ اگر مومنے لفظِ کفر بخاطر گذرانیدہ، زباں ندارد مرُورا۔ مسئلہ[2]۔ سُنّتِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نیست کہ کہ مومن زیادہ از پنج گز عمارت کند و متابعتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم لازم و واجب است لَا مَسَاغَ لِلْاِنْکَارِ۔ مسئلہ۔ اگر عورتے اِسقاطِ حمل کند چوں بعلمِ شوی باشد و صورت تمام شدہ باشد بدنیا و عقبیٰ ہر دو بزہ مند باشند و اگر بغیرِ علمِ شوی اِسقاط کند دیت بر عاقلۂ عورت شرعاً لازم آید و اگر عاقلہ نباشد از بیت المال پانصد درم شرعی لازم آید و آں صد و ہفتاد و شش تنکہ رائجہ باشد و اگر صورت تمام نشدہ باشد بزہ مند نگردند و عاقلہ کسے را گویند کہ در غم و شادی اُورا مُمدّ و مُعین باشند و مدد و معونت نمایند۔ فِی الْتَّاتَارِ خَانِیَّۃِ۔

---

[1] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند خدا تعالیٰ از اُمتِ ما در گذر کردہ است از آنکہ در خاطرِ ایشاں بگذرد تا آنکہ بداں تکلم یا عمل نکنند ۱۲ الجامع الصغیر ج ۱ ص ۲۰۰۔

[2] نزدِ محققین سنّت بر دو قسم است۔ سُننِ ہدیٰ و سُننِ زوائد۔ سُننِ ہدیٰ آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بداں مداومت فرمودہ و صحابہ را برآں تحریض فرمودہ و ترکِ ایں سنّت نزدِ بعض علماء ضلالت و اسارت و ملامت و اثم قلیل دارد و سُننِ زوائد آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا عادتاً کردہ اند مثلاً ہیأتِ قیام و قعود و گفتار و خورد و نوش و لباس و ترکِ آں اساءتے و وزرے ندارد از بعض عباراتِ مخدوم ظاہر می شود کہ ایشاں سُننِ زوائد را سُننِ ہدیٰ شمردہ و تارک آنرا بزہکار قرار دادہ اند۔

[3] شخصے نزدِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمد و در دستِ وے انگشتری آہنی بود۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند مرا چہ شدہ کہ من بر شخصے از شمایاں زیورِ جہنمی می بینم پس آں شخص آں انگشتری را بانداخت، باز شخصے آمد کہ در دستِ وے انگشتری از مس بود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند مرا چہ شدہ کہ من بوئی صنم می بویم، باز شخصے آمد کہ در دستِ وے انگشتری طلاء بود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند مرا چہ شدہ کہ بر تو زیورِ اہلِ جنت می بینم آں شخص عرض کرد پس از چہ انگشتری سازم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند از نقرہ بساز کہ کمتر از مثقال باشد۔ کتاب الزینۃ از تیسیر القاری۔

رَخَّصَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ لُبْسَ خَاتَمِ الْحَدِیْدِ وَتَمَسَّكَ بِهِ الْاَعْمَشُ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ رَاَیْتُ فِیْ یَدِ اِبْرَاهِیْمَ النَّخَعِیِّ خَاتَمًا مِنْ حَدِیْدٍ وَقَالَ اِبْرَاهِیْمُ اَخْبَرَنِیْ مَنْ رَاٰی عَلٰی یَدِ ابْنِ مَسْعُوْدٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ خَاتَمًا مِنْ حَدِیْدٍ۔ فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ بر دستِ مہترِ داؤد پیغامبر علیہ السلام انگشترین نقرہ بود نقشِ نگینۂ اُو صورتِ شیر بود و بدستِ مہترِ سلیمان علیہ السلام انگشترین بود، نقشِ نگینۂ اُو صورتِ زنبور بود، و بدستِ سلمانِ فارسی انگشترین بود، نقشِ نگینۂ اُو صورتِ مگس بود بغیرِ سَر۔ مسئلہ۔ در دینِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم اگر بر جامۂ خواب و جز آں صورتہا باشند نگاشتہ، پوشیدنِ آں جائز نیست امّا چوں سَر نباشد در صورتہا و تاریک باشد جائز و مشروع است۔ مسئلہ[1]۔ ہر کہ صورت راست کند با سَر، روزِ قیامت فرمان شود کہ آں صورت را باوَے در حشر پدید کنند و فرمان شود، صورتِ نگاشتۂ خود را جان بدہ اُو نتواند کرد پس بدوزخ اندازند۔ مسئلہ[2] ہر کہ حیوانے راست کند از جہتِ خوش دل کردنِ کودکان بزہ آں ہم برو باشد۔ در نَوَادِرِ الْفَتَاوٰی[3] مذکور است ہر کہ در کتاب و یا در نامۂ غیرے بغیر اذنِ اُو مطالعہ کند فردا قیامت فرمان شود تا در آتشِ دوزخ کنند۔ مسئلہ[4] ہر کہ سخنے گوید تا مرداں

---

[1] الجامع الصغیر ج ۲ ص ۸۸۔

[2] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود مرد نگہبانِ اہلِ خود است و وے پرسیدہ شود در بارۂ ایشاں ۱۲ باب الجمعۃ فی القریٰ والمدن از جامع بخاری۔

[3] در باب ما فی المصورین از جامع ترمذی منقول است ہر کہ سخنِ غیرے بغیر رضاءِ وے شنید در گوشِ وے اُسرب داخل کردہ شود۔

[4] باب ما جاء من تکلم بکلمۃ لیضحک الناس از جامع ترمذی۔

بداں سخن بخندند سالہای مدید اُورا در دوزخ بدارند - در فتاوی باخرزی مذکورست کہ فرزند سہ حق برمادر و پدر دارد اوّل بعدِ ولادت تیمار وغم خورشِ اُوکند و دوم عقیقہ بجہتِ فرزندِ صغیر کند و سیوم نامِ نیکو دارد تا بداں عار لاحق نشود چوں اُو بزرگ شود، لیکن جز ایں ختنہ، رسولی کردن و کارِ خیر کردن در ذمۂ مادر و پدر لازم و واجب نیست اگر بکنند تبرّع کردہ باشد وَالِاّ لَا مسئلہ. مادر و پدر فرزندِ خود را، سببِ نامرادی نکشند کہ رزق مقدّر دارد. در تَرْغِیْبُ الصَّلٰوۃِ مذکورست پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید ہرکہ عذر می گوید باید شنیدن و آنکہ مسموع ندارد روزِ قیامت از تنگیِ زبانِ وے تا ناف لِقان گردد. فِی الذَّخِیْرَۃِ اِنْ عَجَزَ حُرٌّ اَوْعَتِیْقٌ عَمَّا وَجَبَ فِیْ ذِمَّتِہِمَا وَھُمَا لَا یَقْدِرَانِ عَلٰی اَدَاءِ مَا وَجَبَ فِیْ ذِمَّتِہِمَا وَھُمَا فِیْ شِدَّۃٍ اَوْ مَخْمَصَۃٍ اَوْفِیْ ضَرْبٍ اَوْ حَبْسٍ یَجُوْزُ لَہُمَا اَنْ یَبِیْعَا نَفْسَہُمَا کَیْ یَخْرُجَا عَنِ الْمُھْلِکَۃِ وَالشِّدَّۃِ وَالضَّرْبِ وَالْحَبْسِ[1] - در شاھان. مذکور است اجرتِ امامت و اجرتِ بانگِ نماز و اجرتِ تعلیمِ فقہ و اجرتِ خواندنِ قرآن حلال نیست، حرام است لیکن امام را چوں بسببِ فقر، مقتدیان چیزے بدہند و امام بہ نیتِ فقر ستاند جایز باشد وَاِلَّا لَا[2]. فِی الْخَانِیَۃِ رَجُلٌ زَوَّجَ اِبْنَتَہُ الصَّغِیْرَۃَ مِنْ رَجُلٍ ذُکِرَ اَنَّہٗ لَا یَشْرَبُ

ا؎ اگر مردے آزاد ویا آزاد شدہ ازاں عاجز آیند کہ در ذمۂ ایشاں واجب شدہ است و در مصیبت و ہلاکت و در حبس و ضرب مبتلا شدہ اند ایشاں را جایز است کہ خود را فروخت کنند و از ایں مصیبتہا نجات حاصل کنند (ف) ابن حزم در المحلّی ص ۶۳۰ و ۶۳۱ ج ۹ براین مسئلہ کلام کردہ است کسیکہ تفصیل خواہد بآں رجوع کند. بہرحال ایں قول غریب است. نزدِ عام فقہا مرد آزاد بایں صورت غلام نمی شود.

۲؎ درباب اجارۂ فاسدہ از ہدایہ ج ۲ مذکور است ہر کاریکہ بملّتِ اسلام مختص است برآں اجرت گرفتن و دادن جائز نیست.

۳؎ کسیکہ دخترِ کوچکِ خود را بمردے بہ زنی داد و بیان کردہ شدہ بود کہ آں شخص شراب نمی نوشد

الْمُسْکِرَ فَوَجَدَہٗ شِرِّیْبًا یُدْمِنُہَا فَبَلَغَتِ الصَّغِیْرَۃُ وَقَالَتْ لَا اَرْضٰی بِہٖ - قَالَ الْفَقِیْہُ اَبُوْجَعْفَرٍ رَحِمَہُ اللّٰہُ عَلَیْہِ اِنْ لَّمْ یَکُنْ اَبُ الْبِنْتِ یَشْرَبُ الْمُسْکِرَ وَکَانَ غَالِبُ اَھْلِ بَیْتِہٖ بِالصَّلَاحِ فَالنِّکَاحُ بَاطِلٌ لِاَنَّ وَالِدَ الصَّغِیْرَۃِ لَمْ یَرْضَ لِعَدَمِ الْکَفَاءَۃِ وَاِنَّمَا زَوَّجَہَا مِنْہُ عَلٰی ظَنِّ اَنَّہٗ کُفُوٌ[1] - فِی الْمُحِیْطِ اِمْرَأَۃٌ زَوَّجَتْ نَفْسَہَا رَجُلًا وَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّہٗ حُرٌّ اَوْعَبْدٌ ثُمَّ ظَھَرَ اَنَّہٗ عَبْدٌ وَاَذِنَتْ لَہٗ فِی النِّکَاحِ فَلَا خِیَارَ لَہَا وَیَکُوْنُ الْخِیَارُ لِلْاَوْلِیَاءِ وَاِنْ زَوَّجَہَا الْاَوْلِیَاءُ بِرِضَاھَا وَلَمْ یَعْلَمُوْا اَنَّہٗ حُرٌّ اَوْعَبْدٌ ثُمَّ عَلِمُوْا اَنَّہٗ کَانَ عَبْدًا فَلَا خِیَارَ لِاَحَدِھِمَا[2] -

فِیْ رُوْحِ الْاَرْوَاحِ ہر مومنے کہ نماز بگذارد ثوابِ حج یابد و ثوابِ روزہ یابد و ثوابِ جہاد یابد ازاں جہت کہ نماز مُستجمِع طاعتہا است و در ہیچ عبادتے ایں فضل نیست - در تَفْسِیْرُ الزَّاھِدِ مذکورست در اُمم مِن قبل نماز بود، امّا نہ چوں نمازِ عہدِ ما، زیرا کہ بعضے را قیام بود و قعود نبود و بعضے را قعود بود و [illegible] نبود و بعضے را قرآت بود و تعدیلِ ارکان نبود یعنی قومہ و جلسہ نبود رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم را فرمان شد نماز با جمیعِ ایں شرائط

پس ازاں معلوم شد کہ وے شراب خوار است و بمداومت بادہ نوشی می کند باز ازانکہ آں دختر بالغ شد گفت من بوے راضی نیستم.

۱؎ فقیہ ابوجعفر رحمۃ اللہ علیہ گفت کہ اگر پدر شراب خوار نیست و اکثر خاندانِ وے باصلاح و تقویٰ است پس آں نکاح باطل است زیرا کہ پدرِ وے راضی نشدہ بود بنا برعدم ہم سری و اُو بگمانِ ہمسری بزنی دادہ بود.

۲؎ در محیط مذکور است زنے بمردے نکاح کرد و نہ دانستہ بود کہ وے غلام است یا آزاد پس ازاں ظاہر شد کہ وے غلام است آں زن وے را اجازتِ نکاح داد پس برای زن ہیچ اختیار باقی نماند البتہ برای اولیاء اختیار است و اگر ایں زن را اولیاء برضای وے بزنی دادہ اند و ایشاں را معلوم نبود کہ آں مرد غلام است یا آزاد بعد ازاں معلوم شد کہ وے غلام است در ایں صورت کسے را اختیار نیست.

بگذارید تا اُمّتانِ تُرا ثوابِ ہمہ اُمّتانِ من قبل بدہم - وَفِیْہِ اَیْضًا ہر کہ خواہد با پروردگارِ جہانیاں سخن گوید قرآن . بخواند پیغامبر فرمود صلی اللہ علیہ وسلم مَنْ[1] اَرَادَ اَنْ یَّتَکَلَّمَ مَعَ اللّٰہِ فَلْیَقْرَأِ الْقُرْاٰنَ و ہر کہ خواہد کہ حق تعالیٰ باوے سخن گوید شروع در نماز کند قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَلْمُصَلِّیْ[2] یُنَاجِیْ رَبَّہٗ - سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ چیست کہ در عرب و ملکِ خراسان و بعضے دیارِ ہندوستان برف می بارد و از کجا می بارد . بکرم جواب فرمودند در آسمان باریتعالیٰ کوہ آفریدہ است چوں می خواہد کہ سرما بدنیا فرستد ازاں کوہ باراں یخ می بارد ہمہ جا ، لِقَوْلِہٖ تَعَالٰی وَیُنَزِّلُ[3] مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِیْہَا مِنْ بَرَدٍ . لیکن در زمینِ ہندوستان یخ نمی بارد ازاں جہت کہ درکاتِ دوزخ نزدیکِ اُو است از گرمیِ آں در مُلکِ ہندوستان یخ نمی بارد - فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاہِدِ در ہر زمینے دریا آفریدہ شدہ است از آب ، بجہت آنکہ تا روی زمین گرم نشود و نباتات و باشندگان زمین سوختہ نگردند . فِی الْمُغْرِبِ[4] اَلْبِدْعَۃُ شَیْءٌ زَائِدٌ فِی الدِّیْنِ اَوْ نُقْصَانٌ مِنْہُ .

---

[1] کسیکہ خواہد کلام بخدا کند قرآن مجید بخواند (ف) الفاظِ ایں حدیث دریافتہ نشد معنیٔ حدیث ثابت است .

[2] خوانندۂ نماز با پروردگارِ خود سرگوشی می کند (ف) درباب المساجد از مشکوٰۃ از حدیث ابوہریرہ رضی اللہ عنہ مروی است - تا وقتیکہ نماز گذارندہ بر مصلّٰی خود است وے با حق تعالیٰ سرگوشی میکند

[3] و فرود می آرد از جانبِ بالا از کوہہا کہ آنجا است ژالہ - سورہ نور آیت ۴۳

[4] بدعت در دین چیزے زاید و یا کم کردن است . (ف) نزدِ امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ " آں نجاستے کہ از غیرِ سبیلین خارج شود ناقضِ وضو نیست " و وے را بدعتی نہ تواں گفت پس ایں مثال صحیح نیست .

درکات : طبقاتِ جہنم

نظیرِ زیادہ چوں روزۂ شک را بماہِ رمضان ضم کند و نیتِ روزۂ رمضان کند یا غیرِ ایامِ تشریق را با ایامِ تشریق پیوندد و نظیرِ نقصان چنانکہ خروجِ نجاست من غیرِ سبیلین را ناقض وضوء نداند - فِیْ فَتَاوٰی الْاَسْرَارِ اگر یکے مومنِ حُر را قذف گفت ، وے فاسق گردد . فِی الْمَشَارِقِ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فرمود چوں بیمار شود بنی آدم تداوی بکند و اگر نکند بزہ مند شود . قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ تَدَاوَوْا[1] - عِبَادَ اللّٰہِ فَاِنَّہٗ مِنْ سُنَنِ الْاَنْبِیَاءِ - فِیْ جَامِعِ[2] الْعُلُوْمِ وَاعْلَمْ اَنَّ الْقَدْرَ خَیْرُہٗ وَشَرُّہٗ مِنَ اللّٰہِ تَعَالٰی وَالْفِعْلُ عَلٰی ثَلٰثَۃِ اَنْوَاعٍ اَلْفَرَائِضُ وَ الْفَضَائِلُ وَالْمَعَاصِیْ اَمَّا الْفَرَائِضُ فَبِاَمْرِہٖ وَنَہْیِہٖ وَاَمَّا الْفَضَائِلُ فَلَیْسَ بِاَمْرِہٖ وَلٰکِنْ بِمَشِیْئَتِہٖ وَقَضَائِہٖ وَ اَمَّا الْمَعَاصِیْ فَلَیْسَ بِاَمْرِہٖ وَلٰکِنْ بِمَشِیْئَتِہٖ وَلَا بِتَوْفِیْقِہٖ وَکُلُّہَا مَکْتُوْبٌ فِی اللَّوْحِ الْمَحْفُوْظِ - در شاہان[3] مذکور است لَا یَجُوْزُ شَہَادَۃُ الرَّجُلِ عَلَی الرَّجُلِ اِذَا کَانَ بَیْنَہُمَا عَدَاوَۃٌ لِاَنَّ طَبْعَ کُلِّ وَاحِدٍ دَاعٍ اِلَی الْاِنْتِقَامِ مِنْہُ عَدَاوَۃً ثُمَّ یُرِیْدُ بِہٰذِہِ الشَّہَادَۃِ الْاِنْتِقَامَ مِنْہُ فَلَمْ تُقْبَلْ ، ہٰذَا اِذَا

---

[1] دوا کنید اے بندگانِ خدا کہ آں شیوۂ انبیاء است (ف) کتاب الطب از تیسیر الوصول ج ۳

[2] در جامع العلوم مذکور است باید دانست کہ تقدیرِ خیر و شر از پروردگار است و عمل بر سہ قسم است فرائض و فضائل و معاصی فرائض بامر و نہیِ پروردگار اند فضائل بامرِ وے نیست بلکہ بقضای پروردگار وابستہ اند معاصی بمشیتِ پروردگار اند نہ بامرِ توفیقِ پروردگار .

[3] در شاہان مذکور است گواہی شخصے بر دیگرے کہ مابینِ ایشاں دشمنی باشد جائز نیست بانیکہ عداوت ایشاں را بانتقام می کشد و بگواہی مقصودِ ایشاں انتقام باشد . (ف) حضرتِ عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا از آنحضور صلی اللہ علیہ وسلم روایت کرد جائز نہ باشد گواہی دشمن بوجہ عداوت .

(۱۲ ابواب الشہادات از جامع ترمذی)

كَانَ الْعَدَاوَةُ بِسَبَبِ الدُّنْيَا لَا بِسَبَبِ الدِّيْنِ فَإِنَّهٗ تُقْبَلُ.
قَالَ ا[1] أَبُوْحَنِيْفَةَ عِلْمُنَا هٰذَا لَا يَحْصُلُ إِلَّا لِمَنْ خَرَّبَ بُنْيَانَهٗ
وَعَطَّلَ بُسْتَانَهٗ وَفَارَقَ إِخْوَانَهٗ وَزَادَ وَاحِدٌ مِّنَ الْفُضَلَاءِ
وَطَلَّقَ نِسْوَانَهٗ - فِي الْمَدَارِكِ [2] قَوْلُهٗ تَعَالىٰ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلىٰ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ - وَفِيْهِ دَلِيْلٌ عَلىٰ
أَنَّ أَخْذَ الْأُجْرَةِ عَلىٰ تَعْلِيْمِ الْقُرْآنِ وَالْعِلْمِ الدِّيْنِيِّ لَا يَجُوْزُ
كَالْإِمَامَةِ وَالْأَذَانِ وَتَعْلِيْمِ الْفِقْهِ وَنَحْوِ ذٰلِكَ. فِي الْعَوَارِفِ [3]
قَالَ الْأُسْتَاذُ الْعَالِمُ أَبُوالْقَاسِمِ الصَّفَّارُ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ
الشَّجَرَةُ إِذَا نَبَتَتْ بِنَفْسِهَا مِنْ غَيْرِ غَارِسٍ فَإِنَّهَا تُوْرِقُ
وَلَا تُثْمِرُ وَلَئِنْ أَثْمَرَتْ لَا يَكُوْنُ بِفَاكِهَتِهَا طَعْمٌ كَطَعْمِ

پس ایں گواہی معتبر نیست وقتے کہ آں عداوت بسبب دنیا باشد واگر ایں عداوت بوجہ دین است گواہی قبول کردہ شود (ف) درباب الشہادات از ہدایہ منقول است قبول کردہ شود گواہی اہلِ ذمہ بر اہلِ ذمہ اگرچہ اختلافِ ملت دارند۔

[1] امام ابوحنیفہؒ فرمود علم حاصل نشود مگر آں راکہ آبادانیہای خود را خراب کند و باغِ خود را معطل گرداند و از برادرانِ خود جدا شود ویکے از فضلا بیشیٔ ایں کردہ کہ زنہای خود را طلاق دہد۔

[2] در مدارک مذکور است قولہٗ تعالیٰ: سوال نمی کنم از شما بر تبلیغِ رسالت ہیچ مزدے نیست مزدِ من مگر بر پروردگارِ عالمہا - سورۃ الشعراء آیت ۱۰۹۔ دریں دلیل است کہ بر تعلیم قرآن وعلم دینی ومثلِ اذاں و اقامت وامامت وتعلیم فقہ اجرت گرفتن جائز نیست (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند تعلیم قرآن دہید وقرآن را ذریعہ خوردو نوش مسازید وآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عثمان ابن العاص را وصیت فرمودند اینچنیں مؤذن بگیر کہ بر اذان اجرت نگیرد ۱۲ ہدایہ اولین باب الاجارۃ الفاسدۃ۔

[3] در عوارف مذکور است استاد ابوالقاسم الصفار رحمۃ اللہ علیہ فرمود آں درختے کہ خود روئیدہ کسے وے را نشانیدہ برآں برگہا روئید ولکن مثمر نشود واگر ثمر پیدا شود درآں ذائقہ خوب مثلِ ثمار نبود کہ در

فَاكِهَةِ الْبَسَاتِيْنِ وَالْغَرْسُ إِذَا نُقِلَ مِنْ مَّوْضِعٍ إِلَى الْمَوْضِعِ الْآخَرِ
يَكُوْنُ أَحْسَنَ وَأَكْثَرَ ثَمَرَةً لِدُخُوْلِ التَّصْرِيْفِ فِيْهِ -

بندگی سید السادات دامت برکاتہٗ ہم چنیں می فرماید چوں عالمے از وفورِ علم وصلاحیت ویا زاہدے بغیرِ رخصتِ پیرے کہ اُورا رخصت واجازت از پیرے نشدہ باشد دستِ بیعتِ خلقاں را بدہد و فرماید در وَے خیر و برکت نباشد و ہر کہ بوَے اِقتدا کند در ضلالت افتد وچوں مرخص و مُجاز از شیخے کامل یعنی از پیرے کہ اُو ماذون از پیرے باشد تا حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ باشد امامتِ اُو صحیح واقتدا کنندگانِ اُورا رشدے و ہدایتے و فضیلتے بِفَضْلِ اللّٰہِ تعالیٰ باشد. فِي كِتَابِ [1] الشِّفَاءِ، فِي أَوْصَافِ الْمُصْطَفىٰ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَاعْلَمْ أَنَّ الْبَيْعَةَ مِنْ سُنَنِ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَمِنَ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِيْنَ إِلىٰ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ بِلَا نَكِيْرٍ فَلَا يَجُوْزُ لِأَحَدٍ مِنَ الْعُلَمَاءِ وَالصُّلَحَاءِ إِدِّعَاءُ الْخِلَافَةِ وَالْبَيْعَةِ بِاخْتِيَارِهٖ إِلَّا أَنْ يَكُوْنَ لَهٗ رُخْصَةٌ مِّنَ الشَّيْخِ الَّذِيْ هُوَ مَأْذُوْنٌ وَّمُرَخَّصٌ بِالتَّحْقِيْقِ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ إِلَى الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَمَنْ لَّمْ يَبْلُغْهُ الرُّخْصَةُ عَنْ مِّثْلِ هٰذَا الشَّيْخِ الَّذِيْ ذَكَرْنَا فَهُوَ

بوستاں نہادہ شدہ اشجار می باشد ونہالہائیکہ ازجای بجای دیگر نہادہ شود بہتر می باشد ومیوہ اش پذیرا می باشد بدیں وجہ کہ در وے تصریف شدہ۔

[1] درکتاب شفاء مذکور است باید دانست کہ بیعت از سُننِ انبیاء علیہم السلام وخلفای راشدین است تا روز قیامت بلانکیر پس عالمے وصالحے کہ دعوٰی خلافت وبیعت باختیارِ خود کند جائز نیست مگر آنکہ وے را اجازت حاصل باشد از پیرے کہ وے خود مرخص و مجاز باشد از پیرے دیگر وہمچناں جمیع اکابر یکے بعد از دیگرے تا انبیاء علیہم السلام وکسیکہ وے را از چنیں شیخ اجازت حاصل نیست وے

ضَالٌّ وَّ مُضِلٌّ وَّكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهٖ بِالْكُفْرِ لِاَنَّهٗ مُدَّعِيٌّ كَذَّابٌ وَمُفْتَرِيٌّ عَلٰى صَاحِبِ الشَّرِيْعَةِ بِالْحَقِيْقَةِ وَالْاِفْتِرَاءُ عَلَى الْاَنْبِيَاءِ اِفْتِرَاءٌ عَلَى اللّٰهِ تَعَالٰى وَالْاِفْتِرَاءُ عَلَى اللّٰهِ كُفْرٌ جَلِيٌّ۔ سید السادات دامت برکاتہ' دریں محل فرمود پیرے کہ بجہتِ خویش غیر را مرخص و مجاز می کند نہ بالہام اللہ تعالیٰ، سجادہ و مقامِ رسول اللہ علیہ السلام نمی یابد و وے شایانِ قربُ نیست، ایں عظمت اُورا عطا نمی شود پس مردماں را شاید کہ پیرِ گزیدہ خدای را تعظیم دارند و خود را باوے برابری نکنند اگرچہ گاہ در نظرِ تو آں درجہ ہا اُورا نبود. نظیر۔ درویش را چوں بادشاہے برکشد اَقطاع و مراتب ارزانی فرماید خلقاں را واجب و لازم است کہ اُورا از نظرِ پادشاہ اطاعت کنند و حرمتِ اُو بدارند تا پسندیدہ افتد کذا قطب العالم دامت برکاتہ می فرمودند روزے کوتوال بقعہ شریف ملتان بنظرِ ملک المشایخ رکن الحق والدین آمد و ایں فقیر حاضر بود. سوال کرد چوں زاہدے یا عالمے غیرے را گوید تو خلیفۂ منی دستِ بیعت خلقاں را بدہ و اُورا رخصت و فرمان از پیرے نبودہ باشد جایز باشد یا نے. بکرم جواب فرمودند لَا یجوز[1]، باز عرضداشت کرد شرعاً ایں چنیں شخصے چہ باشد، فرمودند کافر باشد لِاَنَّ[2] هٰذَا الْفِعْلَ اِفْتِرَاءٌ عَلٰى شَيْخِهٖ وَيَعْلُوْ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ اِلٰى نَبِيِّنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالْاِفْتِرَاءُ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ مَحْضِ الْكُفْرِ۔ در بدر السعادت

گمراہ و گم راہ کنندۂ راہ است و انجامِ وے بکفر می رسد' بدیں وجہ کہ وے مدّعی کذاب است و وے بحقیقت بر صاحبِ شریعت افتراء کردہ است و افتراء بر انبیاء افتراء بر پروردگار است و افتراء بر پروردگار کفر است.

[1] جائز نیست.

[2] ایں کار بہتان است بر شیخِ خود و مرتفع می شود درجہ بدرجہ تا نبیِ ما صلی اللہ علیہ وسلم و بہتان بر نبی کفرِ محض است.

اَقطاع : جاگیرات و پرگنہا ۱۲ غیاث

مذکورست اگر مومنے دستِ بیعت بغیرِ اذنِ پیرے می دہد کافر شود و یا از پیرے بر پیرے دیگر ارادت آرد، پس موماں را طلبِ استقامت بکارِ دینی جہد باید نہ بچنیں کارِ لایعنی. قطب العالم ہم دریں محل فرمودند. مثنوی :

ہر کہ نداند شجرِ خویش را ٭ لاف زند اُو گوہرِ خویش را

و مریداں را شجرۂ پیر دادن یکے از سُنَنِ اولیاء است کہ از پیرے صحیح رسیدہ باشد و اگر بغیر منشور خلیفہ گیرد غیرے را بجہتِ شہرت در غرقابِ دوزخِ سعیر، اسیر گردد و خلیفہ نگردد، سوال کردم از بندگی سید السادات مومنے بغیرِ حال اظہارِ وجد[1] کند اُو چہ باشد. بکرم جواب فرمودند بدترین گناہ گاراں، روزِ قیامت در عذاب باشد۔ فی العوارف[2] لَا يَنْبَغِيْ لِلصَّادِقِ اِظْهَارُ الْوَجْدِ مِنْ غَيْرِ نَازِلٍ اَوْ اِدِّعَاءُ الْحَالِ مِنْ غَيْرِ حَالٍ وَّذٰلِكَ عَيْنُ النِّفَاقِ وَاِنَّمَا كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَذٰلِكَ اَقْبَحُ الزَّلَّاتِ. قَوْلُهٗ تَعَالٰى وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِيْنَ[3]۔ وَفِيْهِ دَلِيْلٌ عَلٰى اَنْ لَا فَضْلَ لِلْحَاكِمِ عَلٰى غَيْرِهٖ اِلَّا بِالْعِلْمِ وَالْعَدْلِ. در فتاویٰ اَبُو اللَّيْث مذکور ست۔ ہر کہ قضا برشوت ستاند لَا يَنْفُذُ قَضَائُهٗ وَفِيْهِ اَيْضًا۔ قَالَ[4] ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الدُّنْيَا وَجَعَلَ اَهْلَهَا ثَلٰثَةَ اَصْنَافٍ اَلْمُؤْمِنُ وَالْكَافِرُ وَالْمُنَافِقُ

---

[1] وَجد ۔ حالتِ ذوق و شوق کہ صوفیانِ سماع پسند را می شود.

[2] در عوارف مذکور است صادقے را لایق نیست کہ اظہارِ وجد بغیرِ نزولِ کیفیت یا دعویٰ حال بغیرِ حال کند و ایں عینِ نفاق است و دروغ است بر پروردگار و ایں بدترین لغزشہا است.

[3] و تو بہترین حکم کنندگانی. سورۃ ہود آیت ۴۵ و دریں دلیل است کہ حاکمے را بر دیگرے ہیچ فضیلے نیست مگر بعلم و عدل.

[4] ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمود پروردگار دنیا را آفرید و اہلِ دنیا را بسہ گونہ آفرید مومن، کافر، منافق

فَالْمُؤْمِنُ یَتَزَوَّدُ وَالْکَافِرُ یَتَمَتَّعُ وَالْمُنَافِقُ یَتَزَیَّنُ۔ وَاعْلَمْ[1] اَنَّ لُقْمَانَ ابْنُ خَالَةِ اَیُّوْبَ النَّبِیِّ عَلَیْهِ السَّلَامُ۔ فِیْ تَفْسِیْرِ[2] الزَّاهِدِ الشُّکْرُ عَلٰی ثَلٰثَةِ اَنْوَاعٍ شُکْرُ الْقَلْبِ وَهُوَ الْمَعْرِفَةُ وَشُکْرُ اللِّسَانِ وَهُوَ قَوْلُ الْمُؤْمِنِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَشُکْرُ الْجَوَارِحِ وَهُوَ الطَّاعَةُ

سوال کردم از قطب العالم که کوهِ طورِ سینا بکدام دیار ست بکرم. جواب گفتند که در مدین، آنجا منشاء وتوالد وتناسلِ اکثرِ پیغامبران است علیهم السلام

مسئله استخوانِ ماده گاؤ خوردن و استخوانِ گوسپنداں و استخوانِ شُتر و استخوانِ دراج که پخته باشد خوردن و خائیدن درست و جایز است بدینِ اسلام. درتفسیر امام قفال شاشی مذکور ست یارانِ پیغمبر صلّی اللہ علیہ وسلّم بوقتِ افطار استخوانِ شتر خائیدندے از غایتِ فقر و نامرادی که اختیار متابعتِ سیّدِ مختار علیه السّلام داشتند۔ خانِ اعظم ظفر خاں سوال کرد از بندگی قطب العالم دامت برکاته سپیدی گھونگه وسیپی که میانِ آب می باشند چیست و خوردنِ آں مباحست یانے. بکرم جواب فرمودند که گھونگه وسیپی استخوانِ کرمِ آبی نیست مقام گاه اُوست چوں در آتش پخته می شود خوردن و استعمال کردن در اسلام مباحست بلا نکیر. مسئله۔ گوشت بکفار فروختن مباح است، قسمت کردن جایز نیست وہم چنیں غلّه وگاؤ و مانندِ ایں گاؤ و گوسپند و جز آں هرچه باشد. (کذا) مسئله. مجرّد کلاه برسر نهادن در ادای نمازِ فریضه بعضے علماء مکروه داشته اند زیرا که اهانتِ نماز

پس مومن توشهٔ آخرت گیرد وکافر نفع اندوز شود و منافق زینت اختیار کند.

[1] باید دانست که لقمان خاله زادِ ایوب نبی علیه السّلام بود.

[2] درتفسیرِ زاهد مذکور است شکر بر سه وجه است شکرِ قلب و آں معرفت است و شکرِ زبان و آں گفتنِ مومن است الحمد للّٰه و شکرِ اعضا و آں اطاعت کردن است.

دَرَّاج : مرغی است رنگین ۱۲ اندراج.

حاصل می شود پس نشاید. درتفسیرِ امام قفال[1] شاشی مذکور است قولہ تعالیٰ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِیْنَ قُتِلُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْیَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُوْنَ۔ وَفِیْهِ دَلِیْلٌ عَلٰی اَنْ لَّا حَظَّ لِاَرْوَاحِ الْمُسْلِمِیْنَ بَعْدَ الْمَوْتِ غَیْرَ الشُّهَدَاءِ اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ۔ مسئله[2]. بعد از مردن مومنِ عاصی را عذاب در قبر تا شبِ جمعه می شود بعدهٔ برمی دارند وچوں بروز و یا در شبِ جمعه نقل کند هرگز عذاب نباشد فِی الْفَتَاوٰی الْوَاقِعَاتِ مذکور ست چوں مومن بمیرد پس ایمانِ اُو برابر جان می رود امّا در تنِ وے اثرِ ایمان باقی می ماند کَالنَّائِمِ[3] اِذَا نَامَ الْمُؤْمِنُ خَرَجَ رُوْحُهٗ مِنْ بَدَنِهٖ وَیَبْقَی اَثَرُ رُوْحِهٖ فِیْ بَدَنِهٖ فَکَذَا الْاِیْمَانُ. مسئله. اگر مومن سوگند خورد هرچه دریں آوند است بخورم و اگر نخورم زنِ آں مرد بسه طلاق مطلّقه باشد و در آوند نجاست بود و یا چیزے حرام باشد که شرعًا جایز نیست خوردنِ وے، امامِ اعظم گوید رحمة اللّٰه علیه مومن چوں آں را نخورد سوگند واقع نشود زیرا که مومن را حق تعالیٰ در حلال خوردن امر کرده است پس سوگندِ اُو بریں صورت لغو باشد. در مبسوط مذکور ست اگر یکے امامت می کند وآنجا بُوی نجاست بدماغِ امام و مقتدیاں می رسد امامت کردن مکروه است.

---

[1] درتفسیرِ شاشی مذکور است قوله تعالیٰ۔ و مرده گمان مکن کسانے را که کشته شدند در راهِ خدا بلکه زنده اند نزدیکِ پروردگارِ خویش روزی داده میشوند۔ سورهٔ آل عمران آیت ۱۶۹. دریں دلیل است که بعد از مردن بجز شهدا هیچ روحِ مومنے را رزق نیست تا روزِ قیامت.

[2] آنحضرت صلّی اللّٰه علیه وسلّم فرمودند مسلمانیکه در روزِ جمعه یا در شبِ آں بمیرد وی را حق تعالیٰ از آزمایشِ قبر محفوظ دارد ۱۲ باب فی من یموت یوم الجمعه از جامع ترمذی.

[3] مانند خوابنده وقتیکه مومن بخواب می رود روحِ وے از بدنِ وے خارج می شود و اثرِ روح در بدنِ وے می ماند پس ایمان هم چناں است.

مسئلہ ۔ لَوْ دُفِنَ[1] مُسْلِمٌ فِی اَرْضٍ وَبُنِیَ حَوْلَهٗ جِدَارٌ مَعَ الْمِحْرَابِ وَبَيْنَ الْقَبْرِ وَالْمِحْرَابِ شَيْئٌ حَائِلٌ مِنَ الْجِدَارِ وَالْاُسْطُوَانَةِ فَحُكْمُ تِلْكَ الْمَحَلِّ كَحُكْمِ الْمَسْجِدِ وَاِذَا ثَبَتَ هٰذَا فَنَقُوْلُ كُلُّ عِبَادَةٍ مُخْتَصَّةٍ لِلْمُؤْمِنِ فِی الْمَسْجِدِ جَازَ لَهٗ اَنْ يَتَادَّاهَا فِی ذٰلِكَ الْمَكَانِ الَّذِیْ حُكْمُهٗ كَحُكْمِ الْمَسْجِدِ خَاصَّةً ۔ وَاعْلَمْ اَنَّ بِنَاءَ الْمِحْرَابِ مَوْضُوْعٌ لِلْمَسْجِدِ خَاصَّةً شِبْهًا لِلْكَعْبَةِ اَوِ الْمَكَانِ يَتَادّٰی الصَّلٰوةُ فِيْهِ لِلْعِرْ فَاِنَّ بِجِهَتِ الصَّلٰوةِ فَلَا يُبْنٰی غَيْرَهَاتَيْنِ الْمَحَلَّيْنِ نَحْوَ الْبَيْتِ وَغَيْرِهٖ حَتّٰی لَا يَقَعَ اَمْرٌ مَعَ الْبِدْعَةِ الْمَذْمُوْمَةِ ۔ قَالَ[2] مَنْصُوْرُ الْمَاتُرِيْدِیْ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ ۔ مَنْ بَنٰی الْمِحْرَابَ فِیْ جُدْرَانِ الْبَيْتِ شِبْهًا لِلْمَسْجِدِ لَا يَكُوْنُ فِيْهَا خَيْرٌ وَلَا بَرَكَةٌ لِاَنَّ فِی الْعَاقِبَةِ يَخْرُبُ هٰذَا الْبِنَاءُ وَيَغْرِقُ اَهْلُهٗ وَاَوْلَادُهٗ بِالْبَلِيَّاتِ فَلَا يَلُوْمَنَّ اِلَّا نَفْسَهٗ ۔ فِیْ كِتَابِ[3] الْفُقَهَاءِ اِذَا مَاتَتْ اِمْرَأَةٌ وَلَهَا مَقْبَرَةٌ مِنْ اَقَارِبِ ذَوِی الْاَرْحَامِ

---

[1] اگر مسلمانے در جائے مدفون شدہ است و در اطرافِ وَے دیوارِ محراب دار تعمیر کردہ اند و میانِ قبر و محراب چیزے از دیوار و اسطوانہ حائل است پس حکمِ آنجا مثلِ حکمِ مسجد است و تتیکہ این ثابت شد من می گویم کہ ہر عبادتِ مومن کہ مخصوص بمسجد است جائز است کہ آں را در چنیں مکان ادا کند زیراکہ حکمِ آں حکمِ مسجد است و باید دانست کہ تعمیرِ محراب بمسجد مخصوص است تاکہ جہتِ قبلہ را ظاہر کند پس در خانہ ہا نباید ساخت کہ بدعتِ مذمومہ است .

[2] امام منصور ماتریدی فرمودہ است کہ کسیکہ درو دیوار ہای خانہ محراب مشابہ بمحرابِ مسجد سازد در آں خیر و برکت نباشد انجام کارآں خانہ خراب شود و باشندگانِ او در مصائب مبتلا شوند و ملامت نہ کنند مگر نفسِ خود را .

[3] در کتاب الفقہاء مذکور است اگر زنے بمیرد و برای ذوی الارحام و اقاربِ وے مقبرہ است

فَالْاَوْلٰی اَنْ تُدْفَنَ فِیْ مَقَابِرِهِمْ وَاِنْ لَمْ يَكُنْ فَتُدْفَنُ اَیَّ مَوْضِعٍ اِخْتَارَ الْاَوْلِيَاءُ ۔ مسئلہ[1] ۔ لَا يَجُوْزُ الرِّيَاضَةُ بِتَقْلِيْلِ الْاَكْلِ وَالشُّرْبِ حَتّٰی تَضْعُفَ بَدَنُ الصَّادِقِ ۔ زیراکہ تنِ مومن چوں مرکب است و مرکب در منزل وقتے برساند کہ علف یابد و اما زیادہ ہم چنداں علف ندہند چوں خواہد کہ در منزل فرود آید اُورا پیشتر ازاں مقام نبرد پس ہلاک شود ۔ فَكَذَا هٰذَا فِی الْخَانِيَّةِ[2] ۔ مَنْ اِمْتَنَعَ عَنِ الْمَيْتَةِ حَالَةَ الْمَخْمَصَةِ مِنَ الْاَكْلِ حَتّٰی مَاتَ اَثِمَ وَمَنْ اِمْتَنَعَ مِنَ التَّدَاوِیْ حَتّٰی مَاتَ لَمْ يَاثَمْ ۔ فِی الزَّاهِدِیْ[3] قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَحَبَّ قَوْمًا عَلٰی اَعْمَالِهِمْ حُشِرَ فِیْ زُمْرَتِهِمْ وَحُوْسِبَ بِحِسَابِهِمْ وَاِنْ لَمْ يَعْمَلْ بِاَعْمَالِهِمْ ۔ مسئلہ ۔ اگر مومنے نذر کند کہ موی سرِ خویش و یا موی سرِ کودکے نزدیکِ قبرِ فلاں فرود آریم ایں نذر جایز نیست و موی سرِ آدمی زادہ نزدیکِ گور فرود آوردن سُنّتِ یہود و نصاری است و در دینِ اسلام مشروع نیست و اگر بنادانی کند، باید کہ توبہ کند و ازاں فعل مستغفر گردد و در کِفَايَةِ الْفُقَهَاءِ ۔ مذکور است کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

پس بہتر آنست کہ در آں مقبرہ دفن کردہ شود و اگر چنیں مقبرہ نیست پس ہر جائیکہ اولیائے وَے خواہند وَے را دفن کنند .

[1] مسئلہ کم خوردن و نوشیدن کہ بدن کم زور شود جایز نیست . .

[2] در خانیہ مذکور است کسیکہ در حالتِ مخمصہ از خوردنِ مردار باز ماند و بمیرد گنہگار است اگر کسے بیمار شود و دوا نخورد و بمیرد گناہگار نیست . (ف) کتاب الاکراہ از ہدایہ اولیں باید دید .

[3] در زاہدی مذکور است نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کسیکہ بقومے محبت دارد باعمالِ شاں حشر نے بجماعت شاں شود و حسابِ وے مانند حسابِ ایشاں شود اگرچہ وَے مثلِ ایشاں عمل نکردہ باشد ۱۲ الجامع الصغیر ج ۲ ص ۹۱۹۰

فرموده[1] است هر که نام مرا بشنود و درود بفرستد از عذاب گور خلاص یابد و آں کس که نفرستد بعذابِ عقبیٰ در ماند. مسئله. چوں در مجلس ذکرِ پیغامبر صلی الله علیه وسلم اوّل کند درود فرستادن واجب است و بارهای دیگر مستحب است، بهتر آنست هر بار که نامِ حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم بشنود درود بفرستد. فِی الْمَنْثُوْرِ شَرْحِ الْمَنْظُوْمِ مذکور است. روزے بر مهترِ موسیٰ علیه السلام فرمان شد هر که در حضرتِ من قرب خواهد باید که درود بر محمد مصطفیٰ صلی الله علیه وسلم بفرستد. مسئله[2]. اِذَا اَرَدْتَ اَنْ تَعْرِفَ الْاَحْمَقَ فَحَدِّثْ عِنْدَهٗ بِالْمُحَالِ فَاِنْ قَبِلَهٗ فَاعْلَمْ اَنَّهٗ اَحْمَقُ. مسئله[3]. اِنَّ مَنْ اِتَّخَذَ اَرْضَهٗ مَسْجِدًا لَمْ يَكُنْ لَهٗ اَنْ يَرْجِعَ فِيْهِ وَلَا يَبِيْعُهٗ وَلَا يُوْرَثُ عَنْهُ لِاَنَّهٗ تَحَرَّرَ عَنْ حَقِّ الْعِبَادِ وَصَارَ خَالِصًا لِلّٰهِ تَعَالٰى فَانْقَطَعَ تَصَرُّفُ الْخَلْقِ عَنْهُ كَمَا فِيْ سَائِرِ الْاَعْتَاقِ. مسئله[4]. اَلنَّظَرُ فِيْ كُتُبِ الْفِقْهِ اَفْضَلُ مِنْ صَلٰوةِ النَّفْلِ. در مُجْمَعُ الْمَآل مذکور است. عالمے که فاسق باشد از وَے علم نباید آموخت که منفعت نکند. فِیْ رِسَالَةِ الْقُشَیْرِیْ مذکورست

---

[1] هر آنکه ذکرِ من پیش کرده شود و درود برمن نخواند بدبخت شد ۱۲ الجامع الصغیر ۸۶۲۸

[2] اگر تو خواهی که احمق را شناسی ذکرِ امرِ محال بوئے بکن اگر وَے اُو را تسلیم کرد بداں که احمق است.

[3] هر که زمینِ خود را مسجد کرد وَے را جائز نیست که رجوع کرده آں را بفروشد یا از وَے بارث منتقل شود زیرا که آں زمین از حقوقِ بندگاں آزاد شده وصرف برای خدا شده تصرّفِ مخلوق ازو منقطع شده است (ف) حدیث ابن عمر رضی الله عنه کتاب الوقف از تیسیر الوصول.

[4] مطالعه کردنِ کتبِ فقه بهتر است از نمازِ نفل.

[5] ابن سیرین فرموده علمِ حدیث دین است پس نظر کنید که از کدام تحصیل می کنید ۱۲ شمائل ترمذی.

اِنَّمَا[1] الْعِلْمُ بِكَثْرَةِ الرِّوَايَةِ وَالْعَالِمُ مَنِ اتَّبَعَ الْعِلْمَ وَاسْتَعْمَلَهٗ وَاقْتَدٰى بِالسُّنَنِ وَاِنْ كَانَ قَلِيْلَ الْعِلْمِ. فِی الْفَتَاوٰی الْبَدِیْعِیَّةِ. توبه بر فور باید کرد که راهِ بقا کسے را بدنیا نداده اند علی التعیین. و چوں یکے در دل بگذراند بوسوسهٔ دیو که چنیں ظلم و ستم و یا جور و جفا و یا فسق و فجور کنم باید که تجدیدِ وضو کند، دو رکعت نمازِ نفل بگذارد و چند بار کلمهٔ تمجید بگوید حق تعالیٰ اندیشهٔ آں گناه از دلِ وَے دور کند و بصلاح آرد فِیْ فَتَاوَی الْمُلْتَقَطِ[2]. لَا يَحِلُّ نَبْشُ الْقَبْرِ لِلْحَمْلِ اِلٰى مَوْضِعٍ اٰخَرَ وَكَذَا لَا يُحْمَلُ مِنْ بَلَدٍ اِلٰى بَلَدٍ اٰخَرَ وَالْاَحَبُّ اَنْ يُّدْفَنَ الْمَيِّتُ فِيْ مَوْضِعٍ مَّاتَ وَاسْتَحْسَنَهٗ عَامَّةُ الْعُلَمَاءِ رَحِمَهُمُ اللّٰهُ تَعَالٰى. در تفسیرِ اِمَامِ زَاهِدْ. رضی الله تعالیٰ عنه مذکور است چوں عبد الله برادرِ بی بی عائشه رضی الله تعالیٰ عنها[3] در مدینه نقل کرد فرمود تا برادر را در مکه

---

[1] مدارِ علم بکثرتِ روایت است و عالم آنست که پیرویِ علمِ خود کند و علمِ خود را استعمال نماید و پیرویِ سنّت نماید اگرچه علمِ وَے قلیل باشد.

[2] در فتاوی الملتقط مذکور است کندیدن قبر برائے نقلِ میّت بجای دیگر جایز نیست و هم چناں جایز نیست که میّت را از بلدے به بلدے دیگر نقل کنند بهتر آنست که دفن کرده شود آنجا که مُرد و ایں را عامهٔ علماء پسند کرده اند.
(ف) حضرتِ عائشه رضی الله عنها بر قبرِ عبد الرحمان ابن ابو بکر رسیده فرمود اگر من بوقتِ موتِ تو حاضر بودمے تو دفن کردمے آنجا که مرده بودی ۱۲ باب ماجاء فی زیارة القبور للنساء از جامع ترمذی.

[3] ایں واقعه عبد الله بن ابی بکر نیست وَے در غزوهٔ طائف زخمی شده بود و در دورِ خلافت ابو بکر رضی الله تعالیٰ عنه بمدینه فوت شد و آنجا مدفون گشت (الاکمال فی اسماء الرجال) در باب ماجاء فی الزیارة للقبور للنساء از جامع ترمذی منقول است که عبد الرحمان ابن ابی بکر در حُبشی وفات کرد و آں قریه بود نزدِ مکه مردماں جنازهٔ وَے را بمکه آورده دفن کردند بعد از زمانے حضرتِ عائشه رضی الله عنها از مدینه بمکه تشریف آوردند و بر قبرِ عبد الرحمان حاضر شدند و فرمودند اگر من حاضر بودمے ترا آنجا دفن کردمے که آنجا مرده بودی و اگر وقتِ مردن حاضر بودمے اکنوں نه آمدمے و بعضِ اشعار از مرثیهٔ خنساء خواند

بیاوردند و دفنش کردند و چوں مہتر یوسف علیہ السّلام نقل کرد از کنعان بردند و کنارِ دجلۂ مصر دفنش کردند و اگر یکے در بیابانے می میرد و یاکشتہ شود ہمانجا بگذارند تا از وَے جانورے آساید و در ہر ذرّۂ خاک و قطراتِ باراں کہ در وجودِ وَے رسد کفارۂ گناہانِ اُو باشد. در فتاویٰ اَسرارُ مذکور ست چوں یکے در مقامے بمیرد اُورا مقامے دیگر برند آنجا قحط و وبا در آید و لہٰذا در مکّہ و مصر قحط و وبا ہم ازاں گرفت کہ برادرِ عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ را در مکّہ بیاوردند و تابوتِ مہتر یوسف علیہ السلام نزدیکِ مصر داشتند. فِی الْفَتَاوٰی الْعِتَابِیَّةِ[1] اِذَا مَاتَ الْكَافِرُ وَذَهَبَ مُؤْمِنٌ اِلٰى تَعْزِيَتِهٖ فَكَاَنَّمَا بَنَى الْكُفْرَ وَهَدَمَ الْاِسْلَامَ. فِی جَامِعِ الْعُلُوْمِ[2] اِذَا ذَهَبَ الْمُؤْمِنُ بِتَعْزِيَةِ الْكَافِرِ خَرَّبَ اللّٰهُ دِيْنَهٗ فَلَا يَلُوْمَنَّ اِلَّا نَفْسَهٗ. فِی كِتَابِ الْاَسْئِلَةِ[3] سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِیُّ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ. اِذَا مَاتَ الْكَافِرُ وَلَهٗ بِبَعْضِ الْمُسْلِمِ حَقٌّ مِّنَ الْمُؤَانَسَةِ فَذَهَبَ الْمُؤْمِنُ بِتَعْزِيَةِ الْكَافِرِ هَلْ عَلَيْهِ وِزْرٌ قَالَ اَبُوْحَنِيْفَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اِذَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ظَلَّ وَجْهُهٗ مُسْوَدًّا.

---

[1] در فتاویٰ عتابیہ مذکور است اگر کافر مردہ شود و مومن بہ تعزیتِ وَے رود گوئی کہ وَے بنارکفر و تخریبِ اسلام نمود (ف) ایں عبارات کہ بسلسلہ عیادت و تعزیتِ ذمّی و کافر منقول شدہ در معتبر فتاویٰ خلاف آں مذکور است در ردالمحتار منقول شدہ اگر پسر یا قرابتدار ہمسایۂ یہودی یا مجوسی مُرد باید کہ مومن آں یہودی و مجوسی را تعزیت کند و برای صلاحِ وَے دعا کند. شامی ج ۵ ص ۲۴۸

[2] در جامع العلوم مذکور است مومنے کہ بہ تعزیتِ کافرے رود پروردگار دینِ وے را برباد کند وَے ملامت نہ کند مگر جانِ خود را.

[3] در کتاب الاسئلہ مذکور است از امام ابوحنیفہ سوال کردہ شد ہنگامیکہ کافر بمیرد و مومنے را باوَے حقِ دوستی بود آں مومن اگر بہ تعزیتِ وَے رود بزہ کار باشد یانے فرمود امام ابوحنیفہ بروزِ قیامت چوں وے بیاید چہرواش سیاہ باشد.

فِی فَتَاوٰی الْهِدَايَةِ[1] اِذَا مَاتَ الذِّمِّیُّ لَمْ يَجُزْ لِاَحَدٍ مِّنَ الْمُسْلِمِيْنَ اَنْ يَّذْهَبَ بِتَعْزِيَةِ الْكَافِرِ وَلَا يَحِلُّ لَهٗ اَنْ يُّصَافِحَ مَعَ اَهْلِهٖ وَيَغْتَمَّ بِمَوْتِهٖ وَفِيْهِ اَيْضًا. مَنْ اِغْتَمَّ بِمَوْتِ الْكَافِرِ خَرَجَ عَنْهُ حَلَاوَةُ الطَّاعَةِ وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهٖ بِالْخَطَرِ. مسئلہ اگر یکے کالای را کہ قیمتِ او دہ درم است غیرے را بدوازدہ درم کردہ می دہد بتراضی جانبیں شرعاً درست و جایز باشد اما دیانۃً جایز نیست روزے. قطب العالم فرمودند کہ درکتابے حدیث[2] خواندہ اَم ہر کہ روزِ جمعہ بمیرد اُورا ثوابِ ہزار حج و عمرہ روزی از حق تعالیٰ گردد سید قاسم کہ یکے از منظورانِ قطب العالم دامت برکاتہ بود پرسید چہ باشد کہ دیانتاً جایز نیست سیّد السادات بکرم جواب فرمودند روزِ قیامت بمالے کہ زیادہ از قیمت دادہ است عند اللہ مجرم و ماخوذ باشد. سوال کردم دریں محل از بندگی قطب العالم چوں شرعاً درست شد بعقبیٰ ماخوذ چرا گردد. بکرم سیدالسادات جواب گفتند بسیار[3] حکمہاست کہ در بجا آوردنِ وَے بدنیا جائز [illegible]ت و بعقبیٰ وعدہ بشدّت است. یکے خونِ ناحق یکے را کشت بدادنِ دیت و یا برضاء اولیاء گذاشتن جایز ست امّا روزِ قیامت اُو ماخوذ است عند اللہ تعالیٰ و دوم چوں یکے اقرارِ ظاہر دارد گویم کہ از

---

[1] در فتاویٰ الہدایہ مذکور است اگر ذمّی مُرد جایز نباشد ہیچ مسلمان را کہ بہ تعزیتِ وَے برود و جایز نیست وَے را کہ با اقرباءِ وَے مصافحہ کند و بموتِ وے غمگین شود و در وَے نیز مذکور است کسیکہ بموتِ کافرے غمگین شود از و شیرینیٔ عبادت زائل شود و انجام وے پُرخطر باشد.

[2] درباب ماجاء فی من یموت یوم الجمعہ از جامع ترمذی منقول است مومنے کہ در روز جمعہ یا شب جمعہ فوت کرد وے را حق تعالیٰ از آزمایشِ قبر محفوظ دارد.

[3] یعنی بسیار حکمہا است کہ در قضاءِ قاضی جایز است و دیانۃً جایز نیست.

احکامِ شرع در وَے جاری باشد و چوں تصدیق نباشد در قیامت مجرم و ماخوذ عنداللہ باشد مثل و مانندِ ایں نظائر بسیار آمده است۔ ہم دریں محل قطب العالم فرمودند روزے امیرزادۂ ملتان اسپے باغبانے را داده بود قیمتِ اُو سیصد تنکہ روزِ نرخ ۔بود بقیمت چہار صد تنکہ بوَے بمہلتِ یکسال بداد چوں مہلت گذشت امیرزاده اُورا بخانۂ قاضی حبس کرد ۔بنوعے آں باغبان در خدمتِ شیخ رکن الدین طَابَ ثَرَاہ آمد و قضیۂ کہ گذشت گفت۔ شیخ فرمودند امیرزاده را ۔بیاورید چوں آوردند گفت مومن را کارے بدنیا باید کرد کہ در عقبیٰ خلاص باشد ہرچند کہ بدنیا ترا طلبِ مالِ تمام می آید اما روزِ قیامت مالے کہ زیاده از قیمتِ روزِ نرخ ، برادر مومن را دادی چون بستانی ، بعقوبت و در شدتِ آں روز درمانی امیرزاده کہ مالِ قیمت کہ بود ستد، وازاں کہ زیاده ۔بود باز ماند اگر جایز عنداللہ ۔بودے خدمتِ شیخ تمام دادن آنروز باغباں را بفرمودے ۔ ۔بیت :

می رود عمر و می کند تعجیل ٭ پس چہ باشد بہ حیلہ و تاویل

سوال کردم از قطب العالم دامت ۔برکاتہ باد و آب روز و شب چند می روند جای در نظر آمده است سیدالسادات بجرم جواب فرمودند در کتابے نبشتہ دیدم کہ آب بفرمان خدای تعالیٰ در روز و شب ششصد کروه[1] می رود و باد بفرمان خدای تعالیٰ ہفت صد کروه می رود شب و روز پس قرار می گیرد۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم فارسی شعاع آفتاب را چیست و ماہتاب را چیست ۔بجرم[2] جواب فرمودند شعاعِ آفتاب را پتیاب

---

[1] کروه ۔بہندی کوس وآں چہار ہزار گز مسافت زمین باشد ونزدِ بعض سہ ہزار گز وہر گز دو دراع وہر دراع ہشت گره ۱۲ غیاث

[2] ایں در ہیچ لغت یافتہ نشد فارسیاں پرتوِ آفتاب را نیز آفتاب گویند و پرتوِ ماہتاب را نیز ماہتاب گویند

خوانند و شعاع ماہتاب متیاب خوانند ۔مسئلہ ۔فِی جَامِعِ الْفَتَاوٰی[1] ذَبْحُ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ وَالدِّیْكِ وَمِثْلِ ذٰلِكَ لِصِحَّةِ الْمَرِیْضِ جَائِزٌ عَلَی الْفَوْرِ اَمَّا لَوْ نَذَرَ اِنْ صَحَّ الْمَرِیْضُ ذَبَحَ كَذَا وَكَذَا فَهٰذَا لَا یَجُوْزُ۔ در خبر ست ۔بروایتِ ابی ہریره رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید معالجہ بجہتِ مریض بکن بدانچہ صحت یابد۔ فی مجمع المسائل امام[2] ابوحفص و ابوعلی ترمذی رحمہ اللہ وعبدالواحد و ابوحسنِ نوری غفراللہ لہم بدیں مسائل فتویٰ داده اند و فرموده اند کہ چوں مومن ۔برسرِ گورِ مرده و یا گورِ شہیدے و یا نزدیکِ گورِ مرده دیگر و یا در کنارۂ آب چیزے ۔ببرند و آنجا ذبح کنند و یا ۔برسرِ مناره دروغے گویند کہ اینجا شہیدے و مرده ہست و بہ نیت آنجا روند و یا گویند کہ مارا بخواب نمودند کہ من اینجا ہستم و یا ۔بوقتِ تیر در سقف نشاندن و یا ۔بوقتِ عمارت و یا ۔بوقتِ حوض و یا ۔بوقتِ چاه کافتن و یا ۔بوقتِ آب ۔بیروں آمدن و یا ۔بوقتِ ننگل (کذا) کردن دیہہ چوں آنجا آبادانی کنند و یا ۔بوقتِ از سفر بازگشتن و یا در بیاباں چیزے ۔ببرند و آنجا ذبح کنند و یا ۔بوقتِ نہال کردن درختے و یا ۔بوقتِ زادنِ فرزند و یا ۔بوقتِ افتادن از مرکب نیت کند چوں سلامت مانم چنیں و چنیں قربانی کنم ذبح کننده کافر گردد و زنِ اُو مطلقہ بسہ طلاق گردد و گوشتِ آں قربانی خوردن و فروختن حرام بالاتفاق باشد ،

---

[1] در جامع الفتاویٰ مذکور است ذبح کردن گاؤ یا غنم یا مرغ و امثالِ آں کہ مریض علی الفور صحت یابد درست است واگر نذر کند کہ اگر مریض تندرست شود من ایں چنیں کنم جائز نباشد۔

[2] ممکن است کہ در زمانہ ایں فقہا ایں کارہا بطریقِ جاہلی وبنیتِ غیرِ خدا رواج داشت واز قبیل ما اُہِلَّ بہ لغیر اللہ بوده باشد ورنہ اگر نیتِ ذبح کننده خداوند تعالیٰ باشد ایں گونہ قربانی باکے ندارد آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم از سفر باز نموده شتر یا گاؤ ذبح کرده دعوتِ اصحاب کرده اند۔ جامع صحیح بخاری باب الطعام عند القدوم باید دید۔

فرماینده و رضا دہنده ہر دو بلعنتِ حق تعالیٰ و در لعنتِ فرشتگان و در لعنتِ آدمیاں بدارین باشند. قطب العالم دامت برکاتہٗ ہم دریں محل فرمودند مومنانے کہ بہوا و حرص گرفتارند و بدنیا ملوّث اند درحکم کتاب کار نمی کنند و اندیشۂ عقبیٰ ندارند خویشتن را مہیا بجہتِ عذابِ دوزخ می کنند

مسئلہ۔ اگر[1] مومنے جُنُب را خوی درجامہ آلود می گردد پلید نگردد.

مسئلہ۔ از مومن پنج چیز پاک است اوّل خویِ وجود آدمی زاده و دوم آبِ بینی وسیوم آبِ چشم و چہارم شیر و پنجم آبِ دہن۔

فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ[2] اَنَّ قَضَاءَ الدَّیْنِ بِالتَّقَاضِیْ وَصْفُ الْیَهُوْدِ یَنْبَغِیْ لِلْمُؤْمِنِ اَنْ یَقْضِیَ الدَّیْنَ بِغَیْرِ طَلَبٍ حَتّٰی یُخَالِفَهُمْ فِی الْمُعَامَلَاتِ کَمَا خَالَفَهُمْ فِی الدِّیْنِ وَالْاِعْتِقَادِ۔

مسئلہ چوں مومن طعام کند نیّت بدل دارد ہر کہ طعام تناول کند و یا بردارد و یا بکسے بدہد از جہتِ من اذن و رخصت است تا ستانندہ و یا بردارندہ و خورندہ بغیرِ اذنِ وَے کہ ایں چیزہا کنند بزہ مند نگردد، وصاحبِ طعام بزہ کار نشود، و در خبر ست ہر مومنے کہ باعث باشد بجہتِ اثمِ مومنے را ہر دو در بزہ کاری برابر باشند تا توانی اے مومن خود را ازیں چیزہا بدور داری.

مسئلہ[3]۔ یَجُوْزُ لِلْمُعْتَکِفِ اَنْ یَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ فِیْ سَبْعَةِ اَشْیَاءَ فَقَطْ اَلْبَوْلُ وَالْغَائِطُ وَالْوُضُوْءُ وَالْاِغْتِسَالُ فَرْضًا کَانَ اَوْ نَفْلًا وَالْجُمُعَةُ وَیَخْرُجُ لِاِجَابَةِ السُّلْطَانِ اِذَا کَانَ

---

[1] باب عرق الجنب از صحیح بخاری.

[2] در تفسیر زاہد مذکور است قرض اداکردن بہ طلب صفتِ یہود است پس مومن را باید کہ ادای قرض بدونِ طلب کند تا کہ مخالفتِ یہود در معاملات کند.

[3] معتکف را جایز است برای ہفت امور از مساجد خارج شود بول و براز و وضوء و غسل خواہ فرض باشد یا غیر فرض وجمعہ و اگر شاہ وَے را

لِاَمْرٍ اُرِیْدَ مِنْهُ وَیَخْرُجُ اَیْضًا بِخَوْفِ اِنْهِدَامِ الْمَسْجِدِ اَوْ بِخَوْفِ الْحَرِیْقِ ثُمَّ یَرْجِعُ سَرِیْعًا لِئَلَّا یَفْسُدَ اِعْتِکَافُهٗ عَلٰی قَوْلِ اَبِیْ حَنِیْفَةَ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ وَعِنْدَهُمَا لَا یَبْطُلُ حَتّٰی یَمْضِیَ اَکْثَرُ مِنْ نِصْفِ یَوْمٍ وَالْفَتْوٰی عَلٰی قَوْلِ اَبِیْ حَنِیْفَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ وَیَعْمَلُ الْعُلَمَاءُ عَلٰی قَوْلِهٖ جِدًّا فِی الصَّحِیْحِ نَفْلًا کَانَ اِعْتِکَافُهٗ اَوْ وَاجِبًا۔ مِنْ فَتَاوٰی اِمَامِ الْمُسْلِمِیْنَ رشید الحق والدین طاب ثراہ.

مسئلہ۔ ہر کہ فاتحہ و اخلاص خواندن داند وتشہد و دعایِ قنوت وکلمۂ شہادت گفتن و کلمۂ توحید وَے جاہل نیست.

مسئلہ۔ مَنْ اِسْتَجْهَلَ مُؤْمِنًا فَعَلَیْهِ وِزْرُهٗ اَیْ حَمَلَهٗ عَلَی الْجَهْلِ[1]. ایں حدیث در تاجِ مصادر است.

مسئلہ[2]۔ ولیمہ در تزویج سُنّتِ پیغامبرست صلی اللہ علیہ وسلم بعد زُفاف کردن، قربانی کند و طعام مہیا سازد و دوستان و ہمسائگان را خوردن دہد و در بعضے اوقات پیغامبر علیہ السلام ولیمۂ تزویجِ خود بچند سیر آردِ جَو و گاہے بخرما نیز ولیمۂ تزویج کرده است امّا طعامے کہ پیش از زُفاف می کند از سُنّت واقع نیست بدعتِ حسنہ میانِ مومناں شده است

برای امرے کہ بوَے تعلق دارد طلب کند وخوفِ انہدامِ مسجد وخوفِ آتش زدگی درمسجد و باز بسرعت بازگردد تا کہ اعتکافش بقولِ ابی حنیفہ فاسد نہ شود و نزدِ صاحبین در آں صورت اعتکاف فاسد گردد کہ زاید ازنیم روز بیرونِ مسجد بماند فتوٰی بر قولِ ابی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ است وعلماء بر قولِ ابی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ عمل کرده اند خواہ اعتکاف فرض باشد یا نفل (ف) ہدایہ اولیں باب الاعتکاف.

[1] کسیکہ مومن را جاہل گرداند وَے بزہ کار شود.

[2] در باب الولیمہ از جامع ترمذی منقول است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ عبدالرحمان ابن عوف فرمود ولیمہ بکن اگرچہ بہ بُزے باشد ونیز مذکور است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ولیمۂ حضرتِ صفیہ بہ سویق و تمر کرده است.

زُفاف: فرستادن عروس بخانۂ شوہر، و عروس و داماد را ہم بستر کردن۔ ۱۲ آنند راج.

امیدِ ثواب است ان شاء اللہ تعالیٰ۔ مسئلہ۔ اگر یکے اَلسَّلَامُ عَلَیْکُمْ
الف و لام و تنوین می گوید جواب لازم نباید زیرا کہ الف و لام و تنوین مُبطِل
معنیٔ کلمہ است فَلَا یَلْزِمُ الْجَوَابُ۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم
دامت برکاتہٗ اولیای حق تعالیٰ کدام اند۔ بجرم جواب فرمودند در حق
کسانیکہ این صفت باشد۔ قَوْلُهٗ تَعَالیٰ اَلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَکَانُوْا یَتَّقُوْنَ۔[1]
سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ ازیں آیت قولہٗ تعالیٰ
وَالسَّمٰوٰتُ مَطْوِیّٰتٌ بِیَمِیْنِهٖ[2] چہ مراد است بجرم جواب
فرمودند قدرت[3] مراد است اما صحیح آنست کہ حقیقتِ اعضاء مراد است لیکن
کیفیت از ہیچ مخلوقے نہ آگاہیدہ است وکس آں را نداند ہرگز، در
شاہان مذکور ست۔ حَدُّ الْخَمَرِ وَالسُّکْرِ عَلَی الْحُرِّ ثَمَانُوْنَ سَوْطًا[4]
عَلیٰ مَارُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ رَأیٰ شَارِبَ الْخَمَرِ
وَعِنْدَهٗ اَرْبَعُوْنَ رَجُلًا فَاَمَرَهُمْ اَنْ یَّضْرِبُوْهُ فَضَرَبَ کُلُّ رَجُلٍ
مِنْهُمْ بِنَعْلَیْهِ فَلَمَّا کَانَ زَمَنُ عُمَرَ وَ اَبِیْ بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمَا
جَلَدَا شَارِبَ خَمرٍ اَرْبَعُوْنَ سَوْطًا وَفِیْ عَهْدِ عَلِیِّ ابْنِ اَبِیْ طَالِبٍ
کَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ ثَمَانُوْنَ سَوْطًا لِاَنَّهٗ اِذَا شَرِبَ سَکَرَ

[1] آنانکہ ایمان آوردند و تقویٰ میکردند۔ سورہ یونس آیت ۶۳۔

[2] آسمانہا پیچیدہ شوند در دستِ راست اُو۔ سورہ الزمر آیت ۶۷۔

[3] قدرت۔ معتزلہ یمین را بقدرت تاویل کنند و اہلِ سنّت والجماعت یمیں را دستِ راست گرفتہ کیفیت آں بعلم اللہ مفوّض کردہ اند۔

[4] در شاہان مذکور است حدِ بادہ و مسکر خوردن بر مردِ آزاد ہشتاد درہ است بنابریں کہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مروی است کہ ایشاں یک بادہ خوار را دید و نزدِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چہل نفر بودند پس آنحضرت ایشاں را حکم فرمودند کہ ہر یک وَے را بہ نعلینِ خود بزند ابوبکر و عمر رضی اللہ عنہما در زمانۂ خود بادہ خوار را چہل درّہ زدند در زمانۂ علی کرم اللہ وجہہ ایں حد ہشتاد درہ شد بدیں وجہ کہ وقتیکہ کسے

وَهَذٰی وَاِذَا هَذٰی اِفْتَرٰی وَحَدُّ الْمُفْتَرِیْنَ ثَمَانُوْنَ سَوْطًا
فَاَخَذَ الصِّحَابَةُ وَالتَّابِعُوْنَ هٰذَا الْقَوْلَ وَلَمْ یُخَالِفْهُ اَحَدٌ
بَعْدَ ذٰلِكَ مِنَ الْعُلَمَاءِ وَالْفُقَهَاءِ اِلَّا الشَّافِعِیَّ رَحِمَهُ اللّٰهِ عَلَیْهِ۔
مسئلہ۔ جعد کردن مرداں را مکروہ ہست جز علویان و ہم چنیں موی بند
در سر انداختن مگر بوقتِ جنگ لیکن کمر بند ریسماں انداختن و موی بند
ابریشم و قزین بہمہ حال مرداں را در موی سر بستن و بچیزے لقانیدن
در قفای خود حرامست۔ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ
ایں بدعتِ مذموم میانِ اسلام از کجاست۔ بجرم جواب فرمودند اندر آنچہ
قومِ مہترِ لوط پیغامبر علیہ السلام پدید شد شیطان در آں عہد میانِ امارد
وسوسہ کرد کہ زینتے خواہید تا شمایاں را مردمان دوست و عزیز دارند
دستارچہ در کمر محکم بندید و موی بند در مویہا باندازید در کوچہ و محلّہا
بگذرید جملہ امارد چنیں کردند ازیں جہت در فسق و تباہی گناہِ لواطت
غرق شدند، و نیز وسوسۂ دیوست در لانگاہ نشستن ہم در عہدِ مہتر
لوط علیہ السلام کہ امتانِ اُو بنیادِ بے راہی در ہر محلّتے و در گذرہای عورتاں
کردند تا شب و روز بمعصیت دراں مقامہا باشند قطب العالم دامت برکاتہٗ
فرمودند کہ در لانگاہ ہیچ یکے از قومِ انبیاء و از گروہِ اولیاء و صلحاء از

بادہ خورد در ہذیان مبتلا شود و در ہذیان افترا کند و حدِ مفتری ہشتاد درّہ است صحابہ کرام و تابعین ایں امر را اختیار کردند کسے مخالفت نہ کرد بر ایں جملہ فقہاء بجز شافعی رحمۃ اللہ علیہ متفق شدہ اند (ف) ایں جملہ تفصیل در باب ما جاء فی حدّ السکران از جامع ترمذی باید دید۔

علویان: جمع علوی آنرا گویند کہ از اولادِ حضرت علیؓ باشد مگر از اولادِ حضرت فاطمہؓ نہ باشد۔

لقانیدن: حضرت مخدوم این مصدر را بمعنیٔ آویختن استعمال کردہ اند۔

امارد: جمع امرد۔ جوانِ بے ریش و سادہ زنخ ۱۲ آنند راج۔

لانگاہ: از عالم خوابگاہ ۱۲ آنند راج۔

ابتدای عالم تا غایت نشستہ اند و نہ رضای کسی را دادہ اند بلکہ منع و زجر کردہ اند زیرا کہ در لانگاہ نشستن مایۂ بدیہا و بنیادِ عداوتہای یک دیگر پدید می آید و موماناں از حدودِ شرع تجاوز می کنند در فسق و تباہی افتند حق تعالیٰ ہمہ مومنان را بہ نگاہ دارد **مسئلہ**۔ لَوْزَنیٰ ذِمِّیٌّ بِذِمِّیَّةٍ يُحَدُّ لِقَوْلِهٖ[1] تَعَالیٰ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِيْ فَاجْلِدُوْا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ اَلْآيَة. سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہٗ غرمات بمال ہم در حقِ زانی مشرک آمدہ است یانے. بکرم جواب فرمودند اِذَا[2] عَلِمَ الْاِمَامُ اَنَّهٗ جَبَّارٌ عَنِيْدٌ لَا يَتْرُكُ هٰذِهِ الْخَصْلَةَ بِمُجَرَّدِ اِقَامَةِ الْحَدِّ فَلَهٗ اَنْ يُغَرِّمَهٗ بِالْمَالِ اَيْضًا عَلیٰ مَا يَرٰى مَصْلِحَةً لِاَنَّ الْحَدَّ لِلْعُقُوْبَةِ وَالْاِنْزِجَارِ وَالْعُقُوْبَةُ عَلیٰ بَنِيْ اٰدَمَ مِنْ اَخْذِ الْمَالِ لِخُلُوِّ الْعَالَمِ عَنِ الْفَسَادِ. **مسئلہ**۔ اگر کافرے زنا با مومنہ کرد شرعاً ہر آئینہ آلتِ اُو ببرند و تمام مال از اُو بستانند و از شہر بیروں کنند تا انتباہِ دیگراں باشد. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ شیر عورتاں از کجاست بکرم جواب فرمودند در تفاسیر نبشتہ اند از خونِ رگہای ایشاں میجوشد بقدرۃ اللہ تعالیٰ شیر می گردد، تا پرورشِ فرزندِ بنی آدم شود پس جزوے از اعضای بنی آدم شیرِ عورتاں باشد چوں دونیم سال خورد جائز ست

---

[1] قولہ تعالیٰ زن زنا کنندہ و مرد زنا کنندہ پس بزنید ہر یکے را از ایشاں صد دِرّہ. سورہ نُور آیت ۲

[2] اگر امام بداند کہ وے سرکش و عنید است. بمجردِ اقامتِ حد ازیں فعل باز نماند وے را حق است کہ مالِ وے را مصادرہ کند زیرا کہ حدِ شرعی برای عقوبت و بازداشتن از معصیت است و مصادرہ مالی برای ایں نافع است کہ عالم از فساد وا رہد.

غُرمات: جمع غُرم بالضم تاوان ۱۲ غیاث.

ولیکن چوں مدت بگذرد حرامست زیرا کہ عضوِ آدمی خوردن بالاتفاق نزدِ مذاہب حرامست بعضے عورتاں کہ می خورانند زیادہ از مدتِ رضاع، روزِ قیامت آں عورتاں در آتشِ دوزخ پیش از ہمہ گناہگاران سوختہ خواہند شد. **سوال** کردم از بندگی قطب العالمؒ درکات مقامات دوزخ ہفت است بر حکم آیۂ قرآن زبانیہ[1] نوزدہ چرا باشد **سیّد السادات** بکرم جواب فرمودند کہ روزِ قیامت پیش ہر درکۂ دوزخ سہگان سوال ہر یکے را خواہند بود اوّل از اقرار داشت یانے و دوم از تصدیق داشتہ یانے و سیوم از کردارِ نیک دارد یانے و سہ شش ہژدہ باشد امّا در درکۂ ہفتم تنہا و مجرّد سوال از نماز خواہد بود گزاردہ است یا نہ پس زبانیۂ دوزخ نوزدہ شد. **فائدہ** خدای تعالیٰ عَزَّوَجَلَّ را نود[1] ہزار نامست سی ہزار ازاں ملائکہ بدانند و سی و یک ہزار ازاں پیغامبراں بدانند و بیست و نُہ ہزار ازاں کسے نداند و سیصد و ہفت نام در توریت مذکورست و سیصد و ہفت نام در انجیل مذکور است و سیصد و شصت نام ازاں در زبور مذکور است ولیکن نود و نہ نام پیغامبرِ ما صلّی اللہ علیہ وسلّم را آموختہ شد در شبِ معراج تا اُمّتانِ اُو در حالتِ تندرستی بخوانند و یک نامِ حق تعالیٰ فرمود کہ بیماراں مرا یاد کنند تا از برکتِ آں نام رہائی از درد بدہم و آں نام آواہ ہست. **مسئلہ**. در نامے کہ خدای عَزَّوَجَلَّ را بنی آدم گوید در حقِ دیگرے

---

[1] در کتاب اسماء اللہ تعالیٰ از جامع ترمذی حدیثے منقول است آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودند "خدای تعالیٰ را نود و نہ (۹۹) نام است" و آں اسماء را شمار فرمودند.

زَبانیہ۔ جمع زبنیہ۔ دیوِ سرکش و مردمِ سخت ۱۲ آنندراج و مراد اینجا آں فرشتگان اند کہ بر جہنّم مقرر شدہ اند.

گفتن محض کفر باشد چنانکہ ٹھگر و دھنی دکرتار و مانندِ ایں گفتن زباں را نگاہ دارد تا ایمان سلامت از جہاں ببرد۔ فِی کِتَابِ[1] الْبِرِّ وَغَیْرِہٖ مَنْ غَرَسَ شَجَرًا فِی الْمَسْجِدِ لِنَفْعِ الْعِبَادِ لَا یَزُوْلُ عَنْ مِلْکِ الْغَارِسِ وَاِنْ قَطَعَہٗ اَحَدٌ بِالْغَصَبِ ضَمِنَ قِیْمَتَہٗ۔ وخانِ اعظم ظفرخان سوال کرد از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ نصب کردنِ درخت در مسجد آمدہ است یا نے. **بکرم جواب** فرمودند ایں فقیر در بُقعہ شریف غزنی رسید سلطان محمود سبکتگین اَنَارَ اللّٰہُ بُرْھَانَہٗ کہ ہم بادشاہِ دنیا بود وہم بادشاہِ عقبیٰ یعنی عند اللہ قُرب یافتہ بود چند درختانِ میوہ دار در مسجد بدیدم کہ کاشتہ است وچوں در بلادِ خراسان رفتم در ہر مسجدے درختانِ سایہ دار بدیدم کہ نصب کردہ اند و در مُلکِ عراق رسیدم درختانِ میوہ دار بزرگ کہ مرداں زیرِ سایہ آں درختاں می نشینند در روزِ جمعہ و در یمن امیرالمومنین علی کرّم اللہ وجہہ درختے کہ آں را انار گویند در مسجدِ جمعہ نصب کردہ است ہنوز آثارِ آں درخت باقی ماندہ است و ازاں تخم دیگر ہم دریں مسجد کاشتہ اند بکمالیت رسیدہ اند و در مسجدِ مدینہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم امیرالمومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ چند درختانِ خرما کاشتہ بودند مرداں ازاں نفع و آسایش می گیرند پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم زیرِ آں درختاں عبادت کردہ اند خلق خرمای آں درختاں

---

[1] در کتاب البرّ مذکور است کسیکہ در مسجد درختے نہاد برای نفع بندگان آں درخت ملکِ وے باشد اگر کسے اُورا بالغصب بدرود قیمتش را ضامن شود.

ٹھگر: بُتے را گویند کہ اُورا پرستش کنند، خداوند، راجپوت، سردار، زمیندار۔ ۱۲ لغات فیروزی

کرتار: کارکنندہ، خدا، ۱۲ فیروز اللغات.

دھنی: اقبال مند، مالدار ۱۲ لغات فیروزی.

بوجہ تبرک می ستانند۔ و در مسجدِ تبریز نیز کعب احبار رضی اللہ تعالیٰ عنہ پنج درخت انار کاشتہ است چوں کہنہ می گردد ازاں تخم مومناں دیگر می کارند و مومناں را نفعہا می شود ازاں انار بجہتِ صحتِ بیماراں می برند و در مسجد[1] امامِ اعظم ابوحنیفہ کوفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چند درختِ انجیر کاشتہ بودند و برآب دجلہ پروردہ، و در مسجدِ دمشق بچہار گوشہ مسجدِ جمعہ چہار درختاں اند کہ امامِ حنبل رحمۃ اللہ علیہ غرس کردہ بود ومثل و مانندِ ایں در ہر دیارے در مساجدہا درختاں میوہ دار و سایہ دار کاشتہ اند موماں از نشاندنِ درختان چیزے مستحسن دیدہ اند قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا[2] رَاٰہُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَسَنًا فَھُوَ عِنْدَ اللّٰہِ حَسَنٌ۔ **مسئلہ**. اگر سگ بر گوسفند کُشتی کرد وازاں بچہ زائید خوردنِ آں حلال باشد یا نے. **جواب** چوں آب بر طریقِ گوسفند بخورد خوردن حلالست وچوں بطریقِ سگ آب خورد خوردن حرام باشد. **مسئلہ**. مصلّی سَر از سجدہ آں مقدار نمی بردارد کہ نزدیکِ نشستن باشد نمازش جائز نیست۔ قَالَ[3] النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ لِاَعْرَابِیٍّ قُمْ فَصَلِّ فَاِنَّکَ لَمْ تُصَلِّ، آں روایت کہ معمولِ علماء وصلحاء نیست کار برآں نباید کرد. **مسئلہ**. اصحابِ مصیبت را تشریف جامہ بپوشانند

---

[1] ایں مسجد نزدِ مزارش در بغداد است.

[2] چیزے را کہ مسلمانان نیک دانند پس آں نزد پروردگار نیک است. (ف) مخدوم درجای دیگر فرمودہ است کہ مراد از مومنین عوام نیستند بلکہ علماء وصلحاء امّت اند.

[3] آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم یک بدوی را فرمودند برخیز و نماز بخواں زیرا کہ تو نماز نخواندی.
۱۲ باب صفۃ الصلوٰۃ الفصل الاوّل از مشکوٰۃ.

غَرَس: بالفتح درخت نشاندن ۱۲ غیاث.

کُشتی کردن: جفتی کردن.

در حظیرہ و جزآں جایز و مشروع است و صحابہ چنیں کردہ اند پس بر اُمّت سُنّت باشد امّا خوردن و آشامیدن در حظیرہ جایز نیست غیر مشروع است و نباید کرد در دینِ اسلام جایز نیست ۔ **مسئلہ** ۔ وَاعْلَمْ اَنَّ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْ مُّسْلِمٍ فِيْ بَيْتِ الْمَالِ حَقًّا[1] لِّنَفْسِهٖ وَزَوْجَتِهٖ وَاَوْلَادِهٖ الصِّغَارِ عَلٰى قَدْرِ نَفَقَتِهٖ. مِنَ الطَّعَامِ وَالْكِسْوَةِ الْوُسْطٰى فَقَطْ اَمَّا لِلْاَجِلَّةِ وَالْفُقَهَاءِ وَالْعَلَوِيَّةِ وَالشُّرَفَاءِ مَعَ شَيْءٍ زَائِدٍ حَقٌّ فِيْهِ مِنَ الْخَادِمِ وَالْمَرْكُوْبِ خَاصَّةً لِاَنَّ بِتَعْظِيْمِهِمْ شَرَفًا لِاَهْلِ الْاِسْلَامِ وَالزِّيَادَةُ عَلَيْهَا حَرَامٌ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنَ الْمُؤْمِنِيْنَ. **مسئلہ** ۔ اگر مومنے را بادشاہ قدرِ کفاف ندہد فردا قیامت اُو ماخوذ باشد و اگر بغیرِ علمِ بادشاہ از بیت المال کسے چیزے ستاند اُورا خوردن حرامست. **مسئلہ** ۔ فرزند[2] تبعِ مادر است خانِ اعظم ظفر خاں سوال کرد از قطب العالم اگر سیّدے و یا دانشمندے و یا اشرافِ قومے بر کنیزکِ غیر وطی کرد و ازاں فرزند شد در تبع پیوندد یا نے جواب فرمودند کہ در تبع پیوندد جُز فرزندِ علوی شَرَفًا لِلْجَدِّ فِي الْفَتَاوٰى الْعِتَابِيَّةِ[3] ۔ وَاعْلَمْ[4] اَنَّ وَلَدَ الْعَلَوِيَّةِ مِنْ جَارِيَةِ الْغَيْرِ حُرٌّ خَاصَّةً ۔ لَا يَدْخُلُ فِيْ مِلْكِ مَوْلَاهَا

---

[1] باید دانست کہ ہر مسلمان را در بیت المال حق است برای وے و زنِ وے و بچگان وے بقدرِ اخراجاتِ ایشاں از طعام و لباس متوسط فقط ولکن خاصۃً اکابرِ قوم و فقہا و علویین و شرفا را حق است کہ از بیت المال خادم و مرکوب نیز حاصل کنند بدیں وجہ کہ در تعظیمِ آنہا شرفِ اسلام است و زائد ازیں حرام است برای ہر یک از مومناں.

[2] یعنی اگر پدر حُر باشد و مادر کنیزِ غیر باشد پسر تابع مادر شود و ملکیتِ آقای کنیز بشمار خواہد آمد.

[3] فتاوٰی عتابیہ از ابونصر احمد بن العتابی است (المتوفیٰ ۵۸۶ھ) و آں چہار جزو است ۱۲ کشف الظنون ص ۳۸۱ ج ۱

[4] باید دانست کہ خاصہ پسرِ علوی از جاریہ غیر حر است در ملک مولیٰ جاریہ داخل نہ شود

وَلَا يَجُوْزُ بَيْعُهٗ لِاَنَّهٗ مَخْلُوْقٌ مِّنْ مَّائِهٖ فَيَتَرَجَّحُ بِجَانِبِ الْاَبِ بِاعْتِبَارِ جَدِّهٖ مُحَمَّدٍ رَّسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَرَامَةً لِّذُرِّيَّتِهٖ ۔ **قطب العالم** ہم دریں محل فرمودند بیع یکے را محل و مرتبہ بزرگ تر بجہاں از فرزندِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم نیست ازاں جہتِ جُز علوی اگر یکے فرزند از کنیزکِ غیرے بزاید برضای خصم فروختہ شود باتفاق پس کسے کہ فرزندِ وے در بیع در آید وے چگونہ برابر باشد با کسے کہ فرزندِ وے حُرّ الاصل گردد و در بیع نیاید باز ہم دریں محل فرمودند بسیار مسائلِ شرعی آمدہ است کہ بر بعضے مسلمانانِ امّت مخصوص است اوّل[1] کفارۂ روزہ شکستن در حقِ اعرابی مخصوص شد در عہد رسول علیہ السلام ایں در حق اُو عفو است در حقِ دیگرے نیست دوم گیاہ بھنگ در حقِ[2] رَاوُل رتن عفو است در حقِ غیرے حرامست خوردنِ آں و سیوم چوں علوی از کنیزکِ غیرے فرزند زاید در تبعِ مادر نیاید مخصوص است ۔ فی جامع[3] الفتاوٰی وَلَدُ الْاَمَةِ مِنْ مَّوْلَاهَا حُرٌّ لِاَنَّهٗ مَخْلُوْقٌ مِّنْ مَّائِهٖ وَكَذَا

پس بیعِ وے جایز نباشد بدیں وجہ کہ وے مخلوق شدہ است از آبِ علوی پس ترجیح دادہ شد جہتِ پدر از وجہ اعتبار کردن جدّ وے محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم می باشد (ف) در ہدایہ ج ۲ مذکور است ولدِ جاریہ از زوجِ جاریہ، مملوک آقای جاریہ است در فتح القدیر ص ۳۰۶ ج ۳ در شرح ایں قول ابن ہمام فرمود برایں اجماعِ امّت است اگرچہ زوج جاریہ ہاشمی باشد پسر ہاشمی باشد امّا غلام تصور خواہد بود بعض فقہاء گفتہ اند کہ پدرِ وے مجبور کردہ شود تا قیمتش آقای جاریہ را دہد و وے را آزاد گرداند.

[1] ایں واقعہ سلمہ ابن صخر البیاضی است ۱۲ باب کفّارۃ الظہار از جامع ترمذی.

[2] اگر مراد ازیں بابا رتنِ ہندی است و وے گفتہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برایش بھنگ را حلال فرمودہ است پس ایں قول باطل است چوں محدثین اُورا صحابی قبول نمی دارند ۱۲ تنزیہ الشریعۃ ذکر من ادعی الصحبۃ ص ۳۷ ج ۲.

[3] در جامع الفتاوٰی مذکور است پسرِ مولیٰ حُرّ از کنیزک خود حر است کہ پیدا شدہ است از آبِ حر و ہمچنیں

وَلَدُ الْعَلَوِيَّةِ مِنْ جَارِيَةِ الْغَيْرِ بِرِضَاءِ الْخَصْمِ لَا يَدْخُلُ فِي مِلْكِ سَيِّدِهَا فَلَا يَجُوزُ بَيْعُهُ شَرَفًا لِجَدِّهٖ مُحَمَّدٍ رَّسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُشَارِكُ فِي هٰذَا الْحُكْمِ اَحَدٌ مِّنْ اُمَّتِهٖ.
مسئلہ[1]. مَنْ حَلَفَ اَنَّهٗ لَا يَمَسُّ اٰدَمِيًّا فَمَسَّ مَيِّتًا حَنِثَ لِاَنَّ اِسْمَ الْاٰدَمِيِّ بَاقٍ بَعْدَ مَوْتِهٖ كَمَا كَانَ فِي حَيَاتِهٖ وَاِنَّمَا سُمِّيَ الْاٰدَمِيُّ اٰدَمِيًّا لِاَنَّهٗ نُسِبَ اِلٰى اٰدَمَ وَهُوَ مِنْ ذُرِّيَّتِهٖ سَوَاءٌ كَانَ حَيًّا اَوْ مَيِّتًا. در مَنَافِعُ الْفِقْهِ مذکورست اگر یکے در وضو موضع ناشستن را بشوید و جامہ فرودِ شتالنگ بپوشد و طعام بر منبرے خورد و نانِ ریزہ از مایدہ بیرون اندازد فعلے نا مشروع کردہ باشد و ایں در اسلام جایز نیست. در فَتَاوٰی قَاضِیْ خَان مذکور است کودکاں را ہرکہ زر و ابریشم و تزیین و مروارید بپوشاند و حنا بدست و پای کودک سخت کند فردا قیامت ایشاں را در آتشِ دوزخ بسوزند. مسئلہ. اگر یکے کودکے را خرید و بجای فرزند بپرورد آزاد گردد نہ کہ فرزندِ وے باشد و چوں بزرگ شود حلال نیست کہ میانِ زنان ذی رحم محرمِ مُلتَقِط نظر کند و از میراث چیزے نیابد. مسئلہ اَللَّقِيْطُ حُرٌّ[2] لَا يَحِلُّ لَهُ النَّظَرُ اِلٰى مَحَارِمِ الْمُلْتَقِطِ وَغَيْرِهٖ

پسر علوی از جاریہ غیر، حراست برضای مولیٰ در ملک مولیٰ داخل نشود پس بیع وے جایز نیست بشرافت جدِّ وے محمد صلّی اللہ علیہ وسلّم و کسے از امّت دریں حکم انبازِ وے نیست. (ف) پسرے کنیزک کہ از آقا زائیدہ می شود وے حُر محسوب می شود و حکم پسر علوی از کنیزکِ غیر سابقاً مذکور شدہ است.

[1] اگر کسے سوگند خورد کہ وے آدمی را مس نکند و وے آدم مردہ را مس کرد در سوگندِ خود حانث شود زیرا کہ آدمی بعد مردن آدمی است برنگے کہ در زندگیِ خود آدمی بودہ و نسبتِ وے باآدم کردہ شدہ خواہ وے مُردہ بود یا زندہ.

[2] بچہ لاوارث حراست وے را بعد بلوغت جایز نیست نظر کردن در محارم پرورش کنندہ وے پرورش کنندہ را

مُلتَقَط: بفتحِ قاف برچیدہ شدہ و بکسرہ قاف برچینندہ ۱۲ غیاث.
لَقِیط: از زمین برگرفتہ و بچہ نوزائیدہ بر زمین افگندہ ۱۲ آنند راج.

بَعْدَ الْبُلُوْغِ وَلَا يَرِثُ مِنْهُ شَيْئًا لِاَنَّهٗ كَالْاَجْنَبِيِّ وَمَنْ عَلِمَ اَنَّ نَظَرَ اللَّقِيْطِ اِلٰى مَحَارِمِهٖ حَلَالٌ فَهُوَ دَيُّوْثٌ و دیّوث فردا قیامت درصورتِ بوزنہ بر انگیختہ شود. قطب العالم ہم دریں محل فرمودند کہ لقیط حرام خور است در وے وفا نباشد کہ[1] امیر المومنین عمر و امیر المومنین عثمان و امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہٗ را لقیطان کشتند امّا در بَدْرُ السَّعَادَۃ مذکور است کسے را کہ فرزند نمی شود و یا می میرد باذن اللہ تعالیٰ لقیط پرورد امید باشد کہ حق تعالیٰ اُورا فرزندے روزی کند البتہ. مسئلہ. اگر کافراں بدیارِ اسلام غالب آیند اسباب و متاع و جزآں در قبض و ملکِ خویش در آرند جملہ در ملکِ ایشاں درآید ہرکہ ازاں متاع و اسباب در بہا و یا بنہب غنیمت کند در ملکِ اُو در آید و مالکِ قدیم نتواند کہ بستاند و اگر غلام یا کنیزک یا اسپ و یا ستور از دیار اسلام بدار حرب رفت و ایشاں آں را در قبض بیاوردند آں در ملکِ ایشاں در نیاید[2] و ہرکہ ازاں در قسمت و بغنیمت بیابد مالکِ قدیم تواند کہ بستاند.

مسائلِ شب برأت

سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہٗ، شبِ برأت مومناں کہ طبلک می نوازند و قرطاس می سوزند از جنس طراق[1] و ہوائی[2] و موشنگ[3]

وارث نیست و وے باعتبار پرورش کنندہ مانندِ اجنبی است و ہرکہ خیال کند محارم وے نظر کردن جایز است وے دیوث است ۱۲ کتاب اللقیط از ہدایۂ اوّلین. [1] قاتلِ عمر رضی اللہ عنہ ابولولوہ و قاتلِ علی رضی اللہ عنہ عبدالرحمن ابن ملجم و قاتلِ عثمان رضی اللہ عنہ سودان یا اسود ابن حمران و عمرو ابن الحمق لقیط نیستند.

[2] دربارۂ حیوانات فقہاء گفتہ اند کہ کفار مالک شوند. کتاب السیر از ہدایۂ اولین باید دید.

طراق: آوازیکہ از تازیانہ برآید ۱۲ غیاث. اینجا مراد یک قسم آتشبازی است کہ بہندی پٹاخہ گویند.
ہوائی: نوعے از آتشبازی است کہ بسوی آسمان رود.
موشنگ: نوعے از آتشبازی است کہ بہندی چھچھوندر گویند.

وشل و مانندِ ایں شاید یانے . بجرم سیدالسادات جواب فرمودند تیرِ آتشی کردهٔ نمرودِ لعین است پس هر مومنے که آں را بسوئ قبله بفرستد گوئ باخدای تعالیٰ جنگ کرده باشد نَعُوْذُ بِاللهِ مِنْهَا ، فلک در دینِ اُو باشد وطراق راست کرده فرعونِ ملعون است چوں قومِ مهترِ موسیٰؑ بوے می آمدند ساحرانِ اُو طراق می سوختند تا مسلمانان را خوفے باشد و نزدیکِ خانهٔ فرعون نیایند قطب العالم هم دریں محل فرمودند هر که طراق بشکند و هوائ بسوزد مثل و مانندِ ایں بازی شبِ برات کند دلِ اُو سیاه گردد و نظر سوی حرام کردن و حرام آشامیدن و گناه کردن حریص شود تا روزِ قیامت ازاں شامت، اسیرِ دوزخ گردد، و چراغ سوختن و مشعله سوختن و گور پید کردن بدعتِ مذموم است که در اسلام جایز نیست زیرا که شبِ برأت شبِ توبه و استغفار است و شبِ عبادت و خیرات است و بازی کردن حرامست و مشابهتِ کافراں می آید جایز نیست لِقَوْلِهٖ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَشَبَّهَ[1] بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ . یعنی فردا قیامت ازاں گروه اُورا برانگیزند باز سیدالسادات هم دریں محل فرمودند اگر مسلمانے نماز می گزارد و قرأت بنظر در مُصحف می خواند نمازش درست نیست ازاں جهت که یهود و نصاریٰ چنیں نماز می گزارند و کسے که چنیں نماز بگذارد حشرِ اُو روزِ قیامت باآں کافراں باشد پس هر گاه که مومن در صورتِ عبادت مجرم و ماخوذ باشد در مشابهتِ دین ایشاں در بازی کردن بطریقِ اَولیٰ یکے از ایشاں باشد. مسئله . در بازی کردن مومن در گذرندهٔ است از حدِ شرع قَوْلُهٗ تَعَالیٰ وَمَنْ[2] يَتَعَدَّ حُدُوْدَ اللهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهٗ .

---

[1] کسیکه مشابهت بقومے کند وے از ایشاں است ۱۲ الجامع الصغیر حدیث ۸۵۹۳ ج۲ و قرأت من المصحف البحر الرائق ج۲
[2] و هر که تجاوز کند از حدهای خدا پس هر آئینه ستم کرد بر جانِ خویش ۱۲ سورهٔ طلاق آیت ۱

و هر گاه که مسلمان ظالم باشد سزاوارِ عذابِ دوزخ شود قَوْلُهٗ تَعَالیٰ اِنَّآ[1] اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا . معنیٰ ایں چنیں باشد که بدرستی و راستی مهیا کرده اَم ز آتشِ دوزخ برای ظالمان . تا از پیش و از عقب و از راست و چپِ ایشاں در آید و هفت اندامِ ظالماں را روزِ قیامت بسوزد. مسئله . مال خرچ کردن در بازی اِسراف کردن است و هر که اِسراف کند روزِ قیامت در آتش در آید مَلِک علی خواهر زادهٔ سلطانِ سلاطین فیروزشاه هم دریں محل از سیدالسادات پرسید که اِسراف چیست قطب العالم دامت برکاته' فرمودند که اِسراف آنست که بغیرِ رضای خدای تعالیٰ کارے کند که دریں هیچ مُستحقِ ثواب نباشد و چوں یکے برضای حق تعالیٰ کوههای دنیا زر شده بدهد اِسراف نیست در تَفْسِيْرِ اِمَامُ الزَّاهِدُ مذکورست روزے ثابت ابن قیس یارِ پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم هزار درختِ خرمای پخته بدرویشاں صدقه داد آیت به پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم آمد وَلَا[2] تُسْرِفُوْا اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيْنَ زیرا که بدیں صدقه دادن اُورا مطلوب شهرت و نیک نامی بود از ثواب محروم ماند . سوال کردم از بندگی سیدالسادات قطب العالم دامت برکاته' در بازی کردن منع کسے راست که بالغ باشد و کودکاں مخاطب نیستند جواب فرمودند آمده است کودکان را بازی کردن منع باید کرد و هر که بفرماید و یا رضا دهد بزه کار شود مَلِکْ علی هم دریں محل سوال کرد از قطب العالم سیدالسادات ایں جمله بازیها که در شبِ برأت عوامِ مسلمانان می کنند مدت مدید شدهٔ است

---

[1] هر آئینه مهیا کردیم برای ستم گاراں آتشے ۱۲ سورهٔ کهف آیت ۲۹ .
[2] و از حد مگزرید هر آئینه خدا دوست نمی دارد از حد گذرندگاں را ۱۲ سوره انعام آیت ۱۴۱ .

پس نیکو چیزے خلق دیدہ اند پس روا نباشد کہ بگویم چندیں ہزار در ہزار
مسلمانان بخطا و غلط بودہ اند و ہستند و من از علماء شنیدہ ام کہ
پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلّم فرمودہ اند امّتانِ من ہرگز در گمراہی جمع نشود.
قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند کہ اتّفاق آں باشد و جمع شدن
آں را گویند کہ در تمام بلادِ مسلمانان را ایں کار باشد ایں فقیر چوں در
زیارتِ خانہ کعبہ می رفت در ملکِ غزنین و در ولایتِ خراسان و در زمینِ
عرب دیدہ ام ہیچ ازیں بدعتہا کسے نمی کند پس ثابت شد کہ باتفاقِ
مسلمانان نیست، بلکہ عوامِ خلقِ ہندوستان کہ خبر از دین ندارند و دریں
شب بدیں نامشروعات مشغول می گردند نامۂ خود را سیاہ می کنند.
سیّد قاسم یکے از منظورِ قطب العالم بودہ است دریں محل سوال کرد
از سیّد السادات کہ بزرگانِ و اکابرِ صدورِ ملکِ ہندوستان نیکو دیدہ اند و
نیکو چیزے می دانند پس مستحسن باشد قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
مَا رَاٰہُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَسَنًا فَہُوَ عِنْدَ اللّٰہِ حَسَنٌ[1]. سیّد السادات
بکرم جواب فرمودند ازیں مومناں در لفظِ حدیث خلفای راشدین و ائمۂ
مذاہبِ دین مراد اند نہ عوام مردماں چہ گوئی در عالم فاحشہ بودہ اند و ہستند
و شراب فروختن بدینِ اسلام و خوردن حرامست و آدمیاں را خصّی کردن
حرامست و خدمت فرمودن جایز نیست و ملوک و سلاطین خدمت میفرمایند
و ربا می خورند و می دہند و می ستانند و نوحہ در وقتِ ماتم می کنند و مزامیر
می نوازند و می شنوند مثل و مانندِ ایں جملہ حرامست و جمعے از مسلمانان
می کنند حجّت نیست باری تعالیٰ می فرماید یاری کنید یک دیگر را در
طاعت و خیرات و یاری مکنید در غیرِ مشروعات. قَوْلُہٗ تَعَالٰی

---

[1] ہر چیز را کہ مسلمانان خوب دانند نزد پروردگار خوب است (ف) مراد از مومنین صلحاء امّت و علماء اند.

وَتَعَاوَنُوْا عَلَی الْبِرِّ وَالتَّقْوٰی وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَی الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ[1].
مسئلہ. امامِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ می گوید احکامِ ایمان، دو چیز ست
اقرار بر زبان و تصدیق در دل و ارکان ایمان ہفت چیز ست[2] فی الصحیح.
مسئلہ. امامِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ می گوید پنج بازی کردن در اسلام
مباحست جز ایں ہمہ بازیہا حرام است فردا قیامت مستحقِ آتشِ دوزخ
گردد و ہر کہ جز ایں پنج بازی دیگر مباح داند بزہ کار شود اوّل بازی
با حلالِ خویش کردن یعنی مزاح بادے نمودن و دلِ او بداں خوش کردن
جملہ انبیاء و اولیاء کردہ اند و در دینِ اسلام آمدہ است و دوم بازی
ریاضتِ اسپ کردن و سیوم بازی تیر فرستادن بدینِ اسلام آمدہ است
و چہارم دویدن و جہیدنِ اسپاں کہ ایں ہنر است مرغازیاں را و ہمہ کردہ اند
از اولیاء و انبیاء مِنْ قَبْلُ و پنجم بازی آشنا کردن مشروعست و اگر
روایتے در کتابے بجز ایں دیگر باشد معمول نیست و نباید کرد کہ مجرّد
روایت حجّت نیست تا آں معمولِ علمای دین نباشد و ما را ہماں باید کرد
کہ اہلِ مذاہب و علمای دین کردہ باشند. **قطب العالم** دامت برکاتہ،
ہم دریں محل فرمودند بسیار مردماں کہ قربِ ملوک و سلاطین دنیا، دارند
بطمعِ نامشروعات بجہتِ خوشیِ دل ایشاں روایتہای غیر معمول می گویند
تا بداں سبب چیزے اسباب مال و متاع دنیا بربایند لَاخَیْرَ فِیْہِمْ[3]
وَلَا رُشْدَ کہ خویشتن را و مومنانِ عوام را مستحقِ عذاب آتش می کنند

---

[1] و با یکدیگر مدد کنید بر نیکوکاری و پرہیزگاری و با یکدیگر مدد مکنید بر گناہ و ستم ۱۲ سورۂ مائدہ آیت ۲
[2] در ایمانِ مفصّل ایں ارکان مذکور است اٰمَنْتُ بِاللّٰہِ[1] وَمَلٰٓئِکَتِہٖ[2] وَکُتُبِہٖ[3] وَرُسُلِہٖ[4] وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ[5] وَالْقَدْرِ[6] خَیْرِہٖ وَشَرِّہٖ مِنَ اللّٰہِ وَالْبَعْثِ[7] بَعْدَ الْمَوْتِ.
[3] در ایشاں نہ خیر است و نہ ہدایت.

ہیچ ترسِ حق تعالیٰ وخوفِ عذابِ آخرت نمی کنند ایں چنیں اشخاص را پہلوی
خویش آمدن نگذارند اگر ملوک و اغنیایِ ایں زمانہ را عقل کامل و ترسِ حق تعالیٰ
باشد. **مسئلہ**. شراب خوردن حرامست و چیزے کہ مستی آرد نیز حرامست
و امروز فتوی بر قولِ امامِ محمد رحمۃ اللہ علیہ است قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ
وَسَلَّمَ کُلُّ مُسْکِرٍ حَرَامٌ[1]. قطب العالم دامت برکاتہٗ ہم دریں محل فرمودند
در حدیث آمدہ است چوں مومن پیالۂ شراب بہ دست می گیرد. اندامِ وے
می لرزد پرسیدند یا رسول اللہ صلی اللہ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ سببِ لرزیدنِ اندام چیست
حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم جواب فرمودند کہ ایمان باوے دراں ہنگام
در سخن می آید و می گوید چوں شراب خوردی من از تو بیروں آمدم چوں خورد
تا آنکہ کلمۂ توحید نگوید مُسلِم نیست و اگر بمیرد کافر مردہ باشد و فرزندے کہ
بزاید بے نکاح زادہ باشد و چوں بشب خسپد شیطان باوے ہماں کار کند
کہ وے با عورت می کند سوال کردم از بندگی سیّد السادات قطب العالم
دامت برکاتہٗ شراب چہ نوع و از کجا در عالم پدید شد قطب العالم دامت
برکاتہٗ فرمودند در آنچہ مہترِ نوح پیغامبر علیہ السلام را فرمان شد کہ از شامتِ پسرِ تو
کنعان و از بے فرمانی زنِ تو و از بے راہیِ امتانِ تو طوفان خواہم فرستاد
تا ہمہ ایشاں غرق گردند بقولے ہشتاد نفر از بنی آدم و بقولے چہل نفر
باقی بودہ اند درونِ کشتی و از ہر جانورے و از ہر آدم دوگان دوگان بود
تا عالم خالی نباشد، ازیں جملہ اشیاء تا آنکہ قیامت آید، نیز شاخِ نے
با اُو بود شیطان روزے بر نوح پیغامبر علیہ السلام آمد و گفت بایں
شاخِ نے با تو شریکم یکے را تو آب بدہ و یکے را من مہترِ نوح علیہ السلام
یک شاخ نے را آب بداد ازاں امروز شکر و اجناسِ ارزاقِ صلحاء و
اولیای حق تعالیٰ شد لیکن شاخے را کہ وے پروردہ از کیز واز خون ورم[2]

---

1. ہر چہ نشہ آرد حرام است ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ۔
2. کیز: بوزن گریز بمعنی بول ۱۲ آنند راج۔

آں درخورِ فاسقاں، شراب آمد مستی ازاں جہت و بنیادِ شر شد کہ پروردۂ
شیطان است از نامشروعات. **مسئلہ**. بر قولِ مجتہدے خوردن و آشامیدن
چیزے مباح باشد و بر قولِ مجتہدے دیگر مباح نباشد بہتر و نیکوتر ست کہ
آں را نخورند و پرہیزند کہ روایت برین است اَنَّ[1] الْحِلَّ وَالْحُرْمَةَ
اِنْ اجْتَمَعَا فِیْ مَحَلٍّ وَاحِدٍ یَتَرَجَّحُ الْحُرْمَةُ لِلْاِحْتِیَاطِ.
مسئلہ. فایدہ حروفِ تہجی، کاتبِ وحی را فرمودند پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
نبشت کہ از جبرئیل علیہ السلام آموختہ بودم و در کتب مِنْ قَبْلُ حروفاتِ
تہجی ایں چنیں نمی نویسند. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہٗ
کہ حروفِ تہجی از کُتُبِ من قبل غیرے چہ صورتست بکرم جواب فرمودند
اینست الف را ہمیں صورتست بے، تے، ثے، جیم، حے، خے، دال، ذال
رے، زے، سین، شین، صاد، ضاد، طے، ظے عین، غین، فے، قاف،
کاف، لام، میم، نون، واؤ، ھے، لام الف، یے. **مسئلہ**. وقف[2] چند
انواع است در قرآن یکے را لازم خوانند آنجا ایستادہ شوند وگرنہ معنی بگردد،
نماز فاسد شود صورتِ اُو چنیں است (م) و دوم مطلق است و صورتِ اُو
چنیں است (ط) و سیوم وقفِ جایزست و صورتِ اُو چنیں است
(ج) و چہارم وقفِ مُرخّص و صورتِ اُو چنیں است (ص) و پنجم وقفِ
ضرورتست و صورتِ اُو چنیں است (ض) و ششم وقف است کہ در وے
قیل است و صورتِ اُو چنیں قرآء نبشتہ اند (ق) و ہفتم وقف آنست
کہ درست نیست و صورتِ اُو چنیں است (لا) فِیْ تَفْسِیْرِ[3] الزَّاهِدِ
اَنَّ حَمَلَةَ الْعَرْشِ سَبْعُوْنَ اَلْفَ مَلَكٍ رُؤُسُهُمْ تَحْتَ الْعَرْشِ

---

1. حلت و حرمت اگر یک جا جمع آیند احتیاطاً جانبِ حرمت را ترجیح دادہ شود۔
2. عذار القرآن از قاری محمد اسماعیل پانی پتی۔
3. در تفسیرِ زاہد مذکور است حاملینِ عرش ہفتاد ہزار فرشتگان اند سرِ شاں زیرِ عرشش است

وَاَرْجُلُهُمْ فِی الْاَرْضِ السُّفْلٰی - قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی اَمَرَ لِجَمِیْعِ الْمَلَائِکَةِ اَنْ یَبْدَءُوْا بِالسَّلَامِ عَلٰی حَمَلَةِ الْعَرْشِ تَفْضِیْلًا لَهُمْ عَلٰی سَائِرِ الْمَلَائِکَةِ وَهُمُ الْکَرُوْبِیُّوْنَ وَفِی حَوْلِ الْعَرْشِ سَبْعُوْنَ اَلْفَ صَفٍّ مِنَ الْمَلَائِکَةِ یَطُوْفُوْنَ بِهٖ مُهَلِّلِیْنَ وَمُکَبِّرِیْنَ وَمِنْ وَّرَائِهِمْ مِائَةُ اَلْفِ صَفٍّ مَا مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا وَهُوَ یُسَبِّحُ بِمَا لَا یُسَبِّحُ بِهِ الْاٰخَرُ قَوْلُهٗ تَعَالٰی حُوْرٌ عِیْنٌ[1]. بدانکه حورِعین گویند زنانِ بهشتی را که بجهتِ ذوق ومجامعت کردنِ مسلمانان را حق تعالیٰ پدید کرده است درونِ بهشت روز قیامت، وعین گویند خادمانِ اہلِ بهشت را یعنی غلامان را که در بهشت آفریده شده اند. قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ لَمْ یُوْحَ[2] اِلٰی نَبِیٍّ مِنْ اَنْبِیَائِهٖ قَبْلَ الْاَرْبَعِیْنَ اِلَّا اِلٰی اَرْبَعَةٍ عِیْسٰی وَیَحْیٰی وَسُلَیْمَانَ وَیُوْسُفَ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ. مسئله. اگر پرسند مهترِ جبرئیل را روح چرا گویند. جواب ازاں جهت که حیاتِ دل بقرآن و دین است و جبرئیل علیه السلام آرنده قرآنِ مجید و فرقانِ حمید و بیان کننده دینِ مسلمانی است. قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَاَیَّدْنَاهُ[3] بِرُوْحِ الْقُدُسِ الاٰیة. وَالْقُدُسُ الطَّهَارَةُ وَالنَّظَافَةُ وَمِنْهُ قَدَّسَ اللّٰهُ رُوْحَهٗ

واقدام شاں در زمینِ زیریں اند آں حضور صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است پروردگار ملائکه را حکم فرمود که ایشاں برحاملینِ عرش ابتداءً سلام کنند تا که فضیلتِ شاں برهمه فرشتگاں واضح شود و ایشاں کروبیانند و در اطرافِ عرش هفتاد هزار صف از فرشتگان هست که تکبیر وتهلیل گویاں طوافِ عرش می‌کنند پس ایشاں صد هزار صف فرشتگان است که از ایشاں هر فرشته بطرزِ جدید تسبیح می کند.

1. عین. جمع عیناء است وآں زنِ دراز چشم را گویند وآں صفتِ حور است.
2. قبل از چهل سال عمر بر هیچ نبی وحی نازل نه شد مگر چهار انبیاء که عیسیٰ ویحییٰ وسلیمان ویوسف علیهم السلام اند.
3. ماآں وی را بروح القدس تائید کرده ایم وقدس طهارت ولطافت است وازیں است که قدس الله روحه گویند

فَاِنْ قِیْلَ لِمَ خَصَّ عِیْسٰی عَلَیْهِ السَّلَامُ بِذِکْرِ التَّائِیْدِ بِرُوْحِ الْقُدُسِ لِاَنَّهٗ حَفِظَهُ اللّٰهُ مِنْ وَّقْتِ الصِّبَا اِلٰی کِبَرِهٖ مِنَ الْبَلَایَا وَلِاَنَّهٗ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَی السَّمَاءِ الدُّنْیَا فَیَعْبُدُ اللّٰهَ مُنْتَظِرًا لِاَمْرِ رَبِّهٖ لِلنُّزُوْلِ لِیُجَدِّدَ[1] عَهْدَ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَعَ اُمَّتِهٖ وَیَنْصُرَ اُمَّتَهٗ وَیَقْتُلَ عَدُوَّهٗ وَهُوَ الدَّجَّالُ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ. قوله تعالیٰ فَاذْکُرُوا[2] اللّٰهَ کَذِکْرِکُمْ اٰبَاءَکُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِکْرًا. یعنی مرا یاد کنید اے بندگان بوحدانیت ویگانگی چنانکه شما مادران و پدران خود را یاد می کنید پس چنانکه روا نمی دارید که در پدر خود را گویید نیز روا مدارید که بمن شریک کسے را بیارید. قوله تعالیٰ اَلَمْ تَرَ[3] اِلَی الَّذِیْنَ خَرَجُوْا مِنْ دِیَارِهِمْ. الاٰیة. بدانکه هفتاد مرد برابر مهترِ موسیٰ علیه السلام در میقات رفته بودند که در آتش سوخته گشتند باز بدعای مهترِ موسیٰ زنده شده اند و هشت هزار آدمیاں بدعای مهترِ حزقیل زنده شده اند و دوازده نفر بدعای عیسیٰ علیه السلام زنده شده اند قوله تعالیٰ اَوْ کَالَّذِیْ[4] مَرَّ عَلٰی قَرْیَةٍ وَّهِیَ خَاوِیَةٌ عَلٰی عُرُوْشِهَا.

پس اگر گفته شود که خصوصیت عیسیٰ علیه السلام چیست که برای وے گفته شد اَیَّدْنَاهُ بِرُوْحِ الْقُدُسِ جوابش اینست که پروردگار وے را از خوردی تا کلاں سازی از بلاها محفوظ داشته ووے را پروردگار برداشته بر آسمان دنیا ووے در آں عبادت پروردگار می کند ومنتظر است که نزول کند برای تجدید دین محمدی حسب گفته محمد صلی الله علیه وسلم معاونت امت وے کند ودشمن وے را که دجال لعین است قتل کند.

1. لِیُجَدِّدَ ۱۲ باب نزول عیسیٰ علیه السلام از مشکوٰة.
2. پس یاد کنید خدا را یعنی در منی مانند یاد کردن شما پدران خویش را بلکه زیاده تر یاد کردن. سوره بقره آیت ۲۰۰
3. آیا ندیدے اے بیننده بسوی کسانیکه بیروں آمدند از خانهای خویش. سوره بقره آیت ۲۴۳
4. آیا ندیدی آں شخصے را که گذشت بر دهی ووے افتاده بود بر سقفهای خود ۱۲ سوره بقره آیت ۲۵۹

یعنی عزیر پیغامبر علیہ السلام برگذشت سوار در دیہے بر مرکب[1] الصالحین
وبیست سالہ پسرش برابر بود و نام آں دیہ دَیْر[2] ہو قل خوانند پیش ازاں
براں ساکناں دیہ قہر ایزدی عذاب نازل شدہ بود سقفہا بر ایشاں افتاد،
وجملہ زیر سقف ہلاک وتلف شدند و مدت صد سالہ بداں گذشتہ بود
آنجا فرود آمد وگفت خدایا چگونہ خلق ایں مقام را زندہ کنی ہمدراں حالت
خواب دروے گماشتند تا صد سال دنیا بخواب بود و بروے آب
مان ثربت انجیر بجہت افطار بود و آں مرکب الصالحین وے
دریک[3] پا ایستادہ بود چوں بیدار شد بدید کہ موی سر و ریش پسرش
نام سپید شدہ است و موی سر و ریش ازاں مہتر عزیر چنانکہ سیاہ بود
ہمچناں و ایں ازگاہ مہتر آدم تا غایت چنیں کس ندید کہ پدر جوان وپسر
پیر، و آفتاب بدید در محلے کہ بود ہمچناں ہما نجاست فرمان شد کَمْ[4] لَبِثْتَ
جواب گفتہ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ و آں ثربت انجیر از مزہ
نگشتہ بود و آں مرکب را ہنوز حاجت در آب وچرا نبود۔
اِبْنِ عَبَّاسْ رضی اللہ عنہ می گوید لاشہ او مردہ بود گوشت و پوست او
ریختہ شدہ بود و زمین در خوردہ استخوانہا ماندہ بود فرمان شد اے عزیر
نگاہ کن ماچوں رویانمش و باز زندہ کنمش حق تبارک و تعالیٰ باد را
فرمان داد تا جملہ عالم طواف کند و خاک اعضای او ہر کجا افتادہ بود
یکجای جمع کند و زمین را فرمان شد آں مقدار تری کہ از اعضای او

---

[1] مرکب الصالحین ۔ یعنی خر۔
[2] در تفسیر مدارک نام آں قریہ بیت المقدس گفتہ وآنرا بخت نصر خراب کردہ بود۔
[3] دریک پا۔ بقول ابن عباس خر عزیر ریزہ ریزہ شدہ بود۔
[4] چہ قدر درنگ کردی، گفت درنگ کردم یک روز یا پارہ از روز ۱۲ سورہ بقرہ آیت ۲۵۹

خوردہ بود باز بوے دہد و مغز دروے باز آید و استخوانہا را در پے
استوار کرد و رگہای راز پے مستحکم بکرد، پوست را زیر گوشت آورد
تا در نظر بندگان زیبا نماید بعد فرمان داد تا جان در تن وے در آید
چنانکہ ذرہ غلط نرفتہ مرتب شد لاشہ برخاست بانگ بکرد مہتر عزیر را
فرمان شد چنانکہ بنظر خود دیدی چنیں ہزدہ ہزار عالم را زندہ بقدرت
خویش کنم و در قصہ ابراہیم خلیل اللہ کہ گفت۔ قَوْلُهٗ تَعَالٰى اِذْ قَالَ[1]
اِبْرَاهِيْمُ رَبِّ اَرِنِيْ كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى فرمان شد اَوَلَمْ
تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ مہتر ابراہیم علیہ السلام
گفت یقینم ہست کہ تو مُردگاں را زندہ بکنی اما درچشم نیز بینم بنمای تا
اعتقاد من افزوں و زیادہ شود جانورے کنارۂ دریای افتادہ بود
مردہ نیمے اعضای، جانوران تری می خوردند و نیمے جانوران خشکی،
ہم دریں محل التماس کرد فرمان شد کہ چہار جانوران را بگیر اول زاغ و
دوم بَط[2] وسیوم خروس و چہارم طاؤس پس یکجا بکن و باسنگ بکوب
تا گوشت و پوست و پرہای جملہ یکے شوند بعدہٗ چہار غلولہ گوشت کن
یگان غلولہ در ہر کوہے بدار و پس ہر جانورے را بطلب، مہتر ابراہیم
علیہ السلام ہم چناں کرد بفرمان حق تعالیٰ گوشت با گوشت و پوست
با پوست استخواں با استخواں مرتب شدند۔ قولہ تعالیٰ فِيْ جَنَّةٍ عَالِيَةٍ[3]

---

[1] وآں گاہ کہ گفت ابراہیم اے پروردگار من بنما مرا چگونہ زندہ میکنی مردگاں را گفت خدا آیا باور نداشتہ گفت آری باور داشتہ ام لیکن می خواہم کہ آرام گیرد دلِ من ۱۲ سورہ بقرہ آیت ۲۶۰۔
[2] صاحب مدارک بجای بط کبوتر گفتہ۔
[3] در بہشت عالی ۱۲ سورۂ غاشیہ آیت ۱۰۔
غلولہ : بوزن و در معنی گلولہ است ۱۲ آنند راج۔

بدانکہ در بہشت مومناں را درجات باشد و در ہر درجہ صد سال راہ دنیا باشد، گویند مومن تمام مقام را ہم چناں بنیند چنانکہ برکفِ دست خود را نگاہ کنی و کشادگی ہر درِ بہشت یعنی پہنائیِ پانصد سال راہِ دنیا درہای بہشت باشد. و در خبرست چوں مومن را وقتِ مردن پیش آید اُورا چہار غم پیش آید اوّل آنکہ چگونہ جان خواہم داد و دوم آنکہ درونِ گور جواب چگونہ خواہم داد. و سیوم از احوالِ قیامت خلاص چگونہ خواہم یافت و چہارم از عذابِ دوزخ چگونہ خلاص یابم فرشتگان دراں وقت بروے می گویند چوں مومن صالح باشد. لَا تَخَفْ[1] وَلَا تَحْزَنْ اَیْ لَا تَخَفْ فِیْمَا یَسْتَقْبِلُکَ وَلَا تَحْزَنْ فِیْمَا مَضٰی لیکن مومنانِ فاسق را می گویند بیم است کہ ترا درد و مشقت برسد و پارسایاں را روزِ قیامت فرشتگاں گویند سَلَامٌ[2] عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوْهَا خَالِدِیْنَ. وَ قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَیْلٌ[3] لِّلْمُطَفِّفِیْنَ اَلَّذِیْنَ اَیْ لَا یَعْرِفُوْنَ حُقُوْقَ النَّاسِ. یعنی در ویل (نام دوزخ) کسے باشد کہ حقِ خویش بتمام بستاند و حقِ دیگراں نقصان بدہد تا چگونہ باشد حالِ کسے کہ حقِ مسلمان بتمام بستاند و ندہد. قولہٗ تعالیٰ فِیْ اَیِّ صُوْرَةٍ مَّا شَآءَ رَكَّبَكَ[4] اَیْ خَلَقَ فِیْ صُوْرَةِ الْآبَاءِ وَالْاُمَّهَاتِ اَوْ شِبْهِ بَعْضِ الْاَقَارِبِ دَفْعًا لِّلتُّهْمَةِ اے فرزندِ آدم ترا دست بداد تا در

---

[1] خوف مکن و غمگین مشو یعنی خوف مکن از آئندہ و غمگین مشو بر گذشتہ.

[2] سلام بر شمایاں خوشحال شدید پس درآئید بہ بہشت جاوداں ۱۲ سورۂ زمر آیت ۷۳.

[3] وای حقوق مردم نادہندگان را ۱۲ سورہ تطفیف آیت ۱

[4] در ہر صورتے کہ خواست ترکیب داد ترا ۱۲ سورۂ انفطار آیت ۸ یعنی پیدا کرد بہ صورت پدراں و بہ صورت مادراں یا بہ صورت بعض رشتہ داراں برای دفعیہ تہمت (ف) در تفسیر مدارک فرمودہ یعنی خوبصورت و بدصورت، دراز قامت و کوتاہ قامت.

نماز دست بتکبیر برآری و چشم داد تا صُنعِ صانع را بہ بینی نہ بسوئ حرام و گوش داد تا نامِ خالق و آنچہ کہ مشروعات است بشنوی نہ غیر مشروع و بینی دادہ تا سجدہ کنی، پاہا داد تا بخدمتِ خالق ایستادہ گردی پس کجا روا باشد برای چیزے کہ آفریدہ شدہ آں نکنی و ایں اعضاء را در نامشروعات مشغول داری فردا قیامت با ایں اعضا بدوزخ سوختہ شوی. قَوْلُهٗ تَعَالٰی فِیْهَا سُرُرٌ[1] مَّرْفُوْعَةٌ اندریں بہشت تختہا برای ایں چنیں مومنانِ فرمان بردار مکلّل بدارند بدُرّ و یاقوت در بلندیِ پانصد سال راہِ دنیا کہ مُنقاد و فرماں بردار مسلمانان باشند. قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَاَكْوَابٌ مَّوْضُوْعَةٌ[2]. قدحہا باشند کنارِ رود بارہایِ بہشت از مروارید سپید درونِ بہشت رود بارہا باشند کہ ہرگز آبہای آں را بوئ ناخوش نیاید و از مزہ نگردد و در بہشت جویست از تسنیم و آں چوں جلابست و سکنجبین یعنی شہد باروغن آمیختہ یعنی چرب و شیریں و درونِ بہشت چہار جوی است اوّل ازاں آب و دوم ازانِ شیر و سیوم ازانِ شہد و چہارم ازانِ شرابِ طہور. قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَّنَمَارِقُ مَصْفُوْفَةٌ[2] و درونِ بہشت نیم بالشتہا باشند زیر یک دیگر بنہادہ بالای آں تختہ قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَّزَرَابِیُّ[3] مَبْثُوْثَةٌ دریں بہشت بساطہا باشد گسترانیدہ قَوْلُهٗ تَعَالٰی اَفَلَا یَنْظُرُوْنَ اِلَی الْاِبِلِ كَیْفَ خُلِقَتْ[4] چوں کافراں شنیدند گفتند کہ ایں ہم محال است کہ مُحَمَّدٌ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ می گویند برای مقالاتِ کافراں نزولِ ایں

---

[1] در آنجا تختہای بلند باشد و کوزہای نہادہ شد. سورۂ غاشیہ آیت ۱۳.

[2] و وسادہا برابر یکدیگر گذاشتہ ۱۲ سورۂ غاشیہ آیت ۱۴.

[3] و بساطہای نفیس پراگندہ کردہ ۱۲ سورۂ غاشیہ آیت ۱۶.

[4] آیا نمی نگرند بسوئ شتراں چگونہ آفریدہ شد ۱۲ سورۂ غاشیہ آیت ۱۷ (ف) پس ایں عجائبِ قدرت را در دنیا بہ بینید و عجائب جنّت از قدرتِ حق مستبعد مشمارید.

آیت شد قولہٗ تعالیٰ وَاِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَاِلَى الْاَرْضِ[1]
كَيْفَ سُطِحَتْ گفت نمی گروید اے کافراں چوں می خواہید
بپشتِ شتراں سوار شوید فرماں بردارِ تاں کردہ اَم تا شتراں برزمین
می نشینند و شما بالای پشتِ اُو می نشینید بعدہٗ شتراں استادہ
می شوند و برکوہہا، راہہا پدید کردہ اَم تا انجبیں ومیوہ ہا فرود آرید
ہم چناں ایں جملہ را فرماں بردار موِمناں کردہ اَم کہ قدرتِ من ، ہیچ
عجب نیست بقدرت اللہ تعالیٰ کہ دراں تختہا بغیر مشقت نشینند بازبلند
گردند چنانکہ آفریدہ اَم تاراحت و آسایشِ بندگانِ من گیرند چنانکہ در دنیا
رنج و مشقت و ریاضت کشیدہ اند ایں زماں اَبَدُ الآباد براحت باشند
قَولُہٗ تَعَالیٰ وَاَقْبَلَ[2] بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَسَاءَلُوْنَ یعنی بعضے
بہشتیاں پرسند بعضے را چگونہ گذاشتیم دنیا را و بچہ ، ایں نعمتہا در بہشت
یافتیم جواب ہریک دیگر را بگویند اِنَّا[3] كُنَّا قَبْلُ فِىْۤ اَهْلِنَا مُشْفِقِيْنَ
یعنی در دنیا با اہلِ خود ترسا از روزِ قیامت می بودیم تا چندیں گناہ مارا
بیامرزد قَولُہٗ تَعَالیٰ فَمَنَّ[4] اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰىنَا عَذَابَ السَّمُوْمِ
شکر منت خدای را عَزَّ وجَلَّ مارا درونِ بہشت اُو رسانید و از عذابِ
دوزخ خلاص داد زیراکہ بسیار مسلمانان درونِ بہشت بعد سوختن درآیند
پس ہرکہ امروز از حق تعالیٰ بترسید فردا قیامت ناسوختہ درونِ بہشت
درآید و علامتِ ترس آنست کہ حرام نخورد و حرام ننوشد و حرام نکند

---

[1] وبسوی کوہہا چگونہ برافراشتہ شد وبسوی زمین چگونہ پہن کردہ شد ۱۲ سورۂ غاشیہ آیت ۱۹ .
[2] و درآورد بعض ایشاں بربعض او یک دیگر سوال کناں ۱۲ سورۂ طور آیت ۲۵ .
[3] ہرآئینہ ما پیش ازیں درمیان اہلِ خانہ خود ترساں بودیم ۱۲ سورۂ طور آیت ۲۶ .
[4] پس نعمت فراواں داد مارا خدا ونگاہ داشت مارا از عذابِ بادِ گرم ۱۲ سورۂ طور آیت ۲۷ .

وحرام نگوید قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِكَايَةً عَنِ اللّٰهِ
تَعَالٰى اِنَّ[1] مَنْ خَافَنِىْ فِى الدُّنْيَا آمَنْتُهٗ فِى الْعُقْبٰى وبہشتیان
ہیچ حال دنیا را یاد نیارند چنداں کہ خواہند مگر حالتے کہ در طاعات
وبعبادت و در ذکرِ حق تعالیٰ گذرانیدہ باشند قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ[2] عَدَدَ صُفُوْفِ الْمُؤْمِنِيْنَ فِى الْقِيَامَةِ مِائَةٌ
وَّعِشْرُوْنَ ، ثَمَانُوْنَ مِنْ اُمَّتِىْ وَاَرْبَعُوْنَ مِنَ الْاَوَّلِيْنَ .
قَالَ الْحَسَنُ[3] الْبَصْرِىُّ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ كَانَتْ سَفِيْنَةُ نُوْحٍ
اَلْفًا وَمِائَتَىْ ذِرَاعٍ فِى الطُّوْلِ وَسِتَّمِائَةِ ذِرَاعٍ فِى الْعَرْضِ
چوں بہشتیانِ بہشت خواہند کہ طعام و شرابِ بہشت خورند زبان کشایند
وبگویند سُبْحٰنَكَ اللّٰهُمَّ خادمانِ بہشت بفرمان اللہ تعالیٰ چیزے کہ
آرزوی دارند مہیا و موجود پیشِ آناں بیارند بے رنج و مشقت ،
بہشتیان یک دیگر درونِ بہشت میزبانی کنند چنانکہ بدنیا و ہریکے در
محل و مرتبۂ خویش بنشینند و نعمتہا و میوہ ہا جملہ بخورد و بوقتِ خاستن
بگویند نامِ خدای تعالیٰ وَاٰخِرُ[4] دَعْوٰىهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ . مسئلہ - مَنْ[5] قَالَ لِآخَرَ يَا كَافِرُ لَا يَجِبُ
التَّعْزِيْرُ مَالَمْ يَقُلْ يَا كَافِرُ بِاللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ . در سیپارہ

---

[1] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جانب پروردگار فرمود کسیکہ از من در دنیا ترسید من وے را در آخرت امان میدہم
(ف) ایں حدیث بایں الفاظ یافتہ نشد مضمونش صحیح است .
[2] صفوفِ مومنین در قیامت یک صد و بیست است و ازاں ہشتاد از امتِ من باشد و چہل از اولین
(ف) ایں در بارۂ صفوف اہل جنت است باب ماجاء کم صف اہل الجنۃ از ترمذی ج ۲ باید دید .
[3] حسنِ بصری فرمود سفینۂ مہتر نوح علیہ السلام در طول یک ہزار و دو صد ذراع بود و شش صد ذراع در عرض .
[4] و نہایت دعای ایشاں این است کہ حمد خدا را است پروردگار عالمہا ۱۲ سورۂ یونس آیت ۱۰ .
[5] کسیکہ دیگرے را اے کافر گوید بروے تعزیر نیست تا وقتیکہ وے را اے کافر باللہ نگوید (ف) کسے را
مطلقاً یا کافر گفتن لائق تعزیر است فصل التعزیر از ہدایہ اولین باید دید .

تِلْكَ الرُّسُلُ در آیت الکرسی زیر این کلمه لَا[1] اِكْرَاهَ فِی الدِّیْنِ قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُوْدٍ رَضِیَ اللهُ عَنْهُ مَنْ بَدَأَ بِالثَّنَاءِ قَبْلَ الدُّعَاءِ یُسْتَجَابُ لَهُ وَمَنْ بَدَأَ بِالدُّعَاءِ قَبْلَ الثَّنَاءِ لَا یُسْتَجَابُ لَهُ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ[2] مَوْلُوْدٍ یُوْلَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ الْاُوْلٰى معنی حدیث هر که بروزِ میثاق ایمان آورده بود امروز او بدنیا مسلمان می گردد و آنکه در روزِ میثاق ایمان نیاورده بود امروز او کافر است.

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ تُوْبُوْا[3] اِلَى اللهِ جَمِیْعًا اَیُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ فَاِنِّیْ لَاَتُوْبُ اِلَى اللهِ فِیْ كُلِّ یَوْمٍ وَلَیْلَةٍ مِائَةَ مَرَّةٍ فِی الْفَتَاوٰی الظَّهِیْرِیَّةِ لَوْ[4] شَهِدَ عَلَى الذِّمِّیِّ ذِمِّیَّانِ اَنَّهُ اَسْلَمَ شَهَادَتُهُمَا بَاطِلَةٌ لِاَنَّهُ مُرْتَدٌّ فِیْ زَعْمِهِمَا وَشَهَادَةُ الذِّمِّیِّ عَلَى الْمُرْتَدِّ بَاطِلَةٌ.

---

[1] نیست جبر کردن برای دین ۱۲ سورهٔ بقره آیت ۲۵۶ عبد الله بن مسعود فرمود کسیکه ثنای باری کرد قبل از دعاء دعای وے مستجاب شود و کسیکه دعا قبل از ثناء کرد دعای وے مستجاب نه شود (ف) در ابواب الدعاء از جامع ترمذی منقول است. شخصے در مسجد آمد. نماز گذارد و برای مغفرت دعا آغاز کرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود اے نماز گذارنده تو عجلت کردی وقتیکه تو نماز گذاری بعد ازاں حمد باری کن و درود بر من بخواں پس دعای کن مقرون باجابت شود.

[2] هر ولد بر فطرة اولی پیدا کرده می شود (ف) ایں حدیث در باب الایمان بالقدر از مشکوٰة منقول است لکن در آں لفظ اولی نیست واکثر علماء از فطرت، دین اسلام مراد گرفته اند.

[3] آں حضور صلی الله علیه وسلم فرمود اے مومناں شمایاں همه توبه به پروردگار کنید من در هر شب و روز صد بار توبه می کنم ۱۲ الفصل الثانی فی الاستغفار از تیسیر الوصول ج ۲.

[4] در فتاوٰی ظَهِیْرِیَّه مذکور است اگر دو ذمی بر یک ذمی گواهی دهند که وے مسلمان شده است شهادتِ شاں باطل است بدیں وجه که وے در خیالِ شاں مرتد است و گواهی ذمی بر مرتد باطل است.

فِی الْفَتَاوٰی النَّاصِرِیَّةِ[1] ثَوْبٌ غَابَ مِنْ دَلَّالٍ لَا ضَمَانَ عَلَیْهِ وَلَوْ طَافَ بِهِ الدَّلَّالُ ثُمَّ وَضَعَهُ فِیْ حَانُوْتٍ فَهَلَكَ ضَمِنَ الدَّلَّالُ بِالْاِتِّفَاقِ. فِی الْفَتَاوٰی[2] الصَّغِیْرِیِّ الْجُنُبُ اِذَا غَسَلَ بَعْضَ اَعْضَائِهِ ثُمَّ نَامَ اَوْ اَحْدَثَ ثُمَّ غَسَلَ مَا بَقِیَ جَازَ وَفِیْهِ[3] مَیِّتٌ غُسِلَ ثُمَّ وَقَعَ فِی الْمَاءِ لَا یُفْسِدُ الْمَاءَ اِلَّا اِذَا كَانَ كَافِرًا. **مسئله** - صاحب مال چوں دزد را می کشد برای مالِ خود اگرچه آں مال قدرِ نصاب نیست شرعًا جایز و درست باشد -

فِی الْفَتَاوٰی السِّرَاجِیَّةِ الْاِمَامُ اِذَا قَتَلَ اللِّصَّ سِیَاسَةً[4] یَجُوْزُ قَتْلُهُ، اَمَّا الْمَرْأَةُ عُزِّرَتْ وَخُلِّدَتْ فِی السِّجْنِ حَتّٰی تَتُوْبَ. فِیْ فَتَاوٰی[5] الظَّهِیْرِیَّةِ اِذَا اَقَرَّ بِالسَّرِقَةِ مُكْرَهًا فَاِقْرَارُهُ بَاطِلٌ وَمِنَ الْمُتَاَخِّرِیْنَ فِیْهِ اَفْتٰى بِصِحَّةٍ، فِی الْحُسَامِیَّةِ[6] سَارِقٌ حَفَرَ فِیْ جِدَارِ رَجُلٍ وَلَمْ تَنْفُذِ الْحُفْرَةُ حَتّٰی عَلِمَ صَاحِبُ الْمَنْزِلِ

---

[1] در فتاوٰی ناصری مذکور است اگر از دلّال جامه غائب شود بر وے ضمان نیست و اگر دلّال جامه را بگرداند و بعد ازاں در دکاں به نهد و آں جامه هلاک شود دلّال ضامن شود بالاتفاق.

[2] در فتاوٰی صغیری مذکور است اگر جنبی بعضِ اعضای خود بشوید و بخواب رود یا محدث رود بعد ازاں باقی اعضاء بشوید غسلِ وے مکمل شد (ف) نزدِ احناف در وضو و غسلِ اعضاء را پے در پے شستن شرط نیست.

[3] دراں نیز مذکور است میتے که غسل داده شود اگر در آب افتد آں آب نجس نشود مگر ایں که میت کافر باشد (ف) آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند مومن نجس نمی شود ۱۲ باب مصافحة الجنب از ترمذی و نزدِ احناف نجاستِ کافر نجاستِ اعتقادی است و آب از نجاستِ حقیقی نجس می شود نه که از نجاستِ اعتقادی.

[4] در فتاوٰی سراجی مذکور است اگر امام دزد را سیاسةً قتل کند جایز باشد مگر زن را به قید اندازد تا توبه کند.

[5] در فتاوٰی ظهیریه مذکور است اگر دزد بجبر اقرار کند اقرارِ وے اعتبار ندارد و بعض متاخرین بصحت آں فتوٰی داده اند.

[6] در فتاوٰی حسامی مذکور است دزدے که در دیوارِ کسے حفره کرد و آں حفره نافذ نشده بود که صاحبِ خانه

فَاَلْقٰی عَلَیْہِ حَجَرًا فَقَتَلَہٗ فَعَلَی الْقَاتِلِ الدِّیَۃُ وَعَلَیْہِ الْکَفَّارَۃُ
فِی الْخَانِیَۃِ[1] فَاِنْ قُتِلَ مِنْ اَھْلِ الْبَغْیِ فَاِنَّہٗ لَا یُغْسَلُ وَلَا
یُصَلّٰی عَلَیْہِ وَمَنْ قُتِلَ مِنْ اَھْلِ الْعَدْلِ فَحُکْمُہٗ حُکْمُ الشَّہِیْدِ.
فِی الْوَاقِعَاتِ[2] الْحُسَامِیَّۃِ الْقَتِیْلُ وَالْمَیِّتُ یُسْتَحَبُّ اَنْ یُدْفَنَا
فِی الْمَکَانِ الَّذِیْ قُتِلَ وَمَاتَ فِیْ مَقَابِرِ اُولٰئِکَ الْقَوْمِ. مسئلہ.
چوں دختر یا پسرِ حربی را یکے از دارِ حرب خرید مالک نگردد و اگر بطوع و رغبتِ
خود فرزندِ حربی سوی اسلام آید مالک نباشد، فروختن و وطی کردن جایز نباشد
فِی الْفَتَاوٰی[3] الْوَاقِعَاتِ الْحُسَامِیَّۃِ ذِمِّیٌّ یَسْأَلُ عَنْ طَرِیْقِ الْبِیْعَۃِ
قَالَ لَا یَنْبَغِیْ لَہٗ اَنْ یَدُلَّ عَلَیْہِ لِاَنَّہٗ اِعَانَۃٌ عَلَی الْمَعْصِیَۃِ.
فِی الْیَنَابِیْعِ[4] اِذَا اَرَادَ الْاِمَامُ اَنْ یَعُوْدَ اِلٰی دَارِ الْاِسْلَامِ یَتْرُکُ
الصِّبْیَانَ وَالْمَشَایِخَ فِی الطَّرِیْقِ حَتّٰی یَمُوْتُوْا فِی الْجُوْعِ وَالْعَطَشِ
یَجُوْزُ ذٰلِکَ. فِی الْمَنَافِعِ[5] اِنْ لَمْ یَکُنْ فِیْ بَیْتِ الْمَالِ مَالٌ فَلَا
بَأْسَ بِاَنْ یَحْکُمَ الْاِمَامُ عَلٰی اَرْبَابِ الْاَمْوَالِ بِقَدْرِ مَا یَتَقَوّٰی بِہٖ
الَّذِیْنَ یَخْرُجُوْنَ لِلْجِہَادِ. وَفِیْہِ[6] اَیْضًا اَلذِّمِّیُّ

اگر او شد و بروے سنگ انداخت و وے را قتل کرد پس بر قاتل دیت و کفارہ واجب شود.

1 در فتاوی خانی مذکور است اگر باغی مقتول شود وے را نہ غسل دادہ شود نہ بر وے نماز خواندہ شود و اگر مردے نیک مقتول شد حکم وے حکم شہید است.

2 در واقعات حسامیہ مذکور است مقتول و میت دفن کردہ شوند در مقابر مسلمین درجای کہ قتل شدہ اند و مردہ اند.

3 در واقعاتِ حسامیہ مذکور است اگر ذمی راہ کنیسہ معلوم کند مناسب نیست کہ وے را راہ نمائی کردہ شود کہ اعانت بر معصیت است.

4 در ینابیع مذکور است وقتیکہ امام ارادہ بازگشتن بدار الاسلام کند وے را جائز است کہ از اسیران کودکان و پیران را در راہ بگذارد تا از تشنگی و گرسنگی بمیرند.

5 در منافع مذکور است اگر در بیت المال مال نہ باشد در ایں مضائقہ نیست کہ حاکم از مال داراں آں قدر مال بستاند کہ مجاہدین را کفایت کند. 6 در آں نیز مذکور است اگر ذمی علی الاعلان

اِذَا اَظْہَرَ بَیْعَ الْخَمْرِ وَالْخِنْزِیْرِ فِیْ دَارِ الْاِسْلَامِ یُمْنَعُ.
فِی الْخَانِیَۃِ[1] اِذَا کَانَ اَحَدُ الْاَبَوَیْنِ مُسْلِمًا وَالْاٰخَرُ کَافِرًا
فَاَذِنَ الْمُسْلِمُ لِلْجِہَادِ وَمَنَعَہُ الْکَافِرُ لَا یَخْرُجُ اِلَّا بِاِذْنِہٖ.
فِی السِّرَاجِیَّۃِ[2] عَالِمٌ لَیْسَ فِی الْبَلْدَۃِ اَحَدٌ اَفْقَہَ مِنْہُ لَیْسَ لَہٗ
اَنْ یَخْرُجَ لِلْجِہَادِ. مسئلہ. چوں ذمی نقضِ عہد کرد و بدارِ حرب
پیوست مالِ وے میان ورثہ قسمت شود و اگر مسلمانے بگیرد بند او گردد
فِی الظَّہِیْرِیَّۃِ[3] لَوْ شَہِدَ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِنْ اَھْلِ الْاِسْلَامِ
اَنَّہٗ اَسْلَمَ وَھُوَ یَجْحَدُ یُجْبِرُہُ الْاِمَامُ عَلَی الْاِسْلَامِ وَیَحْبِسُہٗ
وَلَا یَقْتُلُہٗ لِاَنَّ نَفْسًا لَا تُقْتَلُ بِشَہَادَۃِ النِّسَاءِ. فِیْ مَوْضِعٍ
فِی الْوَاقِعَاتِ[4] الْحُسَامِیَّۃِ الْخَبَرُ الْوَاحِدُ فِی الدِّیَانَاتِ کَالطَّہَارَۃِ
وَالنَّجَاسَۃِ وَالْحِلِّ وَالْحُرْمَۃِ اِذَا کَانَ الْمُخْبِرُ ذِمِّیًّا لَمْ یُقْبَلْ
وَاِنْ وَقَعَ فِیْ قَلْبِہٖ اَنَّہٗ صَادِقٌ. فِی الظَّہِیْرِیَّۃِ[5] وَاِنْ کَانَ الْمُخْبِرُ
مِنْ اَھْلِ الذِّمَّۃِ لَمْ یُقْبَلْ قَوْلُہٗ بِالْاِتِّفَاقِ. مسئلہ. اگر ذمی

بادہ و خنزیر را در دار الاسلام فروشد وے را ممانعت کردہ شود.

1 در خانیہ مذکور است اگر از مادر و پدر یکے کافر باشد و پسر را مسلم حکم جہاد داد و کافر وے را منع کرد وے را بدونِ اجازتِ وے بہ جہاد رفتن جایز نیست (ف) ایں حکم در آں وقت است کہ جہاد فرضِ عین نشدہ باشد.

2 در سراجیہ مذکور است اگر در شہرِ عالمے باشد و دیگرے از وے فقیہ تر نیست وے را نہ باید کہ برای جہاد برود (ف) و آں وقتیکہ جہاد فرضِ عین نشدہ باشد.

3 در ظہیریہ مذکور است اگر یک مرد و دو زن بر ذمی گواہی دہند کہ وے مسلمان شد و وے انکاری کند امام وے را بر اسلام مجبور کند و در قید اندازد و وے را قتل نہ کند کہ شہادتِ زناں موجبِ قتل نباشد.

4 در واقعاتِ حسامیہ مذکور است کہ خبرِ واحد از کافر ذمی در دیانات مانند طہارت و نجاست و حل و حرمت قبول کردہ نشود و اگرچہ گمان شود کہ وے راست گوید.

5 در ظہیریہ است کہ قولِ ذمی غیر مقبول است باتفاق.

بیمار شد مسلمانے پرسیدنِ اُو می رود شرعًا جایز و درست باشد[1] لِاَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَادَ جَارَہُ الْیَہُوْدِیَّ وَقَعَدَ عَلٰی رَأْسِہٖ وَقَالَ قُلْ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ فَاَجَابَہٗ. **مسئلہ**. اگر مردے کالای افتادہ بدید چوں اُو امین باشد مشروع آنست کہ بردارد. فِی الْفَتَاوٰی الظَّہِیْرِیَّۃِ[2] شَہَادَۃُ الشَّاعِرِ مَقْبُوْلَۃٌ اِذَا لَمْ یَقْذِفْ فِیْ شِعْرِہٖ اَحَدًا وَّھٰکَذَا فِی الْفَتَاوٰی الصَّغِیْرِیْ وَفِی الْہِدَایَۃِ[3] اَلْوَثَنِیُّ لَا یُحَلَّفُ اِلَّا بِاللّٰہِ لِاَنَّ الْکَفَرَۃَ بِاَسْرِھِمْ یَعْتَقِدُوْنَ اللّٰہَ کَمَا نَطَقَ بِہِ النَّصُّ وَھُوَ قَوْلُہٗ تَعَالٰی وَلَئِنْ سَاَلْتَہُمْ مَّنْ خَلَقَہُمْ لَیَقُوْلُنَّ اللّٰہُ. **مسئلہ**. اگر خواہند ذمّی را سوگند بدہند بحق اللہ اُورا سوگند دہند دیگر دادن جایز نیست. **مسئلہ** وَلَا یُحَلَّفُوْنَ[4] فِیْ بُیُوْتِ عِبَادَاتِہِمْ. **مسئلہ**. قاضی را نشاید کہ ذمّی را بجہت سوگند در معبد خانۂ ایشاں بفرستد. فِی الْفَتَاوٰی النَّاصِرِیَّۃِ[5] وَلَوْ شَتَمَ اَھْلَہٗ وَمَمَالِیْکَہٗ وَاعْتَادَ ذٰلِکَ کُلَّ سَاعَۃٍ وَّیَوْمٍ لَا تُقْبَلُ

---

[1] بدیں وجہ کہ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمسایۂ یہودی را مزاج پرسی کردہ اند و نزدِ سرِ وے نشستہ فرمودند لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ بگو، وے اجابت کرد و گفت (ف) ایں روایت از صحاح منقول است و ازیں معلوم می شود کہ عیادتِ ذمّی جایز است و آں وعیدات کہ مخدوم در بارۂ عیادت و تعزیت ذمیین کردہ است بایں روایت مطابقت ندارد.

[2] در فتاوی ظہیریہ مذکور است کہ گواہیِ شاعر کہ وے در شعرِ خود قذف کسے نکردہ مقبول است.

[3] در ہدایہ مذکور است از مشرک سوگند بخدا بگیرند بدیں وجہ کہ کفار و مشرکین ہمہ بخدا اعتقاد دارند چنانکہ دریں نص وارد شدہ است قولہٗ تعالیٰ: اگر سوال کنی از ایشاں کہ کدام کس بیافرید ایشاں را البتہ گویند خدای آفریدہ است ۱۲ سورۂ زخرف آیت ۸۷.

[4] از ایشاں حلف گرفتہ نشود در معابدِ شاں.

[5] در فتاوی ناصریہ مذکور است کسیکہ اہل و غلامانِ خود را عادۃً در ہر زماں سب و شتم کند شہادتِ وے

شَہَادَتُہٗ وَلَوْ شَتَمَ حِیْنًا بَعْدَ حِیْنٍ اَیْضًا فَہُوَ مَرْدُوْدُ الشَّہَادَۃِ. **مسئلہ**. اگر یکے را بادشاہ اذن کرد تا نائب گیرد او وقتے یکے را نائب گرفت ایں نیابت از جہتِ بادشاہ باشد و منوبِ اُو نتواند کہ معزول گرداند فِی الذَّخِیْرَۃِ[1] اِذَا قَالَ السُّلْطَانُ جَعَلْتُکَ نَائِبِیْ بِشَرْطِ اَنْ لَّا تَزْنِیَ وَلَا تَشْرَبَ الْخَمْرَ وَلَا تَفْعَلَ اَمْرًا عَلٰی مُخَالَفَۃِ الشَّرْعِ فَالتَّقْلِیْدُ صَحِیْحٌ وَالشَّرْطُ صَحِیْحٌ. اَلتَّقْلِیْدُ بستن. در کارے در آوردن، و اگر قاضی رشوت ستاند و یا شراب بخورد یا کارے خلافِ شرع بکند قاضی نماند معزول باشد لِاَنَّ[2] تَقْلِیْدَ ھٰذَا الْکَلَامِ اَنْتَ نَائِبِیْ مَادُمْتَ لَا تَفْعَلُ ھٰذِہِ الْاَشْیَاءَ وَھٰذَا تَقْلِیْدٌ مُّوَقَّتٌ قَوْلُہٗ تَعَالٰی[3] فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ اَیْ اِخْلَعْ حُبَّکَ عَنْ قَلْبِکَ وَعَنْ اَھْلِکَ وَوَلَدِکَ وَعَنْ کُلِّ مَا سِوَی اللّٰہِ تَعَالٰی فَاِنَّہٗ ھُوَ الْخَلِیْلُ فِی الدَّارَیْنِ. فِیْ شَرْعَۃِ الْاِسْلَامِ[4] لَا یَتَوَضَّأُ بِالْمَاءِ الْمُسَخَّنِ بِالشَّمْسِ قَالَ عَلَیْہِ السَّلَامُ مَنْ تَوَضَّأَ بِمَاءِ الشَّمْسِ فَاِنَّہٗ یُوْرِثُ الْبَرَصَ. فِی الْمُحِیْطِ[5] مَنْ تَوَضَّأَ

مقبول نشود و ہم چنیں کسے کہ گاہے بگاہے ایشاں را شتم کند وے نیز مردود الشہادۃ است.

[1] در ذخیرہ مذکور است اگر امام کسے را گفت کہ تو نائب منی بایں شرائط کہ زنا نکنی و بادہ ننوشی و ہیچ کارے مخالفِ شرع نکنی ایں تقلید و شرائط صحیح اند.

[2] بدیں وجہ کہ وے تقلیہ را بایں شرط موقت کردہ کہ تو نائبِ منی تا آنکہ ایں کار نکنی و ایں تقلید موقت است

[3] پس از پا بیروں کن نعلینِ خود را یعنی محبتِ خود و محبتِ اہل و اولادِ خود و محبتِ ہرچہ ما سوی اللہ است از قلب. بیروں کن کہ وے محبوبِ دوجہان است ۱۲ سورہ طٰہٰ آیت ۱۲.

[4] در شرعۃ الاسلام مذکور است آبے کہ از حرارتِ آفتاب گرم باشد باوٗ وضو نباید کرد زیراکہ آنحضور صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ کسیکہ از آبے کہ آفتاب آں را گرم کردہ وضو کند بہ برص مبتلا گردد. [5] در محیط مذکور است کسیکہ

مَرَّةً مَرَّةً لِقِلَّةِ الْمَاءِ اَوْ لِلْبَرْدِ اَوْ لِلْحَاجَةِ لَا يُكْرَهُ وَلَا يَأْثَمُ.
وَفِيْهِ[1] اَيْضًا اِذَا وَقَعَ الْوَزَغَةُ اَوِ الْحِرْبَاءُ حَيًّا فِي الْمَاءِ الرَّاكِدِ
وَالْاَوَانِيْ الَّتِيْ فِيْهَا مَاءٌ ثُمَّ عَلِمَ بَعْدَ الْاِسْتِعْمَالِ فَالْمَاءُ نَجِسٌ
وَيُعِيْدُ الصَّلٰوةَ الَّتِيْ صَلّٰى بِهٰذَا الْوُضُوْءِ وَفِيْ صَلٰوةِ الْمَسْعُوْدِيْ
مؤذن را شاید که های[2] در آخر کلمه را پیدا کند و اگر نه لا شود و این مکروه و
خطاست. فِيْ نَوَادِرِ الْفَتَاوٰى بانگِ نماز زیاده از قوت و یا آواز گفتن نشاید
مکروه است. فِيْ فَتَاوَى الْحُجَّةِ وَلَوْ اَخَّرَ[3] الْمُؤَذِّنُ الْاِقَامَةَ وَالْاِمَامُ
يُطَوِّلُ الْقِرَاءَةَ لِاِدْرَاكِ اَهْلِ الدُّنْيَا حَرَامٌ وَلَوْ اَخَّرَ لِاِدْرَاكِ
الْفُقَرَاءِ لَا يَحْرُمُ وَفِي الْوَاقِعَاتِ[4] الْكَابُلِيْ مَنِ اشْتَغَلَ بِعَمَلٍ فَسَمِعَ
الْاَذَانَ فَلَا يَتْرُكُ يَكُوْنُ عَاصِيًا بِالْاِجْمَاعِ. فِيْ فَتَاوَى[5] الْحُجَّةِ
كَثْرَةُ الْاَذَانِ فِي الْمَسَاجِدِ وَالسِّكَكِ بِدْعَةٌ لَيْسَتْ بِسُنَّةٍ.

یک یک بار اعضای وضو را از وجه قلّت آب یا بردِ آب و یا از وجه حاجت بشوید مکروه نیست و گناه ندارد.

[1] کرنشۂ آفتاب پرست یا چلپاسه زنده در آب افتاده یا در ظرفے پر از آب افتد و کسے ازاں آب وضو کند و بعد ازاں معلوم کرد که آں آب نجس بوده آں نماز را بگرداند که باں وضو گزارده است.

[2] یعنی ہا در اِلّا اللہ.

[3] اگر مؤذن اقامت را مؤخر کند یا امام قرأت را تطویل دہد برای ادراک اہلِ دنیا حرام است و اگر وجہ فقرا کند حرام نباشد.

[4] در واقعاتِ کابلی مذکور است کسیکه در کارے مشغول بود و وے اذان بشنود و آں کار را ترک نکند باجماع بزه کار شود.

[5] در فتاوی الحجه مذکور است تکرارِ اذان در مساجد و در کوچها بدعت است سنت نیست (ف) اگر مؤذن درمیانِ اذان و اقامت در کوچها حَيَّ عَلَى الصَّلٰوةِ یا لفظِ دیگر برای اعلام گوید ایں را تثویب گویند و متاخرین بر جوازِ آں فتوی داده اند ۱۲ باب الاذان از ہدایه اولین.

فِيْ نِصَابِ[1] الْاِحْتِسَابِ لَمْ يُكْرَهِ النَّفْخُ فِي الطَّعَامِ اِذَا اَمِنَ مِنْ
مَاءِ الْفَمِ وَاِنْ لَمْ يَأْمَنْ فَيُكْرَهُ. فِيْ جَامِعِ[2] الصَّغِيْرِ الْخَانِيْ
لَوْ قَرَأَ فِيْ صَلٰوتِهٖ خَاتِمَةَ سُوْرَةٍ وَلَمْ يَقْرَأْ سُوْرَةً مِنْ اَوَّلِهَا
الْاَصَحُّ اَنَّهٗ لَا يُكْرَهُ. فِي الْجَامِعِ[3] الْفِقْهِ. اَلْمُصَلِّيْ اِذَا رَمٰى طَائِرًا
بِحَجَرٍ اَوْ بِمِرْوَحَةٍ اَوْ بِكُمٍّ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ اَوْ ذَبَّ الذُّبَابَ
عَنْ وَجْهِهٖ لَا يَفْسُدُ وَيُكْرَهُ وَاِنْ كَثُرَ ذٰلِكَ فَقَدْ اَسَاءَ
وَفَسَدَتْ صَلٰوتُهٗ وَحَدُّ الْكَثْرَةِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مُتَوَالِيَاتٍ.
فِيْ كَشْفِ[4] الْمَكْتُوْمِ لَا يُكْرَهُ تَرْكُ التَّعْدِيْلِ فِيْ صَلٰوةِ النَّفْلِ
وَفِيْهِ[5] اَيْضًا لَوْ صَلّٰى وَعِنْدَهٗ نَائِمٌ اَوْ قَوْمٌ يَتَحَدَّثُوْنَ فِيْ
جَنْبِهٖ رَوَى الْحَسَنُ عَنْ اَبِيْ حَنِيْفَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ
تُكْرَهُ صَلٰوتُهٗ. فِيْ نِصَابِ[6] الْاِحْتِسَابِ رَجُلٌ يَصْلُحُ لِلْاِمَامَةِ
وَلَا يَؤُمُّ لِاَهْلِ مَحَلَّةٍ وَيَؤُمُّ اَهْلَ مَحَلَّةٍ اُخْرٰى فِيْ شَهْرِ رَمَضَانَ

---

[1] در نصاب الاحتساب مذکور است دمیدن در آب و طعام مکروه نیست بشرطیکه از آبِ دہن اطمینان باشد ورنه مکروه است.

[2] در جامعِ صغیر خانی مذکور است کسیکه در نماز خاتمۂ سوره خواند و سورتها را از ابتدا نخواند بقولِ اصح ہیچ کراہت نیست.

[3] در جامع الفقه مذکور است نماز خواننده اگر در حالت گزاردنِ نماز پرند را بسنگ زد یا بباد زن یا بآستینِ خود یک بار یا دو بار مگس را از چہرہ خود دفع کرد نماز فاسد نشود کراہت لازم آید و اگر بکثرت ایں عمل کرد پس وے خوب نکرد و نمازش باطل شود و مراد از کثرت عملِ پیہم سه بار کردن است.

[4] در کشفِ مکتوم مذکور است ترکِ تعدیلِ ارکان در نمازِ نفل مکروه نیست.

[5] و نیز در وے مذکور است کسیکه نماز گزارد و نزدِ وے شخصے خوابیده است یا قوے سخن می کند حسن از ابوحنیفه رحمت اللہ علیه روایت کرده است که نمازش مکروه است.

[6] در نصابِ احتساب مذکور است کسیکه لائقِ امامت باشد و در مسجد محلّۂ خود امامت نه کند و در رمضان

يَنبَغِي لَهُ اَنْ يَخْرُجَ اِلٰى تِلْكَ الْمَحَلَّةِ قَبْلَ دُخُوْلِ الْوَقْتِ وَلَوْ ذَهَبَ بَعْدَ دُخُوْلِ الْوَقْتِ يُكْرَهُ لَهُ ذٰلِكَ وَقَدْ اَسَاءَ۔

فِيْ تَرْغِيْبِ الصَّلٰوةِ فِي الْفَصْلِ التَّاسِعِ اماے کہ اجرت او معین باشد امامت او باکراہیت باشد۔ فِي الطَّحَاوِي يُكْرَهُ لِلْاِمَامِ طَلَبُ الْاُجْرَةِ عَلَى الْاِمَامَةِ عِنْدَنَا وَلَوْ عَرَفَ الْقَوْمُ فَقْرَهُ فَاَعْطَوْهُ شَيْئًا بِغَيْرِ طَلَبٍ جَازَ اَخْذُهُ. فِيْ مَفَاتِيْحِ الْمَسَائِلِ لَوْ ذَهَبَ الرَّجُلُ فِيْ مَسْجِدٍ اٰخَرَ لِكَثْرَةِ الْجَمَاعَةِ يُكْرَهُ لَهُ ذٰلِكَ.

فِيْ تَرْغِيْبِ الصَّلٰوةِ نماز دیگر گذاردن مکروہست چوں نظر در آفتاب کنی چشم خیرہ نگردد کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است تِلْكَ صَلٰوةُ الْمُنَافِقِيْنَ تِلْكَ صَلٰوةُ الْمُنَافِقِيْنَ تِلْكَ صَلٰوةُ الْمُنَافِقِيْنَ و ایں وعید درحق کسانے است کہ پیوستہ نماز چنیں وقت گذاردہ اند اما چوں ضرورتے افتد ایں وعید درحق او نیست فِيْ فَتَاوَى الْحُجَّةِ وَاِذَا خَلَعْتَ نَعْلَيْكَ فَضَعْهُمَا بَيْنَ رِجْلَيْكَ اَوْ بَيْنَ يَدَيْكَ وَلَا تَضَعْ قُدَّامَ وَجْهِكَ فَاِنَّهُ مَكْرُوْهٌ بَيْنَ الْمُصَلِّيْ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ شَيْئٌ حَتَّى الْمُصْحَفَ.

در دیگر محلہ امامت کند وے را می شاید کہ قبل از داخل شدنِ وقتِ نماز از محلہ خارج شود اگر بعد داخل شدنِ وقت خارج شود کراہیت است و وے خوب نہ کردہ۔

1 در طحاوی مذکور است امام را طلب کردنِ اجرتِ امامت نزدِ ما یاں مکروہ است البتہ اگر قوم بدونِ طلبِ وے بہ نظرِ فقرِ وے را بدہد گرفتنِ آں جایز باشد۔

2 در مفاتیح المسائل مذکور است اگر کسے در مسجدِ دیگر بہ نظرِ کثرتِ جماعت برود مکروہ باشد۔

3 ایں نمازِ منافقان است ایں نمازِ منافقان است ایں نمازِ منافقان است۔

4 ہر گہ نعلین از پاکشد وے را لایق است کہ آں را مابین القدمین یا پیشِ خود دور تر از خود بگذارد و پیشِ روی خود نہ نہد زیرا کہ درمیانِ مصلی و قبلہ چیزے نہادن حتی کہ مصحف مکروہ است۔ (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہر گہ نماز گزارد وے پاپوشہای خود را جانبِ چپ و راست نہ نہد بلکہ درمیان پاہای خود نہد۔ "باب المصلی اذا خلع نعلیہ این یضعہما از سنن نسای۔

فِيْ تَرْغِيْبِ الصَّلٰوةِ در کتاب صلوۃ المسعودی مذکور است درونِ مسجد بر بوریا مصلی انگندن مکروہ است کہ سُنّتِ مبتدعانست لیکن فاضل گزاردنِ نماز در زمین است مصلی را۔ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَفْضَلُ الصَّلٰوةِ مَا تَلِيْهِ الْاَرْضُ. فِي الْخَانِيَّةِ. لَا بَاسَ لِلْغَرِيْبِ اَنْ يَّنَامَ فِي الْمَسْجِدِ وَفِيْهِ اَيْضًا اَلْمُعَلِّمُ اِذَا عَلَّمَ الصِّبْيَانَ بِالْاُجْرَةِ وَوَرَّاقٌ يَكْتُبُ فِي الْمَسْجِدِ بِالْاُجْرَةِ كُرِهَ لَهُ ذٰلِكَ وَلَا بَاسَ بِكِتَابَةِ الْمُعَلِّمِ لِنَفْسِهٖ فِي الْمَسْجِدِ وَكَذَا الْخِيَاطَةُ فِي الْمَسْجِدِ مَكْرُوْهَةٌ لِاَنَّ الْمَسْجِدَ مُعَدٌّ لِصَلٰوةِ الْفَرْضِ فِي الْمُحِيْطِ يُكْرَهُ اَنْ يَّبْزُقَ فِي الْمَسْجِدِ. وَفِيْهِ اَيْضًا مَنْ بَسَطَ الْمُصَلّٰى فِي الْمَسْجِدِ اَوِ الرِّبَاطِ فَجَاءَ اٰخَرُ فَاِنْ كَانَ فِي الْمَسْجِدِ اَوِ الرِّبَاطِ سَعَةٌ لَا يُزَاحِمُ الْاَوَّلَ وَاِنْ لَّمْ يَكُنْ لَهُ اَنْ يُّزَاحِمَهُ.

---

1 ہر نمازے کہ بر زمین ادا کردہ شود افضل است (ف) از معاذ ابن جبل رضی اللہ عنہ در باب الصلوۃ فی الحیطان از جامع ترمذی منقول است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نماز گذاردن در باغیچہا پسند فرمودہ اند۔

2 در خانیہ مذکور است مردِ مسافر را مضایقہ نیست کہ در مسجد بخسپد اگر معلم کودکاں را باجرت در مسجد تعلیم دہد یا کاتبے باجرت در مسجد کتابت کند مکروہ باشد البتہ برای خود در مسجد نوشتن حرجے ندارد و ہم چنیں اگر خیاط در مسجد خیاطی کند مکروہ باشد بدیں وجہ کہ بنای مسجد برای نماز فریضہ است (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند مساجد برای ذکرِ خداوندی و نماز و قرآن خواندن است ۱۲ باب تطہیر النجاسات از مشکوۃ۔

3 در محیط مذکور است انگندن بزاق در مسجد مکروہ است (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند بزاق انگندن در مسجد خطا کاری است و کفارہ آں پوشیدنِ آں بزاق است ۱۲ باب کراہیۃ البزاق از سنن نسائی۔

4 اگر کسے در مسجد یا در سرای جای نماز بگسترد و دیگرے بیاید و جای دارد مزاحمت اول نکردہ شود نکند و اگر جای نباشد مزاحمت بکند۔

فِي شَرْحِ كِتَابِ الصَّلٰوةِ[1] يُكْرَهُ لِلْمُصَلِّيْ اَنْ يَّخُصَّ لِنَفْسِهِ مَكَانًا مُعَيَّنًا فِي الْمَسْجِدِ يُصَلِّيْ فِيْهِ - فِيْ بُسْتَانِ[2] اَبُو اللَّيْثِ يُكْرَهُ اَنْ يُصَغَّرَ الْمُصْحَفُ وَيُكْتَبَ بِالْقَلَمِ الرَّقِيْقِ لِاَنَّ فِيْهِ تَحْقِيْرَهٗ وَ دِمَّتَنَا تَوْقِيْرُهٗ وَاجِبٌ - رُوِيَ اَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهٗ رَاٰى مُصْحَفًا صَغِيْرًا فِيْ يَدِ رَجُلٍ فَقَالَ لَهٗ مَنْ كَتَبَ قَالَ اَنَا فَضَرَبَهٗ بِالدِّرَّةِ وَقَالَ عَظِّمُوا الْقُرْاٰنَ.

فِي الْجَامِعِ الصَّغِيْرِ[3] كِتَابَةُ الْقُرْاٰنِ عَلَى الْمِحْرَابِ وَالْجُدْرَانِ وَغَيْرِ ذٰلِكَ مَكْرُوْهٌ. فِيْ فَتَاوٰى الْوَاقِعَاتِ - قِرَاْءَةُ[4] الْفَاتِحَةِ بَعْدَ الْمَكْتُوْبَاتِ لِاَجْلِ الْمُهِمَّاتِ وَغَيْرِهَا مَكْرُوْهٌ سَوَاءٌ كَانَ جَهْرًا اَوْ مُخَافَتَةً وُحْدَانًا اَوْ بِجَمَاعَةٍ لِاَنَّهَا بِدْعَةٌ لَمْ يُنْقَلْ عَنِ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِيْنَ اِذَا كَانَ بَعْدَ الْمَكْتُوْبَةِ سُنَّةٌ وَاِلَّا فَلَا - فِيْ ذَخِيْرَةِ[5] الْفِقْهِ اِذَا دَعَى الْمُذَكِّرُ عَلَى الْمِنْبَرِ دُعَاءً مَاْثُوْرًا وَالْقَوْمُ يَدْعُوْنَ مَعَهٗ فَاِنْ كَانَ لِتَعْلِيْمِ الْقَوْمِ لَابَاْسَ بِهٖ وَاِنْ لَّمْ يَكُنْ لِتَعْلِيْمِ الْقَوْمِ فَهُوَ مَكْرُوْهٌ.

---

1. در شرح کتاب الصلوٰة مذکور است مصلی را لایق نیست کہ در مسجد جای برای خود معین کند.
2. در بستان ابو اللیث مذکور است کہ خورد ساختن قرآن و بقلم خفی کتابت کردن مکروہ است کہ دراین صورت تحقیر قرآن است وما مورایم بتعظیم و توقیر آں روایت کردہ شدہ است کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ در دست کسے مصحفے کوچک دیدند پرسیدند کہ این را کہ کتابت کردہ است وے گفت من پس او را بدرہ زدند و فرمودند قرآن را تعظیم کنید.
3. در جامع صغیر مذکور است نوشتن قرآن بر محراب و دیوار و غیرہ آں مکروہ است.
4. در فتاوٰی واقعات مذکور است بعد نمازہای فریضہ کہ سنت دارد برای مہمات فاتحہ و جز آں خواندن جہراً و سراً مجتمعاً و یا منفرداً بدعت است از صحابہ و تابعین منقول نشدہ است البتہ اگر بعد فرائض سنن نیست، مضائقہ نہ باشد.
5. در ذخیرہ مذکور است اگر تذکیر کنندہ بر منبر دعای ماثورہ بخواند و قوم باوے دعا کند مکروہ باشد البتہ اگر برای تعلیم باشد حرجے ندارد.

فِي الْكَافِيْ[1] تَقْبِيْلُ الْاَرْضِ بَيْنَ يَدَيِ الْعُلَمَاءِ حَرَامٌ وَالْفَاعِلُ وَالرَّاضِيْ بِهٖ اٰثِمَانِ لِاَنَّهٗ تَشَبُّهٌ بِعِبَادَةِ الْوَثَنِيَّةِ.

مسئلہ - اگر صائم در آب غوطہ می خورد روزۂ او مکروہ گردد. **مسئلہ** اگر موش بالای شیرینی و طعام و میانِ شربت و آب بگزرد خوردن آں مکروہ ہست. فِي الْيَنَابِيْعِ[2] اَلْحِيْلَةُ لِاِسْقَاطِ الشُّفْعَةِ مَكْرُوْهٌ. فِي السِّرَاجِيَّةِ[3] اَلْاَكْلُ وَالشُّرْبُ مَعَ الْكَافِرِ بِالْمُدَاوَمَةِ مَكْرُوْهٌ. فِيْ ذَخِيْرَةِ[4] الْفِقْهِ يُكْرَهُ الْاَكْلُ وَالشُّرْبُ مِنْ اَوَانِي الْمُشْرِكِيْنَ قَبْلَ الْغَسْلِ بِالْاِتِّفَاقِ. فِي النَّوَازِلِ[5] اَلْاِجَابَةُ بِطَلَبِ الْكَافِرِ مَكْرُوْهٌ. فِيْ نَوَادِرِ الْفَتَاوٰى. اگر خانۂ غصبی ساکن شود و یا از غلام و کنیزکِ غصبی کار بکنانند بغصب بزہ کار شود و ہم چنیں چوں یکے بیمار شود بزمینِ غصب پرسیدنِ او مکروہ ہست. فِي الرَّوْضَةِ[6] رَاَى الْحَسَنُ رَحِمَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ رَجُلًا يَاْكُلُ فِي الْمَقَابِرِ فَقَالَ هٰذَا مُنَافِقٌ.

---

1. در کافی مذکور است پیش علماء بوسہ دادنِ زمین حرام است ایں چنیں کنندہ و بریں رضا دہندہ ہر دو بزہ کار شوند زیرا کہ در ایں کار مشابہت با مشرکین لازم آید.
2. در ینابیع مذکور است برای اسقاطِ شفعہ حیلہ کردن مکروہ است.
3. در سراجیہ مذکور است با کافراں علی الدوام خوردن و نوشیدن مکروہ است.
4. در ذخیرہ است باتفاق مکروہ است خوردن و نوشیدن از آوندہای مشرکین پیش از شستن آں. (ف) از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوال کردہ شد از آوندہا اہلِ کتاب پس فرمود اگر نزدِ شما دیگر آوندہا باشد پس آنرا استعمال مکنید ورنہ بعد شوئیدن استعمال کنید ۱۲ باب استعمال آنیۃ اہل الکتاب از سننِ نسائی.
5. در نوازل است دعوتِ کافر قبول کردن مکروہ است.
6. در رَوْضَةٌ مذکور است حضرتِ حسن رضی اللہ عنہ شخصے را دید کہ در مقابر می خورد فرمود کہ ایں منافق است.

فِي الْخَانِيَةِ[1] اِمْرَأَةٌ تُرْضِعُ بِغَيْرِ اِذْنِ زَوْجِهَا صَبِيًّا مَكْرُوْهٌ اِلَّا اِذَا خَافَتْ هَلَاكَةَ الرَّضِيْعِ . فِي ذَخِيْرَةِ[2] الْفِقْهِ اِذَا وَصَلَ شَعْرَ غَيْرِهَا فَهُوَ مَكْرُوْهٌ لِاَنَّ النَّفْعَ مِنْ شَعْرِ الْآدَمِيِّ حَرَامٌ اَمَّا الصَّلٰوةُ بِهٖ جَائِزٌ . فِي الْمُلْتَقَطِ[3] لَوْكَانَ عِنْدَهٗ كِتَابٌ وَدِيْعَةً فَوَجَدَ فِيْهِ خَطَاءً يَكْرَهُ اَنْ يُصْلِحَهٗ اِذَا كَرِهَ ذٰلِكَ صَاحِبُهٗ وَاِلَّا لَا . فِي الْفَتَاوٰى الظَّهِيْرِيَّةِ[4] اِحْرَاقُ الْقُمْلَةِ وَالْعَقْرَبِ مَكْرُوْهٌ وَقِيْلَ النَّمْلُ مُطْلَقًا لَابَاسَ بِهٖ فِي الْخُلَاصَةِ[5] اِذَا تَنَجَّسَ طَرَفٌ مِنْ اَطْرَافِ الثَّوْبِ فَنَسِيَهٗ فَغَسَلَ طَرَفًا مِنَ الثَّوْبِ بِالتَّحَرِّيْ حُكِمَ بِطَهَارَةِ الثَّوْبِ هُوَالْمُخْتَارُ . مسئله اِسْقَاطُ[6] الْجَنِيْنِ فِي الْاَرْبَعِيْنَ مَكْرُوْهٌ . فِي فَتَاوٰى الْكَيْسِ[7] . مَنْ لَا يَقْدِرُ عَلٰى اَدَاءِ بَعْضِ الْحُرُوْفِ لَا يَؤُمُّ بِالْاِجْمَاعِ .

---

[1] درخانیه مذکوراست زنیکه بغیرِ اجازتِ شوهر پسرِ غیرے را رضاعت کند مکروه باشد مگر ایں که خوفِ ہلاکت پسر باشد .

[2] در ذخیره مذکوراست مکروه است که زنے موی زنِ دیگر با موی خود پیوندد باینکه انتفاع از جزِ آدمی حرام است اما نماز در ایں صورت جایز باشد ١٢ الجامع الصغیر ٢٥٩

[3] در ملتقط مذکور است اگر کتابے نزدِ کسے امانت باشد و وے در آں غلطی بیند جایز نباشد که اصلاح نماید اگر مالک ایں را نه پسندد ورنه مکروه نیست .

[4] در ظہیریه مذکوراست سپش و کژدم را سوختن مکروه است و گفته شده که مطلقاً مورچه را سوختن مکروه نیست .

[5] در خلاصه مذکوراست اگر از اطرافِ جامه جای نجس شود و آں جای فراموش کرد اگر به تحری یک جانب را شست جامه پاک شود و مختار ہمیں است .

[6] اندر چہل روز حمل را ساقط کردن مکروه است .

[7] در فتاوٰی کیس مذکوراست کسیکه بر ادای بعضے حروف قادر نباشد امامت نه کند باتفاقِ ائمه .

فِي الْخُلَاصَةِ[1] الْمَرِيْضُ اِذَا صَلّٰى فِي بَيْتِهٖ يَسْتَطِيْعُ الْقِيَامَ وَاِذَا خَرَجَ لَا يَسْتَطِيْعُ الْقِيَامَ يُصَلِّيْ فِي بَيْتِهٖ قَائِمًا هُوَالْمُخْتَارُ . قَالَ[2] النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ سَافَرَ فِي يَوْمِ الْاِثْنَيْنِ فَلَهٗ اَنْ يُصَلِّيَ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ مَرَّتَيْنِ وَالْاِخْلَاصَ مَرَّةً ثُمَّ يَقُوْلُ اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْتَوْدِعُكَ نَفْسِيْ وَمَالِيْ وَاَهْلِيْ وَوَلَدِيْ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَحْفَظُهٗ وَمَالَهٗ وَوَلَدَهٗ وَيَرْجِعُ سَالِمًا وَغَانِمًا بِاِذْنِ اللّٰهِ فِي الطَّحَاوِيْ[3] مَنْ اَتَمَّ الصَّلٰوةَ فِي السَّفَرِ فَقَدْ اَسَاءَ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَتَمَّ الصَّلٰوةَ فِي السَّفَرِ فَقَدْ اَعْرَضَ عَنْ مِلَّةِ اَبِيْنَا اِبْرَاهِيْمَ . مسئله .[4] عَبْدٌ بَيْنَ مَوْلَيَيْنِ اَحَدُهُمَا مُقِيْمٌ وَالْاٰخَرُ مُسَافِرٌ فَفِيْ نَوْبَةِ الْمَوْلَى الْمُقِيْمِ يُتِمُّ اَرْبَعًا وَفِيْ نَوْبَةِ الْمَوْلَى الْمُسَافِرِ يُصَلِّيْ رَكْعَتَيْنِ .

---

[1] درخلاصه مذکوراست مریضے که در خانه ایستاده نماز بتواند که بخواند و اگر وے از خانه خارج شود نماز را بقیام خواندن نتواند پس وے در خانه خود ایستاده نماز بخواند و مختار ہمیں است

[2] فرمود کسیکه در روزِ دوشنبه سفر کند اُو را باید که چہار رکعت نمازِ نفل بخواند در ہر رکعت سورهٔ فاتحه دو بار و سورهٔ اخلاص یک بار بخواند پس ازاں دعاء کند خدا یا من جان و مال و اہل و اولادِ خود بتو سپردم پروردگار بہترین نگہبان است و وے از رحم کنندگان رحیم تر است بدرستی که پروردگار نگہبان وے را و مال و اولاد وے شود و وے بازگردد بسلامتی و نفع اندوزی باذنِ پروردگار (ف) ایں دعاء در احادیث مذکوراست . باب اذا خرج مسافراً از جامع ترمذی باید دید .

[3] در طحاوی مذکوراست کسیکه در سفر اتمام نماز کرد خوب نکرد آں حضور صلی اللہ علیه وسلم فرموده اند ہرکه در حالتِ سفر اتمام نماز کرد وے از ملتِ پدر ما ابراہیم علیه السلام اعراض کرد .

[4] مسئله یک غلام مابین دو آقا است یکے ازاں مقیم است و دوم مسافر غلام را باید که در نوبتِ مولای مقیم اتمام نماز کند و در نوبتِ مولایِ مسافر قصر نماز کند .

فی الطحاوی[1] لا ینبغی ان یکون الامام فی الجمعة غیر الخطیب لان الصلوة مع الخطبة کصلوة واحدة من حیث المعنی لانها انما قصرت لاجل الخطبة فلا ینبغی ان یتمها اثنان، فی الفتاوی الخانیة[2] اذا جمع الناس مصرا ثم یفر الناس عن خوف العدو وما اشبه ذلک ثم عادوا بهذا المقام انهم لا یجمعون الا باذن الامام مستانفا. فی ذخیرة الفقه[3] صبی یخطب یوم الجمعة وله منشور من الوالی وصلی الناس بالغ جائز. فی نصاب الفقه[4] من رد السلام او یشمت العاطس فی نفسه جاز وخرج السامع عن العهدة وعلیه الفتوی. فی الفتاوی الخانیة[5] عن جابر بن عبد الله الانصاری رضی الله تعالی عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم دخل مکة وعلیه عمامة وجبة سوداء فلبس السود للامامة سنة وعلیه

---

۱ درطحاوی مذکوراست لایق نیست که در نماز امامت یکے کند وخطبه دیگرے خواند بدین وجه که نماز با خطبه برنگِ یک نماز است مناسب نیست که آں را دو شخص مکمل کنند.

۲ درفتاوی خانیه مذکوراست مرداں دریک شهر جمعه قائم کردند و باز از وجه خوفِ دشمن یا از وجه دیگر فرار نمایند و باز درآں مقام جمع شوند ایشاں جمعه نخوانند مگر باجازتِ امام.

۳ در ذخیرة الفقه مذکوراست کودکے را والی اجازتِ خطبه جمعه خواندن داده اگروے خطبه خواند و دیگرے بالغ امامت جمعه کند جائز باشد.

۴ درنصاب الفقه مذکوراست کسیکه جوابِ سلام یا تشمیتِ عاطس درنفسِ خود کند جائز است ووے از عهدهٔ خود برآمد فتوی برایں است.

۵ درفتاوی خانیه از جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنه منقول است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم درمکه داخل شدند و برایشان دستارے و جبهٔ سیاه بود پس لباسِ سیاه برای امامت سنت است

عامة العلماء رحمهم الله. وقال فی الزاد[1] المؤمن یستقبل القبلة بالدعاء لان الدعاء مستقبل القبلة اقرب بالاجابة. فی الفتاوی العتابیة[2] لیس فی کفن الرجل عمامة عندنا وقال بعض العلماء ان کان عالما معروفا او من اشراف الناس یعمم وعلیه الفتوی. فی الفتاوی الخانیة[3] الذی صلی علیه الامام لا یصلی علیه عندنا وفی روایة یصلی علیه. فی الجامع الصغیر الخانی[4] اذا کان اهل بلدة صاموا للرؤیة واهل بلدة لم یصوموا لعدم الرؤیة فعلی هؤلاء قضاء یوم الا اذا کان بین البلدتین تباین بحیث تختلفان باختلاف المطالع. وعن ابن عباس رضی الله تعالی عنه انه یعتبر فی حق کل بلدة رؤیة اهل هذه البلدة. فی الهدایة[5] ومن دخل فی صوم التطوع لا یباح له الافطار عندنا بغیر عذر. فی الینابیع

ومسلک عامهٔ علماء برایں است (ف) از جابر رضی الله عنه منقول است درآں روز که آنحضرت صلی الله علیه وسلم درمکه داخل شدند برسروے سیاه عمامه بود ۱۲ سنن نسائی.

۱ در زاد مذکوراست مؤمن را باید که دردعا متوجه قبله باشد که دعا کردن استقبال بقبله کردن قرینِ اجابت است

۲ درعتابیه مذکوراست نزدِ ما درکفنِ مرد عمامه نیست بعض علماء گفته اند اگرمیت عالمِ مشهور یا از ساداتِ قوم بود وے را عمامه پوشانند وفتوی برایں است ۱۲ بحرالرائق ج ۲.

۳ درفتاوی خانیه مذکوراست میتے که امام بروے نماز خواند پس ازاں بروے نماز نه خوانده شود و در بعضِ روایت است که خوانده شود.

۴ درجامع صغیر خانی مذکوراست اهلِ یک شهر بنا بر رویتِ هلال روزه داشتند و باشندگانِ شهر دیگر بعدم رویت روزه نداشتند پس برایشاں قضا لازم است مگرایں که درمیانِ هردو شهر اختلافِ مطالع باشد و از ابن عباس رضی الله عنه منقول است که برای هرشهر رویتِ آں شهر معتبر باشد ۱۲ بحرالرائق ج ۲

۵ درهدایه مذکوراست کسیکه روزهٔ نفلی آغاز کرد نزدِ ما یاں بلاعذر افطار جایز نیست.

اَلْحَجُّ[1] وَاجِبٌ عَلَى الْمُسْلِمِيْنَ اِنْ كَانَ الْغَالِبُ فِى الطَّرِيْقِ السَّلَامَةُ وَاِنْ كَانَ الْغَالِبُ خِلَافَ ذٰلِكَ فَالْفَرْضُ سَاقِطٌ فِى النَّوَازِلِ[2] رَجُلٌ طَلَبَ مِنْ اِمْرَأَةٍ زِنًا فَقَالَتْ وَهَبْتُ نَفْسِىْ مِنْكَ وَذٰلِكَ بَيْنَ يَدَىِ الشُّهُوْدِ فَقِيْلَ لَا يَكُوْنُ نِكَاحًا وَلَوْ كَانَتْ لِاَحَدٍ بِنْتَانِ فَاطِمَةُ صُغْرٰى وَعَائِشَةُ كُبْرٰى فَاَرَادَ اَنْ يُّزَوِّجَ الْكُبْرٰى وَعَقَدَ النِّكَاحَ بِاسْمِ فَاطِمَةَ يَنْعَقِدُ عَلَى الصُّغْرٰى وَكَذَا عَلَى الْعَكْسِ. فِى الْمُنْتَقٰى[3] الْاِمَامُ اِذَا زَوَّجَ الصَّغِيْرَ اَوِ الصَّغِيْرَةَ يَجُوْزُ النِّكَاحُ فِىْ قَوْلِ اَبِىْ حَنِيْفَةَ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلِىٌّ مِّنَ الْعَصَبَاتِ فِىْ فَتَاوٰى سَمَرْقَنْدَ[4] اِذَا اَدْخَلَتِ الْمَرْأَةُ حَلَمَةَ ثَدْيِهَا فِىْ فَمِ رَضِيْعٍ وَلَا تَدْرِىْ اَدَخَلَ اللَّبَنُ فِىْ حَلْقِهٖ اَمْ لَا فَاِنَّهٗ لَا يَحْرُمُ النِّكَاحُ بَيْنَهُمَا فِىْ فَوَائِدِ[5] الشَّيْخِ اَبُوْحَفْصٍ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ لَا يَجُوْزُ لِلرَّجُلِ الْحَنَفِىِّ اَنْ يُّزَوِّجَ اِبْنَتَهٗ مِنَ الشَّفْعَوِىِّ الْمَذْهَبِ وَعِنْدَنَا

---

1. در ینابیع مذکور است حج بر مسلمانان فرض است اگر در غالب راه امن باشد واگر خلاف آں بود فرض ساقط شود.
2. در نوازل مذکور است اگر کسے از زنے خواہش زنا کند و وے بروئے گواہان گوید کہ من نفس خود را بتو ہبہ کردم پس گفتہ شدہ کہ نکاح منعقد نہ شدہ اگر شخصے را دو دختر باشد عائشہ کبریٰ فاطمہ صغریٰ اگر وے بوقت نکاح خواندن نام خورد گرفت واراده وے کلاں بود نکاح خورد منعقد شود وہم چنیں برعکس.
3. اگر امام دخترِ نابالغ و پسرِ نابالغ را بنکاح داد نکاح جائز باشد نزدِ ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اگر وے را از عصبات ولی نباشد.
4. در فتاوٰی سمرقند مذکور است اگر زنے نرپستانِ خود در دہنِ کودک داخل کرد و معلوم نیست کہ شیر در حلقوم کودک رسیدہ است یا نے مابین ایشاں نکاح حرام نباشد.
5. در فوائد شیخ ابوحفص رحمۃ اللہ علیہ مذکور است حنفی را جایز نیست کہ دختر خود را بشافعی بزنی دہد و نزد مایاں

اَنْ يَّتَزَوَّجَ بَنَاتِهِمْ وَقَالَ اَبُوْبَكْرِ[1] الْاِسْكَافِ اَنَّ الزَّوْجَ لَا يَمْلِكُ اَنْ يَّمْنَعَ الْاَبَوَيْنِ عَنِ الدُّخُوْلِ عَلَيْهَا لِلزِّيَارَةِ فِىْ كُلِّ جُمُعَةٍ وَاِنَّمَا يَمْنَعُهُمَا عَنِ الْكَيْنُوْنَةِ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى اَمَّا غَيْرُ الْاَبَوَيْنِ مِنَ الْمَحَارِمِ لَا يَمْنَعُهُمْ عَنِ الزِّيَارَةِ فِىْ كُلِّ سَنَةٍ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى فِىْ فَتَاوٰى[2] الْبُخَارِىْ اِذَا قَالَ لَهَا فِىْ حَالِ الْغَضَبِ اگر تو زن منی سہ طلاق لَا يَقَعُ الشَّيْئُ لِاَنَّهٗ حَذَفَ الْفَاءَ وَلَمْ يَكُنْ مُضَافًا اِلَيْهَا فَلَا يَكُوْنُ مُوْجِبًا لِلْفُرْقَةِ وَفِيْهِ[3] اَيْضًا اِذَا قَالَ الزَّوْجُ ہر زنے کہ بزنے کنم سہ طلاق فَتَزَوَّجَ اِمْرَأَةً لَا يَقَعُ الطَّلَاقُ هُوَ الصَّحِيْحُ وَكَذَا اِذَا قَالَ الزَّوْجُ حلال خدای بر من حرام اگر چنیں کار کنم و یا نکنم

دخترِ ایشاں نکاح کند (ف) ایں ترجمۂ آں عبارت است کہ در مختلف نسخہا یافتہ شدہ است اگر عبارت واقعۃً ایں چنیں است ایں قول نزدِ کسے صحیح نباشد زیرا کہ مابین حنفی و شافعیہ باتفاقِ علماء نکاح جایز است و در مخطوطہ کہ مملوکِ پروفیسر خلیق احمد نظامی است ایں طور آمدہ است "لَا يَجُوْزُ لِلرَّجُلِ الْحَنَفِىِّ اَنْ يَّتَزَوَّجَ بِنْتَ زَانِيَةٍ وَالشَّافِعِىُّ الْمَذْهَبِ يَتَزَوَّجُ بِنْتَهَا" و ترجمہ آں اینست "حنفی را جایز نیست کہ با دخترِ آں زن نکاح کند کہ بوے زنا کردہ باشد و نزدِ امامِ شافعی ایں جایز است" پس "ایں قول صحیح است از وجہ ایں کہ نزدِ احناف از زنا حرمت مصاہرت ثابت می شود و نزدِ شوافع ثابت نمی شود.

1. ابوبکر الاسکاف فرمود اگر مادر و پدرِ آں در ہر ہفتہ یک بار برای زیارتِ دخترِ خویش آیند شوہر را حق نیست کہ مانع شود البتہ از شب باشی منع کند و دیگر اقرباء اگر در یک سال آیند شوہر را حق نیست کہ مانع آید و فتوٰی بر ہمیں است.
2. در فتاوٰی بخاری مذکور است کسیکہ زنِ خود را بحالتِ غضب گفت اگر تو زنِ منی سہ طلاق طلاقے واقع نشود بدیں وجہ کہ وے طلاق را بزن منسوب نہ کردہ است لہٰذا موجبِ فرقت نہ باشد.
3. و نیز دراں مذکور است اگر شخصے گوید ہر زنے کہ بزنی کنم سہ طلاق پس از آں آں با زنے نکاح کرد طلاق واقع نشود و ہمیں مذہب درست است وہم چنیں اگر شخصے گفت کہ اگر من ایں کار کنم یا نکنم حلال خدا بر من حرام وے آں کار را کند یا نہ کند در عرفِ ما بغیر نیت طلاق واقع شود. (ف) مقصود اینست کہ از "حلال خدا بر من حرام" در عرف طلاق زن مرادی شود پس گویا وے طلاق زنِ خود را بشرط معلق کردہ است پس در آں وقت کہ شرط متحقق شود بر زنِ وے طلاق واقع شود.

کند و یا نکند وقع الطلاق فی عرفنا بغیر نیة وفیه[1] ایضا اخثاء البقر نجاسة مغلظة لایجوز طبخ الطعام او غیره من الماکولات والمشروبات فیه شیئ وکذا الطبخ من الرماد الذی فیها اثر نار وقال محمد رحمه الله علیه طبخ الطعام والشراب لایکره من رمادة وبه یفتی فی[2] المنتقی اذا قال المولی لمملوکه انت حر او حرة واراد به النداء لا یعتق هو الصحیح فی[3] جامع الاوزجندی ولو حلف لا یسکن هذه البلدة او هذه الدار او هذه المحلة او هذه القریة ینعقد للاهل والمتاع حتی لو ترک وتدا مثلا حنث فی یمینه. فی[4] الفتاوی الحسامیة الرافضی اذا یسب الشیخین ابی بکر وعمر ویلعنهما کان کافرا وان کان یفضل علیا علی ابی بکر لایکون کافرا لکنه مبتدع والمبتدع الذی ینکر الرؤیة فی[5] المنتقی المعتزلی مبتدع - فی[6] جامع الصغیر

---

[1] ونیز در آں مذکور است کہ سرگیں گاو حکم نجاست مغلظ دارد لہٰذا پختنِ چیزے از ماکولات و مشروبات در آں جایز نیست و ہم چناں از خاکسترِ آتش وے جایز نیست و محمد رحمۃ اللہ علیہ گفت کہ پختنِ ماکول و مشروب از خاکسترِ وے مکروہ نیست و فتویٰ بر ہمیں است ۱۲ باب الانجاس از ہدایہ اولیں

[2] در منتقیٰ است اگر مملوکے را مالکِ وے بگوید کہ تو آزاد ہستی و بایں گفتن ارادۂ نداء کردہ آں مملوک یا مملوکہ آزاد نہ شود و ہمیں مختار است.

[3] در جامع اوزجندی مذکور است اگر کسے قسم خورد کہ در ایں شہر یا در ایں خانہ یا در ایں محلہ یا در ایں دہ سکونت نہ کند انعقادِ قسم بر اہل و متاع نیز باشد اگر وے میخے را در آں مقام گزاشت در قسمِ خود حانث شود.

[4] در حسامیہ است رافضی اگر شیخین را لعنت وسب کند کافر شود و اگر تفضیلِ علی بر ابوبکر کند کافر نشود لیکن وے بتدع است و مبتدع آں جماعت است کہ انکارِ رویت باری تعالیٰ کند.

[5] در منتقیٰ مذکور است معتزلی مبتدع است. [6] در جامع صغیر مذکور است

من قال فی اشتداد مرضه ان شئت توفنی مسلما وان شئت کافرا وما اشبه ذلک یکفر فی[1] خزانة الفقه ان القریة اذا کان قبضها الاخر فخربت بحادثة فاحیها احد باذن الامام ولا یعرف مالکها تصیر تلک القریة لمالکه لایسع لاحد ان یشارک فیها الا باذنه. وفیه[2] ایضا لو قال احد لو کان الفلان نبیا لا نؤمن به فانه یکفر وکذا لو تمنی یالیت ان لا یحرم الزنا وقتل النفس بغیر حق فانه یکفر. فی[3] الخلاصة ایمان الیأس غیر مقبول وتوبة الیأس مقبولة وهو المختار. فی[4] التفسیر الکبیر لایکون الکفر کفرا حتی یعتقد بالقلب بالاتفاق وکذا لا یلعن علی احد وقال بعض العلماء یجوز لقوله تعالی لعنهم الله فی الدنیا والاخرة. وقال النبی صلی الله علیه وسلم من احتکر الطعام

کسیکہ در شدتِ مرض خود گفت اگر تو خواہی مارا مسلمان بمیراں و اگر خواہی کافر باشیم ایں کلمہ گوید کافر شود.

[1] در خزانۃ الفقہ مذکور است اگر دیہے در تصرفِ شخصے بود و دیگرے بروں تصرف شد و آں دیہ تباہ شد و بعد ازاں کسے آں دیہ را باجازتِ امام آباد کند و معلوم نیست کہ مالکِ قدیمِ کیست آں دیہ ملکِ ایں آباد کار شود و جایز نیست کسے را در آں مشارکت بلا اذنِ وے کند.

[2] نیز در آں مذکور است کسے گوید کہ اگر فلاں نبی باشد من بروے ایمان نیارم کافر شود و ہم چنیں اگر تمنا کرد کہ کاش زنا و قتل حرام نبودے او نیز کافر شد.

[3] در خلاصہ مذکور است در حالتِ ناامیدی ایمان آوردن مقبول نیست البتہ توبہ مقبول است.

[4] در تفسیرِ کبیر است کفر در آں وقت کفر شود کہ باعتقادِ قلب باشد و ایں متفق علیہ است و نیز جایز نیست کہ بر کافرے لعنت کند و بعضے علما گفتہ اند جایز است از وجہ قولِ پروردگار کہ فرمودہ بر ایشاں لعنت است در دنیا و در آخرت. و از وجہ کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ کسے کہ چہل روز غلہ

اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا لِيُغْلِيَ سِعْرَهُ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ وَالْمَلٰئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ . فِي الْمُلْتَقَطِ[1] اَنَّ اِطَاعَةَ الْاِمَامِ وَاِعَانَتَهُ فَرْضٌ عَلَى الْمُسْلِمِيْنَ وَبِتَرْكِ الْفَرْضِ كَانَ عَاصِيًا - فِي الْفَتَاوٰى الْخَانِيَّةِ[2] لَوْكَانَ اَرْضًا فِيْ قَبْضِ رَجُلٍ فَزَرَعَهَا ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ وَادَّعٰى اَنَّهَا مِلْكُهُ رُدَّتْ عَلَيْهِ لِاَنَّ الْاَرْضَ بِالْخَرَابِ لَاتَزُوْلُ عَنْ مِلْكِ الْمَالِكِ فَتُرَدُّ عَلَى الْمَالِكِ الْاَوَّلِ وَفِيْهِ[3] اَيْضًا الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ لَايُعْرَفُ مَالِكُهَا مَنْ اَحْيَاهَا بِاِذْنِ الْاِمَامِ فَهُوَ مَالِكُهَا هُوَالصَّحِيْحُ وَاِذَا كَانَ الْاَرْضُ مِلْكًا لِآخَرَ وَلَا يُعْرَفُ مَالِكُهَا فِي الْحَالِ فَلِلْاِمَامِ اَنْ يَدْفَعَهَا اِلٰى رَجُلٍ وَيَاذَنَ لَهُ بِالْاِحْيَاءِ فَتَصِيْرُ لِمَنْ اَحْيَاهَا.

فِيْ نَوَادِرِ[4] الْهِشَامِ عَنْ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالٰى عَلَيْهِ اِذَا كَانَتْ الْاَرَاضِيْ وَلَهَا آثَارُ الْعِمَارَةِ كَالْمَقْبَرَةِ وَالْمَسْجِدِ وَنَحْوِهَا وَلٰكِنْ لَايُعْرَفُ مَالِكُهَا لَايَسَعُ لِاَحَدٍ اَنْ يُحْيِيَهَا وَيَتَمَلَّكَهَا

اندوزد برای بالا کردنِ نرخ پس بروے لعنتِ پروردگار و ملائکہ و جمیع مردماں است .

[1] در ملتقط مذکور است فرماں برداری و مددِ امام بر مسلمانان فرض است و بگذاشتنِ فرض بزہ کار شود.

[2] در خانیہ مذکور است اگر زمین در قبضۂ کسے باشد وے در آں کاشت کرد پس ازاں شخصے آمد و دعوٰی کرد کہ زمین بملکِ من است زمین بوے دادہ شود بدیں وجہ کہ بکاشت نہ کردن زمین از ملکِ مالک خارج نمی شود و زمین بمالکِ اوّل گردانیدہ شود .

[3] و در آں است خرابہ کہ مالکِ وے معلوم نیست اگر کسے اُورا باجازتِ امام آباد کرد وے مالکِ آں شود و اگر زمین در ملکِ شخصے بود لکن فی الحال مالکِ آں نامعلوم است امام را حق بود کہ دیگرے را برای آبادانی بدہد پس آباد کنندہ مالکِ آں زمین شود .

[4] در نوادر الہشام از محمد رحمۃ اللہ علیہ آوردہ کہ زمینیکہ درو آثارِ آبادانی اند مانند مقبرہ و مسجد و امثالِ آں

وَيَاْخُذَ مِنْهَا تُرَابًا هُوَالصَّحِيْحُ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى . فِي الْفَتَاوٰى الْكُبْرٰى[1] اِنْ اِرْتَشٰى وَلَدُ الْقَاضِيْ اَوْكَاتِبُهُ لِاَحَدٍ مِنْ نَاحِيَةٍ لِيُعَيِّنَ الرَّأْيَ اَثِمَ الرَّاشِيْ وَحَرُمَ اَكْلُهُ عَلَى الْمُرْتَشِيْ وَنَفَذَ الْقَضَاءُ وَلَوْ عَلِمَ الْقَاضِيْ بِذٰلِكَ فَقَضَاهُ مَرْدُوْدٌ عَلَيْهِ كَمَا لَوْ اِرْتَشٰى هُوَ بِنَفْسِهِ . فِيْ جَامِعِ الْعُلُوْمِ[2] اَلْغُرَابُ الَّذِيْ يَسْكُنُ فِي الْعِمْرَانَاتِ وَبِحَوَالَيْهَا الْغَالِبِ وَيَاكُلُ الْجِيْفَةَ وَالنِّجَاسَاتِ كُرِهَ اَكْلُهُ بِالْاِجْمَاعِ وَاِنْ كَانَ لَايَاكُلُ الْجِيْفَةَ وَالنِّجَاسَاتِ وَيَسْكُنُ فِي الْبَادِيَةِ فَاَكْلُهُ مُبَاحٌ . فِي التَّهْذِيْبِ[3] كُلُّ طَيْرٍ لَايَاكُلُ الْجِيْفَةَ حَلَالٌ . فِي الْفَتَاوٰى الْعِتَابِيَّةِ[4] اِذَا وَكَّلَ وَكَالَةً مُعَلَّقَةً بِالشَّرْطِ ثُمَّ عَزَلَ قَبْلَ وُجُوْدِ الشَّرْطِ عِنْدَ اَبِيْ يُوْسُفَ لَايَصِحُّ وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ يَصِحُّ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى . فِي الْخُلَاصَةِ[5] خَشَبَةٌ اَصَابَتْهَا نَجَاسَةٌ فَاحْتَرَقَتْ اَوِالسِّرْقِيْنُ اِحْتَرَقَ

و مالکِ آں معلوم نہ باشد کسے را جائز نیست کہ آں را آباد کند و مالکِ آں شود و یا ازاں خاک بردارد ہمیں مذہب صحیح است و بر ہمیں فتوٰی است .

[1] در کبرٰی آوردہ است اگر پسرِ قاضی یا کاتبِ وے از کسے رشوت بگیرد تا کہ رائے قاضی را مقرر کند پس راشی بزہ کار است و حرام است خوردنِ آں بر مرتشی و قضای قاضی نافذ شود و اگر قاضی ایں را دانستہ بود پس قضای وے مردود است و ہم چنین است اگر قاضی خود رشوت بگیرد .

[2] در جامع العلوم است زاغیکہ در آبادیہا و در اطراف آبادیہا می ماند و مُردار و نجاسات می خورد خوردنِ آں زاغ بالاجماع مکروہ است و اگر نجاسات را نخورد و در صحرا می ماند خوردنِ اُو مباح است .

[3] در تہذیب مذکور است ہر پرندیکہ مردار نخورد اُو حلال است .

[4] در فتاوٰی عتابیہ مذکور است اگر کسے وکالت را معلق بشرط کردہ و پیش از وجودِ شرط وے را معزول کند نزدِ امام ابو یوسف جایز نباشد و نزدِ امام محمد جایز باشد و فتوٰی بر این است .

[5] در خلاصہ مذکور است اگر چوبے نجاستے بود و آں چوب سوختہ شود یا سرگیں سوختہ شود خاکسترِ آں

نر مادہ طَاهِرٌ عِنْدَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللّٰهُ وَعَلَيْهِ الْفَتْوٰى .

فِي النِّصَابِ وَالصُّغْرٰى فِي صَلٰوةِ الْجُمُعَةِ اِنَّ مَنْ كَانَ عَلٰى قَدْرِ

فرسنگ مِنَ الْمِصْرِ عَلَيْهِ حُضُوْرُ الْجُمُعَةِ هُوَالْمُخْتَارُ . فِي الْخُلَاصَةِ

قوم تَخَلَّفُوْا عَنِ الْمَسْجِدِ وَصَلُّوْا فِي الْبَيْتِ بِجَمَاعَةٍ فَاِنَّهُمْ

یابند نَالُوْا فَضْلَ الْجَمَاعَةِ وَلٰكِنْ دُوْنَ مَا يَنَالُوْنَ فِي الْمَسْجِدِ .

مسئلہ . لَوْ قَالَ اَحَدٌ مِّنَ الْمُسْلِمِيْنَ اَنَا مُسْلِمٌ وَقَالَ اٰخَرُ

لَعْنَتْ بر تو باد و بر مسلمانی تو باد يُكَفَّرُ مسئلہ . لَوْ قَالَ فِعْلُ

دانشمنداں ہمانست وفعلِ کافراں ہماں يُكَفَّرُ . وَلَوْ قَالَ ذٰلِكَ لِعَالِمٍ

مُعَيَّنٍ لَا يُكَفَّرُ . مسئلہ . لَا يَجُوْزُ لِاَحَدٍ اَنْ يَتَصَدَّقَ عَلَى

السَّائِلِ فِي الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ . مسئلہ . اَلشَّعِيْرُ اِذَا وُجِدَ فِي بَعْرِ

الْاِبِلِ وَالشَّاةِ فَاِنَّهٗ يُغْسَلُ وَيُؤْكَلُ وَلَوْ وُجِدَ فِي اَخْثَاءِ الْبَقَرَةِ لَا يَحِلُّ .

مسئلہ . لَا يَنْبَغِيْ لِاَحَدٍ اَنْ يُفْتِيَ اِلَّا اَنْ يَعْرِفَ اَقَاوِيْلَ الْعُلَمَاءِ

وَيَعْرِفَ مَذَاهِبَهُمْ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ اَفْتَى النَّاسَ بِغَيْرِ

پاک است نزدِ امام محمد و فتوٰی براین است .

1 در نصاب و صغرٰی درباره جمعه نوشته است کسیکه بقدر فرسخ از مصر دور باشد بروے در جمعه حاضر شدن واجب است واین قول مختار است . 2 در خلاصه مذکور است قومیکه از مسجد تخلف نماید و درخانه نماز بجماعت گزارد وے ثوابِ جماعت حاصل کند واین ثواب ازاں کمتر است که در مسجد حاصل شود .

3 مسئلہ اگر کسے از مسلماناں گوید من مسلمان ہستم و دیگرے گوید لعنت بر تو و بر مسلمانیِ تو باد کافر شود .

4 مسئلہ اگر کسے گفت کارِ دانشمنداں وکارِ کافراں یکسانست کافر شود واگر ایں قول بدانشمند مخصوص کند کافر نشود .

5 کسے را جایز نیست که آں سائلے را خیرات دہد که سوال در مسجد جامع کند .

6 مسئلہ آں دانہای غلہ که در پشکِ شتر و غنم یافته شود بعد از شستن آں را خوردن جایز باشد مگر آں غلہ که از سرگینِ گاو خارج شده باشد که آں جایز نیست (ف) آں غلہ که از سرگینِ گاو حاصل کرده شود دراں رطوبت نجسه سرایت کرده و در پشکِ بز و شتر چنیں نیست . و نزدِ بعض فقہا مدار براین است که اگر غلہ بیاماسد نجس است خواه در سرگین باشد خواه در پشک ۱۲ شامی ص ۲۳۳ ج ۱

7 مسئلہ فتوٰی دادن کسے را جایز باشد که اقوالِ فقہا و مذاہبِ شاں را می داند آنحضرت

عِلْمٍ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ .

مسئلہ . اِذَا كَانَ فِي بَلْدَةٍ عَالِمٌ لَيْسَ هُنَالِكَ اَعْلَمَ مِنْهُ هَلْ

يَسَعُ اَنَّهٗ يُفْتِيْ قَالَ اِنْ كَانَ مِنْ اَهْلِ الْاِجْتِهَادِ جَازَ لَهٗ وَاَدْنٰى

شَرْطِ الْاِجْتِهَادِ حِفْظُ الْمَبْسُوْطِ . ثُمَّ الْفَتْوٰى عَلَى الْاِطْلَاقِ عَلٰى

قَوْلِ اَبِيْ حَنِيْفَةَ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ ثُمَّ بِقَوْلِ اَبِيْ يُوْسُفَ رَحْمَةُ اللّٰهِ

عَلَيْهِ ثُمَّ بِقَوْلِ مُحَمَّدٍ وَّالْحَسَنِ رَحِمَهُمَا اللّٰهُ ثُمَّ بِقَوْلِ زُفَرَ

رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ قِيْلَ اِذَا كَانَ اَبُوْحَنِيْفَةَ فِي جَانِبٍ وَصَاحِبَاهُ

فِي جَانِبٍ فَالْمُفْتِيْ بِالْخِيَارِ وَالْاَوَّلُ اَصَحُّ اِذَا لَمْ يَكُنِ الْمُفْتِيْ

مُجْتَهِدًا لِاَنَّهٗ كَانَ اَعْلَمَ الْخَلْقِ فِي زَمَانِهٖ . مسئلہ . اِذَا كَانَ

الْفَقِيْهَانِ اَفْتَيَا جَوَابَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ بِقَوْلِ اَيِّهِمَا يُعْمَلُ

قِيْلَ مَنْ كَانَ اَفْقَهَهُمَا بَعْدَ اَنْ يَكُوْنَ اَوْرَعَهُمَا .

مسئلہ . اَلصَّائِمُ اِذَا عَالَجَ ذَكَرَهٗ حَتّٰى اَمْنٰى يَجِبُ عَلَيْهِ الْقَضَاءُ

صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر که بغیرِ علم فتوٰی دہد بروے لعنت خدا و ملائکه و جمیع مردمان است .

1 مسئلہ اگر در شہرے یک عالم بود و از وے عالم تر دیگرے نه باشد جایز است وے را که فتوٰی دہد . جواب آنست که اگر وے از اہلِ اجتہاد است جایز است وکم تر درجهٔ اجتہاد دانستنِ مبسوط است . فتوٰی علی الاطلاق بر قولِ ابی حنیفه رحمته الله علیه داده شود پس ازاں بر قولِ ابویوسف رحمة الله علیه پس ازاں بر قولِ محمد و حسن رحمہما الله پس ازاں بقولِ زفر رحمة الله علیه وگفته شده اگر امام ابوحنیفه بر یک جانب باشد و صاحبین بر جانبِ دیگر پس اگر مفتی مجتہد است وے را اختیار است ورنه بقولِ ابوحنیفه رحمة الله علیه فتوٰی دہد که وے در زمانهٔ خود اعلم تر بود .

2 مسئلہ اگر دو فقیه فتوٰی ہر دو جوابِ مختلف دہند عمل بکدام جانب کرده شود گفته شده که بر قولِ آں عمل کرده شود که وے فقیه تر بود بعد از انکه متقی تر باشد .

3 اگر روزه دار ذکرِ خود را در چیزے داخل کرد منی خارج شد روزهٔ وے فاسد شد و قضا واجب

وَهُوَ الْمُخْتَارُ سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ هَلْ يَحِلُّ لَهُ ذٰلِكَ خَارِجَ رَمَضَانَ قَالَ اِذَا اَرَادَ الشَّهْوَةَ لَا لِقَوْلِهٖ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُوْنٌ وَاِنْ اَرَادَ بِهِ التَّسْكِيْنَ مَا بِهٖ مِنَ الشَّهْوَةِ يُرْجٰى اَنْ لَّا يَكُوْنَ عَلَيْهِ وَبَالٌ وَ وِزْرٌ . [1] فِيْ فَتَاوٰى اَلُوْالِجِيِّ اِذَا قَالَ الرَّجُلُ ہرچہ بدستِ راست گیرم برمن حرام اگرچنیں کار کنم ویا نہ کنم وچوں کند یا نہ کند (کذا) وَقَعَ الطَّلَاقُ مِنْ غَيْرِ نِيَّةٍ وَاحِدَةٌ بَائِنَةٌ وَاِذَا اَرَادَ الرَّجُلُ (کذا) اَنْ يُّصْلِحَهَا يَنْعَقِدُ (النکاح) سَوَاءٌ كَانَ قَبْلَ مُضِيِّ الْمُدَّةِ اَوْ بَعْدَ مُضِيِّ الْمُدَّةِ وَذَا جَائِزٌ بِالْاِتِّفَاقِ مِنْ غَيْرِ نَكِيْرٍ . مسئلہ [2] . مَنْ جَاعَ وَلَمْ يَاْكُلْ مَعَ الْقُدْرَةِ يَاْثَمُ فِي الْعِتَابِيَّةِ . [3] اِذَا سَمِعَ النِّدَاءَ قَالَ الْاَفْضَلُ اَنْ يُّمْسِكَ وَيَسْمَعَ النِّدَاءَ لِاَنَّهٗ وَرَدَ بِهِ الْاَثَرُ وَبِهٖ يُفْتٰى .

شود ہمیں مختار است از امام ابوحنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ پرسیدہ شد کہ در خارج رمضان ایں فعل جائز است یلنے فرمود اگر ایں برائے شہوت است جائز نیست آں حضور صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند جماع کنندہ بدست ملعون است واگر برائے فرو کردن شہوت است امید آنست کہ بروے گناہ و وبال نہ باشد .

(ف) ایں حدیث بر حاشیہ کتاب الصوم باب مایوجب القضاء از ہدایہ مذکور است .

[1] در فتاوٰی ولوالجی مذکور است اگر کسے گفت ہرچہ بدست راست گیرم برمن حرام اگرچنیں کار کنم ویا نہ کنم وچوں کند یا نہ کند بغیر نیت یک طلاق بائنہ واقع شود اگر اصلاح معاملہ خواہد نکاحِ جدید کند خواہ قبل از گزشتن عدت یا بعد از گزشتن عدت وایں صورت جائز باشد بالاتفاق بغیر نکیر . (ف) ایں عبارت غیر واضح است نزدِ من بعض الفاظ از عبارت ساقط شدہ اند وعبارت ایں طور بود ہرچہ بدستِ راست گیرم زنِ من برمن حرام است واگرچنیں کار کنم یا نہ کنم زنِ من برمن حرام است ومقصود اینست کہ از لفظ حرام طلاق بائن گرفتہ می شود .

[2] مسئلہ اگر کسے گرسنہ باشد وباوجود قدرت نہ خورد گنہگار شود .

[3] در عتابیہ مذکور است ہرکہ بانگِ نماز شنود بہتر برایش آنست کہ از آں کار دست بردارد وسماعِ بانگ کند زیراکہ دریں باب اثر وارد است وفتوٰی برہماں است .

سُئِلَ [1] اَبُوْحَنِيْفَةَ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالٰى عَنْ قَوْلِهٖ تَعَالٰى كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ فَاِنَّ اَهْلَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ بِهٰذِهِ الْاٰيَةِ اَهْلٌ لِلْمَوْتِ اَمْ لَا قَالَ اِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بَاقٍ بِذَاتِهٖ وَ اَهْلُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ يَبْقَوْنَ بِاِبْقَاءِ اللهِ تَعَالٰى . مسئلہ [2] . سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ رَحِمَهُ اللهُ عَنْ هٰذِهِ الْاٰيَةِ اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ بِاَنَّ هٰذَا الْخِطَابَ مُتَوَجِّهٌ اِلَى الْمَعْدُوْمِ اَوْ اِلَى الْمَوْجُوْدِ فَاِنْ قَالَ اِلَى الْمَعْدُوْمِ لَا يَصِحُّ الْخِطَابُ وَاِنْ قَالَ اِلَى الْمَوْجُوْدِ يُقَالُ هٰذَا تَكْوِيْنُ الْمُكَوَّنِ اَيْضًا مُحَالٌ قَالَ مَحْمُوْلٌ عَلٰى وَقْتِ الْوُجُوْدِ . مسئلہ [3] . سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ رَحِمَهُ اللهُ مَنْ قَالَ اِنَّ عَلِيًّا اَحَقُّ بِالْخِلَافَةِ مِنْ اَبِيْ بَكْرٍ وَ اَبُوْبَكْرٍ اَخَذَ ظُلْمًا وَجَوْرًا قَالَ فَمَنْ قَالَ هٰذَا فَهُوَ كَافِرٌ لِاَنَّهٗ اَنْكَرَ الْاِجْمَاعَ . مسئلہ [4] . سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ رَحِمَهُ اللهُ

---

[1] از امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ سوال کردہ شد پروردگار فرمودہ است ہر چیز ہلاک شوندہ است مگر روئے او (سورہ قصص آیت ۸۸) پس دریں حکم اہلِ جنت و اہلِ نار داخل اند یا نے جواب فرمود پروردگار بذاتِ خود باقی است وجنتیان و دوزخیاں بہ ابقای پروردگار باقی بمانند .

[2] از امام ابوحنیفہ سوال ازیں آیت کردہ شد پروردگار فرمودہ نیست فرمانِ ما برای چیزے چوں خواہیم آفرینش مگر گوئیم اورا بشو پس بشود (سورہ نحل آیت ۴۰) - ایں خطابِ کُن متوجہ بمعدوم است یا بموجود اگر بمعدوم است خطاب بمعدوم درست نباشد واگر بموجود است تحصیلِ حاصل لازم آید وایں ہم محال است فرمود کہ حمل ایں بر وقت وجود است (ف) یعنی آں چیز را از مرتبہ وجودِ علمی بوجودِ خارجی می آرد پس نہ خطاب برای معدوم است ونہ تحصیلِ حاصل لازم آید .

[3] از امام ابوحنیفہ سوال کردہ شد اگر کسے گوید کہ علی کرم اللہ وجہہ احق بخلافت است از ابوبکر رضی اللہ عنہ وابوبکر بہ ظلم وجور خلافت گرفتہ حکمِ وے چہ باشد فرمود وے کافر است زیراکہ وے منکر اجماع است . [4] سوال کردہ شد

مَنْ قَالَ اَنَا اُحِبُّ عَلِيًّا اَكْثَرَ مِمَّا اُحِبُّ اَبَا بَكْرٍ قَالَ فَهُوَ مُبْتَدِعٌ.

مسئلہ[1]. سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ اَنَّ الْجِنَّ هَلْ يَدْخُلُوْنَ الْجَنَّةَ اَمْ فِي النَّارِ قَالَ لَا يَكُوْنُوْنَ فِي الْجَنَّةِ وَلَا فِي النَّارِ وَيَكُوْنُوْنَ فِي الْاَعْرَافِ وَقَالَ مُحَمَّدٌ رَحِمَهُ اللّٰهُ كُفَّارُ الْجِنِّ مَعَ كُفَّارِ الْاِنْسِ فِي النَّارِ اَبَدًا اَمَّا جِنُّ الْمُسْلِمِ مَعَ الْمُؤْمِنِيْنَ اَبَدًا فِي الْجَنَّةِ كَالْمَلَائِكَةِ وَلٰكِنْ لَا يَرَوْنَ اللّٰهَ تَعَالٰى اِلَّا جِبْرَئِيْلُ مَرَّةً وَاحِدَةً. مسئلہ. مومنے کہ بغیرِ اذنِ پدر و مادر بدنیا شہید شدہ باشد براہِ رضای حق تعالیٰ در بہشت در نیاید در اعراف خواہد بود نیز فرزندے کہ بغیرِ اذنِ مادر و پدر بجہتِ تحصیلِ علم رود وے ہم در اعراف باشد در بہشت در نیاید مومنے را کہ نیکی و بدی ہمہ برابر آید روزِ قیامت نہ وے بدوزخ نہ وے در بہشت در اعراف باشد.

مسئلہ[2]. سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ الْعَقْلُ اَفْضَلُ اَمِ الْعِلْمُ قَالَ الْعِلْمُ اَفْضَلُ لِاَنَّ اللّٰهَ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى عَالِمٌ لَيْسَ بِعَاقِلٍ وَلِاَنَّ اِعْطَاءَ الْعَقْلِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى عَدْلٌ عَلَيْهِمْ لِتَوَجُّهِ الْخِطَابِ عَلَيْهِمْ وَلِاَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى يُعْطِي الْعَقْلَ مَنْ يُحِبُّهُ

از امام ابوحنیفہ کسیکہ گوید من علی کرّم اللہ وجہہ را دوست تر دارم از ابوبکر رضی اللہ عنہ حکم وے چہ باشد فرمود وے مُبتدِع است.

[1] مسئلہ از امام ابوحنیفہ سوال کردہ شد دیواں در جنّت داخل شوند یا در دوزخ فرمود ایشاں نہ در جنّت بوند نہ در دوزخ بلکہ در اعراف بمانند و امام محمد فرمودہ است کہ کفّارِ دیواں با کفّارِ انس در دوزخ دائماً باشند لیکن دیواں مسلماناں با مومناں در جنّت مثلِ ملائکہ باشند لیکن پروردگار را نہ بینند غیر جبرئیل کہ وے یک بار بہ بیند.

[2] از امام ابوحنیفہ کوفی پرسیدہ شد عقل افضل است یا علم فرمود علم افضل است کہ پروردگار عالِم است وے را عاقل نگفتہ اند و ایں کہ اعطاءِ عقل من جانبِ پروردگار عدل است تا کہ لائقِ خطاب پروردگار شوند و اعطای علم فضل است

وَمَنْ لَا يُحِبُّهُ وَلَا يُعْطِي الْعِلْمَ اِلَّا لِمَنْ يُحِبُّهُ دَلَّ اَنَّ الْعِلْمَ اَفْضَلُ مِنَ الْعَقْلِ. مسئلہ[1]. سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ هَلْ مِنْ ذَنْبٍ يُنْزَعُ الْاِيْمَانُ مِنْ شُوْمِهٖ اَمْ لَا قَالَ نَعَمْ اَلْاَوَّلُ تَرْكُ الشُّكْرِ عَلَى الْاِيْمَانِ وَالثَّانِيْ فِعْلُ الظُّلْمِ عَلٰى اَهْلِ الْاِسْلَامِ.

مسئلہ[2]. سُئِلَ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ اَنَّ الْحَقِيْقَةَ وَالشَّرِيْعَةَ وَاحِدَةٌ اَمْ لَا، قَالَ فِيْهِ رِوَايَتَانِ، فِيْ رِوَايَةٍ الشَّرِيْعَةُ وَالْحَقِيْقَةُ وَاحِدَةٌ وَفِيْ رِوَايَةٍ اَلْحَقِيْقَةُ التَّوْحِيْدُ وَذَا لَا يَرْتَفِعُ عَنِ الْمُؤْمِنِ اَبَدَ الْاٰبَادِ وَالشَّرِيْعَةُ الْاَوَامِرُ وَالنَّوَاهِيُّ وَذَا تَرْتَفِعُ بَعْدَ الْمَوْتِ رَزَقَنَا اللّٰهُ وَاِيَّاكُمْ اَجْمَعِيْنَ. قطب العالم دامت برکاتہ دریں محل فرمودند ہر آں مومنے و مُعتقدے کہ بریں صحیفۂ موجز کہ کنوزِ استفادۂ دینی است کار کند سعادت ہر دو عالَم رائگاں یابد بِفَضْلِهٖ وَعَوْنِ كَرَمِهٖ باز حکایت گفتند. بعد از نقلِ امامِ اعظم رحمۃ اللہ علیہ معتقدے ایشاں را بخواب دید پرسید اے سراجِ امّت و اے منہاجِ ملّت حق سبحانہ وتعالیٰ باشما چہ معاملہ کرد، امامِ اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمودند عوضِ ہر مسئلہ دینی کہ آنرا خواندہ و گفتہ بودم بر مومناں ہفت صد نیکی مرا بدادند و فرمان شد

دیں کہ پروردگار عقل را بمحبوباں و غیرِ محبوباں عطا کند و علم بمحبوباں عطا کند و ایں دلالت می کند برایں کہ علم افضل است از عقل.

[1] از امام ابوحنیفہ پرسیدند آیا گناہے بود کہ از بدبختیِ وے ایمان زائل شود فرمود بلے اوّل گزاشتن شکر است بر ایمان و دوم ظلم کردن است بر اہل اسلام.

[2] از ابوحنیفہ پرسیدہ شد حقیقت و شریعت یک اند یا نے فرمود دریں دو روایات اند در روایتے شریعت و حقیقت یکے است و در روایتے اینست کہ حقیقت توحید است و آں مرتفع نہ شود از مومن در ہیچ وقت و شریعت اوامر و نواہی است و آں مرتفع شود بعد از موت پروردگار ما و شما را آں روزی دہد.

اے ابوحنیفہ ہرکہ متابعتِ تو در دنیا کردہ اُورا بیامرزیدم گناہانِ اُو، و ازو خشنود شدم، حق سبحانہ وتعالیٰ را شکرِ بے قیاس کہ از کتمِ عدم مارا موجود گردانید واز امتِ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ بہترینِ اُمتانست پیدا کرد قَوْلُهٗ تَعَالٰی كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ و در ملتِ ابراہیم علیہ السلام درآورد و در مذہبِ ابوحنیفہ کوفی طَابَ ثَرَاهُ گردانید کہ پیغمبر ما در حق اُو فرمودہ است قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَخْرُجُ رَجُلٌ مِّنْ بَعْدِيْ اِسْمُهٗ نُعْمَانُ وَكُنْيَتُهٗ اَبُوْحَنِيْفَةَ الْكُوْفِيُّ وَهُوَ سِرَاجُ اُمَّتِيْ سِرَاجُ اُمَّتِيْ سِرَاجُ اُمَّتِيْ[1] وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ.

باب سیوم

دربیانِ فوائدِ دینی ازنماز و دُعا و جُز آں کہ مومن را باید

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند برآں مومنے کہ ایں سی وچہار حروفِ مقطعات روزِ پنجشنبہ ازجمعۂ اوّلِ ماہِ رجب، نقرہ بیارد و، ہم براں روز انگشترین کند بجای نگینہ ایں حروف نقرہ کند و بدست خود در انگشتِ خود جانبِ راست بپوشد حق تعالیٰ اُورا یازدہ نعمت روزی کند اوّل ہر زحمتے و دردے کہ در ہفت اعضای وے باشد جملہ بفرمان خدای تعالیٰ دفع شود و دوم ہیچ زہرِ مار و کژدم و زہرِ مگس و سگ و جز آں کہ بوے دشمن، بطعام و آب بدہد اثر نکند و سیوم آسیب دیو و پری و افسونِ سحرِ ساحراں و چشم زخم و حسدِ حاسداں و شرِ ظالماں بروے کار نکند و زبانِ جملہ بدگویاں بوے بستہ شود و چہارم تیر و تیغ و زخمِ آہنی و سنگ و جز آں بروے نرسد، اگرچہ رسد ذرّہ در اندامِ وے کار نکند پنجم درہای رزق بروے کشادہ شود نحوست و شامت و فقر و ادبار از وے بردد فراخ روزی گردد و ششم در نظرِ ملوک و سلاطین مقبول و در دل و جانِ بندگان خدای تعالیٰ عزیز و محبوب گردد و در ہر کارے کہ شروع کند تمام شود و ظفر و نصرت و دولت نامزدِ اُو شود و زبانِ بدگویاں بروے بستہ شود و ہفتم از مرکب خطا نشود اسباب و املاکِ اُورا دزد و راہ زن نتواندستد و ہشتم زن و فرزند و متابعانِ اُو جملہ مطیع و فرماں بردارِ اُو گردد فرحت و بہجت بوے روزی دہد نہم در آتش نسوزد و در آب غرق نگردد و برق بروے نہ افتد و کسے بروے غالب نیاید و برہمہ بزرگ شود و در عمرِ وے برکت شود و در اصل و نسلِ اُو افزونی پدید گردد و ہم کارِ عقبیٰ بروے آسان شود و در طاعت و خیرات حریص گردد و ہمہ کس در ذکرِ خیرِ اُو مشغول باشد و اگر اُورا وامے باشد دوخت گردد و اگر امیری و یا بادشاہی برخویش دارد ملک و دولت و حشم و خدم و خزانہ و مال بروے زیادہ از ہمہ امیراں و از ہمہ بادشاہانِ دنیا گردد یازدہم چنانکہ درجاتِ اُو بدنیا مزید شود ہم چناں در عقبیٰ فضلِ حق تعالیٰ از حور و قصور و نعمتہای بے شمار یابد چنانکہ وے خشنود گردد انشاءاللہ تعالیٰ و حروف اینست: الٓمٓ الٓمٓصٓ الٓرٰ الٓمٓرٰ كٓهٰيٰعٓصٓ طٰهٰ طٰسٓمٓ يٰسٓ صٓ حٰمٓ عٓسٓقٓ قٓ نٓ و ایں دعاء در بازوی بندد اینست:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ[1] اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

---

[1] بعد من یک شخص پیدا شود نامِ وے نعمان و کنیتِ وے ابوحنیفہ کوفی باشد و وے چراغِ امتِ من است چراغِ امتِ من است چراغِ امتِ من است (ف) ایں حدیث بواسطہ جویباری وارد شدہ و وے کذاب است ۱۲ باب ما جاء فی المناقب والمثالب از تنزیہ الشریعۃ ج ۲.

[1] بنامِ خدای مہربان و رحم کنندہ اے پروردگار آسمانہا و زمین

رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِیْمِ رَبَّنَا وَرَبَّ کُلِّ شَیْءٍ فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوٰی وَمُنْزِلَ التَّوْرَاةِ وَالْاِنْجِیْلِ وَالزَّبُوْرِ وَالْفُرْقَانِ اَعُوْذُ بِکَ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ اَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِیَتِهَا اِنَّ رَبِّیْ عَلٰی الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِیْمِ اَللّٰهُمَّ اَنْتَ الْاَوَّلُ وَلَیْسَ قَبْلَکَ شَیْءٌ وَاَنْتَ الْاٰخِرُ وَلَیْسَ بَعْدَکَ شَیْءٌ وَاَنْتَ الظَّاهِرُ وَلَیْسَ غَیْرَکَ شَیْءٌ وَاَنْتَ الْبَاطِنُ وَلَیْسَ دُوْنَکَ شَیْءٌ فَاقْضِ الدَّیْنَ عَنَّا وَاَغْنِنَا مِنَ الْفَقْرِ وَبَاعِدْ عَنِّی الْاِفْلَاسَ وَجَنِّبْ عَنَّا الْاَمْرَاضَ وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِیْنَ. فائدہ قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں کالای غائب و یا رفتہ باشد ایں تعویذ بنویسد و برخویش بدارد، خبر آں غایب بیابد یا اُو بیاید اینست: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ[1] یَا جَامِعَ النَّاسِ لِیَوْمٍ لَّا رَیْبَ فِیْهِ، اِجْمَعْ لِیْ ضَالَّتِیْ وَاجْمَعْ لِیْ آبِقِیْ بِحَقِّ الْحَسَنِ وَالْحُسَیْنِ وَاُمِّهٖ وَاَبِیْهِ وَجَدِّهٖ وَبَنِیْهِ. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند شبِ جمعہ ہر کہ ایں دعا ہزار بار بخواند ہر دعا کہ بکند روا گردد اینست.

اے مالکِ عرشِ عظیم و اے پروردگارِ ما یاں و مالکِ ہر شئے اے شگاف دہندۂ دانہا و تخمہا و نازل کنندہ توراۃ و انجیل و زبور و فرقان من از تو پناہ می گیرم از ہر آنکہ تو ناصیۂ وے گرفتہ ہر آئینہ پروردگارِ من بر راہ مستقیم است اے پروردگار توئی اوّل و نیست قبل از تو چیزے توئی آخر و نیست چیزے بعد از تو و توئی ظاہر و نیست ہیچ چیز غیرِ تو و توئی باطن و نیست دونِ تو ہیچ چیزے قرض از مایاں ادا کن و مارا از فقر بے نیاز کن دور کن افلاس از ما و امراض را از ما جدا کن و مارا بمسلمانان وفات دہ (ف) از ابوہریرہ رضی اللہ عنہ منقول است کہ ایں دعا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوقتِ خواب می خواند ۱۲ ابواب الدعوات از جامع ترمذی.

[1] بنام خدای مہربان و رحم کنندہ اے جمع کنندۂ مردمان در روزیکہ در آں ہیچ شکے نیست جمع فرما برای من چیزے گم شدہ مراد جمع فرما برای ما از بارگزیدہ رالطفیل حسن و حسین و مادر و پدر و جدّ و اولادِ ایشان.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ[1] یَا رُقَبَاءُ یَا نُقَبَاءُ یَا نُکَبَاءُ یَا نُجَبَاءُ یَا اَخْیَارُ یَا اَبْدَالُ یَا اَوْتَادُ یَا غَوْثُ یَا قُطْبُ یَا مُحَمَّدُ اَعِیْنُوْنِیْ بِحَقِّ اَهْیَا اِشْرَاهِیَا. فائدہ قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند بعد گزاردنِ پنج نماز فریضہ ایں تسبیحات بگوید، فرضِ بامداد چوں بگذارد صد بار بگوید لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْمَلِکُ الْحَقُّ الْمُبِیْنُ فقر و افلاس از وے برود و رزقِ اُو فراخ شود و چوں نمازِ پیشین بگذارد صد بار درود بفرستد وامِ اُو گزاردہ شود و از عالمِ غیب باری تعالیٰ چیزے برساند و نمازِ دیگر چوں بگذارد صد بار اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ رَبِّیْ مِنْ کُلِّ ذَنْبٍ وَّاَتُوْبُ اِلَیْهِ بگوید جملہ گناہان اُو ہماں روز آمرزیدہ گردد و نمازِ شام چوں بگذارد صد بار کلمہ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ بگوید عاقبتِ اُو باخیر گردد و نمازِ خفتن چوں بگذارد صد بار بگوید سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَکْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ دشمنانِ اُو مقہور گردند. فائدہ قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند ہر زنے ایں دعا بر خویش بدارد حق تعالیٰ اُورا فرزندِ نرینہ بدہد و اگر عقیمہ باشد بارور شود اینست: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ[2] اَللّٰهُمَّ اهْدِنَا وَسَدِّدْنَا وَاَلْهِمْنَا رُشْدَنَا وَاحْفَظْنَا مِنْ شَرِّ اَنْفُسِنَا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُوْنَ، وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ

---

[1] ایں مراتب اولیاء ہستند ایشاں را و سردار دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم را ندا کردہ و گفتہ معاونت بکنید بحق اہیا و اشراہیا.

[2] بنامِ خدای مہربان و رحم کنندہ. اے پروردگار مارا ہدایت بدہ و مارا دوست دار و ہدایتِ ما در دل ما انداز و از فسادِ نفوسِ ما مارا بگذار. ہر آئینہ ما از آنِ خدائیم و ہر آئینہ ما بسوی وے باز خواہیم گردید (سورۂ بقرہ آیت ۱۵۶ ترفرمودہ) و فرود می آریم از قرآن آنچہ وے شفا ہست

عقیمہ: بالفتح ـ زن نازاینده ۱۲۰ آنندراج .

وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ، وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى بَلْ لِّلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيْعًا فَسَيَكْفِيْكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَّهُوَ اَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ باید کہ معزول نکنید. فائدہ - روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں یکے را کارے پیش آید و نداند خاتمہ بکدام کار باشد ایں دعا را ہفت بار بخواند و دراں وقت ہر اندیشہ کہ در دلِ اُو بگردد ہماں کند اِلہامُ اللہ تعالیٰ آنست دعاء اینست : اَللّٰهُمَّ خِرْلِيْ وَاخْتَرْلِيْ وَلَا تَكِلْنِيْ[1] اِلٰى اِخْتِيَارِيْ. فائدہ - روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند درحدیث آمدہ است بروایت اِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] دَعَا فِي السَّفَرِ هٰذَا الدُّعَاءَ رَجَعَ سَالِمًا وَّغَانِمًا اِلٰى وَطَنِهٖ و دعاء اینست: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ[3] اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ خَلَقَنِيْ وَلَمْ اَكُ شَيْئًا اَللّٰهُمَّ اَعِنِّيْ عَلٰى هَوْلِ الدُّنْيَا وَنَوَائِبِ الدَّهْرِ وَمَصَائِبِ اللَّيَالِيْ وَالْاَيَّامِ اَللّٰهُمَّ اَصْحِبْنِيْ فِيْ سَفَرِيْ

و رحمت است مسلمانان را (سورہ الاسراء، آیت ۸۲) و اگر بودے قرآنے کہ رواں کردہ می شد بسبب آں کوہہا یا شگافتہ می شد بسبب آں زمین یا بسخن آوردہ می شد بسبب آں مردگان را نیز (ایمان نمی آوردند) بلکہ خدای راست کار ہمہ یکجا (سورہ رعد آیت ۳۱) پس زود باشد کہ کفایت کند خدا بانتقام تو ایشاں را و اُو راست شنوا دانا. (سورۂ بقرہ آیت ۱۳۷) پس خدا بہتر است نگاہ دارندہ و مہربان ترین مہربانان است (سورہ یوسف آیت ۶۴)

۱ خدایا برای من خیر مقدر فرما و برای من خیر منتخب فرما و مرا بہ اختیارِ من سپرد مفرما ۱۲ حدیث ابی بکر رضی اللہ عنہ ابواب الدعوات از جامع ترمذی.

۲ کسیکہ در سفر ایں دعاء بخواند سالم و غانم بوطن خود بازگردد :

بنام خدای مہربان و رحم کنندہ - حمد برای خدائیست کہ وے مرا آفریدہ دراں حالیکہ چیزے نبودم اے پروردگار مدد فرما بر خوفناکی دنیا و بر شدائدِ دنیا و حوادثِ زمانہ و مصائبِ شب و روز اے پروردگار در سفر صاحب من باش

وَاخْلُفْنِيْ فِيْ اَهْلِيْ وَبَارِكْ لِيْ فِيْمَا رَزَقْتَنِيْ يَا رَبَّ الْمُسْتَضْعَفِيْنَ[1] لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند ہر کہ راہ گم کند ہفت بار بانگِ نماز بگوید باریتعالیٰ فرشتہ بفرستد کہ اُورا راہ نماید - فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، میفرمودند چوں یکے تشنہ شود در بیاباں سنگ ریزہ بدست گیرد و ہفت بار اِنَّا اَعْطَيْنٰكَ بخواند و آنرا زیر دنداں گیرد حق تعالیٰ تشنگی از وے دفع کند. فائدہ - روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند در شبِ جمعہ ہفت بار ہفت جانب بانگِ نماز بگوید آہستہ چنانکہ ہمہ نشنوند تا شبِ جمعہ دیگر از بلاہا محفوظ ماند امّا بلند آواز گفتن نیامدہ است. فائدہ - روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند ہر کہ را دندان درد کند در کاغذ بنویسد و زیرِ دنداں بگیرد نیکو شود : بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ يَاۤ اَيُّهَا[2] الضِّرْسُ الْمَضْرُوْسُ اُسْكُنْ بِقُدْرَةِ الْمَلِكِ الْقُدُّوْسِ. فائدہ - روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند ہر کہ را عُجب در کردار بخاطر گذرد و یا کاہلی در نماز و یا تقصیر در خیرات بیند کلمۂ تمجید بسیار گوید جملہ وسواس از وے دفع گردد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند معاملۂ نفسِ مومن بشطرنج ماند چنانکہ دو شاہ و دو وزیر و ہر دو جانب لشکر است از سیاہ و سپید پس پادشاہ سپید روح است و وزیرِ اُو عقل است و سپاہِ اُو ملائکہ است امّا شاہِ سیاہ نَفَس است و وزیرِ اُو ہوا است و لشکرِ اُو شیاطین است چوں دل میل سوی روح می کند جملہ افعال و اقوالِ اُو برضای حق تعالیٰ بہ پیرویِ اُو

و خلیفۂ من شو در اہلِ من و برکت عطا کن در آں کہ تو دادہٗ اے پروردگار ناتواناں نیست طاقت و قوت مگر بہ پروردگارِ بلند و بالا ۱۲ باب ما یقول اذا خرج مسافراً از جامع ترمذی.

۲ اے دندان مبتلایِ درد بہ قدرتِ شہنشاہِ پاکیزہ ساکن شو.

در وجود می آید، و اگر دلِ اُو میل سوی ہوا می کند گناه از وے در وجود می آید، ازیں سبب قلب نامش کردند. فائدہ. روزے قطب العالم می فرمودند چوں بندۂ مومن عملے برِیا می کند فرماں می شود آں کارِ اُو باز گردانید تا اجرت طلب کند از کسے کہ از بہرِ دیدنِ اُو کردہ است.

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ سوال کردن، جُز فقیراں را حرام است و رد کردن نیز حرام است اگر باشد چیزے کہ میسّر شود بدہد و اگر نباشد بگوید مارا و شما را حق تعالیٰ خواہد داد و معنیٰ اَلصَّدَقَۃ چیزے بغیرِ عوض دادن است[1]. فائدہ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ اثرِ سعادتِ نیک بختیِ مومن رضایِ حق تعالیٰ رضا دادن است و علامتِ شقاوت و بدبختی در گناہ بودن است و امیدوار بہشت و رحمت بودن. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند لفظ ایمان را چوں تعدیہ بہ با کنند ازاں مراد تصدیق باشد قَوْلُہٗ تَعَالیٰ آمَنَّا بِرَبِّ مُوْسٰی وَھَارُوْنَ[2] و اگر تعدیہ بلام کنند ازاں صدق باشد قَوْلُہٗ تَعَالیٰ وَمَا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ کُنَّا صَادِقِیْنَ[3] و اگر بغیر ایں دو چیز لفظ ایمان را تعدیہ کنند مراد ازاں سلامتیِ نفس باشد قَوْلُہٗ تَعَالیٰ وَآمَنَھُمْ مِّنْ خَوْفٍ[4]. فائدہ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اَلْوَدَاعُ[5] بِفَتْحِ الْوَاوِ گویند چوں یکے بسفر برود و دیگر مقامِ خویش ماند اَلْوِدَاعُ بکسر گویند

---

[1] یعنی برای رضاء خداوندی.

[2] ما ایمان آوردیم بہ پروردگارِ موسیٰ و ہارون.

[3] و نیست تو باور دارندہ ما اگرچہ ہستیم راست گو ۱۲ سورہ یوسف آیت ۱۷.

[4] و امن داد ایشاں را از بہر آنکہ ترساں بودند.

[5] الوداع بفتح الواو رخصت کردن مسافر و بکسر الواو صلح کردن است ۱۲ اقرب الموارد.

جای کہ ہر دو فریق بسفر بروند. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اَلشَّمَالُ[1] بَفَتْحِ الشِّیْنِ بادِ شمال را گویند و بِکَسْرِ الشِّیْنِ دستِ چپ را گویند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند انگوزہ[2] خوردن مومنان را مباح است زیرا کہ صمغِ گیاہے ست. فائدہ. قطب العالم روزے می فرمودند اَلضَّعْفُ[3] بِفَتْحِ الضَّادِ یُسْتَعْمَلُ فِی الدِّیْنِ وَالضُّعْفُ بِضَمِّ الضَّادِ یُسْتَعْمَلُ فِی الْبَدَنِ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند ہر جا کہ بعد تمامِ دلیل آغاز کلام بہ علی و یا بلفظ مع شود آں دلیل دیگر باشد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اَلْعَیْنُ اندک روشنائی را گویند و ایں لفظ در مومناں استعمال کنند و لفظ عظیم بسیار روشنائی را گویند و ایں لفظ در پیغامبر علیہ السّلام استعمال کردہ اند (کذا) فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اَلْفِرْقُ بکسر الراء جدا شدن را گویند وَالْفَرَقُ[4] بفتح الراء بمعنیٰ ترسیدن باشد وَالْفَرْقُ بسکون الراء از باب نَصَرَ یَنْصُرُ استعمال است بِلُغَۃٍ فَصِیْحَۃٍ اَلصُّنُوْفُ الطَّبَقَاتُ وَ الْاِیْغَاثُ اَلْاِعَانَۃُ یاری دادن اَلْاِفَاضَۃُ اَلْمُرَاجَعَۃُ اَلشَّرَطُ[5] بَفَتْحِ الرَّاءِ وَالشِّیْنِ اَلْعَلَامَۃُ وَالشَّرْطُ بِسُکُوْنِ الرَّاءِ شرط کردن وَالْاَشْرَاطُ جَمْعُہٗ.

---

[1] الشمال ۱۲ اقرب الموارد.

[2] انگوزہ: در اصل انگوزَد بودہ انگو بمعنیٰ درخت حلتیت چہ انگ بمعنی حلتیت و واو نسبت و زد بفتح زاء فارسی در فارسی بمعنیٰ صمغ پس ژا را بزاء عربی و دال را بہاء بدل کردہ اند مگر انگزہ بدوں واو اصح است ۱۲ غیاث.

[3] الضعف۔ بفتح الضاد دربارۂ کمزوری رای استعمال کنند ۱۲ اقرب الموارد.

[4] الفرق۔ بسکون الراء جدا شدن و بفتح الراء بمعنیٰ خوفزدہ شدن ۱۲ اقرب الموارد.

[5] الشَّرَط۔ بفتح الراء بمعنیٰ العلامۃ و جمع آں اشراط است و الشَّرْط بسکون الراء بمعنی بازی و جمع آں شروط است ۱۲ اقرب الموارد

فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں در محلے یکے پدر و استاذ و پیر حاضر باشند مصافحۂ ایشاں بکدام طریق کند فرمودہ اند اوّل مصافحہ با پدر کند بعدہٗ مصافحہ با استاد کند. بعد ازاں مصافحہ با پیر کند زیراکہ در اسلام شرطست چنانکہ حق در ذمہ ثابت شدہ است ہم چناں بجا آرد. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اَلتَّقْوٰی[1] حِفْظُ النَّفْسِ عَنِ الْحَرَامِ وَ الْوَرَعُ حِفْظُ النَّفْسِ عَنِ الشُّبُهَاتِ پس تابعِ مشایخ کسے باشد کہ اُورا تعلّق باسبابِ دنیا نباشد چوں اشغالہای دنیا، زیراکہ ہر آنکہ بفرماں دہیٔ دنیا در می آید برای ربودن مال و اسباب مرداں می آید و اگر نہ عبادت گذاشتہ چرا دریں کار در آید و نادر، عہدہ دارانِ دنیا ایمان سلامت از جہاں بُردہ اند. فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند ہر عالمے و درویشے کہ در کارِ معاملات دنیا در آید و دیہہا و عہدہ ہای دنیا قبول کند، اُورا در بیت المال[2] تسمیہ کنند بدنیا در حساب بسیار در ماند و بعقبیٰ بعذابِ دشوار اسیر گردد فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند وظیفۂ خانقاہ و انعامات کہ شاہ فیروزشاہ مارا دادہ اند بنامِ ایں فقیر و ابناء و اہلِ تعیّن نیست، بجہتِ نفع رسانیدنِ بندگان خدای تعالیٰ قبول کردہ شدہ است نہ بجہتِ دفن و نگاہ داشتن کہ مہتر یوسف علیہ السلام از پادشاہِ مصر طعام رسانیدن خلقاں را قبول کردہ بود امّا کسے کہ ذخیرہ و دفینہ حقِ صادر و وارد[3] کند

---

[1] تقویٰ حفاظتِ نفس است از حرام و وَرَع حفاظتِ نفس است از امورِ مشتبہ (ف) بعضے اہل لغت برعکس ایں گویند ۱۲ اقرب الموارد.

[2] یعنی در بیت المال نامش می نویسند.

[3] صادر و وارد: بمعنی آئندہ و روندہ ۱۲ آنند راج.

بسختی جاں بدہد و مُدّتے دراز بدوزخ بماند تعلقاتِ دنیا نیکو نیست و لہٰذا نہ بینی کہ مہترِ عیسٰی علیہ السلام چوں تعلق بسوزن[1] کرد چہارم آسماں نگاہ داشتند بیشتر رفتن ندادند۔ اے غافل تو با چندیں مال و متاعِ دنیا کلّا و حاشا کے قرب بدرگاہ حق تعالیٰ یابی. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند بر خواجہ بایزید کطاب ثراہٗ کوزۂ شکستہ و قدرے پوست آہوی بود اورا بحضرتِ ذوالجلال قرب نشد اے گناہگار عبرت بگیر و بطلب کارِ عقبیٰ و متابع رسول صلی اللہ علیہ وسلم باش گرسنگی و تشنگی خویش را بسوز بدنیا تا ناسوختہ بعقبیٰ در بہشت در آئی ان شاء اللہ تعالیٰ. فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند تا درویشاں کہ بر درِ خلقاں تکبیر می گویند و میگردند نامشروعست زیراکہ تکبیر بعد رسیدن نعمت و محل شکر است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ چوں مہتر آدم علیہ السلام در دنیا پدید شد فرشتگان گریستند ازاں جہت کہ در عالم چیزے پدید شد کہ مرد دیگر را بکشد و مخالفت میاں بنی آدم ظاہر گردد لیکن شیطان بوسید، بر چشمہای خویش نہاد (کذا) کہ سبب عداوت آدمیاں پدید شد و غرض من بر آید. فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، میفرمودند کہ دنیا متاعِ شیطانست و ایمان متاعِ مومن اگر تو دست از متاعِ شیطان باز نداری شیطان ہرگز از متاعِ تو دست باز ندارد یعنی چوں تو بدنیا دست نہی او بایمان تو دست نہد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، میفرمودند ہر آں مومنے کہ بعد از نماز فریضہ سہ بار درود، و اخلاص سہ بار بخواند و ایں آیت وَمَنْ[2] يَّتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مَخْرَجًا وَّيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ، وَمَنْ

---

[1] گویند چوں عیسٰی را بآسمان می بردند در دامن ایشاں سوزن بود بحکم الٰہی بہمیں سبب بر فلک چہارم ماندند چراکہ سوزن یکے از اسبابِ دنیا است ۱۲ غیاث سوزن عیسٰی.

[2] و ہر کہ بترسد از خدا پدید آرد برای برای او مخلصے. و رزق دہدش از آنجا کہ گمان ندارد و ہر کہ

یَتَوَکَّلْ عَلَی اللّٰہِ فَہُوَ حَسْبُہٗ اِنَّ اللّٰہَ بَالِغُ اَمْرِہٖ قَدْ جَعَلَ اللّٰہُ لِکُلِّ شَیْءٍ قَدْرًا یک بار بخواند روزی اُو فراخ گردد. قطب العالم دامت برکاتہٗ میفرمودند کہ در میوہ خوردن سُنّتِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ خستہ را بہ پشتِ دست بیرون اندازد و چوں بکفِ دست ویا بانگشتاں خستہ بیروں آرد از دہن مکروہ است. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند در حدیث آمدہ ہر کہ تنۂ عنکبوت از منزل و مقام خود دور نکند برکت و خیر در آں منزل و مقام نباشد، و بشیر عورتاں و چہار پایاں نقصان گردد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند اَلْحَسَدُ اِرَادَۃُ زَوَالِ النِّعْمَۃِ عَنِ الْغَیْرِ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ صدقِ سالک در رقص آں است کہ جملہ افعال و اقوالِ وے موافقِ خواجگانِ چشت باشد و عوام مرداں کہ طایفۂ مُرائیٔ اند جستگیہا و فریاد و درپای مُطرباں افتادن خُو کردہ اند تا اغنیاء را در دامِ خویش صید کنند و اسباب و متاعِ دنیا بدیں بہانہ بربایند و ہر کجا کہ طعام شود اُورا طلبند لَاخَیْرَ وَلَا رُشْدَ فِیْہِمْ. فائدہ قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ بندگی شیخ الاسلام نصیر الحق والدین طَابَ ثَرَاہٗ چوں برقص می شدند ہیچ تفاوت از سُنّتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم نمی کردند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ

توکل کند بر خدا پس خدا بس است اُورا ہر آئینہ خدا رسندہ است مرادِ خود. ہر آئینہ ساختہ است خدا ہر چیزرا اندازہ ۱۲ سورہ طلاق آیت ۳-۲

۱. در ابواب الدعوات از جامع ترمذی حدیث عبد اللہ ابن بُسر منقول است وے گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نزد پدرِ من مہمان شدند طعام خوردند پس ازاں خرما خوردند و خستہ آں بانگشت شہادت و انگشتِ درمیانہ می انداخت. ۲. حسد از غیر ارادۂ زوال نعمت کردن است.

۳. در ایشاں نہ خوبی است نہ ہدایت. مُرائیٔ: ریا کنندہ.

می فرمودند ہر شب و روزے چیزے بفقرا دادن سعادتِ خود پندارد کَانَ عَلِیٌّ کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْہَہٗ اِذَا لَمْ یَجِیْ فَقِیْرٌ اِلٰی بَابِہٖ یَقُوْلُ مَاجَاءَنَا غَسَّالَۃُ ذُنُوْبِنَا اَلْیَوْمَ یَعْنِی الْفَقِیْرَ وَالسَّائِلَ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند. اَلْکَارِہُ عَنِ الدُّنْیَا مَشْغُوْلٌ بِالدُّنْیَا لَا یُحَرِّمُ طَلَبَ الدُّنْیَا عَنْ نَفْسِہٖ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کُلُّ مَا شَغَلَکَ عَنِ اللّٰہِ تَعَالٰی مِنَ الْمَالِ وَالْوَلَدِ فَہُوَ عَلَیْکَ شُوْمٌ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند. اِنَّ آیَاتِ الْقُرْآنِ سِتَّۃُ آلَافٍ وَسِتُّمِائَۃٍ وَسِتٌّ وَسِتُّوْنَ اَلْفٌ مِنْہَا بِالْاَمْرِ وَاَلْفٌ مِنْہَا بِالنَّہْیِ وَاَلْفُ آیَۃٍ مِنْہَا بِالْوَعْدِ وَاَلْفُ آیَۃٍ مِنْہَا بِالْوَعِیْدِ وَاَلْفُ آیَۃٍ مِنْہَا بِالْقِصَصِ وَالْاَخْبَارِ وَخَمْسُ مِائَۃٍ مِنْہَا بِالْحَلَالِ وَسِتُّ مِائَۃٍ بِالْحَرَامِ وَخَمْسُمِائَۃِ آیَۃٍ مِنْہَا بِالدُّعَاءِ وَالتَّسْبِیْحِ وَسِتٌّ وَسِتُّوْنَ آیَۃً بِالنَّاسِخِ وَالْمَنْسُوْخِ وَاَرْبَعَ عَشَرَ وَمِائَۃُ سُوْرَۃٍ فِی الْقُرْآنِ

---

۱. اگر سائلے بر دروازۂ علی کرم اللہ وجہہ نیامدے وے فرمودے امروز شویندۂ گناہ ہای مایاں نیامدہ و مراد گرفتے فقیر و سائل.

۲. نفرت کنندۂ دنیا بدنیا مشغول است دے دنیارا بر نفسِ خود حرام نکردہ.

۳. ہر آں چیز کہ ترا از پروردگار غافل کند از اولاد و اموال پس آں بر تو منحوس است.

۴. آیات قرآنیہ شش ہزار و شش صد و شصت و شش اند ازاں جملہ یک ہزار در اوامر و یکہزار در نواہی و یک ہزار در مواعید و یک ہزار در قصہا و اخبارہا و پانصد بہ بیانِ حلال و حرام و یک صد در دعاء و تسبیح و شصت و شش در ناسخ و منسوخ و جملہ سور تہای قرآن یک صد و چہاردہ اند.

(ف) (مبحثِ تعداد سورہ ہا، آیات، حروف و حرکات قرآنی) نسخہای سراج الہدایہ کہ نزدم موجود است دریں مبحث اختلاف کانی دراں دیدہ میشود و نسخہا قابلِ اعتماد بنظرم نمی آید و زیادہ کہ قابلِ اعتماد می باشد

ہماں نوشتۂ بستانِ ابواللیث سمرقندی، والاتقان للسیوطی است کہ ازاں چنیں نقل می کنم :

(۱) آں عدۂ علماء کہ سورہ براۃ و انفال را یک سورہ میخوانند قائلند کہ سورہ ہای قرآن یکصد [۱۱۳] و سیزدہ سورہ می باشد ولے محققینیکہ ایں دو سورہ را جدا میخوانند قائل اند کہ سورہ ہای قرآن یکصد [۱۱۴] و چہاردہ سورہ می باشد .

(۲) تمام علماء و قاریان اتفاق دارند کہ تمام آیاتِ قرآنِ کریم از شش ہزار [۶۰۰۰] آیت کم نمی باشد، امّا اختلاف درین است کہ از شش ہزار چہ قدر اضافہ است .

بعض گویند کہ آیت ہای قرآن پاک شش ہزار و دوصد وچار است . وبعض گویند کہ شش ہزار و دوصد و نوزدہ [۶۲۱۹] میباشد . بعض گویند کہ شش ہزار و دوصد و بیست و پنج [۶۲۲۵] میباشد . بعض گویند کہ شش ہزار و دوصد و سی وشش [۶۲۳۶] میباشد . ایں اختلاف بر اوقاف بنا شدہ است .

(۳) درمورد تعدادِ حروف قرآن پاک . عبداللہ بن کثیر میگوید کہ سہ لک و بیست ویکہزار و یکصد و ہشتاد [۳۲۱۱۸۰] میباشد . فضل بن عطاء گوید کہ سہ لک و بیست و سہ ہزار و پانزدہ [۳۲۳۰۱۵] میباشد . ابو محمد حمانی گوید کہ سہ لک و چہل ہزار و ہفتصد و چہل [۳۴۰۷۴۰] میباشد . و ایں اختلات بناء بر اختلاف قرأت می باشد .

کل تعداد زبر	۵۳۲۴۲	پنجاہ و سہ ہزار و دوصد وچہل و دو
کل تعداد زیر	۳۹۵۸۲	سی و نہ ہزار و پنج صد وہشتاد و دو
کل تعداد پیش	۸۸۰۴	ہشت ہزار وہشت صد و چار
کل تعداد مد	۱۷۷۱	یک ہزار وہفتصد و ہفتاد ویک
کل تعداد تشدید	۱۲۷۴	یک ہزار و دوصد و ہفتاد وچار
کل تعداد نقطہ	۱۰۵۶۸۴	یک صد ہزار و پنج ہزار وششصد وہشتاد وچار
" " الف	۴۸۸۷۲	چہل وہشت ہزار وہشتصد وہفتاد و دو
" " ب	۱۱۲۲۸	یازدہ ہزار و دوصد و بیست وہشت
" " ت	۱۱۹۹	یک ہزار ویکصد و نود و نہ
" " ث	۱۲۷۶	یک ہزار و دوصد و ہفتاد وشش
" " ج	۳۲۷۳	سہ ہزار و دوصد و ہفتاد وسہ
" " ح	۹۷۳	نہ صد و ہفتاد وسہ

کل تعداد خ	۲۴۱۶	دو ہزار و چارصد و شانزدہ
" " د	۵۶۴۲	پنج ہزار وشش صد وچہل و دو
" " ذ	۴۶۹۷	چار ہزار وشش صد و نود وہفت
" " ر	۱۱۷۹۳	یازدہ ہزار وہفتصد و نود وسہ
" " ز	۱۵۹۰	یک ہزار وپنج صد و نود
" " س	۵۸۹۱	پنج ہزار وہشتصد و نود ویک
" " ش	۲۲۵۳	دو ہزار و دوصد وپنجاہ وسہ
" " ص	۲۰۱۳	دو ہزار وسیزدہ
" " ض	۱۶۰۷	یک ہزار وشش صد وہفت
" " ط	۱۲۷۴	یک ہزار و دوصد و ہفتاد وچار
" " ظ	۸۴۲	ہشت صد وچہل و دو
" " ع	۹۲۲۰۰	نود و دو ہزار و دوصد.
" " غ	۲۲۰۸	دو ہزار و دوصد وہشت
" " ف	۸۴۹۹	ہشت ہزار وچارصد و نود و نہ
" " ق	۶۸۱۳	شش ہزار وہشت صد وسیزدہ
" " ك	۹۵۲۲	نہ ہزار وپنج صد وبیست و دو
" " ل	۳۴۳۲	سہ ہزار وچارصد وسی و دو
" " م	۲۶۵۳۵	بیست وشش ہزار وپنج صد وسی وپنج
" " ن	۲۶۵۶۰	بیست وشش ہزار وپنج صد وشصت
" " و	۲۵۵۳۶	بیست وپنج ہزار وپنج صد وسی وشش
" " ہ	۱۹۰۷۰	نوزدہ ہزار وہفتاد
" " لا	۳۷۲۰	سہ ہزار وہفتصد وبیست
" " ء	۴۱۱۵	چار ہزار ویک صد وپانزدہ
" " ی	۲۵۹۱۹	بیست وپنج ہزار ونہ صد و نوزدہ

فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ در حدیثِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است إِنَّ لِلّٰہِ تَعَالٰی جَنَّۃً فِی الدُّنْیَا[1] مَنْ دَخَلَھَا طَابَ عَیْشُہٗ قِیْلَ وَمَا ھِیَ یَا رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ مَجَالِسُ الذِّکْرِ۔ فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند مَنْ[2] قَالَ إِنِّیْ اَخَافُ النَّارَ وَلَمْ یَتْرُکِ الْمَعَاصِیَ فَھُوَ کَذَّابٌ۔ فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند حق تعالیٰ دو سُنّتِ نماز را بقرآن یاد کردہ است اوّل سُنّتِ بامداد و دوم سُنّتِ نمازِ شام قَوْلُہٗ تَعَالٰی وَمِنَ اللَّیْلِ فَسَبِّحْہُ[3] وَاَدْبَارَ النُّجُوْمِ۔ فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، میفرمودند پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم در گذاردنِ نمازِ نفل در حقِ امتانِ خود فرمودہ است تا نشستہ بگزارند۔ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَوْحَی[4] اللّٰہُ تَعَالٰی اِلٰی مُوْسٰی بْنِ عِمْرَانَ یَا مُوْسٰی مُحَمَّدٌ وَاُمَّتُہٗ صَلُّوْا تَطَوُّعًا بِاللَّیْلِ وَالنَّھَارِ فَاَعْطَیْنَا ھُمْ بِکُلِّ حَرْفٍ یَقْرَءُوْنَ ثَوَابَ اَلْفِ رَحْمَۃٍ وَثَوَابَ اَلْفِ مَغْفِرَۃٍ۔ فائدہ[5]۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودہ اند کہ قرآنِ مجید در ہفت لغت نازل شدہ است۔ سوال کردم

---

[1] برای پروردگار در دنیا جنتے است کسیکہ در آں داخل شود وے خوش عیش گردد سوال کردند یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آن چیست فرمودند صلی اللہ علیہ وسلم کہ مجالسِ ذکر (ف) مثلِ ایں حدیث در ابواب الدعوات از جامع ترمذی از انس رضی اللہ عنہ منقول است۔

[2] کسیکہ گوید من از دوزخ می ترسم و بزہکاری ترک نہ کرد وے دروغ گو است۔

[3] و در بعضِ اوقاتِ شب بپاکی یاد کن خدا را و عقبِ نماز نیز۔ سورۂ طور آیت ۴۹۔

[4] پروردگار بموسیٰ فرزند عمران وحی کرد اے موسیٰ محمد و اُمّتِ وے نمازِ نفل می خواند در روز و شب برضاء و رغبتِ خود من ایشاں را بعوض ہر حرف قرآن کہ تلاوت کند ثواب ہزار رحمت و ثواب ہزار مغفرت بخشم۔

[5] در باب ان القرآن انزل علی سبعۃ احرف از جامع ترمذی از عمر رضی اللہ عنہ منقول است۔

از سید السادات نام قرا کدام است و کجا سکونت داشتند جواب[1] فرمودند کہ درون مکہ عبداللہ بن کثیر است و در مدینہ نافع بن نعیم است و در بصرہ ابو عمرو است و در شام عبداللہ بن عامر است و در کوفہ عاصم و حمزہ و کسائی است رضوان اللہ علیہم اجمعین ہر کہ یکے ازیں قرأتہا منکر شود کافر گردد۔ و پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بقرأت ابو عمرو تلاوت بیشتر کردہ اند۔ فائدہ۔ قطب[2] العالم دامت برکاتہ، فرمودند پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم در عمر خویش در چند محل بغزا بیرون آمدہ است اوّل جنگ بدر و دوم جنگ خیبر و سیوم جنگ مکہ و چہارم جنگ حُنین و پنجم جنگ طائف و ششم جنگ حدیبیہ و ہفتم جنگ احد و ہشتم جنگ قریش (کذا) و نہم جنگِ تبوک۔ فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ از جان و دل بہشتیاں تمام عبادتہا فراموش گردد جز خواندن سورۂ

---

[1] تفصیل قرّاء و راویان ایشاں نافع[1]۔ مدنی است و از وے قالون و ورش روایت کنند۔ ابن کثیر[2] مکی است۔ و از وے بزی و قنبل روایت کنند۔ ابو عمرو[3]۔ بصری است و از وے دوری بطری و سوسی روایت کنند۔ ابن عامر[4]۔ شامی است و از وے ہشام و ابن ذکوان روایت کنند، عاصم[5]۔ کوفی است و از وے شعبہ و حفص روایت کنند، حمزہ[6] کوفی است و از وے خلف و خلاد روایت کنند، علی کسائی[7] کوفی است و از وے ابوالحارث و دوری و کسائی روایت کنند۔ قرأت سبعہ بایں قاریان منسوب است و آں قرأت بروایات متواترہ ثابت است و انکار روایات متواترہ در دین کفر باشد و علاوہ ازیں سہ قرا دیگر است ابو جعفر[1] مدنی و از وے عیسیٰ بن وردان و سلمان بن جماز روایت کنند و یعقوب[2] بن اسحٰق حضرمی بصری و از وے رُویس و روح روایت کنند و خلف[3] بن ہشام بزّار و از وے اسحاق ورّاق و ادریس حدّاد روایت کنند" از تنشیط الطبع فی اجراء السبع از مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ۔

[2] مؤرخین آں غزوات را کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ نفس نفیس در آنہا شرکت فرمودہ اند از نوزدہ تا بست و ہفت شمار کردہ اند و اسامی آں غزوات ذکر کردہ اند مراجعت بفتح الباری و زرقانی کردہ شود۔

Scanned by CamScanner

طٰهٰ وَيٰسٓ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيْمِ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللّٰهَ[1] تَبَارَكَ وَتَعَالٰى قَرَأَ طٰهٰ وَيٰسٓ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيْمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَّخْلُقَ الْخَلْقَ بِأَلْفَيْ عَامٍ. فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ حرام خوردن مومن را چہار چیز پدید کند اوّل چشمِ مومن را کور بگرداند و دوم امرِ معروف فراموش گرداند وسیوم شیطان را برخود چیرہ کند و چہارم دعاء و عبادت را رد کند۔ فائدہ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ در مدینۂ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم توریت خوانے پہلوی من توریت می خواند در توریت نبشتہ اند إِنَّ[2] أَهْلَ الْجَنَّةِ يَمْكُثُوْنَ فِي النَّعِيْمِ خَمْسَةَ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ يَصِيْرُوْنَ مَلٰٓئِكَةً وَإِنَّ أَهْلَ النَّارِ يَمْكُثُوْنَ فِي الْجَحِيْمِ خَمْسَةَ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ يَصِيْرُوْنَ شَيَاطِيْنَ۔ فائدہ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ رئیسِ ابدال چہار نفر اند در چہار رکنِ عالم ہر یکے یک مقام دارد و قطبِ عالم ایشانند چوں ایشاں بمیرند قیامت قائم شود و از برکتِ ایشاں دنیا قائم است و اسامیِ ایشاں اینست، فی المشرق خواجہ عبد الکریم فی المغرب خواجہ عبد الرحیم، فی الجنوب خواجہ عبد الرشید و فی الشمال خواجہ عبد الجلیل، و سی و شش نفر ابدالان دیگر اند در ہمہ اطرافِ جہاں چہار نفر ازاں در بیت المقدس مقام دارند و ہشت نفر دیگر درونِ مسجدِ حرام مقام دارند و یازدہ نفر در شام مقام دارند و سہ نفر ازاں در مدینہ

---

[1] طٰہٰ ویٰسٓ والقرآن الحکیم را پروردگار ہزار سال پیش از تخلیق عالم خواندہ است۔

[2] جنتیاں پانزدہ ہزار سال در نعمتہای جنت بمانند پس ازاں ملائکہ شوند و دوزخیاں پانزدہ ہزار سال در دوزخ بمانند پس ازاں شیاطین شوند۔

در کتاب "سراج الہدایہ" در مختلف مواقع ذکرِ ابدال و نجباء وغیرہ آمدہ است، من ایں بحث را از "مدارج النبوۃ" مصنفہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی مطبوعہ مطبع منشی نول کشور $\frac{۱۸۴ و ۱۸۵}{ج ۱}$ نقل می کنم۔ تا کہ مطالعہ کنندگان ازیں بحث بالکلیہ واقف شوند:

از خصائصِ اُمتِ محمد وجودِ اقطاب و اوتاد و نجباء و ابدال است، در ایشاں حدیث مرفوع از انس رضی اللہ عنہ آمدہ کہ ابدال چہل مرد و زن اند چوں بمیرد یکے ازاں مردان و زنان پیدا آرد خدای تعالیٰ در بدلۂ وے مردے و زنے دیگر را، روایت کردہ است ایں را ابن خلال در کرامات الاولیاء و روایت کردہ است طبرانی در اوسط، بایں لفظ کہ خالی نمی باشد زمین از چہل مرد مانندِ خلیل الرحمٰن علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ بایشاں قایم است زمین و ببرکتِ ایشاں آب دادہ می شوند مردم۔ نمی میرد ہیچ یکے از ایشاں مگر آنکہ بدل میگرداند اللہ تعالیٰ بجای وے دیگرے را و تسمیہ بابدال ہم ازیں جہت است و بعضے مشایخِ عظام گفتہ کہ بجہتِ آں کہ تبدیل کردہ اند صفاتِ ذمیمہ را بصفاتِ حمیدہ و منسلخ شدہ اند از صفاتِ بشریت و مراد ببودنِ ایشاں مانندِ خلیل الرحمٰن، بودنِ ایشاں در صفتے از صفاتِ کمال کہ اخص صفات باشد شریک بادے علیہ السلام و این است معنیٰ آنچہ قوم میگویند کہ ہر ولی بر قدمِ نبی است۔ نہ مثل در جمیع صفات، حاشا، و ابن عدی در کامل آوردہ بیست و دو کس ازیں چہل تن بشام می باشند و ہژدہ بعراق و چوں امر الٰہی بیاید مقبوض شوند۔ قایم می شود قیامت۔ و ہمچنیں مرویست نزد احمد در مسندِ ابو نعیم در حلیہ از ابن عمر مرفوعاً آوردہ کہ فرمود آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم کہ خیارِ اُمتِ من پانصد کس است و ابدال چہل اند نہ پانصد کم می شوند و نہ چہل ہرگاہ بمیرد یکے دیگرے در بدلِ وے آید و ایشاں در تمامۂ روئے زمین می باشند و ہم در حلیہ از ابن مسعود رضی اللہ عنہما آوردہ کہ فرمود آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم چہل مرد اند از اُمتِ من کہ دلہاء ایشاں را بر دلِ ابراہیم است دفع میکند خدای تعالیٰ ببرکتِ ایشاں بلا را از خلق گفتہ می شود ایشاں را ابدال و ایشاں در نیافتہ اند ایں درجہ را بروزہ و صدقہ، پرسید ابن مسعود بچہ چیز یافتہ اند ایشاں ایں درجہ را فرمود بسخا و خیر خواہی مسلماناں یعنی در نماز و روزہ شریک اند با مسلماناں اما صفتِ خاص ایشاں کہ بآں دریافتہ اند ایں درجہ را ایں دو صفت است و نقل است از معروفِ کرخی رضی اللہ عنہ کہ ہر کہ بگوید ہر روز اَللّٰهُمَّ ارْحَمْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ بنویسد اُورا خدای تعالیٰ از ابدال، و در حلیہ ہر روز دہ بار گفتہ بایں لفظ اَللّٰهُمَّ أَصْلِحْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ اَللّٰهُمَّ فَرِّجْ عَنْ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ اَللّٰهُمَّ ارْحَمْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ۔ و آمدہ است کہ نشانِ ابدال آنست کہ زائیدہ نمی شود مر ایشاں را اولاد و ایشاں لعنت نمی کنند چیزے را و از زید بن ہارون آمدہ ابدال اہلِ علم اند و امام احمد گفتہ ابدال اگر اصحابِ حدیث نباشد پس چہ کساں باشند و در تاریخِ بغداد خطیب از کتابے آوردہ است کہ گفت: نقباء، سیصد اند و نجباء ہفتاد و بدلاء چہل و اخیار ہفت و عمد چہار و غوث یکے مسکنِ نقباء در مغرب است و مسکنِ نجباء مصر و مسکنِ ابدال شام و اخیار سیاح اند در زمین و عمد در گوشہای زمین اند و مسکنِ غوث مکہ مبارکہ است و چوں عارض میگردد امرِ عامہ دعا ری کنند و ابتہال می نمایند در بر آمدنِ آں حاجت، بعد ازاں نجباء و بعد ازاں ابدال، بعد ازاں اخیار، بعد ازاں عمد، اگر مستجاب شد دعاء ایشاں فبہا و اگر نہ ابتہال می کند غوث و اجابت کردہ می شود دعاءِ غوث پیش از تمام شدنِ مسئلہ۔

مقام دارند و دو نفر در مجمع البحرین مقام دارند و چهار نفر در سراندیب اند و دو نفر در بغداد مقام دارند و یک نفر در طور مقام دارد و یک نفر در هندوستان مقام دارد. فائده - روزے از قطب العالم دامت برکاته، سوال کردم سرود شنیدن و رقصیدن شاید یا نه بجرم جواب فرمودند در خاندانِ سهروردی قدس الله تعالیٰ ارواحهم جایز نیست، شنیدن و رقصیدن حرام است لیکن در خاندانِ چشت مباحست امّا بشرطِ آنکه از علماء آمده است و اگر نه آں در مذهبِ خاندانِ چشت هم حرامست اوّل چوں در مجلس سماعِ عورات بیگانه باشند و دوم چوں امارد باشند و سوم چوں سرودِ فحش گویند و چهارم چوں هجو گویند و پنجم چوں بلعب و طرب باشند و ششم چوں در مجلس مزمار و دُف یا جلاجل باشد و هفتم چوں در مجلس وقتِ سرودِ چنگ و نای و بربط و رباب و مثلِ ایں باشد و هشتم چوں صحرا بے حجاب باشد و نهم چوں وقتِ سرود ضحک و حکایت باشد درونِ مجلس و دهم چوں طعام و شراب و کسوت از وجه حرام یکے پوشیده باشد و یازدهم چوں نامحرمے باشد یعنی حاضر شدنِ اُو از برای شهرت و مفاخرت و ریا باشد و دوازدهم چوں عورت سرود گوید سیزدهم چوں امرد سرود گوید ایں جمله تقریر بندگی شیخ الاسلام نصیر الحق والدین شیخ محمود اودهی قدس الله تعالیٰ روحه بوده است و مارا موافقت و متابعتِ خاندانِ سهروردی است و هرکه در آں خاندان پیوند دارد رقص کردن و سرود شنیدن آں کس را حرام ست و چوں بشنود ارادت او باطل است، زیرا که فعلِ مریدے را مخالفت پیر کردن ارادت را باطل کند روزے قطب العالم دامت برکاته، فرمودند در نصیحت نامهٔ شیخ الاسلام بهاء الحق والدّین طابَ ثراهٗ مذکور است بجهتِ ملک المشایخ صدر الملت والدین طاب ثراهٗ

يَا[۱] بُنَيَّ اِلْزَمِ النَّافِلَةَ وَلْيَصُمِ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيْسِ وَالْجُمُعَةِ وَيُحَافِظُ (حافظ) اَيَّامَ الْبِيْضِ وَالنَّوْمَ عَلَى الطَّهَارَةِ وَتَصَدَّقْ كُلَّ يَوْمٍ بِصَدَقَةٍ مَهْمَا كَانَ قَلَّ اَوْكَثُرَ وَاضْبِطِ الْجَوَارِحَ كُلَّهَا عَنْ مُخَالَفَةِ الشَّرْعِ. فائده - سُمِّيَ[۲] الْمَالُ مَالًا لِمَيْلَانِ الْقَلْبِ وَالطِّبَاعِ عَلَيْهِ وَسُمِّيَ الذَّهَبُ ذَهَبًا لِذِهَابِهٖ بِالْاِنْفَاقِ سُرْعَةً وَسُمِّيَ الْفِضَّةُ فِضَّةً لِلتَّفْرِيْقِ. فائده. روزے قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند در عهدِ بنی اسرائیلیان هر مومنے که چهار اربعین[۳] در سال تمام بداشتے، ابر آمدے و بر سرِ او سایه کردے پسرِ بیوه زنے در آں عهد بود مادرش گفت تو هم بدار تا ابر بر سرِ تو سایه کند آں پسرِ بیوه چهار اربعین بداشت ابر بر سرِ اُو سایه نکرد بر مهترِ موسیٰ علیه السّلام مادر و پسر هر دو برفتند و ازیں حال قصهٔ خود گفتند مهترِ موسیٰ علیه السّلام گفت که نیّتِ شما باخلاص نبود بلکه جهتِ شهرت بود ازاں سبب محروم ماند و ایں نصیحت در امّتِ پیغامبرِ ما صلّی الله علیه وسلّم جمله مسلمانان راست. فائده روزے قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند که در کتابے نبشته دیدم هفت کودکان[۴] شیرخواره بقدرتِ الله تعالیٰ عزّ وجلّ سخن گفته اند

---

۱ اے فرزندِ من نوافل را لازم گیر و روزِ دوشنبه و آدینه و جمعه روزه بدار و ایّامِ بیض را محافظت بکن و با وضو خفتن را نگهدار و هر روز صدقه بده کم باشد یا بیش و اعضایِ خود را از مخالفتِ شرع دور دار.

۲ مال را مال ازیں گویند که دل باو مائل می شود و ذهب را ذهب بایں گویند که بخرچ کردن برود و فضه را فضه ازیں گویند که متفرق شود.

۳ اربعین: چلّه کشی.

۴ قصة المتکلمین فی المهد تیسیر الوصول ج ۴ از صحیحین منقول شده خلاصهٔ آں این است:

اوّل حضرتِ رسالت صلّی اللہ علیہ وسلّم از شکمِ مادر بزاد سوی بیت المقدس سجدۂ خدای را عَزَّ وَجَلَّ کرد و بزبانِ فصیح می گفت اَشْہَدُ اَنْ لَّآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ وَاِنِّیْ عَبْدُ اللّٰہِ وَرَسُوْلُہٗ و دوم کودکِ خواہر زادہ عزیز پادشاہ مصر چہار ماہہ بود کہ در حق مہتر یوسف علیہ السّلام گواہی داد کہ گناہِ زلیخاست نہ گناہِ یوسف علیہ السّلام وسیوم کودکِ دختر کہ ابوجہل آں را زیرِ دیوار کردہ بود بر محمّد مصطفیٰ علیہ السّلام فرمان شد اُو دختر خویش را زیرِ بنیادِ خانہ زندہ فرود بردہ است چوں آنجا رفت اُو منکر شد فرمان آمد کہ ہماں کودک را بپرس کودک بسخن آمد کہ ابوجہل مرا در زیرِ زمین کردہ است وایں رسمِ ابوجہل تا غایت میانِ بعضے کافراں باقی ماندہ است چہارم کودک کہ در گاہوارہ بود سہ ماہہ و ابوحنیفہ درخانۂ پدرِ اُو مہمان آمد کودک بسخن آمد وگفت ھٰذَا سِرَاجُ اُمَّۃِ رَسُوْلِ اللّٰہِ عَلَیْہِ السَّلَامِ وپنجم کودک کہ در حقِ پیغامبرِ ما صلّی اللہ علیہ وسلّم گواہی دادہ است ھٰذَا نَبِیُّ اللّٰہِ وَرَسُوْلُہٗ وششم مہترِ موسیٰ علیہ السّلام ہفت ماہہ بود کہ در حقِ فرعون بگفت یَا اَبَتِ ازاں سبب لکنت زبانِ اُورا دادند بآتش مر زبانش بسوخت و ہفتم کودک مہترِ عیسیٰ پیغامبر علیہ السّلام

آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودند ہیچ طفل در گہوارہ کلام نکردہ بجز سہ طفل عیسیٰ ابن مریم، وصاحب جریج: جریج عابدے بود وے را یک زانیہ بزنا متّہم کرد ایں زن یک بچّہ بدنیا آوردہ بود مردماں برسرِ جریج غوغا کرد جریج بہ آں طفلک گفت بگو پدرِ تو کیست! طفلک گفت چوپان است. و زنے بود کہ طفلِ شیرخوارِ خود را رضاعت میکرد از پیشِ وے شخصے متکبّر و مغرور اسپ سوار گذر کرد آں زن گفت یا خدا طفلِ من را ایں چنیں کن، طفلک گفت یا خدا مرا ایں چنیں مگرداں، باز پیشِ آں زن زنے گذشت کہ مردماں ویرا بزنا متّہم کردہ بودند و وے بری بود۔ آں زن گفت یا خدا پسرم را ایں چنیں مگرداں، طفلک گفت یا خدا مرا مثل ایں زن بگرداں کہ ظاہرش بدتر و باطنش خوب تر است.

گفت اِنِّیْ[1] عَبْدُ اللّٰہِ آتَانِیَ الْکِتَابَ وَجَعَلَنِیْ نَبِیًّا (الآیۃ)

حکایت قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند کہ جواب مؤذن حالتِ اقامت دادن کہ آیت رَبِّ اشْرَحْ لِیْ صَدْرِیْ (الْاٰیَۃ) می خوانند آں را در کتابے ندیدہ ام امّا بدعتِ حسنہ است. **فائدہ.** قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند در کِتَابُ الشِّفَاءِ فِیْ اَوْصَافِ الْمُصْطَفٰی صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ نبشتہ است پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودہ است در ہر مقامے و دیارے کہ فرزندِ من سکونت گیرد رحمت در آں مقام نازل گردد. **فائدہ.** قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند کہ چوں مسلمانے چیزے از بیت المال بغیر فرمودۂ پادشاہ بستاند جائز نیست و آں خوردن نشاید. سوال کردم از سیّد السادات دامت برکاتہٗ، چوں یکے را در بیت المال حقِ صد درم باشد واز پادشاہ پنجاہ درم می یابد اگر حقِ خویش بغیرِ علمِ پادشاہ بستاند درست چرا نباشد جواب فرمودند چوں قسّامِ بیت المال یکے را نقصان کردہ بدبد روزِ قیامت مجرم و ماخوذ اُوست و اگر زیادہ از حقِ بیت المال یکے را می دہد ہم اُو بقیامت ماخوذ است و اگر چیزے کہ باستحقاق می دہد ثواب یابد ہم چنیں، مومنے کہ در بیت المال مَنْ لَہٗ اَلْوَلَایَۃُ صد درم دارد وعہدہ داراں اُورا عوضِ آں، دیہے بدادند ہرچہ زیادہ از حقِ اُو کہ در بیت المال دارد بداں دیہ حاصل شود ستدن و زیادہ خوردنِ اُو حرامست و اگر نقصان از وجہ اُو حاصل شود از والیِ ولایت طلب نماید و اگر داد فبہا و اگر نہ ماخوذ والی باشد روزِ قیامت. دریں صورت. **قطب العالم** دریں محل فرمودند کہ چوں بہ بخارا رسیدم آں روز محضر[2] شدہ بود من نیز آنجا

---

[1] من بندۂ خدا اَم دادہ است مرا کتاب و ساختہ است مرا پیغامبر۔ سورۂ مریم آیت نمبر ۳۰

[2] محضر یعنی دربارِ شاہی.

حاضر شدم تُرکے بود وجہے باذنِ پادشاہ تعینّ داشت کارکنانِ اُورا عوضِ وجہے اُو دیہے دادہ. بودند چند ہزار درہم افزود آں را جمع کردہ بر پادشاہ آوردہ. بود علمای بخارا را پادشاہ، حاضر آوردہ پرسید در دیہ چیزے کہ افزود از ما یحتاج وجرِ ایں تُرک حاصل شدہ است اُورا ستدن و خوردن شاید یانے. جواب دادند علمای بخارا کہ حرامست ازاں جہت کہ حقِ بیت المال است علماء و بادشاہ اُورا تحسینہا کردند وآں مال زیادہ در بیت المال جمع آوردند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند خواجگانِ سہرورد کلاہ بغیرِ تکمہ می دارند و می گویند کہ ایں گرہ در کلاہ نبود روزے کہ مہترِ جبرئیل چہار کلاہ بر پیغامبرِ ما علیہ السلام آورد، ہماں سُنّت را رعایت باید کرد لیکن خواجگانِ چشت در کلاہ تکمہ می دارند وآں آنست کہ چوں امیرالمومنین علی کرّم اللہ وجہہ از جہتِ خویش سجّادہ وخلافت بخواجہ حسنِ بصری عطا کردند خواجہ حسنِ بصری از جامۂ رسول اللہ علیہ السلام چیزے، درخواست کرد کہ بوے کلاہ و دراع رسیدہ. بود امیرالمومنین علی رضی اللہ عنہ قدرے از آنجامۂ رسول اللہ علیہ السلام دریدہ زیرِ کلاہ دوختہ و ویرا بداد مشایخِ طبقات آنرا سُنّت گرفتند. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند در مُصلّا کہ محرابِ مومناں می دارند نہ از برای آنکہ جانبِ سجدہ گاہ معلوم باشد ایں ہم سُنّتِ علی است رضی اللہ تعالی عنہ کہ امیرالمومنین علی مقدارے جامہ از رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم از جانبِ آستین کہ دراز بود کوتاہ کردہ بجہتِ برکت چوں خلیفۂ اُو حسنِ بصری بود بداد وگفت در مصلّای خود چوں محراب بدار، مشایخ سنّت ہماں را گرفتہ اند. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند عوام مردماں می گویند ایں علامت از جہت آنست تا محلِ سجدہ گاہ زیرِ پای نیاید

را

وجہے: یعنی روزینہ

وہم چنیں نیست کہ مسجد تمام محلِ سجدہ گاہِ مومنان است چوں چنیں گوئی پس در مساجد پا نباید نہاد کہ محلِ سجدہ گاہ است. فائدہ. روزے قطب العالم می فرمودند فرزندانِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم را بمال وجان در غم و شادی خدمت کنید تا بایمان بسلامت باشید و اگر نہ بسیار علماء واغنیاء نظر بمال وعلم خود کردہ اند وعداوت واہانتِ اولادِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم کردہ اند در عقابِ دوزخ افتادہ اند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند اکثر نصّ قرآن در رعایتِ محبّتِ اولادِ رسول است واکثر احادیثِ متواتر در محبّت داشتنِ فرزندانِ رسول آمدہ است واکثر اقوال مذاہب دین و مشایخِ جہاں در تعظیم وتکریم فرزندان پیغامبر است صلّی اللہ علیہ وسلّم چرا ترکِ محبّت کنی با ایشاں مگر کہ شایانِ عذاب عقبیٰ باشی عَیَاذًا بِاللّٰہِ مِنْہَا. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ در حدیثِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم آمدہ است مصافحہ با ہفت نفر نباید کرد اوّل آنکہ مہرۂ شطرنج ونرد بدست گیرد و دوم آنکہ ظالم وستمگار باشد و سیوم آنکہ مُدْمِنِ خمر باشد. چہارم آنکہ نمازِ جمعہ ترک آرد و پنجم آنکہ از اطاعتِ پادشاہ بیروں آید و ششم آنکہ لوطی باشد و ہفتم آنکہ قمار بازد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ از عوانان پرہیز باید کرد کہ شایان دوستی نہ اند از ایشاں وفا نیاید ہرگز، واحتراز از دوستی عوانان سبب چیست زیرا چہ مبادا دوستی آنہا در دوزخ اثر گیرد. در تَفْسِیرُ اِمَامِ زَاہِدُ مذکور است ہر سحرگاہ سگانِ عالمَ خدائی عَزَّ وَجَلَّ سجدۂ عبودیت می کنند و می گویند شکر مر ترا کہ سگ آفریدی سرہنگ نیافریدی. فائدہ. روزے

مُدْمِنْ: کمسن (ع) پیوستہ وہموار کنندہ چیزے را ۱۲ آنندراج

عَوانان: عوان: سرہنگ ۱۲ آنندراج.

قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند چوں مومن خواهد بکارِ دنیا در آید باید اُورا شریک بعملِ دنیا کافرے را بکند تا دنیا اُورا مراد دست آید. فائده روزے قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند نشاید مومنے را که عداوتِ مومنے در سینه بدارد، تا فردای قیامت بهنگامِ خواندن دعای ماثوره بحضرتِ خدای عَزَّوَجَلَّ دروغ نگفته باشد. **سوال کردم** روزے از خدمتِ سید السادات شجرهٔ خاندان **سهرورد** آرزو دارم بشنوم از لفظِ دربار **قطب العالم** دامت برکاته، فرمودند اینست الٰهی بحرمتِ شیخ[1] رکن الدین ابوالفتح، الٰهی بحرمتِ شیخ صدرالدین، الٰهی بحرمتِ شیخ بهاءالدین زکریا الملتانی، الٰهی بحرمتِ شیخ شهاب الدین السهروردی، الٰهی بحرمتِ شیخ ضیاءالدین ابی نجیب السهروردی، الٰهی بحرمتِ شیخ وجیه الدین عبدالقاهر، الٰهی بحرمتِ شیخ ابومحمد بن عبدالله

---

[1] این جمله تفاصیل شجره با از خزینة الاصفیاء و تذکرة الاولیاء و مشائخ چشت ماخوذ است.

شیخ رکن الدین - رکنِ عالم ابوالفتح ابن شیخ صدرالدین .... — ۷۳۵ھ از جد و پدرِ خود خرقه خلافت یافت مزارش در ملتان است.

شیخ صدرالدین - عارف ابن شیخ بهاءالدین ....—۶۸۴ھ از پدرِ خود خرقه خلافت یافت مزارش در ملتان است.

شیخ بهاءالدین زکریا - ابن شیخ وجیه الدین ۵۷۸ - ۶۶۶ھ از شیخ شهاب الدین سهروردی خرقه خلافت یافت مزارش در ملتان است.

شیخ شهاب الدین - ابوحفص عمر ابن شیخ محمد قریشی ۵۴۲ - ۶۳۲ھ از عمِ خود شیخ ضیاءالدین ابونجیب خرقه خلافت یافت مزارش در بغداد است.

شیخ ضیاءالدین - ابونجیب .... — ۵۶۰ھ بقولِ صاحب خزینة الاصفیاء وے از شیخ احمد غزالی خرقه خلافت یافت مزارش در بغداد است.

شیخ وجیه الدین ابن ....—۵۶۶ھ بقولِ صاحب خزینة الاصفیاء وے از شیخ عمویه ممشاد دینوری و از اخی فرخ زنجانی خرقه خلافت یافت ....

شیخ ابومحمد ابن ....—۳۷۳ھ دیگر تفاصیلش یافته نشد.

الٰهی بحرمتِ شیخ احمد اسود الدینوری، الٰهی بحرمتِ شیخ ممشاد عُلُو الدینوری، الٰهی بحرمتِ شیخ جنید البغدادی، الٰهی بحرمتِ شیخ السَّری السقطی، الٰهی بحرمتِ شیخ معروف الکرخی، الٰهی بحرمتِ شیخ داؤد الطائیؒ، الٰهی بحرمتِ شیخ حبیب الاعجمی، الٰهی بحرمتِ شیخ حسن البصری. الٰهی بحرمتِ شیخ امیرالمومنین علی کرّم الله وجهه، الٰهی بحرمتِ سیدِ عالم خواجه محمد مصطفیٰ صلی الله علیه وسلّم.

شجرهٔ خاندان چشت بندگی **قطب العالم** دامت برکاته، فرمودند اینست الٰهی بحرمتِ شیخ نصیر[1] الدین المحمود الاودهی، الٰهی بحرمتِ شیخ نظام الدین احمد بداؤنی

شیخ احمد - ابوالعباس اسود ابن شیخ محمد دینوری ..... — ۳۶۷ھ از شیخ ممشاد دینوری خرقه خلافت یافت مزارش در سمرقند است.

شیخ ممشاد دینوری ابن ....—۲۹۸ھ از شیخ جنید بغدادی خرقه خلافت یافت مزارش در دینور است.

شیخ جنید - سید الطائفه ابوالقاسم ابن محمد... — ۲۹۷ھ از شیخ سری سقطی خرقه خلافت یافت مزارش در بغداد است.

شیخ سری سقطی - ابوالحسن ابن ... .—۲۵۳ھ از شیخ معروف کرخی خرقه خلافت یافت مزارش در بغداد است.

شیخ معروف الکرخی - ابومحفوظ ابن فیروز... — ۲۰۰ھ صاحب خزینة الاصفیاء وے را مرید حبیب راعی گفته

شیخ داؤد الطائی ابن ....—۱۶۵ھ وے از شیخ حبیب راعی خرقه خلافت یافت و مزارش در بغداد است.

شیخ حبیب عجمی ابن ....—۱۵۶ھ وے از شیخ حسن بصری خرقه خلافت یافت و مزارش در بصره است.

شیخ حسن بصری - ابومحمد و ابوالنصر ابن یسار ۲۱ — ۱۱۰ھ وے از حضرتِ علی کرم الله وجهه خرقه خلافت یافت و شیخ حبیب الله الشنقیطی مهاجر مکه در شجرهٔ خود و صاحب تذکرة الاولیاء وے را خلیفه حضرت حسن بن علی قرار داده است و مزارش در بصره است.

امیرالمومنین حضرت علی رضی الله عنه ابن ابی طالب ۱۰ سال قبل از بعثت نبوی — ۴۰ھ از آنحضرت صلی الله علیه وسلم خرقه خلافت یافت و مزارش در نجف اشرف (بغداد) است.

[1] شیخ نصیرالدین محمود اودهی - چراغ دهلی ابن شیخ یحییٰ... — ۷۵۷ھ از سلطان المشائخ نظام الدین خرقه خلافت یافت مزارش در چراغ دهلی است.

شیخ نظام الدین - سلطان المشائخ محمد ابن احمد معروف بمحبوب الٰهی ۶۵۹ — ۷۵۰ھ از شیخ فریدالدین مسعود خرقه خلافت یافت مزارش در دهلی است.

الہٰی بحرمتِ شیخ فریدالدین مسعود اجودھنی ، الہٰی بحرمتِ شیخ قطب الدین بختیارکاکی
الہٰی بحرمتِ شیخ معین الدین حسن سنجری ، الہٰی بحرمتِ شیخ عثمان ہارونی ،
الہٰی بحرمتِ شیخ حاجی شریف زندوانی ، الہٰی بحرمتِ شیخ مودود چشتی ،
الہٰی بحرمتِ شیخ ابویوسف محمد چشتی ، الہٰی بحرمتِ شیخ ابواسحاق چشتی ،

شیخ فریدالدین مسعود - معروف بہ شکر گنج ابن شیخ جمال الدین سلیمان ۵۸۴ — ۶۶۴ھ از شیخ قطب الدین بختیار اوشی خرقہ خلافت یافت مزارش در پاک پٹن است ۔

شیخ قطب الدین بختیار کاکی ابن سید کمال الدین ۵۸۲ — ۶۳۴ھ از شیخ معین الدین حسن سنجری خرقہ خلافت یافت مزارش در مہرولی دِلّی است ۔

شیخ معین الدین حسن سنجری - ابن سید غیاث الدین ۵۳۷ — ۶۳۳ھ از شیخ عثمان ہارونی خرقہ خلافت یافت مزارش در اجمیر است ۔

شیخ عثمان ہارونی - ابوالنور ابن .... ۵۲۶ — ۶۱۷ھ از شیخ حاجی شریف خرقہ خلافت یافت مزارش در مکہ معظمہ است ۔

شیخ حاجی شریف زندانی - منیرالدین ابن .... ۴۹۲ — ۶۱۲ھ از شیخ مودود خرقہ خلافت یافت مزارش در قنوج یا زندنہ یا در شام است ۔

شیخ مودود - قطب الدین ابن شیخ ابویوسف ۴۳۰ — ۵۲۷ھ از پدرِ خود سید ابویوسف خرقہ خلافت یافت مزارش در چشت است ۔

شیخ ابویوسف - ناصرالدین ابن شیخ سمعان ۳۷۵ — ۴۵۹ھ از خال خود شیخ ابومحمد خرقہ خلافت یافت مزارش در چشت است ۔

شیخ محمد یا ابومحمد - ناصح الدین ابن ابواحمد ۳۳۱ — ۴۱۱ھ از پدرِ خود شیخ ابواحمد خرقہ خلافت یافت مزارش در چشت است شیخ ابواحمد - ابدال ابن سلطان فرسناقہ ۲۶۰ — ۳۵۵ھ از شیخ ابواسحٰق خرقہ خلافت یافت مزارش در چشت است ۔	این ہر دو را در سراج البدایہ ذکر نہ کردہ

شیخ ابواسحاق - شرف الدین ابن .... — ۳۲۹ھ از شیخ علو ممشاد دینوری خرقہ خلافت یافت مزارش در عکہ (شام) است

الہٰی بحرمتِ شیخ ممشاد علو دینوری ، الہٰی بحرمتِ شیخ ابوھبیرہ بصری ، الہٰی
بحرمتِ شیخ ابوحذیفہ مرعشی ، الہٰی بحرمتِ شیخ ابراہیم ابن ادھم ، الہٰی بحرمتِ
شیخ فضیل بن عیاض ، الہٰی بحرمتِ شیخ عبدالواحد بن زید ، الہٰی بحرمتِ
شیخ حسن بصری ، الہٰی بحرمتِ شیخ امیرالمومنین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ،
الہٰی بحرمتِ خواجۂ عالم محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ۔
فائدہ ۔ قطب العالم دامت برکاتہ ، روزے می فرمودند کشتگاہِ شیطان

شیخ علو ممشاد دینوری - کریم الدین منعم ابن .... — ۲۹۸ھ از شیخ ھبیرہ خرقہ خلافت یافت مزارش در دینور است کہ شہرے است میان ہمدان و بغداد ۔

شیخ ابوھبیرہ - بصری امین الدین ابن .... ۱۶۷ — ۲۸۷ھ از شیخ حذیفہ مرعشی خرقہ خلافت یافت مزارش در بصرہ است ۔

شیخ حذیفہ مرعشی - سدیدالدین ابن .... — ۲۰۲ھ از شیخ ابراہیم بن ادھم خرقہ خلافت یافت مزارش ......

شیخ سلطان ابراہیم - ابواسحاق ابن ادھم ۶۰ — ۱۶۲ھ از شیخ فضیل ابن عیاض خرقہ خلافت یافت مزارش در ملکِ شام است ۔

شیخ فضیل - ابوعلی بن عیاض تمیمی ..... — ۱۸۷ھ از شیخ عبدالواحد خرقہ خلافت یافت مزارش در جنت المعلیٰ در مکہ معظمہ است ۔

شیخ عبدالواحد - ابوالفضل بن زید .... — ۱۷۰ھ از شیخ حسن بصری خرقہ خلافت یافت مزارش در بصرہ است ۔

شیخ حسن بصری - ابومحمد و ابوالنصر بن یسار ۲۱ — ۱۱۰ھ از حضرت علی کرم اللہ وجہہ خرقہ خلافت یافت مزارش در بصرہ است ۔

حضرت علی کرم اللہ وجہہ - ابوتراب - ابوالحسن - اسداللہ ابن ابی طالب ۱۰ قبل از بعثت — ۴۰ھ خرقہ خلافت از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یافت مزارش در نجف اشرف (بغداد) است ۔

دو محل است اوّل چوں گوشۂ سربند را لقاں کند و دوم بعد فراغ نماز مصلاّ چوں غیر پیچیدہ دارد. فائدہ. روزے قطب العالم میفرمودند فالِ مصحف دیدن بروایت[1] ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ آمدہ است کہ پیغامبر علیہ السلام چنیں فرمودہ است مُصحف را بہ نیّت بر آمدن کارے بکشاید پس ہفت ورق را بگرداند و ہفتم سطر از صفحہ بیند تا کدام حرف است بعدہ بیانِ اُو نگاہ کند بر موجبِ آں کار کند، فال در آواز نیکو و بصوت خوب دیدن و بہ نَفَسِ مومنے مبارک است لیکن فال[2] گرفتن بآواز درندہ و پرندہ مثل و مانند آں کفر است باتّفاقِ قول مذاہب علماء دین رَحِمَهُمُ اللهُ اَجْمَعِيْنَ. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند درود[3] گفتن بر پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم بر گلِ کیورہ و برگلِ چینبہ نیامدہ است و نشاید ازاں جہت کہ ایں ہر دو گل معد برای کفرست سببِ تعظیمِ بُت پرستی ایشاں راست، بر سَرِ خویش اغلب کافراں میدارند فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند ہر آں مومنے کہ حروفات تہجّی را بدیں منوال درکارہا شفیع آرد مُستجاب گردد و آں کارِ اُو برآید شک نیارد کہ کافر گردد اینست: اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ الٰہی بحرمتِ[4] شش ہزار و شش صد و

[1] ایں روایت در صحاح نیست.

[2] باب الفال والطیرہ از مشکوٰۃ.

[3] بوقت بوئیدنِ گلاب درود شریف خواندن از حدیثِ صحیح ثابت نشدہ. و آں حدیثیکہ در ایں باب بایں طور منقول شدہ است ہر کہ گلاب ببوید و بر من درود نفرستد بر من جفا کرد ایں حدیث موضوع و باطل است. بدیں وجہ کہ راوی ایں حدیث معمر است و وے کذاب است ۱۲ تنزیہ الشریعۃ درجماعت کذابین.

[4] دربارۂ تعداد آیات و حروفِ قرآنی نسخہای سراج الہدایہ بسیار اختلاف دارد لہٰذا بآں فہرست مراجعت کردہ شود کہ ضمیمہ ایں کتاب کردہ شدہ است.

شصت آیۃ کہ در قرآن مجید است الٰہی بحرمتِ سی و شش ہزار و دو کلمہ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دو لک و یک ہزار و نود و چہار حروف کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ چہل و ہشت ہزار و ہشت صد اَلف کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ پانزدہ ہزار و چہار صد و سیزدہ بَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دہ ہزار و دویست تَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دویست و نود و شش ثَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ یک ہزار و دویست و نود و نہ جَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ سہ ہزار و نہ صد و ہفتاد و سہ حَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دوازدہ ہزار و چہار صد و شانزدہ خَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ چہار ہزار و سی صد و نود و ہشت دَ در قرآن است الٰہی بحرمتِ چہار ہزار و سیصد و چہل ذَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ پانزدہ ہزار و نہصد رَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ سہ ہزار و پانصد و ہفت زَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ پنج ہزار و نہصد سَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ یک ہزار و نود و یک شَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دو ہزار و سیصد صَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ یک ہزار و ہفتاد و چہار صد ضَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دویست و ہفتاد طَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دویست ظَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ دو ہزار و بیست عَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ ہشت ہزار و بیست و ہشت غَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ ہفت ہزار و چہار صد فَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ سی و چہار ہزار قَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ ہفت ہزار و ہفت صد و شصت کَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ بیست و شش ہزار لَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ بیست ہزار و پانصد مَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ چہار ہزار و ہفت صد و بیست نَ کہ در قرآن است الٰہی بحرمتِ نوزدہ ہزار و ہفتاد

و دو ۹ که در قرآن است، الٰہی بحرمتِ چہار و ہفت صد و بیست ۷۲۴ که در قرآن است الٰہی بحرمتِ یک ہزار و ہفت صد ۱۷۰۰ که در قرآن است الٰہی بحرمتِ یک ہزار و نہ صد ۱۹۰۰ که در قرآن است حاجت ایں فقیر رواں گرداں بِمِنَّتِه وَكَمَالِ كَرَمِه. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند ہریک بنی آدم روز و شب سی و شش ہزار و دو دم می زند بعدد ہر تار موی گناہے که دارد عفو گردد. فائدہ. قطب العالم می فرمودند دامت برکاتہ، از تارکِ سر تا ناخن پاہای بنی آدم یک لک[1] و ہشتاد ہزار و پنج موہاست ہرکہ قرآن بخواند بعددِ ہر تارِ موی نیکوئی یابد. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند که در تنِ بنی آدم شش ہزار و ہفت صد رگہاست لیکن سیصد و شصت رگہای بزرگست که ایں جملہ متصل بر ایشاں است فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند که حضرتِ رسالت صلّی اللہ علیہ وسلّم والتحیۃ درہمہ عمرِ خویش ہفت لفظ فارسی گفتند اوّل گاہے کہ یارے طبقِ انگور آوردہ بود آنا صحابہ بسیار بودہ اند پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم لفظ فارسی فرمودہ اند که اَلْعِنَبُ[2] دو دو و دوم گاہے از پیغامبر را صلّی اللہ علیہ وسلّم پرسیدند که قومِ لوط را ملائکہ بکدام چیز زخم کردہ اند پیغامبر علیہ السلام لفظ فارسی فرمودند بسنگ[3] و گل و سیوم درجۂ معاویۃ تملہ را بریدند فرمودند لفظ فارسی یا معاویہ ہذا سپش و چہارم در جنگِ احد میانِ مرداں غلطیدہ بودند که صحابہ آمدند چند شتر آوردند تا برکیے سوار شود پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودند بہذا شتر و پنجم گاہے سیب برکفِ دستِ عائشہ صدیقہ

[1] در بعضے نسخہای سراج الہدایہ یک لک مذکور است.

[2] ایں حدیث را ابن تیمیہ موضوع قرار دادہ است ۱۲ حدیث ۱۳۸ کتاب الاطعمۃ از تنزیہ الشریعۃ ج ۲

[3] بعض اہل لغت سجیل را معرب سنگ و گل قرار دادہ اند و تلفظ بقیۂ الفاظ فارسی از احادیثِ صحیحہ ثابت نشدہ.

رضی اللہ عنہا بود. بمزاح گفت ایں کرا بدہم پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم گفت مرا بدہ بلفظِ فارسی و ششم شبانگاہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم شبِ تاریک بخانۂ فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا می رفت چوں پیشِ درخانہ رسید علی و فاطمہ فریاد بر آوردند کیستی پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم بلفظِ فارسی گفتے منم محمّد و ہفتم گاہے مشرکان پرسیدند اَللّٰہُ وَاحِدٌ اَمْ اِثْنَیْنِ حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم لفظِ فارسی گفت وے یکے است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں در محلّے دو مسجد و یا بیشتر باشند مُصلّی در آں مسجد نماز بگذارد که قدیم باشد و اگر ہمہ قدیم اند در مسجدے که قریب تر باشد، اگر ہمہ برابر باشند در مسجدے نماز بگذارد که آں مسجد سوی قبلہ باشد و اگر ہمہ سوی قبلہ باشند و ہمہ برابر باشند اختیار بدستِ اُو باشد و اگر یگاں روز بنوبت در ہر مسجد بگذارد نیکو و بہتر است. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند والیِ بُقعۂ ملتان یکے مردان دولتیار حوالیِ ملتان را نہب کرد مواشی[1] و گوسپندان و اجناس آں مرداں بگرفتند، غلّہ و روغن و جز آں و خروار جامہا و مثل و مانند ماکولات و مشروبات غنائم بگرفتند، زُہّاد و علما و زمرۂ اتقیاء بر قطب العالم آمدند و گفتند ایں چنیں گوشت در بازار و روغن و غلّہ فروختہ می شود، ما ترک آوردیم بکرم سیّد السادات جواب فرمودند ہرگاہ که از گوشت محترز می شوید انواعِ ماکولات و مشروبات و جامہا و جز آں که شمایاں را ازاں چارہ نیست جملہ رہا باید کرد و ایں ممکن نیست خدای تعالیٰ کریم و غفور است بر بندگانِ خود امید است که در چنیں قضایا که امیراں در ولایت کنند عفو کند بعموم البلوٰی. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اگر عہدہ داران معاملۂ نان و اِدرار و اِستحقاق و جز آں فقرا را

[1] مواشی بفتح جمع ماشیہ که بمعنی ستور بسیار راہ روندہ است از صراح و اطلاق ایں لفظ بر مطلق چہارپایہ بارکش نمایند ۱۲ غیاث.

از مال حرام به روایت (کذا) دهند ستدن و خوردنِ آں حرامست مُستحقاں را، سوال کردم از بندگی سیّدالسادات چوں عهده داران معاملات جز ایں وجوه دیگر نمی دهند ائمّه چه کنند. بجرم قطب العالم دامت برکاته، جواب فرمودند جمله یکجا شوند بر والی خبر کنند، والیٔ مسلمان نیست که در حرام خوردن وستدن رضاء خواهد داد. البتّه از محلّے دیگر خواهد داد که آں حلال و مشروعست. فائده. روزے[1] قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند مومن را دستار بستن و بروایتے پس لقانیدن تعیّن نیست یعنی آں مقدار که خواهد برسَر بندد. فائده. روزے[2] قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند مومن را نشاید که طعام بیک دست خورد و دستِ دوم تکیه بزمین بکند بغیرِ عذر ایں تکبّر است و تکبّر حرامست فائده. قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند که چوں[3] حضرتِ رسالت صلّی اللّٰہ علیه وسلّم فاطمهؓ را زُفاف کرد شب آں یازده چیز درنصیحت کرد وآں برهمه اُمّت شاید بجا آرد اوّل فرمود چوں درخانۂ علی (کرّم اللّٰه وجهه) روی بوقت درآمدن بگوئی بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ و دوم صحنِ خانه برچوبے بنشینی و شالی بریاں کرده برسَرِ خویش بریز وسیوم علی را گوئی تا هردو پائے تو بشوید و در هرچهار گوشۂ خانه باندازد چهارم پیوسته جامهای نمازی وشسته بپوشی وپنجم همیشه سُرمه بهردو چشمِ خود کنی وششم بغیرِ روغن سَروتن مشوئی اگرچه در روزے دو بار یا زیاده غسل بکنی وهفتم چوں علی

---

[1] عمامۂ آنحضرت صلّی اللّٰه علیه وسلّم هفت ذراع بود ۱۲ مرقات.

[2] آنحضرت صلّی اللّٰه علیه وسلّم فرمودند من درحالیکه تکیه زده ام نخورم ۱۲ کتاب الاطعمه ازجامع ترمذی.

[3] حدیث هٰذا درکتاب النکاح ازتنزیه الشریعه ج ۲ منقول است و درآں مذکوراست که آنحضرت صلّی اللّٰه علیه وسلّم علی کرّم اللّٰه وجهه رابعض هدایات مثلِ روایات ایں حدیث داده اند وآں حدیث رامحدّثین موضوع قرارداده اند.

شالی: برنج.

جانبِ تو بیند تو سوی زمین بینی وهشتم پیوسته خود را درعطر آلوده داری ونهم بوقتِ سخن گفتن باعلی متبسّمه باشی و دهم تا هفت روز تلخ و سرکه و ترشی مخوری و یازدهم دریک مقام هفت روز وشب مدام باشی، عورتے که ایں شرایط نگاه دارد زود فرزندے زاید و در دلِ شوی عزیز و محبوب گردد. فائده. روزے قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند چیزے که اسباب و متاعِ دنیا درکارِ خیر فاطمه داده بودند که هیچ مخلوقے نتواند داد و حضرتِ رسالت صلّی اللّٰه علیه وسلّم فاطمه را داد اوّل گلیمے که در محلِّ نشستن فراز کند و دوم کھتّی که بداں بخسپد و سیوم دایۂ اُو که تا کارِ بیروں مهیّا کند و کارِ خانه هرچه باشد و در ملکِ رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم جز ایں دیگر نبود، لیکن مردمانِ دیگر هرچه بتمام در ملکِ خود که دارند نتوانند داد هرگز. فائده. روزے سیّدالسادات می فرمودند دامت برکاته، وقتے[1] فاطمه آمد و از پدر کنیزک درخواست کرد رسول اللّٰه صلّی اللّٰه علیه وسلّم فرمودند چوں تو معاہده بامن کنی اے فاطمه هرکارے که ازاں خانه باشد بقسمت باوے نیمے بکنی، کنیزک بدیں شرط ترا بدهم فاطمه گفت یا رسول اللّٰه اختیار کردم امّا جاروب بوقتِ گرما کنیزک بدهد و بوقتِ سردی من بدهم حضرتِ رسالت فرمودند اے فاطمه اگر برکنیزک گرما روا می داری و برخود سَردی آں زماں که

---

[1] در باب ماجاء فی التسبیح عندالمنام ازجامع ترمذی ج ۲ ازعلی کرّم اللّٰه وجهه منقول شده که فاطمه رضی اللّٰه عنها ازمن شکایت آں اثرها کرد که دردستِ وے ازآسیا پیدا شده بود من ویرا گفتم نزد پدرِ خود صلّی اللّٰه علیه وسلّم برو. وے برفت وخادمے خواست آنحضرت صلّی اللّٰه علیه وسلّم فرمودند آیا من ترا بچیزے رهنمائی نکنم که ازخادم بهتراست وفرمودند وقتیکه تو درخوابگاهِ خود داخل شوی سی وسه ۳۳ بار تسبیح وسی وسه ۳۳ بار تحمید وسی وسه ۳۳ بار تکبیر بگو ——— ازیں روایت واضح می شود که درجهیزِ فاطمه رضی اللّٰه عنها خادمے نه بود ونه برائے اعطاءِ خادم آنحضور صلّی اللّٰه علیه وسلّم شرائط ذکر فرمود.

درگرمای قیامت ترا ایستادہ کنند چگونہ اختیار کنی، از ترسِ قیامت تحمّل و اختیار خانہ تمام خود کرد تا حالِ زنانِ اُمّت در قیامت چگونہ باشد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ پیغامبر علیہ السّلام گفت کہ روزِ قیامت اوّل حساب از اُمّتِ من شود تا از برکتِ ایشاں برہمہٗ اُمَمْ مِنْ قَبْل ببخشاید و از اُمّتانِ من نخست سوال از ابوبکرِ صدّیق شود تا از برکتِ اُو آسانی حساب برجملہ اُمّتانِ من باشد امّا پیغمبران را علیہ السّلام حساب درگور شود بریں جملہ کہ کَیْفَ تَرَکْتَ الْاُمَّۃَ لکن حساب و شمارِ قیامت نباشد کہ زمرہ پیغامبراں ہریکے شفیعِ امّتان اند. سوال کردم از سیّد السادات دامت برکاتہ، بعد از حساب اُمّت رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم از کدام امّت حساب کردہ شود. **بکرم جواب** فرمودند از امّتِ مہتر ابراہیم علیہ السّلام و بعد از امّتِ ابراہیم علیہ السّلام از اُمّتِ مہتر نوح علیہ السّلام و بعد از اُمّتِ نوح علیہ السّلام از امّتِ مہتر موسیٰ علیہ السّلام و بعد از امّتِ مہترِ موسیٰ علیہ السّلام از اُمّتِ مہترِ داؤد علیہ السّلام و بعد از اُمّتِ مہتر داؤد علیہ السّلام از اُمّتِ مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام و بعد ازاں از اُمّتانِ ہمہ پیغامبراں می شود فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، فرمودند اوّل محمد مصطفیٰ صلّی اللہ علیہ وسلّم درونِ بہشت در آید بعدہٗ دیگر پیغامبراں و از پسِ آں اُمّتِ رسول اللہ علیہ السّلام در آید بعدہٗ تمام اُمّتانِ مِنْ قَبْل قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حِکَایَۃً عَنِ اللّٰہِ تَعَالیٰ اَلْجَنَّۃُ[1] مُحَرَّمَۃٌ عَلَی الْاَنْبِیَاءِ وَالْاُمَمِ کُلِّھَا حَتّٰی لَا تَدْخُلَھَا اَنْتَ وَ اُمَّتُکَ وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ،

---

[1] جنّت برجمیع انبیاء و اُمّتہا حرام است تا آنکہ تو و اُمّتِ تو نہ در آیند (ف) باین ترتیب این حدیث یافتہ نشد امّا در ابن ماجہ از رفاعہ جہنی رضی اللہ عنہ در باب صفت امۃ محمد صلی اللہ علیہ وسلم وارد شدہ آنحضرت

می فرمودند چوں مومنے آیَۃُ الْکُرْسِیِّ تا اَلْعَلِیُّ الْعَظِیْمُ خواند ثواب خواندن بہر حرفے کہ از قرآن بخواند، دہ نیکی یا بد ازیں جہت بر قولِ امیر المومنین علیؓ کرّم اللہ وجہہ در فاتحہ مَالِکِ یَوْمِ الدِّیْنِ را مَلِکِ یَوْمِ الدِّیْنِ نباید خواند بلکہ مَالِکِ یَوْمِ الدِّیْنِ بخواند تا خوانندہ از ثواب محروم نماند. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، روزے می فرمودند کہ حضور در نماز آن است کہ بوقتِ شروع کردن در دل نیّت کند، عبادتِ معبود برحق را می کنم و در حالت خواندنِ قرأت اگر عالِم است خوض در معانی کند و اگر نیست، در دل بگذراند ایں کہ می خوانم کلامِ پاکِ خداوند است عزّ وجلّ و بہر رکنے از ارکانِ نماز و تسبیح و ذکر گوید معانی آں الفاظ در دل بگذراند، گوئیم کہ مُصلّی را حضور حاصل شد در نماز باتفاقِ عام مفسّران و مجتہدان. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، روزے می فرمودند کہ بعضے مومنان را دیو مسلّط می شود ازاں در شروعِ نماز و بگذاردنِ نماز وسوسہ می دہد مُصلّی کہ کرّات نماز می شکند ایں فعل زشت و قبیح است در مومن، نباید کرد و شکستنِ نمازِ مُصلّی را حرام است مگر در چند چیز کہ بالا گفتہ شد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ مومناں را نشاید کہ در ہمسائگی مسجد مقامے برای ادای نمازِ فریضہ مُعدّ کنند و اگر کنند خراب باید کرد قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ رَکْعَتَانِ[1] فِی الْمَسْجِدِ اَفْضَلُ مِنْ سَبْعِیْنَ رَکْعَۃً فِیْ غَیْرِہٖ. فائدہ. روزے

صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودند مومنیکہ ایمان آورد و راہِ صواب اختیار کرد آں راہ دیرا بجنّت رساند و امیدوارم کہ در جنّت دیگراں داخل نشوند تا آنکہ شما اوّل داخلِ جنّت نشوید و دیگر حدیث در باب اثبات الشفاعۃ از صحیح مسلم منقول شدہ است آنحضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودند من نزدِ دروازۂ جنّت می آیم و وا کردن درِ جنّت می خواہم خازنِ جنّت خواہد گفت تو کیستی من بگویم من محمّد ہستم پس جواب خواہد داد کہ ما از طرفِ خدا دستور دارم کہ پیشتر از شما روی کسے درِ جنّت را وا نکنم.

[1] در مسجد دو رکعت نماز گزاردن بہتر است از ہفتاد رکعت در غیر. (ف) باب ما جاء فی فضل الجماعۃ.

قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ معنی شریعت از رُوی لغت راہِ اسلام را گویند بسیاری احکامِ شریعت بر حکمِ معاملہ مومنان کردہ اند و جایز است. فائدہ. قطب العالم دامتْ برکاتہٗ می فرمودند کہ متعلّمے را با ترکش بندے دعوٰی شد در غلامے و ہر دو آنجا گواہ نداشتند بر ابو یوسف قاضی رحمۃ اللہ علیہ آمدند ابو یوسف فرمود دواتِ سیاہی بیارند و آں غلام را فرمود کہ آب دریں دوات بیفگن غلام ازیں متعلّم سالہا دیدہ بود مقدارے آب درونِ دوات انداخت کہ بسند باشد امام ابو یوسف آن غلام را بدیں تجربہ بمتعلّم داد و گفت اگر ایں غلام ازانِ ترکش بند بودے کم زیادہ آب در دوات انداختے جملہ اکابران و صدور پذیرفتند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ روزے دو نفر را بریک بُط دعوٰی شد ہر یکے می گفت کہ ازانِ منست و ہر دو بیّنہ نداشتند بر امام محمد رحمۃ اللہ علیہ رفتند امام محمد رحمۃ اللہ علیہ فرمود ایں بُط را کنارِ دجلہ سوی آبادانی رہا کنند در خانۂ ہر کہ برود ایں بُط ملکِ اُو باشد. فائدہ. روزے قطب العالم فرمودند کہ دو نفر در یمن نزدیکِ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ بدعوٰی آمدند یکے میگفت کہ ایں غلامِ منست دیگر میگفت ازانِ منست و ہر دو آنجا بیّنہ نداشتند امیر المومنین علیؓ فرمود دیوارے برآرند و دروے دو فرجہ میانِ دیوار گذارند مقدارے کہ سرِ آدمی درآید بعدہٗ ایں دو نفر را فرمود تا سرِ خویش درونِ فرجہ

عن ابن عمر رضی اللہ عنہ صلوۃ الجماعۃ تفضل علی صلوۃ الرجل وحدہٗ بسبع وعشرین درجۃ یعنی نمازِ نفل درخانہ گذاردن افضل و اولیٰ است البتہ نمازِ فرض در مسجد بجماعت گذاردن بست و ہفت گونہ ثواب دارد بہ نسبت نمازِ منفرد" باب المساجد از مشکوٰۃ. نمازِ نفل درخانہ گذاردن افضل است. آنحضرت فرمودند اے مردمان درخانہای خود نماز گذارید ہر آئینہ نماز درخانہ بہتر است بجز فریضہ ۱۲ الترغیب فی صلوٰۃ النافلۃ فی البیت از ترغیب ترہیب و نمازِ فریضہ در مسجد بجماعت گذاردن بہ نسبت نمازِ منفرد بست و پنج یا بست و ہفت گونہ افضل است.

درآرند چوں درآوردند از عقبِ ایشاں ذوالفقار کشیدہ نعرہ بزد آں صاحبِ غلام سر از دریچہ بیروں کشید و دوم ہم چناں ماند حکم فرمودند کہ سر کشیدہ غلام اُو را بدہند و مانندِ ایں بسیار است مسائل در شرع جایز و درست است. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند اگر مردم بے ادب در پیری نرسد عجب نباشد. فائدہ[1]. روزے قطب العالم می فرمودند ہر کرا چہل حدیثِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم یاد باشد چوں بمیرد بروے عذاب و دشواری منکر و نکیر و مشقّتِ عقبیٰ ہیچ نباشد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند آیت وَاِنَّكَ[2] لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ دریں جند محل بصفتِ خُلقِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرود آمد اوّل روزے کہ درخانۂ اخت المومنین فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا رفتہ بود کنیزکِ مُغے آسیا می کرد و می گریست پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم پرسید سببِ گریۂ تو چیست آں کنیزکِ مغ گفت یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زحمت دارم و مولایِ من آرد باریک خواستہ است و بتعجیل از خوفِ شدّتِ و لَتْ کردنِ اُو گریہ میکنم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم با و یاری دادہ با وے یکجا آس کرد چوں کنیزک درخانہ رفت مولایِ کنیزک پرسید دریں آرد بُوی عطر می آید گفت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم با من آسیا کنانیدہ است چوں بیچارگی و درماندگی من بدید بعدہٗ آں مُغ با اہلِ خانہ بر پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم آمد و ایمان آورد ایں آیت آمد وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ و دوم وقتِ باراں بود پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم درخانہ می رفت بدید غلامے ایستادہ می گریست رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت موجبِ گریستنِ تو چیست گفت یا رسول اللہ

---

[1] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند کسیکہ چہل حدیث دینی امتِ من را یاد کناند روزِ قیامت آں فقیہ مبعوث شود و من ویرا شفیع و گواہ باشم ۱۲ کتاب العلم از مشکوٰۃ.

[2] و ہر آئینہ تو بر خوئے بغایت بزرگی. سورۃ القلم آیت ۴

سبوی آب بر سَر دارم و زمین لغشاں است اگر پایِ بر زمین می نہم شاید
سبوی من بشکند و چوں اینجا ایستاده می مانم دیر می شود مولایِ من مرا لَتْ
کند پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم سبوی آں غلامِ جہود را در کتف خود کرده تا بخانہ
اُو رسانید مولایش پرسید چیست در سبوی آب بُوی عطر می آید گفت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آورده است آں جہود با اہلِ خانہ پیش پیغامبر
صلی اللہ علیہ وسلم آمد و ایمان آورد ایں آیت آمد وَاِنَّكَ[1] لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ
و سوم پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم از کوهِ حراء سویِ خانہ آمدند دیدند کہ ہیزم
کشے تنہا ایستاده می گریست پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم پرسید موجبِ گریستنِ تو
چیست گفت یا رسول اللہ فرزندانِ ضعیف و گرسنہ گذاشتہ بجہتِ ہیزم
رفتہ بودم زحمتِ تب در وجود شده است نمی توانیم کہ پشتوارهٔ ہیزم بر سَر کنم
پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم آں پشتارهٔ ہیزم در کتف کرده در خانۂ اُو رسانیده
آیت آمده قَوْلُهٗ تَعَالٰى وَاِنَّكَ[2] لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ و چہارم پیغامبر صلی اللہ
علیہ وسلم را در خانۂ خود یہودی استدعاء کرد آنجا رفت وے کدوی تلخ پختہ بود
رسول علیہ السلام خواست کہ بخورد اُو منع کرد و گفت یا رسول اللہ کدوی تلخ
است مخور می باید کہ فردا بخانۂ من باز آئی و دوم روز پیغامبر صلی اللہ
علیہ وسلم رفت، حریره تلخ پختہ بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خواست کہ بخورد
اُو منع کرد و گفت یا رسول اللہ مخور کہ ترا بجہتِ آزمودن آورده بودم آیت
فرود آمد قَوْلُهٗ تَعَالٰى وَاِنَّكَ[3] لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ. فائده . روزے

---

[1] و ہر آئینہ تو بر خوی بغایت بزرگی ۱۲ سورة القلم آیت ۴
[2] " " " " "
[3] " " " " "
جہود : کافرا گویند ۱۲ آنند راج .

قطب العالم دامت برکاتہٗ فرمودند کہ در تفسیرِ خازن خوانده اَم کہ در ہر آسمانے
ستارهٔ[1] معین است بقدرتِ اللہِ تعالٰی ماہتاب در آسمانِ اوّل عطارد
در آسمانِ دوم آفریده شده است زُہره در آسمانِ سیوم است آفتاب
در آسمانِ چہارم است مرّیخ در آسمانِ پنجم مُشتری در آسمانِ ششم آفریده شده
است زُحل در آسمانِ ہفتم است . فائده . روزے قطب العالم دامت
برکاتہٗ می فرمودند کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است ہر کہ دخترِ خویش را
کارِ خیر بکند آں مومن را ہیچ گناه نماند و درونِ بہشت در رود . فائده
روزے قطب العالم می فرمودند شیخ علاؤالدین و اولیای دیگر ہیچ کسے را
دست نمی دادند ازاں جہت کہ ما غرق شدگانیم دست غیر را نتوانیم داد
و اکثر مشایخ دست بدیگرے داده اند نیت آنکہ شاید دست آمرزیده
گرفتہ شود و آمرزیده گردیم . فائده . روزے قطب العالم می فرمودند ہر کہ
نامِ پیغامبر شنود و صلوات فرستد وے از سختیہای دارین خلاص یابد و
ہر کہ شنود و نگوید کلاهِ جہوداں بر سرِ وے نہند . فائده . روزے
قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ در مجلسِ مومناں اوّل بار چوں ذکرِ
پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم باشد صلوات فرستادن کرّتِ اوّل واجب است
و بارہای دیگر ہم دراں مجلس مُستحب است مردے در ایّامِ گذشتہ بود
صلوٰت بر پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفتے و خاصیتے بوده است اُورا، کہ پیش
از امام سر از رکوع و سجود برداشتے و پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است
ہر کہ سر از رکوع و سجود پیش از امام بردارد حَوَّلَ[2] اللّٰهُ وَجْهَهٗ كَصُوْرَةِ
الْحِمَارِ اَوْصُوْرَةِ الْقِرَدَةِ چوں اُو نقل کرد دیدند کہ سَرِ اُو چوں صورتِ خر

---

[1] غیاث اللغات .
[2] در صحاح ستہ ایں حدیث بایں طور منقول شده آنکہ سَرِ خود از رکوع و یا از سجده قبل از امام بلند بکند آیا نمی ترسد از ینکہ خدای تعالی سرِ وے بسرِ خر یا بسرِ سگ تبدیل کند ۱۲ باب من رفع راسہ قبل الامام از الترغیب والترہیب .

شدہ است ازیک دیگر اُورا پنہاں کردند تا خَلق نہ بیند میانِ شب دفنش کردند پسرے بود اُورا، وے نزدیکِ جنازۂ پدرِ خویش می نالید و می گریست چنانکہ در خواب شدہ بدید کہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم نزدیکِ جنازہ پدر اُو آمدہ است شفاعت کردہ و گفت الٰہی من شرمندہ ایں بندۂ تو گشتہ اَم، کہ چنداں درود برمن در دنیا فرستادہ است کہ حقوقِ ایں درود در ذمّۂ من بسیار است، بفرمان حق تعالیٰ صورتِ اُو خوب تر و بہتر ازاں شدہ کہ بود قطب العالم روزے می فرمودند کہ قولِ امیرالمومنین علی کرّم اللہ وجہہ است کہ بخوریم و جمع کنیم و بپوشیم و بدہیم و بگیریم و بشکنیم، بخوریم غم بندگانِ حق تعالیٰ و جمع کنیم ذخیرۂ آخرت نیکی و بپوشیم پردۂ مسلمانان و بدہیم انصافِ مظلوم از ظالماں و بگیریم راہِ توکّل و بشکنیم نَفس امارہ. فائدہ. روزے قطب العالم می فرمودند قَالَ[1] اَبُوْبَکْرٍ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ مَا اتَّخَذَ اللّٰہُ الْجَاہِلَ وَلِیًّا قَطُّ. قَالَ[2] عُمَرُ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ صُحْبَۃُ الْحَرِیْصِ اَضَرُّ مِنْ صُحْبَۃِ الْیَہُوْدِ وَالنَّصَارٰی. قَالَ[3] عُثْمَانُ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ طَالِبُ الدُّنْیَا فِیْ بَحْرٍ عَمِیْقٍ لَا یَنْجُوْ اِلَّا بِالتَّوْبَۃِ وَالْاِسْتِغْفَارِ قَالَ[4] عَلِیٌّ کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْہَہٗ اَلْعَالِمُ الطَّامِعُ ضَالٌّ وَّمُضِلٌّ. فائدہ روزے قطب العالم فرمودند دامت برکاتہ، در کتابے خواندہ اَم ایں حدیث قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اُمَّتِیْ[5] مَرْحُوْمَۃٌ. فائدہ. روزے

---

1. حضرتِ ابوبکر رضی اللہ عنہ فرمود پروردگار جاہلے را دوست خود نساختہ.
2. حضرتِ عمر رضی اللہ عنہ فرمود صحبتِ حرص کنندہ بدتر است از صحبتِ یہود و نصاریٰ.
3. حضرتِ عثمان رضی اللہ عنہ فرمود طلبگارِ دنیا در دریائے ژرف است نجات ازاں نیابد مگر بتوبہ واستغفار.
4. حضرتِ علی فرمود عالمِ طامع گمراہ، وگمراہ کنندہ است.
5. باب الانذار والتحذیر از مشکوٰۃ ج ۲.

قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند مومنے چوں در اَوراد خواندن و نمازِ نفل گزاردن مشغول باشد، مومنے دیگر چوں بحاجتے آید، ترک کند اَوراد و نوافل با وے مشغول گردد و چوں غرضِ اُو ازاں خلافِ شرع نباشد و بزرگاں گفتہ اند اِذَا جَآءَ الْاِخْوَانُ لَسَقَطَتِ النَّوَافِلُ وَالْاَوْرَادُ فِیْ ہٰذَا الزَّمَانِ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں کسے را علم باشد امّا پرہیزگار نبود علمِ دینی از وے حاصل نباید کرد و در صحبتِ خویش آمدن نگذارند زیرا کہ علمے کہ اُورا نفع نشد ترا نفع کے باشد چیزے کہ از وے بیاموزی کے نفع کند. فائدہ. روزے قطب العالم می فرمودند یکے نیکی، بحقِ صلحاء کردن مستحقِ ہزار نیکی عنداللہ باشد و ہماں نیکی در حقِ فاسقے چوں کند محروم ماند زیرا کہ اعانت در بدی نمودہ باشد و ایں ممنوع است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند لَیْسَ[1] الْعَالِمُ بِکَثْرَۃِ الرِّوَایَۃِ وَاِنَّمَا الْعَالِمُ مَنِ اتَّبَعَ الْعِلْمَ وَاسْتَعْمَلَہٗ فِی الدِّیْنِ وَاقْتَدٰی بِسُنَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَاِنْ[2] کَانَ قَلِیْلَ الْعِلْمِ. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ سایۂ اصلی در شناختن بروج است آفتاب گاہے در شش بروج می افزاید و گاہے در شش بروج می کاہد علامتِ دانستنِ سایۂ اصلی بدین علم تعلق دارد و آں اینست :-

---

1. ابن سیرین فرمود ایں علمِ حدیث دین است. پس نظر کنید کہ دینِ خود را از کدام اشخاص می گیرید ۱۲ شمائل از جامع ترمذی.
2. عالم آں نیست کہ وفورِ علم دارد عالم آنست کہ اتباعِ علم خود کند و در امورِ دین استعمالِ آں کند و بر طریقۂ نبی علیہ السلام قائم باشد اگرچہ علمِ وے کم تر بود (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہر علم بر صاحب علم وبال است مگر آنکہ برآں عمل کند ۱۲ طبرانی فی الکبیر

حمل چہار و نیم قدم	ثور سہ و نیم قدم	جوزا دو نیم قدم	سرطان یک نیم قدم	
صورت شش نیم قدم	شکل	قفل	[illegible]	اگہن
دلو ہشت نیم قدم	بروج	آفتاب	[illegible]	چیت
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	ویساکھ

ساون

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ توبہ بر سہ نوع است اوّل توبۂ صحیح و آں باز ماندن از گناہ و از ذکر گناہ است و دوم توبۂ فاسد است و آں بر زبان گفتن و بجان و دل در آں بودن است وسیوم توبۂ اصح است و آں آنست کہ بر فور باز ماندن آست ظاہر و باطن قَالَ السَّقَطِیُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ التَّوْبَةُ اَنْ لَّا تَنْسٰی ذَنْبَكَ[1] و این در ابتدای کار است وَقَالَ الشِّبْلِیُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ التَّوْبَةُ تُنْسِی الذُّنُوْبَ لِاَنَّ ذِكْرَ الْجَفَاءِ فِیْ حَالَةِ الْوَفَاءِ جَفَاءٌ[2].

---

[1] سقطی فرمود توبہ آنست کہ تو گناہِ خود را فراموش نکنی و ایں در ابتداء کار است.
(ف) سقطی شیخ سری کنیتِ وے ابوالحسن و مرید معروف کرخی است وفاتش در ۲۵۰ھ و یا در ۲۵۳ھ است و در بغداد مدفون است ۱۲ خزینۃ الاصفیاء.

[2] و شبلی گفتہ کہ توبہ گناہ ہا را فراموش می سازد زیرا کہ یاد داشتنِ لغزشہا در حالتِ الطاف نیز جفا است
(ف) شیخ شبلی کنیتِ وے ابوبکر و نامش جعفر است، خلیفہ شیخ جنید و بر مسلکِ امام مالک رحمۃ اللہ علیہ بود عمرش ۸۸ سال و تاریخ وفاتش ۳۳۵ھ و یا ۳۴۲ھ است ۱۲ خزینۃ الاصفیاء.

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند صحبت ہر آئینہ اثر کند[1]، نیک بخت در صحبتِ بد بخت شقی گردد، و بدبخت در صحبتِ نیک بخت، سعید شود قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَلصُّحْبَةُ مُؤَثِّرَةٌ آمدہ است کہ در ایامِ گذشتہ بادشاہے بدیدنِ درویشے رفتہ بود و خادم بغیر اذنِ درویش آمدن گذاشتہ، ساعتے بادشاہ پہلوی درویش بود برخاست و اُو خادم را برابرِ خود برد و بخدمت و انعامات و تشریفات مشرّف کرد و باز گردانید درویش در شدّت و لتٗ کشید مردماں گفتند بادشاہ کارے کہ در خورِ بادشاہ است تو کردی و کارے کہ شایانِ تو است بادشاہ کرد آں درویش مستغفر می شد، و گفت ایں از صحبتِ من بود کہ اُو کرد و آں از صحبتِ اُو بود کہ من کردم. فائدہ. قطب العالم روزے می فرمودند ہر کہ گناہ ظاہر کند اُورا توبہ ہم ظاہر باید کرد و ہر کہ گناہ پنہاں کند اُورا توبہ ہم پنہاں باید کرد و ایں لفظ حدیثِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم در صحاح مذکور است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ میفرمودند پرسیدہ شد کہ غنی کیست و فقیر کیست. جواب فرمودند آنکہ اعمالِ نیک دارد غنی است اگرچہ نانِ شب ندارد و آنکہ اعمالِ نیک ندارد فقیر است اگرچہ مملکت و پادشاہی دنیا دارد. فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را پرسیدند کدام شراب حرامست گفت كُلُّ مُسْكِرٍ فَهُوَ حَرَامٌ[2] و در خبر است رسول صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید ہر کہ شرابِ دنیا بخورد

---

[1] صحبت تاثیر کند (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ہمنشیں نیک ہمچو فروشندۂ مشک است اگر تو از وے مشک نیابی از خوشبو محروم نمانی و ہم نشینِ بد ہمچو صاحب گلخن است اگر ترا سیاہی آں نرسد لا محالہ دودِ آں برسد ۱۲ ابوداؤد.

[2] ایں جملہ اجزاءِ حدیث در ابواب الاشربہ از جامع ترمذی وارد شدہ است.

و بے توبہ میرد فردا قیامت اُورا ریم و خونِ دوزخیاں گرم کردہ بخوراند.

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فِی الدُّنْیَا ثُمَّ لَمْ یَتُبْ مِنْھَا حَرَّمَ اللّٰہُ عَلَیْہِ فِی الْاٰخِرَۃِ[1] روزے دو[2] حبشی از یمن آمدہ بودند گفتند یا رسول اللہ ما شراب از ارزن و از جریت (کذا) و از اجناسِ غلہ می کنیم حرام است یا نے پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ایشان را پرسیدند مستی می آرد یا نہ، گفتند نعم پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند حرام است سوال کردم از بندگی قطب العالم چوں مومناں در بہشت باشند چرا شرابِ بہشت نیابند. **جواب** فرمودند کہ در تفسیرِ زاہد مذکور است کہ ایں طریقِ تہدید و وعید است و خُلف در وعید روا نیست[3] و خلف بوعید مِنَ اللّٰہِ تَعَالٰی روا نیست اَمَّا مِنَ الرَّسُوْلِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ جایز باشد و دوم جواب آنست کہ فردا قیامت مومناں را نعمتہای بہشت بآرزو و تمنا بدہند لیکن ہر کہ شرابِ دنیا خوردہ باشد اُورا ہیچ تمنا و آرزو شرابِ عقبیٰ توفیق ندہند و سیوم جواب آنست احتمال دارد کہ شراب خورندہ بے توبہ بمیرد ازاں سبب بے ایمان از دنیا رود و شرابِ بہشت نیابد و چہارم جواب آنست کہ چوں بہشتیاں شرابِ طہور بخورند دراں وقت ایں طایفہ درونِ دوزخ باشند لاجرم محروم مانند. فائدہ. روزے شاگردے از شاگردانِ فُضیلِ عیاض طَابَ اللّٰہُ ثَرَاہُ بیمار شدہ بود خواجہ بر سرِ اُو

---

[1] کسیکہ در دنیا بادہ خورد و توبہ نہ کرد در آخرت وے از بادہ محروم ماند.

[2] ایں حدیث در کتاب الاشربہ از جامع ترمذی ج ۲ باید دید.

[3] ایں قولِ محققین است ۱۲ شرح عقائد نسفی.

ارزن: بہندی چینا گویند.

جریت: ممکن است محرف زرت باشد آنرا بہندی جوار گویند و از دے شراب سازند.

بجہتِ پرسیدن رفت خواست سورۂ یٰسٓ . وَالْقُرْاٰنِ الْحَکِیْمِ بخواند گفت مخواں بعدہٗ خواجہ خواست تا کلمۂ توحید تلقین کند منع کرد کہ مگوی دہم دراں وقت نقل کرد شب اُورا خواجہ بخواب دید کہ در دوزخ عذاب می کنند خواجہ پرسید حالتِ تو چیست گفت مرا بے ایمان از دنیا بردند از شامتِ سہ کار اوّل آنکہ غمّازی می کردم و دوم آنکہ حسد از مسلمانان می کردم و سیوم آنکہ بیمار شدم طبیبے مرا گفتہ یک قدح شراب بخور بخوردم بشومیتِ آں مرا بے ایماں برداشتند چوں ازیں سہ کار پرہیز می کردم بے ایمان از دنیا نمی رفتم باز قطب العالم می فرمودند ہر کہ ایں بیت را بخواند عاقبتِ اُو خیر گردد. بیت اینست:

چو من سرمایۂ جز غم ندارم چرا در ہر لحظہ صد ماتم ندارم

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ پرسیدہ شد ذکر و تسبیح شمردہ گویند، فرمود کہ از مشایخ دو روایت است بعضے مکروہ داشتہ اند لِاَنَّہٗ اِذَا اَذْنَبَ لَمْ یُعَدِّدْ وَ اِذَا سَبَّحَ کَیْفَ یُعَدِّدُ[1] وَقَالَ اَکْثَرُ الْعُلَمَاءِ لَا یُکْرَہُ الْعَدُّ خَارِجَ الصَّلٰوۃِ بَلْ ھُوَ بِدْعَۃٌ حَسَنَۃٌ فائدہ. قطب العالم می فرمودند کہ در ایامِ گذشتہ مومنے بود ریاضت بسیار می کرد بعدہٗ در فسق افتاد بعد از مدتے توبہ کرد شبے در مناجات بود ندا شنید آں روز کہ صلاحیت می کردی در خزانۂ ما ہیچ نمی افزود و باز چوں در گناہ کردن گرفتی و مشغول گشتی ہیچ نقصان نمی شد چوں باز بحضرتِ ما آمدی ترا قبول کردم و آمرزیدم دریں محل مثنوی خواندند و آں اینست:

مرغے بسرِ کوہ چو نشست و برخاست

دیدی کہ ازاں کوہ چہ افزود و چہ کاست

---

[1] وقتیکہ گناہ ہا کرد شمارش نہ کرد پس تسبیحہا را چرا شمار کند و اکثر علماء گفتہ اند خارج نماز شمار کردن تسبیحات مکروہ نیست بلکہ بدعتِ حسنہ است.

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، روزے می فرمودند کہ لطف وکرم ایزد با بندۂ گناہ گار بداں ماند چوں طبیبے گوید بیمارے را فلاں چیز مخور وے ہماں بخورد، پس زحمتِ اُو زیادہ شود و طبیب گوید ایں بیماری بیشتر ازانست کہ از اشیای منع کردہ خوردہ است باز تداوی کند و دست از دارو کردن باز ندارد حق تعالیٰ شفیق تَر از مادر و پدر است، کہ باوجود شکستنِ توبہ رحمتِ اُو مارا نگذارد وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ.

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ در حدیثِ رسول آمدہ است چوں مومنے گناہ کند و توبہ آرد و باز بشکند آں توبہ خود را و گناہ کند و باز توبہ کند از کرم خود پروردگار بخشد. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[1] اَذْنَبَ ثُمَّ تَابَ ثُمَّ اَذْنَبَ قَبِلَ اللّٰهُ تَعَالٰى تَوْبَتَهٗ وَ اِنْ عَادَ فِى الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِيْنَ مَرَّةً.

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند اگر در مجلسِ کریماں گستاخے آید برہنہ اُورا برہنہ نگذارند و بمرحمت و اکرام اُورا بنوازند وحق تعالیٰ مشفق تَر از مخلوقات است بر بندگانِ خویش. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، روزے می فرمودند کہ در حدیث آمدہ است. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْمُسْتَغْفِرُ[2] بِاللِّسَانِ وَالْمُصِرُّ عَلَى الذُّنُوْبِ كَالْمُسْتَهْزِئِ. قَالَ عَلِيٌّ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ لِاَعْرَابِيٍّ[3] اِنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ فِىْ مَسْجِدِ رَسُوْلِ اللّٰهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ

---

[1] کسیکہ گناہ کرد و از گناہ تائب شد و باز گناہ کند پروردگار توبہ وے قبول فرماید اگرچہ ہفتاد بار در روز و شب ہم چناں کند (ف) مشکوٰۃ باب الاستغفار والتوبہ.

[2] کسیکہ بزبان توبہ کند و اصرار بر گناہ کند وے برنگِ استہزا کنندہ است.

[3] حضرت علی کرم اللہ وجہہ باعرابی کہ در مسجدِ رسول اللہ وردِ استغفر اللہ استغفر اللہ را کردہ بود

فَقَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ مَهْ يَا بَطَّالُ اِنَّ سُرْعَةَ اللِّسَانِ بِالتَّوْبَةِ تَوْبَةُ الْكَذَّابِيْنَ. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں مُفسد بنظرِ شیخ نصیرالدین محمود طاب اللہ ثراہ آمدے اُورا نصیحت بدیں رباعی فرمودے و رباعی[1] اینست.

باز آی باز آی، ہر آنچہ ہستی باز آی

صد بار اگر توبہ شکستی باز آی

چوں رحمتِ حق بہر گناہگارانست

گر کافر و مست و بت پرستی باز آی

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، روزے می فرمودند کہ مردے در نظرِ شیخِ اعظم رکن الدین آمد وگفت من از دستِ فلاں نبیرۂ رسول صلی اللہ علیہ وسلم در ماندم، و بانواع می رنجاند، وے را یکے از اولیاء می گویند وصلحای آں عہد بودہ است خدمتِ شیخ فرمودند ترا یکے از اولیاء می گویند، اما نیستی قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا[2] اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلِيًّا الْمُشَاحِنَ قَطُّ و مشاحن از رُوی لغت گویند دشمنِ فرزندانِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ بحدیثِ[3] رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است، ہر آں بنی آدم را کہ زبان سیاہ باشد از نیکی

فرمود اے باطل از زبان بسرعت توبہ کردن توبۂ دروغ گویاں است.

[1] ایں رباعی از رباعیات شاہ ابوسعید ابوالخیر است و در رباعیات وے ایں طور منقول است.

باز آی ہر آنچہ ہستی باز آی   گر کافر و گبر و بُت پرستی باز آی

ایں درگہِ مادرگہ نا امیدی نیست   صد بار اگر توبہ شکستی باز آی

[2] کینہ ور را پروردگار دوست نساختہ است (ف) المشاحن در لغت مطلقاً بُغض کنندہ را گویند.

[3] ایں حدیث در صحاح نیست.

بجوئید جز ایذای مرداں، و وفا در وَے نباشد، بندگی شیخ اعظم رکن الحق والدین کتاب اللہ ثراہٗ فرمودند با فرزندان ایں چنیں کساں را قرابتے و خویشی نباید کرد و از صحبتِ ایشاں پرہیز باید کرد کہ پیوستہ در خصومت و ایذا رسانیدنِ مرداں باشند، فَاحْذَرُوْا عَنْهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ[1] فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند کہ درکسبِ حائکاں برکت نباشد، پیوستہ در رنج و مشقتِ دنیا باشند ازاں جہت کہ روزے حائکے جامۂ دستار بر پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بیاورد چیزے اجرتِ اُو باقی بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہم ازیں جامہ بمقدارِ اجرتِ خود بستاں حائک از میانِ جامہ زیادہ از اجرتِ خود بستد ازاں سبب ایں گروہ بے باک باشند.[2] فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ خیاط را برکت بسیار در کسبِ وے باشد کہ وے از دو قطعہ، جامہ ازار بدوخت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم اورا دعا کرد. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند دریں محل ہر کہ بے نعمت گشت از رنجانیدنِ دلہا گشت، و ہر کہ نعمت یافت از خشنودیِ دلہا یافت، فائدہ. قطب العالم روزے می فرمودند چوں مومن نمازِ فرضِ بامداد و نمازِ دیگر بگزارد،[3] سُنّت آنست کہ ہم دراں محل و مقامات کہ ادای فریضہ کند مشغول باشد تا بر آمدنِ آفتاب و تا وقتِ نماز شام کہ سُنّتِ انبیاء و متابعتِ اولیاء است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ در حدیث آمدہ است

---

[1] پس از ایشان بقدرِ طاقت پرہیز کنید.

[2] ایں در احادیث صحیحہ مذکور نیست.

[3] فرض بامداد. نماز فجر. نماز دگر. نماز عصر. نماز شام. نماز مغرب.

حائک : جارباف.

چوں فرزندے از رحمِ مادر زائیدہ می شود بہر تارِ مُوی دردے و محنتے باوَے می باشد چوں مُوی فرود آرند از درد خلاص یابد. فائدہ. در تفسیر مذکور است در شبِ برآت فرشتگان طبقاتِ نور فرود می آرند تا بر سَرِ مومنانِ مُطیع بریزند و باقی ماندہ را برعاصی و بر سَرِ کافراں بریزند قَوْلُهٗ تَعَالٰی وَرَحْمَتُهٗ[1] وَاسِعَةٌ اَیْ فِی الدُّنْیَا عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْکَافِرِیْنَ وَفِی الْعُقْبٰی عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ خَاصَّةً. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ، می فرمودند مُوی[2] در قفا و در تارک نباید داشت کہ سُنّت کافران است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ، می فرمودند در کتابے خواندہ اَم ہر فرزندکہ بر مادر و پدر مطیع نیست در اقوال و افعال، و ہر مومنے کہ دشمنِ فرزندانِ رسول است ہر دو فریق محروم اند از رحمت و مغفرتِ حق تعالیٰ. فائدہ قطب العالم دامت برکاتہٗ، روزے می فرمودند بزرگ کارے است دست بدامنِ پیرے زدن بدنیا مومناں را چوں مرید بمیرد اگر پیرِ اُو زندہ است فرشتہ را فرمان می شود بصورتِ پیرِ اُو شود و در گورِ مرید فرود آید و شفاعت خواہد حق تعالیٰ اُورا بیامرزد و اگر مردہ است پیرِ اُو پیش از در آمدنِ قبر آنجا حاضر می شود و از سختیہای گور بشفاعتِ پیر خلاص می یابد فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ، می فرمودند مریدِ صادق چوں در مجلسِ پیر در آید اُورا بداں قصد باید تا در آخریں صفوفِ مرداں بنشیند.

---

[1] رحمتِ وے وسیع است یعنی در دنیا بر مومنین و کافرین و در عقبیٰ خاص بر مومنین.

[2] در کتاب الزینۃ از تیسیر الوصول منقول است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممانعت از قزع فرمود و قزع اینست کہ مخدوم ذکر کردہ است.

تارک : میانِ سر آدمی و خُودِ آہنی ۱۲ آنندراج.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنْ ذَنَبًا وَلَا تَكُنْ رَاسًا[1].
فائدہ ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں مومناں
در مجلس حاضر می شوند در غم و یا در شادی سالکِ صادق را باید کہ در صفِ
اخیریں مقام گیرد کہ در خبر است رسول صلی اللہ علیہ وسلم می فرمودند چوں
مومناں بیکجا جمع می شوند در آں محل صد جزء رحمتِ حق تعالیٰ نازل می شود
نود و نہ جزء رحمت در آخریں صف و یک جزء رحمت بہمہ مجلس و فرمودند
فَاغْتَنِمُوْا هٰذِهِ السَّعَادَةَ[2] . فائدہ ۔ روزے قطب العالم دامت
برکاتہ، می فرمودند چوں از مجلس خواہی خاستن ۔ در تَفْسِيْرِ اِمَامِ زَاهِد
مذکور است کہ ایں دعا باید خواند تا ہر گناہ کہ آنجا حاصل شدہ باشد عفو گردد
و دعا ایں است اَللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلِيْ
وَتُبْ عَلَيَّ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ[3] . فائدہ ۔ قطب العالم
دامت برکاتہ، می فرمودند کہ مومن در مقامے سکونت گیرد کہ دروے پنج
علامت باشد ۔ در آں مقام، اول آبِ فراخ بہر سوی باشد تا عبادتِ
او بعذرے دغ نگردد و دوم میوۂ بیابانی باشد بسیار تا عبادت بجمعِ
خاطر کند و برای انطار تشویش نباشد در آں مقام و سیوم مردماں پند پذیر

---

[1] پس تر شو سرداری مکن ۔

[2] ایں سعادت را غنیمت دانید ۔

[3] یا خدا حمد برای تست و معبودے نیست بجز تو یا خدا مارا مغفرت فرما و بطفیلِ رحمتِ خود توبہ ما قبول فرما یا ارحم الراحمین ۔ (ف) در باب مایقول اذا قام فی مجلسہ از جامع ترمذی ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت می کند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند کسیکہ در مجلس نشست و کلام بیہودہ کرد و وقتیکہ از آں مجلس برخاست گفت یا خدا تو پاک ہستی و تعریف برای تست من گواہی می دہم کہ بجز تو معبودے نیست از تو مغفرت خواہم و توبہ کنم ۔ در مجلس ہرچہ گذشت از وے معاف کردہ شود ۔

در کارِ عقبیٰ باشند، در شنیدنِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ منقاد باشند در آں مقام و چہارم امیر و
قاضی عادل باشند رشوت گیرندہ و ستیزہ کنندہ بر بندگانِ حق تعالیٰ نباشند
در آں مقام و پنجم تداوی برای دفعِ بلیات و زحمتہا باشد در آں مقام.
فائدہ ۔ روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند چوں مسلمانے
راہِ تقویٰ می گیرد شیطان در سہ راہ، او را می لغزاند اول در جان و دلِ
او وسوسہ افگند کہ چہ وقت است کہ محنت و مشقت کنی چرا راحتِ دنیا
نمی گیری اگر در تقویٰ ثابت ماند باز شیطان در دلِ مادر و پدرِ او می افگند
چرا فرزندِ خود را بچنیں مشقت رضا می دہید کہ تلف خواہد شد اگر ایشاں دریں
ہم ثابت باشند خلقاں را اغراء می کند تا وقتِ او را غارت کند ۔ فائدہ.
قطب العالم روزے می فرمودند صدقۂ فطر باید کہ از وجہ حلال بدہد تا ترا
دست گیر گردد قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَدُّوْا صَدَقَةَ
الْفِطْرِ عَنْ وَجْهِ الْحَلَالِ عَنْ نَفْسِهٖ وَعَنْ عِيَالِهٖ[1] ۔ فائدہ.
روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند لَيْسَ الْعِيْدُ لِمَنْ لَهٗ
كَثْرَةُ الْمَالِ وَاِنَّمَا الْعِيْدُ لِمَنْ لَهُ الْاَعْمَالُ، لَيْسَ الْعِيْدُ
لِمَنْ يَرْكَبُ الْمَرْكُوْبَ وَاِنَّمَا الْعِيْدُ لِمَنْ لَاجُرْمَ لَهٗ وَلَا ذُنُوْبَ،
لَيْسَ الْعِيْدُ لِمَنْ يَاكُلُ النَّعِيْمَ وَاِنَّمَا الْعِيْدُ لِمَنْ يَخَافُ

---

[1] صدقۂ فطر از جانبِ خود و عیالِ خود از وجہِ حلال بدہ (ف) باب صدقۃ الفطر از مشکوٰۃ و جمع الفوائد ج افضل الصدقہ

[2] نیست عید برای کسیکہ مال بسیار دارد عید برای آں کس است کہ اعمال دارد و نیست عید برای کسیکہ برسواری سوار شود عید است برای کسیکہ وے خطا و جرم ندارد نیست عید برای کسیکہ نعمتہا خورد عید

ستیزہ : جنگ و خصومت و بمعنی تظلم و تعدل آمدہ است ۔ ۱۲ آنندراج ۔

اغراء : برانگیختہ کردن ۔

عَنْ دَرَکَاتِ الْجَحِیْمِ لَیْسَ الْعِیْدُ لِمَنْ ضَرَبَ الْخِیَامَ فِیْ صَحْرَاءِ
أَیْ فِی الْفَضَاءِ وَاِنَّمَا الْعِیْدُ لِمَنْ سَعِدَ فِیْ یَوْمِ الْقَضَاءِ، لَیْسَ
الْعِیْدُ لِمَنْ یَلْبِسُ الْجَدِیْدُ وَاِنَّمَا الْعِیْدُ لِمَنْ آمَنَ مِنْ یَوْمِ الْوَعِیْدُ
لَیْسَ الْعِیْدُ لِمَنْ کَانَ لَہُ الْحَقُّ الْمَغْصُوْبُ وَاِنَّمَا الْعِیْدُ لِمَنْ کَانَ
لَہُ الْحَقُّ الْمَحْبُوْبُ، دریں محل فرمودند

مرا گویند فردا روزِ عیدست — طرب در رُوی ہر کس خود پدیدست
ہر آں روزے کہ با ایماں بمیرم — مرا در عمرِ خود آں روز عیدست

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند کہ شیطان را گاہے
با مہتر یحییٰ علیہ السلام ملاقات شد پرسید کہ اے ملعون وقتے برمن ظفر
یافتہ، شیطان گفت، دریک شب کہ طعام و آب سیر خوردہ بودی نتوانستی کہ
عبادتِ معبود بفراغ کنی، مہتر یحییٰ علیہ السلام گفت ایں پند و نصیحت از تو
مرا شد، شیطان گفت کہ مرا نیز نصیحت از تو شد، بعد ازیں ہیچ مومنے را
نصیرات دینی نگویم. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ میفرمودند
نصیحت میانِ مردماں کردن نشاید بلکہ در خلوت کنند تا مفید آید. فائدہ.
روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند حضرت رسالت صلی اللہ علیہ
وسلم را خبر کردند عکرمہ در محافل و مجالس نا در حاضر می آید، پیغامبر علیہ السلام
پرسید موجبِ ترک آوردنِ مجالسِ مومناں چیست عکرمہ گفت یا رسول اللہ

برای آن کس است کہ از منازلِ دوزخ نجات یابد نیست عید برای کسیکہ خیمہا در فضا بلند کرد عید برای
کسے است کہ در حشر نیک بخت ماند نیست عید برای کسیکہ لباسِ نو پوشد عید برای آن کس است کہ
از روزِ جزا مامون ماند نیست عید برای کسیکہ بروے حقِ مغصوب بود عید برای آں کس است کہ
دے را حقِ محبوب بود.

ظفر: فیروزمندی. ۱۲ آنندراج.

چیزے از تو آموختہ ام آں را بکار می بندم و در آں مشغول می باشم، رسول
علیہ السلام گفت طُوْبٰی لَکَ ثُمَّ طُوْبٰی لَکَ. فائدہ. روزے قطب العالم
دامت برکاتہٗ می فرمودند تواضع بر دو نوع است یکے تواضعِ غنی سوی فقیر است
آں حاجتِ او برآوردن برحسب مطلوب است، دوم تواضعِ فقیر سوی غنی
و آں حاجت بوے گفتن است. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے
می فرمودند کہ در ایامِ گذشتہ دو برادر بودند یکے نادیدہ گواہی دادہ بود و
یکے گواہی حق پوشیدہ بود چوں فوت شدند فرمان شد زمین را، کسے کہ
گواہی دروغ نادیدہ دادہ بود ہر دو لبِ گور تنگ کنید و استخوانہای اورا
بشکنید و آنکہ گواہی حق را دیدہ پوشیدہ بود، گورِ اورا باتشِ دوزخ
پُر کنید تا روزِ قیامت سوختہ گردد نعوذ باللہ من ذٰلک. فائدہ. روزے
قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ صوفی صدیق آنست کہ پیوستہ
در طلبِ عقبیٰ باشد فِیْ اَیَّامِ عُمْرِہٖ و آنکہ ہمیشہ در طلبِ دنیا باشد
مدعی است کذاب، راہ زن و دروغ گو. فائدہ. روزے قطب العالم
دامت برکاتہٗ می فرمودند احرار آنست کہ مطیعِ خلق نیست و بندۂ او آنست
کہ مطیع است. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ
حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بر یکے می گذشت بدید کہ احکام و ارکان
و قومہ و جلسہ بجا نمی آرد فرمودند اگر تو بدیں حالت بمیری روزِ قیامت
از امتانِ من ترا نگویند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ
می فرمودند اگر ترا پرسند اصل چہ داری بگو اصلِ ایمان دارم و اگر پرسند
بنیاد چہ داری بگو از خاک. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ

---

۱ خوشش خبری است برای تو پس خوشش خبری است برای تو.

۲ در بابِ وصف الصلوٰۃ از جامع ترمذی حدیثِ بدوی منقول شدہ است.

می فرمودند نمی شاید مومنے راکہ با فرزندِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم مخاصمت و
مکالمت کند و اگر بکند بے ایمان از دنیا رود سوال کردم از بندگی قطب العالم
دامت برکاتہ، اگر سیدے مخالفت کند فرمودند تحمّل کنید تا ایمان از دنیا
بسلامت ببرید و خاکِ پای ایشاں باشید فرمودند ابنای ملوک چوں بدنیا
بمرادِ خویش کارے کنند کس را زہرہ آں نباشد کہ مخالفتِ رای ایشاں کند
و ایشاں شاہزادگانِ ہردو عالم اند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت
برکاتہ، می فرمودند چوں من در دمشق رسیدم آنجا در محلّتے علماء بودند من
شروع بروایتے کردم عالمِ ربّانی مولانا صدرالحق والدین زائرالحرمین زبان
کرم برکشادند در کلبۂ ایں بندہ زادہ بیائید برکت برسانید ہر جوابے کہ
مطلوب است گفتہ آید امّا در مجلس با فرزندانِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم محلِّ
گستاخی است نمی شاید. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند
بعد از خروجِ طعام مُضیف در آخرِ صف ایستادہ شود و بگوید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ
رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ بروحِ صاحبانِ حق فاتحہ و اخلاص بخوانیم کہ سُنّتِ مشایخ
و علمای خراسان و دیارِ عرب است معائنہ چنیں دیدہ شدہ است. فائدہ.
روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند فقیر چیست و مراتبِ فقر
چیست مشایخ و علمای سلف گفتہ اند کہ پیشوای فقر شریعت است
و مشایخِ بلخ گفتہ اند پیشوای فقر تسلیم است و مشایخ شام گفتہ اند
پیشوای فقر صدق است و مشایخِ عرب گفتہ اند کہ پیشوای فقر اَسرار نہاں
داشتن است و مشایخِ روم گفتہ اند پیشوای فقر تواضع است مشایخ و علمای
بخارا گفتہ اند کہ پیشوای فقر از ہستی برخاستن است و با نیستی در ساختن است

---

[1] حمد خدا را است پروردگارِ عالمہا . سورہ فاتحہ آیت [1]

زہرہ: پوستی باشد پُر از آب کہ بجگر آدمی و سائر حیوانات چسپیدہ. عربی مرارہ گویند. ۱۲ آنندراج.

کلبہ: بالضم خانہ و دوکانِ کوچک. ۱۲ آنندراج.

و درویش کسے است کہ وے قلمِ قضا و رقمِ فنا بر وجودِ خویش درکشد و از
ہردو عالم باک ندارد. سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ،
کہ مقاماتِ فقر چند است. جواب فرمودند کہ فقر را پنجاہ مقام است ہر سالکے
کہ دراں رسد بحضرتِ حق تعالیٰ برسد و ہر کہ باز ماند، از حضرتِ حق دور است
و از اَسرارِ پروردگار بُوی. بوے ندادہ اند چوں بطلب می باشد اِنْ شَآءَ اللّٰہُ
برسد، اگر توفیقِ اُو عنایت کند، اوّل مقامِ فقر توبہ است و دوم مقامِ فقر علم
است و سوم مقامِ فقر حلم است و چہارم مقامِ فقر عقل است و پنجم مقامِ
فقر معرفت است و ششم مقامِ فقر عاقبت است و ہفتم مقامِ فقر رحمت است
و ہشتم مقامِ فقر قناعت است و نہم مقامِ فقر صدق است و دہم مقامِ فقر
یقین است و یازدہم مقامِ فقر عبادتست و دوازدہم مقامِ فقر ذکر است و سیزدہم
مقامِ فقر زہد است و چہاردہم مقامِ فقر تقویٰ است و پانزدہم مقامِ فقر
توکّل است و شانزدہم مقامِ فقر فکر است و ہفدہم مقامِ فقر رجا است
و ہژدہم مقامِ فقر صبر است یعنی اندیشہ و نوزدہم مقامِ فقر شکر است
و بیستم مقامِ فقر [illegible]ت است و بیست و یکم مقامِ فقر خلوت و عُزلتست
و بیست و دوم مقامِ فقر رضا است و بیست و سوم مقامِ فقر اخلاص است
و بیست و چہارم مقامِ فقر بیچارگی است و بیست و پنجم مقامِ فقر اخلاق
است و بیست و ششم مقامِ فقر تواضع است و بیست و ہفتم مقامِ فقر
خوف است و بیست و ہشتم مقامِ فقر اعتقاد است و بیست و نہم مقامِ فقر
افلاس است و سی اَم مقامِ فقر تحمّل است و سی و یکم مقامِ فقر شوق است
و سی و دوم مقامِ فقر مجرّد شدن است و سی و سیوم مقامِ فقر لطف است
و سی و چہارم مقامِ فقر ذلّہ است و سی و پنجم مقامِ فقر خشوع است و
سی و ششم مقامِ فقر خضوع است و سی و ہفتم مقامِ فقر خَلوق بودن است

خلوق: بالفتح مردِ خوش خو - ۱۲ آنندراج

وسی وہشتم مقامِ فقر ریاضت است وسی ونہم مقامِ فقر حکمت است وچہلم مقامِ فقر عصمت است وچہل ویکم مقامِ فقر شرف است وچہل ودوم مقامِ فقر ہمت است وچہل وسیوم مقامِ فقر محبت است وچہل وچہارم مقامِ فقر ہبر است کہ برکس نگویند اگر گوید از باقی محروم ماند وچہل وپنجم مقامِ فقر وصل است وچہل وششم مقامِ فقر قرب است وچہل وہفتم مقامِ فقر ادب است وچہل وہشتم مقامِ فقر اشتیاق است وچہل ونہم مقامِ فقر تسلیم است وپنجاہم مقامِ فقر سالک، دیدار پروردگار است کہ اکثر علمای ربانی ومشائخ بخواب دیدہ اند لَا مَسَاغَ لِلْاِنْكَارِ[1] اما چوں یکے دریں مقامات نتواند رسید پانزدہ مقام است باید کہ جہد کند اینست مقام اول توبہ است مقامِ دوم توکل است مقام سیوم حمد گفتن مقام است چہارم صبر است مقامِ پنجم شرم است مقامِ ششم زہد است مقامِ ہفتم قناعت است مقامِ ہشتم تسلیم است مقامِ نہم صدق است مقامِ دہم رضا است مقامِ یازدہم دیدار است مقامِ دوازدہم تفکر است مقامِ سیزدہم ہیبت است مقامِ چہاردہم شکر است مقامِ پانزدہم عصمت است از ناشایستہای تمام بفضل وعونِ او جَلَّ جَلَالُہٗ وَعَمَّ نَوَالُہٗ ولیکن اگر دریں مقام نتواند رسید باید کہ دریں مراتب کہ ہشت چیز است مداومت کند مرتبۂ اول توبہ است مرتبۂ دوم عبادتست مرتبۂ سوم زہد است مرتبہ چہارم صبر است مرتبۂ پنجم عرفان است مرتبۂ ششم شکر است مرتبۂ ہفتم محنت است مرتبۂ ہشتم طلب دوست است زیرا کہ ہریک مرتبۂ اشارہ سوی پیغامبرے است اول تائباں اشارہ سوی آدم صَفِیُّ اللہ کردہ اند علیہ السّلام و دوم عابداں اشارہ سوی ادریس پیغامبر کردہ اند علیہ السّلام وسیوم زاہدان اشارہ سوی عیسٰی پیغامبر علیہ السّلام

---

[1] انکار در آں نمی گنجد.

کردہ اند وچہارم صابراں کہ اشارہ سوی ایوب پیغامبر کردہ اند وپنجم عارفاں کہ اشارہ سوی موسٰی پیغامبر علیہ السّلام کردہ اند وششم شاکراں کہ اشارہ سوی مہتر سلیمان پیغامبر علیہ السّلام کردہ اند، ہفتم متوکلان کہ اشارہ سوی نوح پیغامبر علیہ السلام کردہ اند، ہشتم طالبان اشارہ سوی پیغامبر ما صلی اللہ علیہ وسلم کردہ اند ہر سالکے کہ عاری ازیں علوم باشد اورا بر سجادۂ مشائخ نشستن جایز نیست و دست دادن او سزاوار نیست و خلافت را در خور نیست و اگر در ابتدا نتواند دریں مقامات رسیدن اورا دوازدہ کار اختیار باید کرد اول خشمِ کلی از خود دور باید کرد و دوم حسد دور باید کرد وسیوم بخل دور باید کرد وچہارم کبر دور باید کرد وپنجم عجب دور باید کرد وششم نفاق دور باید کرد وہفتم شہوت دور باید کرد وہشتم حرام خوردن وپوشیدن وشنیدن و دیدن وکردن دور باید کرد ونہم جہل دور باید کرد و دہم کاہلی دور باید کرد و یازدہم انتقام دور باید کرد و دوازدہم تواضع بہمہ حال باید کرد فِي الْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ[1] تا محبوب باشد بحضرت ذِي الْجَلَالِ تَعَالٰتْ اٰلَاؤُهٗ وَتَقَدَّسَتْ اَسْمَائُهٗ وَلَا اِلٰهَ غَيْرُهٗ[2]. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ مومن را روزِ عاشورا سی وپنج چیز باید کرد کہ مستحب است اول ہیچ گناہ روزِ عاشورا نکند و دوم با اقارب پیوندد چوں حاضر اند وسیوم دہ مومن را سلام کند و چہارم تعظیم مسلمانان کند وپنجم لقمۂ چرب و شیریں یکے را دہد وششم حلق کند و یا مو فرود آرد وہفتم جامہ یکے را دہد وہشتم لقمۂ طعام فقیرے را دہد ونہم افطار مومنے را کناند و دہم نماز جنازہ گزارد و اگر نباشد صد بار استغفار مومنین را گوید

---

[1] در اوقات صبح وشام.

[2] صاحب جلال کہ نعمتہای وے بلند است واسماء وے مقدس است وسوای وے معبود نیست.

بدیں طریق اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلِیْ وَلِجَمِیْعِ الْمُسْلِمِیْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ و یازدہم
بخوفِ حق گرید دریں محل ایں حدیث فرمودند قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ
وَسَلَّمَ اِنَّ فِیْ جَهَنَّمَ دَرَکَةً لَا یَنْجُوْ مِنْهَا اِلَّا الْبَکَّاؤُنَ مِنْ خَشْیَةِ
اللّٰهِ تَعَالٰی و دوازدہم ہفت اعضای خویش را دریں روز نگاه دارد و سیزدہم
سرمۂ سیاه درچشم کند. و چہاردہم برده برضای حق تعالیٰ آزاد کند پانزدہم
غضب فرود خورد و شانزدہم استغفار صد بار گوید و ہفدہم بر سر خود سه بار
آب ریزد و ہژدہم یتیم را چیزے دہد و نوزدہم دعای خواند و بیستم بر مومن
مصافحه کند و بیست و یکم نماز گزارد و بیست و دوم طعام بر اہل خویش را
فراخ کند و بیست و سوم ملاقات بمتقیان و زاہدان کند و بیست و چہارم
زیارتِ قبور کند و بیست و پنجم توتیا درچشم کند و بیست و ششم تسبیح گوید و
بیست و ہفتم بادشمنان صلح کند و بیست و ہشتم کارِ یکے برآورد و بیست و نہم
از شر عاجزے باز آید و سی ام نماز خصمان گزارد چہار رکعت نماز بنیتِ نفل
بخواند در رکعت اوّل بعد از فاتحه آیة الکرسی سه بار و اخلاص یازده بار و در
رکعت دوم بعد از فاتحه قُلْ یٰاَیُّهَا الْکٰفِرُوْنَ سه بار و اخلاص یازده
بار بخواند و در رکعتِ سوم بعد از فاتحه اِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ سه بار و اخلاص
یازده بار و در رکعتِ چہارم بعد از فاتحه اخلاص بیست و پنج بار بخواند روزِ قیامت
ازینی بخشد حق تعالیٰ خصمان او را تا از حقوق خویش باز آیند سوال کردم از بندگی
قطب العالم دامت برکاته، قرأت قرآن از فرود سوی بالا خواندن آمده است
جواب فرمودند مشروع نیست برحکم نص قرآن قوله تعالیٰ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِیْلًا

١ درجہنم منزلے است که نجات نیابند ازاں مگر گریه کنندگان از خوفِ خدا.
٢ نماز خصمان تفصیلش در کتاب مذکور است
٣ ورتیل کن قرآن را بواضح خواندن. سوره مزمل آیت ۴.
بُرده: بالفتح. غلام و کنیزک ۱۲ غیاث

و برحکمِ حدیث قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ قَرَأَ الْقُرْاٰنَ
مَعْکُوْسًا اُلْقِیَ فِی النَّارِ مَنْکُوْسًا وسی و یکم احسان درحقِ مادر و پدر
کند دریں روز وسی و دوم ملاقاتِ استاذ و پیر کند و اگر حاضر نباشد
برای عاقبتِ ایشاں را دعا کند و اگر مرده باشند مدد به دعا و صدقه کند
وسی و سوم فائدۂ علومِ دینی موناں را رساند از نماز و تسبیح و دعا و مثلِ ایں
وسی و چہارم بروحِ مردگاں صدقه دہد و دعای خیر کند وسی و پنجم نمازِ
جماعت گزارد. فائده. روزے قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند
که دریں شب بعضے عوام قصّہا یاد می کنند و در ہر محلّے و کوچه تذکیر میگویند
و بر بلندیہا بر می آیند قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ وَقِصَّهَا
می گویند بیانِ آں از جہتِ شرع ممنوعست. فائده. در کتبِ فقه
آمده است اگر یکے قرآن درشب بر بلندی می خواند میانِ آبادانی و یا در
بیابانے می خواند بزه کار باشد ہرگاه که خواندنِ قرآن در چنیں محلّہا ممنوعست
نکیف قصه ہا و حکایات و بجز آں جائز و درست شرعاً باشد. فائده
روزے قطب العالم دامت برکاته، فرمودند نصیحت در شب بر بامہا
و بلندیہای کوچه بکوچه گفتن و خود را و خلقِ دیگر را گرفتارِ دوزخ کردن است
ازاں جہت که آوازِ وے عورتانِ نامحرم می شنوند و اُورا عوراتِ نامحرم
می بینند و دیدنِ عورتانِ نامحرماں و آواز شنوانیدن وخویشتن را
بدیشاں نمودن حرامست و اگر فاسق از جنسِ عورتاں بیروں می آیند
مردانِ خدا ناترس بجہتِ نظر سوی عورتاں کردن حاضر می آیند و ایں جمله
بزه کاری در گردنِ اُوست که سببِ ایں چیزہای نامشروع می گردد امیر دادِ
ولایت و مُفتیانِ آں مقام و داد بک و مُحتسب را شاید که ایں چنیں

١ کسیکه قرآن معکوس خواند در دوزخ سرنگوں رود.
امیر داد: شخصیکه حاجاتِ عوام به بادشاه رساند.

اشخاص را مانع گرداند و اگر از منع باز نمانند ازاں مقام بیروں کنند تا از شر کردن موناں باز مانند، و خدای تعالیٰ بر منع کنندگان رحمت کند وایشاں را باز دارد تا خود اسیر عذاب نگردند و خلقاں را گرفتار دوزخ نکنند و اگر کے بگوید کہ ایں سنت مہتر نوح پیغامبر است علیہ السّلام **جواب** باید گفت کہ سنت و دینِ پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم محو کنندۂ دین و سنتہای جملہ پیغامبران است قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ شَرِیْعَتِیْ نَسَخَتْ کُلَّ شَرِیْعَۃٍ[1] دیگر جواب مہتر نوح پیغامبر بود فرمان رسید کہ در کوچہ و محلتہا برو، بیانِ توحید کن غیرے را دریں مسئلہ با پیغمبر برابری نیست و کار گزاردن بر حکمِ شریعت پیغامبر دیگر مشروع نیست پس ثابت شد و درست شد کہ ایں بدعت است مذموم، نباید کرد. **حکایت**. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند زنی گویند خاکے را کہ بر پشت ماہی آفریدہ شدہ است تا پاہای گاوٗ براں قرار گیرد. **حکایت**. در تفسیر بصائر آوردہ است چوں مہتر جبرئیل علیہ السلام بفرمان خدای تعالیٰ جاں را بفرمود تا بتنِ آدم در آید و گفت اُدْخُلْ بِسْمِ اللّٰہِ فَدَخَلَ الرُّوْحُ فِیْ بَدَنِہٖ فَقَعَدَ وَعَطَسَ وَقَالَ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ.[2] فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ جاں بوقت در آمدن درنگ نکرد. بوقت بیرون آمدن بسختی بیروں آید، **جواب** ازاں جہت کہ بوقت در آمدن بآواز رحمت در آمدہ بود و بوقت بیرون آمدن تا آواز رحمت نمی شنود بیروں نمی آید و ایں علامت نیک بختاں است امّا جان بد بختاں بخواری بیروں می آید. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند در تفسیر خواندہ ام درخت صندل و

---

[1] شریعتِ من تمام شرائع را منسوخ کردہ است.

[2] بنام خدا داخل شو. پس روح در جسم وے داخل شد باز وے نشست و عطسہ کرد و الحمد للہ گفت.

[3] سید آزاد بلگرامی در فصل اول از کتاب سبحۃ المرجان فی آثار ہندوستان ازیں گونہ روایا تہا جمع کردہ است آنہا را باید دید

عُود و گیاہہای خوشبو و گوہر و مروارید رُوی زمین از قطراتِ آبِ چشمِ مہتر آدم علیہ السّلام پیدا گردید. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ دریں محل فرمودند کہ بنی آدم بعضے را موی در سر نمی باشد ازیں جہت کہ آدم را نبود بسبب آنکہ چوں آدم گریہ بسیار کرد مہتر جبرئیل را فرمان شد تا بازوی خویش بر تارکِ آدم بمالد مُوی از غایتِ سردیِ بازوی جبرئیل بریخت فرزندانِ اُورا میراث شد کہ بعضے را تارک لخشاں باشد. فائدہ قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند چوں شیطان راندہ شد گفت خداوندا مرا مہلت بدہ تا روزِ قیامت، فرمان شد بدادم، گفت من بندگانِ ترا وسوسہ دہم و از طاعتہا باز دارم، فرمان شد، اگر از طاعت باز داری از توبہ باز نتوانی داشتن و اگر از توبہ باز داری از آمرزیدنِ من باز نتوانی داشتن. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند اگر مومن تقصیر طاعت کند کفر نیست امّا اگر گوید کہ عبادتہا نخواہم کرد ایں لفظ کفر است و لہٰذا شیطان ازیں کافر نشد کہ آدم را سجدہ نکرد بلکہ ازیں کافر شد کہ گفت آدم را سجدہ نکنم اگر بمجرّدِ باز ماندن از طاعت کفر بودے بسا اُمتانِ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از عبادتہا باز می مانند و کافر نیستند. **سوال** کردم از قطب العالم دامت برکاتہٗ، چوں بہشت جای پاک است و شیطان پلید بود چگونہ محل یافت. **بجرم جواب** فرمودند قطب العالم دامت برکاتہٗ وعدہ بریں بود ہر کجا آدم باشد ترا قدرتِ آں بدہم کہ پہلوی اُو توانی رفت. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند چوں حق تعالیٰ نعمتہای بہشت بر آدم مباح کرد از گندم منع کرد ازاں سبب کہ تا سبب شود بیروں آوردنِ آدم علیہ السّلام زیرا چہ مُضیفِ کریم مہمان را نگوید بیروں رو تا

لخشاں: چیزے صاف و املس کہ ازاں پای بلغزد ۱۲۰ آنندراج. مُضیف: میزبان.

سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، موجبِ
بیرون آوردنِ آدم و حوّا چہ بود کہ از بہشت بیروں کشیدند. بجرم
جواب فرمودند کہ در لوحِ محفوظ نوشتہ بود کہ مومن و کافر از پشتِ آدم
و از شکمِ حوّا پدید کنم بہشت مقامِ کافر نیست ازیں سبب بیروں آورد.
فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند بخوردنِ گندم آدم
علیہ السلام را بیروں از بہشت ازاں کردند کہ آں درخت را وے از حق
تعالیٰ طلب کرد کہ مرا بدہ فرمان شد دادمت لیکن مخور کہ بر مائدۂ کریماں مہماں را طعام
خود خوردن از ادب نیست قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند آدم درونِ بہشت
بے فرمانی کرد بیرونِ بہشت آنرا درگذاشتند ازاں جہت کہ آدم را درونِ بہشت عفوِ
زلّت شدے ہماں یک عاصی را بخشیدہ بودندے و ایں از کریمی و رحیمی نباشد در دنیا
آورد تا تمام فرزندانِ اُو را کہ عصیاں آرند عفو فرماید تا کرمِ اُو بے حد و بے عد بندگان
ببیند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند مہترِ نوح
علیہ السلام را سہ[1] پسر بودند اوّل را نام حام گفتندے بزمینِ ہندوستان
اُو را فرستاد و دوم پسر را سام گفتندے اُو را بزمینِ خراسان فرستاد و سوم
پسر را یافث گفتندے اُو را بزمینِ ترکستان فرستاد و افغانان از نسلِ
ایں یافث اند اُو را شفقت بر پدر و بر مادر و برادران و اقاربان نبود ازاں
جہت طائفۂ افغانان را شفقت و محبت و رعایت و مودت نباشد ہرگز امّا
دختران مہترِ نوح علیہ السلام چہار بودند دخترِ کلاں را روسا نام بود دخترِ دوم
را عودہ نام بود دخترِ سوم را سہمیا نام بود دخترِ چہارم را شمشا نام بود ہر یک
دختر را کت خدا ساختند و در چہار رکنِ عالم فرستادند. قطب العالم دامت
برکاتہ، روزے می فرمودند کشتیِ نوح در حدِّ شام فرود آمد در قریہ کہ نامِ او
ثمانین گفتندے، دامادِ بزرگ را برنوح نام بود بحدِّ روم فرستاد بغایت

[1] از سمرہ رضی اللہ عنہ منقول است آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند (پسرِ نوح)، سام جدِّ عرب و حام جدِّ حبش و یافث جدِّ روم است
تفسیر سورۃ الصافات از جامع ترمذی. ج ۲

جمالِ پُر کمال داشت ازاں جہت آدمیانِ روم صاحبِ جمال باشند مثلِ
ایشاں در عالم نیست دامادِ دوم را نفوخ نام بود اُو را بحدِّ چین فرستاد،
اُو نیز صاحبِ جمال بود بغایت، داماد سوم را نکسانوح نام بود اُو را بحدِّ زمینِ
بدخشاں فرستاد، داماد چہارم را برنوح نام بود اُو را بحدِّ مغرب فرستاد سیاہ بود،
چناں غلہ ہا و نعمتہا در جہاں پدید شد و چناں آباداں گشت کہ خاک از زمین
می بردند بالای کوہ ہا می انداختند زراعت می کردند ازاں جہت مہترِ نوح
علیہ السلام را آدمِ ثانی خوانند. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، میفرمودند
کہ فرعون و نمرود از نسل عادیاں بودہ اند و بر مردمان عدل و سخاوت می نمودند
ہر چند کہ شرکت بر معبودِ برحق آوردند امّا ازیں دو حرفت نیک نام بودند در جہاں
یکے عدل و دوم سخاوت، دنیا بعہدِ ایشاں نیکو آباد بود لیکن حجّاجِ یوسف مومن
بود و ظالم و ممسک بود عالم در عہدِ اُو خراب شدہ بود قَالَ[1] النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْمُلْكُ يَبْقٰى بِالْعَدْلِ وَالْجُوْدِ مَعَ الْكُفْرِ وَلَا يَبْقٰى
بِالظُّلْمِ وَالْبُخْلِ مَعَ الْاِيْمَانِ. فائدہ. قطب العالم دامت
برکاتہ، می فرمودند کہ ندیم و جلیسِ بد مردم را بدوزخ فرستد چنانکہ نمرود
خواست تا بر مہترِ ابراہیم علیہ السلام ایمان آرد دشمنان گفتند سالہا خداوندی
کردی اکنوں بندگی مکن و سارہ دخترِ نمرود بود چوں معجزہ ابراہیم علیہ السلام
بدید مسلمان شد. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ مہترِ
ابراہیم علیہ السلام را پرسیدند ترا آتش چرا نسوخت قَالَ[2] اِبْرَاهِيْمُ مَنْ
كَانَ فِيْ قَلْبِهٖ نَارُ الْحَقِّ كَيْفَ يُحْرَقُ مِنْ نَارِ الْخَلْقِ گفتند اے
ابراہیم چہ بود آتش را حق تعالیٰ گفت سرد باش بے واسطہ گفت ازاں

[1] ملک بانصاف و سخاوت باقی می ماند اگرچہ صاحبِ ملک کافر بود و بظلم و بخل باقی نمی ماند اگرچہ وے
ایمان دار بود (ف) بایں الفاظ ایں حدیث یافتہ نشد.

[2] مہتر ابراہیم علیہ السلام فرمود کسیکہ در دلِ وے آتش حق است وے بہیچ طور بآتشِ خلق سوزد.

جہت کہ من بیقین بغیرِ وے یاری نخواستم بیقین واسطہ از راہ برداشتم یعنی بغیر یاری نخواستم علمِ خداعَزَّ وَجَلَّ واسطہ کردم تا از برکتِ آں نجات یافتم.
فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند دریں محل کہ ایں خطاب آتشِ نمرود را نبود بلکہ آتشِ دلِ ابراہیم علیہ السلام را خطاب بود کہ ترا مسلط بر آتشِ نمرود کردہ اَم تا از تابشِ تو آں آتش فرونشیند اگر حق تعالیٰ بَرْدًا وَّسَلَامًا نگفتے ہیچ کسے از گرمی وے نتوانستے کہ آتش بیفزودے و ہمہ ازاں گرمی آتش سوختندے. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، میفرمودند چوں مَلَکُ الْمَوْت آمد نزدیکِ مہترِ ابراہیم علیہ السلام پرسید بزیارت آمدی و یا بقبضِ جان آمدۂ، گفت کہ بقبضِ جان، ابراہیم علیہ السلام گفت هَلْ[1] رَأَيْتَ خَلِيْلًا يَقْبِضُ رُوْحَ خَلِيْلِهٖ جبرئیل فرود آمد سوی مہترِ ابراہیم علیہ السلام فرمان آورد وگفت هَلْ[2] رَأَيْتَ خَلِيْلًا يَكْرَهُ لِقَاءَ خَلِيْلِهٖ سوال کردم از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ، کہ فعلِ لواطت میانِ قومِ لوط علیہ السلام چہ نوع بود وچگونہ پدید گشت بجرم جواب فرمودند سیدالسادات دامت برکاتہ، کہ شیطان درشبہ عورتاں شد نزدیکِ قومِ لوط آمد وعورتاں راگفت شویانِ شما باکنیزگاں در بستر می شوند و تنہا میگذرد شما چرا از لذتِ جماع می مانید عورتانِ قومِ لوط گفتند چہ کنیم گفت غریباں دریں میاں بسیارند شما ایشاں را طلب نمائید بخلوت گاہ. در بستر با ایشاں مشغول شوید مطلوبِ شما از ایشاں حاصل می شود، عورتانِ قومِ لوط بگفتۂ شیطان غریباں رامی طلبیدند وفعلِ بَدمی کردند، چوں آں بدبخت از ایشاں بدید کہ ایں

---

[1] آیا تو دیدی کہ دوست روح دوست را قبض می کند.
[2] آیا تو دیدی دوست را کہ وے ملاقات دوست را خوش نہ دارد.
غریباں: جمع غریب کا میر ہر چیزے نادر و نو، مسافر، و دور شوندہ - ۱۲ آنندراج.

حرفت عورتانِ قومِ لوط دل وجان بستاند شیطان صورتے از عابدان شد و در مجلسِ مردانِ ایشاں رفت وگفت کہ غریباں .بر زنانِ شمایاں چنیں وچنیں می کنند ایشاں گفتند چہ کنیم گفت شما ہماں فعل با ایشاں بکنید، غریباں ازیں کار باز خواہند ماند قومِ لوط ہمہ غریباں را بگرفتند چنانکہ بازناں فعل کنند ہم چناں با ایشاں کردند غریباں بگریختند چناں در دلہای ایشاں ایں کار شیریں کرد کہ میانِ خویش یک دیگر گردن گرفتند عَيَاذًا بِاللّٰهِ مِنْهَا در خبر ست کہ روزِ قیامت قومِ لوطیاں چنیں .بر انگیختہ شوند وایں حرفتِ قبیح وعادتِ زشت در جہاں ماندہ است میانِ بعضے از بد بختاں - حق تعالیٰ جمیع اُمتِ محمد مُصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم را نگاہ دارد. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ برداشتنِ سنگ وگرفتنِ کشتی ودست و پای مالیدنِ یک دیگر واجناسِ آنکہ خلقاں می کنند ایں ہمہ کار کردۂ پسرانِ مہترِ یعقوب علیہ السلام است کہ در قدو قامت قوی و بزرگ تر بودہ اند تا بخبر آمدہ است یگان برادر ہزار من سنگ را برمی داشتندے وصلاحیت کردندے تا قیامت ایں کار میان اُمتانِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم باشد. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند پیغامبرانِ بنی اسرائیل ازاں گویند کہ زنِ مہترِ اسحٰق دخترِ مہترِ لوط پیغامبر بود چوں مہترِ یعقوب بزاد مادرش اسرائیل نام کرد و پدرش یعقوب نام کرد واسرائیل[1] بزبان عربی گویند .بندۂ خدای عَزَّ وَجَلَّ را یعنی عَبْدُ اللّٰهِ. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، روزے می فرمودند کہ عداوتِ برادران با مہترِ یوسف علیہ السلام ازاں جہت .بود کہ ہر فرزندے را مہترِ یعقوب علیہ السلام سہ ہزار گوسپنداں دادہ .بود و مہترِ یوسف علیہ السلام را شش ہزار دادہ .بود. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ جدا شدن

---

[1] اسرائیل - از اسرا ویل مرکب است اسرا بمعنی بندہ وایل بمعنی خدا است وایں کلمۂ عبری است.

مہترِ یوسف علیہ السلام از پدر سبب آں بود کہ وقتے مہترِ یعقوب علیہ السلام میزبانی کردہ بود مرداں را، و درویشاں را طلب کردہ بود وقتے کہ مرداں را طعام داد درویشاں را فراموش کرد آں قوم درویشاں بنالیدند بحضرتِ ذوالجلال و مناجات کردند خداوندا چنانکہ مہترِ یعقوب مارا از مائدہ جدا کردہ تو محبوبِ یعقوب را از یعقوب جدا کنی، باید کہ بنی آدم جملہ مہمانان را بیک نظر بیند غنی و فقیر و صغیر و کبیر را تا فردا از دیدارِ پروردگار، بقیامت جدا نگردند

فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ سہ گروہ از امتانِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم روزِ قیامت از شفاعتِ وے محروم اند اول کسے کہ جلب[1] کشی کند و دوم آنکس کہ درختِ میوہ را ببرد بغیر آنکہ ایذا بوے رساند و سیوم آنکہ ذبح کردن مایۂ خود سازد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ ذبیح بعضے علماء گویند مہترِ اسحٰق علیہ السلام بودہ اند در تفاسیر آوردہ است کہ مہترِ یعقوب علیہ السلام نامہ نبشتہ بود سوی مہترِ یوسف علیہ السلام و در آں مکتوب ذکر کردہ بود نَحْنُ[2] اَهْلُ بَيْتٍ مُوْلَعٍ بِالْبَلَايَا، اَمَّا جَدُّنَا اِبْرَاهِيْمُ اُبْتُلِيَ بِالنَّارِ وَاَمَّا اَبِيْ اِسْحَاقُ اُبْتُلِيَ بِالذَّبْحِ وچوں مہترِ یوسف را علیہ السلام در مصر بردند ندا دادند مَنْ[3] يَشْتَرِيْ صِدِّيْقَ اللّٰهِ ابْنَ اِسْرَائِيْلَ اللّٰهِ ابْنِ ذَبِيْحِ اللّٰهِ ابْنِ خَلِيْلِ اللّٰهِ بعضے گویند کہ مہترِ ذبیح مہترِ اسمٰعیل بودہ است زیرا کہ نصِ قرآن مطلق است قَوْلُهٗ تَعَالٰى

[1] یعنی کسیکہ از شہر بیرون رفتہ از قافلۂ غلّہ فروش غلہ خریداری کند و باز بر اہل شہر گراں فروشد.

[2] ما یاں ازاں خانوادہ ایم کہ فریفتہ است بمصائب، جدِّ ما ابراہیم بآتش مبتلا شد و پدرِ من اسحاق بر ذبح مبتلا شد.

[3] کہ می خرد صدیق اللہ فرزندِ اسرائیل اللہ فرزندِ ذبیح اللہ فرزندِ خلیل اللہ را.

يَا بُنَيَّ اِنِّيْ اَرٰى فِي الْمَنَامِ اَنِّيْ اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى[1]. سببِ قربانِ اسماعیل آں بود ابراہیم علیہ السلام اورا دوست بسیار داشتے از فرزندگانِ دیگر۔ غیرت در حضرتِ آفریدگار در گرفت، و گفت اے ابراہیم چوں بغیرِ ما فرزند را دوست کردی براہِ رضای من قربان کن تا شایانِ محبت من باشی.

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند چوں زنانِ مصر یوسف را علیہ السلام بدیدند دستہای خویش بریدند و زلیخا کہ عاشقِ او بود نبرید ازاں جہت چوں کسے باچیزے خو گرفتہ باشد ازاں نترسد و کسے را کہ با وے خوی نگرفتہ باشد چوں بہ بیند خوف کند نیز حق تعالیٰ امتان محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم را خوفِ سکرات گذارد و خوفِ سوالِ منکر و نکیر گذارد سبب آں کہ تا بروزِ قیامت خوف و ترس از قیامت و از عذاب نکند بلکہ محضِ لطف در آخرت است در خبر[2] آست مہترِ یعقوب را علیہ السلام بینائی رفتہ بود، سببِ فراق مہترِ یوسف علیہ السلام. پشت کوز شدہ بود سببِ فراق پسرِ دوم ابن یامین. و روی ترش کردہ بودے مدام سببِ فراقِ یہودا. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند امروز در امتانِ پیغامبر علیہ السلام ایں ہمہ علامتہا سببِ فراقِ اولاد پدید می آید. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند نام عاصی حق تعالیٰ مومناں را نہاد ازاں سبب تا شیطان روی ازیں مومناں بگرداند کہ وسوسہ کردنِ عاصیاں را مشقت

[1] (ابراہیم گفت) اے پسر ہر آئینہ من می بینم در خواب کہ ذبح می کنم ترا پس درنگر تا چہ چیز بخاطرِ تو می رسید. سورۃ الصافات آیت ۱۰۲.

[2] در باب الترغیب فی الفقر از الترغیب والترہیب حدیثِ انس رضی اللہ عنہ مذکور است کہ در آں مثل ایں مضمون ذکر شدہ است.

سکرات: بے شعور و بیہوشیہا و تکلیفے کہ بوقتِ مرگ باشد ۱۲ آنندراج.

بے فائدہ است تا آنکہ گناہ کنند. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ' می فرمودند ہرکرا مصیبتے برسد وقتے براں صبر کند ثوابِ ہفتاد شہیداں یابد. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَبَرَ عِنْدَ الْمُصِيْبَةِ فَلَهٗ ثَوَابُ سَبْعِيْنَ شَهِيْدًا[1]. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ' می فرمودند ہرکرا غم و اندوہِ فرزندِ غائب باشد باید کہ در سجدہ خدای را عَزَّ وَجَلَّ بدیں نامہا یاد کند آں اندوہ براحت مبدّل گردد، و آں فرزند بوے برسد کہ مہترِ یعقوب علیہ السّلام چنیں کردہ بود، اندوہ فرزنداں رفت و بوے پیوستند از برکتِ ایں نامہا اسمای اعظم. يَا حَافِظُ يَا قَادِرُ يَا رَءُوْفُ يَا رَحْمٰنُ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ' می فرمودند کہ مہترِ یوسف علیہ السّلام بگفت تَوَفَّنِيْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِيْ بِالصّٰلِحِيْنَ[2] ازاں جہت کہ برادرانِ اُو ہمی گفتند یوسف بادشاہِ دنیا است فردا قیامت با زمرۂ ایشاں اُورا برانگیزند گفت تَوَفَّنِيْ مُسْلِمًا یعنی فِيْ زُمْرَةِ الْاَنْبِيَاءِ لَا فِيْ زُمْرَةِ الظَّلَمَةِ مِنْ مُلُوْكِ الدُّنْيَا. روزے قطب العالم دامت برکاتہ' می فرمودند بہترینِ موناں آنست کہ متابعتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلّم کند و بدترینِ امتاں آنست کہ مخالفت کند و یکے از اسبابِ متابعتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلّم فقر اختیار کردن است چنانکہ آمدہ است. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَجُوْعُ يَوْمَيْنِ وَ اَشْبَعُ يَوْمًا[3].

---

[1] کسیکہ صبر کرد بوقتِ مصیبت وے را ثوابِ ہفتاد شہید است (ف) کسیکہ صبر جمیل ورزد خدای تعالیٰ وے را در فردوس حسبِ دل خواہش جای دہد ۸۸۰۸ الجامع الصغیر.

[2] مسلمان بمیراں مرا و لاحق کن مرا با صالحاں. سورۂ یوسف آیت ۱۰۱.

[3] من دو روز گرسنہ می باشم و یک روز شکم سیر (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند حق تعالیٰ برمن پیش فرمود کہ بطحاء مکہ را برای من زر گرداند من عرض کردم نہ من میخواہم یک روز سیر شوم و یک روز گرسنہ باشم تا کہ وقتِ سیر شدن شکر گذار شوم و وقتِ گرسنگی عاجزی کنم ۱۲ کتاب الزہد از ترغیب والترہیب.

در خبر ست روزے پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم مناجات کرد و گفت خدایا روزِ قیامت شمار گناہ اُمتانِ من بدستِ من بدہ تا جز من مخلوقے دیگر نداند فرمان آمد: قَوْلُهٗ تَعَالٰى كَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوْبِ عِبَادِهٖ خَبِيْرًا بَصِيْرًا[1]. اے محمد چوں گناہ ایشاں ترا معلوم کنم پردۂ بندگان خود دریدہ باشم و من پردۂ دوستانِ خویش ہرگز ندرم. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ' می فرمودند کہ روزِ قیامت مریم و آسیہ را اللہ تعالیٰ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم را بعقد بدہد[2] قَوْلُهٗ تَعَالٰى عَسٰى رَبُّهٗۤ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُّبْدِلَهٗۤ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكُنَّ[3]. الآیہ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ' می فرمودند کہ مہتر موسیٰ علیہ السّلام از خانۂ فرعون بیروں آمد تا شہر او بیند بعد پروردن بزرگ شدہ بود، بدید کہ دو مرد چنگ و رباب می نوازند یکے مرد دیگر را گرفت لت و شدت می کردند موسیٰ گفت علیہ السّلام، رہا کن بیچارہ را مکش گفت نگذارم، مہتر موسیٰ علیہ السّلام باز در آمد مشتے اورا بزد، وے براں یک مشت زدن بمرد. روز دوم باز موسیٰ علیہ السّلام سوی بازار بیروں آمد، دید ہماں شخص یکے را لت و شدت می کرد مہتر موسیٰ علیہ السّلام گفت بگذار ایں بیچارہ وے گفت چنانکہ دیروز یکے را کشتی مرا نیز می خواہی کہ بکشی ازیں سخن مہتر موسیٰ علیہ السّلام بغضب شدہ و اورا ہم چناں لکد زد چنانکہ مرد قَوْلُهٗ تَعَالٰى وَدَخَلَ الْمَدِيْنَةَ عَلٰى حِيْنِ غَفْلَةٍ مِّنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيْهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلٰنِ[4]. الآیہ. ایں خبر فرعون شنید

---

[1] و بس است پروردگار تو بگناہ بندگان خود دانا بینا. سورہ بنی اسرائیل آیت ۱۷.

[2] آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود خدائے تعالیٰ در جنت بعقد من دادہ است مریم و زن فرعون و ہمشیرہ موسیٰ را ۱۷۴۴ الجامع الصغیر ج ۱

[3] اگر طلاق دہد پیغامبر شمارا نزدیک است کہ پروردگار عوض دہد برای او زنان دیگر بہتر از شما. سورۃ التحریم. آیت ۵.

[4] و در آمد در شہر بر وقت بے خبری اہل آں پس یافت آنجا دو شخص کہ بایکدیگر جنگ می کردند. سورۃ القصص آیت ۱۵.

فرمود تا موسیٰ علیہ السلام را بیارند و سیاست کنند فرعون کافر بود لیکن عادل بود و سخاوت کار او بود، موسیٰ علیہ السلام بگریخت و گرسنہ و تشنہ در ولایت مدین رفت بر سر چاہے نشست و این مناجات می کرد الٰہی اَنَا الْمِسْكِيْنُ اَنَا الْفَقِيْرُ اَنَا الْغَرِيْبُ[1] تا دختر مہتر شعیب علیہ السلام بحوالہ او شد دنبال کرد بمصر آورد. و آنجا سکونت گرفت. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند پیشِ ملوک نشاید دراز سخن گفتن در ایشاں کاہلی بسیار است کار آں کس بتاخیر افتد. وَاِنَّ[2] مِنَ الْاَدَبِ اَنْ لَّا يُطَوِّلَ الْكَلَامَ بَيْنَ يَدَيِ الْمُلُوْكِ. و نمی رسد کسے را کہ با ملوک سخن درشت گوید جز کلام نرم، تا دل ایشاں بقہاری در نیاید زیرا چہ مہتر موسیٰ علیہ السلام و ہارون را فرمان شد، می فرماید چوں بر فرعون آئید سخنان نرم گوئید. سوال کردم از بندگی سید السادات دامت برکاتہٗ سخن نرم چہ باشد. بکرم جواب فرمودند اگر امیرے کسے را قذف گوید باز نباید گفت، و اگر بیروں کند در خشم نباید شد، و اگر عطا بدہد رد نباید کرد و در تفسیر با بسیار چنیں اقوال آمدہ است: فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند چوں ساحران فرعون با موسیٰ علیہ السلام مناظرہ کردند، ہفت صد خروار سحر از رسنہا کردہ بودند، یک عصای موسیٰ علیہ السلام آں جملہ را فرو برد، اشارتست بر مومنان ہرچند کہ شما گناہ کنید و آں گناہ از شمار بگذرد لیکن کرم و لطف من آں جملہ را بیک ساعت عفو کند، حضرت ما را کاہلی نیارد. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند مومناں را نشاید کہ در کارہای خویش سختی کنند باختیار خویش. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[3] لَا تُشَدِّدُوْا اُمُوْرَكُمْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ وَكَانَ بَنِيْ اِسْرَائِيْلَ يُشَدِّدُ عَلٰى

[1] یا خدا من مسکین ہستم من محتاج ہستم من مسافر ہستم.

[2] از ادب است کہ پیش سلاطین کلام را طول ندہد.

[3] کارہای خود را خود دشوار مسازید. بنی اسرائیل بر جانہای خود سخت ساختند پس پروردگار

خروار: چیزے کہ بقدر بلندی جسم خر و چیزیکہ در بار بقدر برداشتن خر باشد ۱۲ آنند راج.

اَنْفُسِهِمْ فَشَدَّدَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند در تفسیرے خواندہ ام حکمت چہ بود کہ مہتر یونس پیغامبر علیہ السلام را در شکم ماہی کردند. ازاں سبب کہ ماہیانِ دریاہا مناجات کردند و گفتند خدا وندا آدمیاں را در جہاں پدید آوردی و از برای دفع علتہا ایشاں را شفای کردہٗ ما را علتہا می شود اما دفع آں علاج ما را ہم بدہ ازیں جہت مہتر یونس پیغامبر علیہ السلام را درونِ شکم ماہی چہل روز و شب بداشت تا ماہیان دریاہا آں ماہی را بوی کنند از برکت مہتر یونس علیہ السلام علت و بیماری از ماہیاں برود. در خبرست ہیچ دریا نیست کہ از نسل آں ماہی در وے نیست، یکدیگر عادت ازاں گرفتہ اند بوی کردن یک دیگر بوقت ملاقات، علتہا از ایشاں دفع گردد. دریں محل قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند از بوی مہتر یونس ماہیان دریا را نجات از دشواریہا شد و حکمت پروردگار آں بود کہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ السلام میان شکم زمین تا قیامت داشتند تا از برکت بوی اعضای وے جملہ مومنان را از علت عذاب دوزخ خلاص باشد. قَوْلُهٗ تَعَالٰى مَا[1] كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيْهِمْ، و چوں مہتر یونس علیہ السلام بکرانہ دریا از شکم ماہی بیروں شد درخت کدو آنجا رست، سایہ برگ وے می بود، و ہماں بار او می خورد. فائدہ. در فضیلت مہتر ایوب پیغامبر علیہ السلام روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند مہتر ایوب علیہ السلام افطار نکردے تا دہ مومن با او افطار نکردندے و جامہ نو نپوشیدے تا فقیرے را جامہ نپوشانیدے، اما سبب افتادن او در بلای

بر ایشاں سخت کرد. (ف) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند ایں دین سہل است و ہر کہ در دین شدت اختیاری کند دین وی را عاجز می گرداند پس راہ صواب بگیرید و قریب ازاں بشوید. کتاب الایمان از سنن نسائی. ج ۲.

[1] و نیست خدا کہ عذاب کند ایشاں را و تو در میان ایشاں باشی. سورۃ انفال آیت ۳۳.

کرماں آں بود کہ روزے بوے یکے گفت ایوب پیغامبر مال و اسبابِ دنیا بسیار دارد، گفت عبادت و تندرستی ہم بسیار دارم چوں فخر در نعمت و تندرستی کرد، ببلا گرفتار کردہ شد امّا سببِ نالیدنِ آں بود کہ روزے مرداں گفتند ایوب بدیں بلا گرفتار ازاں شد کہ قَدْ اَذْنَبَ ذَنْبًا لَمْ يُذْنِبْ اَحَدٌ فِی الدُّنْيَا قَطُّ[1]، گفت مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ[2].

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ ہشت چیز در عالم، دیواں بنیاد کردہ اند در وقتِ نبوّتِ مہترِ سلیمان پیغامبر علیہ السلام کہ ازگاہ آدم تا از عہدِ وے پیش ازاں نبود اوّل گرمابہ و دوم آسیا و سیوم آہک و چہارم نگار بستن و پنجم صورت گری و ششم بدریا فروشدن بہرِ مروارید و ہفتم بر کوہ مقام ساختن و ہشتم سنگ را در کار بستن بعمارت و اسباب و خانہ. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند رزاقِ بندگانِ خداست غیرے نتواند رزق دادن. روزے مہترِ سلیمان علیہ السلام درخواست کرد کہ یک روز عالمیان مہمانِ من گردند فرمان شد استعداد بکن، مہترِ سلیمان علیہ السلام سی صد ہزار دیگ فرمود مردیواں را تا از سنگ تراشند پہنائے ہر دیگے یک کروہ زمین و درازی دیگ ہماں مقدار و در بلندی ہفتاد گز و کاسہای فرمود چہل گز درازی و پہنائے ہر کاسہ بمقدارِ آں. مہترِ سلیمان علیہ السلام بر تخت نشستہ بود ماہی از دریا بیروں شد و گفت بزبانِ فصیح اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا نَبِیَّ اللّٰهِ اَعْطِنِیْ رِزْقِیْ[3]، گفت

[1] او ایں چنیں گناہ کرد کہ ہیچ کسے در دنیا آں چناں گناہ نہ کردہ.

[2] مرا نقصان رسید و تو رحیم تراست از رحم کنندگان.

[3] اے نبی بر تو سلام باد. مرا روزیِ من بدہ.

کرماں : جمع کرم است بمعنیٰ دود

آہک : چونۂ سفید کہ آنرا بعض مردم قلعی گویند ۱۲ غیاث.

بخور آں مقدار کہ بتوانی کہ من ہفت ماہ طعامہا بجہت ہمۂ عالم موجود کردہ ام، آں ماہی تمام طعامہا را با آوندہا فرو برد، باز آمد و گفت اے سلیمان گرسنہ ام چیزے بدہ تا بخورم سلیمان علیہ السلام چنیں بدید زبانِ بیچارگی برکشاد و گفت خداوندا رزقِ بندگان جز تو غیرے نتواند داد. در تفسیرِ قفّال شاشی فرمودہ است ایں جملہ طعامہا با آوندہا زیرِ زمین فرود برد حق تعالیٰ تا کسے زبانِ گستاخی دیگر کرت فراز نکند ایں صفت مخصوص بحضرتِ منست در خبر ست از بعد مہترِ سلیمان علیہ السلام یک لک پیغامبر مبعوث شدہ اند، و ہیچ یکے مُرسَل نبود بعد ازاں مہترِ زکریا علیہ السلام پیغامبرِ مُرسَل مبعوث گشت. سوال کردم روزے از قطب العالم دامت برکاتہ، معنی حروفِ مقطعاتِ سورۂ مریم چیست. بکرم جواب فرمودند اَلْكَافُ كَافٍ بِخَلْقِهٖ عَلَى الرِّزْقِ وَالْهَاءُ هَادِیْ بِخَلْقِهٖ، يَهْدِی اللّٰهُ مَنْ يَّشَاءُ وَالْيَاءُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَاءُ وَالْعَيْنُ عَلَيْكُمْ اَنَا كَافٍ فِی الدَّارَيْنِ وَالصَّادُ صَادِقٌ لِوَعْدِهٖ، اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيْعَادَ[1]. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند خاموش بودن در اُمَمِ ماضیہ مِنْ قبلُ صوم بودہ است کہ در توریت مذکور است اِنَّ الصَّمْتَ صَوْمُ الْعِبَادِ[2]. فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ مرغانِ چنگل دار حرام بودہ اند، آنگاہ مہترِ آدم علیہ السلام تا وقتِ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام حلال شدند، چوں باز و غلیواز[3]

[1] کھٰیٰعٓصٓ. از کاف اشارہ است کہ خدای تعالیٰ روزی بندگان را کفایت کنندہ است و ہا اشارہ است کہ وے بندگان را ہدایت کنندہ است خدای تعالیٰ ہرکرا خواہد ہدایت دہد و یا اشارہ است کہ وے ہرکرا خواہد روزی وسیع گرداند و عین اشارہ است کہ من برای شما در دارین کافی ہستم و صاد اشارہ است کہ وے بر وعدۂ خود صادق است ہرگز وے خلافِ وعدہ نہ کند.

[2] خامشی روزۂ بندگان است.

[3] غلیواز. طائریست معروف کہ آنرا زغن نیز گویند. ۱۲ غیاث.

وشاہین وچرغ وآنچہ بدیں مانند کہ در عہدِ پیغامبرِ ما صلّی اللہ علیہ وسلّم حرام گشتند تا قیامت. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند نورِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم در پیشانی مہترِ آدم علیہ السّلام ودیعت بود تا آنروز کہ انتقال می کرد و در پیشانی دیگر آمدے در ازل چنیں رفتہ بود تا در قرآن می گوید قَوْلُہٗ تَعَالٰی وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِيْنَ[1] تا در پیشانی عبداللہ فرود آمد و ازاں در رحمِ مادرِ پیغامبر علیہ السّلام فرود آمد تا بدنیا پدید شد، وہمہ مطیعِ اُو شدند مگر پنج نفر عَلَيْهِمُ اللَّعْنَةُ[2] اوّل وَلِيْدُ بْنُ مُغِيْرَةَ و دوم عَاصِمُ بْنُ وَائِلِ التَّيْمِيُّ وسوم اَسْوَدُ بْنُ عُبَيْدٍ و چہارم اَسْوَدُ بْنُ اَبِي الْمُطَّلِبِ وپنجم حَارِثُ بْنُ قَيْسٍ وہر پنج اشخاصِ مذکور را در بلای عظیم ہلاک کرد ولید، ماہی خوردہ بود آب بسیار خوردہ شکم برآمد تلف شد، عاصم زیرِ درختِ خرما نشستہ بود جبرئیل علیہ السّلام آمد و سرِ اُورا گرفتہ بر تنِ درخت زد چنانکہ مغزِ سر بیروں آمد بمُرد، اسود بن عبید را یکے بادِ گرم و زید سوختہ شد، اسود بن ابی المطلب را تیرے از غیب در تفای اُو رسید در آں بمُرد، حارث در سفر رفتہ بود رنگِ روی اُو سیاہ شدہ بود چوں در خانہ آمد اُورا گفتند تو خصمِ ایں خانہ نیستی زن وکنیزک اُورا چنداں زدند کہ بمُرد، قَوْلُہٗ تَعَالٰی اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِيْنَ[3]. فائدہ. قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ پیغامبر

---

[1] وی بیند گشتنِ تو درمیانِ سجدہ کنندگان. سورۃ الشعراء - آیت ۲۱۹

[2] ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمود از اشرافِ قریش پنج شخص بودند کہ در ایذا رسانی برسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم مبالغہ نمودند ولید بن المغیرہ. عاص بن الوائل. عدی بن قیس. اسود بن عبد یغوث. اسود بن المطلب پس جبرئیل علیہ السّلام آنحضور صلّی اللہ علیہ وسلّم را فرمود خدای تعالیٰ حکم دادہ است کہ من از جانبِ تو ایشاں را کافی شوم. ۱۲ تفسیرِ مظہری ج ۵ سورۃ الحجر.

[3] ہر آئینہ ما بسندہ ترا از شرِ تمسخر کنندگان. سورۃ الحجر آیت ۹۵.

صلّی اللہ علیہ وسلّم در حقِ ابوبکر رضی اللہ عنہ دعا کرد چوں از غار از شرِ ایشاں سلامت بیروں آمد اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ اَبَابَكْرٍ مَّعِيْ فِي الْجَنَّةِ فِيْ دَرَجَةٍ وَّاحِدَةٍ[1] در خبر ست از آفتاب. برآمدن و فروشدن ہیچ یکے بزرگ تر از ابوبکر صدّیق بعد پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم نیست. فائدہ. روزے[2] قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند کہ چوں یارانِ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم در جنگِ احد کشتہ شدند، ایں خبر در مکہ رسید در خانۂ ہر یک شہیدے می گریستند و ایں ابیات عورتاں می گفتند ببانگِ بلند چنانکہ مرداں جملگی شنیدند ؎

---

[1] اے پروردگار ابوبکر را با من در بہشت در یک درجہ بکن (ف) مثلِ ایں حدیث حدیثے در مناقبِ ابوبکر از مشکوٰۃ موجود است.

[2] ایں عبارت در تمام نسخہای سراج الہدایہ بطریقِ غیرِ صحیح ذکر شدہ و واقعہ درست اینست کہ صنادیدِ قریش در جنگِ بدر قتل شدند و قریشِ مکہ بسیار غمگین شدند و در خانہای مکہ گریہ زاری بپا شد. پس ازاں اہلِ مکہ برای انتقامِ بدر لشکرے آراستند و بر مدینہ حملہ آور شدند. درآں لشکر زنانِ قریش نیز بودند و بدستورِ عرب مرداں را بر جنگ برانگیختہ می کردند. درآں وقت ہند بنت عتبہ زوجۂ ابوسفیان ایں اشعار می سرود و زنانِ قریش دف می زدند و آں اشعارِ رجزیہ این است ؎

وَيْهًا بَنِيْ عَبْدِ الدَّارْ ۔۔۔ وَيْهًا حُمَاةَ الْاَدْبَارْ

برخیزید اے بنی عبدالدار ۔۔۔ اے پشت پناہِ مایاں

ضَرْبًا بِكُلِّ بَتَّارْ

بشمشیرِ برّاں بزنید

و نیز سرود

اِنْ تُقْبِلُوْا نُعَانِقْ ۔۔۔ وَنَفْرِشِ النَّمَارِقْ

اگر شما پیش قدمی کنید، ما با شما معانقہ کنیم، و غالیچہا بگستریم

اَوْ تُدْبِرُوْا نُفَارِقْ ۔۔۔ فِرَاقَ غَيْرِ وَامِقْ

و اگر شما پشت بدہید ما جدا شویم ۔۔۔ از شما مثلِ اجنبی

السیرۃ النبویہ لابن ہشام القسم الثانی ص۶۱
شرکۃ مکتبۃ مصطفیٰ بمصر

نَحْنُ بَنَاتُ طَارِقٖ — نَمْشِیْ عَلَی النَّمَارِقٖ

اَلْمِسْكُ فِی الْمَفَارِقٖ — وَالدُّرُّ فِی الْعَوَارِقٖ

اِنْ تُقْبِلُوْا بِطَارِقٖ — اَوْ تُدْبِرُوْا بِفَارِقٖ

پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود حمزہ چوں کسے ندارد بجہتِ اُو میانِ آدمیاں کسے نمی گرید عورتاں چوں بشنیدند کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم ایں لفظ فرمود جمع آمدند در خانۂ حمزہ بجہتِ اُو گریہ می کردند امّا نہ نوحہ کہ حرامست تا در عرب ہماں رسم ماندہ است و عادت شد چوں در ماتمے حاضر می آیند عورتاں نخست گریہ از برای حمزہ می کنند و در ہندوستان ہم ازاں جہت عادت شدہ است.

فائدہ. روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ بخط و قلمِ شیخ العالم بہاء الحق والدین زکریا القرشی دامت برکاتہٗ نبشتہ دیدہ اَم ہر مریدے کہ بر فرمودۂ پیر کار کند و بر کاغذِ پیر اعتقاد بدارد و آں را وردِ خود سازد خاتمہ کارِ اُو باخیر گردد و ہر کہ ایں صحیفہ بر خویش بدارد و بر آں کار کند نیک بختِ دارین شود.

فی بیانِ الْاَحْکَام. شملہ در عمامہ سُنّت است پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گاہے ترک نیاوردہ اند مگر بعذرِ گرما و یا چوں بکار مشغول گشتے فقط.

بابِ چہارم

در حکایاتِ مشایخ و صلحاء و جُز آں

حکایت. روزے قطبُ العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند روزے خواجۂ حاتمِ اَصَمّ[1] طَابَ مَرْقَدُہٗ با ہفت صد مریدان بخانۂ کعبہ بیرون آمد زاد و راحلہ بر ہیچ یکے نبود چوں بمنزلِ اوّل فرود آمدند، خواجۂ .بود آنجا خبر یافت ازاں حال چنداں طعام و جُز آں آورد کہ جملہ را بَسَنْد شد، چوں بپنجم منزل در رسید آنجا دانشمندے بود اُو را محمد مقاتل می گفتند، بروے .برفت خانۂ اُو .بود دیوار گیرہا بستہ و سقفِ اُو منقّش .بود، پرسید کہ علمِ بیشِ کدام کس شمارا تحصیل شدہ است محمد مقاتل گفت از فلاں مجتہد، اُو را از فلاں مجتہد تا بر امامِ اعظم رسید، حاتمِ اَصَمّ گفت ایشاں را چنیں اسبابِ خانہ .بود، وے شرمندہ گشت و آں ہمہ بدعتہا دور کرد و توبہ کرد بخدای تعالیٰ، چوں در منزلِ نہم رسیدند آنجا دانشمندے دیگر .بود .بروے رفتہ دید کہ طشت و آفتابہ رُوئیں مثل و مانندِ ایں متاعِ دنیا بسیار .بود گفت .بر من بچہ آمدہ شدہ است شمارا، حاتمِ اَصَمّ گفت ازاں جہت کہ وضو کردن میخواہم، از شما

---

[1] کنیتِ وے ابو عبدالرحمان است و اصلش از بخارا است و مریدِ شقیق بلخی است، وفاتش در ۲۳۷ھ.

راحلہ: شتر بارکش و شتر سواری. ۱۲ آنند راج.

بسند: کافی. ۱۲ غیاث. رُوئیں: ہندی کانسی و تانبا.

بیاموزم و آں دانشمند بیمار بود آب آورد حاتم بہر عضوے را زیادہ از قدرِ مشروع شستن گرفت دانشمند گفت لَا تُسْرِفْ حاتمِ اَصَم گفت چہار کرت آب ریختم مرا گفتی لَا تُسْرِفْ تو کہ چندیں اسبابِ دنیا را تمتّع کردہ کہ ہیچ انبیاء و علماء و اولیاءِ سلف نکردہ اند آں اسراف نیست دانشمند گفت آہ زحمتِ دنیا داشتم بیماریِ آخرت ہم پدید شد توبہ کرد و باز آمد.

حکایت(2) روزے قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند خواجہ عبداللہ بن ہلال رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ از مسجدِ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ در شب ذکر گویان مستِ اَلَسْت در بیابان رفت اُو را ہیچ ازیں حال معلوم نبود چوں صبح دمید ازاں مستی ہوشیار شد و راہِ مدینہ نمی دانست ، بدید کہ غلامے ہیزم می چیند از وے پرسید کہ راہِ آبادانی مرا بنمائی ، غلام بنزدیکِ حظیرہا بیاورد ، خواجہ پرسید کہ ایں راہِ خرابیست و من راہِ آبادانی می طلبم غلام گفت اے عبداللہ بن ہلال اگر می گفتی مرا در خرابہ برساں درونِ مدینہ می رسانیدم ازاں جہت کہ یگاں یگاں نفر ازاں مقام کوچ می کنند. نوبت ایں جا فرود می آیند، مقامِ آبادانی ہمیں است کہ من ترا آوردہ ام.

حکایت(3). روزے درویشے در سجّادہ مشغول بودہ است در خانۂ یکے برفت مہمان شد و ہماں ساعت درویشے صاحبِ کشف و کرامت در مقامِ اُو رسید و خادم حاضر بود گفت مخدومِ تو کجا رفتہ است ، گفت مہمان ، خانۂ مومنے رفتہ است درویش گفت ایں خرقۂ مرا ببر بشو در آب و بیار ، خادم خرقۂ درویش را درونِ آب

دانشمند: فقیہ لَاتُسْرِفْ: فضول خرچی مکن تمتّع: نفع اندوزی

انداختہ و برآورد ہر قطرۂ کہ از خرقہ می چکید بالای آں آب نَقْشِ اَللّٰہ بر می آمد خادم چند قطرۂ آب بخورد ظاہر و باطنِ اُو نور گرفت و آں خرقہ بدرویش رسانید. درویش گفت مخدومِ خویش را بگوی اے خادم، در سجّادۂ مخدوم کسے بنشیند کہ ہر دو پای خود ببُرد ایں گفت و برفت، بعدۂ مخدوم آمد رُوی خادم را نگاہ کرد. جملہ منوّر شدہ است ، پرسید کہ حال چیست گفت درویشے آمدہ بود خرقۂ اُو را بشستم و آبِ آں خوردم. بوقتِ رواں شدن، اُو گفت کہ درویش پای بریدہ می باید. بر نصیحتِ آں درویش ایں ہر دو پای خویش بریدہ در طاق نہاد و گفت سالہا مشقّت دیدہ اُم و راحت دیگر گرفت. بعد از مدّتِ طویل ہماں درویش آنجا رسید و گفت اے مسلمان چرا نماز نشستہ می گزاری گفت پای ندارم گفت چہ شد کہ پاہای بریدۂ ، وے گفتہ بگفت درویش آں پاہای بریدۂ اُو را طلب کرد و در محلّے کہ بریدہ شدہ بودند آنجا ضم کرد ، گفت کہ برخیز بِقُدْرَتِ اللّٰہِ تَعَالٰی باز ہر دو پاہای اُو چنانکہ بود راست شد و آں درویش غائب گشت.

حکایت(4). قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ، می فرمودند کہ عالِم ہم دست بریدہ باید یعنی طمعِ مردماں از ظاہر و باطنِ خویش دور گرداند، تا علمِ اُو نافع آید و اگر نہ صحبتِ اُو مضرست ، و درویش پای بریدہ باید تا نعمت از بندگانِ حق تعالیٰ یابد.

حکایت(5) روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ، می فرمودند کہ تعظیم داشتِ اولادِ اُستاد برکت و سعادتِ دارین حاصل کردن است چنانچہ از بندگی سلطان المشائخ رکن الحق والدّین قَدَّسَ اللّٰہُ رُوْحَہٗ، شنیدہ اُم کہ روزے خدمتِ شیخ المشائخ بہاء الحق والدّین در مقامِ عبادتِ خویش

مشغول .بود مردے بیامد وگفت که من فرزندے از فرزندانِ استادِ
شما اَم، چوں بندگی شیخ تحقیق کردند که سورۂ اخلاص پیشِ پدرِ اُو
خوانده بود فرمودند که خداوند زادۂ منی ، حکم بکن چنانکه مولیٰ بر بندۂ
خویش کند، وے گفت اسباب و متاعِ دنیا مطلوب دارم ، خدمتِ
شیخ فرمودند اُو را ده ہزار تنکه نقد دہند و متاعِ تشریفات و جز آں
عطا فرمودند .بزرگاں چنیں حقوق رعایت کرده اند ، آنگاه در محلِ
قرب رسیده اند . و تو برادرِ مسلماں را اہانت کنی ہرگز بنعمتے نتوانی
رسید.

حکایت. قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند من که قصدِ
حضرتِ دہلی کردم نه از برای شہرت و بجہتِ مال و اسبابِ دُنیا
بلکه بر من آمد استادزادۂ من ، پیشِ پدرِ وے یک سیپاره خوانده
بودم بر من گفت استادِ شما ہفت دختر گذاشته است و وے
برحمتِ حق پیوست و بادشاهِ دہلی و ارکانِ دولتِ اُو معتقدانِ
شما اند قصد تا آں مقام باید کرد و ازاں خلق چیزے بستانید بمن
برہید، تا من ایشاں را کارِ خیر باستمدادِ لطفِ شما کنم از بہرِ ایں معنیٰ
آمدنِ ایں ضعیف سوی دہلی .بود و اگر نه درویش را از صحبتِ اغنیاء
و امراء چه کار که خدمتِ حق گذاشته بملاقاتِ ایشاں رود .

حکایت قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند فقیرے .بنظرِ
بندگی شیخ رکن الحق والدین عرضداشت کرد که طعامے .بجہتِ افطار کرده اَم
روحِ اولیاء، قدمِ مبارک باید آورد ، خدمتِ شیخ مُعتقداں را طلب کرد
که حاضر بودند ، و یک جا رفتند بخانۂ درویش و مُحتسب ہمسایۂ آں

مُحتسِب : نہی کننده از چیزہاے که در شرع ممنوع است. ۱۲. آنند راج .

درویش .بود خانۂ بلند داشت پرسیدند که ایں خانۂ کیست، گفتند
که ایں منزل و مقامِ مُحتسِبِ ملتان است ، خدمتِ شیخ بداں
درویش گفت ہمسایه حق بیشتر دارد ویرا تو استدعا نکردۂ ، درویش
گفت مرا بر فرزندے از فرزندانِ رسول صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
خدمت گاری و محبّت شده است ازاں روز که باں محبّت شده است
اُو ازیں سبب در خانۂ من نمی آید خدمتِ شیخ مُحتسِب را طلب کرد
و نصیحتِ دینی کرد و گفت .بروایتے نبشته دیده اَم ہرکرا بر فرزندانِ
رسول صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عداوت باشد و ہم چناں .بمیرد، روزِ
قیامت شفاعتِ پیغامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیابد و بدوزخ
عذابہای گوناگوں بیند ہمیشه ، مُحتسِب بمجرّدِ استماع بر فور آں سیّدزاده
را در کنار گرفت ، که ہمانجا وے حاضر .بود و خلعتہا بوے داد ، شیخ
گفت از گناه بیروں آمدی چوں مار از پوست بیروں آید .

حکایت. قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند شبِ عید قربان
در خانقاهِ شیخ مریدے از مریداں بیامد ، نگراں خاطر، شیخ پرسید
ملتفت و سبب نگراں چیست ، گفت بجوارِ ایں فقیر بازرگانے
است مرا ہمیشه می رنجاند و من با وے مخاصمت کردن نمی توانم ازاں
جہت مرا حیرانی پیش آمده است خدمتِ شیخ فرمودند ہرکه با مریدانِ ما
.جنگ و مخالفت کند و اُو را بیازارد نزدیک است که خانۂ اُو خراب
و ابتر گردد، مدّتے نه گذشته .بود که حق تعالیٰ مرگِ مفاجات در خانۂ
اُو گماشت و درہای خانۂ اُو بسته ماند و ہمه مُردند. تا تو در حقِ ہمسایگاں

بازرگان : مخفف بازارگان است سوداگر. ۱۲. آنند راج.

مفاجات : ناگاه. ۱۲. آنند راج.

نیکی کنی و ایشاں را نیازاری و اگر همسایه را بیازاری ترا هماں پیش آید که شنیدی.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ میفرمودند که وقتے سفیانِ ثوری را بادشاهِ آں عهد پرسیدنِ اُو رفت و اُو را بیماری شده بود و طبیبانِ حاذق را برابرِ خویش برده، چنیں مُعتقدانِ ملوک و امراء و اغنیاء که درآں وقت بوده اند که پیوسته درجوارِ دعای فقیراں بوده اند لَاجَرَمْ نام و نشانِ ایشاں باقی مانده است.

المقصود. چوں آں طبیباں خواجه را دیدند گفتند ایں بیماری از کارِ دینی است ما را سخن گفتن و دارو کردن چه مجال تا از شفا خانهٔ[1] وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَّرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَ علاجے نیاید صحتِ اُو بتداوی نگردد چنیں بزرگاں بوده اند ؎ رباعی

بیمارِ فقیریم خدا می داند   محتاجِ حبیبیم خدا می داند
بیمار نکو کند طبیب امّا ما   بیمارِ طبیبیم خدا می داند

حکایت. قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند که درویش و عالِم و سالِک را در صحبتِ اغنیاء و ملوک و امراء رفتن حرامست، مگر بکارے بجهتِ درمانده و ستم رسیده را و چوں ایں گروه بفقیرے بیایند بر همه اوامر و نواهی مُنقاد باید کرد و بهتر آنست که آمدن ندهند و ایں راهِ زهّاد و علماءِ بغداد ست روزے بادشاهِ یمن بر خواجه اُویس قرنی

[1] و فرود می آریم از قرآن آنچه وے شفاء هست و رحمت است مسلماناں را. سورهٔ بنی اسرائیل. آیت ۸۲.

تداوی: خودرا بچیزے دوا کردن. ۱۲ آنند راج.

از جهتِ ملاقات آمد، درِ خانقاه رامحکم بر بست آمدن نداد وے پیش در چنداں درنگ کرد که البتّه در باز گردد سببِ کارے را، تا ملاقات بگردد، باز نگشت، چنیں ملوکِ دین دار و معتقدِ درویشان نیکوکار بوده اند، و در ایں زمان ذرّه نیست.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند که بعضے از مریدانِ خواجه جنید را قَدَّسَ اللّٰهُ رُوْحَهٗ محبّت بااصحابِ دیوان بود سببِ آں، وقتے آمد شد کردندے روزے خواجه را معلوم شد فرمود که تاآں مرید را رسن در گلوی کرده در بازار بردند و آں جامهای اُو را فرمودند تا بسوزند و اُو را در زنداں حبس کردند و گفت سزای ایں طائفه چنیں باید که صورت و لباسِ اولیاءِ کرام را فضیحت و رسوا می کنند تا انتباهِ دیگراں باشد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند بنده را با حق تعالیٰ معامله نیکو باید هرچند که میانِ خلق اُو را عظمتے نباشد که در عهدِ سلطان محمود سبکتگین اَنَارَ اللّٰهُ بُرْهَانَهٗ اِمساک باراں شد، هر چند که ائمّه و سادات و علماء و مشائخ آن دیار دعا کردند هیچ مُستجاب نگشت بایک دیگر گفتند عبد الله مُحتکر نیامده است اُو را باید آورد، طلبِ بادشاه رفت و گفت بجهتِ دعای باراں بیا و برغلّهٔ خویش فخر میانِ مرداں مکن آں مرد رسنے در گلوی خویش کرده و رُوی خویش را سیاه تمام کرد و درمحلِّ مناجات آمد و گفت بارِ خدایا میانِ بندگانِ تو مرا چنیں شهرتے و دنیا حاصل شده است و تو از بندگانِ خویش خوب می دانی که من هم چنیں نیم اگر درست و راست می گویم بارانِ رحمت

مُحتکر: غلّه فروش که به نیت گرانی غله نگهدارد. ۱۲ آنند راج.

بفرست سوی بندگانِ خود، ہنوز ایں سخن تمام نکردہ بود کہ چنداں باراں بارید کہ تمام عالمَ بے نیاز شد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ جوانے نقل می کرد و آنجا بزرگے از دین ، بر سَرِ وقتِ اُو حاضر شدہ بود چوں حالِ جواں بدید کہ در سکراتِ موت است زبان برکشاد و گفت بادشاہ بریں بندہ رحمت از خزانۂ کرم خویش نازل بکن جواں چشم باز کرد و گفت سخن درکش سالہا است کہ مرا بدیں فضل نواختہ اند وامروز مشتاقِ دیدارم و بداں امیدوارم.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ بہانہ ساختہ اند بجہت خواندنِ مومن ، و برای راندنِ اُو ، روزے مُذکّرے بر سرِ منبر می گفت نیکوئی و بدی کہ بر تو رسد از حق تعالیٰ دانی ، سفیہے در آں مجلس حاضر بود چوں اُو فرود آمد عقبِ اُو رفتن گرفت آں مُذکّر خواست درونِ خانۂ خویش در آید و ایں سفیہہ مُشتِ محکم بر قفای اُو بزد و دستارِ اُو ستد و رواں شد مُذکّر سوی اُو دیدن گرفت مردِ سفیہہ گفت ہمیں دم بر سَرِ منبر گفتہ کہ نیکی و بدی بمردم از حکمِ اُو می رسد ، رُوی من چہ می بینی گفت ہم چنانست کہ تو می گوئی لیکن بجہتِ ایں معنیٰ رُوی تو می بینم کہ ایں چنیں رُوی پاک را ، سببِ چنیں فعلِ زشت سیاہ کردہ خواہند انگیخت.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ عورتے در نظرِ شیخ رُکن الحق والدین طَابَ ثَرَاہُ آمد و گفت کہ فرزندے از من سالہاست جدا شدہ است ، امروز مصاحبانِ اُو از سفر آمدند و

سفیہہ: نادان و کم عقل. ۱۲ آنند راج.

نشانِ اُو نمی گویند معلوم نیست کہ چہ شد ، بندگی شیخ ساعتے سَر درونِ درآع کردند و فرمودند کہ برو فرزندِ تو در خانہ رسید ، آں عورت در خانہ رسید فرزند را دید بکنار گرفت و پرسید کہ مصاحبانِ تو آمدند و گفتند ما نمی دانیم فرزندِ تو بکجا شد ، تو کجا بودی فرزندِ اُو گفت کہ من از قافلہ جدا افتادم راہِ بیابان تنہا می گشتم و می گریستم ، ناگاہ ہمیں دم بدیدم کہ مردے بچنیں صورت؛ عصا در دست گرفتہ نزدیکِ من آمد ، و مرا بر چوبِ عصا سوار کرد و اینجا رسانید ، مادرش گفت چوں آں مرد را بہ بینی بشناسی گفت بشناسم مادرش طبقِ شیرینی ستد و اُو را برابر کردہ بخدمتِ شیخِ اعظم بیاورد پسرش گفت ہمیں مرد بود.

حکایت. روزے قطبُ العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ مومن را نشاید نماز و روزہ و جز آں وردے کہ بر خود لازم گرفتہ است ترک آرد ، قاضی رضی الدین طَابَ ثَرَاہُ سورۂ یٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ الْحَکِیْمِ بر خویش لازم کردہ بود روزے ترک آورد سببِ کارے کہ اُو را افتادہ بود براہے می رفت افتاد و پایش شکست ، آوازے شنید کہ ایں از شامتِ آن ، سختی بر تو رسید کہ وردِ خواندنِ سورۂ یٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ الْحَکِیْمِ امروز ترک آوردی.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند بزرگ کارے است چنگ بدامنِ پیر زدن چنانکہ در ایّامِ گذشتہ جوانے را ارادت بر پیرے بود و از نصیحتہای دینی لغزیدہ بود چوں وے نقل کرد ، در شکمِ زمین فرود آوردند فرشتگانِ عذاب در آمدند تا اُو را عذاب کنند دراں وقت پیرِ اُو آنجا بود ، بیامد و مُناجات کرد

درآع: قمیص. زرہ. ۱۲ غیاث.

خداوندا چون ایں بندہ عصیاں دارد لیکن ایمان دارد و اگر خلافِ امرِ تو کارے کردہ است دست بدامنِ من زدہ است الٰہی تو آں گناہ گار را بمن بخش فرمان شد، اے فرشتگانِ من دست از سختی ازیں بندہ باز دارید کہ من گناہ ہاے وے بشفاعتِ پیرِ وے بخشیدم و بیا مرزیدم.

(18) حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں یکے از نظرِ درویشِ مُجاز و مُرخّص می گردد، جمیع بندگاں را شاید کہ تعظیمِ اُو کنند کہ پیر آخر ہر کارے کہ می کند بِاِلْهَامِ اللهِ تَعَالیٰ می کند پس اُو گوئی بفرمانِ خدای تعالیٰ در مقامِ اولیاء یکے را نصب می کند، امّا پیرِ کامل باید کہ ایں فعل کند یعنی اُو نیز مُجاز و مُرخّص از شیخے شدہ باشد و اگر نہ فرمودۂ اُو را ہیچ نعمتے و اثرے نباشد و دروے سعادتے و برکتے نہ، ہر دو گم راہند.

(19) حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں در شہرِ دمشق رسیدم درویشے را دریافتم صاحبِ سعادت بود فرمود کہ سیّد جلال ساعتے نزدیکِ من بنشیں بنشستم گفت کہ روزے در تنگِ صفاہان بودم و آنجا درویشے بود صاحبِ کشف و کرامات اُو را دریافتم و در مسافرت باوے چنداں گشتم کہ ہشت صد صاحبِ سجّادہ را زیارت کردم و از ہر یکے نعمت یافتم و آخریں ایشاں نبیسۂ خواجہ شمس العارفین بود، نصیحتِ جملہ اینہا ایں بود کہ از صحبتِ ملوک و امراء و اغنیاء پرہیز باید کرد تا رستگاری آخرت یابی زیرا کہ ایں گروہ روزِ قیامت بشدّتہای سخت درمانند، و سرِ ہمہ خطاہا بطلبِ دنیا و با محبانِ دنیا درساختن است بعدہٗ مرا گفت بفلاں محل مشغول باش بدیدم کہ مردے بر شیر سوار پدید شد پیرے بود و جامہای سبز پوشیدہ بہ نزدیکِ آں درویش فرود آمد، ہر دو

بتلاوتِ قرآن مشغول گشتند چوں ختمِ قرآن تمام کردند آں مرد باز بر پشتِ شیر سوار شد و برفت. نزدیکِ آں مردِ درویش رفتم پرسیدم ایں مرد کہ بود گفت خواجہ خضر عَلَیْہِ السَّلَام و فرمود باید کہ پیوستہ خود را بدامنِ راہ روندگانِ عقبیٰ بستہ بداری تا کار بحدّے رسد کہ سرِ توہم بادیہ گردی و گفت اے سیّد جلال الدین چوں از سفرِ کعبہ باز گردی ترا کارے پیش آید از قافلہ جدا گردی نزدیکِ دامنِ کوہے روی آنجا شیرے بر تو حملہ آرد باید کہ ایں فقیر را یاد کنی. قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ چوں از زیارتِ کعبہ باز گشتم بادِ تند و باراں پدید شد قافلہ متفرّق گشت. شب بود و من تنہا محلّے افتادم چوں صبح دمید، نزدیکِ کوہے شدم شیرے بر من حملہ کرد و من درویش را یاد کردم در ہماں زماں بدیدم کہ آں درویش حاضر شد و ایں شیر را بگشت و من باز در قافلہ پیوستم.

(20) حکایت روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں در حدِّ مُلکِ غزنیں رسیدم درویشے بود آنجا بملاقاتِ اُو برفتم بدیدم کتابے در نظرِ اُو داشتہ اند ستدم چوں باز کردم دروے نبشتہ دیدم ہر درویشے و عالمے کہ با صحبتِ امراء و اغنیاء ہمّت بندد، ایشاں را روزِ قیامت غُلّہای آتشیں در گردن کردہ بدوزخ بہ برند.

(21) حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند پنج وقت شانہ مُلتحی در محاسنِ خود بکشد و چوں اَمرَد باشد در محلِّ آں شانہ

غُلّہا: جمع غُل - طوق آہنی. ۱۲ آنند راج. مُلتحی: صاحب ریش.
محاسن: جاہای خوب و نیکو و بمعنی ریش. ۱۲ آنند راج.
اَمرَد: جوانِ بے ریش و سادہ زنخ. ۱۲ آنند راج.

بگرداند نقر از وے. برود و پریشانی و سرگردانی از وے رفع گردد و یک شانہ
دو کس را نشاید کردن ازاں جہت کہ مفارقت افتد، دوستی بشکند و
لہذا شانہ، حجام در سر و محاسن نباید کرد تا بر موماناں عداوت نشود،
بکتابے خواندم کہ ہیچ مشایخ ایں عمل نکردہ است.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ می فرمودند باید بندۂ
مومن ہمیشہ در یادِ خدای تعالیٰ باشد تا اُو را مُونس باشد وقتے درویشے
بود اَللّٰہ اَللّٰہ بسیاری گفتے ناگاہ سنگے بر سرِ اُو رسید و سر شکست و
از سرِ اُو خون پدید شد ہر قطرہ کہ خون می چکید نقش اَللّٰہ بر می آمد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ می فرمودند کہ درویشے
در بیابان می رفت بدید کہ جانورے ذکرِ پروردگار می گوید، تُوئیٗ تُوئیٗ.
درویش بنظارۂ اُو شد چوں از ذکر باز ماند خواست تا پرواز گیرد
عُقابے در آمد اُو را بچنگل بر بود درویش گریہ و زاری می کرد و می گفت
خداوندا پرندۂ کہ در یادِ تو باشد چرا جانِ اُو چنیں تلف کنی، آوازے
شنید از عالمِ غیب تا آنکہ اُو در یادِ ما بود محافظتِ اُو می کردم و چوں
از یادِ ما باز ماند جانِ خود را تلف کرد، باید کہ پیوستہ بیادِ ما باشی تا از
بلاہا و آفتہا خلاص یابی و بحضرتِ ما قرب یابی.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ می فرمودند کہ روزے
امام المسلمین ابو حنیفہ کوفی طَابَ ثَرَاهُ در خانۂ کعبہ برفت شبِ جمعہ
بود شروع بہ نماز کرد، در رکعتِ اوّل نیم قرآن خواند و در رکعتِ دوم
نیم قرآن خواند و ختم بکرد و بعد از نماز سوال و مناجات کرد و گفت
خداوندا بندۂ گناہ گارِ تو اَم در عالمِ چندیں کہ علمِ دیں بیان کردم و عبادت

عُقاب: کلاغ مرغی است تیز چنگال. ۱۲ آنند راج.

کردم نمی دانم کہ قبولِ حضرتِ تو شدہ است یا نے، ہاتف گفت اے
سائل من از تو خشنودم و عبادتہای تو جملہ قبول کردم و کسے در متابعتِ
تو حضرتِ ما را عبادت کند ایشاں را بیامرزم و از ہمہ متابعانِ تو
خوشنودم. سوال کردم دریں محل از قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ مذہبِ
ابو حنیفہ بزرگ است یا مذہبِ امامِ شافعی. بکرم جواب فرمودند، صفتِ
بزرگی امام اعظم ابو حنیفہ کوفی گفتن نمی آید، شاگردِ امامِ اعظم بود
محمّد شیبانی، گفتندے ہر وقتے کہ اُو بر اسپ سوار شدے امامِ شافعی
چند گام اُو را رسانیدے پای پیادہ.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ می فرمودند از خدمتِ
شیخ نصیر الدین محمود طَابَ ثَرَاهُ پرسیدم موماناں را یک دیگر پای
بوسیدن شرعًا آمدہ است یا نے، بندگی شیخ نصیر الدین فرمودند آمدہ است
و نباید منع کردن، و فرمودند چوں یکے در پای مومنے دست زند بصدق
و اعتقاد جملہ گناہاں وے عفو گردد، و فرمودند چوں[1] حضرتِ رسالت
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از شبِ معراج آمد صحابہ جملہ قدم بوس کردند
تہنیت را کہ پیغامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مارا بدیں شرف مشرف
کردند کہ ہیچ یکے را نبود و چوں از بعدِ رسول صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
خلافت بر ابوبکر صدّیق رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَىٰ عَنْهُ رسید یارانِ پیغامبر
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قدم بوسِ ابوبکر کردند بعضے بر پشتِ پای
ابوبکر بدست بوسہ دادند و بعضے بر پشتِ پای ابوبکر بوسہ بدادند بالب.
سوال کردم از بندگی قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ چہ معنیٰ باشد
قدم بوسیدن، قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهُ بکرم جواب فرمودند

---

[1] ایں واقعات در صحاح ستّہ و کتبِ سیر مذکور نیست.

مومن معتقد گوئی اُو استعانت می خواہد از حق تعالیٰ بدیں قدم کہ بحضرتِ
اُورا بندگی می کند خداوند مرا بیامرز از گناہاں واز من خوشنود باش
پس بدعتِ[1] حسنہ باشد وَمَا رَاٰهُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ حَسَنٌ.

حکایت. دریں محل می فرمودند چوں امامِ اعظم از درس فارغ می شدے
و برخاستے صدور و بدور جملہ قدم بوس می کردندے تا خانہ رسانیدندے
مثلِ ایں اولیاء و صلحاء کردند و ما را ہماں طریق باید کرد کہ گذشتگان
از گروہِ علماء کردہ اند.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهٗ می فرمودند نشاید کہ صادق
دریں زمانہ بجہتِ طعام و جز آں خوردن جای قصد کند تا تواند، کہ
خواجہ حسن بصری طَابَ ثَرَاهُ چوں خلافت از امیر المومنین علی رَضِیَ اللّٰهُ
عَنْهُ یافتہ در مایدۂ ہیچ یکے حاضر نیامدے مُعتقدان گفتند چرا تو از
سُنّت پیغامبر اعراض کنی گفت مَعَاذَ اللّٰهِ کہ مومن از سُنّتِ رسول
روی بگرداند لیکن مرا از امیر المومنین علی کَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ حدیثِ صحیح
از پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ رسیدہ است اجابت درست نیست
در طعامِ حرام و طعامے کہ دروے شُبہ باشد، از سبب اُو حاضر نمی گردم.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهٗ می فرمودند نا دیدہ
گواہی نباید داد وقتے بادشاہِ بصرہ خطّے نبشتہ بود و مضمونِ آں
از علماء پنہاں داشت و گواہی جملہ دروے نویسانید، بر امامِ اعظم
آمد و گفت تو نیز دریں خط گواہی بنویس چنانکہ جملہ علماء نبشتہ اند
امامِ اعظم گفت، مضمونِ خط بہ بینم آنگاہ گواہی در خط بنویسم،

---

[1] اگر قدم بوس آنحضرت صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ ثابت است چنانکہ مخدوم سابقاً گفتہ پس قدم بوسی بدعت چرا باشد.

بادشاہ آفرینہا کرد و اشخاص کہ گواہی نبشتہ بودند از رُوی امامِ اعظم
شرمندہ گشتند.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهٗ می فرمودند حدیثِ[1] صحیح
از پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ رسیدہ است کہ روزِ قیامت جمیع قاضیاں
را سہ صف کنند یک صف در بہشت برود و دو صف درونِ دوزخ،
گفتند یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اصحابِ دوزخ کدام باشند از گروہِ قُضاۃ،
پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فرمودند اوّل آنکہ بغیرِ علم حکم کند و دوم
آنکہ رُوی دیدہ حکم کند، امّا آنکہ در بہشت برود کسانیکہ با علم کار کنند
و بجہتِ رضای حق تعالیٰ حکم کند. قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهٗ دریں
محل فرمودند کہ روزے بادشاہِ کوفہ فرمود شغل قضا یا ابوحنیفہ را باید
داد و یا امامِ سفیانِ ثوری را باید داد و یا امامِ شریح را باید داد و یا
امامِ مسعود حنبل را باید داد ہر چہار عالمانِ ربّانی انکار آوردند حبس و
تعزیر اختیار کردند، لیکن قضا قبول نکردند. امروز نادانان بجہتِ قضا،
مال و تن دریں بازند و خبرِ عذابِ دوزخ ندارند.

حکایت. روزے چہار امامانِ مذکور در مجلسِ علم نشستہ بودند فُندُقے

---

[1] آنحضرت صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فرمودند قاضیان بر سہ قسم اند. یک قسم در جنّت رود و دو قسم در جہنّم رود. آنکہ در جنّت رود آنست کہ حق را شناخت و مطابقِ آں حکم کرد. و آنکہ حق را نشناخت و خلافِ آن حکم کرد در دوزخ رود. و آنکہ بنادانی حکم کرد در دوزخ رود. ۱۲ باب العمل فی القضاء از مشکوٰۃ المصابیح.

فُندُق : میوہ است سرخ رنگ برابر کنار مشابہ بسرِ انگشتاں و آنرا بُندق نیز گویند. ۱۲ آنندراج.

میانِ محفلِ ایشاں افتاد. کودکے آمد درونِ محفل آں فندق را بُرد
امامِ اعظم گفت ایں کودکے حرام زادہ است . پرسیدند امامِ اعظم را
تو از کجا می گوئی کہ ایں حرام زادہ است امامِ اعظم جواب فرمودند اگر
کودکے حلال زادہ بودے حیا مانع بودے در تذکرۃ الاولیاء ایں روایت است.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند علم ، بارانِ
رحمت را مانَد و معلوم است بارانے کہ از آسمان می بارد بعضے قطرات
در زمینِ قابل می افتد کہ از آنجا میوہ ہا و غلّہا می روید و بعضے قطرات در
محلِّ پاک جمع می گردد ازاں خوردن می شاید و استعمال در تن و جامہ را
جایز است بعضے قطرات در کوہ و در زمینِ شور می بارد کہ ازاں ہیچ
نفع نمی باشد و بعضے قطرات در مقامِ نجس می افتد کہ نہ بجہت خوردن
و نہ از برای استعمال را شاید و ہم چنیں عِلم در ناشریف حاصل می آید
جملہ خباثتہا و عداوتہای خَلق و نا مشروعاتِ تمام از وے پدید می آید
و چوں در شریف جمع می آید از وے خُلق و تواضع و نیکیہا می آید و عِلم
بذاتِ خود شریف است و نعمت و سعادت ابدی است .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں
مومنے جواں می میرد فرشتگان را حکم می شود ایں بندۂ گناہ گار را عذاب
مکنید کہ جوانی دادۂ ما بودہ است و تقصیرِ طاعت سببِ جوانی کردہ
است بعذر بیامرزیدم.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند مردے
سوگند خورد اگر من امسال حج بجا نیارم زنِ آں مرد مطلّقہ بسہ طلاق ،
مرأورا مانعے پیش آمد کہ حج گذاردہ نشد روزِ عرفہ بر درویشے رفت کہ
آنجا می بود و تمام احوال گفت . اُو گفت کہ اِحرام بَر بند بعدہٗ دستِ
اُو گرفت درونِ کعبہ رسانیدہ و راہِ کعبہ پنجاہ روز از آنجا بود ، و آموخت

کہ مردماں را گواہ بگیری کہ زیارتِ خانۂ کعبہ رفتم تا حکم بطلاقِ زنِ تو
نشود آں مرد بعد از زیارت از خانہ کعبہ خَلقاں را گواہ گرفت درویش
باز دستِ اُو گرفت، در مقامِ خویش آورد و زنِ وے دیوانِ قضا رفت
و کیفیت گفت ، قاضی فرمود تا اُو را حاضر کنند چوں پیشِ قاضی حاضر
آمد پرسید حج را گزاردی گفت گزاردم ، گواہاں طلبید گفت سیّد
جلال الدین و متابعانِ ایشاں گواہند و بعد از مدّتے ایں فقیر آنجا
رسید قاضی با آں مرد آمد و کیفیت گفت چیزے کہ دیدہ شدہ بود ،
گفتہ شد کہ برابر ایں ضعیف ایں مرد حج گزاردہ است تا تو باولیای
حق تعالیٰ اعتقاد کُنی و کرامت ایشاں بحق دانی و اگر نہ بدوزخ بروی .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند ، بندگی
شیخ رکن الحق والدین روزے حکایت می کردند چوں در بغداد رسیدم
در خانۂ وزیر ، تعزیت بود پرسیدم کہ چہ تعزیت است گفتند وزیر
بخُلال مقام و دیار رفتہ بود ، نقل کرد ازیں مسکین اہلِ اُو پرسیدند
کیفیت و احوالِ حیات و مماتِ اُو ، بندگی والدِ مرحوم شیخ صدرالدین
را در واقعہ دیدم می گویند وزیر زندہ است بعد از چند گاہ خواہد آمد ،
ایں کیفیت گفتم چند روز گذشتہ بود کہ وزیر سلامت بخانہ آمد .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں
در مکہ رسیدم شنیدم کہ خدمتِ والد وجودِ تکسّر دارند بجہتِ آں غمگین
گشتم تعجیل بہ بندگی شیخ عبداللہ[1] مطری رفتم کہ پیرِ دیارِ مکہ بود، گفتم
کہ پدرِ دعا گوی را چہ حالست ، فرمود کہ سیّد جلال الدین پدرِ تو
تندرست شدہ است ، درونِ خانہ نشستہ بَر چبوترہ نان و ماہی

---

[1] شیخ عبداللہ مطری در مدینہ طیبہ بود و در مکہ شیخ عبداللہ یافعی بود .

می خورد، عورتے بچنیں مُلیہ کوزۂ آب بدست کردہ پیشِ اُو استادہ است و دیوارِ خانہ افتادہ است، چیزے برآوردہ اند و چیزے حصۂ شما داشتہ اند و من آں روز و آں ساعت را تاریخ نبشتم چوں در خانہ آمدم عین بر آں ماجرا بود کہ خدمتِ شیخ مرا در مکہ فرمودند.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند شیخ علاء الدین ضیافتے کردہ بود شیخ صدر الدین و شیخ جمال الدین اُچّہ و سید جلال را مہمان کردہ بود و مسلوخے آوردہ بود از بازار بر فور شیخ صدر الدین و ہمہ بزرگان دیگر فرمودند میزباں را، تو از کسے کہ مسلوخ خریدۂ بیار، بیاوردند پرسیدہ شد تو کجا خریدۂ گفت کہ از فلاں قریہ خریدم میانِ راہ می مُرد من ایں را ذبح کردم و بریاں کردم بجہتِ ایں معنیٰ شرعًا چیزے کہ آید بمن فرمایند، فرمودند تا زیرِ زمین دفن کنند خدمتِ شیخ صدر الدین را گفتند شما از کجا دانستید کہ ایں حرامست شیخ فرمود کہ دل و جان من نیک حریص شدہ بجہتِ خوردنِ آں مسلوخ و حدیثِ رسول صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ بما رسیدہ است طعامے کہ حرام باشد بنی آدم بوئے حریص تر باشد بخوردن، ازاں دانستم کہ ایں حرام است و بندگی شیخ جمال الدین را پرسیدند شما از کجا دانستید کہ ایں حرام است گفت گویندہ در گوشِ من گفت مخورید کہ ایں مسلوخ حرامست و سید جلال را پرسیدند تو از کجا دانستی کہ حرامست گفت رگِ از انگشتِ شہادتِ من می جنبید و من حدیثِ[1] رسول صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ چناں دیدہ اُم چوں در خوردنِ طعام و شراب

---

[1] ایں یافتہ نشد.

مسلوخ یعنی بز سالم. بریاں.

رگِ انگشت شہادت بجنبید آں طعام و شراب حرام باشد کہ نباید خوردن.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ بندگی شیخ رکن الحق والدین بندار بلند گفتے چند مدت کہ اے مسلمانان بیائید خرقہ و کلاہ از من بستانید بعدۂ چناں شد کہ سالہا گذشتے کہ معتقدے پیوند نیافتے معتقدے پرسید در ابتدا می گفتید کہ اے مسلمانان بیائید کلاہ و خرقہ از من بستانید اکنوں مومناں آرزوہا می کنند کہ پیوندی ہم نمی یابند، بندگی شیخ رکن الحق والدین فرمودند آں روز مرا فرمان شد کہ ندا می کردم باز امروز من فرمان می طلبم چوں مرا رخصت شود بعدۂ پیوندی بدہم.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند وقتے مردے بیامد و گفت شیخ رکن الحق والدین طَابَ ثَرَاہُ را کہ می خواہم کہ دخترِ خود را بفلاں مومن در عقدِ مشروع حوالہ کنم بندگی شیخ رکن الحق والدین فرمود امسال درنگ کن اُو ہمچناں کرد شش ماہ گذشتہ کہ آں دختر نقل کرد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند وقتے شیخ جمال الدین اُچّہ خادم خویش را گفت والیِ آں مقام چیزے بفرستد بستانی و در مطبخ خرچ نکنی کہ حرام است نگاہ داری وقتِ نمازِ پیشیں صد تنکہ آوردہ چناں کہ اشارہ بود خادم ہم چناں کرد و آں کس کہ آوردہ بود از وے پرسیدند کہ ایں مال از کجا است گفت مردے بر بامِ خود سوار شدہ بود والی را نظر بروے افتادہ گفت بگیرید و بیارید چوں آوردند فرمود صد تنکہ نقرہ مرا بدہ وَاِلَّا سیاست کنم، آں مرد ایں مال داد و خلاصی یافت.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ روزے بادشاہِ بغداد، وزیرانِ خویش را فرمودہ بود چیزے مال مرا حاجت است

تنکہ: بالفتح بمعنیٰ قرص رائج خواہ از زر باشد خواہ از نقرہ یا مس و در عہد تغلق تنکہ از نقرہ بود بوزن ۹ ماشہ و ۸ رتی.

آں را از مُحترَفہ و از اہلِ ذمّہ قرض بستانید باز مرایشاں را دادہ خواہد شود گماشتگاں برحکمِ فرمان مال بستدند و پیش از خرج کردنِ آں مال، آں مہمّ بادشاہ آخر رسید، فرمان شد تا مالِ مردماں باز بدہند گماشتگاں چیزے مال بر خود نگاہ داشتند. علمای بغداد محضر کردند سبب آنکہ مالِ مردماں بتمام ندادہ بودند گماشتگاں را بادشاہ حکمِ قتل کرد تا کس بستم و ظلم حقِ بنی آدم نستاند.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند در ایامِ گذشتہ امام المسلمین خواجہ منصور ماتریدی طَابَ ثَرَاہُ پیوستہ اندیشہ مند می‌بود کہ عاقبت بکدام کار با خیر گردد شیخ شبے، حضرتِ رسالت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ را بخواب دید پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فرمود اگر می خواہی عاقبت با خیر گردد ایں پنج کار پیوستہ بکُن اوّل پنج وقت نمازِ فریضہ بگذار و دوم زکوٰۃِ مال ہمیشہ دادہ باشی و سیوم کلمۂ تمجید پیوستہ بگوئی و چہارم مر چہار یارِ مرا دوست داری و پنجم پیوستہ بر من درود بگوئی و درود اینست اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ مَنْ صَلّٰی عَلَیْہِ وَصَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ مَنْ لَمْ یُصَلِّ عَلَیْہِ اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ کَمَا تُحِبُّ وَ تَرْضٰی اَنْ یُّصَلّٰی عَلَیْہِ وَصَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ کَمَا اَمَرْتَنَا بِالصَّلٰوۃِ عَلَیْہِ وَصَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ کَمَا یَنْبَغِی الصَّلٰوۃُ عَلَیْہِ.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند ہر کہ گوید کلمۂ توحید اُو مسلمان باشد. امّا در روے صفتِ مسلمانی نیز باید تا کمالِ مسلمانی پدید گردد و صفتِ مسلمانی آنست چناں کہ خود را طلبی برادرِ مومن

مُحترَفہ: پیشہ وراں. ۱۲ آنند راج.

را ہم چناں طلب بزباں، و اگر برادر نگراں گردد تو نگراں باش و کسے را بدست و زبان مرنجاں اَبَدُ الْاٰبَاد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ عِلمِ لَدُنِّیْ چیست، علمِ قضا و قدر کہ بِاِلْہَامِ اللّٰہِ مومنے را ظاہر شود. عورتے را در تہتہ دیدہ اَم نزدیکِ من بیامد و گفت دریں جانب بادشاہِ دہلی بقہر و غلبہ می آید بعد از مدّتے دیدم چنانکہ گفتہ بود، ہم چناں معائنہ شد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند وقتے از خدمتِ شیخ رکن الحق و الدّین مُعتقدے پرسید کہ مزاح میانِ مسلمانان آمدہ است یا نے، خدمتِ شیخ رکن الحق و الدّین جواب فرمودند در شرعۃ الاسلام دیدہ اَم در حضر[1] منع است امّا در سفر برای دفعِ وحشت مباح می گویند و ایں حکایت آوردہ است روزے امیر المومنین ابو بکر صدّیق رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ در عہدِ خلافتِ خویش در منزلے فرود آمدہ، طعام اندک بود یاراں جمع شدند و خادمِ ابوبکر را بدست بازرگانے بفروختند، و طعام آوردند و خوردند، ازیں حال امیر المومنین ابوبکر را معلوم شد، یاراں را طلب کردند و پرسیدند سببِ فروختنِ خادمِ من چہ بود، گفتند ما گرسنہ بودیم از خادم خواستیم طعام نداد ما اُو را بچندیں مَبلغ بدستِ فلاں بازرگانے فروختیم امیر المومنین آں مقدارِ مال بداد و فرمود تا خادم را بیارند بعدہٗ قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ رُوی مبارک بخادمِ خاص شیخ علی اصفہانی

---

[1] از آں حضرت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ در وطن نیز مزاح ثابت شدہ است حضرتِ انس رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ بیان می کند کہ آں حضرت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ نزدِ ما می آمد و برای برادرِ کوچکِ من می گوید اے ابو عمیر نُغَیرِ تو کجا است و ایں مزاح بود بدینوجہ کہ نُغَیر کہ طائرے نزدِ ابو عمیر بود گم شدہ بود. ۱۲ باب فی المزاح از جامع ترمذی.

گفت تو خود را ہوش داری تا یاراں ترا باز نفروشند خدمتِ ہر کرد و
یکے را بواجبی نگاہ بکنی.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند وقتے امیر المومنین عثمان رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالیٰ عَنْہُ خادم خود را گوشمال بداد، چوں زمانے گذشت اُو را طلب نمود و گفت کہ تو از مالِ من آزادی اگر گوشمالی بمن ہم بدہی، چنانکہ ترا من دادہ اَم، خادم گفت اے عثمان بجہتِ آزادیِ دنیا بندگی و گرفتاریِ عقبیٰ نتوانم تحمّل کردن ازاں کہ تو گوشمال بمن دادی و مرا درد رسید چوں من تُرا گوشمال بدہم اگر زیادہ از دردِ من تُرا درد برسد آں مقدار بروزِ قیامت مرا بدوزخ عذاب کنند ہماں بہتر کہ در بندگیِ تو باشم، نجیے غلاماں کہ کارِ آزادگاں می کردند.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ مردے بنظرِ شیخ رکن الحق والدّین طَابَ ثَرَاہُ آمد و گفت کفشِ سیاہ پوشیدن آمدہ است یا نے، بجزم **جواب** فرمودند کہ مشروع است، و اگر موجود باشد من بپوشم کہ بزرگانِ دین پوشیدہ اند، جای ممنوع نیامدہ است.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ دراں وقت سلطان محمد تغلق شاہ، قصدِ مُلک طغی کردہ، راہِ مُلتان، بطلبِ اُو می رفت در مسجدِ جمعہ بندگی شیخ نصیر الدّین محمود طَابَ ثَرَاہُ مشغول بودند مردے بدیدند کہ ترکش کمر بستہ نماز می گزارد اُو را طلب کردند و فرمودند کہ در کتابِ فقہ مسئلہ است کہ نماز بکمر بستہ گزاردن مکروہ است ترکش باز بکن، و بگزار و روایات بدیں آمدہ است کہ جُز از ازار بند بستن صاحبِ شرع چیزے دیگر را مکروہ داشتہ است، دریں محل سَیِّدُ الْحُجَّاب مَلِکْ معروف عرضداشت کرد و گفت کہ مُتکّا بستن

مُتکّا: گاؤ تکیہ گاہ و کمر بند. ۱۲ آنند راج.

در کمر آمدہ است یا نے خدمت شیخ نصیر الدّین طَابَ ثَرَاہُ فرمودند اگر مومنے پیرِ ضعیف است قوّتِ ایستادن ندارد اُو را مُتکّا در نماز بستن مکروہ نیست امّا روایت آمدہ است کہ در حقِ جواناں مُتکّا بستن در حالتِ نماز مکروہست و لہذا حضرتِ رسالت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ دوگان چہارگان فاقہ شدے از سببِ ضعف خشت بکمر بستندے و بعضے مشائخ چنیں کردہ اند و متابعت نمُودہ اند امّا در حقِ جواناں و آنکہ اُو را چنیں فقرِ اختیاری نباشد، ایشاں را مکروہ باشد نباید بستن کہ نیامدہ است.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں من در ولایتِ سیستان رسیدم گوبانے نزدیکِ من آمد از چراگاہِ مواشی و گفت اے سیّد جلال الدّین مرا دستِ بیعت بدہ کہ اسبابِ دیگر موجود از فَضْلُ اللّٰہِ تَعَالیٰ دارم، بمجرّد آنکہ دستِ بیعت دادم از پیشِ من غایب شد و در گروہِ ابدالاں پیوست چوں بخانۂ کعبہ رفتم آں گوبان را دردنِ مسجدِ حرام مُعتکِف یافتم و بکارِ دین ہوشیار دیدم.

حکایت روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ روزِ جمعہ مومناں سَر و جامہ می شویند ازاں جہت کہ مخصوص حورانِ بہشتی را فرمان می شود شویانِ خود بہ بینید عبادتِ من می کنند ازاں سبب مخصوص سَر و جامہ می شویند تا در نظرِ ایشاں زیبا و لطیف و زیبا آیند و کسانے کہ دریں روز سَر و جامہ نمی شویند حورانے کہ بجہتِ آں مومناں آفریدہ شدہ اند غمگیں و نگراں می باشند موجبِ آراستنِ مومن روزِ جمعہ اینست.

حکایت روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند وقتے چند مریداں بنظرِ شیخ جنید شبلی (کذا) آمدند خواجہ پرسید نشانِ مسافرت در شما می بینم گفتند چند فقر و فاقہ کشیم جای برویم کہ طعام و جامہ بَر مراد باشد خواجہ فرمودند آنجا چوں بروید سلامِ من خدای آں مقام را بگوئید

ایشاں گفتند ہمہ جا خدای تعالیٰ یکے است بعدہٗ خواجہ فرمودند چوں چنیں
می دانید بطلبِ رزق کجا می روید مریداں گفتند درونِ مسجد جہتِ نماز
در آئیم و درہای مسجد محکم بہ بندیم خواجہ گفت ایں امتحاں[1] باشد و
ایں کفرست ، گفتند چہ حیلہ سازیم فرمودند ترکِ حیلہ بگیرید و در
عبادت مشغول باشید رزق رسانندہ اُوست .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ وقتے
جنازہ پیشِ درِ مسجدِ پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ آوردند پیغامبر
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ نگاہ کرد کہ در خرقۂ وے درم بستہ است
فرمودند کہ روزِ قیامت گرم کنند ازیں یک درم ہشتاد درم آتشے داغ
نہند از بہر آنکہ ذخیرہ داشت کہ فردا من خواہم خورد اعتماد بر خدای تعالیٰ
نداشت مرگش برفور آمد وایں ضائع ماند .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ ایں
ابیات[2] مُطرِباں پیشِ حضرتِ رسالت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ گفتہ اند
اینست شعر

لَقَدْ لَسَعَتْ حَیَّۃُ الْہَوٰی کَبِدِیْ ۔ فَلَا طَبِیْبٌ لَھَا وَلَا رَاقِ
اِلَّا الطَّبِیْبُ الَّذِیْ شُغِفْتُ بِہٖ ۔ فَاِنَّہٗ رُقْیَتِیْ وَ تِرْیَاقِیْ
تَرَاہُ بَاکِیًا اَبَدًا حَزِیْنًا ۔ لِخَوْفِ التَّفَرُّقِ اَوِ الْاِشْتِیَاقِ

---

[1] یعنی امتحان حق تعالیٰ .

[2] مخدوم ایں روایت را در جامع العلوم نا قابلِ اعتبار قرار دادہ است .

[3] مارِ محبت جگرِ مرا گزیدہ است . پس برای آں نہ طبیب است نہ افسوں
بجز آں طبیب کہ من عاشقِ وے شدہ ام . ہر آئینہ وے است افسونِ من و تریاقِ من
تو نے را دائماً گریہ کناں و اندوہ ناک می بینی . ——— بخوفِ فراق یا بوجہِ شوق

فَیَبْکِیْ[1] اِنْ نَاَوْا شَوْقًا اِلَیْہِمْ ۔ وَیَبْکِیْ اِنْ دَنَوْا خَوْفَ الْفِرَاقِ

حکایت[2]. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ وقتے از
سرِ شفقت و مہربانی حضرتِ رسالت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حسن و حسین را
مثالے بر دست دادند تا ہر کہ بخواہند از امتانِ من بفروشند و اگر یکے
فروختن ندہد از مُحَمَّدٌ مُصْطَفٰی صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ واز قرآن بیزار
است ، چوں امیر المومنین عُمر رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ بدید آن مثال را وے بدست
گرفتہ بر پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ آمد و گفت یَا رَسُوْلَ اللّٰہِ مثالے کہ
فرزندانِ فاطمہ یافتہ اند ہیچ کسے قبول نخواہد کرد ہرگز ، جملہ امتانِ تو از دین
خواہند گشت اگر بفرمائی من آں را بشویم تا دینِ امتانِ تو بر قرار ماند
یاراں ہمہ رضا دادند بگفتارِ اُو. پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ نیز فرمود کہ
مثال را بشوی. بعدہٗ پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فرمود خداوندا چنانکہ
عُمر در حقِ فرزندانِ من نیکوئی کرد تو در حقِ عُمر روزِ قیامت نکوئی کن .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ از بندگی
شیخ رکن الحق و الدین پرسیدم کہ آبادانی حضرتِ دہلی از کدام گاہ پدید آوردند
واز جہاں چند گذشتہ بود خدمتِ شیخ فرمودند از پدرِ خویش سوال کردم
پدرم از پدرِ خود شیخ بہاء الدین قَدَّسَ اللّٰہُ سِرَّہُ الْعَزِیْز فرمودند کہ از
خواجہ خضر پرسیدم جواب داد کہ ہفتاد بار در مُلکِ دہلی بالای جہاز گذشتہ ام

---

[1] اگر آنہا جدا شوند وے بوجہ عشق گریہ کند. اگر آنہا قریب باشند بخوفِ فراق گریہ کند

[2] ایں حکایت در کُتُبِ معتبرہ یافتہ نشد .

مِثَال : کِتَاب مانند و شبیہ و نظیر، حکمنامہ قاضی، فرمانِ بادشاہی، پروانہ مطلقِ حکم.
۱۲ آنند راج .

ویاز ہفتاد بار بہ خشکی رفتہ اَم در زمین و ایں ہفتاد و یک کرّت است کہ
آبادانی شدہ است و خلقان در وے ہستند .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند درویشے در
بستان آمد در باغی بودن گرفت و دعویٰ آغاز کرد کہ طعام و آب از عالمِ غیب
بمن فرود می آید مردماں بوے توجہ نمودند چنانکہ ایں خبر بہ خدمتِ شیخ
رکن الحق والدین رسید روزے بروے خدمتِ شیخ رفت و گفت طعامے
کہ از غیب بر تو می آید امروز مرا بداں طعام اِفطار باشد ناگاہ بدیدند چہار
صحنکِ طعام با نانِ خورش پدید شد خدمتِ شیخ گفت تا آں طعام را
با جملہ آوندہا در زمین فرود برند ہم چناں کردند بر فور دید کہ خون و ریم و
زرد آب و کرماں پر گشتند او را بیروں کردند کہ ہمہ چشم بندی بجہتِ شہرت
مطلوب داشت نہ آنکہ وے مردِ خدای تعالیٰ بودہ است .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند در ایامِ گذشتہ
مردے بودہ است زنے داشت و آں زن یک برادر داشت و یک
پسر، ہر سہ عیاراں و راہ زناں بودہ اند روزے بدستِ سرہنگانِ بادشاہ
اسیر گشتند حکم شد کہ بردار نہند و آں عورت بر بادشاہ محلّے داشت پیشِ
بادشاہ آمد و فریاد آورد ایشاں را بمن بخش بادشاہ گفت یکے را بتو بخشیدم
ہر کدام کہ تو دستِ او گیری، آں عورت رفت، دستِ برادر گرفت و
آورد بادشاہ گفت چہ کردی کہ شوہر و فرزندِ خود را بگذاشتی و دستِ برادر
گرفتی گفت اے بادشاہ عورتے جوانم چوں شوی کنم شاید بقُدرتِ اللہِ تعالیٰ
فرزندے دیگر ہم باشد امّا مادر و پدر باز در عالم زندہ نگردند کہ برادر را توانم

عیاراں: جمع عیّار بفتح اوّل و تشدید ثانی، مردِ بسیار آمد و رفت کنندہ و مردِ بسیار حرکت، ماخوذ از عَیر بالفتح کہ بمعنیٰ ہر سو رفتنِ اسپ است. ۱۲ غیاث .

حاصل کرد بدیں سبب بادشاہ او را تحسین کرد و ہر سہ را گذاشت .

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند بزرگ کارے
است گرسنہ را چیزے طعام دادن گاہے بخدمتِ شیخ فرید الحق والدین
قَدَّسَ اللّٰہُ سِرَّہُ الْعَزِیْز درویشے آمد و گفت شیخا گرسنہ اَم مرا چیزے بدہ
تا بخورم و آں روز سہ فاقہ شیخ را بود بوقتِ اِفطار دانگے سیر جو خادم
آوردہ بود در دیگ انداختہ جوشانیدہ بودند بندگیِ شیخ تمام بنظرِ درویش
آوردہ چوں درویش خوردہ بیاسود دعا کرد و گفت کہ خداوندا ہمہ فقر و
نامرادیِ شیخ فرید الحق والدین را بخوردیم اکنوں دولت و نعمت بسیار خواہد بود
ہم دراں روز فتوحات از عالمِ غیب چنداں رسیدن گرفت کہ در شمار نیامد ہیچ کس را.
روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ در ایامِ گذشتہ
مردے بود غلامے را با زن و فرزندِ او خریدہ بود و آں غلام را بکارِ زراعت
مشغول گردانیدہ بود وقتے جُفت می راند، آوندِ زریں بیروں آمد از زیرِ
زمیں، غلام آں را زیرِ زمین پنہاں کرد شبِ آں بخانہ آمد بر مولیٰ گفت
چوں من قیمتِ خویش و زن و فرزنداں بدہم مرا بدستِ من بفروشی، گفت
قبول کردم چندیں مَبلغ مرا بدہ میانِ من و تو خدای تعالیٰ باشد و میانجی
حق تعالیٰ می دہم، غلام آں مقدارِ زر بر فور بیاورد، تسلیمِ مولیٰ کرد، مولیٰ
مال ستد، خوش شد و گفت کہ بامداد ہر کجا کہ خواہی برو، اِمشب مہمانِ
من باش میانِ شب، بر یک آشنای خود برفت و گفت مرا چیزے
سیم حاجت است غلام و کنیزک و فرزند را نیمے قیمت بدستِ تو
می فروشم آشنا قبول کرد و ایشاں را فروخت و بدستِ وے تسلیم نمود،
خود در سفر رواں شد آں زر و آں مال در ہمیان کرد و بکمر بستہ راہ

جُفت می راند: بالضم کسیکہ قلبہ رانی کند. ۱۲ آنند راج. آوند: بمعنیٰ ظرف. ۱۲ غیاث .

گرفت، می رفت در اثناءِ راه شیرے برخاست اُورا بدرید و تلف کرد و چوں غلام شنید بدستِ غیرے فروختہ است از آں جا گریخت و آں غلام با زن و فرزند و بچہ می رفت شتاباں ہم بداں راہ بدید کہ ہماں مولای اُو مردہ افتادہ است تفحّص کرد جملہ زر و سیم خویش یافتہ، از عالمِ غیب آوازے برآمد کہ اے بندہ از ضمانتِ تو حضرتِ ما بے ضمان شد و حقِ تو بتو رسانیدم و ترُا از بندگی بیروں آوردم تا بر تو کسے غدر و مکر نکند.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ چوں از نمازِ اشراق و نمازِ چاشت فارغ شدے ہر کارے کہ در خانہ بودے بدستِ خویش آں را تمام می کردے، بر ما سنّت شد چنانکہ جاروب دادن و چوبِ آسیا راست کردن و جامۂ پارہ شدہ را دوختن و دیوارِ خانہ را عمارت کردن و چوبِ شکستۂ چرخ راست کردن بجہت آنکہ رسیدہ شود، و اگر کارے در خانہ نبودے در خانہای ہمسائیگاں را اعلام کردے کہ در خانۂ شما کارے باشد مرا خبر دہید چوں بودے رفتے و آں کار تمام کردے و نعلینِ پارہ شدہ را بدوختے. در مذکورات. مذکورست وَکَانَ[1] النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَخْصِفُ النَّعْلَ وَیَخِیْطُ الثَّوْبَ وَیَقْطَعُ اللَّحْمَ وَ یُہَیِّأُ اُمُوْرَ الْبَیْتِ مَعَ اُمَّھَاتِ الْمُؤْمِنِیْنَ چنانچہ گاہ گاہ فلغند از دستِ امّ المومنین عایشہ شدے و خود مرتّب می کردے.

---

[1] آں حضرت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ بدستِ خود پاپوش را دوزیدے جامہ را دوختے گوشت را پارہ ہا کردے و کارہا را با اُمّہات المومنین بانجام رسانیدے.

فلغند: باغین خارِ بستنی را گویند کہ بر در و دیوارِ باغ و زراعت کنند. ۱۲ برہان قاطع.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند روزے فرمان آمد کہ اے محمّد ابوبکر را بگوی چندیں گریہ مکن رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ گفت یا ابابکر تو گریہ و زاری چندیں مکن گفت یَا رَسُوْلَ اللّٰہِ گناہانِ گذشتہ یاد می آرم ازاں چندیں می گریم، فرمان شد چوں تو توبہ کردی چنانستی کہ با ما صلح کردی پس ذکرِ گناہ مکن قَالَ[1] النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حِکَایَۃً عَنِ اللّٰہِ تَعَالٰی نَحْنُ اِذَا صَالَحْنَا مَعَ عَبْدٍ لَمْ نَسْاَلْہُ عَمَّا مَضٰی قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند چوں یکے توبہ بصدق کند گناہانِ اُو بریزند و در حقِ ہر کہ دعا کند مُستجاب گردد.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند وقتے جوانے را نظر بر عورت افتاد پیوستہ در طلبِ اُو بود شبے با اُو ملاقات شد گفت چرا فریفتۂ من گشتۂ گفت ازاں جہت کہ عاشقِ رُوی تو شدہ ام از بہرِ دلداریِ من مہمان شو عورت گفت قدرے آتش بیار، آورد گفت انگشتِ خود را دریں آتش در آر آں مرد ہم چناں کرد سوختہ شد می طپید، چوں قرار گرفت، عورت گفت تو در آتشِ دنیا تاب نتوانستی آورد، آتشِ قیامت کے توانی تحمّل کردن. برو توبہ بکن و از خدای تعالیٰ بترس و از چنیں کار اندیشہ مکن تا تو یکے از رستگاران باشی.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند شبے در مدینۂ پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ خفتہ بودم پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ را در خواب دیدم مرا بزبانِ کرم می فرمایند یَا بُنَیَّ[2] عِظِ الْمُسْلِمِیْنَ بِالتَّوْبَۃِ

---

[1] آں حضرت صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ حکایت از پروردگار می فرماید وقتیکہ ما با بندۂ خود مصالحت کردیم پس از امورِ گذشتہ از وے سوال نکردہ شود.

[2] اے فرزندِ من مسلماناں را نصیحت کن برای توبہ و استغفار قریب است کہ آفتاب از مغرب طلوع کردہ شود.

وَالْاِسْتِغْفَارِ فَاِنَّ الشَّمْسَ قَرِیْبَةٌ اَنْ تَطْلُعَ مِنَ الْمَغْرِبِ اِلَی الْمَشْرِقِ.

حکایت. شبے خانِ اعظم ظفرخاں دیدن قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ آمده بود، ہجومِ مردماں بسیار دید چوں سیّد السادات را دراں حال بدید در خاطر گذرانیده که حضورِ نمازِ بندگیِ سیّد السادات را چه نوع می شود، شب آں خفته بود دو نفر آمدند حلقِ ظفرخاں را گرفتند محکم. چنانچه فریاد و زاری کردن گرفت، نمی گزاردند بعجز زبان کشاد ایشاں گفتند اگر تو ازاں گفتار توبه بکنی ما ترا بگزاریم، ظفرخاں توبه کرد بعدهٗ گذاشتند بامداد ظفرخاں آمد و بتجدیدِ ارادت آورد، تائب از سَر گشت.

حکایت. اندر آنچه سلطان السلاطین فیروزشاه در ٹھٹه برفت از هر دو طرف مردماں کشته می شدند جمعِ مردماں پیشِ بندگی در آمدند و گفتند اسلام را رُوی بخرابی در آورد لیکن دستِ شفاعت بر سیّد جلال الدین آورده ایم اصلاح به برکتِ خاندانِ رسول صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ خواهد شد، شبِ جمعه میانِ شب قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ از نماز تهجد فارغ شدند، فرمودند دستارِ شیخ رکن الحق والدین بیارید آوردند در سَر بستند مُناجات کردند خداوندا جام و بهمن[1] را بر بادشاهِ دہلی برساں آوازے از غیب شنیدند ما دعای ترا قبول کردیم بغیرِ مشقت ما ایشاں را بر بادشاه می آریم بامداد شد ایں کیفیت بر سلطان فیروزشاه، ارکانِ دولتِ اُو گفتند و جمله لشکر شاداں گشتند وقتِ چاشت ندا برآمد که جام با خدمتے بر فیروزشاه آمد بعضے ارکانِ دولت گفتند بزرگ میانِ هر دو بهمن است چوں اُو نیامد اصلاح نیست باز شبِ آں سیّد السادات باز مشغول شدند ناگاه میانِ شب گفتند کسے ازاں بهمن اینجا هست

---

[1] درنسخهٔ پروفیسر خلیق احمد نظامی هر جا بجای بهمن تهنیه است.

سیّد قاسم بیدار بود گفت نیست فرمود تو بیا و هفت بار بگو بهمن بیا سیّد قاسم برحکمِ اشاره سیّد السادات گفت بامداد شد دوازدهم ماهِ ربیع[1] الآخر بهمن با متعلّقانِ خود آمد و در پایِ عماد الملک افتاد و وے وقتے خوب سلطان فیروزشاه را ملاقات کنانیده.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند که شبے در مکّه شریف خفته بودم ناگاه دیدم که حضرتِ رسالت صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ بیرونِ مکّه درختے است که آں را بید خوانند تکیه زده بداں نشسته است و من پیش ایستاده اَم و خلق جُمله سوی پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ گوئی حمله کرده بیروں می آیند پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مرا می گویند یَا[2] بُنَیَّ اُنْظُرْ کَیْفَ تَفْعَلُ هٰذِهِ الْاُمَّةُ مَعِیَ چوں بیدار شدم بخدمتِ شیخ عبد اللّٰه یافعی رفتم که مقتدای مکّه بود و ایں خواب گفتم ایشاں تعبیر کردند که اُمّتانِ رسول صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ را ترکِ سُنّت کرده اند گوئی با پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مردماں بکارزار پیش می آیند و مخالفت با پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ می کنند مردماں را منع کن تا از سُنّت اِعراض نکنند اگر امیدوارِ شفاعت اُو هستند خدمتِ سیّد السادات می فرمودند من از مکّه شریف تا بقعهٔ معظّم اُچه گریاں در هر منزلے آمده اَم هر که وے مومن است و ترکِ سُنّتِ پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ می کند پس وے چنانستے که در حرب سوی پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ بیروں آمده باشد و کسے که مُعتقد و مُریدِ ایں فقیر است چوں سُنّتِ پیغامبر صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ

---

[1] درنسخهٔ خلیق احمد نظامی بجای ربیع الآخر ربیع الاول نوشته.

[2] اے فرزندِ من ببیں ایں اُمّتِ من با من چه می کند.

وے ترک آرد ارادتِ وے باطل است و من از وے بیزارم.

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کہ ہر کہ اعراض از سُنّتِ رسول کند حق سُبْحَانَہٗ وَتَعَالیٰ اُو را از دلِ بندگانِ خویش فراموش گرداند طاعاتِ اُو را محلِّ قبول نباشد.

حکایت. روزے چند درویشاں در خانقاہِ قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ آمدند بیک زباں گفتند کہ سیّد جلال الدین مارا باشما ہر شبِ جمعہ درونِ حرم کعبہ ملاقات بود تا آنکہ آنجا می بودیم و مارا اکنوں ہفت ماہ باشد کہ کعبہ معظّمہ و مکرّمہ را رہا کردہ ایم. قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ را پانزدہ سال شدہ بود کہ در خانہ آمدہ بودند قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ فرمودند کہ مارا باشما چہ وعدہ بود یاد کنید گفتند یاد کردیم و آں وعدہ ایں بود کہ ہیز باکسے نگوئیم امّا بزرگیِ شما در سینہ تنگِ ما نمی گنجد بگفتہ شد. بہ درویشیِ درویشاں بنخشید وَاللّٰہُ اَعْلَمُ.

باب پنجم

در بیان قصّہای پیغامبران و آفرینشِ عالم و قصّۂ آفرینش آسمان و زمین و آنچہ دروست.

قَوْلُہٗ تَعَالیٰ، اَللّٰہُ الَّذِیْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَہُنَّ[1]، اوست خدای تعالیٰ کہ بیافرید ہفت آسمان و ہفت زمین، بعدہٗ آب را بیافرید و در وے قرار داد بعدہ خاک را بیافرید و در پشت[2] ماہی پراگندید بعدہٗ ثورے را بیافرید بالای خاک، پاہای اورا براں خاک قرار داد و ایں زمین را بر شاخ او قرار داد و ایں جملہ را در شش روز بیافرید قَوْلُہٗ تَعَالیٰ اِنَّ رَبَّکُمُ اللّٰہُ الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِیْ سِتَّةِ اَیَّامٍ[3]. وَہِیَ سِتَّةُ اٰلَافِ سِنَةٍ[4] بعدہ فرشتگان را بیافرید در آسمانہا قرار داد، بعدہ باد را بیافرید در وے دریا انداخت بعدہٗ آتش را بیافرید در وے میان آب بقدرۃ اللہ تعالیٰ خود نگاہ داشت بعدہٗ در زمین جان و بنی الجان بیافرید قَوْلُہٗ تَعَالیٰ وَالْجَانَّ خَلَقْنٰہُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَّارِ السَّمُوْمِ[5]. امّا از آتشے کہ اُورا دود نیست کلبی گوید رضی اللہ تعالیٰ عنہ در زمین ہفت ہزار سال ایں جنیاں بودہ اند بعدہ ایں زمین را بقومے دیگر بداد

---

[1] خدا آنست کہ آفرید ہفت آسمان و آفرید از زمین مانند آں. سورہ الطلاق آیت ۱۲

[2] ایں قصہ مشہور عوام است از روایت صحیح ثابت نیست.

[3] ہر آئینہ پروردگار شما آں خدا است کہ آفرید آسمانہا و زمین را در شش روز. سورۃ الاعراف آیت ۵۴.

[4] و آں شش ہزار سال است.

[5] و جان پیدا کردیم پیش ازیں از آتش سوزاں. سورۃ الحجر آیت ۲۷.

ابن عباس گوید رضی اللہ تعالیٰ عنہ چہاردہ ہزار سال در زمین ایشاں بودہ اند خدای را عبادت می کردند والشیطان الرجیم یکے ازاں گروہ بود بعدہ مہتر آدم علیہ السلام را بیافرید و زمین بفرزندان او بداد تا قیام قیامت و فرشتگان را فرمان شد آدم علیہ السلام را سجدہ کنند۔ **سوال** کردم از قطب العالم دامت برکاتہ، سجدہ دونِ خدای تعالیٰ را روا باشد یا نہ **بکرم جواب** فرمودند سجدہ دونِ خدای تعالیٰ رانیست زیرا کہ سجدہ را دو طرف است اوّل طرفِ عبادت و دوم طرفِ تحیّت، طرفِ عبادت خدای را عزّ وجلّ بود و طرفِ تحیّت سوی آدم علیہ السلام و سجدۂ تحیّت در اُمَمِ من قبل بودہ چنانکہ سلام در امت محمّد صلّی اللہ علیہ وسلّم، و مہتر آدم را صلواتُ اللہِ وسلامُہٗ علیہ درونِ بہشت بردند و حوّا از انجا بیافریدہ شد چوں زلتے پدید شد ازیں ایشاں باز بدنیا آمدند آدم علیہ السلام در قبۂ سرندیپ[1] فرود آمد و حوّا در طائف نجات یافت بعد دویست سال بایکدگر ملاقات شد حکم خدای تعالیٰ چناں رفتہ بود کہ ہر روز دو فرزند بزاید یکے پسر و دوم دختر، مناکحت فرمان شد میان فرزنداں او خواہرِ پیشیں را با پسر پسیں دہند، قابیل تسہرِ خواہر کرد کہ بادے زادہ شدہ بود ازیں سبب از دین برگشت و برادر را بکشت از نسلِ قابیل کافراں شدہ اند و از نسلِ ہابیل مومناں شدہ اند کَثَّرَھُمُ اللہُ تَعَالیٰ۔ **قصّہ مہتر شیث** علیہ السلام قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند در تفسیر چناں آمدہ است کہ مہتر شیث علیہ السلام پسر مہتر آدم علیہ السلام بود و بر شریعت مہتر آدم علیہ السلام کار می کرد و عالم بود بعد از وے مردماں در بُت پرستی شدند شیطان فرزند اورا وسوسہ کرد تا صورتِ مہتر شیث علیہ السلام را در ہر منزلے

[1] نزولِ آدم علیہ السلام در سرندیپ بر کوہِ بوذہ شدہ است و نزولِ حوّا بجدّہ است و ملاقات ہر دو در مزدلفہ شد سبحۃ المرجان از سید غلام علی آزاد بلگرامی و الدر المنثور از علامہ سیوطی باید دید۔

و مقامے و درخانہ و کوہ ہا راست می کردند بعضے از زر و بعضے از نقرہ و بعضے از سنگ و بعضے از چوب تا آں گاہ مہتر ادریس علیہ السلام پدید شد و مہتر ادریس علیہ السلام از فرزندانِ ہابیل بود علیہ السلام و بعد از ادریس علیہ السلام پیغامبران بودند در شریعتِ او کار می کردند تا وقت بیروں آمدنِ مہتر نوح علیہ السلام شد در زمین **قصّۂ[1] مہتر نوح** علیہ السلام قطب العالم دامت برکاتہ، می فرمودند در تفسیر آمدہ است کہ در عہدِ مہتر نوح پیغامبر علیہ السلام ہشتاد کس ایمان آوردند و باقی خلقاں گفتندے اگر تو بحق باشی کنعان پسرِ تو و زنِ تو در دینِ تو باشد ماترا بہ پیغامبری قبول بکنیم تا ازیں شامت بر اُمّتِ او طوفان نازل شد و بعدہ ہود پیغامبر علیہ السلام پدید شد و قومِ او در حدِ یمن بودند باشوکت و عظمت چوں بے فرمانی کردند در بلای باد ہلاک شدند و از جہاں برفتند بعضے را قد و قامت دہ ہزار گز بود و بعضے را پانزدہ ہزار گز قد و قامت بود و بعضے را بیست ہزار گز قد و قامت بود، عاج بن عوج بن عنق را بیست و چہار ہزار گز قد بود و دستہای او بقدرت اللہ تعالیٰ چناں دراز بود کہ در آسمانِ چہارم رسیدے و ماہی بقرصِ آفتاب بریاں کردے و بخوردے و چوں تشنہ شدے ابر را بدستہا بفشردے و بدہن کردے چوں جامہ ترشدہ را تو بفشلی و قعرِ دریا تا آئینہ زانو اُورا بودے روزے مہتر ہود علیہ السلام را گفتند بکدام چیز مارا غلبہ کنی گفت بفرمان خدای تعالیٰ بادے روزِ شنبہ آید و شمارا درونِ دریا اندازد ایشاں ہمہ جمع شدند جملہ طوق آہنی در گلو کردند بزنجیرہا خویشتن را بربستند و درونِ ریگ خود را فرود بردند فریاد می کردند و می گفتند اے ہود با چنداں قد و قامت خویشتن را درونِ ریگ

[1] در قصّہای انبیاء روایات اسرائیلی بکثرت مذکور شدہ اند و دریں باب مولانا حفظ الرحمٰن سیوہاروی بنام قصص القرآن کتابے نوشتہ اند آنرا مطالعہ باید کرد۔

فرود برده ایم کجاست باد که بداں می نازی، مهترِ اسرافیل علیه السلام را
فرمان شد قدرے باد از دستِ خویشتن رہا بکن مقدار سَرِ سوزن، باد دراں
ریگ در آمد بتمام پرانیده بعدهٔ ایشاں را با ریگ و زنجیر بالای هوا برد
درونِ دریا غرق کرد بعدهٔ مهتر صالح علیه السلام پدید شد وَاللّٰهُ اَعْلَمُ. قصهٔ
مهترِ صالح علیه السلام قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند چوں مهترِ صالح
علیه السلام پدید شد اکثر مرداں اقرار نکردند قومے مخصوص بروے ایمان
آوردند و دیگراں گفتند ما بتو ایمان آریم چوں ازیں کوه مادهٔ شترے بیروں آید
ما بر تو اقرار آریم مهترِ صالح علیه السلام دعا کرد خدای تعالیٰ مادهٔ شترے پیدا کرد
واں قوم را آب در چاه بود مادهٔ شتر آنجا آمدے و تمام آبِ چاه آشامیدے
چنانکه آدمیاں و گوسپندانِ ایشاں از سببِ آب تلف شدن گرفتند، پس
زبت کردند و گفتند اے صالح ازیں چاه یک روز مادهٔ شتر آب بخورد و یک
روز ما آب بخوریم، آں قوم ناقه را گرفتند و ببستند و پے کردند سه روز بسته
داشتند چنانکه ناقه سیوم روز سَقَط شد حق تعالیٰ عذاب بر ایشاں فرستاد،
آوازے برآمد و در هولِ آں آواز بمُردند، گویند که نعرهٔ مهترِ جبریل بود
علیه السلام، قصهٔ مهترِ ابراهیم علیه السلام قطب العالم دامت برکاته، میفرمودند
در عهدِ نمرودِ لعین ابراهیم پیغامبر علیه السلام پدید شد از پشتِ آزر بُت تراش
منجمانِ او گفته بودند که در مُلکِ تو کودکے پدید آید که مُلکِ تُرا خراب کند
بجهتِ ایں ترس همه فرزندانِ بنی آدم را می کشت وقتے که مهترِ ابراهیم
علیه السلام زاده شد مادر و پدر درونِ غار کردند. بقدرتِ اللّٰهِ تعالیٰ بزرگ
شد چوں هفت ساله شد بیرونِ غار آمد اوّل ستارگان را بدید گفت هٰذَا رَبِّیْ[1]
سوال اگر پرسند ابراهیم پیغامبر بود کجا درست باشد که گوید هٰذَا رَبِّیْ

---

1. ایں است پروردگارِ من. سورة الانعام آیت ۷۶

اگرچه بقولِ وحی نبود جواب گفتند بطریقِ استهزا گفته بود که ایں چیزها شایانِ خدائی
نیست و قومِ نمرود همه ستاره پرست بودند و جواب دوم آنست گفت
هٰذَا رَبِّیْ ای هٰذَا صُنْعُ رَبِّیْ[1] چوں بشهر اندر آمد خلقاں را سوی اسلام
دعوت می کرد و بُتانِ ایشاں را می شکست، نمرود طلب کرد و گفت دشمنِ ما
کیست که ایں کار کرد قَالُوْا[2] سَمِعْنَا فَتًی یَّذْکُرُهُمْ یُقَالُ لَهٗ اِبْرَاهِیْمُ
ابراهیم را از قهر درونِ آتش کرد، بفرمانِ خدای تعالیٰ سلامت ماند پرسیدند
چگونه سلامت ماندی قَالَ[3] مَنْ فِیْ قَلْبِهٖ نَارُ الْحَقِّ کَیْفَ یُحْرَقُ مِنْ
نَارِ الْخَلْقِ، بعدهٔ حق تعالیٰ پشه را فرستاده درونِ بینی او در آمد مغز میخورد،
فرمود تا بُوقها سازند و در گوش بزنند تا پشه از خوردنِ مغز باز ماند ایں بُوق
نخست در عالَم از نمرود موجود شد قبل نبود هم چناں بدوزخ رفت و دخترِ
او ساره نام بود بر مهترِ ابراهیم علیه السلام ایمان آورد تا مهترِ ابراهیم علیه السلام
اورا در ولایتِ دقیانوس آورد و او ساره را بجبر ستد و هشتاد کرت خواست
که دست سوی او دراز کند هر هفتاد بار دستِ او خشک می شد و از برکتِ
دعای ساره باز بحالِ خود می آمد چوں چنیں بدید اورا رہا کرد و هاجره کنیزکِ
خویش را، بر مهترِ ابراهیم علیه السلام سپرد کرد که مهترِ اسماعیل علیه السلام
ازوے شد ساره گفت مرا اکنوں اے ابراهیم طاقتِ آں نماند که رشکِ
هاجره خورم که اورا فرزندے از تو شد، بیروں کن، جبرئیل علیه السلام
آمد و گفت اے ابراهیم همچناں کن که ساره می گوید زیرا که ساره بر تو
انواعِ حقوق دارد پس مهترِ ابراهیم علیه السلام اورا با پسر در زمین مکه در آورد

---

1. ایں صنعتِ پروردگارِ من است.
2. گفتند شنودیم از جوانے که ذکرِ بتاں میکرد یعنی عیب میکرد و گفته می شود اورا ابراهیم. سورة الانبیاء آیت ۶۰
3. کسیکه در دلش آتشِ حق بود چگونه از آتشِ خلق سوخته شود.

درہا کرد و آنجا ہیچ گیاہے نمی رُست قَوْلُهٗ تَعَالیٰ بِوَادٍ غَيْرِ ذِيْ زَرْعٍ[1].
بفرمانِ خدای تعالیٰ آنجا آب از زیرِ پای اُو پدید شد آں آب زمزمست چوں
اُو ننگ و گِل نمی کرد آں آب بجلہ عالمؑ رسیدے قصّۂ مہترِ موسیٰ پیغامبر
علیہ السّلام قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ موسیٰ راعرب ازاں موسیٰ
نام کرد کہ میانِ آب و چوب اُورا یافتند زیرا کہ بزبانِ عبری گویند مُو آب
را وسی گویند چوب را۔ موسیٰ علیہ السّلام را چوں میانِ چوب و آب یافتند
موسیٰ نام کردند چوں پیغامبری بکمال رسید اُورا، فرعون زنے داشت
آسیہ نام و از دخترِ مہترِ لوط علیہ السّلام بود اسلامِ خویش پنہاں می داشت
و بر موسیٰ علیہ السّلام ایمان آوردہ بود پروردنِ لقیط ازاں روز باز بجہاں
پدید شد کہ زنِ فرعون مہترِ موسیٰ علیہ السّلام پروردہ بود بعالمؑ بزرگ و عزیز
مردماں شد، و بعضے گویند مبارک باشد البتّہ خانہ کہ در آں لقیط پروردہ گردد
فرزنداں در آں خانہ بفرمانِ خدای تعالیٰ زادہ گردند و دولت و حشمت باشد
از برکتِ مہترِ موسیٰ علیہ السّلام پیغامبرؑ در خانہ چنداں دولت شد کہ فرعون و
آسیہ تمام جامہ ہای مہترِ موسیٰ علیہ السّلام را مُکلّل و مُرصّع کردہ بودند در عالمؑ
ہماں سُنّتِ فرعون تا قیامت میانِ سلاطین ماندہ است، البتّہ جامۂ تنِ
کودکاں را مُکلّل و مُرصّع کنند لیکن مردمانِ بالغ را پوشیدن و پوشانیدن
حرام است. بیانِ سخن گفتنِ حق تعالیٰ با موسیٰ علیہ السّلام اینست چوں موسیٰ
زنِ خویش را می بُرد شب بود باراں بارید تا روز شد سرما دروے اثر کرد
از دور بدید کہ آتش می افروزد زن را گذشتہ بطلبِ آتش رفت ہرچند
پیشتر می رفت آتش دورتر می دید موسیٰ علیہ السّلام عاجز ماند فرمان آمد اے
موسیٰ ایں نار نیست نور است قَوْلُهٗ تَعَالیٰ اِنِّیْٓ[2] اَنَا اللّٰهُ ایں سخن گفتن

[1] آنچناں میدان کہ در آں کشت نیست.
[2] ہر آئینہ من خدایم. سورہ طٰہٰ آیت ۱۴

مرا درخور است و ہر مخلوقے کہ ایں سخن گوید یعنی لفظ اَنَا اللّٰهُ اُورا ہلاک
گردانم بعدہٗ دوم بار گفت فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى[1]
بداں کہ وحی برسہ نوع است اوّل الہام است و الہام بلغت چیز در دل انداختن
است قَوْلُهٗ تَعَالیٰ وَاَوْحَيْنَآ[2] اِلٰٓى اُمِّ مُوْسٰٓى اَنْ اَرْضِعِيْهِ اَیْ اَلْقَيْنَا
فِیْ قَلْبِ اُمِّ مُوْسٰى و دوم وحیِ مشاہدہ است قَوْلُهٗ تَعَالیٰ وَاَوْحَيْنَآ
اِلَيْكَ كَمَآ اَوْحَيْنَآ[3] اِلٰى نُوْحٍ سوم وحیِ کرامت است قَوْلُهٗ تَعَالیٰ وَاَوْحٰٓى
اِلٰى عَبْدِهٖ مَآ اَوْحٰى[4] قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند در تفسیر خواندم
ازیں آیت قَوْلُهٗ تَعَالیٰ وَمَا[5] تِلْكَ بِيَمِيْنِكَ يٰمُوْسٰى و نگفت بِيَدِكَ
اگر چنیں گفتے موسیٰ در شک افتادے کہ مرا می پرسند از حالِ عصا و یا از
حالِ انگشترین برطریقِ تعلیم سوال شد تا بگوید هِیَ عَصَایَ، و عصا مار شد،
و موسیٰ علیہ السّلام دوستِ بود حق تعالیٰ را چرا مار شود مفسّران گفتہ اند ازاں
جہت کہ موسیٰ علیہ السّلام اعتماد بوَے کردہ بود غیرتِ ایزد تعالیٰ آمد تا ہر کہ
جز من اعتماد برغیرے کند شایانِ قرب نباشد جواب دیگر آنست ہر چیزے
کہ آدمی ندیدہ باشد چوں اوّل کرّت کسے بیند بترسد و بارہای دیگر ہیچ خوف
نکند تا بوقتے کہ اُورا بجہتِ معجزہ حاجت افتد از وے خوف نکند سوال
کردم از قطب العالم دامت برکاتہٗ مہترِ موسیٰ علیہ السّلام رویت التماس کرد،
فرمان شد در سوی کوہ نظر کُن و ایں برای امتحانِ محبّت بود چوں مہترِ موسیٰ
علیہ السّلام سوی کوہ بدید فرمان شد لَنْ تَرٰىنِیْ[6] اگر موسیٰ ترا بحقیقت مطلوب

[1] پس از پا بیروں کن نعلینِ خود را ہر آئینہ تو بمیدانِ پاکی طویٰ نام است. سورہ طٰہٰ آیت ۱۲
[2] و الہام فرستادیم بسوی مادرِ موسیٰ. سورۃ القصص آیت ۷
[3] ہر آئینہ ما وحی فرستادیم بسوی تو چنانکہ وحی فرستادیم بسوی نوح. سورہ نساء آیت ۱۶۳.
[4] پس پیغام رسانید بسوی بندۂ خدا آنچہ رسانید. سورۃ النجم آیت ۱۰.
[5] و چیست ایں بدستِ راستِ تو اے موسیٰ. سورۃ طٰہٰ آیت ۱۷.

دیدار ما بودے هرگز سوی کوه نظر نمی کردی و در شبِ معراج پیغامبرِ ما را صلی الله
علیه وسلم فرمان شد سوی مُلک و مَلکُوت به بیں برای آں که اگر چوں پیغامبر
مشغول به ایشاں شود همانجا بداریم حضرتِ رسالت صلی الله علیه وسلم مشغول
به ایشاں نشد بچیزے ندید ضرورت بقربِ قَابَ قَوْسَیْنِ مشرف شد وازیں
حال خبر می دهد قَوْلُهٗ تَعَالٰی مَازَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی[1] قصہ مهترِ داؤد پیغامبر
علیه السلام قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند روزے شیطانِ رجیم در بادیه
می گذشت می گریست ذریاتِ اُو نزدیکِ اُو آمدند وگفتند موجبِ گریستنِ تو
چیست گفت از دستِ مهترِ داؤد پیغامبر علیه السّلام چنیں گریه می کنم که وے
در خانهٔ خود محکم بسته است و عبادتِ حق تعالیٰ می کند و مرا هیچ آنجا مدخل
نیست در خبر آمده است مهترِ داؤد گفت علیه السلام خداوندا مهترِ آدم علیه السلام
ببلای زلت انداختی و مهترِ ابراهیم علیه السّلام را در علت آتشِ نمرود مشغول
کردی و مهترِ یعقوب علیه السّلام را بفراقِ یوسف داشتی و مهترِ زکریا علیه السّلام
را بتارک آره کشیدی و مهترِ یحییٰ را ذبح بحلقِ اُو کافراں کردند مهترِ ایّوب
علیه السلام در بلای کرمان مانده مرا نیز ببلای اسیر کن تا بمتابعتِ ایشاں روزِ
قیامت مرا نیز درجات مثلِ ایشاں باشد سببِ افتادنِ مهترِ داؤد علیه السّلام
در زلت بازنِ اُوریا[2] بدعای اُو بود. اے مومن پیغامبران جمله چنیں مشقّت
و محنتِ دنیا اختیار کرده اند که معصوم بوده اند و تو با چندیں گناهاں هیچ اندیشهٔ
آخرت نداری بعده دیوے آمد بصورتِ جانورے شده که اُورا رنگهای
مختلف بود مهترِ داؤد علیه السّلام چوں اُورا بدید از تلاوت باز ماند بنظّارهٔ اُو

---

[1] که روی نگرد چشم پیغامبر و از مقصد تجاوز نه نمود. سوره النجم آیت ۱۷.
[2] ایں قصه که درباره زنِ اوریا درایں کتاب ذکر شده از اسرائیلات است و معتبر مفسّرین ایں حکایت را رد کرده اند. بقصص القرآن ج ۲ از مولانا حفظ الرحمٰن باید دید.

مشغول شد پس وے از پیشِ وے پرید، در دریچهٔ سقف نشست مهترِ
داؤد علیه السّلام ایستاده شد تا اُورا بگیرد باز پریده بالای بام نشست
مهترِ داؤد علیه السّلام بالایِ بام رفت و فرودِ بام آں جانور افتاد مهترِ داؤد
علیه السّلام چوں نگاه کرد آنجا زنِ اوریا اندام می شُست درحال وجودِ خود
باموهای خود پوشید، مهترِ داؤد علیه السّلام از خواندن و از نماز باز ماند، دلِ
خود را سوی وے آویخت اوریا را طلب کرد وگفت زنِ خویش را تو رها کن
اوریا گفت اگر تمام عالمَ مرا دهند ایں کار نه کنم در خبر است اوریا از فرزندانِ
مهترِ یوسف علیه السّلام بوده وزنِ اوریا طمعان نام بود از فرزندانِ بن یامین
که برادرِ خوردِ یوسف بوده است چوں مهترِ داؤد علیه السّلام را جنگِ کافراں
پیش آمد اوریا را سپاه سالار کرده فرستاد بحربِ کافراں تا آنجا اُو شهادت
یافت بعده برزنِ اوریا پیغام فرستاد که بعد از عدّت گذشتن مرا بخواه زنِ
اوریا گفت بداں شرط خواهم که خواب گاهِ من نزدیکِ خود کنی همیشه و فرزندے
که مرا شود از تو، بفرمانِ خدای تعالیٰ آں فرزند بادشاه باشد اگرچه از زنانِ دیگر
نیز فرزندان باشند بدیں سخن عهد کنی ازاں روز باز عورتاں خواهند تا پهلوی
شویاں خواب کنند و پیش ازیں هم چنیں نبود هر کجا که بودے مرداں خواب
می کردند بوقتِ غلبهٔ شهوت دربستر آمدندے مهترِ داؤد پیغامبر علیه السّلام هماں
شرط باوے کرد تا آنکه سُنّتِ اُو در اُمّتانِ محمّد مصطفیٰ صلّی الله علیه وسلّم
قایم باشد بعد آنکه اُورا عقد کرد بفرمانِ خدای تعالیٰ مهترِ سلیمان علیه السّلام
ازوے تولّد شد، سببِ افتادن در بلا مهترِ داؤد علیه السّلام را چنیں بود،
شبے مُناجات کرد وگفت خداوندا مُوجب چه بُود که مرا بگناه انداختی که از
خواندن و از نماز مرا باز داشتی و مشغولِ اُو کردی فرمان شد از بهرِ آنکه تو
بحضرتِ ما می آئی چوں بادشاهاں بر درِ سرای دوناں می آیند بهرِ ایں
ببلا انداختم که اکنوں می آئی چوں دوناں بر درِ بادشاهاں بیایند مُناجات

ایں بود یَا اِلٰہَ دَاوٗدَ اِرْحَمْ عَلٰی دَاوٗدَ چہل شب و روز طعام وآب نخورد، تا عفوش نکردند بر نخاست، فرمان شد اے داؤد روزِ قیامت ما اوریا را برتو بدعویٰ استادہ کنیم و ترا بدستِ اُو بدہم تا عدلِ من ظاہر گردد بجہتِ تادیلے ستدن زنِ اُو کہ بدنیا کردی و از اوریا من بخواہم کہ ترا ببخشد و حکم و قلم و قضایِ من چنیں رفتہ است اندیشہ مکن۔ قصۂ مہترِ سلیمان علیہ السلام می فرمودند در تفسیر مذکورست چوں بر مہترِ سلیمان علیہ السلام وحی شد در عینِ شب آں مناجات کرد وگفت خداوندا مرا قدرتے بدہ تا ملکِ ہمہ عالمِ دنیا بستانم تا چوں من یکے نباشد دعایِ پیغمبر باجابت گشت تمام بلادِ عرب و خراسان وکنارہایِ دریا بگرفتہ بعدۂ بزمینِ ہندوستان آمد تا مشرق در قبضۂ خود آورد بعدۂ پریاں را در امرِ اُو کرد بعد ازاں دیواں را در امرِ اُو کرد در خبر است مہترِ سلیمان علیہ السلام را ششصد زنِ منکوحہ بودند و ہفتصد کنیزکاں داشت بقوتِ پیغامبری بقدرتِ اللہ در بسترِ جملہ رسیدے وچندیں نکاحہا در ایامِ گذشتہ درست بود بعہدِ پیغامبرِ ما صلی اللہ علیہ وسلم درست نیست چہار زن بیک عقد جائز است در خبر است مہترِ داؤد علیہ السلام را چنداں حرم بود کہ چہار صد دختراں زادہ بود اما پسر جز مہترِ سلیمان علیہ السلام نبود و ہمہ بالغہ بودہ اند مہترِ سلیمان علیہ السلام خواہرانِ خویش را کارِ خیر کردہ بشویان داد در خبرست تختِ مہترِ سلیمان علیہ السلام ہفتاد گز دراز بودہ است وسی وپنج گز پہنا بود از خشتہایِ زر برآوردہ بودند درگاہِ اُو از نقرہ بود بدُرر و یاقوت مرصع کردہ بودند و جامۂ خانہ از زر بافتہ بودند و فرودِ تختِ مہترِ سلیمان علیہ السلام فراز کردندے و باد را مسخر بودے کردہ بودند از صبح بیروں آمدے بوقتِ چاشت باز آمدے ہفت ہزار کروہ زمین بقدرت اللہ تعالیٰ رفتہ، در خبر است بارگاہِ مہترِ سلیمان علیہ السلام

کروہ : بفتحتین ہندی کوس گویند و آں چہار ہزار گز مسافت زمین باشد و نزد بعضے سہ ہزار گز و ہر گزدو ذراع و ہر ذراع ہشت گرہ ۱۲۔ غیاث اللغات

بلند چنداں برآمدے کہ فراشاں چوں بالایِ شادروانِ اُو سوار گشتندے آوازِ ملائکہ شنیدندے و پرندگانِ عالم بر سرِ اُو چنداں بہوا استادندے کہ تمامِ آں تختِ اورا در سایہ کردندے و ہر یکے از آدمی و پریاں وجز آں بکارہا مشغول کردہ بود قصۂ مورچہ کہ در سخن آمد روزے سلیمان با سپاہِ خود در راہے می گذشت مورچہ بود عرجا نام داشت بزرگانِ مورچگان با سپاہِ خویش گفت یَآ اَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوْا مَسٰكِنَكُمْ اے مورچگاں سوراخہا درآئید کہ لشکرے آمد مہترِ سلیمان علیہ السلام گفت اے مورچہ بانگ بر سپاہِ خود چرا زدی گفت اے سلیمان چنانکہ ترا بادشاہی رویِ زمین برجن و انس کردہ اند مرا نیز بر قومے خود بادشاہی دادہ اند کہ ہر طبقۂ زمین چہل ہزار عالم از مورچگان آفریدہ شدہ اند و مرا بر جمیع بادشاہ گردانیدہ اند در خبر است پرسیدہ شد پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم از زیرِ پای آوردنِ مورچگاں کہ بداں ہلاک می شوند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ایں طائفہ را فرمان آنست کہ در شب بیروں آیند چوں خلافِ فرمانِ حق تعالیٰ می کنند کہ بروز بیروں می آیند لَاجَرَمَ تلف می گردند بنیٔ آدم بدیں ماخود عِنْدَ اللّٰہِ روزِ قیامت نیست عرجا امیرِ مورچگاں گفت اے سلیمان زر بزمین آفریدہ شدہ است پنداشتم کہ برای کافتنِ زر آمدۂ ہر آئینہ مہتراں برکہتراں مشفق و مہربان باشند واگرنہ متابعان تلف گردند و رنگِ ایں ہزار مورچگان لعل و سیاہ بودہ است در خبرست رسول می فرماید علیہ السلام مورچہ از سلیمان علیہ السلام چہار سوال کرد اوّل آنکہ از حق تعالیٰ چہ خواستی بگو، مہترِ سلیمان علیہ السلام گفت اوّل ملک خواستم کہ بعدِ من کسے را آنچناں نباشد گفت از پیغمبرانِ کریم بخل آموختن روا نباشد

شادرواں : بمعنی بساطِ فرشِ گراں مایہ کہ در بارگاہِ ملک بگسترند و شامیانہ و سائبان ۱۲ غیاث

دوم آنکہ انگشترین خواستم گفت سنگ از حضرتِ اُو خواستن شرم است سیوم گفت بادرا از حق تعالیٰ خواستم تاخبر، ہژدہ ہزار عالم بیارد و ہرچہ فرمایم آں بکند گفت چوں بمیری از تو، ہیچ نماند و برباد رود و تنہا رَوی در گور چہارم مورچہ خواستم تا دیواں در فرمانِ من باشند گفت نیکو نخواستی اگر فرشتگان را بامرِ تو می کردندے ترا چہ نفع بودے آنگاہ مہترِ سلیمان علیہ السلام دوم مورچہ را پرسید کہ نامِ تو چیست گفت زرکا مہترِ سلیمان علیہ السلام گفت اے زرکا تو ہم چیزے می دانی چنانکہ از علم عرجا داشت گفت بدانم آنچہ بپرسی بالہامِ اللہ عزّ وجلّ. مہترِ سلیمان علیہ السلام پرسید معنیٔ نامِ من چیست مورچہ دوم گفت کہ اے مہترِ سلیمان معنیٔ نامِ تو آنست کہ از عدم آفریدہ شدہ باز عدم گردی در کتاب زبور آمدہ است کہ حق تعالیٰ می فرمود اِنَّ لَكَ الرُّجُوْعُ[1] اِلَيَّ الْبَتَّةَ يَا بَنِيْ اٰدَمَ مہترِ سلیمان گفت اے مورچگان کدام چیز درخورست بمن گفتند آں کہ مقدارِ جہاں در ضبطِ خودداری تفحص توانی کرد تا برکسے ظلم وتعدی نرود تا تو مقامِ مُعاتَبان روزِ قیامت حاضر نیائیٔ وہردو مورچگان مادہ بودند ولہذا حق تعالیٰ بلفظِ تانیث یاد کرد عرجا و زرکا ہردو را قولہ تعالیٰ قَالَتْ نَمْلَةٌ يّٰۤاَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوْا مَسٰكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُوْدُهٗ وَهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ[2] مورچگان گفتند مارا کہ امیری دادہ اند تمام جہاں می گردیم ہر آفتے کہ در عالم پدید می آید دعا می کنیم تا سپاہِ مرا حق تعالیٰ نگاہ دارد، تا روزِ قیامت سببِ قوم در شدّت گرفتار نباشیم کہ دنیا نیست شدنی است بر کارہای فانی کسے کہ دل بندد یکے از ظالمانِ نفسِ خویش

---

[1] اے اولادِ آدم ہر آئینہ تو بمن رجوع خواہی کرد.

[2] گفت مورچہ اے مورچگان در آئید بخانہای خود تا در ہم نشکند شمارا سلیمان ولشکرہای اُو نادانستہ. سورۃ النمل آیت ۱۸.

باشد وحق تعالیٰ ظالمان را وعدہ بآتشِ دوزخ کردہ است قولہٗ تعالیٰ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا[1]. حق سبحانہٗ تعالیٰ بعدل کردن توفیق بدہد.

سوال کردم از قطب العالم دامت برکاتہٗ، مہترِ سلیمان علیہ السلام مکتوب بہ بلقیس نبشت آغاز از نامِ خود چرا کرد. بکرم جواب فرمودند دریں دوجواب است اوّل آنکہ اُورا در خواب وحی شدہ بود کہ مکتوب چنیں بنویس اِنَّهٗ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهٗ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ، اَلَّا تَعْلُوْا عَلَيَّ وَاْتُوْنِيْ مُسْلِمِيْنَ[2]. دوم جواب آنست بلقیس کافرہ است بمجرّد شنیدن چوں اہانت کند در نامِ من کردہ باشد، ادب نگاہ داشت وبلقیس پیش ازاں ایمان آوردہ بود قولہٗ تعالیٰ كُنَّا مُسْلِمِيْنَ[3] چوں بلقیس را بیاوردند نزدیک مہترِ سلیمان علیہ السلام فرمود کہ مسلمان شو جواب گفت پیش از تلقینِ تو ایمان آوردہ بودہ اَم در رسیدنِ مکتوب کہ بنزدِ من فرستادہ بودی و در وے بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ نبشتہ بودی در وے تفکّر کردم کہ در آغاز سہ حرف بود ب س م[4] اَمَّا الْبَاءُ فَبِرُّهٗ عِنْدِيْ وَاَمَّا السِّيْنُ فَسَنَاؤُهٗ لَازِمٌ لِيْ وَاَمَّا الْمِيْمُ فَالْمُلْكُ اَعْطَانِيْ فَعَلِمْتُ اَنَّهٗ رَبٌّ كَرِيْمٌ غَفُوْرٌ. در خبرست مہترِ سلیمان علیہ السلام بر تخت نشستے ششصد کرسی در جانبِ راستِ تختِ اُو می داشتند تا پیغامبراں بنشینند و ہفتصد کرسی نقرہ انداختند جانبِ چپ تا مجتہداں وعالماں بنشینند.

---

[1] ہر آئینہ مہیا کردیم برای ستم گاراں آتشے. سورۂ کہف آیت ۲۹.

[2] ہر آئینہ ایں نامہ از جانبِ سلیمان است وہر آئینہ ایں نامہ بنامِ خدای بخشایندہ مہربان است بایں مضمون کہ تکبر مکنید برمن و بیائید پیشِ من مسلمان شدہ. سورۃ النمل آیت ۳۰.

[3] ہستیم مسلمان. سورۃ النمل آیت ۴۲.

[4] پس ب اشارہ است کہ نعمتہای وے نزدِ من است و س اشارہ است کہ نورِ وے لازم است برای من و م اشارہ است کہ وے ملک بمن عطا کردہ پس دانستم کہ وے پروردگار مہربان وبخشندہ است.

کیفیتِ راست کردنِ تختِ مهترِ سلیمان علیه السلام

قطب العالم دامت برکاته، می فرمودند که در تفسیر خواندم که مهترِ سلیمان علیه السلام عفریت دیو را فرمود تختے برای من مرتب بکن که بالای آں جز من دیگر برآمدن نتواند، عفریت قبول کرد فرمانِ مهترِ سلیمان علیه السلام، رفت از قعرِ زمین زرِ خالص کشیده بیاورد و خشتها بساخت و بزمرّد و یاقوت مرصّع کرد چنانکه در صدر ذکر شده و در زیرِ اوّل پایۀ تخت چهار شیر از زرِ خالص ساخت، مهیب و درونِ دهنِ آں اژدها بزرگ نهاد کسے که جز مهترِ سلیمان علیه السلام خواستے تا بالای آں تخت نشیند، آتش از دهنهای شاں بیروں آمدے با شعلها خواستے تا آں را بسوزد برفور، و در زیرِ دوم پایۀ تختِ مهترِ سلیمان علیه السلام چهار شیر دیگر راست کرده بود طلسمے عجیب هر که جز مهترِ سلیمان علیه السلام پای بر تختِ سلیمان علیه السلام براشتے آں شیراں هر دو پای اُورا می شکستندے و علاحده می کردندے از وجودِ وے، در زماں وے بمردے و در زیرِ سیوم پایۀ تختِ مهترِ سلیمان علیه السلام چهار گرگ ساخته بود و درونِ دهنِ شاں حکمتے طلسم کرده بود هر که جز مهترِ سلیمان علیه السلام بخواستے تا بالای تخت بنشیند سنگهای مُغرَّبے چناں بیروں آمدے که اُورا قطره قطره کردندے چنانکه ناچیز گشتے و در زیرِ چهارم پایۀ تختِ مهترِ سلیمان علیه السلام چهار پرنده ساخته بود چوں مهترِ سلیمان علیه السلام خواستے تا بر تخت بنشیند ایشاں بازوهای خود را فراز کردندے نخست بر پرهای پرندگان پا نهادے بعده بر تخت نشستے آساں و بر تکیه گاهِ تخت چهار طاؤس راس کرده بود که

عفریت: بالکسر بمعنی دیو ۱۲ غیاث.

مُغرَّب: ناشناخته.

از دهنهای ایشاں مُشک و زعفران بیروں آمدے و محفلِ اُو در عطر آلوده گشتے و آنجا نشستے و حکم بکردے، هر که بدعوئ دروغ آمدے آں مرغان اُورا بچنگال بخراشیدندے و هلاک کردندے ازیں ترس کسے دعوئ دروغ نکردے، و اگر یکے بگواهی دروغ آمدے آں شیراں بروے چناں غرّیدندے بقهر و بدهشت، که اُو باز گشتے و سائبانهای کرده بودند تا کسے اُورا ندیدے مگر کسے که وے را خواستے نمودن لیکن بعد وفاتِ مهترِ سلیمان علیه السلام بخت نصّر لشکر را جمع کرد و نزدیکِ تختِ مهترِ سلیمان علیه السلام رفت تا برآں تختِ اُو بنشیند و مُلکِ جهاں بگیرد چوں نزدیک شد شیرے برجهید و اُورا بدنداں گرفت و سوی دریا پرتاب کرد ازاں روز بازکسے قصدِ تختِ مهترِ سلیمان علیه السلام نکرد. در خبر ست آں دیو که چنیں تخت بارحکمتها مرتّب کرده وے از هاروت و ماروت که در چاهِ بابل اند آموخته بود. سوال کردم از قطب العالم دامت برکاته، انگشتریں که آں معجزۀ اُو بود چگونه بدیوے داده بود قطب العالم دامت برکاته، بکرم جواب فرمودند که چوں در خلا رفتے مهترِ سلیمان علیه السلام انگشتریں کشیده بخادم دادے، روزے آں دیو خادم اُورا وسوسه کرد، بکارے مشغول داشت و خود بصورتِ آں خادم شد مهترِ سلیمان علیه السلام برعادتِ قدیم آں انگشتریں بدستِ اُو داد اُو بُرد بدریا انداخت و تغیّرِ مُلکِ سلیمان علیه السلام بسببِ آں انگشترین شد، جمله خلائق رُوی از مهترِ سلیمان علیه السلام گردانیدند، وے در مزدوری ملّاحانِ دریا بودے یگاں ماهی یافتے چهل روز چوں تمام شد، ماهی که انگشتریں فرود بُرده بود در اجرت وے دادند چوں مهترِ سلیمان علیه السلام شکمِ ماهی پاره کرد انگشتریں یافت مُلک و مملکت باز بوے آمد. در خبر ست چندیں حرم که مهترِ سلیمان علیه السلام داشت از هیچ عورتے فرزند نشد مگر از یک عورت

فرزند شد و اُورا ہر دو دست و ہر دو پای بود در خلوت مہتر سلیمان
علیہ السلام اُورا بر تخت برابرِ خویش برد ے و ازیں حال حق تعالیٰ
خبر داد قولہ تعالیٰ وَاَلْقَیْنَا عَلٰی کُرْسِیِّہٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ.[1] در
خبرست مہترِ سلیمان علیہ السلام را بیست و سہ دختراں بودہ اند و بیست
و یک پسر بکمالیت رسیدہ و از ایشاں نسل بودہ است یکے مرد بدریای
فارس غرق شد و خبر بر مہترِ سلیمان رسانیدند در غضب شد و بحدِّ کرمان
رفت دیواں را فرمودند تا کوہ ہای را خراب کنند و آں دریا را انباشتہ
گردانند چہل فرسنگ دریا انباشتہ شدہ بود کہ مہترِ سلیمان علیہ السلام
را زحمت پدید شد درخانہ آمد و بداں زحمت نقل کرد و بخانہ اُو دفن کردند
و درِ خانہ را با زر و نقرہ بقبر یکجا کردہ مُہر کردند تا کسے درونِ درنیاید
در خبرست یک سال دیواں و پریاں و آدمیاں و پرندگاں را خبر نبود
و غیب جُز حق تعالیٰ کس نداند و ہر کہ غیب گوید کافر گردد نَعُوْذُ بِاللّٰہِ مِنْھَا

قصۂ لقمانِ حکیم عَلَیْہِ الرَّحْمَۃُ وَالْغُفْرَانُ

قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے می فرمودند کہ در عہدِ مہترِ داؤد
علیہ السلام لقمان حکیم بود و عمرش سہ ہزار سال و پانصد بود پدرش بندۂ
بازرگانے بود و علمِ حکمت از الٰہی یافتہ بود، لقمان از وے شدہ بود
حق تعالیٰ علمِ حکمت بوے داد تا جملہ محتاجِ اُو باشد و لقمان حکیم مولای
اُو خالد بن مہترِ ایوب علیہ السلام پیغامبر بود و مولایش آزاد کردہ بود
برضای حق تبارک و تعالیٰ. در خبرست سببِ آزادیِ لقمان چنیں بود
کہ روزے مولای اُو گفت کہ درمیانِ گوسپنداں برو آنکہ فربہ بینی آنرا

---

[1] و انداختیم بر تختِ اُو کالبدے باز رجوع کرد بخدا۔ سورہ ص آیت ۳۴

ذبح کن و آنچہ گوشتِ شیریں و بہتر باشد برای من بیار، لقمان حکیم رفت
برای مولی زبان و دل آورد پرسید چرا مخصوص ایں دو چیز آوردی گفت
ازاں جہت کہ در اعضا ہمیں دو چیز بہتر است ازاں جہت کہ بصلاحِ زبان و دل
ہمہ تن بصلاح باشد و بفسادِ زبان و دل ہمہ اعضاء در فساد باشد گفت راست
و درست می گوئی ترا من آزاد کردم قصۂ سکندر ذوالقرنین طَابَ ثَرَاہُ
روزے قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ در عہدِ دولتِ خویش ذوالقرنین
عالِمان و منجّمان را بخواند و گفت در عالَم چیزے باشد کہ بخوردنِ آں
تا قیامت حیات باشد، گفتند پس پشتِ کوہِ قاف حق تعالیٰ چشمۂ آب
آفریدہ است رنگ او چوں برف است سپید، و مزۂ اُو چوں روغن است،
و بُوئے اُو چوں بوئے زعفران است خوش، ہر کہ کوزۂ آب از وے بخورد تا
قیامت حیات باید و آں در ظلمات است مہترِ خضر و الیاس علیہما السلام ہر دو
نفر وزیران و برادرانِ خالتین بودہ اند برابر کردہ میانِ ظلمات در آمدند با شش
ہزار سوار ہر یکے راہ غلط کردہ می گشت خواجہ خضر و الیاس جای رفتند کہ
در آں چشمہ آبِ حیات بود توشۂ ماہی داشتند برابر خود آنجا فرود آمدند اندام
شستند و ماہی خوردن گرفتند ہر استخوانے کہ درونِ آب انداختندے
ماہی زندہ شدے بقدرت اللہ تعالیٰ. ایشاں گفتند سکندر بطلبِ
ایں آب آمدہ است ہر دو ابریق پر آب کردند و ستدند و نزدیک سکندر
آمدند کہ ما آبِ حیات یافتیم اینک آوردہ ایم اسکندر چوں ابریق بدست
گرفت بفرمانِ حق تعالیٰ خشک شد قطرۂ آب ہم نیافت ازاں مقام
بازگشت. قصۂ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام بفرمانِ حق تعالیٰ بغیرِ پدر آفریدہ شد
چنانکہ آدم علیہ السلام بغیرِ مادر و پدر آفریدہ شد پیغامبری و نبوّت بوے داد
و بزرگ گردانید، مردماں مُعجزہ می خواستند و مُعجزۂ عیسیٰ علیہ السلام زندہ
کردنِ مردہ بود، در خبر است بدعای مہترِ عیسیٰ علیہ السلام پانزدہ ہزار نفر

بنی آدم زندہ شدہ اند بفرمان حق تعالیٰ، نَحَسَبُ روزے مہترِ عیسیٰ
علیہ السلام در محلتے می گذشت بدید کہ خُم آب داشتہ اند مہترِ عیسیٰ علیہ السلام
خواست تا کوزۂ آب از آں خُم بخورد چوں بدہن کرد آب شور و تلخ بود آں خُم
بفرمانِ خدای تعالیٰ بوے در سخن آمد کہ اے عیسیٰ من از خاکِ آدمی اَم و
ایں تلخی آب و شورش ازاں است کہ تلخیٔ مرگ چشیدہ اَم ہنوز از من
نمی رود، مہترِ عیسیٰ علیہ السلام بگریست و خلقان را گفت تا خوفِ حق تعالیٰ
کنند کہ چنیں روزے درپیش داریم از خوردنِ حرام و از کردنِ حرام باز مانند
قصۂ مائدہ فرود آمدن از آسمان، روزے قومے فرود آمدند دوازدہ نفر
و گفتند ما بتو ایمان آریم اگر طعام پختہ برای ما فرود آید مہترِ عیسیٰ علیہ السلام
بحضرتِ خدا دعا کرد بفرمانِ خدای تعالیٰ خوانے از آسمان فرود آمد در وے
دوازدہ نان بود و ماہی بریاں کردہ و جامۂ لعل بالای خوان باز گونہ انداختہ
چوں آں قوم خوردند گفتند سحرہا و جادوی کردہ است، بریں سخن کہ پیر بودند
بوزنہ شدند و قومے کہ جوان بودند خوک شدند سہ روز بودند بعدہٗ مردند۔
در قصہ آمدہ است قوم مہترِ عیسیٰ علیہ السلام آمدند بروے گفتند ما برای
تو اسپے بیارم تا براں سوار شدہ بیروں آئی قبول کرد چوں اسپ
آوردند شبِ آں مہترِ عیسیٰ علیہ السلام ہفتاد کرّت آب و کاہے بوے
عرض کردہ بامداد شد باز اسپ بایشاں داد و گفت مرا کار نباید چیزے
کہ از حق تعالیٰ سوی مخلوقے مشغول کند و ندانم کہ ایں کے گرسنہ و
تشنہ شود۔ اے فرزندِ آدم پیغمبرانِ مُرسل از خوفِ حضرت چنیں کردہ اند
ترا شاید کہ متابعتِ ایشاں برخویش لازم کنی، تا پسندیدۂ حضرتِ الوہیت
و مقبولِ درگاہ باشی۔ در قصہ آمدہ است روزے در ہمسائگی مہترِ عیسیٰ
علیہ السلام عورتے بود پارسا و خوب رُوی اُورا پسرے بود خورد بخانۂ اُو
تنور تافتہ بودند کودکِ اُو نزدیکِ تنور بازی میکرد ناگاہ کودک بازی کناں

قصدِ نان کرد، درونِ تنور اُفتاد فرمان شد آتش را نگاہ دار، پس آں
کودک قرصِ تنور می خورد و میانِ آتش بازی می کرد. قطب العالم
دامت برکاتہٗ ایں دوہرہ دریں محل فرمودند بارہا تکرار میکردند و برزبانِ
مُبارک می راندند. دوہرہ :-

جس[1] رکھنہ راکھے سائیاں توں مار نسکے کوئی
بال نہ بیکا کر سکے جے جگ بیری ہوئے

در قصہ آمدہ است روزے مہترِ عیسیٰ علیہ السلام در گورستانے میگذشت
ناگاہ دید کہ نور از گورے بیروں می آید دعا کردہ و گفتہ خدا وندا پردہ از ایں
گور دور کن تا ببینم ایں چندیں نور از کجاست فرشتگان بفرمانِ خدای
تعالیٰ پردہ از پیشِ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام برگرفتند، دید جوانے بر تختِ
زرین نشستہ و حُلّہای بہشت پوشیدہ و باغے درونِ گورِ وے بزرگ
برآمدہ و انواعِ میوہ با بار گرفتہ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام پرسید کہ اے جوان
چندیں نعمت از کجا یافتی گفت یَا نَبِیَّ اللّٰہِ از جہت آنکہ امیر در دنیا
بودہ اَم پیوستہ کارہای بندگانِ حق تعالیٰ کردہ اَم مہربانی با خلق نمودہ ام
و در حقِ مظلومان مدد و مُعونت[2] کردہ اَم و ہر کہ چنیں کند زیادہ ازیں یابد کہ
می بینی۔ در قصہ آمدہ است۔ روزے مہترِ عیسیٰ علیہ السلام در گورستانے
می گذشت بدید کہ روشن تر از آفتاب و ماہتاب قبرے است دعا کردہ
و گفت خدایا حجاب از پیشِ من دور کن تا ببینم فرمان شد فرشتگاں را
تا پردہ از پیشِ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام بردارند بدید کہ پیرے بر تختے نشستہ

---

[1] جے کون رکھے توں مار نہ سکھے کوئی
بال نہ بیکا کر سکھے جو جگ بیری ہوئی

[2] مُعونۃ : یاری دادن و یاری گری۔ معون جمع است ۱۳ فرہنگ آنندراج

و حوران بہشت پیش ایستادہ و قندیلہای نور درونِ گور افروختہ، پرسید کہ
چندیں نعمت و روزی از کجا یافتی گفت از دعای فرزنداں و از دادنِ صدقہ
کہ بروحِ من می دہند مہترِ عیسیٰ علیہ السلام گفت شما را صدقہ و دعا چیزے
کہ می دہند، بدنیا، می رسد گفت یا نَبِیَّ اللّٰہِ جملہ می رسد یک ذرّہ تفاوت
نیست و ما فخر می کنیم میانِ مُردگان چوں بروحِ ما فرزندے و یا دوستے و یا
مومنے صدقہ می دہد و یا دعای می کند چنانکہ تو فخر می کنی در نبوّت و پیغامبری
بر بندگان حق تعالیٰ۔ در قصّہ آمدہ است۔ چوں زنِ عمران نذر کرد خداوند را
فرزندے کہ در شکمِ من است چوں بزایم مجاورِ خانۂ کعبہ کنم و در دل نیّت
داشت کہ شاید فرزندِ نرینہ باشد و آں دختر را بزاد مریم، و زنِ عمران نذر
کردہ بود بوفا کردہ درونِ خانۂ کعبہ برد آنجا بیروں انداخت مہترِ زکریا علیہ السلام
خالِ مریم بود آمد و مریم را بدست گرفت و درونِ کعبہ محرابے ساخت و مریم
را آنجا بداشت مریم را وے آنجا بداشت و غم خوارگی می کرد بجہتِ مریم
بفرمانِ خدای تعالیٰ در زمستان میوۂ تابستان آمدے و در تابستان میوۂ
زمستان آمدے، مرداں می پرسیدند اے مریم ایں از کجاست گفتے کسے کہ
مرا بیافریدہ است رزق ہم می دہد چوں بزرگ شد و عمران پیغامبرِ مُرسَل بود
و نبی بود و پیغامبرزادہ از آلِ مہتر داؤد علیہ السلام بودہ است، وقتے مریم
سر و تنِ خود شستہ و جامہ پوشیدہ بود خویشتن بیاراستہ ناگاہ بدید در محلِ
خلوت جوانے خوبصورت آمد مریم بترسید، دریں اختلاف کردہ اند بعضے
گویند جوانے بود فاسق در آں عہد، مریم دانست مگر اُو باشد صحیح آنست
کہ برادرے بود متقی نیک پارسا بود مہترِ جبرئیل علیہ السلام بصورت اُو شد و بیامد
مریم دانست شاید کہ اُو باشد چوں چنیں بدید مریم گفت قولہٗ تعالیٰ۔
فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا [1] قَالَتْ إِنِّي

[1] پس فرستادیم بسوی اُو روحِ خود را پس صورت گرفت برای مریم آدمی درست اندام شدہ۔

أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا۔ لِاَنَّ الْاَتْقِيَاءَ يَخَافُونَ
اللّٰہَ وَالْفُسَّاقُ يَخَافُونَ عَنِ السُّلْطَانِ۔ بعدہٗ مہترِ جبرئیل علیہ السلام
دامنِ جیبِ پیراہنِ مریم بگرفت بدمید بقدرت اللہ تعالیٰ مریم بار گرفت
علماء اختلاف کردہ اند در زادن مہترِ عیسیٰ علیہ السلام قولِ اوّل آنست
برفور بار نہاد و قولِ دوم آنست کہ ہشتم ماہ زادہ شد و ایں خاص مُعجزۂ عیسیٰ
علیہ السلام پیغامبر است کہ ہشتم ماہ زادہ شد و زیست و جزوے بنی آدم
دریں مدت ہرگز نزید و سیوم قول آنست کہ نہ ماہ چوں شد مریم اُورا بزاد
در خبرست روزے زنِ زکریا علیہ السلام کہ خالۂ عیسیٰ علیہ السلام بود یک دیگر
با خواہران ملاقات شد و مہترِ یحییٰ علیہ السلام در شکمِ مادرِ خود بود و عیسیٰ علیہ السلام
در شکمِ مریم بود و زنِ مہترِ زکریا علیہ السلام بزرگ از مریم بود نخست در پای
مریم افتادہ مریم گفت اے خواہر مرا بزہ مند کردی کہ خواہرِ بزرگ در پای
خواہر خورد افتد کہ محلِ مادرِ منی، گفت کہ تو از من شرف داری ازاں جہت
کہ فرزند کہ درونِ شکمِ من است سجدہ کرد فرزندِ ترا کہ در شکم داری، دلیل
می کند فرزندِ کسے کہ عند اللہ بزرگ باشد مادرِ وے برہمہ زنانِ عالَم
بزرگ باشد، مریم چوں خود را بدید کہ دردِ زہ گرفتہ بیرونِ مدینہ شد، آنجا
درختِ خرمای خشک بود بوَے تکیہ کرد و مُناجات کرد و گفت کاش کہ
بدنیا پدید نمی شدم و چوں شدم نیست و نابود می گشتم ہمدراں مناجات
بود کہ عیسیٰ علیہ السلام را بزاد و مرداں بوَے جمع شدند و گفتند کہ اے
مریم بغیرِ شوی چگونہ فرزند زادی، و از آبا و اجدادِ تو کسے چنیں نکردہ است،
فرشتہ نزدیک آمد و گفت اے مریم ترا فرزندے حق تعالیٰ داد کہ
اُورا مسیح نام است و مسیح ازاں جہت گویند بہر بیمارے کہ دست فرود

[1] گفت ہر آئینہ من پناہ بخدا خواہم از تو اگرچہ پرہیزگار باشی۔ مریم ۱۸

آوردے نیکو شدے بقدرتِ اللہ تعالیٰ و بعضے گویند کہ مسیح ازاں جہت
گویند کہ جملہ عالَم سفر کردہ بود و یک جا آرام و قرار نگرفتے و مسافرت بعالَم
سُنّتِ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام پیغامبر است و بقدرتِ اللہ تعالیٰ آں درختِ
خرما سبز گشت و بار آورد و خرمای پختہ ریختن گرفت تا مریم آں بخورد
و چشمۂ آب آنجا بیروں آمد بفرمانِ اللہ تعالیٰ. **قطب العالم** دامت برکاتہ،
می فرمودند کہ آں درختِ خرما را زیارت کردہ اَم کہ مریم پشت دادہ در
تہِ وے نشستہ بود مہترِ عیسیٰ علیہ السلام را زیرِ آں درخت خرما زادہ است
بفرمانِ حق تعالیٰ تر و تازہ ہم چنان است و تا قیامت خواہد ماند بہ برکتِ مہترِ
عیسیٰ علیہ السلام و از دعای مریم مادرِ وے. در خبرست چوں مہترِ عیسیٰ
علیہ السلام ہفت سالہ شد مادرش بر مُعلّمے برد تا ہُنر آموزد نخست معلّم
نبشت در تختہ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ و سورتے بعدۂ مہترِ عیسیٰ
علیہ السلام پرسید از مُعلّم کہ معنیٰ این چیست معلّمش گفت خالص حرف و
لفظ بیاموز مہترِ عیسیٰ علیہ السلام گفت تا معنیٰ ہر لفظے مرا نگوئی لفظے دیگر
نیاموزم و اگر ندانی تو از من آموز معلّمش دست گرفت، و بر مریم آورد و
گفت چیزے کہ پسرِ تو داند من ندانم، ببرد چیزے دیگر بیاموز مریم اُورا در خانۂ
رنگ ریزے بُرد تا کسبے آموزد و دراں روز آں رنگ ریز از امیرِ آں
مقام چند پرکالہ جامۂ سفید آمدہ بود تا رنگہای مختلف کنند اُو آں جامہ سپرد
مہترِ عیسیٰ علیہ السلام را و گفت نگاہ دار مہترِ عیسیٰ علیہ السلام در یک خُم
جملہ را کرد بعد از مدّتے کسانِ آں امیر آمدند استادش فرمود کہ آں جامہا
بیار، گفت مہترِ عیسیٰ علیہ السلام در یک خُم ہمہ را کردہ اَم استاذ گریہ و زاری
کردن گرفت کہ شایانِ سیاست شدم از بہر آنکہ از من رنگہای مختلف طلب بود
و ایں جملہ یک رنگ شدہ باشند عیسیٰ علیہ السلام گفت اے استاد ہیچ اندیشہ
مکن تا چنانکہ خواہی ہم چناں رنگہای مختلف از یک خُم بیروں آرم، گفت برو

بیار تا ببینم، مہترِ عیسیٰ علیہ السلام گفت بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ
و دست انداخت ہر یک جامہ رنگہای دیگر بیروں آوردہ بودے داد چنانکہ
مطلوب بود، استادش دست گرفت و بر مادرش آورد کہ پسرِ تو بزرگ ترین
مخلوقات است شایانِ ایں کار نیست کہ ما فرمائیم. در **قصّہ** آمدہ است در
ایامِ کودکی مہترِ عیسیٰ علیہ السلام با یاران و مصاحبانِ خویش در کشتِ مردے
رفتہ بود چیزے غلّہ ازاں کشت ہر یکے تصرّف کردہ مردے در آمد و گفت
چندیں گاہ است کہ خصمِ ایں کشت مردہ است بغیر خوشنودی اُو شما را حلال
نیست کہ تصرّف در ملکِ غیرے می کنید مہترِ عیسیٰ علیہ السلام بر سرِ گورِ خصمِ
کشت حاضر شد دعا کرد تا از برکتِ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام حق تعالیٰ اُورا زندہ
گردانید و خشنودی ازآں خواستند و اُو خوشنود شد. در **خبر** است. روزے
بر مہترِ عیسیٰ علیہ السلام فرمان شد کہ امشب گازرے کہ در ہمسایگی تست فردا
خواہد مرد، چوں روز شد و اُو زندہ بُود مہترِ عیسیٰ متحیّر ماند و متفکّر شد کہ
فرمان آمد اے عیسیٰ حکمِ من دیگرگوں نشود لیکن شب فقیرے بر درِ گازر
آمد و دعا کرد و گفت کسے کہ لقمۂ طعام گرسنہ را بدہد حق تعالیٰ در عمرِ وے
برکت کند و مارے را فرمودہ بودیم کہ درونِ جامہای اُو در آید و اُورا بگزد اما
دعای آں فقیر در حقِ اُو مستجاب کردیم، بامداد شد چوں گازر جامہا بکشاد دیدہ
کہ مارے کور شدہ خزید، گازر آں مار را کشت تا تو اے بنی آدم پیوستہ
در صدقہ دادنِ فقیراں باشی تا از بلاہا خلاص یابی. **سوال** کردم از سیّد السادات
کہ روزۂ مریم پانزدہم ماہ رجب از کجاست کہ می گویند قطب العالم دامت
برکاتہ، **جواب** فرمودند کہ مہترِ عیسیٰ علیہ السلام بر وقتِ نماز شام آمدے
و از مادر طعام خواستے پس اِفطار بکردے وقتِ نمازِ اشراق بود کہ فرمان
آمد امروز ترا اے مریم سوی من باید آمد گفت خداوندا پسرے بغیرِ پدر
دارم و اُو کودک است اُورا جز من کہ بپرورد اُورا فرمان شد کہ خالق و رازق

و نگاه دارنده منم ترا بایں کارہا چہ کار، وقتِ نمازِ شام بود کہ مریم در سجدہ
رفتہ بود. برحمتِ حق پیوست مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام. برعادتِ قدیم خود وقتِ نمازِ
شام بنزدیکِ مادر آمد و آواز می داد کہ وقتِ اِفطار است اے مادر سَر از
سجدہ. بردار و مرا طعام بدہ چوں وے مُردہ. بود آواز کہ بدہد، عورتے ازیں
حال آگاہ. بود آمد و گفت کہ عیسیٰ اِفطار بکن کہ مادرِ تو بدارِ آخرت رفت
مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام سوگند خورد تا مادرِ من طعام نخورد من اِفطار نکنم ہم در
گریہ. بود کہ در خواب رفت مریم را بدید می گوید اے فرزندِ من درونِ بہشت
اِفطار کردم از کردۂ تو مرا حق تعالیٰ طعام و آب از بہشت داد تو نیز اِفطار بکن
کہ از سوگند بیروں آمدی مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام اِفطار کرد مرداں دعای نمازِ
اِستفتاح برخود لازم گرفتند تا ہر کہ عبادت حق تعالیٰ دریں روز بکند ثوابِ عیسیٰ
و مریم علیہما السّلام یابد. در خبر است قطب العالم دامت برکاتہٗ، فرمودند روزے
مہترِ عیسیٰ براہے می گذشت مردے. بوَے سنگ برد مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام
دعای بد کرد او بمُرد ایں خبر بر بادشاہِ آں عہد رسید فرمود کہ ایں چنیں شخص را
باید کُشت تا مرا ہم دعای بد نکند چوں مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام شنید درونِ خانۂ کعبہ
در آمد بادشاہ دنبالِ مہترِ عیسیٰ علیہ السّلام کرد و درونِ کعبہ در آمد تا عیسیٰ علیہ السّلام
را بگیرد فرشتگان را فرمان شد تا اُورا بر آرند و در آسمانِ چہارم زندہ بُرند
حق تعالیٰ پادشاہِ ترسایاں[1] را بصورتِ عیسیٰ علیہ السّلام گردانید تا قوم اُورا
ہلاک و تلف کردند چوں مُرد باز بصورتِ خود آمد کافراں افسوس کردند کہ ما
بادشاہِ خویش را ناحق کشتیم. **قصۂ اصحابِ اُخدود**[1]. قطب العالم دامت برکاتہٗ
می فرمودند کہ در یمن امیر. بود نامِ او لوغہ. بود ہر کجا کہ بنای خانہا بود خراب می کرد

[1] واقعۂ اصحاب الاخدود در زمانِ ذو نواس پادشاہِ یمن در نجران بیمن واقع شدہ است و اصحاب الاخدود نصاریٰ بودند در تفسیرِ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوْجِ از کتابِ ترمذی در موردِ ایشاں حدیثے آمدہ کہ خلاصۂ آں

[1] ترسایان: جمع ترسا ترسندہ و عابدِ قومِ نصاریٰ کہ بتازی راہب گویند. آتش پرست خطا است ۱۲ آنندراج

تا مرداں باوے مطیع و فرمانبردار گردند و او از قومِ نصاریٰ آتش پرست بود چنانکہ
از ظلمِ وے جہاں خراب شدہ و از شامتِ او قحط پدید شد امّا در ولایتِ آں
بدبخت غلتہا. بود مرداں رُخ سوی او کردند و او چاہے پُر آتش کردہ. بود تا
کسے کہ اُورا سجدہ کند غلتہا بدہد و رہا کند و کسے کہ اُورا سجدہ نہ کردے درونِ آتش.

قرار ذیل است،

در زمانِ بادشاہے کاہنے بود کہ گفتہ بود برایم طفلِ ہوشیارے را بیاورید تا ایں علم را برایش بیاموزیم و بعد از من قایم مقامِ من باشد تا ضایعِ ایں علم نشود. برایش طفلِ ہوشیارے آوردند و آں طفل شاگردِ وے شد در راہ ایں طفل راہبے بود کہ طفل ہمیشہ از وے احوالش می پرسید تا آنکہ راہب گفت: من بندۂ خدا ہستم بعداً طفل نزد ایں راہب رفت می نمود و از وے استفادہ کردن گرفت، ہماں بود کہ طفل بجماعتے مرور کرد کہ آں جماعت را یک حیوان حبس کردہ بود گویند کہ ایں حیوان شیر بود. طفل سنگ را گرفت و گفت اگر گفتۂ راہب حق باشد اے خدا ایں حیوان (شیر) بواسطۂ سنگِ من بکش. بعد آں حیوان کشتہ شد و مردم سوال کردند کہ ایں کار را کے کردہ است اینہا گفتند کہ یک طفل ایں کار را کردہ است مردم گفتند کہ ایں طفل علمے را آموختہ کہ کسے دیگر نہ آموختہ است. خبرِ طفل بکورے رسید آں کور نزدِ وے آمد و گفت اگر چشمِ من بواسطۂ عملِ تو خوب شود ایں قدر اجرت بتو میدہم، طفل گفت کہ من از تو اجرت نمی خواہم بلکہ میخواہم بعد از خوب شدن چشمت بخدا ایمان بیاوری آں کورے قبول نمود و چشمش خوب شد. ایں خبر را بپادشاہ رسید وے خشمگیں شد و گفت کہ ہر کسے کہ بخدا ایمان آوردہ است بطریقِ چہ گانہ بکشیم. از راہب شروع کردہ شد وے را کُشت و دیگراں را بطورِ دیگر کُشت و نوبت بطفل رسید. پادشاہ گفت وے را بقلۂ کوہ ببرید و آں را سقوط بدہید. وقتیکہ مردم وے را بردند و بآنجا رسیدند ہر یکے از کوہ سقوط میکرد و طفل نجات یافت. بعد پادشاہ گفت کہ وے را در دریا بیندازید مردم باوے رفتند و ہمہ غرق دریا شدند و طفل نجات یافت. طفل برای پادشاہ گفت کہ تو مرا کُشتہ نمی توانی تا آنکہ مرا بہ تیر زنی و در وقتِ انداختنِ تیر بگوئی "بنامِ خدای ایں طفل" پادشاہ ہماں طور کرد و طفل در حالے کشتہ شد کہ دستش بہ شقیقہ اش بود. مردم بپادشاہ گفتند کہ سہ نفر را باثرِ مخالفتِ خود کشتی در حالیکہ تمام مردم از تو بیزار اند آں پادشاہ بعد خندق را از ہیزم پُر کردہ آں را آتش زد و گفت کسیکہ از دین سیگر دد عرضش نداریم و کسیکہ بدین محکم است دراں می اندازیم. ہماں طور کردہ شد. خداوندی فرماید: "قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُوْدِ...... اَلْعَزِيْزِ الْحَمِيْدِ"
گفتہ شدہ کہ ایں طفل در زمانِ حضرتِ عمرؓ از قبر کشیدہ شد و دستش بہ شقیقہ اش بود.

انداختے چنانکہ عورتے با قومِ خود سوی اُو آمد و غلّہ خواست گفت تو و قومِ تو سجدہ
بمن کنید گفتند دونِ حق تعالیٰ بر کسے نکنیم گفت کودکے کہ در کنار دارد اُورا در آتش
کنید چون اُورا در آتش کنند ایں عورت سجدہ خواہد کرد فرزندِ آں عورت را درونِ
آتش کردند و فرمود کہ مرا سجدہ بکن کودک از درونِ آتش بفرمانِ حق تعالیٰ
در سخن آمد و گفت اے مادرِ من درونِ آتش چناں بازی می کنم کہ در کنارِ تو
می کردم زنہار تو سجدہ ایں کافر را نکنی وے می خواست تا شدّت کند
بفرمانِ خدای تعالیٰ آتشے ازاں چاہ بیروں آمد و تمام حوالی و تمام خانمانِ
اُو در گرفت و ہمہ را بسوخت بعدہٗ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ
آنجا آمد و اسلام آشکارا کرد تا تو بدانی ہر کہ اعتماد بر حق تعالیٰ کند ہم در دنیا
نجات یابد ہم در عقبیٰ بِفَضْلِ اللّٰہِ تَعَالٰی ۔ **قصّہ آغازِ بُت پرستی کہ در عالمَ شد۔**
قطب العالم دامت برکاتہٗ می فرمودند کہ مہترِ ادریس علیہ السلام چوں
بہ پیغامبری پدید شد خلق را دعوت سوی ایمان می کرد و اُورا شاگردے بود،
فرمان بردار، و دین دار، بعد از مدّتے مہترِ ادریس علیہ السلام نقل کرد
از دنیا بعقبیٰ زندہ بفرمانِ حق تعالیٰ رفت و آں قصّہ معروفست در قلم نیامد
تا کتاب دراز نگردد و شاگردِ اُو ہم بفرمانِ حق تعالیٰ نقل کرد بعد از مہترِ
ادریس علیہ السلام پیغامبرؑ متابعانِ اُو گریہ و زاری می کردند و بجہتِ
دیدارِ مہتر ادریس علیہ السلام و شاگردِ اُو آرزوہا میکردند روزے شیطانِ رجیم
برتبۂ عابدے میانِ جماعت آمد و گفت کہ راہے بشما بنمائم تا دیدارِ مہتر ادریس
علیہ السلام و شاگردِ وے بہ بینید گفتند خواہیم دید شیطان گفت صورتِ ایشاں
از زر و نقرہ و از چوب و از سنگ راست کنید و در محراب و مقامِ خویش بدارید
و نظر کنید متابعانِ مہترِ ادریس علیہ السلام بعضے قبول کردند و اکثر انکار آوردند و امیرے
جابر در آں عہد پدید شد و بر خواہرِ حقیقیِ خود عاشق شد خواست تا خواہرِ خود را
عقدِ نا شروع کند مردمانِ ولایت اُو ہم بوَے غلبہ کردند کہ ترا خواہیم گشت

و از ایمانِ تو بیروں خواہیم شد و اگر نہ ایں کار و گفتار بگذار از گاہِ آدم تا
ایں عہد کسے نکردہ است و در ہیچ دینے روا نیست و نامِ وے مروان گفتندے
وقتے شیطان نزدیکِ اُو بصورتِ عابدے شدہ آمد و گفت من ترا تلقینِ حجت کنم
تا متابعانِ خود را الزام دہی امیر گفت تو خداوندِ من باشی شیطان گفت کہ مہترِ آدم
خلیفہ بود در رُوی زمین و پیغامبرِ حق بودہ است و پدرِ ہمہ آدمیاں، دخترِ خود را بہ پسرِ خویش
دادہ است ایں عالَم چندیں ازاں شدہ است بگو مارا چرا روا نباشد کہ ایں خواہرِ خود
بزنی کنم بدیں حجتِ باطل بَطالت و فساد در جہاں ازاں بدبخت شد باقی میانِ
قومِ ترسایگان ماندہ است خَذَلَهُمُ اللّٰهُ تَعَالٰی ۔
قصّہ در سخاوت کردن و بخیلی کردن قطب العالم دامت برکاتہٗ میفرمودند کہ در عہدِ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یارے بودہ است اُورا سفیان گفتندے ہزار درختِ خرما
داشت تمام ہر سال بدرویشاں دادے حق تعالیٰ ازیں حرفت دین و دنیای بُراد
دادہ بُود اُو نقل کرد فرزندانِ اُو روزے درونِ باغ رفتند بعد مُردنِ پدر باغ را
دیدند کہ بسیار بار آوردہ است چنانکہ وقتے ایں چنیں بار نیاوردہ بود میانِ خویش
اتّفاق کردند کہ پدرِ مارا جمعیتِ اندک بود و خرمای بسیار صدقہ دادے اکنوں مارا
جمعیۃ بسیار است نتانم کہ مسکیناں را ایں قدر دادن، بدیں سخن مسکیناں و فقیراں
محروم ازاں باغ باز گشتند، حق تعالیٰ بادِ گرم را در آں باغ بقدرت اللہ خود در آورد
تا جملہ درختانِ باغ خشک شدند و بارِ ایشاں خام بریخت میانِ خود گفتند از
شامت آں چنیں شد کہ مانیتِ بُخل اندیشیدیم، افسوس مفید نشد اے مومن
براہِ رضای حق تعالیٰ را دہ تا مزید گردد چوں سفیان و اگر چوں پسرانِ
سفیان بخل کنی جملہ بہ باد دہی چوں فرزندانِ اُو کہ شنیدی، خوی در نیکی کُن
و از بدی پرہیزی تا نعمتہا یابی ۔

بابِ ششم

در بیانِ مذہبہا کہ از ہفتاد و دو ملّت درجہان پدید شدہ اند

روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند کتابے از تالیفاتِ امام المسلمین ابوحنیفہ کوفی رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ خواندم دروے بیانِ ہفتاد و سہ ملّت بیان کردہ تا مومنان از کارِ ہفتاد و دو ملّت باز مانند و بریک ملّت کار کنند و تمامِ آں را در ہفت فصل جمع آوردہ است و آں را مَعْرِفَۃُ الْمَذَاہِبْ نام

---

[1] دریں ملفوظ بحوالۂ رسالہ "مَعْرِفَۃُ الْمَذَاہِبْ" تفاصیل ہفتاد و دو فرقۂ اسلامی بیان کردہ اند و بقولِ آناں آں رسالہ از تصانیفِ امام ابوحنیفہ کوفیؒ است. ایں رسالہ خطی بود و پروفیسر عبدالعلیم در سنِ یکہزار و نہصد و شصت آں را مرتّب کردہ مطبوع گردانیدہ و نزدِم موجود است. پروفیسر عبدالعلیم نسبتِ آنرا بہ امام ابوحنیفہ باطل قرار دادہ و بر دعوئ خود دلائلِ قوی قائم کردہ است و گفتہ من نقلِ ایں رسالہ از کتب خانہ رام پور و کلکتہ دریافتم و گفتہ کہ ایں رسالہ در "سِرَاجُ الْہِدَایَۃ" نیز مذکور است و از آں ایں رسالہ مرتّب کردہ ام من رسالہ مطبوعہ را با موادِ سِرَاجُ الْہِدَایَۃ مقابلہ کردم در بعض جاہا موادِ رسالۂ مطبوعہ و موادِ "سِرَاجُ الْہِدَایَۃ" باہم اختلاف دارند راقم بنا بہای فرق من بر رسالۂ مطبوعہ انکار کردہ و طبقِ آں تصحیح کردہ ام و در بیان عقائد فِرَق در بعض جاہا بر موادِ "سِرَاجُ الْہِدَایَۃ" اعتماد نمودہ و بایں طور مواد را ترتیب دادہ ام. نیز شیخ عبدالقادر جیلانی در کتاب غُنْیَۃُ الطَّالِبِیْن ص۸۵ مطبوعہ مصطفیٰ البابی بمصر تفصیل ایں فرقہا کردہ است بآں رجوع باید کرد.

کردہ است وَبِاللّٰہِ التَّوْفِیْقِ[1]

فصلِ اوّل در بیانِ ملّتِ اسلام

قَوْلُہٗ تَعَالٰی وَاَنَّ ھٰذَا صِرَاطِیْ مُسْتَقِیْمًا فَاتَّبِعُوْہُ وَلَاتَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیْلِہٖ معنیٰ چناں باشد کہ من شمارا راہ نمودم بزفتنِ راہِ دینِ شرع فرمان دادم کہ ایں راہِ دینِ شرع گیرید و در راہِ دیگر مشغول مشوید، کہ شما را دور کند از راہِ مسلمانی و در آرد براہِ شیطانی درخبرست قَالَ النَّبِیُّ سَتَفْتَرِقُ[2] اُمَّتِیْ عَلٰی ثَلَاثَۃٍ وَّسَبْعِیْنَ فِرْقَۃً اِثْنَانِ وَسَبْعُوْنَ مِنْہَا ھَالِکَۃٌ وَّوَاحِدَۃٌ مِنْہَا نَاجِیَۃٌ معنیٰ حدیثِ رسول صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ چناں باشد ہر آئینہ زمانہ بیاید کہ امّتانِ من ہفتاد و سہ گروہ گردند، ازاں ہفتاد و دو گروہ روزِ قیامت بدوزخ روند و یکے در بہشت وآں اہلِ السنۃ والجماعت است. بدانکہ ایمان[3] و اسلام و توحید و شریعت و مذہب و اجتہاد و راہ ملّت جملہ در یک معنیٰ آمدہ است فَاعْرِفْہُ اِبْنِ عَبَّاسْ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ گوید کہ علامتِ سُنّت و جماعت دہ چیز است ہرکہ آں را بگزارد مومن باشد بلا خلاف اوّل فاضل دانستنِ دو خسرِ پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ ابوبکر صدیق و عمر رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُمَا دوم بہتر دانستنِ دو دامادِ پیغامبر صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عثمان و علی رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُمَا و سیوم بہتر دانستنِ دو قبلہ بیت المقدس و کعبہ

---

[1] (و خبر دادہ است) کہ آنچہ مذکور شد راہِ من است راست و درست آمدہ پس پیروی او کنید و پیروی مکنید راہ ہای دیگر. کہ ایں راہ ہا جدا کنند شمارا از راہِ خدا.

[2] متفرّق شود امّتِ من بر ہفتاد و سہ فرقہ از آنہا ہفتاد و دو فرقہ ہالک اند و یکے ناجی است. ۱۲ باب افتراق ھذہ الامۃ از جامع ترمذی. ج ۲.

[3] نزدِ بعض علماء ایں اصطلاحات باہم فرق دارد چنانچہ مخدوم خود در بعض جاہا فرق را واضح کردہ اند.

و چهارم مسحِ موزه روا دانستن و پنجم باز بودن از دو گواهی اوّل آنکه اُو بهشتی است یا دوزخی و ششم عقبِ صالح و فاسق اِقتدا کردن در نمازِ فریضه و هفتم نیکی و بدی از حق تعالیٰ دانستن و هشتم بر جنازهٔ مُطیع و عاصی نماز گزاردن و نهم فریضهٔ نماز و زکوٰة بجا آوردن و دهم فرمانبرداری بادشاهِ ظالم و عادل کردن، **امام اعظم** را پرسیدند که این ملّتها از کجا پدید شده‌اند. **جواب** گفت از شاگردانِ خواجه حَسَنِ بصری طَابَ ثَرَاهُ که از کثرتِ علم تجاوز نمودند، مومن را واجبست مقدارے علم حاصل کند که بداں بسند کند و در عمل بکوشد تا مُفید آید پس هرکه بخدای بگرود و ملائکه و بکتابها و به پیغامبراں و بروزِ قیامت ایمان آرد اُو مومنِ سُنّی باشد یعنی شک نکنید در اسلامِ اُو، زیرا که معنیٰ ایمان گرویدن است یعنی گردن نهادن به فرمانهای خدای تعالیٰ و راضی بودن در آں و گواهی بدهد که خدای تعالیٰ یکے است لَاشَرِیْکَ لَهٗ و محمد بندهٔ خداست و پیغامبرِ اُوست و نماز برپای دارد و روزهٔ ماهِ رمضان بدارد و حجِ خانهٔ کعبه کند چوں توانائی آں باشد و دریں اختلاف است میانِ علمای دین بعضے گفته که ایمان و اسلام یکے است ازاں جهت که هرکه مومن است مسلمان است و هرکه مسلمان است مومن است و بعضے علماء گفته‌اند که میانِ ایمان و اسلام فرق است زیرا که پیغامبر عَلَیْهِ السَّلَامُ معنیٰ ایمان دیگر بیان کرده است و معنیٰ اسلام دیگر بیان کرده است ازاں جهت کے که خدای عَزَّوَجَلَّ را یکے گوید اُو مُوحّد است زیرا که توحید یکے گفتن است مر خدای را عَزَّوَجَلَّ و هرکه دل و جان را بر یکے بندد اُو معتقد باشد زیرا که اعتقاد گره بستن است در دل امّا شریعت راهے است پیدا و اہلِ مذهب کسے را گویند که کار بر فرمودهٔ مجتهداں و عالمانِ دینِ اسلام کند و هریک پیغامبرے را شریعت دیگر بود و صاحبِ مذهب

آں را گویند که وے فرمودهٔ علمای دین کار کند و مجتهداں را روا نیست که در مذهبِ غیرے کار بکنند بلکه متابعِ خلفای راشدین باشند و حکم مذاهبی در مذهبِ دیگر اتّفاقی خوانند و هرکه در صلاح و فسادِ قولے بکوشد که صحیح کدامست ثواب یابد زیرا که معنیٰ اجتهاد کوشیدنست و تقلّت (کذا) اندک علما را گویند که در چیزے حکم کنند و فرقه را همیں معنیٰ است و هرکه در کیش ثابت شود اُو مومن دین دار باشد و در هرکه را ایں چهار خصلتِ حمیده شود مُسلم باشد اقرار و تصدیق و معرفت و توحید، و بیانِ دینِ حق ایں بود که بیان کرده شد بِتَوْفِیْقِ اللهِ تَعَالیٰ عَزَّوَجَلَّ ، امّا هفتاد و دو گروه که بر باطل اند جمله دریں شش گروه داخلند بیانِ ایشاں بریں جمله آمده است بشنو یکے رافضیه[1] دوم جبریه[2] سیوم قدریه[3] چهارم خارجیه[4] پنجم جهمیه[5] ششم[6] مُرجیه و هریکے ازیں گروه دوازده قسم گشته‌اند و چوں دوازده در شش ضرب کنی هفتاد و دو باشد وَاللهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ.

فصلِ دوم در بیانِ دوازده گروهِ رافضیه. علویه[1] ابدیه[2] شیعیه[3] اسحاقیه[4] زیدیه[5] عباسیه[6] امامیه[7] ناؤسیه[8] متناسخیه[9] لاعنیه[10] راجعیه[11] متربصیه[12] خَذَلَهُمُ اللهُ تَعَالیٰ اَبَدًا ، امّا در آنچه هر دوازده گروه را یک اتّفاقست اوّل جماعت را سُنّت ندانند دوم مسحِ موزه را روا ندارند سیوم بر ابوبکر و عمر لعنت کنند چهارم از یارانِ رسول صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ بیزار گردند جز امیر المومنین علی کَرَّمَ اللهُ وَجْهَهٗ پنجم فاطمه را فاضله از عائشه گویند ششم گویند رسول بقوّتِ خویش نتواند پیغامبری راندن جز بقوّتِ دیگرے هفتم طلحه و زبیر را نام بدو اهانت گویند و مجتهد[1] نخوانند هشتم نومید باشند از رحمتِ حق تعالیٰ نهم تراویح را سُنّت ندانند

---

[1] یعنی شرکتِ ایشاں در جنگِ جمل خطاءِ اجتهادی ندانند.

دہم چوں سہ طلاق یکجا یکے بگوید بر نہجِ سنّت واقع نگویند تا یگان یگان
علاحدہ نگوید یازدہم دستِ راست بر دستِ چپ نہادن بنمازِ سنّت
ندانند دوازدہم خطیباں را لباسِ عبّاسی پوشیدن روا ندارند و سیزدہم
تعجیل در افطار سنّت ندانند چہاردہم تعجیلِ نمازِ شام سنّت نگویند و
تا ستارگان روشن نگردند نمازِ شام نگذارند لیکن در چیزے کہ ایشاں را
اختلاف است اینست دوازدہ مسائلِ ایشاں اوّل عَلویہ را فضیان، علی
را نبی خوانند و گویند کہ جبرئیلؑ بغلط فرود آمدہ است دوّم اَبدیہ علی را
شریک خوانند در پیغامبری و سیوّم شیعہ علی را دوست خوانند و فاضل
بر علی غیرے را ہرکہ گوید اُو را کافر خوانند چہارم اسحاقیہ پیغامبری را
گویند کہ ختم تا غایت نشدہ است و ہنوز باقی است پنجم زیدیہ جز اولادِ
علی امامتِ غیرے را روا ندارند در نماز ششم عبّاسیہ کہ غیرِ فرزندِ عبّاس
ابن المطلب را امام ندانند و ہفتم امامیہ نماز نگذارند پسِ امامِ فاسق و
بادشاہی جز بر اولادِ علی بغیرے روا ندارند و ہشتم ناؤسیہ ہرکہ خود را بر
غیرے فاضل گوید اُو را کافر گویند نہم متناسخیہ گویند چوں رُوح از تن یکے
بیروں آید روا دارند کہ باز در تنِ غیرے در آید و دہم لاعنیہ، عائشہ و طلحہ و
زبیر و معاویہ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُمْ را لعنت کنند و یازدہم راجعیہ گویند کہ
بقیامت باز علی در دنیا آید اکنون درونِ ابر است و رَعد از تنگ اسپِ
دلدل است و برق درخشِ آتش از سُمِ مرکبِ اُوست و دوازدہم متربصیہ
بائی شدن بر بادشاہ روا دارند و جنگ کردن با امامِ خویش جائز شمرند
خذلہم اللّٰہ تعالیٰ.

فصلِ سوم در بیانِ دوازدہ گروہِ خارجیہ از رقیہ[۱] اباضیہ[۲] ثعلبیہ[۳] خلفیہ[۴] کوزیہ[۵] کنذیہ[۶] میمونیہ[۷] محکمیہ[۸] اخنسیہ[۹] حازمیہ[۱۰] معتزلیہ[۱۱] شمراخیہ[۱۲]

اما چیزے کہ ہر دوازدہ ملّت را اتفاق میانِ ایشاں است اینست

اوّل جماعتِ نماز را بحق ندانند و دوّم اہلِ قبلہ را بگناہ کافر خوانند و
سیوّم بر بادشاہِ ظالم جنگ کنند ہم ازیں جہت گویند کہ علی برحق نبود
ازاں جہت کہ بر معاویہ جنگ و خصومت نکرد و معاویہ را بحق خوانند
لیکن کارہای کہ میانِ ملّتِ ایشاں اختلاف است. اول ازرقیہ
گویند کہ مومن بخوابِ نیکیٔ خویش نہ بیند ازاں جہت کہ وحی منقطع شدہ
است و دوم اباضیہ گویند کہ ایمان قولیست عمل در روے شرط نیست
سنّت است و سیوم ثعلبیہ گویند کہ کارہا بخواستِ خدا است عَزَّوَجَلَّ
بقضاء و بتقدیرِ وے نیست و چہارم خلفیہ کہ ایمان آوردن فرضِ
مجہولست یعنی فرضیتِ اُو بنصِّ قطعی شناختہ نشدہ است و پنجم کوزیہ
گویند کہ بادشاہ چوں ترکِ حرب آرد کافر است و ششم کندنیہ
گویند مالیدنِ اندام در غسلِ جنابت و شستنِ اعضاء پوشیدہ فرض است
و ہفتم میمونیہ گویند کہ زکوٰۃ فرض بر بندگان نیست خواہد بدہد خواہد ندہد
و ہشتم محکمیہ گویند کسب مخلوق است لکن مخلوقِ حق نیست و نہم اخنسیہ
ہرکہ بمیرد از اعمالِ صالحہ تا قیامِ قیامت نفع نیندوزد و دہم حازمیہ گویند نماز
تنہا گزاردن سنّت است بجماعت سنّت نیست و یازدہم معتزلیہ گویند
کہ قرآن مُحدَث است و چیزے کہ در قرطاسہا است نبشتہ حکایت
حال از قرآن است قرآن نیست و فعل و قولِ بندہ مخلوق نیست و مردگاں
را ہیچ از نماز و از صدقہ نمی رسد روزِ قیامت شفاعت نیست جز از
باری تعالیٰ و حسابِ قیامت و شمار نیست و بر پلِ صراط گذشتن نیست
و مسلمانانِ فاسق ابد الآباد در اعراف می مانند میانہ بہشت و دوزخ و ملائکہ
جملہ فاضلند از ہمہ مومناں و مناکحتِ کافراں و مومناں را یک حکم است
و خدای تعالیٰ بعدِ خلقت خالق است و رزّاق بعد رسانیدنِ رزق می شود
نہ پیش ازاں و حق تعالیٰ عالم و قادر بذاتِ خود است و اُو را صفات نیست و

ہر چیزے کہ موجود نشدہ است اُو را شیٔ گویند زیرا کہ گوہر در عدم گوہرست ہرچند کہ پدید نیست و روا باشد کہ اہلِ بہشت بمیرند و خواب کنند و نیست گردند و کسے کہ ناحق کشتہ شود و یا کافراں بکشند اُو بوقتِ موتِ خود نمرد و علامتہای قیامت را مُنکرند و مُطلّقہ ثلاثہ را بغیرِ تادیلِ حلالہ جائز شمرند و گویند کہ عقل از علم فاضل ترست و شبِ معراجِ رسول را گویند کہ سخنِ خدای تعالیٰ نشنیدہ است و عرش عبارت است از جای بلند و کرسی عبارت از عِلمِ اُوست و حجاب عبارت از منع دیدار است و لوح عبارت از حکمِ اُوست و می گویند پیغامبراں جملہ معصوم نہ اند و حرام رزق نیست و ایمان بالغیب باطل است و گویند کہ خدای تعالیٰ را بر بندگاں حکم نیست و بعد از مردن جزای کردار نیکی و بدی نیست و ہر چیزے کہ یابد بندہ بدنیا یابد و دوازدہم شمراخیہ گویند کہ زنانِ عالم، چوں بُوئِ عطرند ہر کہ بمالد جائز باشد و بُوی آں ہر کہ بُوید درست باشد ہم چناں یکے عورتے را نکاح کند ہر کرا شہوت آید بادے مجامعت کند منع نیست و ایں ابیات را حجت و دلیل کنند. شعر

إِنَّ النِّسَاءَ خُلِقْنَ لَنَا رَيَاحِيْنُ ۔ وَكُلُّكُمْ يَشْتَهِي شَمَّ الرَّيَاحِيْنِ

در مسائل جملہ نیز ایں دوازدہ گروہ مذکور متفقند لَعَنَهُمُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

فصلِ چہارم در بیانِ گروہِ جبریہ و آنچہ در ملّتِ ایں گروہ آمدہ است مضطریہ[1] افعالیہ[2] معیہ[3] مفروغیہ[4] نجاریہ[5] متمنیہ[6] کسلیہ[7] سابقیہ[8] حبیبیہ[9] خوفیہ[10] فکریہ[11] جنسیہ[12] **اوّل مُضطریہ** گویند کہ خیر و شر از خدا است عَزَّ وَجَلَّ روزِ قیامت بندہ را براں ثوابے و عقوبتے نیست دوم افعالیہ گویند کہ بندہ را فعل ہست و قول اما قدرت نیست سیوم معیہ گویند

ــ زنان برای شما گلہا پیدا شدہ اند و از شمایان ہر کسے گلہا را بوئیدن خواہد۔

کہ نیکی و بدی از مخلوقست نہ از خالق چہارم مفروغیہ گویند محنت و مشقت از بنی آدم گذشت. بزمانۂ اوّل بر مردمانِ آخر زمانہ نیست پنجم نجاریہ گویند کہ عاصیاں را عذاب نکنند از فعل و از قولِ بندگاں بلکہ عذاب کنند بفعلِ خود و ششم گروہ متمنیہ گویند کہ خیرات و طاعات آنست کہ قرارِ خَلق باشد بداں و ہفتم کسلیہ گویند ثواب و عقابِ فعلِ بندہ یک ذرّہ زیادہ ہرگز نگردد و ہشتم سابقیہ گویند کہ سعادت و شقاوت بعد از خلقتِ بندہ مخلوق می گردد و طاعتِ بندہ دستگیر نشود و شقاوت بندہ پای گیر نشود و نہم حبیبیہ گویند کہ دوست ہرگز عذاب نکند دوست را و اُو بندگاں را دوست خواندہ است و دہم خوفیہ گویند ہر کہ عملِ نیک مزید کرد در ایّامِ حیاتِ اُو بعدہٗ طاعت از دے ساقط گردد و یازدہم فکریہ گویند کہ فکر در صُنعِ اُو بہتر است از طاعت و از خیراتِ بندہ کہ کند دوازدہم جنسیہ گویند کہ بندہ را چوں عملِ نیک نباشد اُو شریک باشد بر بندہ کہ عملِ نیک بسیار دارد و گویند کہ جملہ بنی آدم از یک پدر و مادر اند پس مالے و اسبابے کہ ہر یکے را باشد در وے ہمہ شریکند و آنکہ منع کند و ندہد مالِ خود را اُو را عاصی و تباہکار خوانند و افعالِ بندہ را بعد از توفیق گویند خَذَلَهُمُ اللهُ تَعَالَىٰ.

فصلِ پنجم در بیان دوازدہ گروہ قدریہ احدیہ[1] ثنویہ[2] کیسانیہ[3] شیطانیہ[4] وہمیہ[5] دوریہ[6] منبریہ[7] ناکسیہ[8] قاسطیہ[9] قطامیہ[10] منزلیہ[11] و متبوعیہ[12] اما در چیزے کہ ہر دوازدہ گروہ را اتفاق در ملّتِ ایشاں است آں شش چیز است اوّل گویند چیزے کہ نزدیکِ حق ایمان باشد روا دارند کہ نزدیکِ خلق کفر باشد و دوم نمازِ جنازہ را حق نگویند و نگزارند و سیوم گویند کہ توفیق بعد از فعلست و چہارم گویند کہ معراج بخواب بود نہ در بیداری و پنجم گویند. بوقتِ مردن آدمی معلوم نیست با ایمان رود و یا بے ایمان و

ششم گویند میثاق نبود لیکن در چیزے که اختلافِ این ملّت است
آن جمله دوازده است اوّل اَحدیّه گویند که فرض یقین است و سُنّت
نیست بر بنده هرگز و دوم ثنویّه گویند که نیکی از یزداں است و بدی
از اهرمن و سیوم کیسانیّه گویند معلوم نیست افعال و اقوالِ بندگاں
مخلوقاتست و یا غیرِ مخلوقات و چهارم شیطانیّه گویند که فعلِ ما را نیست
بلکه بحکمِ خدای عَزَّ وَجَلَّ است و پنجم وهمیّه گویند برای عالَم فنا نیست
و ششم دوریّه گویند که افعال و اقوالِ بنده چیزے مخلوق است و چیزے
غیرِ مخلوق و هفتم منبریّه گویند که بر یک بادشاه اطاعت لازم است
و بر همهٔ بادشاهانِ دنیا خصومت کردن جائز است و هشتم متبویّه گویند
که توبهٔ گناهگاراں مقبول نیست و نهم ناکسیّه گویند که ابتدای عالَم را
کس نداند همیشه بوده است و دهم قاسطیّه گویند که عدل بدنیا کردن
روا نیست ستم شاید تا مراد بر آید و یازدهم قطامیّه گویند که زهد بر بنده
لازم نیست و دوازدهم منزلیّه گویند که ندانیم که تقدیر در ازل قسمت
رفتست یا نه رفتست و خدای تعالیٰ را شیئ نگویند.

فصل ششم در بیانِ دوازده گروهِ جهمیّه مُعطّلیّه[1] مترابصیّه[2] متراقبیّه[3]
واردیّه[4] حرقیّه[5] مخلوقیّه[6] غیریّه[7] فانیّه[8] زنادقیّه[9] لفظیّه[10] قبریّه[11] واقفیّه[12] امّا در
چیزے که هر دوازده ملّت را اتّفاق است شش مسئله است اوّل
گویند که ایمان در دل است اِقرار مفید نیست در گفتن و دوم سوال
منکر و نکیر گویند که حق نیست و سیوم آبِ حوضِ کوثر می گویند که نیست و
چهارم گویند آمدنِ مَلَکُ الموت نیست و پنجم می گویند که مهترِ موسیٰ
عَلَیْهِ السَّلَام سخن حق تعالیٰ نشنیده است و ششم می گویند که
که حیات در گور نیست لیکن در چیزے که ایشاں را اختلاف است
دوازده است اوّل مُعطّلیّه گویند که نام و صفاتِ حق تعالیٰ مخلوقست و

دوم مترابصیّه گویند که علم و قدرت این هر دو مخلوقست و سیوم متراقبیّه
گویند که خدای تعالیٰ در یک جا قرار دارد بے شبه و چهارم واردیّه
گویند که هیچ مومنے بدوزخ نرود چوں کافراں جمله در آیند درهای دوزخ
بسته گردند و پنجم حرقیّه گویند آدمی را بدوزخ چناں بسوزند که باز هرگز
زنده نشوند و ششم مخلوقیّه گویند که حضرتِ رسالت صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
پیغامبر نه بود و نه نبی بود مردے حکیم بوده است و هفتم غیریّه گویند که
قرآن آفریده شده است و هشتم فانیّه گویند که معراجِ محمد
صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ در جان بود نه در تنِ محمد صَلَّی اللّٰهُ
عَلَیْهِ وَسَلَّمَ و نهم زنادقیّه گویند حق تعالیٰ دیده شود در دُنیا و
عقبیٰ در چشم و دهم لفظیّه گویند که قرآن سخنِ خوانندگان است نه سخنِ
حق تعالیٰ و یازدهم قبریّه گویند که عذابِ قبر نیست و دوازدهم واقفیّه
می گویند که قرآن بتاویل حاصل گردد نه مخلوقست و نه غیر مخلوق است.

فصلِ هفتم در بیانِ گروهِ مرجیّه مشتمل بر دوازده انواع است
تارکیّه[1] شانیّه[2] راجیّه[3] شاکیّه[4] علمیّه[5] منقوصیّه[6] متقنیّه[7] مستثنیّه[8] بدعیّه[9]
مشبهیّه[10] حشویّه[11] اشرتیّه[12] اوّل تارکیّه گویند بعد از ایمان آوردن بر
بنده هیچ فریضه نیست اگر خواهد طاعت کند و چوں خواهد ترک گیرد و
دوم شانیّه گویند که چوں بنده کلمهٔ توحید گفت بعدهٔ نیکی و بدی کند
نفع و زیاں نکند و سوم راجیّه گویند که بفرمان برداری بنده مطیع خواند
و بعصیان عاصی نگردد و چهارم شاکیّه گویند مردے که مومن بود اگر
بوقتِ موت در شک و وهم افتاد آں مومن است نه که کافر و
پنجم علمیّه گویند که ایمان دانشِ علوم است هر که اوامر و نواهی نداند
اُو کافرست و ششم منقوصیّه گویند هر بندهٔ مومن چوں بدی کند
کافر است و هفتم متقنیّه گویند که ایمان نقصان شود اما زیاده نشود

وهشتم مستثنیۀ گویند که ما مومنیم اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالیٰ و نهم بدعیۀ گویند که فرماں برداری بادشاه فرضست و دهم مشبهیۀ گویند که قیامت باطل است دلیل را نمی شاید اصلا و یازدهم حشویۀ گویند که حکم واجب و سُنّت هر دو یکے است و دوازدهم اشرقیۀ گویند که آدم را حق تعالیٰ در صورتِ خود آفریده . امّا بعضے مجتهداں هشت گروهِ دیگر گفته اند و آں اینست که گفتند کرامیۀ[1] دهریۀ[2] حنابلۀ[3] اباحیۀ[4] باطنیۀ[5] براهمیۀ[6] اشعریۀ[7] مجسمیۀ[8] اول کرامیۀ گویند که ایمان اقرار بزبان است و ولی را بهتر از نبی گویند و مرده را ملائکه بجهتِ سوال و جواب در قبر بگیرند و پس بنشانند و معراج نردبانے بوده است از یاقوت و از زمرّد و از مرجان و مقام خدای تعالیٰ عرش است و حق تعالیٰ را جسم است و مَلَک الموت مانده شود از قبضِ روحها و نورِ معرفت در دل و زبان مخلوقست غیرِ ایمان و ایمان مومن از روز میثاق است و بادشاه قریشی باید بدیگرے روا نیست و پیغامبری بنفسِ خود حجّت نیست بر خلق مگر بمعجزه و عرش مقام استادنِ خدای است و کرسی مقامِ نهادن دو پای خدای تعالیٰ است و از پیغامبراں کفر و ایمان آید و کسب واجب دانند و تفکّر بذات و صفات خدای تعالیٰ درست گویند و خواب را تعبیر نکنند و در ذاتِ حق تعالیٰ شک کنند باشد یا نه و بقرآں شک کنند هست یا نه و صحابه را مکرّم نه پندارند و ستارگان را خیال گویند و تقدیرِ حق تعالیٰ را شک کنند باشد یا نے و قبله را شک آرند صحیح هست یا نه و طهارت کردن را جایز نشمرند و دوم دهریۀ طبع را قدیم گویند محراب را جائز نشمرند و سیوم حنابلیۀ گویند که مومن کافر نشود بارادۀ خداوندی و چهارم اباحیۀ گویند که حق تعالیٰ بچشمِ سر بدنیا دیده شود و مومناں را گناه روزِ قیامت زیاں نکند و پنجم باطنیۀ

حدیث در علامتهای قیامت چوں یاجوج و ماجوج و خروجِ دابّة الارض و خروجِ آفتاب از سوئِ مغرب و نزولِ مهتر عیسیٰ عَلَيْهِ السَّلَامُ و بیروں آمدنِ اصحابِ کهف را تاویلات کنند و بر ظاهرِ معنیٰ حمل نه کنند و ششم براهمیۀ گویند که رسالت نیست از حق تعالیٰ پیغامبر را سوی بندگاں ، و هر که از خوفِ باری تعالیٰ ایمان آرد مومن گردد و الّا لَاْ و هفتم اشعریۀ گویند که عقل نوعے از علمهای خدای است عَزَّ وَجَلَّ و ایں گروه از اولادِ معتزله شده اند و هشتم گروه مجتمیۀ که خدای تعالیٰ را جسم خوانند و جمله هفتاد و دو ملّت اند هر ملّتے که هست ازیں گروهها پدید شده اند حق تعالیٰ جمله مومناں را ازیں هفتاد و دو ملّت نگاه دارد اٰمِیْنَ وَرَبُّ الْعَالَمِیْنَ .

بابِ ہفتم

در بیانِ احادیثِ مصابیح و در بیانِ فضائلِ ماکولات و مشروبات و میوه ہائے دُنیا و حدیثِ طبقات و خرابی دیارہا:

قطب العالم دامت برکاتہ، می گفتند روزے ایں فقیر در نظرِ ملک المشائخ والصّالحین خواجہ عبداللہ یافعی امامِ حرمین در مکہ شریف شرفہا اللہ تعالیٰ نشستہ بود بیمارے را بہ نظرِ مبارک آوردند تعویذ بوے دادند و تداوی فرمودند صحت شد، بعدہٗ رخ بجانبِ ایں ضعیف کردند و گفتند بزرگ کارے است کہ مومن جہد برائے صحتِ برادرِ مومنے کند قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَدَاوُوْا عِبَادَ اللّٰهِ فَاِنَّهٗ مِنْ سُنَنِ الْاَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي ——

بزبانِ مبارک فرمودند کہ احادیث در بیانِ فضائلِ اطعمہ و اشربہ و ثمارِ دنیاوی صحیح و درست کابراً عَنْ کابرٍ از حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بما رسیدہ است یادگار قبول باید فرمود کہ ثوابِ آموختن و گفتن مارا و شمارا باشد و ایں جملہ احادیث بروایت کعب احبار رضی اللہ تعالیٰ رسیدہ است و جمیع صحابہ و علماء و مشائخ آں را بکار بستہ، بر شما کہ فرزندِ پیغامبرِ ما ہستید نیکو و بہتر است رَزَقَنَا اللّٰهُ وَاِيَّاكَ بِحُرْمَةِ النَّبِيِّ وَاٰلِهٖ اَجْمَعِيْنَ — با ترجمۂ فارسی گفتہ می آید تا عوام و خواص را نفع باشد مشتمل بر دہ ابواب

---

[1] عَنْ اُسَامَةَ بْنِ شَرِيْكٍ قَالَ قَالَتِ الْاَعْرَابُ اَلَا نَتَدَاوٰى قَالَ نَعَمْ يَا عِبَادَ اللّٰهِ تَدَاوُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً اِلَّا وَضَعَ لَهٗ شِفَاءً اَوْ دَوَاءً اِلَّا دَاءً وَاحِدًا فَقَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَمَا هُوَ قَالَ الْهَرَمُ ۱۲ باب ماجاء فی الدواء والحث علیہ از جامع ترمذی۔

اے بندگانِ خدا دوا بکنید ہر آئینہ ایں از سُنتہائے انبیاء است۔

مجموع و در ہر بابے دہ گان حدیث است وَاللّٰهُ اَعْلَمُ

فصلِ[1] اوّل در فضائل و منافعِ برنج و عدس و گندم۔ فصلِ دوم در فضائل و منافعِ انجیر و ترنج و سیب و عناب و میوۂ آبی و توت۔ فصلِ سوم در فضائل و منافعِ مویز[2] و خرما و خیار و رطب و جوز و امرود و ماہی و پنیر

---

[1] در سفر السعادۃ مذکور است در باب فضل و ذمِ عدس چیزے ثابت نشدہ و ہمچنیں در باقلا و جبن و جوز و بادنجان و انار و مویز بلکہ زنادقہ درایں باب احادیث وضع کردہ اند و در برنا ملاحظہ شان در آوردہ شیبِ اسلام را خذلہم اللہ۔

شیخ عبدالحق رحمہ اللہ در شرح سفر السّعادہ فرمود اما عدس در مقاصدِ حسنہ از حدیثِ طبرانی از واثلہ مرفوعاً آوردہ می گوید کہ بپاکی یاد کردہ شدہ است عدس بر زبان ہفتاد پیغمبر کہ آخرِ ایشاں عیسیٰ بن مریم صلوات اللہ وسلامہ علیہم اجمعین است ومی گوید کہ اسناد کردہ است ایں حدیث را ابو نعیم و از طریقِ وے آوردہ است دیلمی از حدیثِ عبدالرحمٰن ابن دلہم بزیادت کہ وے رقیق و نرم می کند دل را و زود می آرد اشک را و در یں حدیث ایں زیادتی نیز آمد لازم گیرید خوردن کدو را کہ وے قوت می دہد دل را و زیادت می کند دماغ را وگفتہ کہ عبدالرحمان مذکور مجہول است و حکایت کردہ است خطیب در تاریخ خود کہ ابن المبارک پرسیدہ شد ازیں حدیث گفت کہ بر زبانِ یک پیغمبر تقدیس کردہ نشدہ است چہ جائے ہفتاد پیغمبر و گفت کہ تحدیث کردہ است شمارا بایں حدیث گفتند سلم بن سالم گفت از کہ گفتند از تو پس تعجب کرد ازاں و ابن جوزی ایں حدیث را در موضوعات ذکر کردہ۔ ابن السنی در کتاب روایت کردہ کہ پیغمبرے از پیغمبرانِ خدا علیہم السّلام شکایت کرد بجناب خداوندی قساوتِ قلبِ خود را حکم شد بخوردنِ عدس کہ وے نرم میکند دل را و اشک می آرد چشم را و می برد کبر را و وے طعام ابرار است و ایں حدیث نیز منکر است۔

[2] شیخ عبدالحق در شرح سفر السّعادہ فرمود اما مویز در احادیث ذکرِ آں مخصوص مدح و ذم وے چیزے نیامدہ مگر ذکر عنب علی الاطلاق و در تنزیہ الشریعہ از ابن عباس آوردہ کہ گفت میخورد رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم عنب را منقشر و اسنادِ وے قوی نیست و نیز آوردہ کہ شمارا است در عنب پنج چیز حلال بخورید آنرا در حالیکہ عنب است و می نوشید در حالیکہ عصیر است و بگیرید از وے زبیب و رُب و خل و ایں صحیح نیست و آوردہ کہ لازم گیرید برخود عنب و خبز زیرا کہ بہترین فواکہ عنب است و بہترین طعام خبز و آوردہ کہ بخورید انگور را یک یک دانہ زیرا کہ ایں ہاضم تر و گوارا تر است۔

فصلِ چهارم در فضائل و منافعِ خربزه و گزر بجهتِ روشنائیِ چشم و بادنجان و کدو. فصلِ پنجم در فضائلِ انار و انگور و غورهٔ انگور و باقلی[۱] و موز. فصلِ ششم در فضائلِ شیر[۲] و پیاز و تُرب و کشنیز. فصلِ هفتم در فضائلِ سیاه دانه و شمبلیت و اسپند و هلیلهٔ زنگی و اسپغول و حجامت کردن و روغنِ زیتون. فصلِ هشتم در فضائلِ حلوا و افروشته و فقّاع. فصلِ نهم در فضائل و منافعِ هریسه و نان و نمک و ثرید و کبوترِ بغدادی. فصلِ دهم در فضائلِ گوشت و بیضه[۳] و مرغ و سرکه و انگبین و شیر و انارِ ترش.

فصلِ اوّل در فضائل و منافعِ برنج و عدس و جو و گندم.

اَلْحَدِیْثُ الْاَوَّلُ عَنِ الْمُفَضَّلِ عُمَرَ الْاَنْبَارِیِّ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ دَخَلْتُ عَلٰی اَبِیْ عَبْدِ اللّٰهِ مُحَمَّدِ بْنِ الصَّادِقِ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ وَقَدْ اَکَلْتُ شَیْئًا مِنَ الْاَرُزِ فِیْ مَنْزِلِیْ فَقَالَ یَا جَارِیَةُ اِئْتِیْنِیْ بِصَحْفَةٍ فِیْهَا مِنَ الْاَرُزِ یَکُوْنُ مِنْ تَحْتِهٖ سُکَّرٌ وَ مِنْ فَوْقِهٖ سُکَّرٌ فَفَعَلَتِ الْجَارِیَةُ ذٰلِکَ فَقَدَّمَتْ بَیْنَ یَدَیْهِ فَقَالَ

[۱] شیخ عبدالحق در شرح سفرالسعادة فرمود در مقاصد گفته که حدیثِ باقلا ثابت نیست یعنی آں حدیث که در فضیلت وارد است.

[۲] سیوطی در جمع الجوامع آورده که حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود بخورید سیر را و تداوی کنید بوے که در وے شفا است از هفتاد درد و اگر بر من فرشته نمی آمد می خوردم اورا. صحیح نیست.

[۳] شیخ عبدالحق در شرح سفرالسعادة فرمود در خوردنِ بیضه احادیث بسیار آمده ضعیف یا موضوع.

[۴] درباره برنج دو حدیث نقل کرده اند و آنها موضوع و باطل اند در یکے بیان کرده شده که اگر برنج مرد بودے بردبار بودے و در دوم بیان کرده اند هر غله که از زمین پیدا شده است در آں مرض و شفا است بجز برنج که در آن صرف شفا است ۱۲ ذکر شیئ من الادویه زاد المعاد لابن قیم. ازاین معلوم شد که در فضائلِ برنج هیچ حدیثے صحیح نیست.

اُدْنُ یَا مُفَضَّلُ وَ کُلْ فَقُلْتُ یَا مَوْلَایَ السَّاعَةَ اَکَلْتُ فِیْ مَنْزِلِیْ شَیْئًا وَ اَتَیْتُ اِلَیْکَ. فَقَالَ اُدْنُ فَازْدَدْ مِنْهُ فَاِنَّهٗ مَا اَکَلَهٗ جَائِعٌ اِلَّا شَبِعَهٗ وَمَا اَکَلَهٗ شَبْعَانُ اِلَّا اَمْرَأَهٗ قَالَ فَاَکَلْتُ. قَالَ اُدْنُ فَازْدَدْ یَا مُفَضَّلُ فَاِنَّهٗ فِیْهِ شِفَاءٌ مِنْ سَبْعِیْنَ دَاءً اَهْوَنُهُ الْجُذَامُ وَالْبَرَصُ فَقَالَ لِیْ یَا مُفَضَّلُ لَا اَکَلَهٗ مَغْمُوْمٌ اِلَّا فَرَجَ عَنْهُ غَمُّهٗ وَکَرْبُهٗ فَقُلْتُ یَا ابْنَ بِنْتِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ هَلْ رُوِیَ فِیْهِ خَبَرٌ قَالَ نَعَمْ فَقَالَ حَدَّثَنِیْ زَیْنُ الْعَابِدِیْنَ فَقَالَ حَدَّثَنِی الْحُسَیْنُ قَالَ حَدَّثَنِیْ عَلِیُّ ابْنُ اَبِیْ طَالِبٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ عَنْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ یَقُوْلُ اَللّٰهُ خَلَقَ نُوْرِیْ وَنُوْرَ اَهْلِ بَیْتِیْ قَبْلَ اَنْ یَّخْلُقَ اٰدَمُ صَلٰوٰةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ بِخَمْسِیْنَ اَلْفَ عَامٍ فَکَانَ ذٰلِکَ یَأْوِیْ اِلَی الْعَرْشِ فِیْ قِنْدِیْلٍ وَکَانَ فِیْ صُوْرَةِ لُؤْلُؤٍ یُسَبِّحُ اللّٰهَ وَ یُقَدِّسُهٗ وَ یُمَجِّدُهٗ وَ یَحْمَدُهٗ وَیُعَظِّمُهٗ اِلٰی اَنْ خَلَقَ اللّٰهُ اٰدَمَ فَاَمَرَ اللّٰهُ جِبْرَئِیْلَ اَنْ یَأْخُذَ ذٰلِکَ النُّوْرَ وَ اَنْ یَّسْتَوْدِعَهٗ صُلْبَ اٰدَمَ فَذَابَ ذٰلِکَ الْقِنْدِیْلُ الَّذِیْ فِیْهِ النُّوْرُ فِیْ کَفِّ جِبْرَئِیْلَ حَتّٰی صَارَ یَتَفَرَّقُ وَ تَقَطَّعَ عَلٰی وَجْهِ الْاَرْضِ نَبَتَ مِنْهُ الْاَرُزُ یَا مُفَضَّلُ اِنَّهٗ خُلِقَ مِنْ نُوْرِیْ فَلَوْ کَانَ رَجُلًا کَانَ مُؤْمِنًا وَلَوْ کَانَ مُؤْمِنًا لَکَانَ عَالِمًا وَلَوْ کَانَ عَالِمًا لَکَانَ زَاهِدًا یَا مُفَضَّلُ عَلَیْکَ بِاَکْلِهٖ فَاِنَّهٗ دَوَاءٌ فِیْ بُطُوْنِ شِیْعَتِنَا وَ مُحِبِّیْنَا وَدَاءٌ فِیْ بُطُوْنِ اَعْدَائِنَا قَالَ الْمُفَضَّلُ فَمَا کُنْتُ اَخْتَارُ عَلَیْهِ طَعَامًا حَتّٰی لَحِقْتُ بِاللّٰهِ.

ترجمه مُفضّلِ انباری گوید روزے بر جعفرِ صادق رضی اللہ عنہ

در آمدم و جعفرِ صادق خادمہ را گفت کاسۂ بزرگ کہ در آں برنج
باشد و بالای و فرودِ آں شکر باشد بیار خادمۂ وے ہمچناں آورد
و در پیشِ اُو نہاد۔ پس جعفرِ صادق مرا بگفت اے مفضّل نزدِ من
بیا و بخور، گفتم در کلبۂ خویش نیز چنیں طعام خوردہ اَم، باز گفت
نزدیکِ من بیا، نزدیک تر شدم گفت زیادہ بکن ایں نعمت، ہر کہ
برنج بخورد گرسنہ سَیر گردد و اگر سَیر بخورد گوارا گردد مفضّل میگوید
چوں ایں فضیلت را شنیدم ازاں برنج بخوردم، گفت ہر کہ برنج
بخورد ہر علّتے و دردے کہ داشتہ باشد در تنِ اُو بِرود و صحت یابد
و ہر بیمارے کہ بخورد شفائے عاجل یابد از پیستی، و ہفتاد علّتِ دیگر
برود و ہر غمگیں کہ بخورد از غم بیرون آید، بعدہٗ گفتم اے فرزندِ
رسول ہیچ فضیلتِ دیگر از جدِّ خود یافتۂ بگوے گفت از امیرالمؤمنین
علی کرّم اللہ وجہہٗ شنیدہ اَم کہ از پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم شنید کہ
حق تعالیٰ پیش از آفرینشِ مہترِ آدم علیہ السّلام پنجاہ ہزار سال نورِ مرا
بیافرید و نورِ اہل بیتِ من، و آں نور بقندیلے داشت زیرِ عرش کہ
از گوہرِ سپید بود و مُرخدائے را عَزَّ وَجَلَّ بپاکی تسبیح می گفت چوں مہترِ
آدم علیہ السّلام را موجود کرد نورِ مرا فرمان شد کہ بدست گیر اے جبرئیل
و در پیشانیِ آدم بنہ امانت چوں از آں قندیل نورِ مرا در پیشانی آدم
بنہاد قندیل از فراقِ نورِ من قطرہ قطرہ شد و در ہمہ عالم پراگندہ شد
ازاں برنج پدید گشت بہمہ عالم بِقُدْرَةِ اللّٰهِ تَعَالٰی۔

اَلْحَدِيْثُ الثَّانِيْ. عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَمَّا اَرَادَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَنْ يَّخْلُقَ حَبَّةً
مِّنَ الْاَرْضِ لِشِفَاءِ الْعِبَادِ خَلَقَ الْاَرُزَّ. ترجمہ: روایت
کند امیرالمؤمنین حضرت علی رضی اللہ عنہ بدرستی و راستی کہ گفت پیغامبر

صلّی اللہ علیہ وسلّم ہرگاہ کہ بخواست حق تعالیٰ دانۂ غلّہ از زمین پدید کند
اوّل دانۂ برنج را بیافرید تا شفائے بنی آدم از علّتہا باشد ابدالآباد
بِمَنِّهٖ وَفَضْلِهٖ۔ اَلْحَدِيْثُ الثَّالِثُ عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ
تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ
اَوَّلَ حَبَّةٍ اَقَرَّتْ بِاللّٰهِ وَلِيْ بِالنُّبُوَّةِ وَلِلْمُوَحِّدِيْنَ بِالْجَنَّةِ الْاَرُزُّ
ترجمہ: روایت کرد ابوہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بدرستی و راستی کہ
پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید اوّل دانۂ غلّہ کہ اقرار بخدائے تعالیٰ و اقرار
بہ نبوّتِ من کرد و مؤمنان را بدخولِ بہشت گواہی دادہ است برنج بود۔

اَلْحَدِيْثُ الرَّابِعُ عَنْ عَلِيِّ ابْنِ اَبِيْ طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى
عَنْهُ كُلُّ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ مِنَ الْاَرْضِ فِيْهَا دَاءٌ وَشِفَاءٌ اِلَّا الْاَرُزُّ
ترجمہ: روایت کند امیرالمؤمنین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہر دانہ کہ
بروید از زمین دروے درد است و ہم شفا، مگر برنج۔

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ اَبِيْ طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى
عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْاَرُزُّ فِي
الْاَطْعِمَةِ كَالسَّيِّدِ فِي الْقَوْمِ اِلَّا اللَّحْمُ. ترجمہ: روایت کند
امیرالمؤمنین علی کرّم اللہ تعالیٰ وجہہٗ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم گفت برنج
میانِ طعامہا آن چنانست کہ مہترے میانِ قومِ خود جز گوشت زیرا کہ در
حدیث، ذکر آمدہ است سَيِّدُ الطَّعَامِ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ اَللَّحْمُ ثُمَّ الْاَرُزُّ۔

اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ: عَنْ اَبِي الدَّرْدَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ
قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ الْاَرُزَّ اَرْبَعِيْنَ
يَوْمًا ظَهَرَ لَهٗ يَنَابِيْعُ الْحِكْمَةِ عَنْ قَلْبِهٖ عَلٰى لِسَانِهٖ. ترجمہ:
روایت کند ابی درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود
ہر کہ چہل روز برنج بخورد بکشاید حق تعالیٰ از دلِ وے چشمہائے حکمت

بر زبانِ وے. اَلْحَدِیْثُ السَّابِعُ. رَوٰی عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَکَلَ الْعَدَسَ فَکَاَنَّمَا اِقْتَدٰی بِاَبِیْنَا اِبْرَاهِیْمَ عَلَیْہِ السَّلَامُ وَلِاَنَّ فِی الْعَدَسِ مِثْقَالَ رِیْحٍ مِّنَ الْجَنَّۃِ.

ترجمہ. روایت کند عمر بن الخطّاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید کہ ہر کہ عدس را بخورد چنانستے کہ اقتدا کردہ باشد بر پدرِ ابراہیم علیہ السلام زیرا کہ در طعامِ عدس یک مثقال بُوئے از بہشت است، (و ہر کہ طعامے بخورد کہ در وے طعامِ بہشت باشد آمرزیدہ گردد) اَلْحَدِیْثُ الثَّامِنُ. رَوٰی عَلِیُّ بْنُ اَبِیْ طَالِبٍ کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْهَہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَلَیْکُمْ بِالْعَدَسِ فَاِنَّہٗ مُبَارَکٌ مُقَدَّسٌ یُرِقُّ الْقَلْبَ وَیُکْثِرُ الدَّمْعَۃَ. ترجمہ. روایت کند امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بر شما باد در خوردنِ طعامِ عدس بدرستی و راستی کہ مبارک و پاک کردہ شدہ است ازاں جہت کہ دلہا را نرم کند و آبِ دیدہ را پدید کند. اَلْحَدِیْثُ التَّاسِعُ رَوٰی کَعْبُ الْاَحْبَارِ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللّٰہُ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی خَلَقْتُ الْقَمْحَ مِنْ نُّوْرِیْ وَالشَّعِیْرَ مِنْ عَظَمَتِیْ فَمَنْ اَکْرَمَهُمَا اَکْرَمْتُہٗ وَمَنْ اَهَانَهُمَا اَهَنْتُہٗ. ترجمہ. روایت کند کعب احبار

---

[1] دربارۂ عدس چند احادیث نقل کردہ اند و آنہا جملہ باطل اند آنحضرت از آنہا ہیچ نگفتہ ۱۲ ذِکْرُ شَیْءٍ مِنَ الْاَدْوِیَۃِ زَادُ الْمَعَادِ لِابْنِ قَیِّم. [2] دربارۂ گندم ابن قیم ہیچ روایتے ذکر نکردہ است ازاں معلوم می شود کہ در فضائلِ گندم ہیچ روایتے صحیح نیست

رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید کہ حکایت می کند پروردگار جلّ جلالہٗ بدرستی و راستی کہ خلقتِ گندم از نورِ منست و خلقتِ جو از بزرگی منست پس ہر کہ تعظیم دارد گندم و جو را گرامی کنم من اُو را و ہر کہ اہانت کند گندم و جو را اہانت کنم من اُو را اَلْحَدِیْثُ الْعَاشِرُ. رَوٰی اَبُوْ هُرَیْرَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَنَّہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَکْرِمُوا الْخُبْزَ وَلَا تَسْتُرُوْا بِہِ الْقَصْعَۃَ فَاِنَّہٗ مِنْ عَادَۃِ الْمُتَکَبِّرِیْنَ وَاِنْ اَرَدْتُّمْ اَنْ تَدْ فَعُوْہُ اِلٰی اَخِیْہِ الْمُسْلِمِ فَادْفَعُوْہُ یَدًا بِیَدٍ.

ترجمہ: روایت کند ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید گرامی دارید نان و نمی پوشید کاسہ را بداں بدرستی و راستی کہ این عادتِ متکبّراں است و چوں بخواہید برادرِ مومن را بدہید نان دست بدست بدہید **حکایت** کردہ شد در محلّے خلفائے راشدین یک جا حاضر بودند خرما و انگور دراں مجلس بود امیر المومنین ابوبکر پیش ہر یکے می انداخت تا بخورند و ہم دراں وقت معاویہ پسرِ ابوسفیان رضی اللہ تعالیٰ عنہ خوانِ طعام بروحِ پیغامبر کردہ بود بیاورد ابوبکر رضی اللہ عنہ فرمود معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ را تا یگان نان ہر یکے را بدہد معاذ رضی اللہ عنہ خواست از پیشِ ابوبکر رضی اللہ عنہ نانِ حصۂ ہر یکے را پرتاب کند امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ گفت اے معاذ بن جبل درحقِ مومنان فرمان شدہ است

---

[1] دربارۂ فضیلتِ نان ہیچ حدیثے مرفوع نیست بیہقی از عائشہ رضی اللہ عنہا حدیثِ مرفوع بیان کردہ در آں مذکور است کہ نان را اکرام بکنید و آں نیز موقوف است ۱۲ باب ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد لابن قیم

که نان را تعظیم بدارید، دست بدست بگردانید، هرکه نان بیرون اندازد، اهانت کرده باشد و هرکه نان را اهانت کند حق تعالیٰ اُورا و فرزندانِ اُورا خوار گرداند و فرمود نشاید که در حالتِ طعام خوردن تعظیم مخلوقے کند، زیرا که محلِّ عبادت است و این رسم و عادتِ مجوس است لَعَنَهُمُ اللّٰهُ تَعَالیٰ که نان پیشِ دیگرے پرتاب کنند و اُو برخیزد وقتِ طعام خوردن، این از جهل و نادانی است در دینِ اسلام جائز نیست و نباید کرد که خلفاء منع کرده اند.

اَلْفَصْلُ الثَّانِیْ در فضائل و در منافعِ انجیر و ترنج و سیب و توت و میوهٔ آبی و عناب.

اَلْحَدِیْثُ الْاَوَّلُ. رَوٰی اَبُوْهُرَیْرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَرَادَ اَنْ یَّرِقَّ قَلْبُهٗ فَلْیُدْ مِنْ اَکْلِ الْبُلْسِ یعنی التِّیْنَ الْعَرَبِیَّ.

ترجمه: روایت کند ابوهریره رضی اللہ تعالیٰ عنه پیغامبر می فرماید هرکه بخواهد نرم گرداند جان و دلِ خود را بروے باد خوردنِ انجیر. اَلْحَدِیْثُ الثَّانِیْ. رَوٰی سَلْمَانُ الْفَارِسِیُّ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ کُلُوا التِّیْنَ فَاِنَّ عَلیٰ کُلِّ نَاحِیَتِهٖ بِسْمِ اللّٰهِ الْقَوِیِّ.

---

[1] ابن قیمؒ در زاد المعاد فرموده که انجیر در حجاز و مدینه نبود بدین وجه ذکرِ وے در سنت نیامده، از ابوالدرداء نقل می کنند که یک طبقِ انجیر آں حضرت صلی اللہ علیه وسلم را بطور تحفه پیش کردند پس آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم خورد و فرمود این را بخورید و اگر گفتے که ثمرے از جنت نازل شده است گفتے که آں انجیر است. این را بخورید این بواسیر را قطع کند و در نقرس مفید است لکن این حدیث صحیح نیست ۱۲ ذکر شیٔ من الادویه زاد المعاد لابن قیمؒ.

ترجمه: روایت کند سلمانِ فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنه، پیغامبر فرماید صلی اللہ علیه وسلم، بخورید انجیر را که در هر گوشهٔ انجیر بفرمانِ خدائے تعالیٰ نبشته است بِسْمِ اللّٰهِ الْقَوِیِّ.

اَلْحَدِیْثُ الثَّالِثُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِیْ اَکْلِ التِّیْنِ ثَوَابٌ لَاَکَلُوْهُ کُلَّ یَوْمٍ وَّ لَیْلَةٍ. ترجمه: پیغامبر صلی اللہ علیه وسلم می فرماید اگر بدانند مردماں چه ثواب است در خوردنِ انجیر هر آئینه شب و روز انجیر بخورند در خبر است کعب احبار می گوید رضی اللہ تعالیٰ عنه صد و ده صُحُف و هر چهار کتاب اللہ تعالیٰ خوانده ام، اے بندگان انجیر بخورید تا قوتِ وجودِ شما افزاید و قوتِ جماع دهد و علتهائے شکم را دفع کند.

اَلْحَدِیْثُ الرَّابِعُ. عَنْ عَلِیِّ بْنِ اَبِیْ طَالِبٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ لَوْ یَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِی التُّفَّاحِ نَفْعٌ لِعِبَادِ اللّٰهِ تَعَالیٰ مَا تَدَاوُوْا اِلَّا بِالتُّفَّاحِ.

ترجمه: روایت کند علی کرم اللہ وجهه از پیغامبر صلی اللہ علیه وسلم می فرماید اگر بدانید مردماں که در خوردنِ سیب چه نفع است هر آئینه تداوی نکنند بیماراں را مگر بسببِ سیب. حکایت زیاد می فرماید رضی اللہ تعالیٰ عنه وقتے در عرب مردماں را خونِ بینی رفتن گرفت جعفر صادق رضی اللہ عنه گفت سیب بخورید چوں خوردند بفرمانِ خدائے تعالیٰ خونِ بینی باز ماند. در خبر است فاطمه رضی اللہ تعالیٰ عنها را بوئے سیب در وجود آمدے ازاں جهت که خلقتِ اُو از سیبِ بهشت بود پیغامبر صلی اللہ علیه وسلم می فرماید شبِ معراج مرا سیب جبرئیل علیه السلام بداد: نیمے بخوردم ازاں نطفه فاطمه شد.

---

[1] درباره سیب هیچ حدیثے در زاد المعاد نیست.

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ[1] . رَوٰى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ قِطْعَةَ اُتْرُجٍّ عِنْدَ مَنَامِهٖ لَمْ يُصِبْهُ بُحَّةٌ اَبَدًا . ترجمه : روایت کند عمر بن خطاب رضی الله تعالیٰ عنه که پیغامبر صلی الله علیه وسلم گفت هرکه بخورد پرکالهٔ ترنج هنگامِ خفتن دردِ گلوے نرسد و دردِ علتِ دمه برود و در خبر است رَوٰى عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ سُهَيْلٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّ اَسْبَاطَ مِصْرَ اِذَا خَرَجُوْا اِلَى النِّيْلِ فِيْ لَيْلَةِ الْحَمِيْمِ لِنُزُوْلِهِمْ بِالْبَحْرِ حَمَلُوْا مَعَهُمُ الْاُتْرُجَّ لِاَنَّهٗ مَطْرَدَةٌ لِلشَّيَاطِيْنِ . ترجمه : روایت کند سهیل رضی الله عنه هرگاه که اہلِ مصر در شبہائے گرم بخواستندے تا بدریائے نیل روند از برائے دفعِ مضرتِ دیواں ترنج برابر خویش بردندے در ہر مقامے که ترنج باشد دیواں ازاں منزل و مقام بگریزند . اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ[2] رَوٰى عَلِيٌّ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ اِذَا حُمَّ اَحَدُكُمْ فَلْيَاْكُلِ الْعُنَّابَ فَاِنَّهٗ يَقْطَعُ حَرَارَةَ الْحُمّٰى . ترجمه : روایت کند امیر المومنین علی کرم الله وجهه چوں شمارا بلغم و تپِ گرم زحمت دہد باید که ہفت عناب را بخورید غلبهٔ خون و تلخه را دفع کند . اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ[3] . رَوٰى عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ

---

[1] دربارهٔ اترج یک حدیث صحیح است در آں مومن را که قرآن می خواند مثلِ اترنج قرار داده وگفته که ذائقه وے خوشگوار است و بوئے وے خوشگوار و دیگر منافع در احادیثِ صحیحه نه آمده اطباء گفته اند ۱۲ فصل ذکر شيء من الادويه زاد المعاد لابن قیم . [2] در بابِ عناب ابن قیم ہیچ حدیثے نقل نکرده [3] حدیث ۳۶۴۳ کنز العمال کتاب الطب، و ابن قیم در زاد المعاد فرموده که در بارهٔ سفرجل اینچنیں احادیث صحیح نیستند.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا السَّفَرْجَلَ فَاِنَّهٗ يُجِمُّ الْفُؤَادَ وَيُشَجِّعُ الْقَلْبَ وَيُحَسِّنُ الْوَلَدَ . ترجمه : روایت کند عثمان بن عفان رضی الله عنه از پیغامبر صلی الله علیه وسلم می فرماید ہرکه میوهٔ آبی بخورد خوش کند دل و جانِ اُورا و دور کند اندوهِ سینهٔ اُورا ہیچ التفات از خصم نکند و ہر عورتے که حامله باشد بخورد فرزندِ شکمِ اُورا ہیچ علت و درد بعد از زادن نباشد . اَلْحَدِيْثُ الثَّامِنُ[1] . رَوٰى عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ التُّمَارِيْ لَمْ يَزَلْ فِيْ سُرُوْرٍ . ترجمه : پیغامبر صلی الله علیه وسلم می فرماید ہرکه توت را بخورد ہمیشه در خوشی باشد . اَلْحَدِيْثُ التَّاسِعُ[2] . رَوٰى عَلِيُّ بْنُ اَبِيْ طَالِبٍ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَطْعِمُوْا اَحْبَالَكُمُ السَّفَرْجَلَ فَاِنَّهٗ يُحَسِّنُ اَخْلَاقَ الْاَوْلَادِ . ترجمه : روایت کند امیر المومنین علی کرم الله وجهه که پیغامبر فرمود صلی الله علیه وسلم ہر عورتے حامله که میوهٔ آبی بخورد فرزند شکمِ او با خُلقِ نیک باشد . اَلْحَدِيْثُ الْعَاشِرُ . رَوٰى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا السَّفَرْجَلَ وَتَهَادُوْهُ لِاَنَّهٗ يَجْلُوا الْقُلُوْبَ وَيُنْبِتُ الْمَوَدَّةَ . ترجمه : روایت کند

---

[1] در بارهٔ توت ہیچ حدیثے در زاد المعاد ذکر نه کرده [2] ابن قیم در بارهٔ سفرجل یک حدیث از طلحه بن عبد الله نقل کرده، آن گفت که من نزد آنحضور صلی الله علیه وسلم در دستِ شاں یک سفرجل بود پس آنحضور صلی الله علیه وسلم گفت اے طلحه ایں را بگیر ایں قلب را سکون دہد ایں را نسائی روایت کرده و بعد ازاں ابن قیم گفت در بارهٔ سفرجل دیگر احادیث غیر صحیح اند ۱۲ ذکر شيء من الادويه زاد المعاد .

عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم میفرماید بخورید میوۂ آبی را و ہدیہ بدہید دوستاں را تا محبّتِ یک دیگر میان شما زاید و افزوں گردد۔

فصلِ سوم در فضائل و منافعِ مویز و خرما و خیار و رطب و امرود و جوز و پنیر و ماہی۔

اَلْحَدِیْثُ الْاَوَّلُ رُوِیَ اَنَّ تَمِیْمَ الدَّارِیَّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ اَنَّہٗ اَھْدٰی اِلَی النَّبِیِّ طَبَقًا مِّنْ زَبِیْبٍ فَلَمَّا وَضَعَہٗ بَیْنَ یَدَیْہِ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ لِاَصْحَابِہٖ قُوْلُوْا بِسْمِ اللّٰہِ ثُمَّ کُلُوْا لِاَنَّ الزَّبِیْبَ یُطْفِیْ غَضَبَ الرَّبِّ وَیَشُدُّ اللِّثَۃَ وَیَشُدُّ الْعَصَبَ وَ یُذْھِبُ بِالْوَجْعِ وَیُطِیْبُ النَّکْھَۃَ وَالْبَلْغَمَ وَیَصْفِی اللَّوْنَ۔ ترجمہ: روایت کرد تمیم داری رضی اللہ عنہ روزے طبق مویز بخدمتِ رسول صلی اللہ علیہ وسلم برد و درپیشِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بداشت پیغامبر فرمود اے یاراں بگوئید بسم اللہ الرحمٰن و بخورید زیرا کہ مویز غضبِ حق تعالیٰ فرو نشاند و گوشتِ دنداں محکم گرداند و پے را محکم کند و علّتِ جسد از تنِ مومن دور کند و نیکو شود زشتی بوئے از دہن دفع کند و بلغم را بہ برد و رنگِ وجود را تازہ کند و روشن گرداند۔ اَلْحَدِیْثُ الثَّانِیْ رَوٰی عَلِیُّ بْنُ اَبِیْ طَالِبٍ کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْھَہٗ اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَقُوْلُ مَنْ اَحَبَّ اَنْ یُّوْلَدَ لَہٗ وَلَدٌ جَمِیْلٌ ظَرِیْفٌ فَلْیَاْکُلِ الزَّبِیْبَ۔

---

[1] ابن قیم در زاد المعاد گفتہ کہ در بارۂ مویز دو حدیث نقل می کنند و آنہا نیز صحیح نیستند بعد از اں فوائدش از جہتِ اطبّاء ذکر کردہ۔

ترجمہ: روایت کند علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت ہر عورتے کہ خواہد کہ فرزندِ وے نیکو روئے و خوشخوئے باشد مویز را بخورد۔ اَلْحَدِیْثُ الثَّالِثُ رَوٰی کَعْبُ اَحْبَارٍ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ مَنْ تَصَبَّحَ بِسَبْعِ تَمَرَاتٍ عَجْوَۃٍ لَا یَضُرُّہٗ فِیْ ذٰلِکَ الْیَوْمِ سَمٌّ وَّلَا سِحْرٌ۔ ترجمہ: روایت کند کعب احبار رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہر کہ بامداد ناہار ہفت دانہ خرمائے عجوہ بخورد آں روز اُورا ہیچ زہر و سحر کار نکند در کتاب تَاسِیْسُ الْقَوَاعِدِ مذکور است

حکایت عَنْ عَبْدِ اللّٰہِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ مَنْ کَتَبَ عَلٰی قِرْطَاسٍ وَعَلَّقَ فِیْ عُنُقِ اِمْرَاَتِہٖ بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لَا تَخَفْ اِنَّکَ اَنْتَ الْاَعْلٰی فَاِنَّہٗ یُبْطِلُ مَا صَنَعُوْا مِنَ السِّحْرِ ثُمَّ جَامَعَھَا خَلَّصَھَا اللّٰہُ تَعَالٰی مِنَ السِّحْرِ۔

ترجمہ: روایت کند عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہر کہ را سحر و افسوں بستہ باشد و قدرتِ آں نباشد کہ نزدیکی کند، عورت بنویسد آیتِ قرآن مذکور و در گلوئے عورت بندد بعدہٗ با وے مجامعت کند بفرمانِ خدائے تعالیٰ مرد بستہ کشادہ شود۔

اَلْحَدِیْثُ الرَّابِعُ عَنِ الْمُفَضَّلِ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَکْرِمُوا النَّخْلَۃَ فَاِنَّھَا خُلِقَتْ مِنَ الطِّیْنِ الَّذِیْ خُلِقَ مِنْہُ اٰدَمُ عَلَیْہِ السَّلَامُ وَلَیْسَ شَیْءٌ مِّنَ الشَّجَرِ تُلْقَحُ غَیْرُھَا وَ اَطْعِمُوْا نِسَاءَکُمُ الرُّطَبَ

---

[1] عن سعد متفق علیہ ۱۲ کتاب الاطعمہ از مشکوٰۃ المصابیح۔

[2] ابن قیم در زاد المعاد در بارۂ نخل چند احادیث دیگر نقل کردہ و در آنہا ایں فضائل مذکورہ نیستند و فضائلِ وے از جانبِ اطبّاء بیان کردہ

وَاِنْ لَّمْ يَكُنْ رُطَبٌ فَالتَّمْرُ وَلَيْسَ مِنْ هٰذَا الشَّجَرِ شَجَرٌ اَكْرَمُ عِنْدَ اللّٰهِ مِنْ شَجَرَةٍ نَزَلَتْ تَحْتَهَا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ ۔ ترجمہ : روایت کند مفضل کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است . بزرگ دارید درختِ خرما را کہ از گِل آدم علیہ السلام آفریدہ شدہ است و ہیچ درختے نیست در عالم تا آنکہ اُورا کشتی ندہند بار نگیرد مگر درختِ خرما و عورتے کہ فرزند نزاید اُورا خرما بدہند تا بخورد و ہیچ درختے عند اللہ بزرگ تر از درختِ خرما نیست ازاں جہت کہ مریم زیرِ درختِ خرما مہتر عیسیٰ علیہ السلام را بزاد وبعد ازاں فرمان آمد خرما بخور تا فرزندِ تو زیرک شود و فرزندِ خویش را آں بکن بدہ ازاں روز باز ایں سنت در عالم شد کہ عورتاں خرما بخورند و فرزند خود را بدہند تا بخورد .

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ اَبِيْ طَالِبٍ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ۔ اَوَّلُ شَيْءٍ اَكَلَهٗ اٰدَمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِيْنَ اُهْبِطَ اِلَى الْاَرْضِ الْكُمَّثْرٰى وَالْجُبْنُ . ترجمہ : روایت کند امیر المومنین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید اول چیزے کہ مہتر آدم علیہ السلام آں را بخورد در رُوئے زمین امرود و پنیر بودہ است .

اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ . قَالَ حَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ

---

[1] ابن قیم در زاد المعاد دربارۂ پنیر چند احادیثِ صحیحہ نقل کردہ و ایں حدیث در آں مذکور است و دربارۂ امرود ہیچ حدیثے ذکر نہ کردہ است . [2] در شرحِ سفر السعادۃ شیخ عبد الحق فرمودہ در فضائل و مذمتِ جبن حدیثے ثابت نیست البتہ ذکرِ وے در احادیث آمدہ است آنحضور و حضرت عمر آنرا خوردہ است

تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا الْكُمَّثْرٰى وَالْجُبْنَ فَاِنَّهُمَا يَجْلُوَا الْقُلُوْبَ وَتُسَكِّنُ وَجَعَ الْبَطْنِ وَالْخَوْفِ . ترجمہ : روایت کند امیر المومنین حسن کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است بر شما باد بر خوردنِ امرود و پنیر کہ ایں دو جان و دل را روشن کنند و دردِ شکم را دفع کنند و خوفِ جاں را ببرند . اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ . عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا اَرَادَتْ اُمِّيْ اَنْ تُسَمِّنَنِيْ لِدُخُوْلِيْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ اَقْبَلْ عَلَيْهَا بِشَيْءٍ مِمَّا تُرِيْدُ حَتّٰى اَطْعَمَتْنِي الْقِثَّاءَ بِالرُّطَبِ فَسَمِنْتُ عَلَيْهِ بِاَحْسَنِ السِّمَنِ .

ترجمہ : روایت کرد عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا وقتے کہ مادرِ من بخواستے کہ مرا فربہ کند برائے رخصت کردن ہمراہِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرا خیار و خرما خورانیدے فربہی اندام پدید شدے .

اَلْحَدِيْثُ الثَّامِنُ عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ الْقِثَّاءَ بِالْمِلْحِ وُقِيَ عَنِ الْجُذَامِ . ترجمہ : روایت کند انس بن مالک رضی اللہ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است ہر کہ بخورد خیار را با نمک نگاہ داشتہ شود از پیسیٔ سفید . اَلْحَدِيْثُ التَّاسِعُ . رَوٰى

---

[1] رواہ ابو داؤد ۱۲ کتاب الاطعمہ جمع الفوائد، آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خیار را با نمک خوردند ۱۲ ترمذی . [2] ابن قیم دربارۂ ماہی بعض احادیث ذکر کردہ لکن ایں منافع را از جانب اطباء کردہ است . ۱۲ ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد لابن قیم

مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَنْهُ مَنْ اَكَلَ السَّمَكَ فَلَهٗ قُوَّةُ اَرْبَعِيْنَ رَجُلًا وَيُزِيْدُ نَسْلَهٗ .
ترجمه : روایت کند معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرموده است ہر کہ ماہی بخورد اُورا قوتِ چہل مرد باشد ونسلِ اُو مزید گردد .

اَلْحَدِيْثُ الْعَاشِرُ عَنْ اِبْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ اَلْجُبْنُ دَاءٌ وَ اَكْلُهَا بِالْجَوْزِ شِفَاءٌ وَالْجَوْزُ دَاءٌ وَ اَكْلُهَا بِالْجُبْنِ شِفَاءٌ . ترجمه : روایت می کند ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید کہ پنیر تنہا خوردن بنی آدم را علت شود و با جوز خوردن شفا است از علتہا و جوز خوردن تنہا علت است و با پنیر خوردن شفا است تنہا ازیں دو یکے خوردن ممنوع است ہر دو یکجا خوردن شفاست عَافَانَا اللّٰهُ وَ جَمِيْعَ الْمُؤْمِنِيْنَ .

فصلِ چہارم در فضائل و منافعِ خربزه و بادنجان و کدو و گزر خوردن .

اَلْحَدِيْثُ الْاَوَّلُ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللّٰهُ

[1] شیخ عبد الحق در شرح سفر السعادة فرمود اما جوز در تنزیہ الشریعہ از ابن عباس سہ طریق آورده ذکر کرد کہ ہمہ منکر اند کہ گویہ پنیر و جوز ہر دو درد اند چوں گوارا شدند در شکم شفا می گردند از خطیب آورده گفتہ کہ منکر است و ابن عساکر گفتہ کہ ایں وضع محمد بن ہارون است [2] در ابو داؤد یک روایتے است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بطیخ را بتر تازه خورده و فرموده کہ حرارتِ ایں را برودتِ ایں دفع کند و در باره بطیخ دیگر احادیثِ منقولہ از اں ہیچ حدیثے صحیح نیست ۱۲ فصل ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد لابن قیم .
در سفر السعادة مذکور است کہ در بابِ بطیخ و فضائل آں چیزے ثابت نشده و احادیث کتابِ بطیخ مجموع باطل و موضوع است آنچہ ثابت است ازاں جملہ آں است کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بطیخ خورده است .

تَعَالیٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ تَفَكَّهُوْا بِالْبِطِّيْخِ وَعَظِّمُوْهُ فَاِنَّ مَائَهٗ رَحْمَةٌ وَحَلَاوَتُهٗ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَنْ اَكَلَ لُقْمَةً مِّنَ الْبِطِّيْخِ كَتَبَ اللّٰهُ لَهٗ اَلْفَ اَلْفَ حَسَنَةٍ وَمُحِيَ عَنْهُ اَلْفُ اَلْفِ سَيِّئَةٍ لِاَنَّهٗ اُخْرِجَتْ مِنَ الْجَنَّةِ ترجمه : روایت کند معاذ بن جبل از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ہر کہ یک لقمہ از خربزه بخورد بنویسد حق تعالیٰ بنامِ اُو ہزار ہزار نیکی و دور کند ہزار ہزار بدی زیرا کہ آب اُو از رحمت است و حلاوتِ اُو از بہشت . اَلْحَدِيْثُ الثَّانِيْ . رَوٰى اَبُوْهُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ جِبْرَئِيْلَ نَزَلَ بِالْبِطِّيْخِ يَوْمًا نَسَبَّحَ فِيْ يَدِهٖ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُوْرِكَ عَلَيْكَ وَعَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ يَّاْكُلُكَ . ترجمه : روایت کند ابو ہریره رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گوید روزے آمد بر من جبرئیل بدست کرده خربزه کہ تسبیح بگفت خدائے را عز و جل پس پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت برکت کرده است حق تعالیٰ در تو و آنکہ ترا بخورد . اَلْحَدِيْثُ الثَّالِثُ . عَنْ اِبْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْبِطِّيْخِ ثَلٰثَ عَشَرَ خَصْلَةً هُوَ طَعَامٌ وَّ شَرَابٌ وَّ فَاكِهَةٌ وَّحَلَالٌ وَّطَهُوْرٌ وَّيُطَيِّبُ النَّكْهَةَ وَيُسَكِّنُ الصُّدَاعَ وَيَجْلُو الْبَصَرَ وَيُذْهِبُ الْعَطَشَ وَيُسَكِّنُ الْجُوْعَ وَيَدْفَعُ مُؤْنَةَ الْاُشْنَانِ لِغَسْلِ الْيَدَيْنِ وَالْفَمِ وَيُبَخِّرُ فِي الْبَطْنِ

مَادَامَ فِيْهِ وَيُخْرِجُ مِنْ جَوْفِ الْاِنْسَانِ سَبْعِيْنَ دَاءً وَيُدْخِلُهُ الشِّفَاءَ **ترجمہ**: ابن عمر رضی اللہ عنہ گوید پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید در خربزہ سیزدہ خصلت است اوّل طعام است و دوم آب است و سوم میوہ است و چہارم حلال است و پنجم پاک کنندۂ معدہ است و ششم خوشبو کنندۂ دہن است و ہفتم سَر درد را دفع کند و ہشتم چشم را روشن کند و نہم تشنگی را دفع کند و دہم گرسنگی را دور کند و یازدہم بجائے اُشنان برائے شُستن رُوی و دستہا بکار آید دوازدہم ذکر گوید خدائے را عَزَّ وَجَلَّ تا آنکہ درونِ شکم است سیزدہم ہفتاد علت را دور کند و شفاء داخل کند، در خبر است بروایتِ عائشہ رضی اللہ عنہا پیغامبر فرمودہ است ملقّبین مکنید کافراں و فاسقاں را خوردنِ خربزہ زیرا کہ میوۂ بہشت است و نشاید ہیچ مومن را بدستِ خویش خربزہ کافراں و منافقاں را بدہد و یا بدہاند و آنکہ بدہد از نعمتہائے بہشت محروم ماند در روزِ قیامت در خبرست روایت کند عُمَر ابن خطاب رضی اللہ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است سنّتِ من و سنّتِ پیغامبرانِ پیشیں آنست کہ خربزہ با تخم و پوست بخورند و اگر نتوانند یک لقمہ بخورند تا متابعتِ من و متابعتِ جملہ پیغامبراں کردہ باشند و ثواب یابند۔

اَلْحَدِيْثُ الرَّابِعُ: رَوٰى هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ اَبِيْهِ عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ لَمَّا اُهْبِطَ اٰدَمُ مِنَ الْجَنَّةِ مَا تَاَسَّفَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ طَعَامِ الْجَنَّةِ كَمَا تَاَسَّفَ عَلَى الْبِطِّيْخِ فَلَمَّا اَكَلَ عَلَى الْاَرْضِ قَالَ يَا حَوَّاءُ اَرْجُوْ اَنْ يُعِيْدَانِيْ فِي الْجَنَّةِ

فَاِنِّيْ اَسْمَعُ تَسْبِيْحَاتِهٖ فِيْ بَطْنِيْ سُبْحَانَ مَنْ لَا يُبْرِمُهُ اِلْحَاحُ الْمُسْلِمِيْنَ سُبْحَانَ مَنْ لَا يَزِيْدُهُ عَصْيَانُ الْعَاصِيْنَ اِلَّا تَكَرُّمًا وَتَفَضُّلًا۔ **ترجمہ**: روایت کند ہشام بن عروہ از پدر خویش و آں از پدرِ خویش ابن الزبیرؓ کہ حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید اندر آنچہ مہترِ آدم علیہ السلام بدنیا آمد بر ہیچ چیز اُو نگرانی نمی کرد جز برائے خوردنِ خربزہ پس چوں بدنیا خربزہ یافت حوّا را گفت امید ست کہ باز در بہشت در آئیم ازاں جہت کہ خربزہ درونِ شکم ایں تسبیح می گوید کہ گفتہ شد در صدر در خبرست سنّتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم آنست در خربزہ کہ بدستِ راست نان بگیرد و بہ یک دست خربزہ یکاں لقمہ ہر یکے بخورد

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ۔ رَوٰى اُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ رَضِيَ اللّٰهُ

---

[1] ابن قیم فرمود دربارۂ باذنجان یک حدیثِ موضوع نقل کردہ اند کہ آنحضرت فرمود باذنجان برائے ہر چیز است کہ برائے وے خوردہ شود، وایں کلام ایں چنیں است کہ نسبتِ اُو بہ عاقلے مناسب نیست چہ جائیکہ نبی۔

۱۲ ذکر شيء من الادويہ زاد المعاد لابن قیم۔

شیخ عبد الحق در سفر السعادۃ فرمود امّا باذنجان در مقاصد حسنہ گفتہ اند کہ حدیث 'باذنجان بہ نیتیکہ بخورند برآید' باطل است اصلے ندارد و شیخ ابن حجر گفتہ کہ حدیث 'باذنجان شفا و است در وے بیماری نیست' صحیح نیست و از بعضِ حفاظ شنیدم کہ ایں از وضع زنادقہ است۔ دیلمی از جعفر بن محمد آوردہ کہ فرمود بخورید باذنجان را و بسیار بخورید ازاں زیرا کہ وے اینچنیں شی است کہ ایمان آوردہ است بخدائے عزّوجل و شیخ ابن حجر از ابی ہریرہ آوردہ کہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود بخورید باذنجان را زیرا کہ وے درختے است کہ دیدم من اُو را در جنّت الماویٰ گواہی دادہ است خدا را بحق و مرا بہ نبوّت و علی را بولایت، در ہمیں حدیث آمد کہ ہر کہ بخورد اُو را باعتقاد اینکہ وے درد است باشد مر اُو را درد و ہر کہ بخورد باعتقاد دوا، دوا باشد مر اُو را وگفتہ ہمہ اینہا باطل است۔

تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ لَمَّا صَعِدْتُ لَيْلَةَ اِسْرَاءٍ اِلَى السَّمَاءِ وَدَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ سِدْرَةَ الْمُنْتَهٰى وَرَأَيْتُ تَحْتَهَا الْبَاذِنْجَانَ مُلْتَوِيَةً عَلٰى اَغْصَانِهَا فَقُلْتُ يَا اَخِيْ جِبْرَئِيْلُ مِنْ اَيْنَ حَصَلَتْ لَهَا تِلْكَ الْفَضِيْلَةُ فَقَالَ جِبْرَئِيْلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اَوَّلَ شَجَرَةٍ اَقَرَّتْ بِاللّٰهِ وَشَهِدَتْ عَلَيْكَ بِالنُّبُوَّةِ الْبَاذِنْجَانَةُ مَنْ اَكَلَهَا عَلٰى اَنَّهَا دَاءٌ كَانَتْ لَهُ دَاءً وَمَنْ اَكَلَهَا عَلٰى اَنَّهَا شِفَاءٌ كَانَتْ لَهُ شِفَاءً. **ترجمه**: روایت کند اُبَیّ ابن کعب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم فرموده است در شبِ معراج نزدیکِ سدرة المنتہیٰ رفتم دیدم باذنجان را بیخ و بُن دروے چسپیده است و شاخہاے اُو فرودِ سدرة المنتہیٰ آویزاں است گفتم اے اخی جبرئیل ایں فضیلت درختِ باذنجان از کجا یافت گفت یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول درختے کہ اقرار بوحدانیتِ خدائے عزّ و جلّ و برسالتِ تو کرده ایں درخت است ہرکہ بخورد بریں نیت کہ شفا یابد اُورا شفا باشد و ہرکہ خورد بدیں نیت کہ ازوے درد شود درد شود.

اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ عَنْ اَبِيْ ذَرٍّ غِفَارِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوْا مِنَ الْبَاذِنْجَانِ فَاِنَّهُ يَجْلُوْ الْبَصَرَ وَيَزِيْدُ مَاءَ الصُّلْبِ.

ترجمه: روایت کند ابوذر غفاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلّم می فرماید. بخورید باذنجان را بدرستی وراستی کہ روشن کند چشم را و بیفزاید آبِ منی را در خبرست

پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلّم می فرماید ہرکہ بعد ادائے فریضہ نُہ بار بگوید لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ و دستہا بر پیشانی بمالد و دہم بار بگوید مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ و درود برمن بفرستد و ایں دعاء بخواند فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيْدٌ يَا رَبِّ مَتِّعْنِيْ بِسَمْعِيْ وَبَصَرِيْ وَاحْفَظْ عَلَيَّ بَصَرِيْ يَا قَرِيْبُ يَا مُجِيْبُ بعدہ بتمام روئے خود دست فرود آرد حق اُورا نابینا نگرداند و عاقبتِ اُو باخیر گردد و از قبر بے گناه برانگیختہ شود.

اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالىٰ عَنْهَا اَنَّهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاَنَا اَطْبَخُ قِدْرًا فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا عَائِشَةُ اِجْعَلِيْ فِي الْقِدْرِ مِنَ الدُّبَّاءِ فَاِنَّهُ مُبَارَكٌ وَاجْعَلِيْ فِيْهِ اللَّبَنَ فَاِنَّ الدُّبَّاءَ اِذَا طُبِخَ مَعَ اللَّبَنِ يَسُرُّ الْقَلْبَ الْحَزِيْنَ وَيَزِيْدُ فِي الدِّمَاغِ قُوَّةً وَيَزِيْدُ فِي الْحِفْظِ بَرَكَةً وَيَزِيْدُ فِي الْبَصَرِ نُوْرًا وَيَزِيْدُ فِيْ مَاءِ الصُّلْبِ شَهْوَةً وَيُطَيِّبُ النَّفْسَ يَا عَائِشَةُ مَا مِنْ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ يَأْكُلُ الدُّبَّاءَ اِلَّا كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِكُلِّ لُقْمَةٍ سَبْعِيْنَ اَلْفَ حَسَنَةٍ وَمَحَى اللّٰهُ عَنْهُ سَبْعِيْنَ اَلْفَ سَيِّئَةٍ يَا عَائِشَةُ مَنْ اَكَلَ الدُّبَّاءَ فِي النَّهَارِ لَا يُصِيْبُ لَهُ فِيْ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَجَعُ الرَّاْسِ

لہ ایں حدیث فقط ایں قدر است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلّم حضرت عائشہ رافرمود در دیگ کدو را زاید کن وے دلِ اندوه گیں را قوی سازد و دیگر فوائدِ وے از اطباء منقول اند.

۱۲ باب ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد لابن قیم

وَلَا وَجْعُ الْعَيْنَيْنِ وَلَا وَجْعُ الْأُذُنَيْنِ وَمَنْ أَكَلَهُ بِاللَّيْلِ لَا يُصِيبُهُ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ جُنُونٌ وَلَا جُذَامٌ وَلَا بَرَصٌ وَلَا وَجْعُ الْيَدَيْنِ وَلَا وَجْعُ السِّنِّ وَلَا وَجْعُ الظَّهْرِ

ترجمہ : عائشہ می فرماید رضی اللہ تعالیٰ عنہا روزے حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم دردنِ حجرۂ من درآمد و من دیگِ کدو می پختم فرمود کہ اے عائشہ کدو بسیار میانِ دیگ افگن کہ کدو مُبارک است و در دیگِ کدو شیر انداز چوں یک جا کدو با شیر بخورند جان و دل شاد شود و مغزِ دماغ را قوت بدہد و عقل را و آبِ پشت را مزید گرداند و حفظ زیادت کند و بُوئے بد از دہن و از اندام دفع گردانیدہ بُوئے نیک آرد بعدہٗ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت یا عائشہ ہر مسلمانے کہ کدو بخورد بعد ہر لقمہ کہ بخورد ہفتاد ہزار نیکی بنامِ اُو بنویسند و ہفتاد ہزار بدی دور کنند یا عائشہ ہر کہ کدو در روز بخورد از دردِ سر و از دردِ شکم و از دردِ چشم حق تعالیٰ اُورا نگاہ دارد و دردِ گوش اُورا نباشد و علتِ دیوانگی از وے برود و علتِ پیستی و دردِ دستہا و دندان و پشت برود .

الْحَدِيثُ الثَّامِنُ . عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ بِالْقَرْعِ فَإِنَّهُ يَزِيدُ الْمُخَّ فِي الدِّمَاغِ .

ترجمہ : روایت کند امیر المومنین علی کرّم اللہ وجہہ از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم برشما یاں باد در خوردنِ کدو کہ مغزِ دماغ افزاید .

الْحَدِيثُ التَّاسِعُ . رَوَى أَبُوهُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ بِالْقَرْعِ فَإِنَّهُ يَسُرُّ الْفُؤَادَ وَيُذْهِبُ الْهَمَّ . ترجمہ : روایت کند ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم برشما باد خوردنِ کدو کہ شادی در دل و جان بافزاید و اندوہ را دور کند .

الْحَدِيثُ الْعَاشِرُ . عَنْ أَبِي دَرْدَاءَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ نَامَ وَفِي بَطْنِهِ جَزْرَةٌ أَوْ جَزَرَاتٌ أَمِنَ مِنَ التَّنَفُّسِ وَالْقُولَنْجِ وَالْبِرْسَامِ . ترجمہ : روایت کند ابو درداء رضی اللہ عنہ ہر کہ شب بخسپد و در شکم وے یک گزر و یا چند گزر باشند علتِ قولنج و دمہ و برسام از وے برود بدانکہ قولنج گویند بادے را کہ در وجودِ بنی آدم درآید نیمے وجود کژ گرداند و بطریق کژ نماید عیاذاً باللہ منہ[1]

فصلِ پنجم در فضائلِ انار و انگور و غورۂ انگور و موز و باقلی .

الْحَدِيثُ الْأَوَّلُ . عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّمْرُ وَالْعِنَبُ وَالرُّمَّانُ

---

[1] این حدیث در صحاح یافتہ نمی شود ابن قیم در زاد المعاد دربارۂ کدو چند احادیثِ صحیحہ نقل کردہ است، و احادیثِ مذکورہ در این کتاب در آنہا نیستند.

مِنْ فَضْلِ طِيْنَةِ اٰدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

ترجمہ : امیرالمومنین علی کرّم اللہ وجہہ روایت کند پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید، باری تعالیٰ خرما و انگور و انار را از باقی گِل آدم علیہ السلام آفریدہ شدہ است.

اَلْحَدِيْثُ الثَّانِيْ. عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ رُمَّانٍ اَوْ حَبَّةِ رُمَّانٍ اِلَّا فِيْهَا قَطْرَةٌ مِّنْ مَّاءِ الْجَنَّةِ.

ترجمہ : روایت کند عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم ہیچ انارے و دانۂ انارے نیست کہ دروے قطرۂ از آبِ بہشت نیست.

اَلْحَدِيْثُ الثَّالِثُ. عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ مَنْ اَكَلَ رُمَّانًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ اَلْبَتَّةَ وَمَنْ

---

[1] این حدیث صاحب شرعۃ الاسلام نقل کردہ لکن در صحاح ہیچ حدیث دراین باب یافتہ نمی شود در بارۂ رُمّان حدیثے از ابن عباس مرفوعاً نقل می کنند و آں در اصل موقوف است در آں ابن عباس گفتہ ہیچ انارے نیست کہ در آں یک حبہ از انار جنت نہ باشد ۱۲ زاد المعاد لابن قیم.

شیخ عبدالحق در سفر السعادۃ فرمود در جمع الجوامع از ابن عباس می آرد کہ گفت رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلّم نیست ہیچ انارے از انارہائے شما مگر در شکم وے دانہ است از انار بہشتی ابن عدی گفتہ کہ این حدیث باطل است و ہم در جمع الجوامع آوردہ کہ امام جعفر بن محمد از آبائے کرام خود سلام اللہ علیہم اجمعین از امیرالمومنین علی رضی اللہ عنہ آوردہ کہ گفت گفت رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلّم بخورید انار زیرا کہ نیست در وے دانہ مگر آنکہ در وے آبِ بہشت است و نیست در وے دانہ کہ نیفتد در معدہ مگر آنکہ روشن گرداند دل را و نگاہ دارد شیاطین را چہل شب و در سندِ این مجاہیل اند.

اَكَلَ اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا نَوَّرَ قَلْبَهٗ بِنُوْرِ اللّٰهِ تَعَالٰى وَمَنْ اَكَلَ رُمَّانَيْنِ فِيْ كُلِّ يَوْمٍ اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا نَوَّرَ قَلْبَهٗ بِنُوْرِ اللّٰهِ تَعَالٰى ثَمَانِيْنَ يَوْمًا وَمَنْ اَكَلَ ثَلَاثًا كَذٰلِكَ فَمِائَةً وَّعِشْرِيْنَ يَوْمًا وَّطُرِدَ عَنْهُ وَسْوَسَةُ الشَّيْطَانِ وَمَنْ طُرِدَ عَنْهُ وَسْوَسَةُ الشَّيْطَانِ لَمْ يَعْصِ اللّٰهَ وَمَنْ لَّمْ يَعْصِ اللّٰهَ اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ.

ترجمہ : روایت کند حسین بن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہرکہ انار بروزِ جمعہ بخورد ہر آئینہ باری تعالیٰ اُورا بیامرزد و ہرکہ چہل نہار انار بخورد روشن کند حق تعالیٰ دلِ اُورا بنورِ خود و ہرکہ دوگان انار بخورد ہشتاد روز دلِ اُو منور گردد و ہرکہ سہ گان انار بخورد صد و بست روز شیطان در دلِ اُو وسوسہ نکند و ہرکہ در دلِ اُو شیطان وسوسہ نہ کند ہرگز گناہ نکند و ہرکہ گناہ نکند در بہشت درآید روزِ قیامت بفضلِ اللہ.

اَلْحَدِيْثُ الرَّابِعُ. رَوٰى عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلرُّمَّانُ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّةِ فَاَكْرِمُوْهُ وَكُلُوْهُ وَمَا مِنْ رُّمَّانٍ اِلَّا وَفِيْهِ قَطْرَةٌ مِّنْ مَّاءِ الْجَنَّةِ فَانْظُرُوْا اَنْ لَّا يُشَارِكَكُمْ فِيْهِ الشَّيْطَانُ فَاِذَا كَسَرْتُمُوْهُ قُوْلُوْا بِسْمِ اللّٰهِ فَاِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَقْدِرُ اَنْ يَّمَسَّ شَيْئًا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ.

ترجمہ : روایت کند عثمان رضی اللہ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید انار میوۂ بہشت است پس بزرگ دارید اُورا و بخورید و نیست ہیچ انارے کہ دروے قطرۂ از آبِ بہشت نیست امّا نگاہ دارید خود را تا دیو بر شما شریک نگردد یعنی بوقتِ شکستنِ انار کلمۂ بِسْمِ اللّٰهِ بگوئید

تا دیو وسوسه نکند در خوردنِ انار .

اَلْحَدِیْثُ الْخَامِسُ . رَوٰی اِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَرَادَ اَنْ یَّاْکُلَ الرُّمَّانَ مَعَ قَطْرَةِ مَاءِ الْجَنَّةِ فَلْیَکْسِرْهُ عَلَی الذَّیْلِ یَکْسِرُهُ ثُمَّ یَاْکُلُهُ وَلَا یُعْطِیْ حَبَّةً لِاَحَدٍ وَ اِنْ کَانَ اَبَوَیْهِ . ترجمه : روایت کند ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنه پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم می فرماید هر که بخواهد بخورد انار با قطرهٔ آبِ بهشت بروے بادا بشکند انار بر دامنِ خود پس بشکند انار را و بخورد و ندهد دانهٔ انار بکسے اگرچه مادر و پدر باشد .

اَلْحَدِیْثُ السَّادِسُ . قَالَ جَعْفَرٌ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا اُخْرِجَ اٰدَمُ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنِ الْجَنَّةِ اِغْتَمَّ غَمًّا شَدِیْدًا فَاَتَاهُ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَمَعَهُ عُنْقُوْدٌ مِنْ عِنَبِ الْجَنَّةِ الْاَبْیَضِ وَقَالَ کُلِ الْعِنَبَ فَاِنَّهُ یُذْهِبُ الْهَمَّ وَالْغَمَّ وَ یُحَسِّنُ الْوَجْهَ وَیَطْرُدُ الشَّیْطٰنَ مِنْ قَلْبِكَ اَرْبَعِیْنَ یَوْمًا . ترجمه : گفت جعفر صادق رضی الله تعالیٰ عنه از پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم هرگاه که بیروں کرده شد مهترِ آدم علیه السّلام از بهشت غمناک شد پس بروے جبرئیل آمد و باوے خوشهٔ انگور بود سپید از بهشت وگفت اے آدم خوشهٔ انگور بخور تا اندوه از دل و جانِ تو بیرون رود و از وسوسهٔ شیطان تا چهل روز نگاه داشته شود .

اَلْحَدِیْثُ السَّابِعُ . قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ شَکٰی نُوْحٌ عَلَیْهِ السَّلَامُ اِلٰی جِبْرَئِیْلَ

عَنِ السَّدِّ فَاَوْحَی اللّٰهُ تَعَالٰی اِلَیْهِ فَقَالَ کُلِ الْعِنَبَ عَلَی الرِّیْقِ فَاِنَّكَ تَبْرَأُ فَاَکَلَهُ اَرْبَعِیْنَ یَوْمًا فَبَرِئَ وَفِیْ رِوَایَةٍ اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی اَوْحٰی اِلَیْهِ کُلِ الْعِنَبَ الْاَبْیَضَ اَرْبَعِیْنَ یَوْمًا کُلَّ یَوْمٍ عُنْقُوْدٌ عَلَی الرِّیْقِ فَاَکَلَ فَبَرِئَ . ترجمه : پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم می فرماید روزے شکایت کرد مهتر نوح علیه السّلام از پدید شدنِ کاهش ازاں سبب بنالید فرمان آمد بامداد نهار مدام انگور بخور تا کاهش از تو برود و بروایتے فرمان شد چهل روز خوشهٔ انگور بخور تا کاهش از تو برود ، وسد از روئے لغت کاهش رامی گویند .

اَلْحَدِیْثُ الثَّامِنُ . عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ کَانَ اَحَبُّ الْبَقْلِ اِلَیَّ الْبَاقِلِیُّ . ترجمه : روایت کند ابن عباس که پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم فرمود از تره وسبزه نزدیکِ من دوست تر باقلی است امام شافعی گوید رحمة الله علیه حدیثے دیده ام که باقلا مغزِ سر را بافزاید و عقلِ مردم زیاده کند .

اَلْحَدِیْثُ التَّاسِعُ . عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ اَبِیْ سَلَمَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَکْلُ الْمَوْزِ مِنْ سُنَّتِیْ وَسُنَّةِ الْاَنْبِیَاءِ مِنْ قَبْلِیْ اَنْ تُقْشَرَ مِنْ اَسْفَلِهِ نَتَوَکَّلُ مِنْ اَعْلَاهُ . ترجمه : روایت کند عبد الله ابن ابوسلمه رضی الله تعالیٰ عنه که پیغامبر صلّی الله علیه وسلّم می فرماید خوردنِ کیله سنّتِ منست و سنّت پیغامبرانے

[1] در فضائلِ موز هیچ حدیثے در صحاح مذکور نیست

کہ پیش از من بوده اند پوست از فرودِ او دور کند سوئے بالائے او
و از بالا آغاز کند و خوردن گیرد .

اَلْحَدِيْثُ الْعَاشِرُ. عَنْ اِبْرَاهِيْمَ الْمُخْتَارِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ لَمَّا دَعَا نُوْحٌ عَلٰى قَوْمِهٖ فَاُغْرِقُوْا فَوَقَعَ عَلٰى نُوْحٍ السَّدُّ فَاَوْحَى اللّٰهُ تَعَالٰى اَنْ تَدَاوِیْ بِمَاءِ التَّمَرِ الْخَضُوْمِ فَتَدَاوٰی فَبَرِئَ

ترجمہ : روایت کند ابراہیم مختار کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید چوں بدعائے مہترِ نوح علیہ السلام قومِ اُورا غرق گردانید کاہش بوے زیادہ شد فرمان آمد کہ آبِ خرما بخور تا کاہش از تو برود مہترِ نوح علیہ السلام چند روز بخورد صحت یافت و اندوہ و کاہش ازوے باذن اللہ تعالیٰ بکلّی رفت در خبرست پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید در حالتِ غضب کارے بمقتضائے ہوائے نفس نباید کرد تا کاہش نہ افتد چوں مہترِ نوح علیہ السلام در حالتِ غضب دعائے امت بجہتِ غرق کرد بعدۂ پشیماں شد در آں وقت شیطان آمد نزدیکِ مہترِ نوح علیہ السلام و ستائشِ نوح علیہ السلام کردن گرفت اے نوح من از تو خشنودم ازاں جہت کہ دعائے بد اُمتِ خویش کردی تا ہمہ غرق شدند اگر من سالہا با سپاہِ دیواں جہد می کردم یکے از امتانِ ترا غرق کردن نمی توانستم کرد مہترِ نوح علیہ السلام پشیمان شد و ہیچ فائدہ نہ کرد .

فصلِ ششم . در فضائلِ سیر و پیاز و ترب و کشنیز .

---

[1] شیخ عبدالحق در شرح سفرالسعادہ فرمود بدانکہ بصل و ثوم و کراث ، احادیث صحیحہ در کراہت خوردن اینہا و منع از دخولِ مساجد بطرقِ صحیحہ متعددہ ورود یافتہ در بعضِ روایات فجل ہم دریں حکم داخل شدہ لیکن (باقی بر صفحہ آئندہ)

اَلْحَدِيْثُ الْاَوَّلُ . رَوٰى عَلِیٌّ كَرَّمَ اللّٰهُ وَجْهَهٗ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا الثُّوْمَ وَتَدَاوُوْا بِهٖ فَاِنَّ فِيْهِ شِفَاءً مِّنْ سَبْعِيْنَ دَاءً . ترجمہ : روایت کند علی کرم اللہ وجہہ کہ پیغامبر فرمودہ است صلی اللہ علیہ وسلم بخورید سیر و تداوی کنید کہ دروے ہفتاد نوع شفاست .

اَلْحَدِيْثُ الثَّانِیْ . رَوٰى عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا الثُّوْمَ وَقَالَ لَوْلَا يَنْزِلُ عَلَيَّ الْمَلَكُ لَاَكَلْتُهٗ . ترجمہ روایت کند عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید بخورید سیر را اگر فرشتہ بر من نیامدے ہر آئینہ سیر می خوردم در خبرست چوں سیر بخورند در کلبۂ خویش باید ماند زیرا کہ مردماں و فرشتہ کراہیت دارند مختصر .

بقیہ صفحہ گزشتہ : بعضِ احادیثِ غیر ثابتہ در مدح اینہا نیز آمدہ در مقاصدِ حسنہ آوردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اے علی چوں توشہ راہ برداری فراموش مکن پیاز را ، و ایں دروغ خالص است وگفتہ کہ . نیز این است حدیثے کہ دیلمی در مسند الفردوس آوردہ بخورید پیاز را کہ وے پاک وصاف می سازد نطفہ را و تندرست می گرداند ولد را و تنزیہ الشریعہ از ابن عمر آوردہ کہ مردے نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمد و شکایت کرد قلتِ اولاد را ، پس امر کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اُورا بخوردنِ بیضہ و پیاز و در سندِ وے محمد بن ضرار مازنی است متہم بکذب .

[1] در بارۂ لہسن در یک حدیث صحیح آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خورندۂ لہسن را فرمودہ کہ بعد پختن وے را بخورید ، دیگر منافع وے در احادیث صحیحہ نیامدہ .

ذکر بشیٍٔ من الادویہ زاد المعاد لابن قیم

اَلْحَدِيْثُ الثَّالِثُ . رَوٰى سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا دَخَلْتُمْ بَلْدَةً نَخِفْتُمْ وَبَاءَهَا وَمَاءَهَا فَعَلَيْكُمْ بِبَصَلِهَا فَاِنَّهٗ يَجْلُو الْبَصَرَ وَيُرِيْدُ الشَّعْرَ وَيَزِيْدُ فِي مَاءِ الصُّلْبِ وَيَذْهَبُ بِالْحُمّٰى.[1]

ترجمه : روایت کند سلمانِ فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر فرمود صلی اللہ علیہ وسلم چوں در آئید در شہرے و ترس کنید از مرگِ ناگہاں و از گرفتنِ آبِ آں مقام برشما باد پیاز بخورید پس دراں شہر در آئید ایمن گردید از مرگ و از گرفتنِ آبِ آں مقام بدرستی کہ پیاز خوردن روشن کند بینائیٔ چشمِ بنی آدم و زیادت کند موئے سر را یعنی دراز گرداند و آبِ پشت مرد را بیفزاید و تپ گرم را دفع کند .

اَلْحَدِيْثُ الرَّابِعُ . عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَكٰى نَبِيٌّ مِنَ الْاَنْبِيَاءِ مِنْ بَنِيْ اِسْرَآئِيْلَ اِلَى اللّٰهِ الضُّعْفَ فَاَمَرَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَنْ يَّاْكُلَ الْبَصَلَ . ترجمه : روایت کند عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید روزے شکایت کرد پیغامبرے از پیغامبرانِ بنی اسرائیل

---

[1] دربارۂ پیاز یک حدیث ابوداؤد بیان کردہ گفت از عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا دربارۂ پیاز سوال کردند آں فرمود کہ آخرترین غذا کہ آنحضرتؐ خوردہ درآں پیاز بود و در صحیحین است کہ آنحضرتؐ خورندہ پیاز را از درآمدن در مسجد منع فرمودہ دیگر خواص و منافعِ او اطبا ربیان کردہ اند .

۱۲ . ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد لابن قیمؒ

سوئے خدائے عزّوجلّ از بیماری تن فرمان شد پیاز بخور تا تندرست گردی و سستی اندام زائل کند چوں بخورد صحت و تندرستی یافت .

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ . رَوٰى نَافِعُ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَكٰى نَبِيٌّ اِلَى اللّٰهِ تَعَالٰى عَنْ قِلَّةِ الْوَلَدِ فَاَمَرَهٗ بِاَكْلِ الْبَصَلِ دَائِمًا .

ترجمه : روایت کند نافع پسر عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر می فرماید صلی اللہ علیہ وسلم شکایت کرد پیغامبرے سوئے حضرتِ ذوالجلال کہ مرا فرزندے نمی شود حیلہ چیست فرمان شد پیاز بخور تا قوت پشت تو زیادہ گردد و منی را بیفزاید از سببِ توالد و تناسلِ امت متواتر بخور چوں بخورد فرزندِ اُورا بسیار شدند .

اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ . رَوٰى مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنْ اَرَدْتُمْ بِاَكْلِ الْفُجْلِ وَاَنْ لَّا يُوْجَدَ رِيْحُ بِالْفَمِ فَصَلُّوْا عَلَيَّ فِيْ اَوَّلِ لُقْمَةٍ . ترجمه : روایت کند معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلی اللہ علیہ وسلم چوں بخواہید کہ ترب بخورید و بوئے دہنِ شما نیاید در اول لقمہ درود برمن بفرستید تا بوئے نیاید .[1]

اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ . رُوِيَ عَنْ اَبِيْ اُمَامَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَحْضِرُوْا مَائِدَتَكُمْ

---

[1] در تنزیہ الشریعہ از ابن مسعود آوردہ کہ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چوں بخورید ترب را و بخواہید کہ بوے بوے نیاید یاد کنید مرا و در روایتے درود بفرستید برمن و ایں حدیث منقطع است و در روایت وے مجاہیل اند .

الْبَقْلَ فَإِنَّهُ مَطْرَدَةُ الشَّيَاطِينِ مَعَ التَّسْمِيَةِ .

ترجمه : روایت کند ابو امامه رضی اللہ تعالیٰ عنہ که پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید موجود کنید در مائده طعام سبزی و تره را که دیواں بگریزند و در آغازِ طعام خوردن بسم اللہ بگوئید .

الْحَدِيثُ الثَّامِنُ . رَوَى عِكْرِمَةُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْهِنْدَبَاءُ[1] مِنَ الْجَنَّةِ .

ترجمه : روایت کند عکرمه رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر فرموده است صلی اللہ علیہ وسلم کشنیز از بهشت است .

الْحَدِيثُ التَّاسِعُ . رَوَى ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا الْهِنْدَبَاءَ وَلَا تَنْفُضُوهُ فَإِنَّهُ لَيْسَ يَوْمٌ مِنَ الْأَيَّامِ إِلَّا وَقَطَرَاتٌ مِنَ الْجَنَّةِ تَقْطُرُ عَلَيْهِ . ترجمه : روایت کند ابن عباس رضی اللہ عنہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید بخورید کشنیز را و نه افشانید شاخهائے اُورا که هر روزے چندگان قطراتِ بارانِ رحمت از درونِ بهشت بدُنیا بر شاخ و بیخ و بارِ اُو بارد .

الْحَدِيثُ الْعَاشِرُ . رَوَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوا الْهِنْدَبَاءَ[2] مِنْ غَيْرِ أَنْ تَنْفُضَ أَوْ يُغْسَلَ فَإِنَّهُ

[1] دربارهٔ هندبا سه حدیث نقل کرده اند و نسبتِ آنها برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم درست نیست و ایں احادیث را ذکر کرده ۱۲ ذکر شيء من الادویه زاد المعاد لابن قیم .

[2] هِنْدِبَاء . بالکسر و دال مهمله و بائے موحده تخم کاسنی ۱۲ غیاث ص۸۰۲ .

لَيْسَ فِيهَا وَرَقَةٌ إِلَّا وَفِيهَا مِنْ مَاءِ الْجَنَّةِ وَفِيهَا شِفَاءٌ مِنَ الْعَيْنِ وَفِيهَا شِفَاءٌ مِنَ السِّحْرِ وَالْحُمَّى . ترجمه : روایت کند عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلی اللہ علیہ وسلم بخورید کشنیز و شاخ و برگِ اُورا نه افشانید که هیچ برگِ کشنیز نیست بدنیا که در وے بارانِ رحمت از بهشت نمی بارد و خوردنِ کشنیز روشنائی چشم افزاید و علتِ تپ دفع کند و زهر فرود آرد .

فصلِ هفتم . در فضائلِ سیاه دانه و شمبلیت[1] و اسپند و حجامت کردن و اسپغول و هلیلهٔ زنگی و روغنِ زیتون .

الْحَدِيثُ الْأَوَّلُ . رَوَى سَعْدٌ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اشْتَكَى بَطْنُ أَحَدِكُمْ فَلْيَأْخُذْ فِي كَفِّهِ شُونِيزٍ[2] فَلْيَسْتَفَّهُ وَيَشْرَبْ عَسَلًا . ترجمه : روایت کند سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید چوں یکے از شمارا شکم درد کند و یا علتے در شکم پدید گردد سیاه دانه درونِ دهن افگنید و بالائے آں قدرے انگبیں بیاشامید دفع گردد .

الْحَدِيثُ الثَّانِي . رَوَى أَبُوبَكْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مَرَرْتُ بِسَمَاءٍ مِنَ السَّمٰوٰتِ فِي لَيْلَةِ إِسْرَاءٍ إِلَّا قَالَتِ الْمَلٰئِكَةُ يَا مُحَمَّدُ مُرْ أُمَّتَكَ

[1] بفتح اوّل و سکون میم و فتح بائے موحده و کسر لام و یائے معروف و تائے فوقانی ، نام گلست ، زرد رنگ و بعضی تخمِ حلبه که بهندی میتھی گویند ۱۲ غیاث . [2] شونیز . بواؤ و یاؤ معروف و زائے معجمه تخمست سیاه که بهندی کلونجی گویند ۱۲ غیاث اللغات . [3] ایں حدیث در ترمذی در باب الحجامة از ابن مسعود منقول است و در آں ذکر فصد و شونیز نیست .

بِالْحِجَامَةِ وَالْفَصْدِ وَالشُّونِيزِ . ترجمه : روایت کند ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم چوں درشب معراج در آسماں ہا می گذشتم ہمہ ملائکہ مرا بگفتند اے محمّد تو اُمتانِ خود را نصیحت کن تا دم بدم ہر ماہے و از پسِ ہر ماہے خون کشایند و سیاہ دانہ بخورند .

اَلْحَدِيثُ الثَّالِثُ . رَوَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عَلَيْكُمْ بِالْحَبَّةِ السَّوْدَاءِ فَاِنَّ فِيهَا شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ اِلَّا السَّامُ وَالسَّامُ الْمَوْتُ . ترجمه : روایت کند اُمّ المومنین عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بر شما باد خوردنِ سیاہ دانہ کہ دروے شفاست مر ہر درد را مگر مُردن را ، در خبرست روزے فاطمہ را رضی اللہ تعالیٰ عنہا پرسید چیزے شنیدۂ از پدر خویش حیلۂ مرگ را گفت روزے پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمود لِكُلِّ شَيْءٍ حِيلَةٌ وَحِيلَةُ الْمَوْتِ الشَّهَادَةُ یعنی شنیدم ہر چیزے را حیلہ است و حیلۂ مرگ شہادت است قَوْلُهُ تَعَالىٰ : " وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ . دیگر ہر موتے کہ ہست دروے سکراتِ موت است و سختی مرگ و چوں مومن طاعت و خیرات کند گوئی حیلۂ مرگ ساخت چوں سختی اُخرت و تلخی جاں کندن بفرمان خدائے تعالیٰ از وے برود ، در خبرست پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم ہر کہ در روز و یا در شب چہار رکعت نمازِ نفل بگذارد بیک سلام و بخواند در ہر رکعتے بعد از

[1] ایں حدیث در ترمذی در ابواب الطب از ابوہریرہ منقول است و ترمذی اُو را حسن صحیح گفتہ

فاتحہ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ دہ بار و بعد از سلام صد بار بگوید : اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الَّذِي لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ غَفَّارُ الذُّنُوبِ وَاَتُوبُ اِلَيْهِ مِنْ جَمِيعِ ذُنُوبِي وَخَطَايَايَ گوئی طاعات و خیراتِ کثیر آں روز یا در شب بجا آوردہ باشد و از برکتِ ایں نماز تلخی جان کندن و سختیہائے مرگ از وے بکرمِ اللہ تعالیٰ دفع گردد و چنانستے کہ حیلۂ مرگ مہیا کرد در خبرست نیز جائے دیگر آمدہ است ہر کہ درود بر من شب و روز بسیار فرستد تلخی جاں کندن و سختی مرگ از وے بردارند آں مرگ اُو را راحت گردد چنانستے کہ حیلۂ مرگِ خود بکرد چوں از ہولِ مرگ خلاص یافت .

اَلْحَدِيثُ الرَّابِعُ . عَنْ عَلِيِّ بْنِ اَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي الْحُلْبَةِ وَالْحُرْمُلِ اشْتَرَوْهُمَا بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ . ترجمه : روایت کند علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم کہ اگر بدانند مردماں در خوردنِ شمبلیت و اسپند چہ نفعہاست ہر آئینہ بزر و نقرہ بہا ستانند و بکار برند .

اَلْحَدِيثُ الْخَامِسُ . عَنْ اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَرِبَ الْحُرْمُلَ اَرْبَعِينَ يَوْمًا كُلَّ يَوْمٍ مِثْقَالًا ظَهَرَ لَهُ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ وَالْعِبْرَةِ عَنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ وَعُوفِيَ عَنْهُ سَبْعِينَ دَاءً اَهْوَنُهَا الْجُذَامُ . ترجمه : روایت کند انس بن مالک رضی اللہ عنہ پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم

ہر کہ چہل صباح اسپند نہار بخورد بگشاید از درونِ دلِ اُو چشمہ ہائے علم و حکمت بر زبانِ اُو ونگاہ دارد حق تعالیٰ اُورا از ہفتاد علت کہ کمترین از علت پیستی سفید باشد عیاذاً باللہِ مِنھا۔

اَلْحَدِیْثُ السَّادِسُ عَنْ عَائِشَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْھَا عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَنَّھَا قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ دَوَاءٍ اَنْجَحَ وَلَا اَنْفَعَ وَلَا اَدْفَعَ لِکُلِّ دَاءٍ فِیْ عِرْقٍ اَوْ عَصَبَۃٍ مِنَ الْبَدَنِ مِنَ الْبُذُرِ۔

ترجمہ : روایت کند عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا ہیچ دوائے نیست سود مندتر و نفع رسانندہ تر در ہر دردے کہ در تن ورگ درون پے باشد از تخم اسپغول۔

اَلْحَدِیْثُ السَّابِعُ۔ رَوٰی اَبُوْذَرِّ الْغِفَارِیُّ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ اَلْہَلِیْلَجُ الْاَسْوَدُ مِنْ شَجَرَۃِ الْجَنَّۃِ وَفِیْہِ شِفَاءٌ مِنْ سَبْعِیْنَ دَاءً۔

ترجمہ : روایت کند ابوذر غفاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلی اللہ علیہ وسلم بلیلۂ زنگی از درونِ بہشت بدنیا فرستادہ شدہ است شفاء دہندہ است از ہفتاد علت۔

اَلْحَدِیْثُ الثَّامِنُ۔ رَوٰی عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ عَلَیْکُمْ بِاَکْلِ

---

[1] حدیثے در ترمذی در کتاب الاطعمہ منقول است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ زیت را بخورید و بر بدن مالید آں از شجرۂ مبارکہ است

شَجَرَۃٍ مُبَارَکَۃٍ الزَّیْتُوْنَۃِ وَ تَدَاوَوْبِھَا لِکُلِّ مَرَضٍ شِفَاءٌ لَاسِیَّمَا مِنَ الْبَاسُوْرِ۔ ترجمہ : پیغامبر می فرماید صلی اللہ علیہ وسلم بر شما بادا بخوردنِ زیتون و تداوی کنید مر ہر دردے را بتخصیص علتِ باسور دفع گردد ازو۔

اَلْحَدِیْثُ التَّاسِعُ۔ رَوٰی طَلْحَۃُ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَنَّہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَلَیْکُمْ بِالزَّیْتِ فَاِنَّہٗ یَکْشِفُ الْمُرَّۃَ وَیَذْھَبُ بِالْبَلْغَمِ وَیُعَطِّرُ الْبَدَنَ وَیُطَیِّبُ النَّفَسَ وَیُذْھِبُ الْھَمَّ۔ ترجمہ : روایت کند طلحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید بر شما بادا بخوردنِ روغنِ زیتون کہ دفع کند تلخہ و بلغم را و بوئے دہن بردد و بوئے وجود آدمی خوش تر کند و اندوہِ دل دفع گرداند۔

اَلْحَدِیْثُ الْعَاشِرُ۔ رَوٰی عَلِیٌّ کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْھَہٗ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَلَیْکُمْ بِالزَّیْتِ فَمَنْ اَکَلَہٗ اَوْ اِدَّھَنَ بِہٖ اَرْبَعِیْنَ صَبَاحًا لَمْ یَقْرُبْہُ الشَّیْطَانُ

ترجمہ : روایت کند علی کرم اللہ وجہہ پیغامبر فرمود صلی اللہ علیہ وسلم بر شما باد بخوردنِ روغنِ زیتون پس ہر کہ بخورد آں را یا روغن را در سر اندازد چہل روز خلاص یابد از دیواں و پریاں و نگاہداشتہ شود از آفتہا و بدیہا۔

فصل ہشتم۔ در فضائلِ حلوا و افروشتہ و فقاع۔

اَلْحَدِیْثُ الْاَوَّلُ۔ عَنْ اَبِیْ ھُرَیْرَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَنَّہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِذَا عُرِضَ

عَلَيْكُمُ الْحَلْوَاءُ فَلَا تَرُدُّوْهُ . ترجمه : پیغامبر می فرماید صلی الله علیه وسلم چون بر شما عرض کرده شود حلوا رد مکنید

اَلْحَدِيْثُ الثَّانِيْ . رَوٰى زُبَيْرُ رَضِيَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَلْقَمَ اَخَاهُ لُقْمَةَ حَلْوَاءَ اَطْعَمَهُ اللهُ تَعَالىٰ مِنْ طَعَامِ الْجَنَّةِ . ترجمه: روایت کند زبیر رضی الله تعالیٰ عنه که پیغامبر صلی الله علیه وسلم می فرماید هرکه برادرِ مومن را لقمهٔ حلوا بدهد حق تعالیٰ اورا مائدهٔ بهشت روزی کند .

اَلْحَدِيْثُ الثَّالِثُ . عَنْ اَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَلْقَمَ لُقْمَةَ حَلْوَاءَ لِاَخِيْهِ الْمُسْلِمِ صَرَفَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهُ مَرَارَةَ الْمَوْتِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ . ترجمه : روایت کند ابوهریرة رضی الله تعالیٰ عنه که پیغامبر می فرماید صلی الله علیه وسلم هرکه لقمهٔ حلوا بدهد برادرِ مومن را دور کند حق تعالیٰ ازوے تلخیٔ مرگ را روزِ قیامت در خبرست روزِ قیامت چون بندگان را برانگیزند در کام و دهنِ بنی آدم تلخی مرگ باشد که ازاں جهت تشنگی گیرد و زبان تاناف لبتاں گردد .

اَلْحَدِيْثُ الرَّابِعُ . رَوٰى مُغِيْرَةُ بْنُ شُعْبَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَلْقَمَ اَخَاهُ الْمُسْلِمَ لُقْمَةَ حَلْوَاءَ مِنْ غَيْرِ اَنْ يَخَافَ شَرَّهُ اَوْ يَرْجُوْ خَيْرَهُ حُشِرَ مِنْ قَبْرِهِ اِلَى الْجَنَّةِ وَالنَّاسُ فِيْ شِدَّةِ الْحِسَابِ . ترجمه : روایت کند مغیره ابن شعبه رضی الله تعالیٰ عنه از پیغامبر صلی الله علیه وسلم که فرموده است هرکه لقمهٔ حلوا بدهد برادرِ مومن را و از وَے نترسد و یا امیدِ خیرے

ازو نکند برانگیخته شود روزِ قیامت از گور سُوئے بهشت سلامت و مردماں در سختی حساب باشند .

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ . عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ الصَّادِقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا اَحَبَّ اللهُ عَبْدًا اَلْقٰى عَلَيْهِ حُبَّ الْحَلْوَاءِ وَاِذَا اَبْغَضَهُ اَلْقٰى عَلَيْهِ اَكْلَ الطِّيْنِ . ترجمه : روایت کند جعفرِ صادق رضی الله تعالیٰ عنه پیغامبر می فرماید صلی الله علیه وسلم چون دوست دارد حق تعالیٰ بنده را بافگند در دلِ او محبتِ شیرینی را چون دشمن دارد حق تعالیٰ آں بنده را در دل اندازد که بخورد گِل را .

اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ . رَوٰى عَلِيٌّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا وُضِعَ الطِّيْبُ بَيْنَ يَدَيْ اَحَدِكُمْ فَلْيَمَسَّ مِنْهُ وَلَا يَرُدَّهُ وَاِذَا وُضِعَ الْحَلْوَاءُ بَيْنَ يَدَيْ اَحَدِكُمْ فَلْيَاْكُلْ مِنْهَا وَلَا يَرُدَّهَا . ترجمه : روایت کند علی کرّم الله وجهه که پیغامبر می فرماید صلی الله علیه وسلم چون بدارند پیشِ شما خوشبوئے درنظرِ شما در وجود استعمال کنید بزود و باز مگردانید اورا و چون حلوا در پیشِ نظرِ شما داشته شود بخورید ازاں ورد مکنید .

اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ . رَوٰى كَعْبٌ رَضِيَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّ اَوَّلَ مَنْ يَخْبِصُ الْخَبِيْصَ فِي الدُّنْيَا عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهُ رَوَتْ اُمُّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالىٰ عَنْهَا اَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ بَعَثَ اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

خَبِیْصًا فِیْ مَنْزِلِیْ وَ وَضَعْتُ بَیْنَ یَدَیْ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ بَعَثَہَا فَقُلْتُ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ فَاسْتَطَابَ وَاَکَلَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ وَدَعَا لَهٗ بِالْخَیْرِ.

ترجمه : روایت کند اُمّ سلمه رضی الله تعالیٰ عنها بدرستی و راستی که فرستاده روزے افروشته را عثمان بن عفان رضی الله تعالیٰ عنه در خانهٔ من و پیغامبر صلی الله علیه وسلم را نوبتِ من بود پس نهادم پیش پیغامبر صلی الله علیه وسلم پرسید مرا که فرستاده است این افروشته را گفتم عثمان بن عفان، رسول الله صلی الله علیه وسلم خوش گشت و بخورد و دعا کرد عثمان را بخیر و افروشته بزبانِ فارسی کاچی را گویند.

اَلْحَدِیْثُ الثَّامِنُ. رَوٰی سَلْمَانُ الْفَارِسِیُّ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَتَانِیْ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِخَبِیْصَةٍ مِّنْ خَبِیْصِ الْجَنَّةِ وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ اَکَلَ مِنْهَا فَلَمَّا رَجَعَ اِلَی الْبَیْتِ هَیَّاَ مِثْلَهَا.

ترجمه : روایت کند سلمانِ فارسی رضی الله تعالیٰ عنه گفت پیغامبر صلی الله علیه وسلم روزے بیامد بر من جبرئیل علیه السلام و آورد افروشته و عثمان بن عفان به پہلوے من نشسته بود پس بخورد ازاں چوں درخانه برفت مثلِ آں راست کنانیده بر من فرستاد و اول افروشته که در دنیا راست کرد عثمان بوده است.

اَلْحَدِیْثُ التَّاسِعُ. رَوٰی عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ

---

[1] در جمع الفوائد این روایت از عبد الله بن سلام منقول است ج ۱ ص ۲۹۵

رَسُوْلُ اللهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ رَأَیْتُ یَوْمًا اَنَّ عُثْمَانَ یَحْمِلُ دَقِیْقًا وَعَسَلًا وَسَمْنًا عَلٰی جَمَلٍ فَقُلْتُ لَهٗ اَنِخِ الْجَمَلَ فَاَنَاخَهٗ فَدَعَوْتُهٗ بِقِدْرٍ فَجَعَلْتُ فِیْهِ مِنَ الدَّقِیْقِ وَالسَّمْنِ وَالْعَسَلِ فَاَوْقَدَ فِیْهَا حَتّٰی طَبَخَ وَاَدْرَکَ فَقُلْتُ لِاَصْحَابِیْ کُلُوْا وَهٰذَا شَیْءٌ یَدْعُوْهُ فَارِسُ الْخَبِیْصَ.

ترجمه : روایت کند امیرالمومنین عمر رضی الله تعالیٰ عنه از رسول الله صلی الله علیه وسلم می گوید که دیدم روزے عثمان شترے بار کرده آرد و شهد و روغن می برد پس گفتم اے عثمان بخواباں شتر را چوں بخوابانید گفتم دیگ بیار و آرد و روغن و شهد در وے یک جا کردم پس آتش زیرِ دیگ کردم چوں پخته شد یارانِ خود را گفتم بخورید که ایں طعامے است که اہلِ فارس آں را کاچی خوانند.

اَلْحَدِیْثُ الْعَاشِرُ. رَاَیْتُ یَوْمًا اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ یَشْرَبُ الْفُقَّاعَ وَ اَمَرَ لِاَصْحَابِهٖ بِشُرْبِهَا.

ترجمه : روایت کند امیرالمومنین عمر رضی الله تعالیٰ عنه دیدم روزے پیغامبر صلی الله علیه وسلم می آشامید فُقاع را و می فرمودند یاراں را در آشامیدنِ فُقاع و می فرمودند سینه را کشاده کند و طعام را ہضم کند و معده را پاک کند.

فَصْلٌ نَهُمْ. در فضائلِ نان و ہریسه و نمک و ثرید و کبوترِ بغدادی داشتن در خانه.

اَلْحَدِیْثُ الْاَوَّلُ. رَوٰی عُمَرُ رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَکْرِمُوا الْخُبْزَ فَاِنَّ اللهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ فِیْهِ بَرَکَةً وَمَنْ یَرْفَعُ مَا یَسْقُطُ مِنَ السُّفْرَةِ فَهُوَ مَغْفُوْرٌ. **ترجمه :** روایت کند امیرالمومنین

عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر کہ می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم بزرگ دارید نان را بدرستی و راستی دروے برکت نہادہ است خدائے تعالیٰ وہرکہ نان ریزہ را بردارد از زمین بخورد آمرزیدہ گردد .

اَلْحَدِیْثُ الثَّانِیْ . رَوٰی مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَطْعَمَ اَخَاہُ الْمُسْلِمَ مِنَ الْخُبْزِ حَتّٰی یُشْبِعَہٗ وَسَقَاہُ مِنَ الْمَاءِ حَتّٰی یَرْوِیَہٖ بَاعَدَہُ اللّٰہُ تَعَالٰی مِنَ النَّارِ سَبْعِیْنَ خَنْدَقًا مَابَیْنَ کُلِّ خَنْدَقٍ مَسِیْرَۃُ خَمْسِ مِائَۃِ عَامٍ .

ترجمہ : روایت کند معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم ہرکہ نان بخوراند برادرِ مومن را تا سیر گردد وآب بدہد تا سیر شود حق تعالیٰ اُورا دور دارد از آتشِ دوزخ بمقدارِ ہفتاد خندق کہ فاصلہ باشد میانِ ہر خندقے را پانصد سالہ راہِ دنیا .

اَلْحَدِیْثُ الثَّالِثُ . رَوٰی عَبَّاسٌ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِذَا وُضِعَ الْخُبْزُ بَیْنَ اَیْدِیْکُمْ فَکُلُوْہُ فَاِنَّ لِکُلِّ شَیْءٍ مَرْعًی وَ مَرْعَی بَنِیْ اٰدَمَ اَلْخُبْزُ . ترجمہ : روایت کند عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم چوں داشتہ شود پیشِ شما نان بخورید بدرستی و راستی کہ ہرچیزے را چراگاہ است وچراگاہِ آدمی نان است و توقف مدارید نان را کہ خواری اُو حاصل شود وہرکہ نان را خوار دارد بزہ کار گردد، درخبرست روزے امیرالمؤمنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بجہتِ غسل کردن می رفت غلامے برابرِ اُو بود میانِ راہ پرکالۂ نان را بیافت برگرفت و بغلام داد و غلام آں را بخورد بعد از غسل پرسید اے غلام آں پرکالۂ نان را

چہ کردی گفت خوردم عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفت کہ تو از مالِ من آزادی ازاں جہت کہ روزے از پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم شنیدہ بودم ہرکہ پرکالۂ نانِ افتادہ را بردارد وبخورد وے بہشتی گردد وکسے راکہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم بہشتی گوید من اُورا چگونہ خدمت فرمائم .

اَلْحَدِیْثُ الرَّابِعُ . رَوٰی حُذَیْفَۃُ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ اَنَّہٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَتَانِیْ جِبْرَئِیْلُ بِھَرِیْسَۃٍ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ کُلْھَا فَاِنَّ فِیْھَا قُوَّۃَ ظَھْرٍ وَقِیَامِ اللَّیْلِ . ترجمہ : روایت کرد حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم روزے آمد برمن جبرئیل و ہریسہ از بہشت بیاورد وگفت اے محمدؐ بخور ہریسہ را دروے قوتِ پشت است و قوتِ برخاستنِ شب است برائے طاعت .

اَلْحَدِیْثُ الْخَامِسُ . رَوٰی اَبُوْ ھُرَیْرَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ کُلِ الْھَرِیْسَۃَ فَاِنَّ فِیْھَا قُوَّۃَ اَرْبَعِیْنَ رَجُلًا . ترجمہ : روایت کند ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم کہ فرمودہ است بخورید ہریسہ را بدرستی کہ در خوردنِ ہریسہ قوتِ چہل مرد پدید گردد .[1]

اَلْحَدِیْثُ السَّادِسُ . عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰہِ الْاَنْصَارِیِّ[2]

---

[1] در سفر السعادۃ گفتہ در بابِ فضلِ ہریسہ چیزے ثابت نشدہ ومجموعِ احادیث آں مفتری است شیخ عبدالحق در شرحِ آں فرمود در تنزیہ الشریعہ می آرد کہ معاذ رضی اللہ عنہ پرسید از حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم کہ یا رسول اللہ ہیچ طعامے از بہشت بر تو آمد فرمود آرے آوردند برمن ہریسہ وخوردم آنرا پس زیادت کرد برمن قوتِ چہل مرد را و در جماع من جماعِ چہل مرد . در سندِ وے محمد بن حجاج است وے واضعِ این است .

رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُوْا قَبْلَ طَعَامِكُمُ الْمِلْحَ فَاِنَّهُ دَوَاءٌ مِّنْ سَبْعِيْنَ دَاءً اَهْوَنُهَا اَلْجُذَامُ وَالْبَرَصُ. ترجمه : روایت کند جابر انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بخورید پیش از طعام نمک را بدرستی کہ دفع کند نمک از تنِ شما ہفتاد علت را کمترین آں دردہا پیستی اندام و پیستی وجود است .

اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ. عَنْ اَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِفْتَحُوْا طَعَامَكُمْ بِالْمِلْحِ فَاِنَّهُ مِنْ سُنَّتِيْ وَسُنَّةِ الْاَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِيْ. ترجمه : روایت کند ابو درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسول می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم چوں بخواہید کہ طعام بخورید آغاز کنید از نمک بدرستی کہ سُنّتِ منست وسُنّتِ پیغامبرانے کہ پیش از من بودہ اند ثوابِ ہمہ یابید .

اَلْحَدِيْثُ الثَّامِنُ. عَنْ اِبْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اَحَبَّ الطَّعَامِ اِلَيَّ الثَّرِيْدُ. ترجمه : روایت کند ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم بدرستی و راستی کہ دوست ترین طعامہا نزدیکِ من ثرید است .

اَلْحَدِيْثُ التَّاسِعُ. رَوٰى عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْبَرَكَةُ فِيْ ثَلٰثَةِ اَشْيَاءٍ فِي الْجَمَاعَةِ وَالثَّرِيْدِ وَالسَّحُوْرِ. ترجمه : روایت کند امیرالمومنین علی رضی اللہ عنہ کہ پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم برکت در سہ چیزست اوّل در جماعت و دوم در ثرید

و سیوم در بیداری صبح صادق .

اَلْحَدِيْثُ الْعَاشِرُ. رَوٰى سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ بِالْحَمَامَةِ الْمُسَرْوَلَةِ فَاِنَّهَا تَقْرَأُ مِنْ اٰخِرِ سُوْرَةِ الْحَشْرِ.

ترجمه : روایت کند سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بر شما باد نگاہ داشتنِ کبوترِ بغدادی زیراکہ او آخرِ سورۂ حشر خواند و در خبرست در ہر منزلے و مقامے کہ سورۂ حشر خواندہ شود از پری و دیو و از مکرِ دشمن ساکنانِ آں مقام نگاہ داشتہ شوند درخبرست عَلَيْكُمْ بِالْحَمَامَةِ الْمُسَرْوَلَةِ فَاِنَّ نَغْمَهَا يُذْهِبُ الصُّدَاعَ وَيُدْخِلُ الْبَرَكَةَ.

ترجمه : پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بر شما باد نگاہ داشتنِ کبوترِ بغدادی بدرستی و راستی کہ از آواز دور گرداند دردِ سرِ بنی آدم و در آرد در خانہ برکت و روزی و در خبرست رسول می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم دوست دارید کبوترِ بغدادی را کہ یاری کردہ است در حقِ من پیش در غار و دفع شدہ اند کافراں از سرِ من و ہر کہ دوست دارد کبوترِ بغدادی را چنانستے کہ دوست داشتہ باشد مرا و ہر کہ دوست دارد مرا دوست دارد خدائے را و ہر کہ دوست دارد خدائے را بے حساب در بہشت برود و در خبراست کہ کبوترانِ بغدادی درونِ کعبہ آشیانہ دارند از محبتِ پیغامبر بودہ است کہ صاحبِ شرع پیخالِ کبوتر نجس نگفتہ است کہ پاکست و در خبراست پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم یاری کنید در حقِ کبوترِ بغدادی بطعمہ و بآب کہ یاری کردہ است برادرِ نوح پیغامبر علیہ السلام را در بشارت رسانیدن پایابِ طوفان و در ہر خانہ کہ

کبوترِ بغدادی باشد خوشی درآں خانہ پیوستہ باشد فَحَسْبُ .

فصلِ دهم . در فضائلِ گوشت و سرکہ و انگبین و بیضہ و شیر و انارِ ترش .

اَلْحَدِيْثُ الْاَوَّلُ . رَوٰى عَبَّاسٌ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَنُ الْبَقَرِ شِفَاءٌ وَلَحْمُهَا قُوَّةٌ وَ دَوَاءٌ . ترجمه : روایت کند عباس رضی الله تعالیٰ عنہ پیغامبر فرموده است صلی الله علیہ وسلم شیرِ مادہ گاؤ شفاست و گوشتِ اُو دواست و قوت است .

اَلْحَدِيْثُ الثَّانِيْ . رَوٰى سَعْدٌ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَاْكُلِ اللَّحْمَ اَرْبَعِيْنَ يَوْمًا سَاءَ خُلُقُهٗ لِاَنَّ اللَّحْمَ يَزِيْدُ فِي السَّمْعِ وَالْبَصَرِ .

ترجمه : روایت کند سعد رضی الله تعالیٰ عنہ پیغامبر فرموده است صلی الله علیہ وسلم هرکہ چہل روز گوشت نخورد اُو بدخوئے گردد بدرستی و راستی کہ گوشت مزید کند بینائی و شنوائی شما .

اَلْحَدِيْثُ الثَّالِثُ . رَوٰى عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ بِاللَّحْمِ فَاِنَّهٗ يُحَسِّنُ الْخَلْقَ وَالْخُلُقَ وَيَزِيْدُ قُوَّةَ اَرْبَعِيْنَ رَجُلًا . ترجمه : روایت کند عثمان بن عفان رضی الله تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلی الله علیہ وسلم فرموده است بر شما باد بخوردنِ گوشت تا نیکو شود صورتِ شما و سیرتِ شما و قوت دہد حق تعالیٰ بقدرِ چہل مرد .

اَلْحَدِيْثُ الرَّابِعُ . رَوٰى اَبُوْهُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

[1] ابن قیم ایں را قولِ علی کرم الله وجہہٗ قرار داده ۱۲ باب ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد .

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَفْضَلُ طَعَامِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ اللَّحْمُ .

ترجمه : روایت کند ابوهریره رضی الله تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلی الله علیہ وسلم کہ بہترین طعامہائے دُنیا و آخرت گوشت است .

اَلْحَدِيْثُ الْخَامِسُ . رَوٰى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَكٰى نَبِيٌّ مِنَ الْاَنْبِيَاءِ الضَّعْفَ وَقِلَّةَ النَّسْلِ فَاَوْحَى اللّٰهُ تَعَالٰى اِلَيْهِ اَنْ يَاْكُلَ الْبَيْضَ . ترجمه : روایت کند امیر المؤمنین عمر بن خطاب رضی الله عنہ پیغامبر صلی الله علیہ وسلم می فرماید پیغامبرے از پیغامبرانِ پیش بنالید و گفت خداوندا قوتِ من برفت و مرا فرزندان کمترند فرمان آمد متواتر بیضۂ مرغ بخور تا وجودِ تو تندرست گردد و نسلِ تو زیادہ گردد .

اَلْحَدِيْثُ السَّادِسُ . رَوٰى زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ الْبَيْضَ اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا زِيْدَتْ شَهْوَتُهٗ وَ ذَهَبَ ضُعْفُهٗ وَاَعْطَى اللّٰهُ لَهٗ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً وَلَوْ كَانَتْ زَوْجَتُهٗ عَقِيْمًا .

ترجمه : روایت کند زید بن ثابت رضی الله تعالیٰ عنہ پیغامبر می فرماید صلی الله علیہ وسلم هرکہ چہل روز در وقتِ صباح بیضہ بخورد مزید شود شہوتِ اُو و برود ناتوانی وجودِ اُو و بدہد خدائے تعالیٰ مر اُورا فرزندانِ پاکیزه اگرچہ زنِ اُو عقیمہ باشد و یا مرد را

[1] بیہقی در کتاب شعب الایمان ایں اثر ذکر کرده و ابن قیم فرموده صحتِ ایں اثر مشکوک است ۱۲ ذکر شیٔ من الادویہ زاد المعاد

آبِ پشت ناتوان باشد در خبرست پیغامبر می فرماید صلّی اللہ علیہ وسلّم هرکرا فرزندان نباشند وخواهد اُورا اصل ونسل مزید گردد باید کہ زن یا شوهر روزِ جمعہ جامہ وتن پاک کند بشوید و پیش از جمعہ چهار رکعت نماز بگذارد و بخواند در هر رکعتے بعد از فاتحہ آیة الکرسی دہگان بار و اخلاص و معوّذتین یگان بار بعدهٗ هفتاد بار بگوید کلمۂ تمجید و هفتاد بار اَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ وَاَتُوْبُ اِلَيْهِ و هفتاد بار برمن درود فرستد اگر زن یا مرد عقیمہ باشد حق تعالیٰ اُورا فرزندان بدهد .

اَلْحَدِيْثُ السَّابِعُ[1] . رَوٰى عَلِیٌّ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا بَنِیْ اٰدَمَ اِشْتَرِ الْخَلَّ فَاِنَّ فِيْهِ اَلْفَیْ اَلْفِ بَرَكَةٍ وَاَلْفَیْ اَلْفِ رَحْمَةٍ وَّيُخْرِجُ مِنْ بَيْتِهٖ اَلْفَیْ اَلْفِ فَقْرٍ وَاَلْفَیْ اَلْفِ شَيْطَانٍ وَمَنْ اَكَلَ الْخَلَّ خَرَجَ مِنْ قَلْبِهِ الْغِلُّ وَالْغِشُّ وَالْحَسَدُ وَالْعَدَاوَةُ وَالرِّيَاءُ وَيَدْخُلُ فِیْ قَلْبِهِ النُّوْرُ وَالْاِيْمَانُ وَالْبُشْرٰى وَالرِّضْوَانُ .

ترجمہ : روایت کند امیرالمومنین علی کرم اللہ وجهہٗ کہ رسول صلّی اللہ علیہ وسلّم فرمودہ است اے فرزندِ بنی آدم بہ بهاء بخر سرکہ را زیرا کہ بدرستی و راستی در سرکہ دو هزار هزار برکت است و دو هزار هزار رحمت است و بیرون می آرد از خانۂ اُو دو هزار هزار فقر و در ماندگی و برآرد دو هزار هزار شیطان از خانۂ اُو و کسے کہ بخورد سرکہ را بیرون کند اللہ تعالیٰ از دلِ اُو غل را وغش را وحسد را و عداوت را و ریا را و می در آید دلِ اُو نورِ بهشت

[1] ابن قیم در زادالمعاد دربارۂ سرکہ چند احادیث نقل کردہ ودر حدیثے آمدہ کہ آنحضرت فرمودہ خدایا درسرکہ برکت بدہ، دیگر فوائدِ سرکہ از جانب اطباء بیان کردہ است ۱۲ باب ذکر شیئ من الادویہ .

و ایمان نصیب می شود و یابد برأت از آتشِ دوزخ و درآید در بهشت بے عذاب .

اَلْحَدِيْثُ الثَّامِنُ . رَوٰى اَبُوْبَكْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّهٗ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اللّٰهَ جَعَلَ الْبَرَكَةَ فِی الْعَسَلِ وَفِيْهِ شِفَاءٌ مِّنَ الْاَوْجَاعِ قَدْ بَارَكَ عَلَيْهِ سَبْعُوْنَ نَبِيًّا . ترجمہ[1] : روایت کند امیرالمومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بدرستی و راستی کہ در خوردنِ شهد شفا از دردهاست و هفتاد پیغامبران را حق تعالیٰ برکت دادہ است و از گرسنگی نجات بخشیدہ است .

اَلْحَدِيْثُ التَّاسِعُ . عَنْ اَبِیْ سَعِيْدِنِ الْخُدْرِیِّ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ عَنِ النَّبِیِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّ يَوْمًا جَاءَ رَجُلٌ وَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِسْتَطْلَقَ بَطْنُ اَخِیْ فَقُلْتُ لَهٗ اِسْقِ عَسَلًا ثُمَّ جَاءَهٗ فَقَالَ اِسْتَطْلَقَ بَطْنُ اَخِیْ فَقُلْتُ لَهٗ اِسْقِ عَسَلًا ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَقَدْ سَقَيْتُ عَسَلًا فَلَمْ يَزِدْهُ اِلَّا اِسْتِطْلَاقًا فَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدَقَ اللّٰهُ وَكَذَبَ بَطْنُ اَخِيْكَ فَسَقَاهُ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ فَبَرِأَ .

ترجمہ : روایت کند ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ

[1] صحیح ترجمہ اینست کہ پروردگار در شهد برکت پیدا فرمودہ است و هفتاد پیغمبران برائے برکتِ شهد دعا کردہ است .

کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید بیامد بر من روزے
مردے گفت یا رسولَ اللہ برادرِ من از دستِ زحمتِ
شکم بجان آمدہ است درماندہ است وشکمِ وے رواں
می باشد فرمود اُورا تا انگبیں بخورد صحّت خواہد شد آں
مرد انگبیں خورانید باز برمن آمد وگفت یا رسولَ اللہ
چوں شہد برادرِ خویش را دادم شکم زیادہ رواں شدن
گرفت باز گفتم شہد بدہ تا بخورد سیوم کرّت بداد نیکو شد
قولہٗ تعالیٰ وَفِيهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ .

اَلْحَدِيْثُ الْعَاشِرُ . رَوٰى سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهٗ قَالَ مَنْ اَكَلَ الْعَسَلَ ذَهَبَ عَنْهُ الْحُمّٰى .
ترجمہ: روایت کند سلمانِ فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید ہرکہ شہد بخورد علّتِ تپ ازو برود وصحّت یابد .

اَلْحَدِيْثُ الْحَادِيْ عَشَرَ . رَوٰى عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَكْلُ الْعَسَلِ شِفَاءٌ مِّنْ كُلِّ دَاءٍ اِلَّا الْمَوْتُ . ترجمہ: روایت کند عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم خوردنِ شہد شفا است بنی آدم را از جملہ دردہا برہاند مگر مرگ را .

اَلْحَدِيْثُ الثَّانِيْ عَشَرَ . رَوٰى كَعْبٌ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلرُّمَّانُ الْحَامِضُ لَيْسَ مِنَ الْجَنَّةِ وَلَا فِيْهَا قَطْرَةٌ مِّنْ مَّائِهَا .
ترجمہ : روایت کند کعبِ احبار رضی اللہ تعالیٰ عنہ از

پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم کہ انارِ ترش از بہشت نیست ونہ
دروے قطرہٗ از آبِ بہشت است قصّہٗ پدید آمدنِ
انارِ ترش آنست کہ روزے قومِ مہترِ ہود علیہ السّلام بر نمرود
آمدند کہ مارا میوہ از دستِ خود پروردہ بدہ تا بدینِ تو
باشیم شیطان دانہائے انار درونِ دہن خود کردہ آورد و در
کنارِ وے ریخت از لُعابِ شیطان ترش گشت ہرکجا کہ انارِ
ترش باشد دیو آنجا مقام گیرد قطب العالم دامت برکاتہٗ روزے
می فرمودند کہ کتابِ مصابیح بزرگ کتابیست دروے اخبارِ پیغامبر
صلّی اللہ علیہ وسلّم بسیارست چند حدیث یادگار بنویسید تا عام
مومناں را کار آید (فی تفسیر الزاہد) قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ اِنَّ اَوَّلَ الْاَرْضِ مَسَّتْهَا جِلْدُ ظَهْرِيْ الْمَكَّةُ .
ترجمہ : پیغامبر صلّی اللہ علیہ وسلّم می فرماید
بدرستی و راستی کہ اوّل زمین کہ بسودہ آں زمیں را پوستِ
پشتِ من آں زمینِ مکّہ مبارکست روزے سوال کردم از
قطب العالم دامت برکاتہٗ خرابی عالم بکدام اسباب شود بکرم
جواب فرمودند در تفسیر مدارک مذکور است دریں آیت وَاِنْ
مِّنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوْهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ
مُعَذِّبُوْهَا عَذَابًا شَدِيْدًا وَكَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ
فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوْظِ » مَسْطُوْرًا » مَكْتُوْبًا » وَعَنْ مُقَاتِلٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ

---

۱ ونیست ہیچ دہے الّا ما ہلاک کنندۂ وے ایم پیش از روزِ قیامت یاعذاب کنندۂ وے ایم بعقوبتِ سخت ہست ایں وعدہ درلوح نوشتہ شدہ . سورۂ بنی اسرائیل آیت ۹۴ .

۲ ایں عبارت از تفسیر مدارک المطبوعہ بمطبع فی ثبات مصری ص۳۳۰ سورۂ بنی اسرائیل آیت ۹۴

وَجَدْتُ فِیْ کُتُبِ الضَّحَّاكِ فِیْ تَفْسِیْرِهَا اَمَّا مَكَّةُ فَیُخَرِّبُهَا الْحُبْشَةُ وَتَهْلِكُ الْمَدِیْنَةُ بِالْجُوْعِ وَالْبَصْرَةُ بِالْغَرَقِ وَالْكُوْفَةُ بِالتُّرْكِ وَالْجِبَالُ بِالصَّوَاعِقِ وَالرَّوَاجِفِ وَ اَمَّا خُرَاسَانُ فَعَذَابُهَا ضُرُوْبٌ وَ اَمَّا بَلْخُ فَتُصِیْبُهَا هَدَّةٌ فَیَهْلِكُ اَهْلُهَا وَاَمَّا بَدَخْشَانُ فَیُخَرِّبُهَا اَقْوَامٌ وَ اَمَّا تِرْمِذُ فَاَهْلُهَا یَمُوْتُوْنَ بِالطَّاعُوْنِ وَ اَمَّا صَغَانِیَانُ اِلٰی وَاشْجَرْدَ فَیَقْتَتِلُوْنَ بِقَتْلٍ ذَرِیْعٍ وَ اَمَّا سَمَرْقَنْدُ فَیَغْلِبُ عَلَیْهَا بَنُوْ قَنْطُوْرَا فَیَقْتُلُوْنَ اَهْلَهَا قَتْلًا ذَرِیْعًا وَكَذَا فَرْغَانَةُ وَالشَّاشُ وَاِسْبِیْجَابُ وَخَوَارِزْمُ وَاَمَّا بُخَارٰی فَهِیَ اَرْضُ الْجَبَابِرَةِ فَیَمُوْتُوْنَ قَحْطًا وَجُوْعًا وَ اَمَّا مَرْوُ فَیَغْلِبُ عَلَیْهَا الرَّمْلُ وَیَهْلِكُ بِهَا الْعُلَمَاءُ وَالْعُبَّادُ وَ اَمَّا هَرَاةُ فَیُمْطَرُوْنَ بِالْحَیَّاتِ فَتَأْكُلُهُمْ اَكْلًا وَ اَمَّا نَیْسَابُوْرُ فَیُصِیْبُ اَهْلَهَا رَعْدٌ وَبَرْقٌ وَ ظُلْمَةٌ فَیَهْلِكُ اَكْثَرُهُمْ وَ اَمَّا الرَّیُّ فَیَغْلِبُ عَلَیْهَا الطَّبَرِیَّةُ وَالدَّیْلَمُ فَیَقْتُلُوْنَهُمْ وَ اَمَّا اَرْمِیْنِیَةُ وَاٰذَرْبِیْجَانُ

نقل کردہ اند و در مخطوطہ از اصل کتاب عبارت مختلف شدہ بود من این عبارت را از اصل کتاب نقل کردہ ترجمہ کردہ ام .

از مقاتل منقول است کہ من در کتابہای ضحاک در تفسیرِ این آیت خواندہ ام کہ مکہ را حبشہ برباد کنند و مدینہ از گرسنگی و بصرہ بطوفانِ آب و کوفہ بقومِ ترک و جبال بصواعق و زلازل ہلاک شود ، اما خراسان پس عذابِ وے قسمہا قسم شود اما بلخ در زلزلہ مبتلا شود و باشندگانِ وے بمیرند و بدخشان وے را اقوام برباد کنند و ترمذ باشندگانِ وے بطاعون ہلاک شوند و بر سمرقند نسلِ قنطورا غالب آید و آنہارا قتل کند و ہمچنیں فرغانہ و شاش و اسبیجاب و خوارزم و بخارٰی و آں سرزمین متکبراں است وے بقحط ہلاک شوند و مَرْوْ ریگستان شود و علماء و زاہدانِ وے ہلاک شوند و بر ہرات مارہا باریدہ شود و باشندگانِ وے را گزد و نیشاپور بر باشندگانِ وے رعد و برق و تاریکی مسلط شود پس اکثرِ ایشاں بمیرند و رَے . بر آں طبریہ و دیلم غلبہ کنند و آنہارا قتل کنند ارمینیہ و آذربیجاں آنہا را

فَیُهْلِكُهَا سَنَابِكُ الْخُیُوْلِ وَالْجُیُوْشِ وَالصَّوَاعِقُ وَالرَّوَاجِفُ وَ اَمَّا هَمْدَانُ فَالدَّیْلَمُ یَدْخُلُهَا وَیُخَرِّبُهَا وَ اَمَّا حُلْوَانُ فَتَمُرُّ بِهَا رِیْحٌ سَاكِنَةٌ وَهُمْ نِیَامٌ فَیُصْبِحُ اَهْلُهَا قِرَدَةً وَخَنَازِیْرَ ثُمَّ یَخْرُجُ رَجُلٌ مِنْ جُهَیْنَةَ فَیَدْخُلُ مِصْرَ فَوَیْلٌ لِاَهْلِهَا وَوَیْلٌ لِاَهْلِ دِمَشْقَ وَوَیْلٌ لِاَهْلِ اِفْرِیْقِیَّةَ وَوَیْلٌ لِاَهْلِ الرَّمْلَةِ وَلَا یَدْخُلُ بَیْتَ الْمُقَدَّسِ وَ اَمَّا سِجِسْتَانُ فَیُصِیْبُهُمْ رِیْحٌ عَاصِفٌ اَیَّامًا ثُمَّ هٰذِهٖ تَاْتِیْهِمْ وَیَمُوْتُ فِیْهَا الْعُلَمَاءُ وَ اَمَّا كِرْمَانُ وَ اَصْبَهَانُ وَ فَارِسُ فَیَاْتِیْهِمْ عَدُوٌّ وَصَاحُوْا صَیْحَةً تَخْشَعُ الْقُلُوْبُ وَ تَمُوْتُ الْاَبْدَانُ .

احادیثِ مصابیح

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَلْاِیْمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُوْنَ شُعْبَةً اَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَ اَدْنَاهَا اِمَاطَةُ الْاَذٰی عَنِ الطَّرِیْقِ وَالْحَیَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْاِیْمَانِ . قَالَ خَرَجَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فِی اَضْحٰی اَوْفِطْرٍ اِلَی الْمُصَلّٰی

سمہای اسپاں و لشکر و رعد آسمانی ہلاک کنند و ہمدان را دیلم برباد کنند و بر حلوان یک بادِ ساکن نازل شود و ایشاں خوابیدہ باشند پس . بوزنہ و خنزیر شوند پس ازاں یک شخص از جہینہ برخیزد و در مصر داخل شود پس برای باشندگانِ وے ہلاکت است و برای اہلِ دمشق و برای باشندگانِ افریقہ و رملہ و آں در بیت المقدس داخل نہ شود و سجستان باشندگانِ وے را بادِ تند ہلاک کنند و علماء بمیرند و کرمان و اصبہان و فارس بر ایشاں دشمن مسلط شود و آں بایں طور غوغا کنند کہ قلوب و ابدانِ ایشاں ہلاک شوند .

۱ ایمان ہفتاد و چند شعبہ است بہتر آنہا قول لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ است و کم تر آنہا از راہ دور کردن چیزے کہ سببِ ایذا باشد ، متفق علیہ کتاب الایمان از مشکوۃ المصابیح .

۲ آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از خانہ آمدند برای نمازِ عیدِ قرباں یا برای نمازِ عیدِ فطر

فَمَرَّ اِلَى النِّسَاءِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَاِنِّي اُرِيْتُكُنَّ اَكْثَرَ اَهْلِ النَّارِ فَقُلْنَ وَبِمَ يَا رَسُوْلَ اللهِ قَالَ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيْرَ مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِيْنٍ اَذْهَبَ لِلُبِّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ اِحْدٰكُنَّ قُلْنَ وَمَا نُقْصَانُ دِيْنِنَا وَعَقْلِنَا يَا رَسُوْلَ اللهِ قَالَ اَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ قُلْنَ بَلٰى قَالَ فَذٰلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا قَالَ اَلَيْسَ اِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ قُلْنَ بَلٰى قَالَ فَذٰلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِيْنِهَا. قَالَ[1] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ تَدْرِيْ مَا حَقُّ اللهِ عَلٰى عِبَادِهٖ وَمَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللهِ قَالَ اللهُ وَرَسُوْلُهٗ اَعْلَمُ فَقَالَ اِنَّ حَقَّ اللهِ عَلَى الْعِبَادِ اَنْ يَعْبُدُوْهُ وَلَا يُشْرِكُوْا بِهٖ شَيْئًا وَحَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللهِ اَنْ لَّا يُعَذِّبَ مَنْ لَّا يُشْرِكُ بِهٖ شَيْئًا.

پس گذر کردند بر گروہِ زناں و فرمودند اے گروہِ زناں شمایاں صدقہ بدہید من شمارا بکثرت در جہنم دیدہ ام آنہا گفتند ایں چنیں چرا است یا رسول اللہ فرمودند شمایاں بکثرت لعنت کنید و کفرانِ شوکنید من ندیدم ناقصاتِ عقل و دین را کہ از شمایان زیادہ زائل کنندہ باشد عقلِ مردِ پختہ کار را ایشاں گفتند یا رسول اللہ چیست نقصانِ دین و عقلِ ما، آں حضرت فرمود آیا نیست گواہی زن نصفِ گواہی مرد ایشاں گفتند "بلے" آں حضرت فرمودند پس ایں است از نقصانِ عقل و فرمودند آیا نیست کہ بحالتِ حیض نہ نماز می خوانید نہ روزہ گذارید ایشاں گفتند "بلے" پس فرمود اینست از نقصانِ دین ۱۲ متفق علیہ کتاب الایمان از مشکوٰۃ المصابیح۔

[1] شما میدانید حقِ پروردگار بر بندگان و حقِ بندگان بر پروردگار چیست؟ عرض کردند خدا و رسول داناتر اند پس آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود حقِ پروردگار بر بندگان اینست کہ عبادتِ وے کنند و باوے شریک کسے نہ سازند و حقِ بندگان بر پروردگار اینست کہ وے عذاب نہ دہد آں را کہ باوے کسے را شریک نساخت ۱۲ متفق علیہ کتاب الایمان از مشکوٰۃ المصابیح۔

قَالَ[1] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا اِيْمَانَ لِمَنْ لَّا اَمَانَةَ لَهٗ وَلَا دِيْنَ لِمَنْ لَّا عَهْدَ لَهٗ. قَالَ[2] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا زَنَى الْعَبْدُ يَخْرُجُ مِنْهُ الْاِيْمَانُ فَكَانَ فَوْقَ رَاْسِهٖ كَالظُّلَّةِ فَاِذَا خَرَجَ مِنْ ذٰلِكَ الْعَمَلِ رَجَعَ اِلَيْهِ الْاِيْمَانُ.

قَالَ[3] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ اللهُ مَقَادِيْرَ الْخَلْقِ كُلِّهَا قَبْلَ اَنْ يَّخْلُقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِخَمْسِيْنَ اَلْفِ سَنَةٍ وَكَانَ عَرْشُهٗ عَلَى الْمَاءِ. قَالَ[4] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا قَضَى اللهُ تَعَالٰى لِعَبْدٍ اَنْ يَّمُوْتَ بِاَرْضٍ جَعَلَ لَهٗ اِلَيْهَا حَاجَةً. قَالَ[5] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَحْيٰى سُنَّتِيْ قَدْ اُمِيْتَتْ بَعْدِيْ فَاِنَّ لَهٗ مِنَ الْاَجْرِ مِثْلَ اُجُوْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ غَيْرِ اَنْ يَّنْقُصَ مِنْ اُجُوْرِهِمْ شَيْئًا وَمَنِ ابْتَدَعَ بِدْعَةَ ضَلَالَةٍ لَا يَرْضَاهَا اللهُ وَرَسُوْلُهٗ

---

[1] کسیکہ امانت ندارد دین ندارد و کسیکہ در وے وفای عہد نیست دین نیست۔ ۱۲ رواہ البیہقی فی شعب الایمان کتاب الایمان از مشکوٰۃ المصابیح۔

[2] وقتیکہ کسے زنا کند ایمان از وے خارج شود و بر سرِ وے مثلِ سائبان ماند پس از آں کہ وے ازیں فعلِ بد فارغ شود ایمان بوے رجوع می کند ۱۲ کتاب الایمان از مشکوٰۃ المصابیح۔

[3] پروردگار تقادیرِ تمام مخلوق پنجاہ ہزار سال قبل از تخلیقِ آسمانہا و زمین نوشتہ است و در آں وقت عرشِ وے بر آب بود ۱۲ کتاب الایمان از مشکوٰۃ المصابیح۔

[4] وقتیکہ پروردگار مقدر کند موتِ کسے کہ بہ زمینے واقع شود برای وے آنجا ضرورتے پیدا کند ۱۲ کتاب الایمان بالقدر از مشکوٰۃ المصابیح۔

[5] کسیکہ سنتِ من زندہ کرد بعد مردنِ آں ہر آئینہ وے اجرے یابد مثلِ اجرِ عمل کنندگان بروے و ہیچ نقصانے در اجورِ عمل کنندگان نیست و کسیکہ بدعت و گمراہی کہ آنرا خدا و رسولِ وے خوش ندارند

كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ ذٰلِكَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَمَسَّكَ بِسُنَّتِيْ عِنْدَ فَسَادِ أُمَّتِيْ فَلَهُ أَجْرُ مِائَةِ شَهِيْدٍ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ فِيْ بَطْنِهِ شَيْئًا فَأَشْكَلَ عَلَيْهِ أَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ أَمْ لَا فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ حَتّٰى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيْحًا. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوْهَا وَلٰكِنْ شَرِّقُوْا أَوْ غَرِّبُوْا قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ مُحْيِي السُّنَّةِ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ هٰذَا الْحَدِيْثُ فِي الصَّحْرَاءِ أَمَّا فِي الْبُنْيَانِ فَلَا بَأْسَ بِهِ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَسْتَنْجُوْا بِالرَّوْثِ وَلَا بِالْعَظْمِ فَإِنَّهُ زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجِنِّ. قَالَ النَّبِيُّ

ایجاد کند بروے بزہکاری مثلِ بزہکاریِ ہر آں کس است کہ بروے عمل کند و از بزہکاریِ ایشاں چیزے کم نہ شود ۱۲ کتاب الاعتصام از مشکوٰۃ المصابیح۔

۱ ہر کہ بوقتِ فسادِ امتِ من دست بسنّتِ من زد وے را اجرِ صد شہید باشد۔
(۱۲ کتاب الاعتصام از مشکوٰۃ المصابیح۔)

۲ کسیکہ در شکمِ خود قراقرے محسوس کرد و نہ دانست کہ چیزے از شکم خارج شدہ است یا نے پس وے از مسجد خارج نشود تا آنکہ آوازے نشنود یا بوئے نشمد ۱۲ باب ما یوجب الوضوء از مشکوٰۃ المصابیح۔

۳ وقتیکہ شما بخلاء روید رُو یا پُشت بقبلہ مکنید بلکہ بمشرق و مغرب کنید شیخ الامام محی السنۃ گفت این حکم بیابان است و در آبادانی این چنین کردن مضائقہ ندارد۔
(۱۲ باب آداب الخلاء از مشکوٰۃ المصابیح۔)

۴ استنجا مکنید بروث یا استخوان کہ این غذای برادرانِ شما از دیوان است۔
(۱۲ باب آداب الخلاء از مشکوٰۃ المصابیح۔

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيْهِ صُوْرَةٌ أَوْ كَلْبٌ أَوْ جُنُبٌ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ وَقَالَ غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا وَقَعَ الرَّجُلُ بِأَهْلِهِ وَهِيَ حَائِضَةٌ فَلْيَتَصَدَّقْ بِنِصْفِ دِيْنَارٍ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَرَكَ صَلٰوةَ الْعَصْرِ مُتَعَمِّدًا حَبِطَ عَمَلُهُ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَذَّنَ سَبْعَ سِنِيْنَ مُحْتَسِبًا كُتِبَ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةٌ عَلٰى كُثْبَانِ الْمِسْكِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَبْدٌ أَدّٰى حَقَّ اللّٰهِ تَعَالٰى وَحَقَّ مَوْلَاهُ وَرَجُلٌ أَمَّ قَوْمًا وَهُمْ بِهِ رَاضُوْنَ وَرَجُلٌ يُنَادِيْ بِالصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ كُلَّ يَوْمٍ وَّلَيْلَةٍ

---

۱ در آں خانہ کہ تصویرے یا سگے یا جنبے باشد فرشتہ داخل نشود۔
۱۲ باب مخالطۃ الجنب از مشکوٰۃ المصابیح۔

۲ کسیکہ برای جمعہ آید وے را باید کہ غسل کند و فرمود کہ غسل روزِ جمعہ واجب است بر ہر مسلم۔ ۱۲ باب الغسل المسنون از مشکوٰۃ المصابیح۔

۳ اگر کسے ہمبستری با زنِ خود کرد و وے حائضہ است وے را باید کہ نصف دینار خیرات کند۔ ۱۲ باب الحیض از مشکوٰۃ المصابیح۔

۴ کسیکہ قصداً نمازِ دیگر گذاشت اعمالِ وے رائگاں شود ۱۲ باب تعجیل الصلوٰۃ از مشکوٰۃ المصابیح۔

۵ کسیکہ ہفت سال برای رضای پروردگار بانگ دہد برایش آزادی از دوزخ نوشتہ شود۔ ۱۲ باب فضل الاذان از مشکوٰۃ المصابیح۔

۶ سہ کسانند کہ در قیامت بر تپہای مشک می نشینند غلامے کہ حقِ پروردگار و حقِ آقای خود ادا کردہ و امامیکہ مصلیان از وے راضی ہستند و کسیکہ برای نماز پنجگانہ روز و شب بانگ دہد ۱۲ باب فضل الاقامہ از مشکوٰۃ المصابیح۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُرِضَتْ[1] عَلَيَّ ذُنُوبُ أُمَّتِي فَلَمْ أَرَ ذَنْبًا أَعْظَمَ مِنْ سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٍ أُوتِيَهَا رَجُلٌ ثُمَّ نَسِيَهَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَيْتُمُ[2] الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ[3] هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ يَعْنِي الْبَصَلَ وَالثُّومَ وَقَالَ مَنْ أَكَلَهُمَا فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا وَقَالَ إِنْ كُنْتُمْ لَابُدَّ مِنْ أَكْلِهِمَا فَأَمِيتُوهُمَا طَبْخًا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ[4] اللهَ لَا يَقْبَلُ صَلٰوةَ رَجُلٍ مُسْبِلٍ إِزَارَهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا تَثَاءَبَ[5] أَحَدُكُمْ فِي الصَّلٰوةِ فَلْيَكْظِمْ مَا اسْتَطَاعَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَدْخُلُ فِي فِيهِ

---

1. برمن گناه‌های امت من پیش کرده شد پس من ندیدم گناه کلان‌تر ازاں که کسے سورهٔ قرآن یا آیتِ قرآن یادگرفته پس ازاں آں را فراموش کرده. ۱۲ باب المساجد از مشکوٰة المصابیح.
2. شما کسے را به‌بینید که بمداومت در مسجد می‌آید پس بر ایمان وے گواہی دہید. ۱۲ باب المساجد از مشکوٰة المصابیح.
3. آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازایں دوگیاه که پیاز و سیراست منع فرموده است و فرمود هرکه بخورد اینها وے بمسجدِ ما قریب نه شود پس اگر برای وے ضروری باشد وے را به پزد. ۱۲ باب المساجد از مشکوٰة المصابیح.
4. پروردگار نمازِ آں کس قبول نکند که وے ازار خود را بر شتالنگ آویزاں دارد. ۱۲ باب الستر از مشکوٰة المصابیح.
5. وقتِ فاژه دہنِ خود را بقدرِ امکاں بند باید کرد بدرستی که شیطان در دہنِ وے داخل می‌شود. ۱۲ باب مایجوز من العمل از مشکوٰة المصابیح.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْجُمُعَةُ[1] عَلَى مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ لَعَنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آكِلَ[2] الرِّبٰوا وَمُوكِلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدَهُ وَقَالَ هُمْ سَوَاءٌ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[3] قَطَعَ سِدْرَةً فِي فَلَاةٍ يَسْتَظِلُّ بِهَا ابْنُ السَّبِيلِ وَالْبَهَائِمُ عَبَثًا وَظُلْمًا بِغَيْرِ حَقٍّ يَكُونُ لَهُ فِيهَا صَوَّبَ اللهُ رَأْسَهُ فِي النَّارِ. (وَهٰذَا الْحُكْمُ لَيْسَ بِمُخْتَصٍّ بِالسِّدْرَةِ بَلْ كُلُّ شَجَرَةٍ يَسْتَفِيدُ بِهَا النَّاسُ وَالْبَهَائِمُ كَذٰلِكَ) قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْعُمْرٰى[4] جَائِزَةٌ لِأَهْلِهَا أَوْ مِيرَاثٌ لِأَهْلِهَا وَعَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ أَيُّمَا رَجُلٍ أُعْمِرَ عُمْرٰى لَهُ وَلِعَقِبِهِ فَإِنَّهَا لِلَّذِي يُعْطَاهَا لَا يَرْجِعُ إِلَى الَّذِي أَعْطَاهَا لِأَنَّهُ أَعْطٰى عَطَاءً وَقَعَتْ فِيهِ الْمَوَارِيثُ قَالَ بَعْضُ الْعُلَمَاءِ إِذَا قَالَ هِيَ لَكَ حَيَاتَكَ وَلِعَقِبِكَ

---

1. جمعه برآں کس است که اذان بشنود. ۱۲ باب وجوب الجمعه از مشکوٰة المصابیح.
2. آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لعنت کرد بر سود خوار و سود خوراننده و کاتبِ دستاویز و گواہِ سود. ۱۲ باب الربوا از مشکوٰة المصابیح.
3. کسیکه آں درختِ کنار را بلا حق در صحرا قطع کرد که بسایهٔ آں مسافراں و چوپایاں بسر می‌گیرند پروردگار سرِ وے را در آتش داخل کند. و ایں حکم بکنار مخصوص نیست بلکه هر درختیکه از وے مردماں و چوپایها فائده حاصل کنند ایں حکم دارد. ۱۲ باب الشفعه از مشکوٰة المصابیح.
4. عمریٰ جائز است برای آں کس که برای او عمریٰ کرده شد یا فرمود عمریٰ میراث است برای آں کس که او را عمریٰ کرده شد از جابرؓ منقول است که آں حضورؐ فرمود هر آں کس که او را عمریٰ کرده شده است برای وے و برای اولادِ وے آں عمریٰ برای آں کس شد که او را عمریٰ کرده شده است و رجوع نکند بجانبِ عطا کننده بدیں وجه که او ایں طور عطا کرده است که در آں میراث جاری شود بعضے علماء فرمودند اگر آں ایں طور گفت است که آں عمریٰ برای تو در زندگانی تو و

فَاِنَّهَا[1] لِمَنْ اَعْمَرَهَا لَا تَرْجِعُ اِلَى الْاَوَّلِ وَاِذَا لَمْ يَقُلْ لِعَقِبِكَ فَهِيَ رَاجِعَةٌ اِلَى الْاَوَّلِ اِذَا مَاتَ الْمُعْمَرُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَخْلُوَنَّ[2] رَجُلٌ بِامْرَاَةٍ اِلَّا كَانَ الشَّيْطَانُ ثَالِثَهُمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَرُّ[3] الطَّعَامِ طَعَامُ الْوَلِيْمَةِ يُدْعٰى لَهَا الْاَغْنِيَاءُ وَيُتْرَكُ الْفُقَرَاءُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا[4] كَانَتْ عِنْدَ الرَّجُلِ امْرَاَتَانِ فَلَمْ يَعْدِلْ بَيْنَهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاَحَدُ شِقَّيْهِ سَاقِطٌ وَمِنَ[5] السُّنَّةِ اِذَا تَزَوَّجَ الْبِكْرَ عَلَى الْمَرْاَةِ اَقَامَ عِنْدَهَا سَبْعًا وَاِذَا تَزَوَّجَ الثَّيِّبَةَ اَقَامَ عِنْدَهَا ثَلٰثًا ثُمَّ قَسَمَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا[6] دَعَى الرَّجُلُ امْرَاَتَهُ اِلٰى فِرَاشِهٖ فَاَبَتْ فَبَاتَ غَضْبَانًا لَعَنَتْهَا الْمَلٰئِكَةُ حَتّٰى تُصْبِحَ

---

1. برای اولاد تو آں عمریٰ برای آں کس است کہ برای اُو عمریٰ کردہ شدہ است در جوع نکند بجانبِ اوّل واگر آں برای اولادِ تو نگفتہ آں عمریٰ راجع شود بجانبِ اوّل در آں وقتیکہ عمریٰ کنندہ وفات یابد۔ (عمریٰ آں عطیہ را گویند کہ کسے بدیگرے گوید خانۂ من برای تو عمریٰ دسکنیٰ است) ۱۲ باب فی العمریٰ از مشکوٰۃ المصابیح۔
2. خلوت نکند ہیچ مردے با زنے مگر شیطان سوم ایشاں است۔ ۱۲ باب النظر الی المخطوبۃ از مشکوٰۃ المصابیح
3. آں دعوت ولیمہ بدترین دعوت است کہ دراں مال داران را دعوت دہند و فقراء را بگذارند۔ ۱۲ باب الولیمہ از مشکوٰۃ المصابیح۔
4. کسیکہ دو زن دارد و مابینِ ایشاں انصاف نکند روزِ قیامت می آید و یک جانبِ وے مفلوج بود۔ ۱۲ باب التسویۃ بین الضرائر از مشکوٰۃ المصابیح۔
5. اگر کسے با باکرہ شادی کند سنّت ایں است کہ نزدِ وے ہفت شب قیام کند و اگر با بیوہ شادی کند نزدِ وے سہ روز مقیم باشد باز ازاں تقسیم جاری کند۔ ۱۲ باب القسمۃ بین البکر والثیّبۃ از جامع ترمذی۔
6. کسیکہ زنِ خود را بہ بستر طلب کرد و وے انکار نمود و شوی وے در غضب شب گزرانید بروے فرشتگاں لعنت کنند تا آنکہ صبح کند۔ ۱۲ باب عشرۃ النساء از مشکوٰۃ المصابیح۔

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيُّمَا[1] امْرَاَةٍ مَاتَتْ وَزَوْجُهَا رَاضٍ دَخَلَتِ الْجَنَّةَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيُّمَا[2] امْرَاَةٍ سَاَلَتْ زَوْجَهَا طَلَاقَهَا فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِذَا[3] اَعْطَى اللّٰهُ اَحَدَكُمْ خَيْرًا فَلْيَبْدَاْ بِنَفْسِهٖ وَاَهْلِ بَيْتِهٖ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْمَمْلُوْكِ[4] طَعَامُهٗ وَكِسْوَتُهٗ وَلَا يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ اِلَّا مَا يُطِيْقُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيُّمَا[5] عَبْدٍ اَبَقَ مِنْ مَوَالِيْهِ فَقَدْ كَفَرَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْهِمْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[6] ضَرَبَ غُلَامًا لَهٗ حَدًّا لَمْ يَاْتِهٖ اَوْ لَطَمَهٗ فَاِنَّ كَفَّارَتَهٗ اَنْ يُعْتِقَهٗ عَنْ عَبْدِ[7] اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ اِلَى النَّبِيِّ

---

1. آں زنیکہ مُرد و شوی وے از وخوشنود بود آں زن بجنّت رود۔ ۱۲ باب عشرۃ النساء از مشکوٰۃ المصابیح۔
2. زنیکہ از شوی خود (بدون ضرورت) طلاق طلبد بروے خوشبوی جنّت حرام است۔ ۱۲ باب المختلعات از جامع ترمذی۔
3. کسے کہ او را پروردگار چیزے بہتر عطاء کند وے را باید بر نفسِ خود و بر اولادِ خود ابتداً خرچ کند۔ ۱۲ باب النفقات از مشکوٰۃ المصابیح۔
4. نان و جامۂ مملوک بر آقای وے است و مملوک را بر کارے زحمت نہ دہد کہ وے طاقتِ آں نداشتہ باشد۔ ۱۲ باب النفقات از مشکوٰۃ المصابیح۔
5. غلامیکہ از آقایانِ خود گریختہ وے کفران کردہ تا وقتیکہ باز گردد۔ ۱۲ باب النفقات از مشکوٰۃ المصابیح
6. کسیکہ مملوکِ خود را حدّے زند کہ وے مستحقِ آں حد نہ بود یا وے را طانچہ زند پس کفارۂ ایں فعل اینست کہ وے را آزاد کند۔ ۱۲ کتاب العتق از جمع الفوائد۔
7. از عبداللہ ابن عمرؓ مروی است کہ شخصے نزدِ آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم آمد و گفت

صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم
كم أعفو عن الخادم فصمت ثم قال يا رسول الله كم أعفو
عن الخادم فقال اعف عنه كل يوم سبعين مرة وعن[1] أبي
مسعود الأنصاري قال كنت أضرب غلاما بالسوط فسمعت
من خلفي صوتا اعلم أبا مسعود فلم أفهم الصوت من
الغضب فلما دنى مني إذا هو رسول الله صلى الله عليه وسلم
فإذا هو يقول اعلم أبا مسعود فألقيت السوط من يدي فقال
اعلم أبا مسعود الله أقدر عليك منك على هذا الغلام فقلت
لا أضرب مملوكا بعده أبدا فقلت يا رسول الله هو حر لوجه
الله تعالى فقال النبي صلى الله عليه وسلم أما لو لم تفعل
للفحتك النار أو لمستك النار عن[2] أبي درداء رضي الله تعالى
عنه قال النبي صلى الله عليه وسلم خولكم إخوانكم جعلهم الله

اے رسول اللہ من چندیں بار از خادم درگذر نمایم آں حضرتؐ خاموش ماندند وے دوبارہ سوال کرد آں حضرتؐ فرمودند ہر روز ہفتاد بار عفو کردہ باش. ۱۲ کتاب العتق از جمع الفوائد.

[1] از ابو مسعود انصاریؓ منقول است وے گفت من غلام خود را دُرّہ زدم پس از پشتِ خود من شنیدم اے ابو مسعود بداں من از غضب نفہمیدم آں وقتیکہ آں حضرتؐ قریب من شدند من دیدم کہ آں حضرت ہستند و می فرمودند اے ابو مسعود بداں پس من درّہ را از دستِ خود انداختم پس آں حضورؐ فرمود اے ابو مسعود بداں کہ خدای تعالیٰ قادر تر است بر تو بہ نسبتِ تو بر ایں غلام پس من گفتم من غلام را بعد ازاں بہ ہیچ وقت نزدم پس ازاں من گفتم یا رسول اللہ آں برای خدا آزاد است آں حضرتؐ فرمودند اگر تو ایں نمی کردی آتشِ دوزخ ترا سوختے یا آتش ترا گرفتے. ۱۲ کتاب العتق از جمع الفوائد.

[2] از ابو الدرداء مروی است آں حضرتؐ فرمود خادمانِ شمایاں برادرانِ شمایا نند

تحت أيديكم فمن كان أخوه تحت يده فليطعمه مما يأكل
وليلبسه مما يلبس ولا تكلفوهم ما يغلبهم فإن كلفتموهم
فأعينوهم عليه قال النبي صلى الله عليه وسلم من[1] أعتق
نفسا مسلمة كانت فديته من جهنم عن[2] ابن عباس
أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من نذر نذرا
لا يطيقه فكفارته ككفارة اليمين عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن
جده أن[3] امرأة جاءت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت
إني نذرت أن أذبح بمكان كذا وكذا فقال النبي صلى الله
عليه وسلم لها بمكان يذبح فيه أهل الجاهلية لصنم
قالت لا فقال النبي صلى الله عليه وسلم أوفي بنذرك

حضرت حق تعالیٰ کردہ است ایشاں را زیرِ دست شما پس ہر کہ برادر وے زیر دست وے باشد او را باید کہ او را خوراند ہر چہ می خورد و پوشاند ہر چہ می پوشد و ایشاں را ایں چنیں تکلیف مدہید کہ آں تکلیف ایشاں را مغلوب سازد و اگر ایں چنیں تکلیف باشد پس ایشاں را مدد بکنید. ۱۲ کتاب العتق از جمع الفوائد.

[1] کسیکہ نفسِ مسلم را آزاد کرد وے فدیۂ اُو شود از جہنم. ۱۲ باب العتق از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] از ابن عباس منقول است ہر کہ ایں چنیں نذر کرد کہ در طاقتِ اُو نیست پس کفارۂ اُو کفارۂ یمین است. ۱۲ باب النذور از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] زنے پیشِ آں حضرتؐ آمدہ گفت اے رسولِ خدا من نذر کردہ ام کہ ذبح چناں و چنیں کنم در بر مکانے چناں و چنیں آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود آیا در جای کہ کافراں آنجا بزمانِ جاہلیت بر بُت ذبح می کردند وے گفت نے پس فرمود نذرِ خود را وفا کن. ۱۲ باب النذور از مشکوٰۃ المصابیح.

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ لَا یَحِلُّ[1] اِهْرَاقُ دَمِ امْرَإٍ مُسْلِمٍ یَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنِّیْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَّا بِاِحْدٰی ثَلَاثٍ اَلنَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَالثَّیِّبُ الزَّانِیْ وَالْمَارِقُ عَنْ دِیْنِهٖ التَّارِکُ لِلْجَمَاعَةِ وَعَنْ[2] فُضَالَةَ ابْنِ عُبَیْدٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ قَالَ اُتِیَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ بِسَارِقٍ قَدْ سَرَقَ فَقَطَعَ یَدَهٗ ثُمَّ اَمَرَ بِهَا فَعُلِّقَتْ فِیْ عُنُقِهٖ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اِذَا[3] سَرَقَ الْمَمْلُوْكُ شَیْئًا فَبِعْهُ وَلَوْ بِنَشٍّ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[4] خَاصَمَ فِیْ بَاطِلٍ لَمْ یَزَلْ فِیْ سَخَطِ اللّٰهِ حَتّٰی یَنْزِعَ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[5] اَعَانَ عَلٰی خُصُوْمَةٍ لَا یَدْرِیْ اَحَقٌّ اَمْ بَاطِلٌ فَهُوَ فِیْ سَخَطِ اللّٰهِ حَتّٰی یَنْزِعَ

---

۱ ریختنِ خونِ مردِ مسلم کہ وے گواہی می دہد کہ معبودے نیست بجز خدای تعالیٰ ومن رسولِ خدا ہستم جائز نیست مگر بسہ وجوہ (یکے) جاں بعوضِ جاں (دوم) زنا ، (سوم) کسیکہ از دین خارج شود و ترکِ جماعت کند۔ ۱۲ کتاب القصاص از مشکوٰۃ المصابیح ۔

۲ از فضالہ بن عُبیدؓ منقول است کہ دزدے پیشِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آوردہ شد آں حضرتؐ بہ بریدنِ دستِ وے حکم فرمود وحکم داد کہ دستِ وے در گردنِ وے برآویزند۔ ۱۲ باب قطع السرقۃ از مشکوٰۃ المصابیح ۔

۳ اگر غلام دزدی کند وے را بفروش اگرچہ باندک چیزے باشد۔ ۱۲ باب قطع السرقۃ از مشکوٰۃ المصابیح ۔

۴ کسیکہ در امرِ باطل نزاع کند وے در غضبِ خداوندی بماند تا آنکہ رجوع کند۔ ۱۲ باب الشفاعۃ فی الحدود از مشکوٰۃ المصابیح ۔

۵ کسیکہ در نزاع مدد نماید و وے را معلوم نیست کہ ایں حق است یا نے پس در غضبِ پروردگار بماندہ است تا آنکہ رجوع کند۔ ۱۲ باب الشفاعۃ فی الحدود از مشکوٰۃ المصابیح

قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[1] خَرَجَ مِنَ الطَّاعَةِ وَفَارَقَ الْجَمَاعَةَ فَمَاتَ مَاتَ مِیْتَةً جَاهِلِیَّةً قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ لَا یَلِجُ[2] النَّارَ مَنْ بَکٰی مِنْ خَشْیَةِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ حَتّٰی یَعُوْدَ اللَّبَنُ فِی الضَّرْعِ وَلَا یَجْتَمِعُ غُبَارٌ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ وَدُخَانُ جَهَنَّمَ فِیْ مَنْخَرَیْ مُسْلِمٍ اَبَدًا عَنْ[3] عَائِشَةَ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهَا اَنَّ قُرَیْشًا اَهَمَّتْهُمْ شَاْنُ الْمَرْاَةِ الْمَخْزُوْمِیَّةِ الَّتِیْ سَرَقَتْ فَقَالُوْا مَنْ یُکَلِّمُ فِیْهَا رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوْا وَمَنْ یَجْتَرِءُ عَلَیْهِ اِلَّا اُسَامَةُ بْنُ زَیْدٍ حِبُّ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَکَلَّمَهٗ اُسَامَةُ فَقَالَ اَتَشْفَعُ فِیْ حَدٍّ مِّنْ حُدُوْدِ اللّٰهِ ثُمَّ قَامَ فَاخْتَطَبَ ثُمَّ قَالَ اِنَّمَا اَهْلَكَ الَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِکُمْ اَنَّهُمْ اِذَا سَرَقَ فِیْهِمُ الشَّرِیْفُ تَرَکُوْهُ وَاِذَا سَرَقَ فِیْهِمُ الضَّعِیْفُ اَقَامُوْا عَلَیْهِ الْحَدَّ وَاَیْمُ اللّٰهِ لَوْ اَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ یَدَهَا وَعَنْ جَابِرٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ

---

۱ کسیکہ از فرماں برداریہا خارج شود و جماعت را بگذارد و بمیرد پس موتِ وے موتِ جاہلیت است ۔ ۱۲ کتاب الامارۃ از مشکوٰۃ المصابیح ۔

۲ کسیکہ از خوفِ خدا بگریست وے در جہنم داخل نشود تا آنکہ شیر در پستاں واپس بگردد و غبارِ جہاد و دودِ جہنم در بینی مسلمان جمع نشوند۔ ۱۲ باب ما جاء فی فضل الغبار فی سبیل اللہ از جامع ترمذی ۔

۳ از حضرتِ عائشہؓ مروی است کہ قریش در امرِ زنِ مخزومیہ کہ دزدی کردہ بود متفکر شدند و گفتند کسے بجز اسامہ نیست کہ در ایں معاملہ بہ نبیؐ سفارش کند چنانچہ اسامہ شفاعت کرد آں حضرتؐ فرمودند در حدودِ پروردگار شفاعت می کنی پس از آں آں حضورؐ خطبہ داد و فرمود اُمتہای پیشیں بایں وجہ ہلاک شدہ اند کہ اگر در ایشاں یک مردِ شریف دزدی کردے اُو را گذاشتندے و اگر مردِ کمزور دزدی کردے برآں حد جاری کردندے وقسم بخدا اگر فاطمہ بنتِ رسول دزدی کردے من دستِ وے را بریدے ۔ (خدا اُو را محفوظ داشت) ۱۲ باب الشفاعۃ فی الحدود از مشکوٰۃ المصابیح ۔

أنَّ [1] رجلًا قدم من اليمن فسأل النبيَّ صلى الله عليه وسلم عن شراب يشربونه بأرضهم من الذرة يقال له المزر فقال النبيُّ صلى الله عليه وسلم أهو مسكر هو قال نعم قال النبيُّ صلى الله عليه وسلم كلُّ مسكر حرام وقال إنَّ على الله عهدًا لمن يشرب المسكر أن يسقيه من طينة الخبال قالوا يا رسول الله وما طينة الخبال قال عرق أهل النار أو عصارة أهل النار عن [2] أنس رضي الله عنه سئل النبيُّ صلى الله عليه وسلم عن الخمر يتخذ خلًّا فقال النبيُّ صلى الله عليه وسلم لا قال النبيُّ صلى الله عليه وسلم من [3] شرب الخمر لا يقبل الله له صلوة أربعين صباحًا فإن تاب تاب الله عليه فإن عاد لم يقبل الله له

---

[1] شخصے از یمن پیشِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ سوال کرد از مشروباتیکہ نوشند در یمن و می سازند از ارزن و مانندِ آں، آنحضور صلی اللہ علیہ وسلم از وے پرسیند آں مشروبات نشہ آرند یا نے وے گفت نشہ آرند پس آنحضور صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر نشہ آور خمر است و ہر خمر حرام است و آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود پروردگار بر خود لازم کردہ است کہ کسے راکہ مسکر نوشد وے را طینۃ الخبال نوشاند ایشاں سوال کردند یارسول اللہ طینۃ الخبال چیست فرمود عرق و عصارۂ اہلِ جہنم است. ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] از حضرتِ انس رضی اللہ عنہ مروی است از رسولِ خدا پرسیدہ شد دربارۂ خمر کہ آیا سرکہ کردہ شود آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ایں چنیں مکنید و آں را مخورید. ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] کسیکہ شراب می نوشد پروردگار قبول نہ کند نمازِ وے چہل روز پس اگر وے توبہ کرد

صلوة أربعين صباحًا فإن تاب تاب الله عليه فإن عاد لم يقبل الله له صلوة أربعين صباحًا فإن تاب تاب الله عليه فإن عاد لم يقبل الله له صلوة أربعين صباحًا فإن تاب لم يتب الله عليه وسقاه من نهر الخبال عن [1] أنس رضي الله تعالى عنه أنه قال يا نبيَّ الله إني اشتريت الخمر لأيتام في حجري قال النبيُّ صلى الله عليه وسلم أهرق الخمر واكسر الدنان رواه الترمذي وضعفه وفي رواية أبي داؤد أنه سأل النبيَّ صلى الله عليه وسلم عن أيتام ورثوا خمرًا قال أهرقها قال أفلا أجعلها خلًّا قال لا قال النبيُّ صلى الله عليه وسلم [2] خيار أئمتكم الذين تحبونهم ويحبونكم وتصلون عليهم ويصلون عليكم وشرار أئمتكم

پروردگار توبۂ وے قبول می کند پس اگر وے اعادہ کند پروردگار قبول نہ کند نمازِ وے چہل روز پس اگر وے توبہ کرد پروردگار توبۂ وے قبول می کند پس اگر وے اعادہ کند پروردگار قبول نہ کند نمازِ وے چہل روز پس اگر وے توبہ کرد پروردگار توبۂ وے قبول می کند پس اگر اعادہ کرد پروردگار توبۂ وے قبول نہ کند و وے را از نہرِ خبال بہ نوشاند. ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ المصابیح.

[1] حضرتِ انس رضی اللہ عنہ می گوید من بحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفتم من بادہ خرید کردہ ام برای آں یتیمان کہ در پرورشِ من اند آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود بادہ را بریز و خمہا را بشکن من گفتم آیا آنرا سرکہ نسازم فرمود آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نے. ۱۲ باب بیان الخمر از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] بہترین ائمۂ شمایاں آنہا اند کہ شمایاں ایشاں را محبت می کنید و ایشاں شمایاں را محبت کنند و شمایاں دعا برای ایشاں می کنید و ایشاں برای شمایاں دعا

الَّذِیْنَ تُبْغِضُوْنَهُمْ وَيُبْغِضُوْنَكُمْ وَتَلْعَنُوْنَهُمْ وَيَلْعَنُوْنَكُمْ
قَالَ قُلْنَا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اَفَلَا نُنَابِذُهُمْ عِنْدَ ذٰلِكَ قَالَ
لَا مَا اَقَامُوْا فِيْكُمُ الصَّلٰوةَ لَا مَا اَقَامُوْا فِيْكُمُ الصَّلٰوةَ اَلَا مَنْ
وُلِّيَ عَلَيْهِ وَالٍ فَرَاٰهُ يَاْتِيْ شَيْئًا مِّنْ مَّعْصِيَةِ اللّٰهِ فَلْيَكْرَهْ مَا يَاْتِيْ
مِنْ مَّعْصِيَةِ اللّٰهِ وَلَا يَنْزِعَنَّ يَدًا مِّنْ طَاعَةٍ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ[1] الْمُقْسِطِيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ عَلٰى مَنَابِرَ مِنْ نُّوْرٍ
عَلٰى يَمِيْنِ الرَّحْمٰنِ وَكِلْتَا يَدَيْهِ يَمِيْنٌ اَلَّذِيْنَ يَعْدِلُوْنَ فِيْ
حُكْمِهِمْ وَاَهْلِيْهِمْ وَمَا وَلُوْا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اَفْضَلُ[2] الْجِهَادِ مَنْ قَالَ كَلِمَةَ حَقٍّ عِنْدَ اَمِيْرٍ جَائِرٍ
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُرْمَةُ[3] نِسَاءِ الْمُجَاهِدِيْنَ
عَلَى الْقَاعِدِيْنَ كَحُرْمَةِ اُمَّهَاتِهِمْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

می کنند و بدترین ائمۂ شمایاں آنہا اند کہ شمایاں از ایشاں متنفر اید و ایشاں از شمایاں متنفر اند و شمایاں بر ایشاں لعنت کنید و ایشاں بر شمایاں لعنت کنند گفتند یا رسول اللہ آیا ما از ایشاں در ایں وقت عہد شکنی کنیم فرمودند نے تا وقتیکہ وے نماز بر پا کنند آگاہ ہر کہ بر وے والی مقرر شد و وے از آں نافرمانیہای پروردگار بیند پس وے را از نافرمانیہای وے را مکروہ دارد و از اطاعتِ وے دست کش نشود. ۱۲ کتاب الامارہ از مشکوٰۃ المصابیح.

[1] انصاف کنندگاں نزدِ پروردگار بر منبرہای نور می باشند بر دستِ راستِ پروردگار و ہر دو دستِ وے راست اند آنانکہ انصاف ورزند در حکمِ خود و اہلِ خود و باناں کہ ایشاں را والی شدہ اند. ۱۲ کتاب الامارہ از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] آنحضرتؐ فرمود بہترین جہاد اینست کہ کلمۂ حق گفتہ شود پیشِ حاکمِ ظالم. ۱۲ کتاب الامارہ از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] زنانِ مجاہدین بر آنانکہ در جہاد نہ رفتہ اند مثلِ مادرہای ایشاں حرام اند. ۱۲ کتاب الجہاد از مشکوٰۃ المصابیح.

اَلْقَتْلُ[1] فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ يُكَفِّرُ كُلَّ شَيْءٍ اِلَّا الدَّيْنَ عَنْ[2] اَبِيْ
هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا تَعُدُّوْنَ الشَّهِيْدَ فِيْكُمْ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ
مَنْ قُتِلَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَهُوَ شَهِيْدٌ قَالَ اِنَّ شُهَدَاءَ اُمَّتِيْ
اِذًا لَقَلِيْلٌ فَقَالَ مَنْ قُتِلَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَهُوَ شَهِيْدٌ وَمَنْ
مَاتَ فِي الطَّاعُوْنِ فَهُوَ شَهِيْدٌ وَمَنْ مَاتَ فِي الْبَطْنِ فَهُوَ شَهِيْدٌ
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَجْتَمِعُ[3] الشُّحُّ وَالْاِيْمَانُ
فِيْ قَلْبِ عَبْدٍ اَبَدًا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلشَّهِيْدِ[4]
عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالٰى سِتُّ خِصَالٍ يُغْفَرُ لَهٗ فِيْ اَوَّلِ دُفْعَةٍ وَيَرٰى
مَقْعَدَهٗ مِنَ الْجَنَّةِ وَيُجَارُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَيَاْمَنُ الْفَزَعَ
الْاَكْبَرَ وَيُوْضَعُ عَلٰى رَاْسِهٖ تَاجُ الْوَقَارِ اَلْيَاقُوْتَةُ مِنْهَا

---

[1] شہادت در راہ خدا ہر گناہ را کفارہ است بجز قرض. ۱۲ کتاب الجہاد از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] از ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ مروی است آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند شمایاں کرا شہید می گوئید گفتند یا رسول اللہ ہر کہ در راہِ خدا قتل شدہ است فرمود پس بایں صورت شہدائے امتِ من قلیل اند پس فرمود کسیکہ در راہِ خدا قتل شد آں شہید است و کسیکہ در طاعون مُرد شہید است و کسیکہ در مرضِ شکم بمرد شہید است. ۱۲ کتاب الجہاد از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] بخل و ایمان در یک قلب ہرگز جمع نشوند. ۱۲ کتاب الجہاد از مشکوٰۃ المصابیح.

[4] نزدِ پروردگار برای شہید شش خصال اند باول دفعہ بخشیدہ شود و مقامِ خود در جنت بہ بیند و از عذابِ قبر نجات یابد و از فزعِ اکبر در امن باشد و بر سرِ وے نہادہ شود تاج

خَيْرٌ مِّنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيْهَا وَيُزَوَّجُ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِيْنَ زَوْجَةً
مِّنَ الْحُوْرِ وَيُشَفَّعُ فِيْ سَبْعِيْنَ مِنْ اَقْرَبَائِهٖ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [1]خَيْرُ الْخَيْلِ اَلْاَدْهَمُ الْاَقْرَحُ الْاَرْثَمُ ثُمَّ الْاَقْرَحُ
الْمُحَجَّلُ طَلَقُ الْيَمِيْنِ فَاِنْ لَّمْ يَكُنْ اَدْهَمُ فَكُمَيْتٌ عَلٰى هٰذِهِ
الشِّيَةِ عَنِ [2]ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ اِلٰى قَيْصَرَ يَدْعُوْهُ اِلَى الْاِسْلَامِ وَبَعَثَ بِكِتَابِهٖ
اِلَيْهِ بِدِحْيَةَ الْكَلْبِيِّ وَاَمَرَهٗ اَنْ يَّدْفَعَهٗ اِلٰى عَظِيْمِ بُصْرٰى لِيَدْفَعَهٗ
اِلٰى قَيْصَرَ فَاِذَا فِيْهِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ مِنْ مُّحَمَّدِ
بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ اِلٰى هِرَقْلَ عَظِيْمِ الرُّوْمِ سَلَامٌ عَلٰى
مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى اَمَّا بَعْدُ فَاِنِّيْ اَدْعُوْكَ بِدَاعِيَةِ الْاِسْلَامِ
اَسْلِمْ تَسْلَمْ يُؤْتِكَ اللّٰهُ اَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَاِنْ تَوَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ

نزد یا قوتے ازاں از دُنیا و مافیہا بہتر است و ہفتاد و دُو حور بزنی وے دادہ شود و دربارۂ ہفتاد
کس از قرابت دارانِ وے شفاعتِ وے قبول کردہ شود. ۱۲ کتاب الجہاد از مشکوٰۃ المصابیح .

[1] بہترین اسپہا اسپِ سیاہ است کہ بر پیشانی و بینی وے سفیدی باشد پس ازاں
آنکہ بر پیشانی وے و دست و پای وے بجز دست راست سفید باشد پس اگر اسپِ سیاہ
نباشد پس اسپِ سرخ رنگ است بایں صفات. ۱۲ باب اعداد آلۃ الجہاد از مشکوٰۃ المصابیح .

[2] از ابن عباس رضؓ مروی است آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم دعوتِ اسلام بہ قیصر نوشت
و کتابِ خود را بادحیہ کلبی ارسال کرد و وے را فرمودند کہ وے امیرِ بُصریٰ را بدہد تاکہ وے
بقیصر بدہد و کتاب اینست :

بنامِ اللہ مہربان و رحیم   از جانبِ محمد بن عبد اللہ و رسولِ وے بہرقل عظیم الروم سلام
برکسیکہ پیروئ ہدایت کند و بعد از حمد و صلوٰۃ. من ترا دعوتِ اسلام می دہم مسلمان شو سلامت
بمانی پروردگار ترا دوگونہ اجر دہد پس اگر تو روگرداں شوی پس بر تو است گناہِ کاشکاراں تو.
۱۲ باب الکتاب الی الکفار از مشکوٰۃ المصابیح .

اِثْمُ الْيَرِيْسِيِّيْنَ عَنْ [1]سَلَمَةَ بْنِ الْاَكْوَعِ قَالَ اَتَى النَّبِيَّ صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَيْنٌ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ وَهُوَ فِيْ سَفَرٍ فَجَلَسَ
عِنْدَ اَصْحَابِهٖ يَتَحَدَّثُ ثُمَّ انْفَتَلَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ اُطْلُبُوْهُ وَاقْتُلُوْهُ فَقَتَلْتُهٗ فَنَفَّلَنِيْ سَلَبَهٗ قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ [2]قَتَلَ عُصْفُوْرًا فَمَا فَوْقَهَا بِغَيْرِ
حَقِّهَا سَأَلَهُ اللّٰهُ عَنْ قَتْلِهٖ قِيْلَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَمَا حَقُّهَا قَالَ
اَنْ يَّذْبَحَهَا فَيَاْكُلَهَا وَلَا يَقْطَعُ رَاْسَهَا فَيَرْمِيْهَا قَالَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنِ [3]اتَّخَذَ كَلْبًا اِلَّا كَلْبَ مَاشِيَةٍ اَوْ
كَلْبَ صَيْدٍ اَوْ زَرْعٍ انْتَقَصَ مِنْ اَجْرِهٖ كُلَّ يَوْمٍ قِيْرَاطٌ معنیٰ
حدیثِ پیغامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چناں باشد ہرکہ نگاہ دارد
سگ را نقصان کردہ شود ہر روز از نیکیہای وے یک قیراط و ہر قیراط
دو جو باشد مگر سگِ شکاری یا سگ کہ در کشت باشد و یا سگ
کہ برابر رمۂ گوسپنداں باشد قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

[1] از سلمہ بن الاکوع مروی است کہ در سفر جاسوسے نزدِ آں حضرتؐ آمد و با صحابہ
مشغولِ سخن گشت پس ازاں بازگشت آں حضرتؐ فرمود وے را طلب کنید و قتل کنید پس
من ویرا قتل کردم پس عطا فرمود مرا مالِ وے. ۱۲ باب حکم الأسراء از مشکوٰۃ المصابیح .

[2] کسیکہ کنجشک یا از وے کلاں تر را بدونِ حق قتل کند پروردگار پرسشِ آں کند عرض کردند
حقِ وے چیست فرمود حقِ وے آنست کہ وے را ذبح کند و بخورد نہ اینکہ سر بریدہ اندازد .
۱۲ کتاب الصید از مشکوٰۃ المصابیح .

[3] کسیکہ سگ نگاہ دارد ہر روز از عملِ وے بقدر یک قیراط اجر کم کردہ شود مگر آں
سگ کہ برای شکار باشد یا برای حفاظتِ کشت باشد یا چوپائہا . ۱۲ باب ذکر الکلب از
مشکوٰۃ المصابیح .

مَنْ[1] قَتَلَ وَزَغًا فِيْ اَوَّلِ ضَرْبَةٍ كُتِبَتْ لَهٗ مِائَةُ حَسَنَةٍ وَّفِي الثَّانِيَةِ دُوْنَ ذٰلِكَ وَفِي الثَّالِثَةِ دُوْنَ ذٰلِكَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[2] لَا تَسُبُّوا الدِّيْكَ فَاِنَّهٗ يُوْقِظُ لِلصَّلٰوةِ عَنْ[3] جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهٰى عَنْ اَكْلِ الْهِرَّةِ وَعَنْ اَكْلِ ثَمَنِهَا عَنْ[4] اَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَتْلِ اَرْبَعَةٍ مِّنَ الدَّوَابِّ اَلنَّمْلَةِ وَالنَّحْلَةِ وَالْهُدْهُدِ وَالصُّرَدِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلْغُلَامُ[5] مُرْتَهِنٌ بِعَقِيْقَتِهٖ يُذْبَحُ عَنْهُ الْيَوْمَ السَّابِعَ وَيُسَمّٰى وَيُحْلَقُ رَأْسُهٗ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[6] كَانَ لَهٗ قَرْحَةٌ فَلَهٗ اَنْ يَصْبَغَهَا بِالْحِنَّاءِ عَنْ[7] عَبْدِ الرَّحْمٰنِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى

---

[1] کسیکہ کربسہ را در اوّلِ ضرب قتل کرد مکتوب شود برای وے صد حسنہ و در ضربِ دوم ازیں کم تر و در ضربِ سوم ازیں کم تر. ۱۲ باب مایحلّ اکلہ و مایحرم از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] مرغ را دشنام مدہید زیرا کہ وے برای نماز بیدار می کند. ۱۲ باب مایحلّ اکلہ و مایحرم از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] از جابرؓ منقول است کہ آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم منع فرمود از خوردنِ گربہ و از قیمتِ آں. ۱۲ باب مایحلّ اکلہ و مایحرم از مشکوٰۃ المصابیح.

[4] از انس بن مالکؓ مروی است کہ آں حضرتؐ از قتل چار جانداراں منع فرمود مورچہ و مگسِ شہد و ہدہد و ورکاک. ۱۲ باب مایحلّ اکلہ و مایحرم از مشکوٰۃ المصابیح.

[5] بچّہ گرو است بعوضِ عقیقہ کہ ذبح کردہ شود از وے در روزِ ہفتم و نامش نہادہ شود و سرِ وے تراشیدہ شود. ۱۲ باب العقیقہ از مشکوٰۃ المصابیح.

[6] کسے را کہ زخمے بود وے را باید کہ بروے حنابہ لیسد. ۱۲ کتاب الطب از مشکوٰۃ المصابیح.

[7] از عبدالرحمٰن رضی اللہ تعالیٰ عنہ منقول است کہ طبیبے از رسول اللہؐ پرسید

عَنْهُ اَنَّ طَبِيْبًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ضِفْدَعٍ يَجْعَلُهَا فِيْ دَوَاءٍ وَنَهَاهُ رَسُوْلُ اللّٰهِ عَنْ قَتْلِهَا عَنْ[1] جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ اِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ اِنِّيْ رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَاَنَّ رَأْسِيْ قُطِعَ فَضَحِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ اِذَا لَعِبَ الشَّيْطٰنُ بِاَحَدِكُمْ فِيْ مَنَامِهٖ فَلَا تُحَدِّثْ بِهِ النَّاسَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ[2] قَامَ مِنْ مَّجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ اِلَيْهِ فَهُوَ اَحَقُّ بِهٖ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَجْلِسْ[3] بَيْنَ رَجُلَيْنِ اِلَّا بِاِذْنِهِمَا عَنْ جَابِرٍ[4] رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَقُوْمُ مِنْ مُّصَلَّاهُ الَّذِيْ يُصَلِّيْ فِيْهِ الصُّبْحَ حَتّٰى تَطْلُعَ الشَّمْسُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ[5] الْمَجَالِسِ اَوْسَعُهَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

کہ غوک در دوا شامل کردہ شود پس وے را از قتل آں منع فرمود. ۱۲ کتاب الصید از سُنن نسائی.

[1] از جابرؓ مروی است شخصے پیشِ آں حضرت صلّی اللہ علیہ وسلّم آمد و گفت من در خواب دیدم کہ سرِ من بریدہ شدہ است آں حضرتؐ تبسّم کردہ فرمود وقتیکہ شیطان در خواب بشما مزاح کند آں را بمردماں مگوئید. ۱۲ کتاب الرؤیا از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] کسیکہ از مجلس خیزد و وے باز آید پس وے مستحق تر است بآنجا. ۱۲ باب القیام از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] ما بین دو کس بغیرِ اجازتِ ایشاں منشیں. ۱۲ باب القیام از مشکوٰۃ المصابیح.

[4] از جابرؓ منقول است کہ رسولِ خدا از مصلّی خود کہ نمازِ صبح در آں جا می گذاشتند برنمی خاستند تا آنکہ آفتاب طلوع می کرد. ۱۲ باب الجلوس از مشکوٰۃ المصابیح.

[5] بہترین مجالس آں مجالس اند کہ وسعت دارند. ۱۲ باب الجلوس از مشکوٰۃ المصابیح.

[1] إِذَا سَمَّيْتُمْ بِاسْمِي فَلَا تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ [2] لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[3] إِنَّ اللّٰهَ لَا يَقْبَلُ الصَّدَقَةَ وَذُو رَحِمٍ مُحْتَاجٌ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [4] إِذَا أَحَبَّ الرَّجُلُ أَخَاهُ فَلْيُخْبِرْهُ أَنَّهُ يُحِبُّهُ عَنْ [5]
ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهُ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ تَقُولُ فِي رَجُلٍ أَحَبَّ قَوْمًا
وَلَمْ يَلْحَقْ بِهِمْ فَقَالَ الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [6] تُعْرَضُ أَعْمَالُ النَّاسِ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّتَيْنِ يَوْمَ
الْإِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ فَيُغْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ إِلَّا عَبْدًا بَيْنَهُ
وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

[1] آں حضرتؐ فرمود وقتیکہ شما نام خود بنام من نہید پس از آں کنیتِ من اختیار نکنید ۱۲ باب الاسامی از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] آں حضرتؐ فرمود قطع کنندۂ صلۂ رحم در جنّت داخل نشود. ۱۲ کتاب البرّ از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] پروردگار آں صدقہ را قبول نمی فرماید کہ بکسے دیگر دادہ شود و قرابت دارانِ صدقہ دہندہ محتاج باشند. ۱۲ کتاب الصدقۃ از مشکوٰۃ المصابیح.

[4] کسیکہ بہ برادرِ خود محبّت دارد پس باید کہ آگاہ کند وے را. ۱۲ باب الحب فی اللہ از مشکوٰۃ المصابیح.

[5] از ابنِ مسعودؓ منقول است شخصے پیش رسولِ خداؐ آمد و گفت یارسول اللہ چہ می گوئی برای شخصے کہ بقومے محبّت دارد و بایشاں لاحق نشدہ است فرمود آنحضرتؐ مرد باکسے است کہ وے را دوست می دارد. ۱۲ باب الحب فی اللہ از مشکوٰۃ المصابیح.

[6] اعمالِ بنی آدم در ہر ہفتہ دوبار پیش می شوند روزِ دوشنبہ و روزِ پنجشنبہ پس وے می بخشد برائ ہر بندۂ مومن مگر آں بندہ کہ مابینِ وے و برادرِ وے عداوت بود. ۱۲ باب النہی عن التہاجر از مشکوٰۃ المصابیح.

[1] لَا يَحِلُّ لِلْمُسْلِمِ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلٰثَةِ أَيَّامٍ فَمَنْ هَجَرَ
فَوْقَ ثَلٰثَةِ أَيَّامٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[2] مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكِ دَمِهِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
مَلْعُونٌ مَنْ ضَارَّ مُؤْمِنًا أَوْ مَكَرَ بِهِ عَنْ [3] أَبِي سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ
قَالَ سَمِعْتُ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا أُخْبِرُكُمْ
بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلٰوةِ وَالصَّدَقَةِ قُلْنَا بَلٰى يَا رَسُولَ
اللّٰهِ قَالَ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [4] إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ
يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَكْثُرَ الْجَهْلُ وَيَكْثُرَ شُرْبُ الْخَمْرِ وَيَكْثُرَ الزِّنَا
وَيَقِلَّ الرِّجَالُ وَيَكْثُرَ النِّسَاءُ حَتّٰى يَكُونَ لِخَمْسِينَ امْرَأَةً الْقَيِّمُ الْوَاحِدُ

---

[1] مسلمے را شایاں نیست کہ از برادرِ خود زائد از سہ روز ہجراں نماید و کسیکہ زیادہ از سہ روز ہجراں کرد و مُرد در جہنّم داخل شد. ۱۲ باب النہی عن التہاجر از مشکوٰۃ المصابیح.

[2] کسیکہ یکسال ہجران از برادرِ خود کند مثلِ آنست کہ خونِ وے بریزد. ۱۲ باب النہی عن التہاجر از مشکوٰۃ المصابیح.

[3] کسیکہ مومن را نقصان رساند پس وے ملعون است. ۱۲ باب النہی عن التہاجر از مشکوٰۃ المصابیح.

[4] از ابوسلمہؓ منقول است وے گفت من از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم شنیدم وے فرمود آیا خبر ندہم من شما را بمرتبۂ کہ افضل است از مرتبۂ روزہ و نماز و صدقہ ماگفتیم بلیٰ یا رسول اللہ فرمود صلح مابینِ آنہا کہ در ایشاں اختلاف بود و فساد باہمی می ستردد. ۱۲ باب النہی عن التہاجر از مشکوٰۃ المصابیح.

[5] از علاماتِ قیامت است اینکہ علم برداشتہ شود و جہل بسیار شود و بادہ خوری و زنا بکثرت شود و مرداں کم تر شوند از زناں و زناں بیشتر شوند از مرداں تا آنکہ پنجاہ زناں را یک مرد نگراں باشد. ۱۲ باب اشراط الساعۃ از مشکوٰۃ المصابیح.

Scanned by CamScanner

قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا تقوم الساعة[1] حتی یتقارب الزمان فتکون السنة کالشہر والشہر کالجمعة وتکون الجمعة کالیوم وتکون الیوم کالساعة وتکون الساعة کالضرمة من النار عن[2] ام سلمة رضی اللہ عنہا انہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المہدی من عترتی من اولاد فاطمة عن[3] ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالی عنہ انہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان المہدی منی اجلی الجبہة اقنی الانف یملأ الارض قسطا وعدلا کما ملئت ظلما وجورا یملک سبع سنین عن[4] عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنہ انہ قال قال سمعت عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان اول الآیة خروجا طلوع الشمس من مغربہا وخروج الدابة علی الناس ضحی وایتہما کانت قبل صاحبتہا فالاخری علی اثرہا قریبا

---

۱ آں حضرتؐ فرمود قیامت قائم نہ شود تا آنکہ زماں مختصر شود سال بمنزلۂ ماہ و ماہ بمنزلۂ ہفتہ و ہفتہ بمنزلۂ روز و روز بمنزلۂ ساعت و ساعت بمنزلۂ شعلہ شود. ۱۲ باب اشراط الساعۃ از مشکوٰۃ المصابیح.

۲ مہدی از نسلِ من از اولادِ فاطمہ است. ۱۲ باب اشراط الساعۃ از مشکوٰۃ المصابیح

۳ از ابو سعید الخدریؓ منقول است کہ آں حضرتؐ فرمودہ مہدی از من باشد و پیشانی واسع و بینی بلند باشد و وے زمین را بعدل و خوبی پر کند برنگے کہ بظلم و ستم پُر شدہ بود و ہفت سال دنیا را مالک شود. ۱۲ باب اشراط الساعۃ از مشکوٰۃ المصابیح.

۴ از ابن عمرؓ منقول است کہ آں حضرتؐ فرمود در آخرِ زماں اوّلینِ علامتِ قیامت اینست کہ آفتاب از مغرب طلوع کند و خروجِ دابہ بود بوقتِ چاشت و ازیں دو ہر چہ اوّلاً باشد دوم پس ازاں باشد. ۱۲ جمع الفوائد.

سوال کردم از حدیثِ طبقات از بندگی قطب العالم دامت برکاتہ بزبانِ کرم **جواب** فرمودند کہ موروث از علمای سلف رحمہم اللہ تعالی علیہم بما رسیدہ است کہ چوں حضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم در مرضِ موت شد پرسیدند یا رسول اللہ زیرِ زمین چند خواہی ماند بزبانِ مبارک گفتند ہزار و چند سال خواہم ماند گفتند کہ ہر صد سال بعدِ تو بگذرد خاصیتِ آں چہ باشد تا آن کہ قیامت قائم شود قال سید جلال الدین دامت برکاتہ قال[1] صدر الامام محی الدین ابو یوسف رحمہ اللہ رحمة واسعة قال اخبرنا محمد بن الحسن بن علی الجوہری غفر اللہ لہ قال اخبرنا الاستاذ المحقق والحبر المدقق ابو زکریا یحیی ابن علی کتاب تراہ قال اخبرنا عبد اللہ بن عمر قال اخبرنا عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالی عنہ باسناد صحیح عن حضرة رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امتی فی الدنیا من بعدی علی عشرة اطباق باذن اللہ تعالی الطبقة الاولی اہل التقی والورع حتی یمضی مائة سنة والطبقة الثانیة اہل تواضع وتراحم حتی یمضی بمائتی سنة فی تمام العالم والطبقة الثالثة اہل ہرج ومرج

---

۱ صدر الامام محی الدین ابو یوسفؒ بسندِ صحیح خود از عبد اللہ بن عباس و وے از آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم روایت کرد کہ فرمود اُمّتِ من بعد از من باذنِ خداوندی بردہ طبقہ باشد طبقۂ اولیٰ از مُتّقیاں و پرہیزگاراں بود تا گذشتنِ صد سال و طبقۂ دوم از متواضعاں و رحم کنندگاں باشند تا گذشتنِ دو صد سال و طبقۂ سوم از اصحابِ ہرج و مرج باشد در دُنیا تا گذشتنِ سہ صد سال

اِلٰی ثَلٰثِ مِائَةِ سَنَةٍ فِی الدُّنْیَا وَالطَّبَقَةُ[1] الرَّابِعَةُ اَهْلُ التَّکَاثُرِ وَالزُّوْرِ حَتّٰی یَمْضِیَ اَرْبَعُ مِائَةِ سَنَةٍ وَالطَّبَقَةُ الْخَامِسَةُ اَهْلُ ظُلْمٍ وَعُدْوَانٍ وَ بَغْیٍ وَعِصْیَانٍ حَتّٰی یَمْضِیَ خَمْسُ مِائَةِ سَنَةٍ وَالطَّبَقَةُ السَّادِسَةُ اَهْلُ الْفِسْقِ وَالشَّقَاوَةِ لَایَحْضُرُ مِنْهُمْ اَحَدٌ فِی الْجَمَاعَةِ اِلَّا عَلٰی سَبِیْلِ النُّدْرَةِ وَالْقِلَّةِ حَتّٰی یَمْضِیَ سِتُّمِائَةِ سَنَةٍ کَامِلَةٍ فِی الْعَالَمِ وَالطَّبَقَةُ السَّابِعَةُ اَهْلُ عِلْمٍ وَتَوَاضُعٍ اِلٰی اَنْ یَمْضِیَ سَبْعُ مِائَةِ سَنَةٍ ثُمَّ یَقِلُّ دَوَابُّ الْبَرِّ حَتّٰی لَایَبْقٰی مِنَ الرُّکُوْبِ عَلٰی اَیْدِی النَّاسِ اِلَّا قَلِیْلٌ وَیَنْقَطِعُ دَوَابُّ الْبَحْرِ کَثِیْرًا عَنِ الْآفَاتِ وَالْبَلِیَّاتِ وَالطَّبَقَةُ الثَّامِنَةُ اَهْلُ فَخْرٍ وَاَهْلُ جِدٍّ وَاجْتِهَادٍ وَاَکْثَرُهُمْ یَجْمَعُوْنَ الْمَالَ وَیَتْرُکُوْنَ الْاَعْمَالَ وَیُحِبُّوْنَ الْفَسَادَ وَیَاْکُلُوْنَ الْحَرَامَ وَلَایَحْصُلُ طَاعَتُهُمْ بِالْاِخْلَاصِ وَیَخْرُجُ النَّاسُ عَنْ اِطَاعَةِ الْاِمَامِ وَالْمُلُوْکِ یَجُوْرُوْنَ عَلٰی عِبَادِ اللّٰهِ تَعَالٰی وَلَایَخَافُوْنَ

وطبقۂ چہارم از کسانیکہ کثرتِ مال خواہند و اہلِ دغا باشند تا گذشتنِ چہارصد سال و طبقۂ پنجم از ظالماں و تعدّی کنندگاں و سرکشاں و بزہکاراں بود تا گذشتنِ پانصد سال و طبقۂ ششم از اہلِ فسق و بدبختاں بود کہ کسے از ایشاں در جماعت نہ آید مگر گاہے بگاہے تا گذشتنِ شش صد سال و طبقۂ ہفتم از اہلِ علم و تواضع بود تا آنکہ بگذرد ہفت صد سال پس ازاں کم شوند جانورانِ خشکی تا آنکہ برای سواری نزدِ مردماں جانورے نہ ماند مگر بہ ندرت و از آفات و بلیّات جانورانِ آبی ہلاک شوند و طبقۂ ہشتم از اہلِ فخر و جد و جہد کنندگاں بود بسیارے از ایشاں مال را جمع کنند و اعمال را ترک کنند و فتنہ و فساد را دوست دارند و حرام خورند و اطاعت باخلاص نہ کنند و مردماں از اطاعتِ امام و بادشاہاں خروج کنند و بر بندگانِ خُدا ظلم کنند از پروردگار خوف نہ کنند

عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰی فَیَنْزِعُ[1] النُّصْرَةَ عَنْ اَهْلِ الْاِسْلَامِ وَالْکُفَّارُ یَغْلِبُوْنَ عَلٰی دِیَارِ الْاِسْلَامِ وَیَقْبِضُوْنَ اَمْوَالَهُمْ وَ اَوْلَادَهُمْ وَاَزْوَاجَهُمْ وَالْمُسْلِمُوْنَ یَبْغَضُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَ یَرْفَعُ الْبَرَکَةَ عَنْ کَسْبِهِمْ وَعَنْ اَمْوَالِهِمْ وَالطَّبَقَةُ التَّاسِعَةُ اَهْلُ ضَلَالٍ وَشِرَارٍ یَقْتُلُوْنَ النَّاسَ بِغَیْرِ حَقٍّ وَلَا یَخَافُ اَحَدٌ عَنْ اَحَدٍ وَتَشْتَغِلُ اُمَّتِیْ بِالْحَسَدِ وَالْحِقْدِ ثُمَّ یُسَلِّطُ اللّٰهُ عَلَیْهِمْ مِنْ زُمْرَةِ الْمُلُوْکِ بِالْقَهْرِ وَالْجَبْرِ وَیَنْزِلُ عَلَیْهِمُ الْوَبَاءُ وَالْجُوْعُ وَالْعَطَشُ ثُمَّ یُخَالِطُ النَّاسَ السِّبَاعُ فِی الْاَسْوَاقِ وَتَمْکُثُ الْوُحُوْشُ وَالطُّیُوْرُ فِی الْاَسْوَاقِ وَ وَتَمْکُثُ الْوُحُوْشُ وَالطُّیُوْرُ فِی الْبَادِیَةِ وَفِیْ بُیُوْتِ بَنِیْ آدَمَ ثُمَّ یَخْرَبُ دِیَارُ الْعَجَمِ لِغَلَبَةِ الْمُشْرِکِیْنَ فَعَلَیْکُمْ اَنْ تَقْصِدُوْا مِنَ الْمَشْرِقِ اِلٰی جَانِبِ الْکُوْفَةِ وَالْبَصْرَةِ لِاَنَّ فِیْ تِلْکَ الْاَرَاضِیْ فِیْ آخِرِ الزَّمَانِ تَجْتَمِعُ الْخَلَائِقُ بِالْاَمْنِ وَالْاَمَانِ وَتَصِیْرُ النِّسَاءُ کَالْبِغَالِ الْهَمَلِ حَتّٰی لَا تَکْتَفِی الْمَرْاَةُ بِرَجُلٍ وَاحِدٍ اِلَّا

---

[1] پروردگار بازگرداند نُصرتِ خود را از مسلماناں و کافراں بر ممالکِ اسلامی غالب آیند و قابض شوند بر اموال و اولاد و ازواجِ مسلماناں و مسلماناں باہم بغض دارند و برکتِ خداوندی از کسب و اموالِ ایشاں برداشتہ شود و طبقۂ نہم از گمرہاں و اشرار بود کہ بلا وجہ مردماں را قتل کنند و کسے از کسے خوف نہ کنند و مشغول شود اُمّتِ من در حسد و کینہ وری پس ازاں پروردگار مسلّط گرداند بجبر و قہر بر ایشاں طائفۂ از بادشاہاں را و بر ایشاں وبا و گرسنگی و تشنگی نازل شود پس درندگاں و مردماں در بازارہا باہم آمیختہ شوند و قرار گیرند پرندگاں و وحشی جانوراں در بازارہا و قرار گیرند جانوران وحشی و پرندگاں در صحراہا و در خانہای مردماں باز بغلبۂ مشرکین ممالکِ عجم برباد شود پس بر شمایاں لازم است کہ قصد کنید از جانبِ مشرق بکوفہ و بصرہ زیراکہ در آنجا در آخر زماں اجتماعِ مردماں بامن و اماں باشد و زناں مثلِ بغالِ آزاد شوند تا آنکہ زنے بیک مرد قناعت نہ کند مگر

مَنْ عَصَمَهَا اللهُ تَعَالىٰ وَلَا يَكُوْنُ اَمْنُ الطَّرِيْقِ فِي الْعَالَمِ قَطُّ وَاَكْثَرُ عُلَمَائِهِمْ فُسَّاقٌ وَ زُهَّادُهُمْ جُهَّالٌ وَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيْدٌ ثُمَّ يَمْطُرُ مِنَ السَّمَاءِ كَاَمْثَالِ الْبُيُوْضِ فَيَهْلِكُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْاِنْسِ وَ مَرَدَةِ الشَّيَاطِيْنِ وَمَاسَكَنَ فِي الْبِحَارِ ثُلُثٌ وَ يَبْقَى ثُلُثَانِ وَيَهْلِكُ بِهَا مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ وَ الزَّرْعِ وَ الثِّمَارِ وَمَاشَاءَ اللهُ مِنَ الْخَلَائِقِ ثُمَّ يَخْرُجُ الْمَهْدِيُّ مِنْ اَهْلِ بَيْتِيْ يَمْلِكُ جَمِيْعَ الْعَالَمِ بِالْعَدْلِ وَ السَّلْطَنَةِ ثُمَّ تَطْلُعُ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا وَيَنْسَدُّ بَابُ التَّوْبَةِ قَوْلُهُ تَعَالىٰ يَوْمَ يَأْتِيْ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِيْ اِيْمَانِهَا خَيْرًا وَ الطَّبَقَةُ الْعَاشِرَةُ اَهْلُ الْحِرْصِ وَ الْاَمَلِ

آں کہ پروردگار وے را محفوظ دارد و امنِ راہ از عالم مفقود شود و اکثر علمای ایشاں فاسقاں و زاہدانِ ایشاں جاہلاں بوند و برای ایشاں در آخرت سخت عذاب است پس ازاں از آسماں چیزے مانند بیضہا بریزد پس جن و انس و شیاطینِ سرکش و ساکنان دریاہا یک ثلث ہلاک شوند و دو ثلث باقی ماند و برباد شود از کشتہا و میوہا و حیوانہا واز مخلوقات آنچہ خدا می خواہد پس ازاں خروجِ مہدی شود کہ از اہلِ بیتِ من باشد و پُر کند تمام عالم را بانصاف و حفاظت پس ازاں طلوع کند آفتاب از جانبِ مغرب و بند شود دروازۂ توبہ قولِ پروردگار در آں روزیکہ بعض نشانیہا خدای تو ظاہر گردد کسیکہ ایمان نہ آوردہ بود یا در ایمان خود کسب نیکی نہ کردہ بود وے را ایمان آوردن نفع نہ رساند و طبقۂ دہم از حریصاں و خواہش کنندگاں بود

لَاخَيْرَ فِيْهِمْ ثُمَّ يَخْرُجُ يَاجُوْجُ وَ مَاجُوْجُ وَ بَعْدَ ذٰلِكَ يَخْرُجُ الدَّجَّالُ يَدُوْرُ جَمِيْعَ الْعَالَمِ ثُمَّ يَخْرُجُ دَابَّةُ الْاَرْضِ وَتَبْقٰى ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ثُمَّ يَنْزِلُ عِيْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ خَلِيْفَةً مِنْ بَعْدِيْ عَلٰى اُمَّتِيْ يَأْمُرُ النَّاسَ عَلٰى شَرِيْعَتِيْ يَمْكُثُ فِي الْعَالَمِ اَرْبَعِيْنَ سَنَةً فَيَمُوْتُ جَمِيْعُ الْخَلْقِ اِلَّا مَاشَاءَ اللهُ قَوْلُهُ تَعَالىٰ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ فَبَعْدَ ذٰلِكَ تَقُوْمُ الْقِيٰمَةُ ثُمَّ يُحْشَرُ النَّاسُ وَ الْخَلْقُ جَمِيْعًا وَ اَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيْهَا وَاَنَّ اللهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُوْرِ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ .

کہ ہیچ خیرے در ایشاں نہ بود و باز خروج یاجوج و ماجوج شود باز دجّال ظاہر شود کہ در تمام عالم بگردد و باز دابۃ الارض ظاہر شود و سہ روز بماند و باز نازل شود حضرتِ عیسٰی علیہ السلام کہ خلیفۂ من بعد از من بر اُمّتِ من باشد و مرداں را بہ شریعتِ من حکم دہد و در عالم چہل سال بماند و باز تمام مخلوق بمیرد بجز آنکہ پروردگار آں را زندہ دارد قولِ پروردگار است ہر چیز ہلاک شوندہ است بجز وجہ پروردگار و باز قیامت برپا شود و باز تمام مرداں و مخلوقات جمع کردہ شود و قیامت آمدنی است شکے نیست در آں و پروردگار اہلِ قبور را بردارد و در آں روز حکم غیرِ پروردگار کسے را نیست .

باب ہشتم

در بیانِ اشعار و ابیات و فضیلتِ فاتحہ و جز آں

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند کہ شرعًا خواندن و شنیدنِ شعر منع نیست بلکہ سُنّتِ مطلق است و محظور نیست در خبر ست کہ پیغامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشعارِ جاہلیت از عائشہ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا درخواستے و اُو بخواندے و رسول صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بگوشِ مبارک اِصغا کردے در خبر ست حسّان رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ مدحہا بجہتِ پیغامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نبشتہ کردے شب بحضرت رسالت صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ گذرانیدے پیغامبر صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تشریفات و انعامات بوُے بارہا دادے در خبر ست کعب بن زہیر مدح نبشتہ و رسالہ[2] ساختہ بود فرمان شد ہر کہ آں را بخواند و بر خویش نگاہ دارد وے

---

[1] واضح باد کہ دریں باب اشعارِ عربی و فارسی را کہ جامع سِرَاجُ الْهِدَايَة آوردہ بیشترِ آں ناقابلِ استفادہ اند علاوہ ازیں کہ غلطی ہای املائی دارند از وزن و قافیہ نیز ساقط اند و من ایں اشعار را نزدِ اصحابِ علوم عرض کردم لیکن مائدہ نہ بخشید و بعد از سعی بسیار انچہ در بعضِ اشعار اصلاح کردہ ام آنرا یکجا نقل کردہ ام و تتیمًا للفائدہ عکسِ جملہ اشعار نیز شامل کردہ اُم.

[2] مراد ازیں رسالہ قصیدۃ بُردہ است کہ کعب بن زہیر در مدحت النبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ گفتہ است و آنحضرت صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وے را چادرِ خود مرحمت فرمود.

مُوجبِ بہشت گردد و خلفاء راشدین رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُمْ اشعار نبشتہ و خواندہ و صحابۂ کرام و متابعانِ ایشاں کتابہا نبشتہ و دریں باب اشعار بجہتِ نظائر و تمثیلاتِ مسائلِ دینی علمای مذاہب نیز گفتہ و خواندہ اند از طبع لطائف و استعارات بنظم در آوردہ پس خواندن و نبشتنِ شعر باجماع درست باشد پس چیزے کہ مستحسن است برای اسلام چرا ننویسند و نخوانند قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا رَآهُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ حَسَنٌ[1] اما حضرتِ رسالت صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را منع من عند اللہ العزیز الحکیم خواندن و گفتن منع کمی نیامدہ است قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِيْ لَهٗ[2] برای دفع طعنِ طاعنان است لیکن جملہ کلامِ حضرتِ رسالت صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ موزوں و مرتّب است کہ ہمہ فصحاء و بلغاء در آں عاجز و مضطرند اہلِ سلوک و مشائخِ طبقات جملہ شعرہا در کتابہا و رسالہائی خویش نبشتہ و حالتہا در شنیدن و گفتنِ شعر راندہ و ذوقہا گرفتہ و ایں قاعدہ تا قیامِ قیامت باقی است و پایندہ بر آں سُنَن خواہد بود فِيْ[3] كَشْفِ الْأَسْرَارِ يَجُوْزُ هِجَاءُ الْكُفَّارِ وَإِفْحَاشُهُمْ فَفَعَلَهٗ الْحَسَّانُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ

---

[1] ہر آنچہ مومناں آں را خوش دارند نزدِ پروردگار خوش است.

[2] پروردگار فرمود من ایشاں را شعر نہ آموختہ ام و ایشاں را لائق نہ بود.

[3] در كَشْفُ الْأَسْرَارُ مذکور است جائز است مذمّتِ کفّار و بد گفتن بایشاں چنانچہ حسّان بن ثابت رضی اللہ عنہ چناں کردہ است و از رسول اللہ صلّی اللہ علیہ وسلّم وے را ایں چنیں حکم بود و نیز در آں مذکور است کہ در تعریف مبالغہ کردن روا است از اکابرِ قوم ایں چنیں ثابت است بلا نکیر.

وَأُمِرَ بِهٖ مِنْ عِنْدِ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَفِیْہِ
اَیْضًا اَلتَّوَسُّعُ فِی الْمَدْحِ جَائِزٌ لِتَوَارُثِ اِسْتِمَاعِ الْمُبَالَغَاتِ بِلَا نَکِیْرٍ
فِیْ تَفْسِیْرِ الزَّاهِدِ قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ تَحْتَ
الْعَرْشِ کَنْزٌ مَفَاتِیْحُهَا اَلْسِنَةُ الشُّعَرَاءِ [1] و دریں باب اخبار و اقوال
در کتابها بسیار آمده. است روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُهٗ می فرمودند
که من از قطب العالم رئیس التابعین پیرِ مکه شیخ عبدالله یافعی طَابَ
ثَرَاهُ براه پرسیدم که لفظِ عین را در شعر برای نظائر بمعانی کثیره
فاضلے نبشته و در نظر جای آمده باشد برای استفاده یادگار فرمایند
بندگی شیخ ایں اشعار خواندند از کلامِ فضلای ماتقدم که در سینهٔ مبارکِ
ایشاں یاد بود شعر

وَاَنْتَ خِیَارُ الْفَاضِلِیْنَ وَعَیْنُهُمْ [2] وَذَاكَ خِیَارُ الشِّعْرِ وَعَیْنُهٗ
وَاَنَّ لِسَانَ الْمَرْءِ جَاسُوْسُ قَلْبِهٖ [3] یُخَبِّرُ عَمَّا فِی الضَّمِیْرِ وَعَیْنِهٖ

حَانَ الرُّجُوْعُ وَقَدْ غَدَوْتَ طَوِیْلًا [4] وَعَصَیْتَ رَبَّكَ بُکْرَةً وَّاَصِیْلًا
اَفْنَیْتَ عُمْرَكَ بِالْبَطَالَةِ مُسْرِعًا [5] وَاِلَی الْاِنَابَةِ لَا تَرُوْمُ سَبِیْلًا

---

[1] در تفسیر زاهد مذکور است آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود زیرِ عرش خزانه است وکلید آن زبانهای شعراء اند.

[2] تو بهترین فضلاء و عینِ ایشاں هستی . و ایں بهترین شعر و عینِ وے است

[3] زبانِ انسان جاسوسِ قلب است . خبری دهد از انچه در دل و عینِ وے است

[4] وقتِ واپسی رسید و تو بسیار ماندی . و پروردگارِ خود را نافرمانیهای کردی صبح و شام

[5] تو عمرِ خود در هیچکاری بسرعت فنا کردی . و برای رجوع بدرگاهِ خداوندی هیچ راه اختیار نکردی

وَنَاقَشَنِی الْکَرِیْمُ عَلٰی ذُنُوْبِیْ [1] وَیُبْدِیْنِی السَّرَائِرَ وَالْمَسَاوِیْ
وَیَزْعَمُ مَا الَّذِیْ اَعْلَاكَ عِنْدِیْ [2] وَغَرَّكَ بِیْ وَاَنْسَاكَ الْاَیَادِیْ

اَیَا غَافِلَ الْقَلْبِ عَنْ ذِکْرِ الْمَنِیَّاتِ [3] عَمَّا قَلِیْلٍ تَسْتَوِیْ بَیْنَ اَمْوَاتٍ
وَاذْکُرِ الْقَبْرَ مِنْ قَبْلِ الْحُلُوْلِ بِهٖ [4] وَتُبْ اِلَی اللّٰہِ مِنْ لَهْوٍ وَلَذَّاتٍ

مَنْ خَافَ مِنْ سَکْرِ الْمَنَایَا [5] لَمْ یَدْرِ مَا لَذَّةُ الرُّقَادِ
قَدْ بَلَغَ الزَّرْعُ مُنْتَهَاهُ [6] لَا بُدَّ لِلزَّرْعِ مِنْ حَصَادٍ

نَامَ الْمُرِیْدُ عَلٰی فِرَاشِ رِضَائِهٖ [7] عَنْ رَبِّهٖ بِجَمِیْعِ مَا اَعْطَاهُ
لَا یَشْتَهِیْ لَا یَبْتَغِیْ لَا یَرْتَجِیْ [8] لَا یَصْطَفِیْ اِلَّا رِضَا مَوْلَاهُ

---

[1] کریم مناقشه کرد با من بخطاهای من . و نشان داد مرا انچه از بدیها پوشیده بود

[2] و گوید که چه چیز ترا نزدِ من مرتبه داد . و ترا بغرور انداخت و فراموش ساخت احسانهای مرا

[3] اے آنکه قلبش غافل است از یاد کردنِ موت . تو زود تر باشی در اموات

[4] یاد کن قبر را پیش از انکه در آں نازل شوی . و توبه آر بدرگاهِ خداوندی از ملاهی و لذات

[5] کسیکه از سکراتِ موت ترسید . نمی داند که چیست لذتِ خوابیدگی

[6] کِشت بانجام رسید . درودنِ کشت ضروری است

[7] ارادت مند بر بسترِ رضامندی خود خوابید . از پروردگارِ خود بر آں تمام که وے آنرا داده است

[8] نه خواهش دارد نه طلب کند نه امید دارد . نه اختیار می کند بجز رضای خدا

[1] لَا يَطْلُبُ الدُّنْيَا وَلَا يَسْعىٰ لَهَا وَاللّٰهُ مِنْ بَيْنِ الْوَرىٰ مَاوَاهُ

---

[2] شَغَلْتَ قَلْبِيْ بِمَا لَدَيْكَ فَمَا يَنْفَكُّ طُوْلَ الْحَيَاةِ مِنْ فِكْرِيْ

[3] وَلَيْتَنِيْ لَمْ اَكُ شَيْئًا وَّلَمْ يَرَنِيْ رَبِّيْ عَلىٰ مَا عَلَيْهِ النَّارُ اَوْجَبَنِيْ

[4] مَالِيْ وَالذَّنْبُ لَيْتَ لَمْ يَكُنْ وَلَيْتَنِيْ قَبْلَهٗ اُدْرِجْتُ فِيْ كَفَنِيْ

---

[5] اَقِلْنِيْ عَثْرَتِيْ وَاغْفِرْ ذُنُوْبِيْ وَهَبْ لِيْ مِنْكَ عَفْوًا وَاقْضِ حَاجِيْ

[6] فَمَالِيْ غَيْرُ اِقْرَارِيْ بِجُرْمِيْ وَعَفْوُكَ حُجَّتِيْ يَوْمَ احْتِجَاجِيْ

---

[7] فَلَيْتَكَ تَحْلُوْ وَالْحَيَاةُ مَرِيْرَةٌ وَلَيْتَكَ تَرْضىٰ وَالْاَنَامُ غِضَابُ

[8] وَلَيْتَ الَّذِيْ بَيْنِيْ وَبَيْنَكَ عَامِرٌ وَبَيْنِيْ وَبَيْنَ الْعَالَمِيْنَ خَرَابُ

---

1. نه دنیا طلب کند و نه برای آں کوشش کند . و خدای تعالیٰ ماویٰ ویست درمیانِ عالمیان
2. تو مشغول ساختی قلبِ مرا بآنکه نزدِ تو است . پس وے جدا نمی شود تمام عمر از فکرِ من
3. کاشکہ من چیزے نبودم و نمی دید پروردگار مرا . برآں حالیکہ آتش برایم واجب کرده
4. چه بود مرا و گناه را کاشکہ نمی بود . و کاشکہ پیش ازاں در کفن پیچیده شدم
5. درگذر از لغزشم و به بخش گناهانم . و عطا فرما عفوِ خود و برآر حاجتم
6. نیست برایم بجز اقرارِ جرمِ خود . عفوِ تو دلیلِ من است در روزِ دلیل گرفتنِ من
7. کاشکہ تو شیریں بودی حالانکہ زندگی تلخ است . کاشکہ تو راضی می بودی و عالم غضبناک می بودے
8. کاشکہ میانِ من و تو آباد می بودے . و مابینِ من و جهانیاں خرابات می بودے

[1] وَلَوْ بِيَدِ الْحَبِيْبِ سُقِيْتُ سُمًّا لَكَانَ السُّمُّ مِنْ يَدِهٖ طَبِيْبُ

---

[2] فَوَاللّٰهِ مَا طَلَعَتْ شَمْسٌ وَّلَا غَرَبَتْ اِلَّا وَذِكْرُكَ مَقْرُوْنٌ بِاَنْفَاسِيْ

[3] وَمَا شَرِبْتُ لَذِيْذَ الْمَاءِ مِنْ عَطَشٍ اِلَّا وَرَاَيْتُ خَيَالًا مِّنْكَ فِي الْكَاْسِ

---

[4] فَوَاللّٰهِ مَا اَدْرِيْ بِمَا اَنَا مُذْنِبٌ اِلَيْكَ سِوَى الْاِفْرَاطِ فِيْ شِدَّةِ الْحُبِّ

[5] فَلَوْ كَانَ ذَنْبِيْ اَنَّنِيْ لَكَ عَاشِقٌ فَلَا اَقَلَّ الرَّحْمٰنُ ذٰلِكَ مِنْ ذَنْبٍ

---

[6] فَهَلْ لِيْ مِنَ الْوَصْلِ سَاعَةٌ فَهَلْ لِيْ سَبِيْلٌ اِلَى الْمُرِّ الْعَذْبِ

[7] فَمَا نَبْتَغِيْ اِلَّا لِقَائَكَ تُحْفَةً وَحَسْبِيْ فِي الدَّارَيْنِ مَا اَبْتَغِيْ حَسْبُ

---

[8] اَمُوْتُ اِذَا ذَكَرْتُكَ ثُمَّ اُحْيىٰ وَلَوْلَا اِذْ ذَكَرْتُكَ مَا حَيِيْتُ

---

1. اگر از دستِ دوست زهر می نوشاندے . البته از دستِ دوست آں زهر طبیبِ من بودے
2. بخدا نه آفتاب برآمد و نه غروب شد . مگر آنکہ یادِ تو بدمهای من وابسته است
3. و هیچ گاه من از تشنگی آبِ شیریں نه نوشیده ام . مگر آنکہ خیال تو در جام دیده ام
4. بخدا من نمیدانم که نزدِ تو بچه خطا دارم . بجز آنکہ در محبتِ تو شغف زاید دارم
5. اگر گناهِ من اینست که من عاشقِ تو هستم . پس خدای تعالیٰ ایں گناه را محو نه کند
6. آیا برایم از وصل ساعتے هست . وآیا برایم راهے است به تلخ و شیریں
7. من هیچ تحفه طلب نه کنم بجز لقاءِ تو . و در جهاں برایم کافی است آنچه می طلبم
8. وقتیکه یادت می کنم می مرم و پس می زیم . اگر ذکر تو نه کنم زنده نمانم

١ وَلَوْلَا بِالرَّجَاءِ اَمُوْتُ شَوْقًا   فَكَمْ اُحْيٰى عَلَيْكَ وَكَمْ اَمُوْتُ

---

٢ اَفِيْ دَارِ الْفَنَاءِ تُرِيْدُ دَوْمًا   هَدَاكَ اللّٰهُ هٰذَا لَايَكُوْنُ

٣ جُنُوْنٌ مِّنْكَ اَنْ تَسْعٰى لِرِزْقٍ   وَيُرْزَقُ فِيْ غِشَاوَتِهِ الْجَنِيْنُ

---

٤ اِذَا جَادَتِ الدُّنْيَا عَلَيْكَ فَجُدْ بِهَا   عَلَى النَّاسِ طُرًّا قَبْلَ اَنْ تَتَقَلَّبَ

٥ وَلَا الْجُوْدُ يُفْنِيْهَا اِذَا هِيَ اَقْبَلَتْ   وَلَا الْبُخْلُ يُبْقِيْهَا اِذَا هِيَ زَالَتْ

---

٦ فَاِنَّ وُجُوْهَ الْعَاشِقِيْنَ عَلَى الَّذِيْ   تَضَمَّنَتْ اَحْشَائُهُنَّ دَلِيْلُ

---

٧ وَاَنْتَ قُلْتَ مَا اَذْنَبْتُ قَالَتْ مُجِيْبَةً

حَيَاتُكَ ذَنْبٌ لَايُقَاسُ بِهَا ذَنْبُ

---

١ اگر امیدے نمی بودمی مُردم از شوقِ خود . تا کے زنده بمانم و بمیرم برای تو

٢ آیا در ایں دارِ فنا طلب گارِ بقا، ہستی . پروردگار ترا ہدایت کند کہ ایں گونہ نمی باشد

٣ دیوانگی است کہ تو برای رزق سعی می کنی . حالانکہ بہ بچہ در شکم مادر روزی رسانیده می شود

٤ اگر دنیا بر تو رُو آرد پس سخاوت بکن باں . بر تمامی مردماں پیش ازانکہ واپس گردد

٥ زیراکہ نہ سخا آنرا تمام می کند وقتیکہ اقبال می آرد. و نہ بخل آنرا محفوظ دارد وقتیکہ رُوی بتابد

٦ چہرہ ہای عشّاق علامت اند . بر آنکہ در سینہ ہای ایشاں پوشیده است

٧ تو گفتی کہ من چہ گناہ کرده ام پس وے بجواب گفت . زندگی تو گناہے است کہ ہیچ گناہ باآں مساوی نیست

١ وَفِي الْقُرْبِ تَعْذِيْبٌ وَفِي الْبُعْدِ حَسْرَةٌ   وَمَا مِنْهُمَا اِلَّا عَلَيَّ شَدِيْدُ

٢ وَيَا شَجْوَ قَلْبِيْ قَدْ بَلَغْتَ اِلَى الْمَدٰى   وَيَا دَمْعَ عَيْنِيْ مَا عَلَيْكَ مَزِيْدُ

---

٣ اَوْقَعَنِيْ حُبُّكَ فِيْ مَنْ يَزِيْدُ   فِيْ مَوْقِفِ الذُّلِّ مَقَامَ الْعَبِيْدُ

٤ قَدْ حَضَرَ الْبَائِعُ وَالْمُشْتَرِيْ   عَبْدُكَ مَوْقُوْفٌ فَمَا ذَا تُرِيْدُ

---

٥ قَالَتْ تَبَارَكَ اللّٰهُ اِنَّكَ فَاضِحِيْ   اَلَسْتَ بِذِي السِّيْمَا وَالنَّاسُ حَوَالِيْ

٦ فَقُلْتُ يَمِيْنُ اللّٰهِ اَبْرَحُ قَاعِدًا   وَلَوْ قَطَعُوْا رَأْسِيْ لَدَيْكِ وَاَوْصَالِيْ

---

٧ اَتَانِيْ اَمْرُ رَشَادٍ   بَيْنَ عَدُوٍّ وَجِهَادٍ

---

٨ بَيْنَ الْمُحِبِّيْنَ سِرٌّ لَيْسَ يُفْشِيْهِ   لَوْحٌ وَلَا قَلَمٌ عَنْهُ فَيَحْكِيْهِ

---

١ و در نزدیکی عذاب است و در دوری حسرت است . و ہر دو ازیں بر من سخت اند

٢ اے دردِ دلِ من تو بانتہا رسیدی . و اے اشکِ چشمِ من بر تو زیادتی ممکن نیست

٣ محبّتِ تو مرا در محلِّ نیلام آورده . در جای ذلّت کہ مقامِ غلاماں است

٤ فروشنده و گیرنده حاضر اند . و غلامِ تو موجود است پس تو چہ اراده داری

٥ وے گفت پروردگار ترا نگہدارد تو مرا رسوا کردی . آیا تو علامت (عشق) نہ داری و مردماں در اطراف اند

٦ گفتم من قسم بخدا من ہمی جای باشم . اگرچہ سَرِ من و اعضاءِ من بریده شوند

٧ آمد بمن دو حکم رشاد . کہ متعلّق اند بدشمن و جہاد

٨ مابینِ عاشق و معشوق رازے است . کہ لوح و قلم ہم بیاں کردن نمی تواند

1 نارٌ تقاتله أنسٌ بمار جنة . نورٌ يخبره عن بعض ما فيه

---

2 لا تنطق بما كرهت وربما . نطق اللسان بحادث فيكون

---

3 وفي فؤاد المحب نار هوى . أحر نار الجحيم أبردها

---

4 لو نظروا بأعين ودهم . نظروا إليك وأهلّوا تهليلا
5 يا لابسا حلل المحاسن أنني . ألبست فالا في هواك وقيلا

---

6 كذاك الشمس يبعد أن يُنأى . ويدنو الضوء منها والشعاع

---

7 أحبك يا شمس النهار وبدره . وإن لامني فيك السهى والقناديل

---

1 آتش آنرا می کشد و محبت بوے اختلاط می کند . و نور وے را خبر دہد از بعض آنکہ در وے است
2 زباں بر آں مکشا کہ تو ناپسندش کردی . زیراکہ بسا اوقات از زبان چیزے می برآید و آں واقع شود
3 درونِ عاشق شوق است کہ تیز تر آتشِ دوزخ پیش آں خنک است
4 اگر وے بچشمِ محبت بسوی تو بنگرند . بنگرند و تہلیل و تکبیر گویند
5 اے آنکہ خوبیہای را جامہای خود ساختہ . از محبتِ تو موردِ قیل و قال گشتہ ام
6 ہمچناں آفتاب دور تر است از آنکہ حاصل شود . البتہ نورِ وے و لمعان وے قریب تر اند
7 اے آفتابِ روز و ماہتاب ترا دوست دارم . اگرچہ مرا سُہی و مشعلہا ملامت کنند

1 وذلك أن الفضل عندك باهر . وليس لأن العيش عندك بارد

---

2 ولقد جعلتك في الفؤاد محدثا . والحب مني ظاهري لحبيبي
3 فلا كل من الجليس مؤانس . وحبيب قلبي في الفؤاد أنيسي

---

4 فلوجهها من وجهها قمر . ولعينها من عينها كحل
5 بأي نواحي الأرض أبغي وصالكم . وأنتم ملوك ما لمقصدكم نحل

---

6 العذر عندي لك مبسوط . والذنب عن مثلك مخطوط
7 ليس المخطوط فعال امرئ . كل الذي يأتيه منحوط

---

8 فريد عن الخلان في كل بلدة . إذا عظم المطلوب قل المساعد

---

1 زیراکہ بزرگی نزدِ تو ظاہر است . و نیست از آنکہ زندگانی نزدِ تو خنک است
2 من ترا در قلبِ خود گویاں ساختم . و محبتِ من برای معشوقِ من ظاہر است
3 نہ ہر یکے از مصاحباں مُونس است . و محبوبِ دلِ من در دلِ من انیسِ من است
4 از وجہ وے برای وے روشنی است . و از ذاتِ وے چشمِ وے سرگین است
5 بکدام حصۂ زمین وصالِ تو طلب کنم . و شمایاں بادشاہاںید و مقصدِ شما واضح نیست
6 عذرِ تو نزدِ من واضح است . و گناہ از مثلِ تو قلمزدہ است
7 آنکہ نوشتہ شدہ است نیست کارِ من . ہر آنکہ می آمد ساختگی است
8 وے تنہا است از دوستاں در ہر شہر . وقتیکہ مقصد عظیم باشد مددگار کم شود

[1] أنتَ الأميرُ فهذهِ حلبُ ... فقدْ نفدَ الزادُ وانتهى الطلبُ

[2] وعبدُكَ الدهرُ قدْ أضرَّ بنا ... إليكَ منْ جورِهِ عبدُكَ الهربُ

---

[3] هوَ البحرُ منْ أيِّ النواحي أتيتَهُ ... فلجّتُهُ المعروفُ والجودُ ساحلُهُ

---

[4] يا عينُ سبّحي أبدًا ... يا نفسُ موتي مكمدًا

[5] ولا تجئْ أحدًا ... إلّا الجلالَ الصمدَا

---

[6] عجبتُ منْ أدمعي وعيني ... منْ قبلِ بيني وبعدَ بيني

[7] فلمّا كانَ عيني بغيرِ دمعٍ ... فصارَ دمعي بغيرِ عيني

---

[8] أنستُ بهِ فلا أبغي سواهُ ... مخافةَ أنْ أضلَّ فلا أراهُ

---

1. تو امیر ہستی و ایں حلب است . توشہ ختم شدہ و طلب بانتہا رسیدہ
2. زمانہ کہ غلام تو است ۔بما ضرر رسانیدہ . از ظلم غلام تو ۔بر تو گریختہ ام
3. وے دریا است ۔بہر جہت کہ تو نزدِ وے آئی . موجہای وے احسانہا است و کنارۂ وے سخاوت است
4. اے عین تو مدام تسبیح کردہ باش . اے نفس ۔بمیر از اندوہ و غم
5. تو نمی آئی بکسے . بجز از ۔بزرگ بے نیاز
6. تعجب کردم بر اشکہا و بر چشم خود . پیش از فراق و بعد از فراق
7. چشم من بے اشک ۔بود . پس اشکِ من بے چشم شدہ
8. آیا نیستم ۔بوے پس طلب ندارم بغیرِ وے . می ترسم بایں کہ من برسم و وے را نہ بینم

[1] قاتلني أهيفُ بمخيطٍ ... لمْ ترَ عيني مثلَهُ قطُّ

[2] أوقعني عارضُ هجرانِهِ ... في البحرِ ليسَ لها شطُّ

---

[3] الطرقُ شتّى وطريقُ الحقِّ واحدٌ ... والسالكونَ طريقَ الحقِّ أفرادُ

---

[4] .... لكَ البشرى بما ترضى رضينا

[5] ولكنّي إذا وطّنتُ نفسي ... لما تهوى فكيفَ أرى حزينا

---

[6] قالوا قريبٌ قلتُ ما أنا صانعٌ ... لقربِ شعاعِ الشمسِ لوْ كانَ في حجري

[7] فما لي عنهُ غيرُ ذكرٍ بخاطرٍ ... يهيجُ نارَ الحبِّ والشوقِ في صدري

---

[8] الحبُّ سكرٌ خمارُهُ التلفُ ... يحسنُ فيهِ الذبولُ والدنفُ

---

1. مرا کشت آں نازک اندامے بہ نگاہ . کہ چشم مثلِ وے را ہیچ گاہ ندیدہ
2. و عارضۂ ہجرانِ وے مرا انداخت . در دریای کہ ساحلے ندارد
3. راہ مختلف اند و راہِ حق یکے است . و روندگان بر راہِ حق افراد اند
4. .... ترا خوشخبری باد بآنکہ ہر چہ تو خوش داری من برآں راضی ہستم
5. ولکن وقتیکہ من نفسِ خود را برآں قائم کردم . کہ تو خوشداری پس غم را از کجا دریابم
6. گفتند کہ وے قریب است گفتم پس من چہ کنم . از قربِ لمعانِ شمس اگرچہ آں شمس در بغلِ من باشد
7. پس نیست مرا از وے ۔بجز ذکر در دلِ خود . کہ آتشِ شوق در سینۂ من می افروزد
8. محبت نشہ است و خمارش تلف کردن است . از حسنے کہ در وے شکستگیہا و قربہا است

۱ عابوہ ای بح فی فصلہٖ — وَلِلْحُسْنِ شَوْقٌ طِرَازُهُ السَّلَف

---

۲ وَكُلُّ مَنْ كَانَ فِي فُؤَادِهٖ وَجَعٌ — يَطْلُبُ شَيْئًا يُرَافِقُ الْوَجَعَا

---

۳ كَاَنَّ سَلَاسِلَ الْاَصْدَاغِ مِنْهُ — شُبَاكٌ وَالْقُلُوبُ بِهَا مَصِيدَة

---

۴ فَهٰذَا سَعِيدٌ وَهٰذَا شَقِيٌّ — وَهٰذَا قَبِيحٌ وَهٰذَا حَسَنٌ

---

۵ اَيُّهَا السَّائِلُونَ عَنْ شَرْحِ حَالِي — اَنَا مَيْلِي بِكُلِّ اَمْرٍ عَجِيبٍ

۶ كَيْفَ اَرْجُو شِفَائِي وَدَائِي — مِنْ دَوَائِي وَعِلَّتِي مِنْ طَبِيبِي

---

۷ اَنَّ الْحَبِيبَ اَتَى بِذَنْبٍ وَاحِدٍ — وَجَاءَ مَحَاسِنُهُ بِاَلْفِ شَفِيعٍ

---

۱ بروے عیب گیرند کہ من کشتہ شدہ ام از جدائی وے . وحسن را شوقے است کہ نہج وے قدیم است

۲ و ہر کہ در دلِ وے دردے باشد . وے طلب کند از چیزے کہ رفاقتِ درد کند

۳ گویا کہ زنجیرہای موہای اصداغ . داما اند برای شکار کردنِ دلہا

۴ پس این خوش بخت است و این بدبخت است . و این بد است و این خوب است

۵ اے پرسندگانِ حالِ من . خواہشِ من بہر کارِ عجیب است

۶ من چگونہ شفاء خود بخواہم و تنیکہ مرضِ من . از دوا من است و بیماری من از دستِ طبیب است

۷ محبوب بجفای آمد . خوبیہائے وے بہزار شفاعت کنندگاں آمد

۱ وَالْهَجْرُ لَوْ سَكَنَ الْجِنَانَ تَحَوَّلَتْ — نِعَمُ الْجِنَانِ عَلَى الْعِبَادِ جَحِيمَا

---

۲ قَمَرٌ مُنِيرٌ دَائِمُ الْاِشْرَاقِ — قَامَتْ عَلَيْهِ قِيَامَةُ الْعُشَّاقِ

۳ بَدْرٌ تَمَنَّى النَّاظِرُونَ لِقَائَهُ — مَا بَيْنَهُمْ يَمْشِي عَلَى الْاِحْرَاقِ

---

۴ يَا اَعْدَلَ النَّاسِ اِلَّا فِي مُعَامَلَتِي — فِيكَ الْخِصَامُ وَاَنْتَ الْخَصْمُ وَالْحَكَمُ

---

۵ دَعَوْتُكَ يَا مَوْلَايَ سِرًّا وَجَهْرَةً — دُعَاءَ حَرِيقِ الْقَلْبِ مِنْ خَالِصِ الْحُبِّ

---

۶ مَنْ مَاتَ عَاشِقًا فَلْيَمُتْ هٰكَذَا — لَا خَيْرَ فِي عِشْقٍ بِلَا مَوْتٍ

---

۷ اَسْتَغْفِرُ اللهَ اِنَّ اللهَ غَفَّارٌ — وَمَا عَلَى عَاشِقٍ اِثْمٌ وَلَا عَارٌ

---

۱ اگر فراق در جنتہا سکونت اختیار کند . پس نعمتہای جنتہای برای جنتیاں دوزخ گردد

۲ وے مہتاب است روشن کہ دائما در لمعان است . کہ قیامتِ عاشقاں بر آں برپا شد

۳ وے ماہِ تمام است کہ بندگان شوق ملاقاتش دارند . کہ وے می گذرد درمیان ایشاں بسوزندگی

۴ اے خوب تر عدل کنندگاں مگر در معاملۂ من . کہ نزاع در تو است و توئی مخالف و انصاف کنندہ

۵ اے پروردگار من ترا خواستم پوشیدہ و ظاہر . بدعار سوزِ دل کہ از حبِ خالص برخاستہ

۶ کسیکہ بمیرد از عشق باید کہ بمیرد . زیراکہ ہیچ فضیلت نیست در عشقے کہ بلا موت باشد

۷ من مغفرت طلب دارم از مولای حق کہ وے مغفرتہا می کند . و بر شیدا نہ ہیچ گناہے است و نہ عارے است

١ بِالنَّارِ خَوَّفَنِيْ قَوْمِيْ فَقُلْتُ لَهُمْ ۔۔۔ اَلنَّارُ تَرْحَمُهُ مَنْ فِيْ قَلْبِهِ نَارُ
٢ لَوْلَا هَوَايَ مِنَ الْعُذَّالِ اُسِرُّهُ ۔۔۔ إِذَا نُهَتِّكُ الْعُذَّالُ اَسْتَارُ

---

٣ إِنَّ شَمْسَ النَّهَارِ تَغْرُبُ بِاللَّيْلِ ۔۔۔ وَشَمْسُ الْقُلُوْبِ لَيْسَتْ تَغِيْبُ

---

٤ فِي الْمَالِ شُغْلٌ وَفِي الْاَوْلَادِ مَشْغَلَةٌ ۔۔۔ وَاللّٰهُ فَرْدٌ يُحِبُّ الْفَرْدَ فَانْفَرِدِ
٥ لَوْ كَانَ فِي الْمَالِ وَالْاَوْلَادِ مَكْرُمَةٌ ۔۔۔ مَا قَالَ رَبُّكُمْ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدِ

---

٦ اَلَا اِنَّ خِيَارَ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِمْ ۔۔۔ هُمُ الْعَشْرُ طُرًّا بُشِّرُوْا بِالْجِنَانِ
٧ زُبَيْرٌ وَطَلْحَةُ وَابْنُ عَوْفٍ وَعَامِرٌ ۔۔۔ ....

---

٨ إِنَّا نُعِيْنُ الضَّيْفَ عِنْدَ نُزُوْلِهِ ۔۔۔ عَارٌ عَلَيْنَا عَوْدُهُ حِيْنَ يَرْحَلُ

---

١ قوم من از آتش ترسانید مرا پس من با ایشاں گفتم . کہ آتشِ دوزخ رحم کند بر آں کہ دلش آتش دارد
٢ اگر من عشقِ خود را از ملامت کنندگاں پوشیدہ نکنم . البتہ ملامت کنندگاں پردہ ہا را چاک کردندے
٣ آفتابِ روز در شب غروب می شود . و آفتابِ دلہا ہیچ غروب ندارد
٤ در مال مشغولی است و در اولاد مصروفیت است . واللہ تعالیٰ یکتا است و وے یکتائی را خوش دارد پس یکتا باش
٥ اگر در مال و اولاد فضیلتے بودے . پس پروردگارِ شمایاں نہ گفتے کہ وے نہ پیدا کردہ و نہ پیدا شدہ
٦ بہترین مردماں بعد از نبی ایشاں . دہ نفر اند کہ بشارت دادہ شدہ اند بجنتہا
٧ زبیر و طلحہ و ابن عوف و عامر . ...
٨ ما مدد می کنیم مہمان را وقتیکہ وے می رسد . و شرم است برای ما وقتیکہ وے قصدِ رفتن کند

١ وَذُو الْعَقْلِ يَشْقٰى فِي النَّعِيْمِ بِعَقْلِهِ ۔۔۔ وَاَخُو الْجَهَالَةِ فِي الشَّقَاوَةِ يَنْعَمُ

---

٢ .... ۔۔۔ فَلَا تَتْرُكِ التَّقْوٰى اِتِّكَاءً عَلَى النَّسَبِ
٣ قَدْ رَفَعَ الْاِسْلَامُ سَلْمَانَ فَارِسٍ ۔۔۔ وَوَضَعَ الشِّرْكُ الْحَسِيْبَ اَبَا لَهَبٍ

---

٤ بِكُلِّ زَمَانٍ وَاحِدٌ يُقْتَدٰى بِهِ ۔۔۔ وَهٰذَا زَمَانٌ فِيْهِ اَنْتَ وَاحِدٌ

---

٥ رَضِيْنَا قِسْمَةَ الْجَبَّارِ فِيْنَا ۔۔۔ لَنَا عِلْمٌ وَلِلْجُهَّالِ مَالٌ
٦ فَاِنَّ الْمَالَ يَفْنٰى عَنْ قَرِيْبٍ ۔۔۔ وَاِنَّ الْعِلْمَ بَاقٍ لَا يَزَالُ

---

٧ اِنِّيْ رَاَيْتُ حَمَامَةً فِي الْبَوَادِيْ ۔۔۔ تَبْكِيْ عَلٰى شَجَرٍ لَهَا وَتُنَادِيْ
٨ وَتَقُوْلُ وَيْحَكَ يَا فِرَاقُ قَتَلْتَنِيْ ۔۔۔ وَشَتَّتَنِيْ مِنْ مَوْطِنِيْ وَبِلَادِيْ

---

١ و صاحبِ عقل باوجود عقلِ خود در نعمت بدبخت می باشد . و صاحبِ جہالت باوجود بدبختی انعام کردہ شود
٢ .... تقویٰ را ترک مکن اعتماد کردہ بہ نسبِ خود
٣ اسلام قدرِ سلمان فارسی را بلند کردہ . و شرک صاحبِ نسب ابولہب را پست کردہ
٤ در ہر زماں فردے می باشد کہ اقتدار وے کردہ می شود . و در ایں زماں توئی یکتا است
٥ راضی ہستیم از تقسیمِ جبار کہ بہ مایاں کردہ . کہ برای ما علم است و برای جاہلاں ثروت است
٦ زیرا کہ مال عنقریب تمام می شود . و علم ہمیشہ بماند
٧ من دیدم کبوترے را در صحراہا . کہ بر درختے می گریست و می سراید
٨ و گفت افسوس است ترا اے فراق کہ تو مرا کشتی . و دور ساختی مرا از وطن و شہرِ من

[1] إذا دخلت الملوك فالبس ... من البراق أعز ملبس
[2] فادخل إذا دخلت أعمى ... واخرج إذا خرجت أخرس

---

[3] عشر من سنة الخليل ... ولزمنا سلوك ذي السبيل
[4] الفرق والقص من الشوارب ... والسواك والختان واجب
[5] ونتف الإبط وقلم الظفر ... وكذا العانة وحلق الشعر
[6] وكذا الاستنشاق والتمضمض ... والعاشر استنجاء قبل الوضوء

---

[7] إنما هذه الدنيا متاع ... والسفيه الغوي من يصطفيها
[8] ما مضى فات والمؤجل غيب ... ولك الساعة التي أنت فيها

---

[1] وقتیکه روی پیشِ بادشاهان پس بپوش . بسیار سفید وقیمتی لباس
[2] ووقتیکه تو داخل شوی نزدِ ایشان خود را نابینا دان . ووقتیکه برآئی از ایشان خود را گنگ ساز
[3] از سُنّتهای حضرتِ خلیل ده اند . ما اختیار کردیم راهِ روندگان
[4] خطِ موی سر و تراشیدنِ بروت . ومسواک کردن و ختنه کردن که واجب است
[5] وچیدنِ موهای بغل وتراشیدن ناخنها . وهمچناں موهای زیرِ ناف را تراشیدن
[6] وهمچنیں آب در بینی کردن و در دهان کردن . وهمچناں پیش از وضوء استنجاء کردن
[7] جز این نیست که این دنیا یک متاع است . وبیوقوف گمراه آنست که این را خوش دارد
[8] هرچه گذشته فوت شده وهرچه پیش آمدنی است پوشیده است . وبرای تو این وقت است که تو در آں می باشی

[1] غضب الكريم وإن تأجج ناره ... كدخان عود ليس فيها سواد

---

[2] العلم تاج للفتى والعقل طبق من ذهب ... والصدق نور يستضيء نارا ولهب

---

[3] أربعة مذهبة لكل هم وحزن ... الماء والقهوة والبستان والوجه الحسن

---

[4] وغير تقي يأمر الناس بالتقى ... طبيب يداوي الناس وهو مريض

---

[5] ما بال دينك ترضى أن تدنسه ... وثوب نفسك مغسول من الدنس
[6] ترجو النجاة ولم تسلك مسالكها ... إن السفينة لا تجري على اليبس

---

[7] إلهي كم ركبت على الخطايا ... فهب لي توبة قبل المنايا

---

[1] قهرِ کریم کننده واگرچه آتشِ غضب وے شعله زن گردد . مثلِ آں دودِ عود است که سیاهی ندارد
[2] علم برای جوان تاجے است وعقل برایش طبقے است از زر . وراستی نورے است که روشن است از آتش وشعلہا
[3] چهار چیز اند که هر غم وحزن را دور سازند . آب وقهوه وباغ وروی خوب
[4] بدکار است ومردماں را بتقوی حکم می کند . وطبیبے است که علاجِ مردماں می کند وخودش مریض است
[5] چه حالتست این که تو راضی هستی که دینِ خود را ناپاک سازی . وجامهٔ نفسِ خود از چرکها بشوئی
[6] تو امیدِ نجات داری وراهِ نجات نمی روی . حالانکه کشتی بر خشکی نمی رود
[7] اے پروردگارِ من چه قدر خطا کرده ام . مرا توبه ارزانی کن قبل از مردن

نَدِمْتُ نَدَامَةً اَرْجُوْ اِلَیْکَا سَتَغْفِرُ زَلَّتِیْ رَبَّ الْبَرَایَا [1]

لَیْسَ الْیَتِیْمُ الَّذِیْ قَدْ مَاتَ وَالِدُہٗ لٰکِنَّ الْیَتِیْمَ یَتِیْمُ الْعِلْمِ وَالْاَدَبِ [2]

قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ دریں محل می فرمودند چوں کسے صک خانہ از امیرالمومنین علی رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ نویسانیدے بریں مضمون می نبشتند : [3]

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ھٰذَا مَا اشْتَرٰی عَبْدٌ ذَلِیْلٌ مِّنْ عَبْدٍ قَدْ اُزْعِجَ لِلرَّحِیْلِ، اِشْتَرٰی مِنْہُ دَارًا مِّنْ دَارِ الْغُرُوْرِ مِنْ جَانِبِ الْفَانِیْنَ وَخِطَّۃِ الْھَالِکِیْنَ، وَتَجْمَعُ

---

[1] من ندامتے کردہ ام و امیدوارم از تو . کہ تو مرا اے پروردگارِ عالمیاں خطای مرا در گذار

[2] نیست یتیم آنکہ پدرش فوت کردہ . بلکہ یتیم آنست کہ از علم و ادب تہی باشد

[3] آنچہ دربارۂ صکِ خانہ کہ در کتاب "سراج الہدایہ" مذکور است ، می گویم کہ عبارتِ کتاب بنوعے غلط و محرّف است کہ فہمیدنِ آں دشوار است ، و آنچہ عبارت غیر واضح و بے غلطیہا دارد ، من آں صک را بعد تفحّصِ بسیار در نصفِ آخر نہج البلاغۃ ص۴ مطبوعہ مکتب تجاریہ کبریٰ مصر القاہرہ ، دریافتہ ام و آنرا بعینہ نقل می کنم و ترجمہ آں از جانبِ خود می نویسم ، و حقیقتِ ایں صک اینست کہ قاضی شریح یک خانۂ خرید و صکِ آں نوشت و ایں خبر بمسامعِ امیرالمومنین حضرت علیؓ رسید ، حضرتِ ایشاں از قاضی شریح پرسیدند آیا تو خانۂ خریدۂ ؟ قاضی عرض نمود بلے ، ایشاں فرمودند اگر تو پیش از خریداری و صک نوشتن بہ پیشِ ما می آمدی ، من صک بہ نہجے می نوشتم کہ نہ تو ایں خانہ را بدرہمے می خریدی و نہ بائع آں را می فروختے و آں صک اینست :

ترجمہ : ایں خانۂ ست کہ بندۂ ذلیل آنرا از بندۂ کہ مجبور است بسفر خرید کردہ و ایں خانہ از خانہای دنیای بے اعتبار است کہ از جانبِ فنا شوندگاں و از جماعتِ رحلت کنندگان است

ھٰذِہِ الدَّارُ حُدُوْدًا اَرْبَعَۃً [1] اَلْحَدُّ الْاَوَّلُ یَنْتَھِیْ اِلٰی دَوَاعِی الْاٰفَاتِ ، وَالثَّانِیْ یَنْتَھِیْ اِلٰی دَوَاعِی الْمُصِیْبَاتِ ، وَالْحَدُّ الثَّالِثُ یَنْتَھِیْ اِلَی الْھَوَی الْمُرْدِیْ وَالْحَدُّ الرَّابِعُ یَنْتَھِیْ اِلَی الشَّیْطَانِ الْمُغْوِیْ وَفِیْہِ یُشْرَعُ بَابُ ھٰذِہِ الدَّارِ !

اِشْتَرٰی ھٰذَا الْمُغْتَرُّ بِالْاَمَلِ مِنْ ھٰذَا الْمُزْعَجِ بِالْاَجَلِ. ھٰذِہِ الدَّارَ بِالْخُرُوْجِ مِنْ عِزِّ الْقَنَاعَۃِ ، وَالدُّخُوْلِ فِیْ ذُلِّ الطَّلَبِ وَالضَّرَاعَۃِ ، فَمَا اَدْرَکَ ھٰذَا الْمُشْتَرِیْ فِیْمَا اشْتَرٰی مِنْہُ مِنْ دَرْکٍ فَعَلٰی مُبَلْبِلِ اَجْسَامِ الْمُلُوْکِ ، وَسَالِبِ نُفُوْسِ الْجَبَابِرَۃِ وَمُزِیْلِ مُلْکِ الْفَرَاعِنَۃِ مِثْلِ کِسْرٰی وَقَیْصَرَ وَتُبَّعٍ وَحِمْیَرَ ، وَمَنْ جَمَعَ الْمَالَ عَلَی الْمَالِ فَاَکْثَرَ وَشَیَّدَ وَزَخْرَفَ وَنَجَّدَ ، وَادَّخَرَ وَاعْتَقَدَ وَنَظَرَ بِزَعْمِہٖ لِلْوَلَدِ اِشْخَاصُھُمْ جَمِیْعًا اِلٰی مَوْقِفِ الْعَرْضِ وَالْحِسَابِ ، وَمَوْضِعِ الثَّوَابِ وَالْعِقَابِ اِذَا وَقَعَ الْاَمْرُ بِفَصْلِ الْقَضَاءِ (وَخَسِرَ ھُنَالِکَ الْمُبْطِلُوْنَ). شَھِدَ عَلٰی ذٰلِکَ الْعَقْلُ اِذَا خَرَجَ مِنْ اَسْرِ الْھَوٰی ، وَسَلِمَ مِنْ عَلَائِقِ الدُّنْیَا .

---

[1] و ایں خانہ چہار حدود دارد : اوّلش اینست کہ انتہارے بہ دواعی آفاتہا می رسد . و دوّمش اینست کہ انتہایش بہ دواعی مصیبتہا می رسد . و سیوّمش منتہی می شود بہ خواہشِ رد کردہ شدہ . و چہارمش بہ شیطان گمراہ کنندہ می رسد . و دریں حدود دروازۂ ایں خانہ کشادہ می شود کہ ایں خانہ را فریب خوردۂ بامیدہا خرید کردہ از شخصے کہ ترسندہ است از موت . و ایں خانہ خارج می کند از عزّتِ قناعت و داخل می سازد در مذلّتِ طلب و عاجزی . پس دریں معاملہ ہرچہ خریدار نقصان یابد پس آں طاقت را کہ جسمہای بادشاہاں را ہلاک می کند و جانہای جبابرہ را از جسمہا می کشد ، و سلطنتہای فراعنہ را درہم برہم می کند امثال کسریٰ و قیصر و تبّع و حمیر ، و آنرا کہ مالہا می اندوزد ، و آنرا اضافہ می کند و تعمیراتِ نو می کند و ملمّع سازیہا می کند و می اندیشد کہ ایں برای اولاد می ماند ، آں طاقت را لازم است کہ ایں ہمہ را جمع کند در جای حساب و کتاب ، در جای جزا و سزا ، و در جائیکہ فیصلۂ معاملات آنجا می شود و دراں جای ظالماں خسارہ می کنند ، و شہادت داد بر ایں عقلے کہ از خواہشاتِ نفسانی و از تمنّاہای دنیوی آزاد است .

ابیاتِ فارسی بطریقِ نمونہ گفتن آمدہ است تا خوانندگان را حظِّ وافر باشد

کم سوز با کسے کہ نسوزد برای تو　　کم ساز با کسے کہ ترا ساز وار نیست

غم خوارۂ آنم کہ غمِ ما نخورد　　فرمان بر آنم کہ بہیچ فرمان نکند
من جور و جفارِ اُو بصد جان بخرم　　اُو مہر و وفارِ من بیک جو نخرد

چشمم می خواہد دیدارت　　گوشم ہمی طلبد گفتارت
ہمّت بلند کردند ایں ہر دو　　ہر چند نیستند سزاوارت

یا ہیچ گونہ بندہ نباید نواختن　　یا چوں نواختیش نباید گذاشتن

اے مومنِ خستہ گردِ اُو باش، طلب　　ایں با تو کہ گفتہ کہ فرداش طلب
گر روز نیابیش ز غونارِ جہاں　　شب محرمِ عاشقان ست شبہاش طلب

اُو را شو تا ترا مبارک دارند　　قولِ تو چوں یٰسین و تبارک دارند
بر خاکِ درش چوں سَرِ تو سر گرداں　　از خاکِ درِ تو تاجِ تارک دارند

جہدی بکن از پند پذیری دو سہ روز　　تا پیشتر از مرگ بمیری دو سہ روز
دنیا زنِ پیر است چہ باشد گر تو　　با پیر زنے اُنس نگیری دو سہ روز

در شہر مرد نیست ز من نابکار تَر　　مادر پسر نزاد ز من نابکار تَر
کم با مُغاں بطوع ز من راست گوی تَر　　سگ باسگاں ز من بوفا سازگار تَر

ہژدہ رکعت نماز از دل و جاں　　مُلکِ ہژدہ ہزار عالَم داں
در وقتِ سحر ببُوی تو بیدارم　　از جامِ تو مست گاہ و گاہ ہشیارم
من معترفم ازانکہ بد کردارم　　یا رب تو بعفو کن نکو کارم

ہستی ز عدم طرفہ کہ بود ست مرا　　کز بودنِ خود خبر نبود ست مرا
در کنجِ عدم فتادہ بودم فارغ　　انگشت قضا بوے نمود ست مرا

دل را بجمعِ مال پریشاں چہ میکنی　　دین را ز بہرِ دنیا ویراں چہ میکنی
با خلق از برای یکے نان بجنگ و حرص　　زخمِ سنان ز منّتِ دونان چہ میکنی

مال و فرزند محنتِ جانست　　خدمتِ حق آبروی دو جہانست
چیست مالِ تو دست مالِ خسان　　چیست فرزند دشمنِ جانست

گر روی بازارہا در جمعِ خَلق　　یا بگیری گوشۂ از بہرِ حق
با ہمہ حالے کہ باشی بباش　　با خدای خویش از دل بے قلق

ایں دولتِ نے بہر کس ندہند　　ایں نُزل بخفتگانِ منزل ندہند
در عالَمِ عشق آنچہ بہ نے ارزانست　　یک ذرّہ بصد ہزار غافل ندہند

ہر آنکو غائب از وے یکزمانست　　دراں دم کافرست امّا نہانست

چناں خواہم کہ ہمچو خاک گردی　　مگر در زیرِ پائی پاک گردی

آه وقتِ رفتن آمد و من بغفلت مانده‌ام | یک نهالِ راستی در صحنِ دل ننشانده‌ام
باغِ طاعت هیچ کِشته جُوئی جسم گشت خشک | مفلسِ هر دو سرایم زین تعطّل مانده‌ام
خلق را من پند دادم خود بعکسِ پندِ خویش | خود نترسیدم ز دوزخ دیگران ترسانده‌ام

شرم نداری که گنه میکنی | نامهٔ خود را چه سیه میکنی
سگ نکند با سگِ بیگانگاں | آنچه تو در حضرتِ شه میکنی

شَهِدَ اللّٰهُ وَكَفٰى بِهٖ سَمِيْعًا بَصِيْرًا اگر من الفاظِ قطب العالم تمام در تحریر دریں مدّت می آوردم و اگر در کتاب می بردم دفترهای علوم می نبشتم ندرم گفت که اے نقیرِ ذلیل هرچند که بدریائے رحمت غوطه خوری جواهرِ معرفت بیشتر در مُشتِ مشیّتِ تو آید امّا بزرگانِ علم و عقل چنیں گفته اند مصراع وَالْاِكْثَارُ مِنَ التَّطْوِيْلِ تَصْدِيْعٌ
امّا همان خوشتر است که دستِ امید بدامنِ ایں حدیث زنم قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَدَلَّ تا بجان و دلِ خوانندگاں و شنوندگاں را ملالت نیارد و همیں مقدارِ فواید دینی که کنوزِ اسرارهاست از من یادگار ماند وَهُوَ حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ وَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيْرُ فَاِنَّكَ بِالْاِجَابَةِ جَدِيْرٌ وَعَلٰى مَا يَشَاءُ قَدِيْرٌ اِغْفِرْ لَنَا وَلِجَمِيْعِ الْمُؤْمِنِيْنَ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ.

فربصك وما السبيل الى
وتارة مسك الظبي طيبا وعنه : كروضراد بيض بانم تغدو
لكثرة ما يلكي على الشعر عينه : فقد تم سلطان السلاطين امره
تشغل بحكم راس الصواب عينه : وفي نفح الانفاس وضع له
وفي فضة القرطاس عينه : يعني شعاع الشمس حظك اشهد
لذلك لم يوجد الدهر مثل الشهر عينه : فدا هداه الحلم جواد بوادبه
اذا فرغ من سوق الكودان عينه : اخر شعري سلسلا مثل عد عد
تحسبه سكة سود وعينه : كلام عطاء كاسم صار عالم
وبدل الماء بعد شين عينه : وانت حبا الفاضلين وعينهم
ذلك خيار الشعر هذا وعينه : اكتمكت كبد اكثر في كل اعلى
فانك سحان الزمان وعينه : وبابك عراب اخوان جلالته
احب قضاء من يمينك عينه : اعين الايادي قد ملات يدي يدا
يك يدا لشلقيفه وعينه : وانت دخاني مرة بعد مرة
يكفي ميزان ددي عينه : فان لسان المرء جاسوس قلبه
عما في الضمير وعينه : سفين بعين السلسبيل علينا
من ورام السلسبيل وعينه : جانه المرجوع فقد عده طو يلا
وعصيت دبك بكرة واصيلا : افنيت عمرك بالكلاله مسرعا
اى الانابة لا يعم سبيلا . ايضاً

الا ياباح نفسي في معادي :: اذا باسمى ينادي المنادي

ناقتفو الكوم على ذنوبي . وبيد بيها السرائر والمنادي

نغم ما الذي اعدّ كعبدي . وعرتك في وانسان الاباد ي

نا ايا غافل القلب من ذكر المنيا . فما قليل تستوي بين اموات

ذكر الفقير من قبل الحلول به . وتب الى من هو للآتي

نيني غافا عن الوساد . خوفا من الموت والميعاد

خاف من سكرة المنايا . لم يدم لذة الرقاد

بلغ الزرع منتهاه بـ لابد للزرع من حصاد

نا نام المريد على فراش وسادته . من دنيه بجميع ما اعطاه

نتهي لا ينبغي لايد تجي . الا يصطفي لا رضاه مولاه

ليب قلبي فما اليك فما . ينفك طفل الحياة من فكري

نا شغلت قلبي باليك فما . ينفك طفل الحياة من فكري

ث ماكنت بامدى مني : فانت مني بموضع النظر

عظمت ذنوبي : تجد بالعفوان اصفو اثنا بدن

ما زاد وجد الذنب فيها : فان العقوبة تذيد حسنا

لي وللذنب ان الذين لم يكن . وانيني قلبه ادرجت في لفني

ستى لم اكن شيئا لم يوفي . ابى على ما عليه النار وجسي

بني للحب لو ربه داجي . ولم يرمه الحاح المناج

ويا تقوى على سمعي وجسمي : وايثار التماري وفهمي

اقلني عثرتي واغفر ذنوبي : وهب لي منك عفوا واقض جرمي

فمالي غير ادادي بجرمي . وليتك ترضى والانام غضاب

وليت الذي بيني وبينك عامر : وبيني وبين العالمين خراب

وكم من قاتل عاذ اتى : ستندم حين لحقتك الحبيب

ولو بيد الحبيب سقية سما : لكان السم من يده يطيب

فوالله ما طلعت شمس ولا غربت . الا وذكرك مقرون بانفاسي

وما شربت لذيذ الماء من عطش : الا رايت خيالا منك في الكاس

وتهنى حبك غص يذيد . في موقف الذل مقام المجيد

قد حضر البائع والمشتري في آيضا :

مبدك موقوف فماذا تريد : تماث سباك الله انك فاضحي

لست ترى الشماء بالناس انحوالي : نعلت يمين الله ابرح قاعدا

لو قطعوا راسي لديك اوصالي : اتاني في امري رشاد

بين عذره وجها دو بضا بين المحتبين شرابين نفشية

وح ولا قلم عنه ينعكسه : نار يقابله انس يمازجه

نور تحره من بعض ما فيه : لا ينطلق بما كرهت فربما

نطق اللسان بحادث فيكون : وفي فؤاد المحب نار هوى

بنار الجحيم ابردها : ياعادل العاشقين دع فئة

ويعفو كريم يحتبي بعد ذنوبه

فليتك تحلو والحياة مريرة

. اصلها الله كيف ترشدها : فوالله ما أدري بها انا مذ

لك سوى لا فرط في شدة الحب : فلو كان ذنبي انني لك عاشق

اعقد الرحمان ذلك من ذنب : فهل لي نصيب من الوصل ساعة

ـس الى سبيل الى المشرق العلائه : فما ابتغي الا لقاك تحفت

ستي في بلاد من ما ابتغي حب : اموت اذا ذكرتك ثم احيا

له لا اذا ذكر تلك ما حييت : ولولا بالرجاء اموت شوقا

لم احيا عليك وكم اموت : جرى قلم القضا بما يكونوا

فسيان التحرك والسكون : افي دار الفنا تريد درما

ملك الله هذا لا يكون : جنون منك العشق ان يكن

ويرزق في غشاوته الجنين : اذا جادت الدنيا عليك فجد

على الناس طرا قبل ان يتقلب : والاجود يفنيها اذا هي اقبلت

ولا البخل يبقيها اذا هي ولت : فان وجوه العاشقين على الذي

ضمنت احشاؤهن دليل : وان قلت كربي دائم قال انما

يعد محنا من يدوم له الكرب : وان قلت ما اذنبت قال مجيبة

حياتك ذنب لا يقاس به ذنب : وفي القرب تعذيب وفي البعد حسرة

وما منهما الا على شديد : وما شي قلبي قد بلغت الى الهدى

ويا دمع عيني ما عليك مزيد : لم يكسر من تطلبا الهدى لهم

وهم يرونك بكرة واصيلا :. لو انهم نظروا باعين ودهم

نظروا اليك لعلو تهليلا :. يالابسا خلع المحاسن انني

البست قالا في هواك وقيلا :. دفعت تواضعا وعلوت محلا

فشانك الجلاد وارتقاء احنك :. كذلك بالشمس النهار وملدا

يان لا منوفيك النوى القلا قند :. وذلك اني انفصل عنك باه

بليس لان العيش عندك بارد :. ولقد جعلتك في الفؤاد محدثي

بالحب مني ظاهر جليسي :. الكل مني للجلس موانسي

حبيب طوبى الفؤاد انسي :. فلو جمعها من وجهها قمر

بعينها من عينها الكحل :. باي نواحي الارض ابغي وصالكم

انتم ملوك ما لمقصدكم محل : العذر عندي لكم مبسوط

الذنب عن شكك مخلوط :. ليس المحيط بغال امري

للذي ياتيه مسخوط : ان ابتلا الغرق بحل باسيق

المجد كل المجد في من امها : هذا الهلال تزون ابصار الورى

مناول ليس لحسن اتمه . فريد عن الجلال في كل بلدة

ذا اعظم المطلوب قد المساعد : انت الابيب وهذا حلب

فقد نفذا الزاد وانتهى الطلب : وعندك الدهر قد اضر بنا

اليك من جور عبد اخوب . هو البحر من اي النواحي اتيته

فلجته المعروف والجود ساحله . قال عليه السلام جاور ملكا ،

بريك ميقرمايد . مامين سخى ابد يانفس يونى وكلا

ولا يحى احد الا الجلال الصمدا : عجبت منا دمعى وعينى

ن قبل بين وبعد بينى . قد كان عينى بغير دمع

اء دمعى بغير عينى : الست به فلا بغى سواه

مخافة ان اصل فلا اراه : قاتلنى امين لغيط

لم ترعينى مثله قط : اوتعنى عارض مجرا به

فى البحر ليس لها شمط : الطرق شتى وطرق الحق واحدة

والسالكون طرق الحق افراد : يسرك ان الذى ذيغا حزينا

لكى البشرى بما ترضى رضيا : ولكنى اذا وطيت نفسى

لما تهوى فكيف ادو حزينا : قالوا اقرب قلت مالنا صانع

لقرب شعاع الشمس لو كان فى هوى : فمالى عنه غير ذكر يخاطر

صدرى يهيج نار الحب والشوق فى : الحب سكر خماره التلف

يحسن فيه الزلزل والزلف : عابوه اذ يحى فى نضلته

يحسن شوق طارده السلف : وكل من كان فى فواده ود

طلب شيئا وافوه الوجعا : احسنت صلتك بالامام اذ هبة

ولم يخف شوط اتى بها لقدره . وسالمتك الليالى فاغترت بها

والكدره وعند صفو الليالى يحد : فراى العذال مقلته وجيده

تعرض البان قامة المرندى . فذيوان الملاحان عنده يوى

وهمرة لحظ بيت القصد . كان سد سلالا اصداع سنه

لساك القلوب بهاصيدة : اذا عشاقه عرضوا عليه

بدهشو كنت فى صدره الجريدة : وماشيت كان وكم [illegible]

شئت ولم تشأ لم يكن : خلقت العباد على ما علمت

ففى العلم تجرى الفتى والمش : فهذا سعيد وهذا شقى

وهذا قبيح وهذا حسن : ايها السائلون عن شرح حالى

انا مبلى بلام عجيب . كيف ارجو شفاء مالى وداى

من دوائى وعلتى من طبيبى وان الحبيب اتى بذنب واحد

وجاء محاسنه بالف شفيع . ليلى امن وجهك شمس الضحى

وانما الظلمة فى الحق : والناس فى الظلمة ليلهم

ونحن من وجهك فى الحق . والحجر لو سكن الجنان لجعلت

نعم الجنان على العباد جحيما : قمر يزيد دائبى الاشراق عن ات

قامت عليه قيامت العشاق . بدر يمتى الناظرون لو انه

مابينهم يمشى على الاحداق : ما اعدل الناس الا فى معاملتى

فيك الخصام وانت الخصم والحكم دعوتك يا بوا اى سر وجهره

دعا حريق القلب عن خالص الحب . من مات عاشقا فليمت هكذا

لاخير فى عشق بلا موت . استغفر الله ان الله غفار

امضى فات والمؤمل غيب : ولك الساعة التى انت فيه

فاهذه الدنيا هايج : والسفينة الغوى من تصنيه

مضب الكريم وان تاج تاره : كدخاعود ليس فيه سواد

العلم تاج للفتى والعقل طوق من ذهب : والصدق غوه يستضئ والاكرام

اربعة مذهبه لكل هم وحزن : الماء والقهوة والبستان ووجه

لو غير تقى يامر الناس بالتقى : طبيب وهو يداوى الناس وهو مريض

ايا غافل القلب عن ذكر المنيات : عما قليل تستوى بين الاموات

واذكر القبر من قبل الحلول : وتب الى الله من ولذات

فوالله ما طلعت شمس ولا غربت : الا وذكرك مقرون بانفاسى

ماشربت لذيذ الماء من عطشه : الا رايت خيالا منك فى الكاس

مابال دينك ترضى ان تدنسه : وثوب نفسك مغسول من الدنس

ترجو النجاة ولم تسلك مسالكها : ان السفينة لا تجرى على اليبس

الهى كم ركبت على الخطايا : فهب لى توبة قبل المنايا

ندمت ندامة ارجو اليها : سيغفر ذلتى رب البرايا

اسم اليتيم الذى قد مات والده : لكن اليتيم يتيم العلم والادب

وما على عاشق اثم والاعار : بالنار خوفنى قومى فقلت لهم

النار ترجمة من فى قلبه نار : لولاهو لادمن العز الاسوة

الا ان خيار الناس بعد نبيهم : هم العشرة الذين بشروا بالجنان

زبير طلحة وابن عوف عامر : والسعدان والصهدان والعثمان

استعين الضيف عند نزوله : عار علينا عونه حين يرحل

قال يشترى فى النعيم بغفلة : واخ الجهاد فى الشقاوة نعيم

ل ما الانسان لا ابن دينه : فلا تترك التقوى اتكالا على النسب

تد رفع الاسلام سلمان فارس : ووضع الشرك الحبيب ابالهب ابو لهب

ل زمان واحد يقتدى : وهذا زمان لا شك فيه

تينا قسمت الجبار فينا : لنا علم وللجهال مال

ن المال يفنى عن قريب : وان العلم باق لا يزال

رايت حمامة فى الوادى : تبكى على شجر لها وتنادى

ل ويلك يا فراق قتلتنى : وشققيتنى من وطنى وبلادى

دخلت الملوك فالبس : من التقى فى اعز ملبس

خل اذا دخلت اعمى : واخرج اذا خرجت اخرس

شر من سنن الخليلى : ولزمنا سلوك ذا السبيل

[illegible] من الشوارب : والسواك والختان باحسب

بنف ونبط [illegible] : وحصر [illegible] دعوى شعر

لا الاستنشاق والتمضمض : والعاشر استنجاء قبل الوضوء

و زرا نهتان را بتوانی استار : ان شمس النهار تغرب باللیل
وشمس القلوب لیس تغرب

کم سوز باکسی که نسوزد برای تو : کم ساز باکسی که تراسوخت
منجور و جفا او بصد جان بخرم : او مهر و فا بیک جو نخرد
چشم همی خواهند دیدارت : گوشم همی طلبند گفتارت
همت بلند که : هرچند نیستند سزاوارت
باهیچ کونه نیابد نواختن : تاچون نواختن باید گذاشتن
ای مومن خسته کرد او باش طلب : این با تو که گفتن که فرد اتر طلب
او را شو تا ترا مبارک دارند : قول تو چون یاسین و تبارک
: شب عرم عاشقانست شبها
خاک درش چون سرگردان : از خاک درش تاج تارک داریم
به همدی که از ... : تا ... دو روز ... دوست
شرم نداری چه گنه میکنی : نامهٔ خود را چه سیه میکنی
سك نکند باسك بیگانگان : آنچ تو در حضرت شه میکنی
در شهر مرد نیست زمین ... : ما در بسر خاک ...
هفده رکعت از دل و جان : ملک هشتده هزار عالم دهد
من معترفم از انکه بد کردارم : یارب تو بعفو کن نکو کارم

مستی ز عدم فرا پدید است مرا : کر بودن خود خبر نبودست مرا
در کنج عدم فتاده بودم فارغ : انگشت قضا بوی نمودست مرا
دل را بجمع مال پریشان چه میکنی : دین را ز بهر دنیا و جهل جه میکنی
با خلق از برای یکنان بجنگ چه میکنی : زخم سنان و منت دونان چه میکنی
مال و فرزند محبت جانست : خلعت حق آبروی دو جهانست
چیست مال تو دست ملخصان : چیست فرزند دشمن جانست
فی المال شغل و فی الاموال شغله : فانه قد یجب الفرد فانفرد
لو کان فی المال والاولاد مکرمة : ما قال ربکم لم یلد و لم یولد
گر روی بازار تا جمع خلق : یا بگیری گوشه از بهر حق
این دولت پیدا بهر کس ندهند : این ترك ... جدا
... بازوی یکرمانست : در آن دم کافریست امانانست
چنان خواهم که هیچ ملك کردی : مگر در زبرای باك کودی
آه وقت رفتن ... ام : ... در سخن ... ام
باغ طاعت ... خود ... : مفلس هر دو سرایم زان معطل ...

لق را من بند ادم جو ... : من ... دیگران
هرم باخلق چون با زم و با ... : اینچنین کس ... در کهبا

چوں وقتِ آں شد کہ وداع از بندگی قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ ایں فقیر مسکین را شود بزبانِ دُربار فرمودند فضیلتِ سورۂ فاتحہ نیز بنویس کہ از تقریر مَلکِ المشائخ رکن الحق والدّین طَابَ ثَرَاہُ بما یادگار رسیدہ است در خبراست از جعفرِ صادق رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ کہ فاتحہ را سبع مثانی ازاں جہت خوانند کہ دروے ہفت آیت است وبعضے گویند سبع مثانی ازاں جہت گویند کہ در ہر رکعتے تکرار خواندہ می شود وبعضے می گویند کہ سبع مثانی ازاں جہت گویند کہ ہفت حروف دروے نیست ث ج خ ز ش ظ ف در فاتحہ نیست کہ اِشتقاقِ ثآ از ثُلمہ است و خوانندۂ فاتحہ را با ثُلمہ چہ کار جیمؔ در فاتحہ نیست ازاں جہت کہ اشتقاقِ جیمؔ از جحیم است و خوانندۂ فاتحہ را با جحیم چہ کار است خآ در فاتحہ نیست ازاں جہت کہ اشتقاقِ خآ از خواست است و خوانندۂ فاتحہ را با خواست چہ کار بغیر طلب نعمتہا یابد و زآ در فاتحہ نیست ازاں جہت کہ اشتقاقِ زا از زمہریر است و خوانندۂ فاتحہ را با زمہریر چہ کار و شینؔ در فاتحہ نیست ازاں جہت کہ اشتقاقِ شین از شدّت است و خوانندۂ فاتحہ را با شدّت چہ کار و فآ در فاتحہ نیست ازاں جہت کہ اشتقاقِ فآ از فنا گرفتہ اند و خوانندۂ فاتحہ را با فنا چہ کار ازانکہ ہمیشہ در کارِ عقبیٰ مشغول است و ظآ در فاتحہ نیست ازاں جہت کہ اشتقاقِ ظآ از ظلمت است و خوانندۂ فاتحہ را با تاریکی چہ نسبت **فضیلتِ دیگر سورۂ فاتحہ** برانکہ اَلْحَمْدُ پنج حرف است و حق تعالیٰ می فرماید اے مومن پنج وقت نماز بر تو فرض کردہ اَم چوں تو نوعے از ادای پنج نماز چیزے فوت کنی .بفراموشی و چوں فاتحہ بخوانی ثواب گزاردنِ آں پنج نماز در جریدۂ اعمال .بنویسم لِلّٰہِ سہ حرف است چوں سہ را در پنج ضم کنی ہشت شوند چوں مومنے

بگوید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ ہشت درہائ بہشت بروے بکشایند رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ دہ حرف است و چوں دہ را با ہشت ضم کنی ہژدہ گردد و حق تعالیٰ ہژدہ ہزار عالَم آفریدہ است ہر کہ یک بار اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ بخواند اُو را حق تعالیٰ ہژدہ ہزار عالَم بدہد اَلرَّحْمٰنِ شش حرفست و چوں شش را در ہژدہ ضم کنی بیست و چہار شوند و حق تعالیٰ ساعتہائ روز و شب .بیست و چہار آفریدہ است ہر کہ بگوید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ اَلرَّحْمٰنِ ہر گناہ کہ مومن در بیست و چہار ساعت کردہ باشد عفو گردد اَلرَّحِیْمِ شش حرفست چوں شش را در بیست و چہار ضم کنی سی باشند حق تعالیٰ یک ماہ را سی روز آفریدہ چوں مومن بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ہر گناہے کہ در سی روز بکند بکرمِ خود عفو کند مَالِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ دوازدہ حرفست و ماہِ سالِ تمام دوازدہ است چوں دوازدہ را در سی ضم کنی چہل و دو باشد حق تعالیٰ چہل و دو اَبدال آفریدہ است ہر کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ مٰلِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ ہر گناہے کہ در دوازدہ ماہ بکند حق تعالیٰ از وے عفو کند اِیَّاكَ نَعْبُدُ ہشت حرفست چوں ہشت را در چہل و دو ضم کنی پنجاہ باشد و حق تعالیٰ یک روزِ قیامت را مقدارِ پنجاہ ہزار سال آفریدہ است ہر مومنے کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ تا اِیَّاكَ نَعْبُدُ حساب روزِ پنجاہ ہزار سال بر اُو بمقدارِ ساعتے آسان گرداند بکرمِ خویش وَاِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ دوازدہ حرفست و چوں دوازدہ بر پنجاہ ضم کنی شصت و دو شود و در آسمانہا حق تعالیٰ شصت و دو روزن آفریدہ است ہر مومنے کہ .بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ تا اِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ بعددِ ہر فرشتہ کہ در ہفت آسمانہا ست اُو را نیکی بدہد بکرمِ خویش اِھْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ ہژدہ

حرفست و چوں ہژدہ را در شصت و دو ضم کنی ہشتاد گردد و حق تعالیٰ را ہشتاد قصر از نور زیرِ عرش است ہر کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ تا اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ حق تعالیٰ بعددِ ہر قصرے نیکی بروزِ قیامت اُو را بدہد صِرَاطَ الَّذِيْنَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ نوزدہ حرف است و چوں نوزدہ را بر ہشتاد ضم کنی نود و نہ شود باری تعالیٰ را نود و نہ نام است ہر آں مومنے کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ تا اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ باری تعالیٰ اُو را ثواب نود و نہ نام خود روزی کند غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ پانزدہ حرفست چوں پانزدہ را در نود و نہ ضم کنی صد و چہار دہ گردد و سورتہای قرآن صد و چہاردہ است پس ہر مومنے کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ تا غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ ثوابِ ہر سورتے کہ در قرآن است در جریدۂ اعمال بنویسد وَلَا الضَّآلِّيْنَ دہ حرفست چوں دہ را در صد و چہاردہ ضم کنی صد و بیست و چہار باشد و حق تعالیٰ در سِدرۃ المنتہیٰ صد و بیست و چہار درجات آفریدہ است ہر کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ تا وَلَا الضَّآلِّيْنَ بعددِ ہر درجہ اُو را ثواب بدہد آمِيْنَ چہار حرفست و چوں چہار را در صد و بیست و چہار ضم کنی صد و بیست و ہشت گردد و حق تعالیٰ رضوانانِ بہشت را صد و بیست و ہشت آفریدہ است ہر کہ بخواند اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ تا وَلَا الضَّآلِّيْنَ آمِيْنَ حق تعالیٰ مر اُو را ثوابِ جملہ خازنانِ بہشت روزی گرداند وَاللّٰهُ اَعْلَمُ. خَاتِمَةُ الْكِتَابِ قطب العالم دَامَتْ بَرَكَاتُهٗ می فرمودند پیوستہ باید کہ بروحِ مردگان دعاء خوانند و صدقہ بدہند حق تعالیٰ عوضِ آں نورے در گورِ مردگاں روزی کند چنانکہ در حکایت آمدہ است شیخ محی را در گورستان اتفاقاً گذر شد

بدید در ہر گورے نورے برافروختہ اند مگر در گورِ یک مردہ آں نور دیدہ نمی شد شیخ محیی مردۂ آں گور را پرسید چرا گورِ تو تنگ و تاریک است آں مردہ بگفت کسے بروحِ من دعای نمی گوید و صدقہ نمی دہد باز ازاں مردہ را پرسید مقامِ تو کجا است مردہ گفت فلاں دیار باز پُرسید اہل و فرزندان و اقاربِ تو کجا اند گفت اقارب و خویشاوند ندارم زنے حاملہ بفلاں دیہ گذاشتہ بودم شبانی می کند شیخ محیی برخود لازم گرفت در آں مقام برود و چوں در آں دیار رسید بدید سالہا باشد کہ خراب است چند میل دیگر برفت مردماں را پرسید کہ فلاں دیہ کجا ست ایشاں نشان دادند کہ آں دیہ آنجا است آنجا برفت و پرسید از مردمان کہ عورتے است شباں دریں مقام کجا می باشد نشانِ مقامِ اُو دادند و گفتند مدّتے است کہ نقل کردہ امّا دخترے گذاشتہ است با مردماں در کوچہا و بازار شراب می خورد و در فسق مشغول می باشد نشانی اُو پرسید خبر یافت با چندیں شراب خواراں بفلاں حوض غسل می کند و شراب می خورد چوں شیخ محیی آنجا رفت بدید کہ میانِ حوض آں دخترِ شبان میانِ مردماں در فسق مشغول است شیخ محیی گفت اے عورت حالِ پدرِ تو چنیں دیدہ ام اگر توانی بفاتحہ و دُعاء اُو را یاد کنی گفت ہیچ خواندن نمی دانم شیخ گفت صدقہ بدہ دخترِ شبان خوی[1] پُر آب جانبِ کرانہ آں حوض آب فرستادہ و گفت ایں آب بروحِ پدرِ من رسیدہ باد شیخ محی نگراں خاطر بازگشت چنانکہ بعد از مدّتے در آں گورستان باز رسید شبے ہمانجا بگرد بدید در گورِ آں مُردہ کہ تاریک دیدہ رفتہ بود انوار بسیار دارد و برحمت و مغفرت

---

[1] خوِی: بفتح اوّل و کسر واو و یای معروف بمعنیٰ آبِ دہن. ۱۲ غیاث.

حق تعالیٰ مشرّف گشتہ شیخ محیی سوال از آں مُردہ کرد کہ ایں چندیں نعمت و مغفرت و روشنائی از کجاست و بچہ ایں درجہ یافتی آں مُردہ گفت سالِ گذشتہ تو حالِ من معائنہ کردہ بودی و دیدہ بودی چنانکہ بر دخترِ من رفتی و تمام کیفیت حالِ من گفتی وے خوِی پُرآب کرد جانبِ حوض فرستاد و گفت کہ بروحِ پدرِ من رسیدہ باد بداں و آگاہ باش کہ در کرانہ آں حوض مورچۂ پای شکستہ افتادہ بود کہ قدرتِ آمدن تا آبِ حوض نداشت از آں آب خوِی قطرہ در حلقِ آں مورچہ رسید و سیراب شد حق تعالیٰ بہ برکتِ آں بر من چندیں رحمت و مغفرت و نور نثار کرد اے مومن قطرۂ آب در حلقِ آں مورچہ دادن چنداں رحمتِ وے یافت اگر تو دُعا، و صدقہ بروحِ پدرِ خویش و یا بروحِ مومناں عطا کنی دانی کہ چہ اسبابِ رحمتہا و مغفرتہا از خزانۂ بے نہایت حق تعالیٰ مردگاں یابند و ایں ہمہ ذخیرہ و نیکنامی تو در دُنیا و عقبیٰ خواہد بود فتدبّر

بابِ نہم ۹

در مسائلِ متفرقہ و احوالِ حشر

قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ دریں محل کہ بجہتِ پابوس و وداع رقم فرمودند چندگاہ دیگر باشید کہ حیاتِ دنیا یادگار ست و چند سخناں دریں قرطاس آنچہ آمد بنویس ایں رُباعی خواند:

دل بے تو قرار می نگیرد چہ کنم ایں آتشِ عشقِ تو می نمیرد چہ کنم
صد رُوزی نیکو عزمہ کنم بر دلِ خود جز رُوی تو دل می نپذیرد چہ کنم

حکایت. روزے قطب العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ می فرمودند خدمتِ شیخ جمال الدین اُچہ کتاب کَثَّرَاللہُ بایکے گفت وے ہم خرقۂ شیخ بود یکجا در کنارۂ آب جوئے مُلتان نیشکر می خورد ناگاہ مُقطعِ ملتان با حشم و خیم و با طبل و علم بیامد و خواست بقدمِ پابوس بندہ شیخ مشرّف گردد فرمودند اوّل ایں عزیز را دریاب اگر سعادتِ ہر دو جہاں می طلبی نخست اُورا دریافت بعدہٗ مصافحہ با بندگی شیخ کرد یار فروشی یکے از سُننِ مشائخ کبار و از عاداتِ مرضیہ بزرگاں است و خوشنودی خُدای عزّ و جل است ہر کہ توفیق یابد، باز ہم دریں محل فرمودند آں سعادت دریں زمانۂ آخریں نماندہ است ازاں جہت کہ درونۂ مومناں ملوّثِ گناہانِ کبیرہ است عَافَانَا اللہُ تَعَالیٰ مِنْ صُحْبَتِہِمْ وَعَنْ مُلَاقَاتِہِمْ **فائدہ.** روزے خانِ اعظم پُرسید بوقتِ در آمدنِ ملوک در خانہ از مہم و غیرِ آں کہ دُہل می زنند و فاحشاں پای می کوبند و سرودِ فحش می گویند ایں کجا است سیّد السادات دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ فرمودند کہ ایں جملہ سُنّتِ نمرودِ لعین است

چوں اُو از مہم در خانہ آمدے فرمودے تا دُہل پیشِ اُو بزنند فاحشاں آنجا جمع میگردند و پای می کوبند و فحش می گویند، ہر مسلمانے کہ چنیں کند و بہ کردنِ آں رضا دہد دریں چیزہا بروزِ قیامت اُو را باگروہِ نمرود برانگیزند قَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَنْ اَحَبَّ قَوْمًا حُشِرَ مَعَھُمْ وَحُوْسِبَ بِحِسَابِھِمْ وَاِنْ لَّمْ یَعْمَلْ صَالِحًا [1] قطبِ العالم دَامَتْ بَرَکَاتُہٗ روزے پُرسیدہ شد ازیں آیت اَنَّمَا الْحَیٰوۃُ [2] الدُّنْیَا لَعِبٌ وَّلَھْوٌ چہ باشد بکرم جواب فرمودند معنیٰ آیت آنست اِنَّ [3] حَیٰوتَکُمْ فِی الدُّنْیَا لَعِبٌ وَّ لَھْوٌ وَّزِیْنَۃٌ وَّتَفَاخُرٌ لَیْسَتْ حَیٰوۃُ الدُّنْیَا اِلَّا کَلَعَبِ الصِّبْیَانِ وَکَلِمَۃِ الْمَجَانِیْنَ وَزِیْنَۃِ النِّسْوَانِ زیراکہ بازی کردن کارِ کودکانست .

بِسْمِ [4] اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ نُقِلَ مِنَ الْفُتُوْحَاتِ الْمَکِّیَۃِ لِلشَّیْخِ مُحْیِ الْمَعْرُوْفِ بِابْنِ الْعَرَبِیِّ رَحْمَۃُ اللّٰہِ عَلَیْہِ فِی الْبَابِ الرَّابِعِ وَ السِّتِّیْنَ فِیْ مَعْرِفَۃِ الْقِیَامَۃِ وَمَنَازِلِھَا وَکَیْفِیَّۃِ الْبَعْثِ فَحَدَّثَنَا شَیْخُنَا الْقَصَّارُ بِمَکَّۃَ سَنَۃَ تِسْعٍ وَّتِسْعِیْنَ وَخَمْسِ مِائَۃٍ تُجَاہَ

---

[1] کسیکہ با قومے محبت دارد حشرِ وے باآں قوم شود و حسابش کردہ شود بحساب ایشاں اگرچہ وے عمل نیک نہ کند.
[2] زندگانی دنیا بازیست و بیہودگیست. ۱۲ سورۂ حدید آیت ۲۰ .
[3] دریں شک نیست کہ زندگانی شما بدنیا بازیست و بیہودگیست و خودشناسیت در بیاں خویش. نیست دنیاوی زندگانی مگر بازی اطفال و کلام دیوانگاں و زیبایشِ زنان .
[4] بسم اللہ الرحمٰن الرحیم. ایں عبارت در ایں مخطوطہ از فتوحاتِ مکیۃ ابن عربی منقول است، لکن حوالۂ باب غلط بود نیز عبارت ناقابلِ فہم بود ما بفتوحات مراجعت کردہ حوالۂ باب درست کردیم واصلِ عبارت از و نقل کردیم.
ایں عبارت در بابِ شصت و چہارم بر ص ۳۰۹ سہ صد و نہ تا ص ۳۱۱ سہ صد و یازدہ و بر ص ۳۲۰ سہ صد و بست تا ص ۳۲۱ سہ صد و بست و یک مذکوراست (فتوحات مکیہ مطبوعہ دارالکتب العربیہ الکبریٰ بمصر).
شیخ محی المعروف بابن عربی فرمودہ، من ایں حدیث از شیخ قصار نقل می کنم وے ایں حدیث

الرُّکْنِ الْیَمَانِیِّ [1] مِنَ الْکَعْبَۃِ الْمُعَظَّمَۃِ وَھُوَ یُوْنُسُ ابْنُ یَحْیٰی بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ اَبِی الْبَرَکَاتِ الْھَاشِمِیُّ الْعَبَّاسِیُّ مِنْ لَفْظِہٖ وَاَنَا أَسْمَعُ قَالَ حَدَّثَنَا اَبُو الْفَضْلِ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ یُوْسُفَ الْاَرْمَوِیِّ قَالَ حَدَّثَنَا اَبُوْبَکْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مُوْسٰی بْنِ جَعْفَرِ الْمَعْرُوْفِ بِابْنِ الْخَیَّاطِ الْمُغْرِبِیُّ "قَالَ قُرِیَ" عَلٰی اَبِیْ سَھْلٍ مَحْمُوْدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ اِسْحٰقَ الْعُکْبُرِیِّ وَ اَنَا أَسْمَعُ قِیْلَ لَہٗ حَدَّثَکُمْ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْکُمْ اَبُوْبَکْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ النَّقَّاشُ فَقَالَ نَعَمْ حَدَّثَنَا اَبُوْبَکْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اَبُوْبَکْرٍ اَحْمَدُ بْنُ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیِّ الطَّبَرِیُّ الْمَرْوَزِیُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَیْدِ الرَّازِیُّ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰہِ قَالَ حَدَّثَنَا سَلَمَۃُ بْنُ صَالِحٍ قَالَ اَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَکَمِ عَنْ سَلَامِ الطَّوِیْلِ عَنْ غَیَاثِ بْنِ الْمُسَیَّبِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ غَنْمٍ وَّ زَیْدِ بْنِ وَھْبٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰہِ بْنِ مَسْعُوْدٍ قَالَ کُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ عَلِیِّ بْنِ اَبِیْ طَالِبٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ وَعِنْدَہٗ عَبْدُاللّٰہِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ وَحَوْلَہٗ عِدَّۃٌ مِّنْ اَصْحَابِ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فَقَالَ عَلِیٌّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ فِی الْقِیَامَۃِ لَخَمْسِیْنَ مَوْقِفًا کُلُّ

---

[1] درخانۂ کعبہ بامقابلِ رکنِ یمانی نشستہ بمن بیان فرمود. بعد ازیں شیخ محی سندِ حدیث از شیخِ قصار تا ابن مسعود رضی اللہ عنہ نقل کردہ است و گفت، عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمود من نزدِ علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہٗ نشستہ بودم و آنجا ابن عباس و دیگر صحابہ رضی اللہ عنہم نیز بودند. حضرتِ علی رضی اللہ عنہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بمن فرمودہ اند کہ در قیامت پنجاہ مقام باشد و در ہر مقام

موقف منها الف سنة [1] فاول موقف اذا خرج الناس من قبورهم
یقومون علی ابواب قبورهم الف سنة عراة حفاة جیاعا عطاشا
فمن خرج من قبره مؤمنا بربه مؤمنا بنبیه مؤمنا بجنته
وناره مؤمنا بالبعث والقیامة مؤمنا بالقضاء والقدر خیره
وشره مصدقا بما جاء به محمد صلی الله وسلم من عند
ربه نجا وفاز وغنم وسعد ومن شك فی شیء من هذا
بقی فی جوعه وعطشه وغمه وکربه الف سنة حتی یقضی
الله فیه بما یشاء ثم یساقون من ذلك المقام الی المحشر
فیقفون علی ارجلهم الف عام فی سرادقات النیران فی حر الشمس
والنار عن ایمانهم والنار عن شمائلهم والنار من بین
ایدیهم والنار من خلفهم والشمس من فوق رؤسهم
ولا ظل الا ظل العرش فمن لقی الله تبارك وتعالی شاهدا
له بالاخلاص مقرا بنبیه صلی الله علیه وسلم بریئا من

---

[1] تا یکهزار سال قیام باشد اوّل مقام در آں وقت باشد که مُردگان از گورها بر آمده برہنه جسم و برہنه پا گرسنه و تشنه یکهزار سال قیام کنند، ہر که از گورِ خود مومن بخدا و مومن برسول و مومن به بهشت و دوزخ و مومن بقضاء و قدرِ خُداوندی و تصدیق کننده شریعتِ محمّدی بر آمده است نجات یابد و نیک بخت و سعادتمند می شود و ہر که در ایں امور شک کرده باشد یکهزار سال در گرسنگی و تشنگی و در غم و اندوه می ماند تا آنکه خُدای عزّ و جلّ ہر چه خواهد حکم فرماید. پس ازاں همه بمحشر رانده شوند و قیام کنند در سراپرده ہای آتشیں در حرارتِ آفتاب و ہر چهار جانبِ ایشاں آتش باشد، و آنجا ہیچ سایه بجز سایهٔ عرش نبود. پس ہر که بجنابِ خداوندی بایں حالت پیش شود که آں مخلص باشد و بنبوّت محمد صلی الله علیه وسلم مُقر باشد و از شرک و سحر و قتلِ مسلماناں بری باشد و برای خدا و نبی وے مخلص باشد و دوستدار باشد

الشرك ومن السحر وبریئا من اهراق دماء المسلمین ناصحا
لله ولرسوله [1] محبا لمن اطاع الله ورسوله مبغضا لمن عصی الله
ورسوله استظل تحت ظل عرش الرحمن ونجا من غمه و
من حاد عن ذلك ووقع فی شیء من هذه الذنوب بکلمة
واحدة او تغیر قلبه او شك فی شیء من دینه بقی الف
سنة فی الحر والهم والعذاب حتی یقضی الله فیه بما یشاء
ثم یساق الخلق الی النور والظلمة فیقیمون فی تلك الظلمة
الف عام فمن لقی الله تبارك وتعالی لم یشرك به شیئا ولم
یدخل فی قلبه شیء من النفاق ولم یشك فی شیء من امر
دینه واعطی الحق من نفسه وقال الحق وانصف الناس من
نفسه واطاع الله فی السر والعلانیة ورضی بقضاء الله وقنع
بما اعطاه الله خرج من الظلمة الی النور فی مقدار طرفة
العین مبیضا وجهه قد نجا من الغموم کلها ومن خالف فی

---

[1] بآنانکه خدای و رسول را فرمانبردار باشند و دشمنانِ خدا و رسول را دشمن باشد او در سایهٔ عرشِ خُداوندی قرار گیرد و از غم و اندوه نجات یابد و ہر که بر ایں طریق نباشد و در ایں گناه ہا مُبتلا شده باشد یکهزار سال در غم و رنج و در عذاب ماند تا آنکه حضرت حق تعالیٰ بمشیّتِ خود حکم صادر فرماید. پس ازیں همه رانده شوند به تاریکی و نُور و یکهزار سال قیام کنند. پس ہر که بجنابِ خداوندی بدیں حالت پیش شود که اُو شرک و نفاق نه ورزیده است و در احکامِ دینی شک و شُبه نکرده است و حق گفته و برحق عمل کرده است و بمردماں انصاف کرده است و ظاہرًا و باطنًا اطاعتِ خُداوندی کرده است و بحکمِ قضاء و قدر راضی شده است بر آنچه خدای تعالیٰ اُو را عطا فرموده است بالفور از تاریکی بجانبِ نور با چهره نورانی روانه شود و از غمها و رنجها نجات یابد

شَيْءٍ مِنْهَا بَقِيَ فِي الْغَمِّ وَ الْهَمِّ اَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ خَرَجَ مِنْهَا مُسْوَدًّا وَجْهُهُ وَهُوَ فِيْ مَشِيَّةِ اللّٰهِ يَفْعَلُ بِهِ مَايَشَاءُ ثُمَّ يُسَاقُ الْخَلْقُ اِلٰى سُرَادِقَاتِ الْحِسَابِ وَهِيَ عَشَرَ سُرَادِقَاتٍ يَقِفُوْنَ فِيْ كُلِّ سُرَادِقٍ مِنْهَا اَلْفَ سَنَةٍ فَيُسْاَلُ ابْنُ آدَمَ عِنْدَ اَوَّلِ سُرَادِقٍ مِنْهَا عَنِ الْمَحَارِمِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ وَقَعَ فِيْ شَيْءٍ مِنْهَا جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ الثَّانِيْ فَيُسْاَلُ عَنِ الْاَهْوَاءِ فَاِنْ كَانَ نَجَا مِنْهَا جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ الثَّالِثِ فَيُسْاَلُ عَنْ عُقُوْقِ الْوَالِدَيْنِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ عَاقًّا جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ الرَّابِعِ فَيُسْاَلُ عَنْ حُقُوْقِ مَنْ فَوَّضَ اللّٰهُ اِلَيْهِ اُمُوْرَهُمْ وَعَنْ تَعْلِيْمِهِمِ الْقُرْآنَ وَعَنْ اَمْرِ دِيْنِهِمْ وَ تَادِيْبِهِمْ فَاِنْ كَانَ قَدْ فَعَلَ جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ الْخَامِسِ فَيُسْاَلُ عَمَّا مَلَكَتْ يَمِيْنُهُ فَاِنْ كَانَ مُحْسِنًا اِلَيْهِمْ جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ السَّادِسِ فَيُسْاَلُ عَنْ حَقِّ قَرَابَتِهِ فَاِنْ كَانَ قَدْ اَدّٰى حُقُوْقَهُمْ

و هرکه برخلاف اینست در غم و اندوه روسیاه یک هزار سال قیام کند پس ازاں خدای تعالیٰ هرچه خواهد حکم فرماید. بعد ازیں جمله مخلوق بجانب سرا پردهای حساب رانده شوند. و ایں سرا پردهای ده باشند. و نزدِ هر سرا پرده یکهزار سال قیام شود. نزدِ سرا پردهٔ اوّل سوال کرده شود از محرّمات، اگر آں شخص در محرّمات مُبتلا نشده است روانه شود بسرا پردهٔ دوم و آنجا وے پرسیده شود از خواهشاتِ نفسانی، کسیکه دراں مُبتلا نشده است بسرا پردهٔ سوم روانه شود و آنجا از وے در بابِ نافرمانیٔ والدین سوال کند، کسیکه فرمانبرداریٔ والدین کرده است بسرا پردهٔ چهارم روانه شود و آنجا از وے بپرسند دربارهٔ آنانکه دست نگرِ وے بودند کسیکه حقوقِ شاں ادا کرده است و ایشاں را تلاوتِ قرآن آموزیده است و دیندار و مهذّب کرده است بسرا پردهٔ پنجم روانه شود و آں جا از وے دربارهٔ غلامانش و مالکیش پرسش شود اگر وے با ایشاں خوبیها کرده است بسرا پرده ششم روانه شود و

جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ السَّابِعِ فَيُسْاَلُ عَنْ صِلَةِ الرَّحِمِ فَاِنْ كَانَ وَصُوْلًا لِرَحِمِهِ جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ الثَّامِنِ فَيُسْاَلُ عَنِ الْحَسَدِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ حَاسِدًا جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ التَّاسِعِ فَيُسْاَلُ عَنِ الْمَكْرِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ مَكَرَ بِاَحَدٍ جَازَ اِلَى السُّرَادِقِ الْعَاشِرِ فَيُسْاَلُ عَنِ الْخَدِيْعَةِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ خَدَعَ اَحَدًا نَجَا وَ نَزَلَ فِيْ ظِلِّ عَرْشِ اللّٰهِ تَعَالٰى قَارَّةً عَيْنُهُ فَرِحًا قَلْبُهُ ضَاحِكًا فُوْهُ وَاِنْ كَانَ قَدْ وَقَعَ فِيْ شَيْءٍ مِنْ هٰذِهِ الْخِصَالِ بَقِيَ فِيْ كُلِّ مَوْقِفٍ مِنْهَا اَلْفَ عَامٍ جَائِعًا عَطْشَانًا حَزِنًا مَغْمُوْمًا مَهْمُوْمًا لَا يَنْفَعُهُ شَفَاعَةُ شَافِعٍ ثُمَّ يُحْشَرُوْنَ اِلٰى اَخْذِ كُتُبِهِمْ بِاَيْمَانِهِمْ وَ شَمَائِلِهِمْ فَيُحْبَسُوْنَ عِنْدَ ذٰلِكَ فِيْ خَمْسَةَ عَشَرَ مَوْقِفًا كُلُّ مَوْقِفٍ مِنْهَا اَلْفَ سَنَةٍ فَيُسْاَلُوْنَ فِيْ اَوَّلِ مَوْقِفٍ مِنْهَا عَنِ الصَّدَقَاتِ وَمَا فَرَضَ

آنجا از وے دربارهٔ حقوقِ عزیزاں سوال کند کسیکه حقوقِ ایشاں ادا کرده است، بسرا پردهٔ هفتم روانه شود و آنجا از وے دربارهٔ داد و دهش بقرابتداراں پرسش شود اگر وے صله رحمی کرده است بسرا پردهٔ هشتم روانه شود و آنجا از وے دربارهٔ حسد و رشک استفسار شود اگر وے حسد و رشک نه ورزیده است بسرا پردهٔ نهم روانه شود و آنجا سوال از مکر و فریب کرده شود اگر وے کسی را فریب نه داده است بسرا پردهٔ دهم روانه شود و آنجا از وے از خدیعه سوال کند اگر آں باکسے خدیعه نه کرده باشد خنداں و فرحاں در سایهٔ عرشِ خداوندی نازل شود و اگر آں دریں آزمایشها ناکام شده است نزدِ هر سرا پرده یکهزار سال گرسنه و تشنه حیران بماند و اُورا شفاعتِ کسے فائده نه رساند. بعد ازاں همه مرداں برای گرفتنِ اعمالنامها در دستِ راست و چپ روانه شوند و بعد ازاں در پانزده مقام قیام کنند و در هر مقام یکهزار سال قیام باشد. در مقامِ اوّل سوال کرده شود از صدقات و از فرائضِ مالی. آنکس

اللهُ عَلَيْهِمْ فِيْ اَمْوَالِهِمْ فَمَنْ اَدَّاهَا كَامِلَةً[1] جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّانِيْ
فَيُسْأَلُ عَنْ قَوْلِ الْحَقِّ وَالْعَفْوِ عَنِ النَّاسِ فَمَنْ عَفَا عَفَا اللهُ عَنْهُ
وَجَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّالِثِ فَيُسْأَلُ عَنِ الْاَمْرِ بِالْمَعْرُوْفِ فَاِنْ كَانَ
آمِرًا بِالْمَعْرُوْفِ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الرَّابِعِ فَيُسْأَلُ عَنِ النَّهْيِ عَنِ
الْمُنْكَرِ فَاِنْ كَانَ نَاهِيًا عَنِ الْمُنْكَرِ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الْخَامِسِ
فَيُسْأَلُ عَنْ حُسْنِ الْخُلُقِ فَاِنْ كَانَ حَسَنَ الْخُلُقِ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ
السَّادِسِ فَيُسْأَلُ عَنِ الْحُبِّ فِي اللهِ وَالْبُغْضِ فِي اللهِ فَاِنْ كَانَ
مُحِبًّا فِي اللهِ مُبْغِضًا فِي اللهِ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ السَّابِعِ فَيُسْأَلُ عَنْ
مَالِ الْحَرَامِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ اَخَذَ شَيْئًا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّامِنِ
فَيُسْأَلُ عَنْ شُرْبِ الْخَمْرِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ شَرِبَ مِنَ الْخَمْرِ شَيْئًا
جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ التَّاسِعِ فَيُسْأَلُ عَنِ الْفُرُوْجِ الْحَرَامِ فَاِنْ لَمْ
يَكُنْ اَتَاهَا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الْعَاشِرِ فَيُسْأَلُ عَنْ قَوْلِ الزُّوْرِ

---

[1] که ایں عبادات ادا کرده است روانه شود بمقامِ دوم و آنجا از وے پرسند که تو حق گفته یا نه و از مردماں در گذر کردیٔ یا نه اگر کرده است حق تعالیٰ از و در گذر فرماید و وے روانه شود بمقامِ سوم و آنجا از و پرسند که امر بالمعروف بمردماں کردیٔ یا نه اگر کرده است بمقامِ چهارم روانه شود و آنجا از وے سوال کند که مردماں را از بدیها باز داشته یا نه. اگر باز داشته است بمقامِ پنجم روانه شود و آنجا از وے از حسنِ اخلاق بپرسند اگر آں بمردماں حسنِ اخلاق ورزیده است بمقامِ ششم روانه شود و آنجا از وے سوال کند که با مردماں محبّت و عداوت برای خدا کردیٔ یا نه اگر کرده است روانه شود بمقامِ هفتم و آنجا از وے پرسیده شود که از مالِ حرام پرهیز کرده است یا نه اگر وے پرهیز کرده است روانه شود بمقامِ هشتم و آنجا از وے پرسش از شراب خوردن شود اگر وے باده نوشی نکرده است روانه شود بمقامِ نهم و از و استفسار از زنا شود اگر وے زنا نکرده است

فَاِنْ لَمْ يَكُنْ قَالَهُ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ[1] الْحَادِيْ عَشَرَ فَيُسْأَلُ عَنِ الْاَيْمَانِ
الْكَاذِبَةِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ حَلَفَهَا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّانِيْ عَشَرَ فَيُسْأَلُ
عَنْ اَكْلِ الرِّبَا فَاِنْ لَمْ يَكُنْ اَكَلَهُ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّالِثِ عَشَرَ
فَيُسْأَلُ عَنْ قَذْفِ الْمُحْصَنَاتِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ قَذَفَ الْمُحْصَنَاتِ
اَوْ اِفْتَرٰى عَلٰى اَحَدٍ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الرَّابِعِ عَشَرَ فَيُسْأَلُ عَنْ
شَهَادَةِ الزُّوْرِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ شَهِدَهَا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الْخَامِسِ عَشَرَ
فَيُسْأَلُ عَنِ الْبُهْتَانِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ بَهَتَ مُسْلِمًا مَرَّ فَنَزَلَ تَحْتَ
لِوَاءِ الْحَمْدِ وَاُعْطِيَ كِتَابَهُ بِيَمِيْنِهِ وَنَجَا مِنْ غَمِّ الْكِتَابِ وَ
هَوْلِهِ وَحُوْسِبَ حِسَابًا يَسِيْرًا وَاِنْ كَانَ قَدْ وَقَعَ فِيْ شَيْءٍ مِّنْ هٰذِهِ
الذُّنُوْبِ ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا غَيْرَ تَائِبٍ مِّنْ ذٰلِكَ يَبْقٰى فِيْ كُلِّ
مَوْقِفٍ مِّنْ هٰذِهِ الْخَمْسَةَ عَشَرَ مَوْقِفًا أَلْفَ سَنَةٍ فِي الْغَمِّ وَالْهَوْلِ

روانه شود بمقامِ دهم و آنجا از وے درباره دروغگوئی پرسند اگر وے در آں مبتلا نشده است بمقامِ[1] یازدهم روانه شود و آنجا از وے از قسمِ زُور سوال شود اگر وے سوگندِ دروغ نه خورده است روانه شود بمقامِ دوازدهم و آنجا استفسار از سودخواری شود اگر وے سود نخورده است بمقامِ سیزدهم روانه شود و از وے از تهمت نهادن بر پاکدامناں سوال شود اگر وے دراں مبتلا نشده است بمقامِ چهاردهم روانه شود و از وے از شهادتِ دروغ پرسش شود اگر وے ازاں بری است بمقامِ پانزدهم برسد و آں جا از وے به بهتان پرسش کنند اگر وے ازاں پاک است زیرِ لواء الحمد قرار گیرد و حق تعالیٰ اعمالنامه در دستِ راستِ اُو به دهد و محاسبه اش بسهولت کند و اگر وے دریں گناه ها مبتلا شده است و قبل از مرگ توبه نه کرده است در هر مقام یکهزار گرسنه و تشنه و غمگیں بماند تا آنکه حق تعالیٰ بمشیّتِ خود حکم فرماید بعد ازاں همه در خواندنِ اعمالنامهای

وَالْهَمِّ وَالْحُزْنِ وَالْجُوْعِ وَالْعَطَشِ حَتّٰى يَقْضِيَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ
فِيْهِ بِمَا يَشَاءُ ثُمَّ يُقَامُ النَّاسُ فِيْ قِرَاءَةِ كُتُبِهِمْ اَلْفَ عَامٍ
فَمَنْ كَانَ سَخِيًّا قَدْ قَدَّمَ مَالَهٗ لِيَوْمِ فَقْرِهٖ وَحَاجَتِهٖ وَفَاقَتِهٖ
قَرَأَ كِتَابَهٗ وَهُوِّنَ عَلَيْهِ قِرَاءَتُهٗ وَكُسِيَ مِنْ ثِيَابِ الْجَنَّةِ وَ
تُوِّجَ مِنْ تِيْجَانِ الْجَنَّةِ وَأُقْعِدَ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِ الرَّحْمٰنِ اٰمِنًا
مُطْمَئِنًّا وَاِنْ كَانَ بَخِيْلًا لَمْ يُقَدِّمْ مَالَهٗ لِيَوْمِ فَقْرِهٖ وَفَاقَتِهٖ
اُعْطِيَ كِتَابَهٗ بِشِمَالِهٖ وَيُقْطَعُ لَهٗ مِنْ مُقَطَّعَاتِ النِّيْرَانِ يَقُوْمُ
عَلٰى رُؤُسِ الْخَلَائِقِ اَلْفَ عَامٍ فِي الْجُوْعِ وَالْعَطَشِ وَالْعُرْيِ وَ
الْهَمِّ وَالْغَمِّ وَالْحُزْنِ وَالْفَضِيْحَةِ حَتّٰى يَقْضِيَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ
فِيْهِ بِمَا يَشَاءُ ثُمَّ يُحْشَرُ النَّاسُ اِلَى الْمِيْزَانِ فَيَقُوْمُوْنَ عِنْدَ
الْمِيْزَانِ اَلْفَ عَامٍ فَمَنْ رَجَحَ مِيْزَانُهٗ بِحَسَنَاتِهٖ فَازَ وَنَجَا
فِيْ طَرْفَةِ عَيْنٍ وَمَنْ خَفَّ مِيْزَانُهٗ مِنْ حَسَنَاتِهٖ وَثَقُلَتْ سَيِّئَاتُهٗ
حُبِسَ عِنْدَ الْمِيْزَانِ اَلْفَ عَامٍ فِي الْغَمِّ وَالْهَمِّ وَالْحُزْنِ وَ
الْعَذَابِ وَالْجُوْعِ وَالْعَطَشِ حَتّٰى يَقْضِيَ اللّٰهُ فِيْهِ بِمَا يَشَاءُ ثُمَّ
يُدْعٰى بِالْخَلْقِ اِلَى الْمَوْقِفِ بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ فِيْ اِثْنَيْ عَشَرَ

تا یکهزار سال خود مشغول شوند مرد سخی که مالِ خود را پیش از خود بجنابِ باری تعالیٰ روانہ کرده است
اعمالنامهٔ خود را بسهولت خواند و وے را لباسِ جنّت بپوشانند و تاجِ جنّت بر سرِ
اُو نهند و در سایهٔ عرش جای خوب دهند و هر که درایں آزمایشها ناکام شده است
نامهٔ اعمالِ وے در دستِ چپ دهند و برایش جای در آتش تجویز کنند و
گرسنه و تشنه و برهنه در غم و رنج یکهزار سال قیام کند. پس ازاں خدای تعالیٰ
هرچه خواهد حکم فرماید. بعد ازاں همه بمیزانِ عدل روانه شوند و نزدِ میزان
یکهزار سال قیام کنند پس کسیکه میزان حسنات وے راجح شود بالفور نجات یابد و آنکه میزان سیئات وے راجح
شود تا یکهزار سال نزد میزان در رنج و غم و عذاب و گرسنگی و تشنگی می ماند. پس ازاں جمله مخلوق
پیش خدا طلب کرده شود و آں جا دوازده مقام باشد و در هر مقام یکهزار سال

مَوْقِفًا كُلُّ مَوْقِفٍ مِّنْهَا مِقْدَارُ اَلْفِ عَامٍ[1] فَيُسْأَلُ فِيْ اَوَّلِ مَوْقِفٍ عَنْ
عِتْقِ الرِّقَابِ فَاِنْ كَانَ اَعْتَقَ رَقَبَةً اَعْتَقَ اللّٰهُ رَقَبَتَهٗ مِنَ النَّارِ
وَجَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّانِيْ فَيُسْأَلُ عَنِ الْقُرْاٰنِ وَحَقِّهٖ وَقِرَاءَتِهٖ
فَاِنْ جَاءَ بِذٰلِكَ تَامًّا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّالِثِ فَيُسْأَلُ عَنِ الْجِهَادِ
فَاِنْ كَانَ جَاهَدَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ مُحْتَسِبًا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الرَّابِعِ
فَيُسْأَلُ عَنِ الْغِيْبَةِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ اِغْتَابَ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الْخَامِسِ
فَيُسْأَلُ عَنِ النَّمِيْمَةِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ نَمَّامًا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ السَّادِسِ
فَيُسْأَلُ عَنِ الْكِذْبِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ كَذَّابًا جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ السَّابِعِ
فَيُسْأَلُ عَنْ طَلَبِ الْعِلْمِ فَاِنْ كَانَ طَلَبَ الْعِلْمَ وَعَمِلَ بِهٖ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ الثَّامِنِ
فَيُسْأَلُ عَنِ الْعُجْبِ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ مُعْجِبًا بِنَفْسِهٖ فِيْ دِيْنِهٖ وَدُنْيَاهُ
اَوْ فِيْ شَيْءٍ مِّنْ عَمَلِهٖ جَازَ اِلَى الْمَوْقِفِ التَّاسِعِ فَيُسْأَلُ عَنِ

---

[1] سال قیام شود. بمقامِ اوّل از آزاد کردنِ غلاماں سوال شود. اگر وے غلام آزاد کرده است
حق تعالیٰ وے را از آتشِ دوزخ آزاد فرماید و وے بمقامِ دوم روانه شود و آنجا دربارهٔ
قرآن پرسش شود اگر وے حقِ قرآن ادا کرده است بمقامِ سوم روانه شود و از وے
دربارهٔ جهاد پرسش شود. اگر وے در راهِ خدا جهاد به نیّتِ ثواب کرده است بمقامِ
چهارم روانه شود و از وے از غیبت پرسش شود اگر وے غیبت نه کرده است بمقامِ پنجم
برسد و آنجا از وے از غمّازی سوال کرده شود اگر وے غمّازی نه کرده است بمقامِ ششم
برسد و آنجا از وے از دروغ گوئی به پرسند. اگر وے دروغ گوئی نه کرده است
بمقامِ هفتم روانه شود و آں جا از وے از طلبِ علم سوال کنند. اگر وے
طلبِ علم کرده است و بر آں عمل کرده است بمقامِ هشتم رسد و آں جا از
وے سوال کرده شود از خود پسندی پس اگر آں خود پسند نبود بنفسِ خود و
بدینِ خود و بدنیایِ خود و بچیزے در اعمالِ خود تجاوز کند بجانبِ موقفِ نهم. پس سوال کرده شود

التَّکَبُّرِ[1] فَاِنْ لَمْ یَکُنْ تَکَبَّرَ عَلٰی اَحَدٍ جَازَ اِلَی الْمَوْقِفِ الْعَاشِرِ فَیُسْأَلُ عَنِ الْقُنُوْطِ مِنْ رَحْمَۃِ اللّٰہِ فَاِنْ لَمْ یَکُنْ قَنَطَ مِنْ رَحْمَۃِ اللّٰہِ جَازَ اِلَی الْمَوْقِفِ الْحَادِیْ عَشَرَ فَیُسْأَلُ عَنِ الْاَمْنِ مِنْ مَکْرِ اللّٰہِ فَاِنْ لَمْ یَکُنْ اٰمِنَ مِنْ مَکْرِ اللّٰہِ جَازَ اِلَی الْمَوْقِفِ الثَّانِیْ عَشَرَ فَیُسْأَلُ عَنْ حَقِّ جَارِہٖ فَاِنْ کَانَ اَدّٰی حَقَّ جَارِہٖ اُقِیْمَ بَیْنَ یَدَیِ اللّٰہِ تَعَالٰی قَرِیْرًا عَیْنُہٗ فَرِحًا قَلْبُہٗ مُبْیَضًّا وَجْہُہٗ کَاسِیًا ضَاحِکًا مُسْتَبْشِرًا فَیُرَحِّبُ بِہٖ رَبُّہٗ وَیُبَشِّرُہٗ بِرِضَاہُ عَنْہُ فَیَفْرَحُ عِنْدَ ذٰلِکَ فَرَحًا لَا یَعْلَمُہٗ اَحَدٌ اِلَّا اللّٰہُ فَاِنْ لَمْ یَاْتِ بِوَاحِدَۃٍ مِنْہُنَّ تَامَّۃً وَمَاتَ غَیْرَ تَائِبٍ حُبِسَ عِنْدَ کُلِّ مَوْقِفٍ اَلْفَ عَامٍ حَتّٰی یَقْضِیَ اللّٰہُ عَزَّوَجَلَّ فِیْہِ بِمَا یَشَاءُ ثُمَّ یُؤْمَرُ بِالْخَلَائِقِ اِلَی الصِّرَاطِ فَیَنْتَہُوْنَ اِلَی الصِّرَاطِ وَقَدْ ضُرِبَتْ عَلَیْہِ الْجُسُوْرُ عَلٰی جَہَنَّمَ اَدَقُّ مِنَ الشَّعْرِ وَاَحَدُّ مِنَ السَّیْفِ وَقَدْ غَابَتِ الْجُسُوْرُ فِیْ جَہَنَّمَ مِقْدَارَ اَرْبَعِیْنَ اَلْفَ عَامٍ وَلَہِیْبُ جَہَنَّمَ

---

[1] از تکبر پس اگر وے تکبر نہ ورزیدہ است بمقام دہم روانہ شود واز وے بپرسند کہ از رحمتِ خداوندی مایوس شدہ بود یا نہ اگر وے مایوس نہ شدہ بود بمقام یازدہم روانہ شود واز وے پرسش شود کہ از مکرِ خداوندی مطمئن بود یا نہ اگر مطمئن نہ بود بمقام دوازدہم روانہ شود واز وے از حقوقِ ہمسایہ سوال شود اگر وے آں حقوق ادا کردہ است پیشِ حق تعالیٰ بہ لباسِ فاخرہ در سرور و حبور قیام کند وحق تعالیٰ ویرا خوش آمدید فرماید و برضامندیِ خود خوشخبری دہد و بروے ہمچنیں سرور طاری شود کہ گفتہ نمی شود وآں کسیکہ در ایں آزمایشہا ناکام شود در ہر مقام یکہزار سال پریشان و درماندہ قیام کند۔ بعد ازاں ہمہ مامور شوند کہ بر صراط حاضر شوند و بر صراط پلہا بر دوزخ قائم کنند وآں پلہا از موی باریک تر واز شمشیر تیز تر باشند وآں پلہا بر قعر دوزخ بقدر مسافت چہل ہزار سال

بِجَانِبَیْہَا[1] یَلْتَہِبُ وَعَلَیْہَا حَسَکٌ وَکَلَالِیْبُ وَخَطَاطِیْفُ وَہِیَ سَبْعَۃُ جُسُوْرٍ یُحْشَرُ الْعِبَادُ کُلُّہُمْ عَلَیْہَا وَعَلٰی کُلِّ جِسْرٍ مِنْہَا عَقَبَۃٌ مَسِیْرَۃَ ثَلَاثَۃِ اٰلَافِ عَامٍ اَلْفُ عَامٍ صُعُوْدٌ وَاَلْفُ عَامٍ اِسْتِوَاءٌ وَاَلْفُ عَامٍ ہُبُوْطٌ وَذٰلِکَ قَوْلُ اللّٰہِ عَزَّوَجَلَّ اِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصَادِ یَعْنِیْ عَلٰی تِلْکَ الْجُسُوْرِ مَلَائِکَۃٌ یَرْصُدُوْنَ الْخَلْقَ عَلَیْہَا یُسْأَلُ الْعَبْدُ عَنِ الْاِیْمَانِ بِاللّٰہِ فَاِنْ جَاءَ بِہٖ مُؤْمِنًا مُخْلِصًا لَا شَکَّ فِیْہِ وَلَا زَیْغَ جَازَ اِلَی الْجِسْرِ الثَّانِیْ فَیُسْأَلُ عَنِ الصَّلٰوۃِ فَاِنْ جَاءَ بِہَا تَامَّۃً جَازَ اِلَی الْجِسْرِ الثَّالِثِ فَیُسْأَلُ عَنِ الزَّکٰوۃِ فَاِنْ جَاءَ بِہَا تَامَّۃً جَازَ اِلَی الْجِسْرِ الرَّابِعِ فَیُسْأَلُ عَنِ الصِّیَامِ فَاِنْ جَاءَ بِہٖ تَامًّا جَازَ اِلَی الْجِسْرِ الْخَامِسِ فَیُسْأَلُ عَنْ حَجَّۃِ الْاِسْلَامِ فَاِنْ جَاءَ بِہَا تَامَّۃً جَازَ اِلَی الْجِسْرِ السَّادِسِ فَیُسْأَلُ عَنِ الطُّہْرِ فَاِنْ جَاءَ بِہٖ تَامًّا جَازَ اِلَی الْجِسْرِ السَّابِعِ

---

[1] واقع می شوند و در دو طرف پلہا آتشِ دوزخ شعلہا می زند و بر پلہا خارہا و انبرہا می باشند وآں ہفت پل باشند و در ہر پل راہِ دشوار گذار بقدرِ مسافتِ سہ ہزار سال باشد، یکہزار سال راہِ بلندی ویکہزار سال راہِ برابر و یکہزار سال راہِ پستی، در آیتِ قرآن "اِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصَادِ" اشارہ بسوی ایں راہہا است یعنی بر ایں راہہا ملائکہ منتظر مخلوق باشند و پرسش کنند از ایمان کسیکہ مومن باشد و در ایمان شک و کجی نہ ورزیدہ باشد، بر پلِ دوم برسد واز وے پرسش نماز شود، اگر وے نماز بکمال وتمام گزاردہ است بہ پلِ سوم برسد واز وے سوال زکوٰۃ کردہ شود اگر وے بوجہ خوب ادا کردہ است بہ پلِ چہارم برسد واز وے پرسش روزہ ہا شود اگر وے روزہ ہا بکمال داشتہ است بہ پلِ پنجم برسد واز وے دربارۂ حج بپرسند اگر وے ادا کردہ است بہ پلِ ششم برسد واز وے از طہارت بپرسند اگر وے طہارت حاصل کردہ است بہ پلِ ہفتم برسد

فَيُسْأَلُ عَنِ الْمَظَالِمِ فَإِنْ كَانَ لَمْ يَظْلِمْ أَحَدًا جَازَ إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ قَصَّرَ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ حُبِسَ عَلَى كُلِّ جِسْرٍ مِنْهَا أَلْفَ سَنَةٍ حَتَّى يَقْضِيَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ بِمَا يَشَاءُ وَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ مِنْ حَدِيثِ النَّقَّاشِ فِي مَوَاقِفِ الْقِيَامَةِ وَهٰذَا تَمَامُهُ فَيَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَ جَلَّ جَلَالُهُ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ عِبَادِي وَ مَرْحَبًا بِكُمْ حَيَّاكُمُ اللّٰهُ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ الْحَيِّ الْقَيُّومِ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ طَابَتْ لَكُمُ الْجَنَّةُ فَطَيِّبُوا أَنْفُسَكُمْ بِالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ وَالثَّوَابِ مِنَ الْكَرِيمِ وَ الْخُلُودِ الدَّائِمِ أَنْتُمُ الْمُؤْمِنُونَ الْآمِنُونَ وَ أَنَا اللّٰهُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ شَقَقْتُ لَكُمْ إِسْمًا مِنْ أَسْمَائِي لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ أَنْتُمْ أَوْلِيَائِي وَ جِيرَانِي وَ أَصْفِيَائِي وَ خَاصَّتِي وَ أَهْلُ مَحَبَّتِي وَ فِي دَارِي سَلَامٌ عَلَيْكُمْ يَا مَعْشَرَ عِبَادِيَ الْمُسْلِمِينَ أَنْتُمُ الْمُسْلِمُونَ وَ أَنَا السَّلَامُ وَ دَارِي

واز وے پرسشِ ظلمها شود اگر وے برکسے ظلم نه کرده است به جنّت برسد اگر وے درین آزمایشها ناکام شود در هر پل یکهزار سال قیام کند تا آنکه حضرتِ حق تعالیٰ بمشیتِ خود حکم فرماید. و در این روایت آمده که حق تعالیٰ برای جنّتیان می فرماید اے بندگانِ من برای شما سلامتی است. خوش آمدید، از جانبِ رحمٰن و رحیم، حیّ و قیّوم بر شما سلام است، برای همیشگی در جنّت داخل شوید. جنّت برای شما خوشگوار شده است، از نعمتهای دائمی جنّت جانهای خود را شاد کنید، شما مومن مطمئن هستید و من مومن محافظ، من از نام خود برای شما نام تجویز کردم، اکنوں برای شما نه خوف است و نه رنج، شما دوستِ من هستید و همسایهٔ من، شما مخلصین و خواصِ من هستید و بخانه من آمده اید. اے بندگانِ من برای شما سلامتی است. اے بندگانِ من شما مسلمین هستید و من سلام هستم و خانهٔ من

دَارُ السَّلَامِ سَأُرِيكُمْ وَجْهِي كَمَا سَمِعْتُمْ كَلَامِي فَإِذَا تَجَلَّيْتُ لَكُمْ وَ كَشَفْتُ عَنْ وَجْهِيَ الْحُجُبَ فَاحْمِدُونِي وَ ادْخُلُوا إِلَى دَارِي غَيْرَ مَحْجُوبِينَ عَنِّي بِسَلَامٍ آمِنِينَ فَرُدُّوا عَلَيَّ وَاجْلِسُوا حَوْلِي حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيَّ وَ تَرَوْنِي مِنْ قَرِيبٍ فَأُتْحِفُكُمْ بِتُحَفِي وَ أُجِيزُكُمْ بِجَوَائِزِي وَ أَخُصُّكُمْ بِنُورِي وَ أُغَشِّيكُمْ بِجَمَالِي وَأَهَبُ لَكُمْ مِنْ مُلْكِي وَ أُفَاكِهُكُمْ بِضِحْكِي وَ أُعَلِّفُكُمْ بِيَدِي وَ أُشِمُّكُمْ رُوحِي أَنَا رَبُّكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تَعْبُدُونِي وَلَمْ تَرَوْنِي وَ تُحِبُّونِي وَ تَخَافُونِي وَعِزَّتِي وَ جَلَالِي وَ عُلُوِّي وَ كِبْرِيَائِي وَ بَهَائِي وَ سَنَائِي إِنِّي عَنْكُمْ رَاضٍ وَ أُحِبُّكُمْ وَ أُحِبُّ مَا تُحِبُّونَ وَلَكُمْ عِنْدِي مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَ تَلَذُّ أَعْيُنُكُمْ وَ لَكُمْ عِنْدِي مَا تَدَّعُونَ وَمَا شِئْتُمْ وَ كُلَّ مَا شِئْتُمْ أَشَاءُ فَاسْأَلُونِي وَلَا تَحْتَشِمُوا وَ لَا تَسْتَحْيُوا وَ لَا تَسْتَوْحِشُوا وَإِنِّي أَنَا اللّٰهُ الْجَوَادُ الْغَنِيُّ الْمَلِيُّ الْوَفِيُّ الصَّادِقُ

خانهٔ سلام است. شما کلام من شنیده اید و عنقریب زیارتِ من کنید، در آں وقت که من برای شما جلوه نمایم و پرده ها را دور کنم حمد و ثنا من بگوئید و بغیرِ حجاب در خانهٔ من داخل شوید، سلام را جواب بدهید و در اطرافِ من بنشینید تاکه دیدارِ من کنید بعد ازاں من شمارا تحائف دهم و از عطیاتِ خود بنوازم و بنورِ خود مخصوص بگردانم و جمالِ خود شمارا بنمایم و سلطنتِ خود شمارا هبه کنم و به تبسّم خود شمارا شاد کنم و روحِ خود شمارا ببویانم. من خدای شما هستم که شما مرا پرستیده اید و مرا نه دیده بودید و با من محبّت داشتید و از من خائف بودید قسم بعزّت و جلال و بلندی و کبریائی خود که من از شما راضی شدم و هر آنرا محبوب دارم که شما آنرا محبوب دارید و نزدِ من برای شما آنست که شما خواهید و نزدِ شما خوب تر باشد و نزدِ من برای شما آنست که شما برایش خواهش کنید و بخواهید، و هرچه خواهشِ شماست خواهشِ من است، از من سوال کنید و باک مکنید، حیاء و وحشت مکنید، من خدا هستم سخی و بے نیاز، وفادار و صادق،

وَهٰذِهِ دَارِي قَدْ أَسْكَنْتُكُمُوهَا وَجَنَّتِي قَدْ أَبَحْتُكُمُوهَا وَنَفْسِي[1] قَدْ أَزَرْتُكُمُوهَا وَهٰذِهِ يَدِي ذَاتُ النَّدَىٰ وَالطَّلِّ مَبْسُوطَةٌ مُمْتَدَّةٌ عَلَيْكُمْ لَا أَقْبِضُهَا عَنْكُمْ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْكُمْ لَا أَصْرِفُ بَصَرِي عَنْكُمْ فَاسْئَلُونِي مَا شِئْتُمْ وَاشْتَهَيْتُمْ فَقَدْ آنَسْتُكُمْ بِنَفْسِي وَأَنَا لَكُمْ جَلِيسٌ وَأَنِيسٌ فَلَا حَاجَةَ وَلَا فَاقَةَ بَعْدَ هٰذَا وَلَا بُؤْسَ وَلَا مَسْكَنَةَ وَلَا ضَعْفَ وَلَا هَرَمَ وَلَا سَخَطَ وَلَا حَرَجَ وَلَا تَحْوِيلَ أَبَدًا سَرْمَدًا نَعِيمُكُمْ نَعِيمُ الْأَبَدِ وَأَنْتُمُ الْآمِنُونَ الْمُقِيمُونَ الْمَاكِثُونَ الْمُكْرَمُونَ الْمُنَعَّمُونَ وَأَنْتُمُ السَّادَةُ الْأَشْرَافُ الَّذِينَ أَطَعْتُمُونِي وَاجْتَنَبْتُمْ مَحَارِمِي فَارْفَعُوا إِلَيَّ حَوَائِجَكُمْ أَقْضِهَا لَكُمْ وَكَرَامَةً وَنِعْمَةً قَالَ فَيَقُولُونَ رَبَّنَا مَا كَانَ هٰذَا أَمَلَنَا وَلَا أُمْنِيَّتَنَا وَلٰكِنْ حَاجَتُنَا إِلَيْكَ النَّظَرُ إِلَىٰ وَجْهِكَ الْكَرِيمِ أَبَدًا أَبَدًا وَرِضَىٰ نَفْسِكَ عَنَّا فَيَقُولُ لَهُمُ الْعَلِيُّ الْأَعْلَىٰ

---

[1] این خانهٔ من است، من شما را در آن آباد کردم، و این جنّتِ من است من اُو را برای شما مباح کردم و من ذاتِ خود را شما را زیارت کنانیدم و این دستِ من که پُر سخاوت است برای شما کشاده است، اکنوں اُو را کوتاه نه کنم من نگرانِ شما هستم اکنوں نظرِ من بر شما است، پس هر چه خواهید از من به طلبید من شما را بذاتِ خود مانوس کرده ام و من دوستِ شما و همنشیں شما شده ام بعد ازیں برای شما نه هیچ حاجتے باقی ماند و نه سختی و عاجزی نه ضعف و پیری، نه عتاب و تنگی نه تبدیلِ مقامی، نعمتهای شما، سرمدی و ابدی اند، شما در امن هستید، با عزّت و خوش عیش هستید برای شما سرداری و شرافت است، شما اطاعتِ من کرده اید و از محرّمات پرهیز کرده اید، حاجاتِ خود پیش کنید، من جمله حاجاتِ شما رفع کنم همه بگویند، بارِ خدایا این آرزو و تمنّائے مایان نبود، حاجتِ مایان رضای تو و دیدارِ تست حق تعالیٰ فرماید، وجه من کشاده است

مَالِكُ الْمُلْكِ السَّخِيُّ الْكَرِيمُ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ فَهٰذَا وَجْهِي[1] بَارِزٌ لَكُمْ أَبَدًا سَرْمَدًا فَانْظُرُوا إِلَيْهِ وَأَبْشِرُوا فَإِنَّ نَفْسِي عَنْكُمْ رَاضِيَةٌ فَتَمَتَّعُوا وَقُومُوا إِلَىٰ أَزْوَاجِكُمْ فَعَانِقُوا وَانْكِحُوا وَإِلَىٰ وَلَائِدِكُمْ فَفَاكِهُوا وَإِلَىٰ غُرُفِكُمْ فَادْخُلُوا وَإِلَىٰ بَسَاتِينِكُمْ فَتَنَزَّهُوا وَإِلَىٰ دَوَابِّكُمْ فَارْكَبُوا وَإِلَىٰ فُرُشِكُمْ فَاتَّكِئُوا وَإِلَىٰ جَوَارِيكُمْ وَسَرَارِيكُمْ فِي الْجِنَانِ فَاسْتَأْنِسُوا وَإِلَىٰ هَدَايَاكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ فَاقْبَلُوا وَإِلَىٰ كُسْوَتِكُمْ فَالْبَسُوا وَإِلَىٰ مَجَالِسِكُمْ فَتَحَدَّثُوا ثُمَّ قِيلُوا قَائِلَةً لَا نَوْمَ فِيهَا وَلَا غَائِلَةَ فِي ظِلٍّ ظَلِيلٍ وَأَمْنٍ مَقِيلٍ وَمُجَاوَرَةِ الْجَلِيلِ ثُمَّ رُوحُوا إِلَىٰ نَهْرِ الْكَوْثَرِ وَالْكَافُورِ وَالْمَاءِ الْمُطَهَّرِ وَالتَّسْنِيمِ وَالسَّلْسَبِيلِ وَالزَّنْجَبِيلِ فَاغْتَسِلُوا وَتَنَعَّمُوا طُوبَىٰ لَكُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ثُمَّ رُوحُوا فَاتَّكِئُوا عَلَى الرَّفَارِفِ الْخُضْرِ وَالْعَبْقَرِيِّ الْحِسَانِ وَالْفُرُشِ الْمَرْفُوعَةِ فِي الظِّلِّ الْمَمْدُودِ وَالْمَاءِ الْمَسْكُوبِ وَالْفَاكِهَةِ الْكَثِيرَةِ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ

برای شما، [1] نظر بکنید و بشارت حاصل کنید، من از شما راضی هستم، بروید جانبِ زنانِ خود و با آنها بغلگیر شوید و نکاح بکنید و بکنیزان دلخوش کنید، و داخل شوید بخانهای خود و در باغهای خود تماشه‌ها بکنید و بر مراکبِ خود سوار شوید و بر فراشهای خود آرام بگیرید و باکنیزان خود انس بگیرید و هدیهای خداوندی را قبول کنید و لباسهای خود به پوشید و در مجالسهای خود سخن بزنید و در سایه‌های دراز خوابِ نیمروزه کنید، پس ازاں بروید بکوثر و جویهای کافور و تسنیم و سلسبیل پس در آنها غسل کنید و خوش عیش باشید برای شما بشارت است. پس ازاں رجوع کنید بغالیچهای سبز و بسترهای بلند و سایه‌های دراز و جویهای جاری و میوه‌های بسیار دائمی پس ازیں این آیت تلاوت فرمود هر آئینه اهلِ

ثُمَّ تَلَا رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ[1] الْيَوْمَ فِيْ شُغُلٍ فَاكِهُوْنَ هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِيْ ظِلَالٍ عَلَى الْاَرَائِكِ مُتَّكِئُوْنَ لَهُمْ فِيْهَا فَاكِهَةٌ وَّلَهُمْ مَا يَدَّعُوْنَ سَلَامٌ قَوْلًا مِّنْ رَّبٍّ رَّحِيْمٍ ثُمَّ تَلَا هٰذِهِ الْاٰيَةَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَّاَحْسَنُ مَقِيْلًا اِلٰى هٰهُنَا اِنْتَهٰى حَدِيْثُ اَبِيْ بَكْرٍ النَّقَّاشِ الَّذِيْ اَسْنَدْنَاهُ فِيْ بَابِ الْقِيَامَةِ قَبْلَ هٰذَا فِيْ حَدِيْثِ الْمَوَاقِفِ ثُمَّ اَنَّ الْحَقَّ تَعَالٰى بَعْدَ هٰذَا الْخِطَابِ يَرْفَعُ الْحِجَابَ وَيَتَجَلّٰى لِعِبَادِهٖ فَيَخِرُّوْنَ سُجَّدًا فَيَقُوْلُ لَهُمْ اِرْفَعُوْا رُؤُسَكُمْ فَلَيْسَ هٰذَا مَوْطِنُ سُجُوْدٍ يَا عِبَادِيْ مَا دَعَوْتُكُمْ اِلَّا لِتَنْعَمُوْا بِمُشَاهَدَتِيْ فَيُمْسِكُهُمْ فِيْ ذٰلِكَ مَا شَاءَ اللّٰهُ فَيَقُوْلُ لَهُمْ هَلْ بَقِيَ لَكُمْ شَيْءٌ بَعْدَ هٰذَا فَيَقُوْلُوْنَ يَا رَبَّنَا وَاَيُّ شَيْءٍ بَقِيَ وَقَدْ نَجَّيْتَنَا مِنَ النَّارِ وَاَدْخَلْتَنَا دَارَ رِضْوَانِكَ وَاَنْزَلْتَنَا بِجِوَارِكَ وَخَلَعْتَ عَلَيْنَا مَلَابِسَ كَرَمِكَ

---

[1] بہشت امروز درکار ہستند، شاداند ایشاں و زنانِ ایشاں در سایہا بر تختہا تکیہ زدہ نشینند. ایشانراست در بہشت میوہ و ایشانراست آنچہ طلب کنند. گفتہ شود سلام باد از جانبِ پروردگار مہرباں (سورۂ یٰسین رکوع ۴) بعد ازیں ایں آیت تلاوت فرمودند اہل بہشت آنروز بہتر اند از جہتِ قرارگاہ و نیکوتر اند باعتبار جای استراحت (پارہ ۱۹، رکوع ۱) ایں حدیث بایں سند اینجا تمام شد. و بعد ازیں مکالمہ حق تعالیٰ حجابات را براندازد و دیدارِ خود بنماید، سرہای ہمہ در سجدہ رود، حق تعالیٰ آنہانرا فرماید، سرہای خود بلند کنید ایں مقام سجدہ نیست. اے بندگانِ من. من شما را برای دیدار طلبیدہ ام. یک زماں در آں حالت میمانند. بعد ازاں حق تعالیٰ پرسد شما را حاجتے باقی ماندہ. ہمہ گویند یا الٰہی تو ما را از دوزخ نجات دادی و در خانۂ رضای خود داخل کردی و در ہمسائگی خود جای دادی و لباسِ عزت و احترام پوشانیدی

وَاَرَيْتَنَا[1] وَجْهَكَ فَيَقُوْلُ الْحَقُّ جَلَّ جَلَالُهٗ بَقِيَ لَكُمْ فَيَقُوْلُوْنَ يَا رَبَّنَا وَمَا ذَاكَ الَّذِيْ بَقِيَ فَيَقُوْلُ دَوَامُ رِضَائِيْ عَنْكُمْ فَلَا اَسْخَطُ عَلَيْكُمْ اَبَدًا فَمَا اَحْلَاهَا مِنْ كَلِمَةٍ وَّمَا اَلَذَّهَا مِنْ بُشْرٰى فَبَدَأَ سُبْحَانَهٗ بِالْكَلَامِ خَلَقْنَا فَقَالَ كُنْ فَاَوَّلُ شَيْءٍ كَانَ لَنَا مِنْهُ السَّمَاعُ فَخَتَمَ بِمَا بِهٖ بَدَأَ فَقَالَ هٰذِهِ الْمَقَالَةَ فَخَتَمَ بِالسَّمَاعِ وَهُوَ هٰذِهِ الْبُشْرٰى وَتَتَفَاضَلُ النَّاسُ فِيْ رُؤْيَتِهٖ سُبْحَانَهٗ وَيَتَفَاوَتُوْنَ فِيْهَا تَفَاوُتًا عَظِيْمًا عَلٰى قَدْرِ عِلْمِهِمْ وَفَهْمِهِمْ ثُمَّ يَقُوْلُ سُبْحَانَهٗ لِمَلَائِكَتِهٖ رُدُّوْهُمْ اِلٰى قُصُوْرِهِمْ فَلَا يَهْتَدُوْنَ لِاَمْرَيْنِ لِمَا طَرَأَ عَلَيْهِمْ مِنْ سُكْرِ الرُّؤْيَةِ وَلِمَا زَادَهُمْ مِنَ الْخَيْرِ فِيْ طُرُقَاتِهِمْ فَلَمْ يَعْرِفُوْهَا فَلَوْلَا اَنَّ الْمَلَائِكَةَ تَدُلُّ بِهِمْ مَا عَرَفُوْا مَنَازِلَهُمْ فَاِذَا وَصَلُوْا اِلٰى مَنَازِلِهِمْ تَلَقَّاهُمْ اَهْلُهُمْ مِنَ الْحُوْرِ وَالْوِلْدَانِ فَيَرَوْنَ جَمِيْعَ مُلْكِهِمْ قَدْ كُسِيَ بَهَاءً وَّجَمَالًا وَّنُوْرًا مِّنْ وُّجُوْهِهِمْ اَفَاضُوْهُ

---

[1] و بہ دیدارِ خود سرفراز کردی پس مایاں را بعد ازیں چہ تمنا باقی می ماند. خدای تعالیٰ بفرماید بلیٰ یک چیز باقی است، ہمہ مومناں گویند بارِ خدایا آں چہ چیز است کہ باقی ماندہ است. حق تعالیٰ می فرماید آں اینست کہ من از شما بطورِ دوام و ہمیشگی راضی شدہ ام و ابدالآباد از شمایان ناراض نشوم و ازیں مکالمہ بجنتیاں فرحتے رو نماید. ایں چہ کلامے است شیریں و چہ بشارتے است خوشکن پروردگار بزرگ و برتر تخلیقِ مایاں بخطاب "کُن" کردہ و اختتام بایں بشارت کردہ اہلِ جنت در دیدارِ خداوندی نیز متفاوت باشند بہ تفاوتِ علم و فہم خود پس ازاں حق تعالیٰ فرشتگاں را حکم فرماید کہ اہلِ جنت را بخانہای ایشاں واپس ببرید و اہلِ جنت بغیر راہبریِ فرشتگاں از دو[2] وجہ نہ خواہند رسید از وجہ آں مستی کہ از دیدارِ خداوندی بر ایشاں طاری شدہ است و از وجہ آں جمالہا کہ در راہ ہای

إِفَاضَةً ذَاتِيَةً عَلٰی مِلْکِهِمْ فَيَقُوْلُوْنَ لَهُمْ لَقَدْ زِدْتُمْ نُوْرًا وَبَهَاءً وَجَمَالًا مَا تَرَكْنَاكُمْ عَلَيْهِ فَيَقُوْلُ لَهُمْ اَهْلُهُمْ وَكَذَالِكُمْ اَنْتُمْ قَدْ زِدْتُمْ مِنَ الْبَهَاءِ وَالْجَمَالِ مَا لَمْ يَكُنْ فِيْكُمْ عِنْدَ مُفَارَقَتِكُمْ اِيَّانَا فَيَنْعَمْ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ.

وُجِدَ الْفَرَاغُ مِنْ كِتَابَتِهٖ مِنْ شَهْرِ جُمَادِ الْاٰخِرِ ۱۴ فِيْ يَوْمِ الثُّلٰثَاءِ وَقْتَ الضُّحٰی سَنَةَ عَشَرَ ۱۰۱۰ھ وَ اَلْفٍ بِخَطِّ الْعَبْدِ الضَّعِيْفِ النَّحِيْفِ الرَّاجِيْ اِلٰی رَحْمَةِ اللّٰهِ تَعَالٰی شَهْرِ اللّٰهِ ابْنِ اَحْمَدَ الْقُرَيْشِيِّ الْبَدَاؤنِيْ

کتابت این کتاب از دست بندهٔ ضعیف و لاغر امیدوار رحمت خداوندی شهرالله ابن احمد قریشی بدایونی روز دو شنبه بتاریخ چهاردهم ماه رجب سن هزار و ده به تکمیل رسید.

ایشان پیدا شده است اگر فرشتگان آنها را راهبری نه کنند ایشان نمی توانند که خانهای خود را شناسند پس ازان اهل جنت در خانهای خود برسند و اهل و حوران ایشان را به بینند و گویند نیز شما چه قدر حسین تر شده اید که ما نمی توانیم که شما را به شناسیم و آن بهشتیان نیز اهل خویش و حوران را گویند که در شما نیز ما افزونی حسن می بینیم بعد ازان در نعمت های خود مانند.

فہرست کتابہائی کہ در موقع ترتیب سراج الہدایہ بآنہا رجوع کردہ ام

	اسمائے کتب	اسمائے مصنفین
	(الف)	
۱	ابجد العلوم	از نواب صدیق حسن صاحب
۲	الاتقان فی علوم القرآن	از جلال الدین سیوطی متوفی ۹۱۱ھ
۳	احکام القرآن	از محمد بن عبد اللہ المعروف بابن العربی متوفی ۵۴۳ھ
۴	احیاء العلوم	از ابوحامد محمد بن محمد الغزالی متوفی ۵۰۵ھ
۵	اخبار الصنادید	از سر سید
۶	ارض القرآن	از سید سلیمان ندوی
۷	اصلاح الرسوم	از مولانا اشرف علی تھانوی
۸	اقرب الموارد	از سعید الخوری الشرتونی اللبنانی
	(ب)	
۹	بحر الرائق	از علامہ زین العابدین ابن نجیم مصری متوفی ۹۷۰ھ
۱۰	برہان قاطع	از مولوی محمد حسین
۱۱	برہان	ماہنامہ رسالہ دہلی
۱۲	بستان العارفین	از ابو اللیث نصر بن محمد سمرقندی متوفی ۳۸۳ھ
	بہار عجم	از مولوی ہادی علی